

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ
ΤΗΣ
ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΤΟΣ 2010: ΤΟΜΟΣ 85ος

ΤΕΥΧΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ
ΤΛΕΙΣ ΤΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΚΑΛΩΝ ΤΕΧΝΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

2010

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΥΚΟΥΤΡΗΣ

136285/2011

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Π Ρ Α Κ Τ Ι Κ Α

ΤΗΣ

ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΤΟΣ 2010: ΤΟΜΟΣ 85^{ΟΣ}

ΤΕΥΧΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΤΑΞΙΣ ΤΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΚΑΛΩΝ ΤΕΧΝΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

2010

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ISSN 0369-8106

Π Ρ Α Κ Τ Ι Κ Α

ΤΗΣ

ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΤΕΥΧΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

τοῦ ΠΕ' – 2010 Τόμου τῶν Πρακτικῶν

ΤΕΥΧΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

	Σελ.
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 19ΗΣ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 2010	9
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 28ΗΣ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 2010	19
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 9ΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 2010	21
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 18ΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 2010	23
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 23ΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 2010	25
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 13ΗΣ ΑΠΡΙΛΙΟΥ 2010	49
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 20ΗΣ ΑΠΡΙΛΙΟΥ 2010	119
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 27ΗΣ ΑΠΡΙΛΙΟΥ 2010	141
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 18ΗΣ ΜΑΪΟΥ 2010	169
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 1ΗΣ ΙΟΥΝΙΟΥ 2010	191
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 8ΗΣ ΙΟΥΝΙΟΥ 2010	205
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 10ΗΣ ΙΟΥΝΙΟΥ 2010	217
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 26ΗΣ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2010	221
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 4ΗΣ ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2010	237
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 9ΗΣ ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2010	243
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 23ΗΣ ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2010	261
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 21ΗΣ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 2010	287
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 28ΗΣ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 2010	307
ΕΚΘΕΣΗ ΤΩΝ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ – ΙΑΝΕ	331
ΕΚΘΕΣΗ ΤΩΝ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΓΡΑΦΙΑΣ	333

ΕΚΘΕΣΗ ΤΩΝ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ	340
ΕΚΘΕΣΗ ΤΩΝ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΝΕΩΤΕΡΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ	346
ΕΚΘΕΣΗ ΤΩΝ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΛΑΤΙΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ	348
ΕΚΘΕΣΗ ΤΩΝ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΩΝ ΟΡΩΝ ΚΑΙ ΝΕΟΛΟΓΙΣΜΩΝ	350
ΕΚΘΕΣΗ ΤΩΝ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΟΣ	354
ΕΚΘΕΣΗ ΤΩΝ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΤΕΧΝΗΣ	361
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ ΚΑΤΑ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ	365

ΔΙΑΔΟΧΗ ΤΗΣ ΠΡΟΕΔΡΙΑΣ*

ΕΝΑΣ ΑΙΩΝΑΣ ΑΠΟ ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΣΤΟ ΓΟΥΔΙ

ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΑΝΑΛΑΜΒΑΝΟΝΤΟΣ ΠΡΟΕΔΡΟΥ
κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΥ

Κύριε Πρόεδρε,

Έχω πλήρη επίγνωση τῆς σημασίας τῶν καθηκόντων πού ἀναλαμβάνω. Δέν ἀρκοῦμαι ἐν τούτοις στήν τιμῆ πού ἡ ἀνάθεση αὐτή περιποιεῖ στό πρόσωπό μου. Διαπνέομαι, ἐπιπλέον, ἀπό τή διακαῆ ἐπιθυμία νά συμβάλω, κατὰ τὸ δυνατόν, στήν ἐκπλήρωση τοῦ ἔργου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηῶν σύμφωνα μέ τὸν ὀργανισμό της. Ἡ προσπάθειά μου θά ἐστιαστῆ πρὸς τέσσερις κυρίως κατευθύνσεις: πρῶτον, στήν ἐπικέντρωση τοῦ ἔργου αὐτοῦ στήν ἐπιστημονική καί, γενικότερα, στήν ἀποστολή της στὸν πνευματικὸ ἀποκλειστικὰ τομέα· δεύτερον, στήν ἔνταση τῆς δραστηριότητάς της, ὥστε νά διαδραματίζει ρόλο ἀκόμη πλέον καθοριστικὸ στὴ διαμόρφωση τοῦ πολιτιστικοῦ μας βίου· τρίτον, στήν ἐπιλογή, σὲ κάθε περίσταση, τῶν ἀρίστων εἴτε ὡς τακτικῶν καί ἀντεπιστελλόντων μελῶν, εἴτε ὡς συνεργατῶν καί συμπαραστατῶν στήν ἀποστολή της· τέταρτον, στήν εὐρύτερη προβολή, χωρὶς εὐτέλειες καί ἐκπτώσεις, τῆς πολυδύναμης προσφορᾶς της. Τὸ διάστημα τῶν δώδεκα μηνῶν δέν προσφέρεται γιὰ νά ἐπιτρέψει ἴσως τὴν εὐόδωση κάθε πρωτοβουλίας. Ἀρκεῖ ὅμως γιὰ νά ὑποδηλώσει τὴ φορά πρὸς καίριας

* Δημοσία Συνεδρία τῆς 19ης Ἰανουαρίου 2010.

σημασίας ἐπιλογές. Οἱ καιροὶ δὲν εἶναι «μενετοί» — τὸ γνωρίζουμε ὅλοι· καί, ἀλλοίμονο, ἂν στήν προσπάθεια γιὰ τὴ διατύπωση ἀξιόπιστων προτάσεων δὲν συμβάλουν οἱ δυνάμεις ποὺ εἶναι ἀκριβῶς ἐπιφορτισμένες νὰ τὸ πράξουν.

Κατὰ τὴ χρονικὴ περίοδο ποὺ διανύουμε συμπληρώνονται ἑκατὸ χρόνια ἀπὸ τὸ κίνημα στὸ Γουδί. Τά, τότε, βασικά γεγονότα εἶναι γνωστά. Στις 15 Αὐγούστου 1909, 446 ἀξιωματικοί, 2.546 ὑπαξιωματικοί καὶ 200 ἵππεις διατύπωσαν ὄρους ρηξικέλευτους προσβλέποντας σὲ μία ριζικὴ ἀναμόρφωση τῆς δημόσιας ζωῆς. Ἐν κατόρθωσε ἡ συνέγερση αὐτὴ νὰ δημιουργήσῃ κατάστασι ἐπαναστατικὴ, τοῦτο ὀφείλεται στὴ μαζικὴ παρουσία τους καὶ στὴν ἀθρόα, μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου, προσέλευση καὶ ἄλλων ἐνστολῶν ὁμολόγων τους, κυρίως ὅμως στὴν εὐρεῖα λαϊκὴ κάλυψη τῶν ἀρχικῶν αἰτημάτων, διευρυμένων πρὸς τὴν ἴδια κατεύθυνση.

Πολλές, ἔκτοτε, ἔχουν ἐπιχειρηθεῖ ἀναλύσεις καὶ πραγματεύσεις σὲ ἐπίπεδο πολιτικὸ καὶ κοινωνικὸ. Στις τελευταῖες αὐτὲς θὰ προσθέσω καὶ τὴν ἰδική μου ἀποψη, τὴν ὁποία καὶ προσπάθησα νὰ τεκμηριώσω ἐπιστημονικά.

1. Ἐνωρὶς συσχετίστηκε ἡ ἐξέγερση στὸ Γουδί μὲ τὴν ἐπικράτηση τῆς ἀστικῆς τάξης — ἡ υἰοθέτηση, μάλιστα, ἀπὸ τὸν Γεώργιο Βεντήρη προσέδωσε στὴν ἐρμηνεῖα αὐτὴ εὖρος ἀποδοχῆς γενικότερο. Στὴ συνέχεια ὑποστηρίχθηκε, μὲ περισσότερη ἀληθοφάνεια, καὶ ἡ θέση τῆς ἐνδοαστικῆς διαμάχης: ἀπέναντι σὲ μιὰ προνομιούχο κοινωνικὴ μερίδα κρατικῶν λειτουργῶν καὶ εἰσοδηματιῶν ὀρθώθηκε μιὰ ἀντίστοιχη ὅπου δέσποζαν καταλυτικὰ οἱ ἐπιχειρηματίες καὶ οἱ ἐμπορευόμενοι. Στὴν ἀπόλυτη μορφή τῶν θεωρήσεων αὐτῶν ποὺ εἶδε κατὰ καιροὺς τὸ φῶς, ὁ ἀντιρρητικὸς λόγος εἶναι δυνατό νὰ συσχετιστεῖ μὲ τρεῖς διαπιστώσεις. Πρῶτον, εἶναι εὐλόγο νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι ἀστικὴ τάξι κατὰ ἓνα μέρος λειτουργοῦσε στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ μισὸ ἤδη αἰῶνα. Πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ συνηγορεῖ ἡ ἐφαρμογὴ, ἐνωρὶς, προωθημένου συστήματος κοινοβουλευτικοῦ. Σὲ ποιά, ἄραγε, κοινωνικὴ κατηγορία — θὰ ἦταν εὐλόγο νὰ διερωτηθῶμε — εἶναι δυνατό νὰ ἐνταχθοῦν ὅσοι υἰοθέτησαν καὶ ἐνεργοποίησαν τὸ συγκεκριμένον πολιτικὸ σύστημα; Οἱ πολιτικὲς ἰδέες, ἡ ψυχολογία, ἡ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ ἀγωγή τους ἀντικατόπτριζε τίς παράλληλες ροπὲς τῶν ἀστῶν τῆς δυτικῆς Εὐρώπης. Ἐξ αἰτίας, μάλιστα, τῆς ἀνυπαρξίας ἀριστοκρατίας στὸν ἐλλαδικὸ χῶρο, ἡ ἀνώτερη κοινωνικὴ κατηγορία ταυτιζόταν μὲ τὰ μεγαλοαστικὰ στρώματα — ἔστω ἀνεπαρκῆ οἰκονομικά.

Δεύτερον, αποβαίνει κατεξοχήν δύσκολη ή διάκριση μίας κυρίως ταξικής διαμάχης, όταν οι αναγκαίες πολιτικές, κοινωνικές και ψυχολογικές προϋποθέσεις ελλείπουν. Στην ελληνική περίπτωση, πέρα από την απουσία αριστοκρατίας, και αυτοί οι εργαζόμενοι στις πόλεις ή την ύπαιθρο δεν συμμετείχαν αυτοτελώς σε μια κοινωνική αντιπαράθεση πρόσφορη να χαρακτηριστεί ως πάλη μεταξύ τάξεων. Κατά τις αρχές του 20ού αιώνα ή πολυπληθής αγροτική οικογένεια, παρά την ένταση των διεκδικήσεων της ειδικά στη Θεσσαλία, συνδεόταν στην πλειοψηφία της με τους παραδοσιακούς πολιτικούς τοπάρχες και αποτελούσε συχνά έρεισμα της συντηρητικής μερίδας ακολουθώντας ρεύματα που διαμορφώνονταν στα μεγαλύτερα αστικά κέντρα και, ιδίως, στην πρωτεύουσα. Τα εργατικά στρώματα, εξ άλλου, ήταν αδύναμα κατά την προ-βιομηχανική ακόμη φάση να προβάλλουν συλλογικά αίτηματα μείζονος κοινωνικής ἐμβέλειας· και, επιπλέον, ἔκλιναν πρὸς τὴ συντεχνιακὴ καὶ τὴν κλαδικὴ καὶ ὄχι πρὸς τὴ συνδικαλιστικὴ ὀργάνωση. Ἀλλὰ καί, γενικότερα, ἡ δημόσια ζωὴ δὲν καθοριζόταν ἀπὸ τὸ κίνητρο, κατὰ κύριο λόγο, μίας δυναμικῆς κοινωνικῆς χειραφέτησης, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν παρόρμηση γιὰ τὴν ἐπιτέλεση ἔργου πού θὰ συνέβαλλε, γενικότερα, στὴν ἱκανοποίηση καιρίων αἰτημάτων, πανεθνικῆς ἐμβέλειας.

Τρίτον, οἱ ἐνδείξεις συγκλίνουν στὴν ἀποψη ὅτι δὲν συνέτρεχαν κατὰ τὰ ἔτη πού προηγήθηκαν τοῦ κινήματος οἱ ἀναγκαῖες προϋποθέσεις γιὰ ἓνα μείζον ἀστικὸ κίνημα: ἡ ἐλληνικὴ βιομηχανία, διανύοντας πάντοτε τὸ προ-καπιταλιστικὸ στάδιο, δὲν εἶχε σημειώσει τὴν ἀπαιτούμενη πρόοδο, ἡ ὁποία ἐπιτεύχθηκε στὴ διάρκεια τῆς δεύτερης καὶ τῆς τρίτης δεκαετίας τοῦ 20οῦ αἰώνα· καὶ ὅπως-δήποτε, ἡ παράδοση τῆς ἐπίδοσης στὸ μεταπρατικὸ ἐμπόριο δὲν ἀρκοῦσε γιὰ νὰ προκαλέσει μὴ γενικευμένη ἀστικὴ ἐξέγερση.

2. Ἡ ἐπίλυση τοῦ ἀρχικοῦ προβλήματος διευκολύνεται ἀπὸ τὴν ἀπάντηση στὰ ἐπόμενα ἐρωτήματα: ποιοὶ διετύπωσαν καὶ ποῖο ὑπῆρξε τὸ περιεχόμενο ὧν ἀλλαγῶν τότε προτάθηκαν;

Ἔχει κατὰ καιροῦς ἐξαρθεῖ ἢ καί, καθοριστικὰ ἐνίοτε, συντελέσει στὴν ἐρμηνεία τοῦ κινήματος ἡ πρωτοβουλία τοῦ στρατοῦ. Ἡ πρόταξη αὐτὴ ὀδηγεῖ αὐτόνοητα στὴν ὑπερτίμηση τοῦ στόχου τῆς ἀναδιοργάνωσης τῶν ἐνόπλων δυνάμεων καὶ τῆς ἐντασης τῶν ἐξοπλισμῶν τῆς χώρας. Στόχευση ὅμως πού, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ συνταύτιση μὲ τὴν ἐπιδίωξη μίας γενικότερης ἀνασύνταξης, προσκρούει καὶ στὸ κοινωνικὸ εὖρος πού κατέληξε νὰ ἀντιπροσωπεύει τὸ κίνημα. Σύντομα οἱ πρωτοῦργοι στὴν ἐκδήλωσή του διαπίστωναν ὅτι ἐκφράζουν εὐρύτερες λαϊκῆς

ἐπιδιώξεις, οἱ ὁποῖες ἀφενὸς προσφέρονταν γιὰ νὰ προαγάγουν τὴ σκοπιμότητα γιὰ τὴν ἄμεση ἐπιβολή τους, αὐτῶν καθεαυτῶν, καί, ἀφετέρου, ἀνταποκρίνονταν σὲ ἐνδιάθετες τάσεις ἐνὸς εὐρύτερου κοινωνικοῦ σώματος.

Δὲν εἶναι, πράγματι, ὑπερβολὴ νὰ τονιστεῖ ὅτι ὅλες οἱ ὁμάδες πού κλήθηκαν νὰ ἀναλάβουν δράση ἐπιδίωκαν μιὰ ριζικὴ ἀναπροσαρμογή, ὄχι μόνον τῶν εἰδικότερων ἐπαγγελματικῶν τους ὄρων, ἀλλὰ καί, γενικότερα, τῶν δημόσιων πραγμάτων. Φορεῖς δυναμικοῦ πνεύματος στὴν οἰκονομία, βιομήχανοι, βιοτέχνες καὶ οἱ ἔμποροι ἀπέβλεπαν στὴν ἱκανοποίηση τῶν ἐπιταγῶν μιᾶς νέας συγκυρίας. Ἄλλὰ καὶ μισθοσυντῆρητοι, ἐργάτες καί, ἀκόμη, ἀγρότες – στὶς πόλεις ἢ στὴν ὕπαιθρο – διεκδικοῦσαν, γιὰ πρώτη ἴσως φορὰ δυναμικὰ, τὴ λήψη ἀπὸ τὴν κεντρικὴ ἐξουσία ριζικῶν μέτρων γιὰ τὴν κατοχύρωση τῶν ἐπαγγελματικῶν τους συμφερόντων. Ἴδου ἓνα φαινόμενο πρωτοφανέρωτο, σ' αὐτὴ τὴν ἔκταση, στὴν Ἑλλάδα: τὰ πολιτικὰ κόμματα ἀδυνατοῦν νὰ ἀνταποκριθοῦν σὲ ἐπιτακτικὰς ἀνάγκες τῆς κοινωνίας καὶ τείνουν νὰ ὑποκατασταθοῦν ἀπὸ ἄλλες ὀργανωμένες ὁμάδες πολιτῶν, μακρὰν τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας! Θὰ ἦταν εὐλογο νὰ διερωτηθεῖ ὁ παρατηρητὴς τῶν γεγονότων ἂν ἡ ρηξικέλευθη αὐτὴ πρωτοβουλία τῶν συγκεκριμένων φορέων ἦταν ἐπαναστατικὴ, ἐφόσον λειτουργοῦσε ἐξακολουθητικὰ τὸ κοινοβουλευτικὸ πολίτευμα· κατὰ μείζονα λόγο, ἂν ληφθεῖ ὑπόψη ὅτι γινόταν συγχρᾶ ἐπίκληση τῆς προσφυγῆς, ἐν ἀνάγκῃ, στὴν ἐξέγερση καὶ τὴ βία, προκειμένου νὰ ἐπιτευχθοῦν οἱ στόχοι πού εἶχαν ἐπιλεγεῖ. Δικαιολογοῦσε, ἄραγε, τὴν πρωτοβουλία αὐτὴ ἢ φθορὰ τοῦ πολιτικοῦ συστήματος ἢ τὸ γεγονός ὅτι τὸ ἐνεργὸ πολιτικὸ δυναμικὸ δίσταζε, ἐπὶ ποινῇ ἀπώλειας τῆς ἀναγκαίας κομματικῆς στήριξης, νὰ ἐπιχειρήσει μιὰ μεταρρυθμιστικὴ τομῆ; Ἐφόσον ἦταν ἐκδηλῆ ἡ σταθερὴ, μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου, υἱοθέτηση τοῦ στόχου τῆς ἀλλαγῆς ἀπὸ μιὰ ὅλο καὶ μεγαλύτερη πλειονότητα τοῦ λαοῦ, ἢ στάση αὐτὴ, ἔστω καὶ ἐπαναστατικὴ, εἶναι δυνατὸ νὰ θεωρηθεῖ ὡς καταρχὴν ἀποδεκτὴ.

Οἱ συνενώσεις αὐτὲς τῶν πολιτῶν ἐδράζονταν σὲ ποικίλες, ἀκόμη καὶ πολιτιστικὰς, παρορμήσεις – ὅπως π.χ. ἡ Πανεπιστημιακὴ Ἐνωσις, ὁ Δικηγορικὸς Σύλλογος Ἀθηνῶν ἢ ἡ ἑταιρία «Ὁ Ἑλληνισμὸς». Ἐκπροσωποῦνταν ὅμως κατεξοχὴν ἀπὸ ἓναν θεσμό πού ἔδινε ἓνα ἰδιαίτερο γνώρισμα στὴν ἑλληνικὴ κοινωνία: τίς συντεχνίες. Προῖον μακρᾶς παράδοσης βιωμένης ὑπὸ διάφορες παραλλαγὰς στὴ μακραίωνη ἱστορία τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἀπέβλεπαν στὴν προάσπιση τῶν συμφερόντων ἐνὸς ἐπαγγελματικοῦ κλάδου – ἀποτελοῦσαν, δηλαδὴ, μιὰ μορφή συσσωμάτωσης κάθετης, ἀντίθετης μὲ τὴν ὀριζόντια, συνδικαλιστικὴ. Συσσωματώνοντας τὸν ἐπιχειρηματία, τὸ στελεχειακὸ δυναμικὸ καὶ τοὺς ἐργάτες ἀντι-

παρερχόταν, κατά τή συγκεκριμένη τοπική και χρονική συγκυρία, τίς τυχόν αδυναμίες πού ένίοτε συνεπαγόταν τό περιορισμένο αριθμητικά ποσοστό μιάς μεμονωμένης κατηγορίας εργαζομένων ή ή ανεπάρκεια τών οικονομικών τους μέσων. Μέσω συλλαλητηρίων στό κέντρο τής πρωτεύουσας ή στις έπαρχιακές πόλεις και μέσω, ακόμη, σειρās γραπτών ύπομνημάτων, οί συντεχνίες έθεταν μείζονος σημασίας θέματα πρós επίλυση από τήν πολιτεία, απαιτώντας «άλλαγή μεθόδων», μεταβολή πραγμάτων «και όχι, πλέον, μόνο προσώπων».

“Αν αναζητηθεί ό έντοπισμός τών μεταρρυθμιστικών προτάσεων πού ύποβλήθηκαν, θά ήταν δύσκολο νά μή συναφθοῦν – άμεσα ή έμμεσα – μέ τόν φιλελευθερισμό. “Αραγε, δέν είχε, όμως, ως θεμελιακή ιδεολογία, ακριβώς ό φιλελευθερισμός επίδράσει καθοριστικά στην Έλληνική Έπανάσταση τοῦ 1821; και έκτοτε – τουλάχιστον από τό 1875 – δέν είχε αποτελέσει τόν καθοδηγητικό κανόνα στόν κοινοβουλευτικό βίο τής ανεξάρτητης πολιτείας; Η εξέλιξη πού συμπίπτει μέ τό κίνημα τοῦ 1909, πράγματι, εγκείται στό γεγονός ότι, ήδη, ως συνάρτηση τόσο μιάς γενικής θεωρίας όσο και τής συγκεκριμένης οικονομικής πορείας στόν ευρύτερο ευρωπαϊκό και, κατ’ επέκταση, στόν έλλαδικό χώρο, έτεινε νά συνδεθεί περισσότερο οργανικά μέ τά εκκρεμή αίτήματα τοῦ κοινωνικοῦ σώματος, ως συνόλου· είχε, μάλιστα, υίοθετηθεί και ό διεθνής όρος τοῦ «κοινωνικοῦ φιλελευθερισμοῦ». Τά ειδικότερα οικονομικά αίτήματα συνάπτονταν μέ τήν άποψη ότι και ή προαγωγή τής ιδιωτικής πρωτοβουλίας απαιτοῦσε τήν ενεργότερη κρατική παρέμβαση. Μετά τόν άκρατο άτομικισμό, είχε διεθνώς υίοθετηθεί, από τό δεύτερο ήμισυ τοῦ 19ου αιώνα, ή επέκταση τής δράσης και τής, κατά περίπτωση, συμμετοχής τοῦ κράτους σέ ποικίλες εκφάνσεις τής ζωής τών πολιτῶν – ιδιαίτερα τής οικονομικής – χάριν τοῦ κοινού συμφέροντος. Μολονότι δέν ήταν ταυτόσημες μέ τίς αντίστοιχες τής δυτικής Ευρώπης, οί συνθήκες στην Ελλάδα – ποσοτικά έκδηλα δυσμενέστερες – έμελλαν νά εὔνοήσουν μία παράλληλη εξελικτική πορεία. Πράγματι, ή εφαρμογή ένωρίς τής διαδικασίας γιά πολιτικό εκδημοκρατισμό, αλλά και ή παράδοση τής συντεχνιακής οργάνωσης, είχε συνδράμει τήν προβολή κοινωνικῶν διεκδικήσεων προτοῦ καν δημιουργηθοῦν οί αντικειμενικές πρós τοῦτο συνθήκες. Οί πολίτες τοῦ ελεύθερου βασιλείου διαπίστωναν ότι ή επαγγελματική και ή βιοτική τους κατάσταση δέν προοριζόταν νά βελτιωθεί, έφόσον ή κυβερνητική έξουσία δέν θά παρενέβαινε ὑπέρ τών αἰτημάτων τους· κατά μείζονα λόγο, άφότου, οί περιστάσεις – τόσο έσωτερικές όσο και διεθνείς – ώθοῦσαν πρós τήν ίδια κατεύθυνση. «Τό κράτος εκυβερνήθη εικη και ως έτυχεν, άνευ εὔσυνειδήτου δημοσιονομικής ή και γενικής οικονομικής πολιτικής» –

τονίζοταν «Οί λαοί σώζονται και ευημεροῦσιν διὰ μόνης τῆς ἰδέας τοῦ Νόμου» — υπογραμμίζει ἀκόμη σέ ὑπόμνημα τῶν Συντεχνιῶν ἀπὸ τῆς 18 Φεβρουαρίου 1909. Στὶς κατευθυντήριες αὐτὲς ἀρχές δὲν θὰ ἦταν, ἄραγε, εὐλογο νὰ διακριθεῖ καὶ τὸ θεμελιακὸ ἰδεολογικὸ ἔρεισμα τοῦ ριζοσπαστισμοῦ: ἡ «ὀργάνωση» τοῦ φιλελεύθερου κράτους;

Ἄπάντησι ὅμως ἐπιζητεῖ καὶ ἓνα πρόσθετο ἐρώτημα: οἱ πρωτοστάτες στὴν ἐξέγερσι τοῦ 1909 δὲν εἶχαν, παράλληλα μὲ τὸ κοινωνικὸ, προσδώσει καὶ ἔθνικὸ περιεχόμενον στὴν πρωτοβουλία τους; Ἀσφαλῶς, ναί! Ἀλλὰ τὰ δύο κίνητρα, προτοῦ στὶς μέρες μας ἐν μέρει διαφοροποιηθῶν, ἦταν ἀλληλένδετα. Τὰ στοιχεῖα ποὺ καταξίωναν τὴν προάσπισι τοῦ δικαιώματος τῶν ἀτόμων καὶ τῶν λαῶν στὴν αὐτεξουσιότητα ὑπαγόρευαν καὶ τὴν ἐμβάθυνσι τοῦ ἔθνικου αἰσθήματος: ἀκόμη περισσότερο — ὑποστηρίζει ὁ Harold Laski — οἱ φιλελεύθερες ἰδέες εἶχαν ἐλπίδα ἐπιτυχίας στὸ μέτρο ποὺ συνδέονταν μὲ τὶς ἀντίστοιχες ἔθνικες. Στὴν Ἑλλάδα, ἡ γνωστὴ λαϊκίζουσα χαλκογραφία τοῦ Μουσείου Μπενάκη ἐξεικονίζει παραστατικὰ τὴ σύνθεσι, σὲ ἐνιαῖο σχῆμα, τῆς κοινωνικῆς χειραφέτησι καὶ τῆς ἔθνικῆς ὑπερηφάνειας. Ἡ ἰδέα τῆς ἐθνότητος ἀναβιβαζόταν ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τοῦ κράτους στὸ ἀντίστοιχο τοῦ λαοῦ: συναίσθησι ποὺ ὤθησε καὶ τοὺς κύριους ἐκφραστὲς τοῦ πνεύματος τῆς ἐξέγερσι τοῦ 1909 νὰ ἐπιζητήσουν τὴν ἐπέκτασι τῆς κρατικῆς ἐξουσίας, προκειμένου νὰ πλήξουν τὰ ἰδιαίτερα προνόμια κάθε ἐπὶ μέρους «κλάστας» — τελικὰ καὶ τῆς Αὐλῆς· χωρὶς ὅμως τοῦτο νὰ συνεπάγεται ἀναγκαστικὰ μιὰ ριζικὴ ἀντίθεσι πρὸς τὸ καθεστῶς τῆς βασιλευομένης δημοκρατίας: ἐφόσον θὰ συναινοῦσε ἐπὶ τοῦ μείζονος θέματος τῆς ὑπαγωγῆς τῶν ἐνόπλων δυνάμεων στὸν ἔλεγχον τῆς ἔθνικῆς κοινότητος, ἦταν ὁ θρόνος — κατὰ τὴν ἄποψι τῆς πλειοψηφίας τῶν κινηματιῶν — ἀποδεκτός.

3. Θὰ ἦταν, ἄραγε, εὐλογο οἱ φορεῖς παρόμοιων αἰτημάτων νὰ ὑπαχθῶν σὲ μιὰ ὀριζόντια κοινωνικὴ κατηγορία; Σύμφωνα μὲ τὶς παραπάνω ἐνδείξεις, ὄχι! Εἶναι, μήπως, δυνατό νὰ ἐπισημανθῶν τουλάχιστον τὰ κέντρα ἀποφάσεων ἐναντίον τῶν ὁποίων στράφηκαν ὅσοι συντάχθηκαν μὲ τὶς θέσεις τῶν κινηματιῶν; Τὴ φορὰ αὐτῆ, ἡ καταρχὴν ἀπάντησι εἶναι καταφατικὴ. Ἄν ἀποβαίνει προβληματικὸς ὁ συνταυτισμὸς τῆς ἐξέγερσι μὲ μιὰ συγκεκριμένη κοινωνικὴ ὁμάδα, εἶναι ἐν τούτοις ἐφικτὸς ὁ ἐντοπισμὸς τῶν αἰτίων καὶ τῶν ὑπαιτίων ποὺ τὴν εἶχαν προκαλέσει. Σὲ ἀναζήτησή τους, εἶναι σκόπιμο νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι ἡ πολιτικὴ ζωὴ τῆς Ἑλλάδος τελοῦσε ὑπὸ τὸν ἔλεγχον ὀρισμένης κοινωνικῆς κατηγορίας, ἀριθμητικὰ κλειστῆς, ἢ ὁποία, μέσω τῆς ἐπίκλησις οἰκογενειακῶν τίτλων ἢ τῆς

ἀξιοποίησης παγιωμένης οικονομικῆς ἰσχύος, διαιώνιζε τὴν κυριαρχία της ἐπὶ τοῦ κοινοβουλευτικοῦ συστήματος. Ἀπέναντί της ὀρθωνόταν ἓνα ἀπείρως πολυαριθμότερο κοινωνικὸ σῶμα, τὸ ὁποῖο, εὐνοημένο ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ συγκυρία – ἐσωτερικὴ καὶ διεθνῆ –, ἐμποτισμένο ἐπίσης ἀπὸ τὶς δημοκρατικὲς ἀρχές, διεκδικούσε, δυναμικὰ ἤδη, τὴ συμμετοχὴ στὸν δημόσιο βίον. «Νέοι ἄνδρες» – ἐπιβεβαιώνουν ἤδη καὶ τὰ στατιστικὰ στοιχεῖα – συνιστοῦσαν μιὰ ἀληθινὴ στρατιὰ πολιτευτῶν, ἡ ὁποία ἀνήγε τὸν χαρακτηρισμὸ αὐτὸν ὄχι ἀσφαλῶς σὲ ἡλικιακὰ ἀλλὰ σὲ κριτήρια ἐπιστημονικῆς ἐπάρκειας καί, κυρίως, ἐπαγγελματικῆς καταξίωσης. Ἄν ἐπιζητηθεῖ ἓνα πρότυπο, θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ προταθεῖ ἡ παραβολὴ μὲ τὸ προηγούμενο τῆς μετατροπῆς ποὺ σημειώθηκε ὅταν, κατὰ τὸ 1870-71, διευρύνθηκε καὶ ἐνισχύθηκε ἡ συμμετοχὴ τῶν Γάλλων πολιτῶν στὴ διαχείριση τῶν κοινῶν σὲ βάρος τῶν προυχόντων – τῶν “notables”, ὅπως ἐπονομάζονταν.

Ὁ ὄρος τῶν “notables”, συναρτημένος μὲ τὴν εἰσαγωγὴ τῆς δημοκρατίας καὶ τοῦ ἀστισμοῦ, βασιζόταν γενικῶς στὴν κοινωνικὴ ἐπιβολὴ καὶ τὴν τοπικὴ ἐπιρροή. Στὴν ἀρχαία ἤδη Ἑλλάδα ὁ Ἀριστοτέλης εἶχε κατὰ βάση διακρίνει τὸ φαινόμενο – «ἐκ τῶν γνωρίμων... κατέστησε πάσας τὰς ἀρχάς» – σπεύδοντας νὰ ἀντιδιαστείλει τὴν ἐπισήμανσή του μὲ τὸ «δέον» ποὺ συνηγορεῖ ὑπὲρ τοῦ συνδέσμου, ὡς ἀναγκαίου, τῆς ἐξουσίας μὲ τὴν ἀρετὴ. Στούς νεώτερους χρόνους, κατὰ τὴ διαδρομὴ τοῦ ἀνεξάρτητου κράτους, τὸ κοινωνικὸ αὐτὸ μῶρφωμα θὰ παρουσιαζόταν μὲ περισσότερο καθαρὴ μορφή κατὰ τὸν 19ο αἰῶνα: οἱ πολῖτες συγκροτοῦσαν μιὰ κατηγορία προυχόντων χωρὶς νὰ χρειαστεῖ νὰ συμπεριλάβουν – ὅπως στὴ λοιπὴ Εὐρώπη – τὰ ὑπολείμματα μιᾶς ἀνύπαρκτης ἀριστοκρατίας, ὡς κοινωνικὸ σῶμα κατὰ βάση πλέον ἀστικό· πρόσφορο ὅμως νὰ χαρακτηρισθεῖ, ἐπιπλέον, καὶ ὡς ὀλιγαρχικό. Πόσες ἦταν, ἄραγε, οἱ ἐξαιρέσεις – ἐνὸς ἀπόρροιστου κυρίως γάμου ἢ, ἔστω, μιᾶς ἐντελῶς ἐξαιρετικῆς σταδιοδρομίας – ποὺ ἀπέληγαν στὴν ἔνταξή σὲ μιὰ ἰθύνουσα μερίδα τῆς κοινωνίας;

4. Στὴν πολιτικὴ ἓνα καὶ ἓνα δὲν κάνουν πάντοτε δύο... Τὸ κίνημα τοῦ 1909 ἐπιβεβαιώνει τὴν εὐστοχία αὐτῆς ρήσης: ἀνταποκρινόταν σὲ μιὰ βαθιὰ ζήτηση τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας, εἶχε τύχει μιᾶς εὐρείας λαϊκῆς συμπαράστασης, εἶχε, ἀκόμη, κατορθώσει νὰ ἐπιβληθεῖ. Τραγικὴ ὅμως εἰρωνεία! Μία ἀρετὴ τῶν πρωτεργατῶν του, ἡ δύναμη νὰ ἀποσυνδέσουν τὶς ἐπιδιώξεις τους ἀπὸ προσωπικὲς πολιτικὲς βλέψεις, ἔμελλε νὰ ἀποδειχτεῖ ἀχιλλεῖος πτέρνα τῆς πρωτοβουλίας τους, ἂν δὲν ἀναφαινόταν ἡγέτης ἱκανὸς νὰ συναρμόσει τὶς διακηρύξεις τους μὲ ἀπτές πραγματικότητες τῆς ἐλληνικῆς πολιτικῆς ζωῆς. «Ὅλοι μιλοῦν ἀλλὰ κανεὶς δὲν

ἐνεργεῖ» – παρατηροῦσε γνωστός Βρετανὸς δημοσιογράφος, ὁ Ντίλλον· καὶ κατέληγε διατυπώνοντας τὸ ἐρώτημα: «θὰ ἀναφανεῖ, ἄραγε, ὅσο εἶναι ἀκόμη καιρὸς, ὁ ἱκανὸς ἄνδρας ποὺ θὰ πεῖ μὲ αὐτοπεποίθηση ὅπως ὁ ἀρχαῖος ἀρχιτέκτονας τῶν Ἀθηνῶν “ὅσα αὐτοὶ εἶπαν ἐγὼ θὰ τὰ πραγματοποιήσω”».

Ἔως τῆ στιγμῆ αὐτῆ ἐπιχειρήθηκε ἡ καταγραφή τῶν συλλογισμῶν καί, ἀκόμη, τῶν ἐνίοτε βαθύτερων δυνάμεων ποὺ συνετέλεσαν στὴ διάπλαση τῆς πραγματικότητας. Θὰ μαρτυροῦσε ὅμως μεθοδολογικὴ ἀντίληψη ριζικὰ ἐσφαλμένη ἢ παραγνώριση ἐνὸς πρόσθετου σημαντικοῦ παράγοντα στὴ ροὴ τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι: τοῦ πολιτικοῦ ἡγέτη, ὁ ὁποῖος καλεῖται κατὰ κανόνα νὰ διαμορφώσει τὶς ἐπιδιώξεις καὶ τὶς ἀποφάσεις του σὲ συνάρτηση μὲ τὴν ἐπιρροή ποὺ οἱ δυνάμεις αὐτὲς ἀσκοῦν. Ἐπιπλέον, μάλιστα, ὅταν διαθέτει ἰδιαίτερα ἡγετικά χαρίσματα, ἡ ἀποφασιστικὴ ἀτομικὴ ἰδιοσυγκρασία κατορθώνει, ὄχι σπάνια, νὰ ὑπερβῆ καὶ αὐτὰ τὰ ὅρια ποὺ τοῦ θέτουν· κατὰ μείζονα λόγο, ἂν οἱ θεσμοὶ ἀμφισβητοῦνται ἀπὸ μία πλειοψηφικὴ μερίδα, ἡ ὁποία ἐναποθέτει τὶς προσδοκίες της σὲ μία ἄξια προσωπικότητα προκειμένου νὰ τοὺς μεταβάλει.

Ὅταν, πράγματι, ὁ Ντίλλον διερωτῶνταν, στριφογύριζε στὴ σκέψη του ἓνα ὄνομα: Ἐλευθέριος Βενιζέλος. Ἀγωνιστὴς στὸ πεδίο τῆς μάχης καὶ πολιτικὸς καταξιωμένος στὴν πανελλήνια συνείδηση γιὰ τὴ διττὴ προσήλωσή του στὴν ἐθνικὴ ἰδέα καὶ τὰ δημοκρατικὰ ἰδεώδη, ὄραματιστὴς ἀλλὰ καὶ ρεαλιστὴς, αὐστηρὸς τιμητὴς ἀλλὰ καὶ ὁπαδὸς τῆς συνδιαλλαγῆς, ὅσάκις οἱ περιστάσεις τὸ ἀπαιτοῦσαν, ὁ Κρῆς πολιτικὸς προσφερόταν γιὰ νὰ δρομολογήσει πορεία ἐξόδου ἀπὸ τὶς συμπληγάδες ποὺ ἀπειλοῦσαν μὲ συντριβὴ τὸ σκάφος τοῦ κινήματος. Παρορμήσεις συναισθηματικές, κατὰ συνέπεια, ἀλλὰ καὶ ἐκτιμῆσεις ὀρθολογικὲς θὰ τρέψουν τοὺς ἡγέτες του, πρὶν ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 1909, πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση· κίνητρα, ἀκόμη, ἰδεολογικά: ὁ Βενιζέλος ἦταν δέκτης, ὅπως ὑποσυνείδητα ἐνδεχομένως καὶ οἱ ἴδιοι, τῶν κανόνων τοῦ «κοινωνικοῦ φιλευλευθερισμοῦ». Ἀντίθετος στὶς ἀρχὲς τοῦ σοσιαλισμοῦ, ἐνστερνιζόταν, ὅπως καὶ γενικότερα οἱ «ριζοσπάστες» τῆς ἐποχῆς του – ἔχω ὑποστηρίξει κατὰ τὸ παρελθόν –, τὸ αἶσθημα «τῆς κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης πασῶν τῶν τάξεων».

Εἶναι, ἐνίοτε, δυνατό ἢ δράση ἐνὸς πολιτικοῦ ἡγέτη νὰ μὴν ἐδράζεται σταθερὰ ἢ νὰ ἀνταποκρίνεται περιστασιακὰ στοὺς διαλογισμοὺς ποὺ ἐμπνέουν ἓνα κοινωνικὸ σῶμα· εἶναι, ὅμως, ἀντίστροφα πιθανὸ καὶ νὰ προηγεῖται χρονικὰ ἀπὸ τοὺς τελευταίους. Φαινόμενα ποὺ δὲν συνέβησαν ἐν τούτοις μὲ τὸν Βενιζέλο. Ἀντίθετα, χωρὶς νὰ χρειαστεῖ νὰ προσαρμόσει εἰδικὰ τὶς ἰδέες ἢ τὴ δράση του, ἀνταποκρίθηκε στὶς ἐνδιάθετες τάσεις ἐνὸς μεγάλου τμήματος τῆς κοινῆς γνώ-

μης. Μὴν ἐπιδιώκοντας μάλιστα νὰ ἐπωφεληθεῖ ἀπὸ τὴν ἀοριстіα τῶν αἰτημάτων της, τοὺς προσέδωσε συγκεκριμένο περιεχόμενο πού ἀνταποκρινόταν στὶς ἰδικές του ἐπιλογές: «Δὲν ἔρχομαι – θὰ διακηρύξει κατὰ τὴν καθοδὸ τοῦ στὴν ἐκλογικὴ ἀναμέτρηση τοῦ 1910 – ὡς ἀρχηγὸς νέου καὶ ἐσχηματισμένου πολιτικοῦ κόμματος. Ἔρχομαι ἀπλῶς ὡς σηματοφόρος νέων πολιτικῶν ἰδεῶν». Ὁ,τι σχεδὸν εἶχε κατὰ βάση ἐκφραστεῖ στὴ διάρκεια τῆς ἐξέγερσης θὰ διατυπωθεῖ καὶ θὰ υλοποιηθεῖ στὴν πολιτικὴ πράξη: ἀποκατάσταση μεγαλύτερης κοινωνικῆς ἰσοροπίας, μέσω καὶ τῆς προάσπισης τῶν συμφερόντων τῶν ὀλιγότερο εὐνοημένων στρωμάτων – τῶν ἐργατῶν καὶ τῶν ἀγροτῶν· μετατροπὴ τοῦ ἐμπειρικοῦ συστήματος φορολόγησης καὶ μείωση τῶν ἔμμεσων φόρων πού ἐπλητταν τίς πενέστερες κοινωνικὲς ομάδες· συγκρότηση ἰσχυροῦ στρατοῦ σὲ βάση ἐθνικὴ, ἱκανοῦ νὰ ἀντεπεξέλθει πλήρως στὴν ἀποστολὴ του· ἐπαναφορὰ – τουλάχιστον ἄμεση – τοῦ θρόνου στὰ καθήκοντά του, ὡς θεματοφύλακα τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν ἀλλὰ καὶ τῆς ἐθνικῆς πολιτικῆς· διασφάλιση τῶν προϋποθέσεων γιὰ τὴν εὐδόωση τοῦ αὐτρωτικοῦ προγράμματος· ἐπέκταση, ἀκόμη, τῶν ἐνδιαφερόντων τῆς Ἑλλάδος καὶ στὸν ἔξω ἑλληνισμό, μὲ ἔμφαση στὴν ἰδέα τοῦ ἐκπολιτισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς· ἀπόλυτη, τέλος, προστασία τοῦ νόμου, σύμφωνα μὲ ρητὴ ἐπιταγὴ τῆς δημοκρατικῆς ἰδεολογίας. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο, ὄχι μόνον ἀξιοποιῶσε τὴ μεταρρυθμιστικὴ δυναμικὴ τοῦ στρατιωτικοῦ κινήματος, ἀλλὰ καὶ ἐπωφελούνταν «διὰ τὴν ἐγκλιτῶσιν τῆς ἀκαθορίστου μεταρρυθμιστικῆς κινήσεως» – κατὰ τὸν Ἀλέξανδρο Σβῶλο – σὲ θεσμικὸ μῶρφωμα: στὸ Σύνταγμα τοῦ 1911.

Πρὶν ἀπὸ 100 χρόνια ἡ ἑλληνικὴ κοινωνία μαστιζόταν ἀπὸ βαριὰ ἀρρώστια. Οἱ πολιτικοί, ἀπορροφημένοι ἀπὸ τίς σκοπιμότητες τοῦ κομματικοῦ παιχνιδιοῦ, ἐλέγχονταν ὡς ἀνεπαρκεῖς γιὰ νὰ ἀντεπεξέλθουν στὶς ἐπείγουσες ἀνάγκες τῆς χώρας καὶ νὰ προδιαγράψουν τίς μελλοντικὲς προοπτικές της. Ἡ κρατικὴ μηχανὴ χῶλαινε – στὴ διοίκηση, στὴν ἐκπαίδευση, στὴ ριζικὴ ἀντιμετώπιση ἀνοιχτῶν κοινωνικῶν πληγῶν. Οἱ ἔνοπλες δυνάμεις, παρὰ τὴν πρώτη ἀνασύνταξή τους, δὲν φαίνονταν πάντοτε ἱκανὲς νὰ προασπίσουν τὸ ἐθνικὸ ἔδαφος καὶ τὴν ἐθνικὴ ἀξιοπρέπεια. Ὁ τύπος ὄχι μόνον δὲν ἀντιδρῶσε ἀλλ' ἐπέτεινε τίς δυσλειτουργίες στὸ πεδίο τῆς δημόσιας ζωῆς. Ὅσοι ἀπὸ τὴν ἐθνικὴ οἰκογένεια ἦταν σὲ θέση νὰ συνειδητοποιήσουν τὴν κατάσταση – καὶ ἦταν πολλοὶ – διακατέχονταν ἀπὸ ἀγωνία γιὰ τὸ μέλλον· ὀρισμένοι ἀποφάσισαν νὰ ἀντιδράσουν δυναμικά. Ἡ πρωτοβουλία τους θὰ δικαιωθεῖ ὅταν περιβληθεῖ μὲ τὴν ἰσχύ τοῦ λαϊκοῦ κινήματος· καὶ θὰ εὐοδωθεῖ ὅταν εὑρεθεῖ ὁ πολιτικὸς ἡγέτης πού μὲ δεξιότητα πραγ-

ματιστική και σθένος δημοκρατικό προσανατολίζει εποικοδομητικά τις πρακτικά ακαθόριστες παρορμήσεις μιᾶς γνήσια προοδευτικῆς κοινῆς γνώμης.

Με ἀφετηρία τὸ κίνημα στὸ Γουδί, ἔστω καὶ χωρὶς νὰ μορφοποιηθεῖ ἐξ ὑπαρχῆς τὸ σχῆμα, παρασχέθησαν οἱ προϋποθέσεις καὶ διαγράφηκε ἡ προοπτικὴ μιᾶς ρηξικέλευθης μεταβολῆς τῶν ὄρων καὶ τῶν ἰσορροπιῶν στὸν δημόσιο βίῳ τῆς χώρας. Οἱ παρεμβάσεις τοῦ στρατοῦ στὴν ἑλληνικὴ πολιτικὴ ἔχουν συνδεθεῖ με προσωπικὲς — ἐνίοτε ὑπερφιάλες — φιλοδοξίες τῶν πρωταγωνιστῶν τους. Φωτεινὴ ἐξάιρεση, οἱ πρωτεργάτες τοῦ κινήματος κατέληξαν νὰ ἐκφράσουν, με εὐλικρίνεια καὶ ἀνιδιοτέλεια, τὴ βούληση τοῦ λαοῦ γιὰ ριζικὴ ἀναθεώρηση τῶν μεθόδων διακυβέρνησης καὶ γιὰ ἀνανέωση τῶν προσανατολισμῶν τοῦ ἔθνους ὡς αὐτοδύναμης ὄντότητας. Ἐνα ἰσχυρὸ ρεῦμα θὰ ἐνστερνιστεῖ τις γενναῖες αὐτὲς προτάσεις, προσδίνοντας στὴν ἀποδοχὴ τους εὖρος κοινωνικὸ πού ξεπερνοῦσε αἰσθητὰ τὰ παραδοσιακὰ κομματικὰ πλαίσια. Νέες δυνάμεις πού πήγαζαν ἀπὸ ἓναν ἔκδηλα διευρυμένο κοινωνικὸ χῶρο θὰ κληθοῦν, ἔκτοτε, νὰ ἀναλάβουν καθοριστικὸ ρόλο στὴ διαχείριση τῶν δημόσιων πραγμάτων τοῦ τόπου.

Ἴδου γιὰ τὸ ἔτος 1909-1910 τέμνει κάθετα τὴ νεώτερη ἱστορία τῆς Ἑλλάδος σὲ ἐπίπεδο κοινωνικό, πολιτικό καὶ πνευματικό.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 28ΗΣ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 2010

ΑΝΑΓΓΕΛΙΑ ΘΑΝΑΤΟΥ

Ὁ Πρόεδρος κ. Κωνσταντῖνος Σβολόπουλος ἀναγγέλλει τὸν θάνατο τοῦ ξένου ἐταίρου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν Sir Hugh Lloyd-Jones.

Ἡ Ὀλομέλεια τηρεῖ ἐνὸς λεπτοῦ σιγή εἰς μνήμην τοῦ ἐκλιπόντος.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

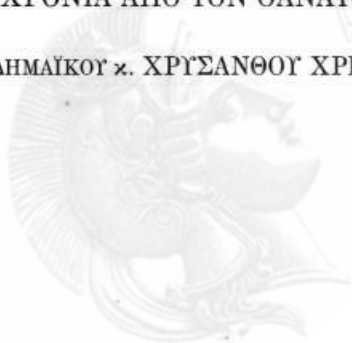
ΑΘΗΝΩΝ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 9ΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 2010

Ο ΤΖΙΟΡΤΖΙΟΝΕ ΩΣ ΑΦΕΤΗΡΙΑ.
ΠΕΝΤΑΚΟΣΙΑ ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΘΑΝΑΤΟ ΤΟΥ*

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ κ. ΧΡΥΣΑΝΘΟΥ ΧΡΗΣΤΟΥ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

* Η άνωτέρω ομιλία θα δημοσιευθεί ως αυτοτελής εργασία στη σειρά των δημοσιευμάτων του Γραφείου Έρευνας της Νεοελληνικής Τέχνης.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 18ΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 2010

ΑΝΑΓΓΕΛΙΑ ΘΑΝΑΤΟΥ

Ὁ Πρόεδρος κ. Κωνσταντῖνος Σβολόπουλος ἀναγγέλλει τὸν θάνατο τοῦ ξένου ἐταίρου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν Giovanni Pugliese Carratelli.

Ἡ Ὀλομέλεια τηρεῖ ἐνὸς λεπτοῦ σιγῆ εἰς μνήμην τοῦ ἐκλιπόντος.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 23ΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 2010
ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΟΡΤΑΣΜΟ ΤΗΣ ΕΠΕΤΕΙΟΥ ΤΗΣ 25ΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 1821

Με τὴν ἑναρξὴ τῆς συνεδρίας ὁ Πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας κ. Κωνσταντῖνος Σβολόπουλος ἀπήρτυνε σύντομη προσφώνηση, μετὰ τὴν ὁποία ἔλαβε τὸν λόγο ὁ ἀκαδημαϊκὸς κ. Βασίλειος Χ. Πετράκος.

Η ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΕΠΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ κ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΥ

Πρὶν ἀρχίσω τὴν πραγμάτευση τοῦ θέματος γιὰ τὸ ὁποῖο ἡ Σύγκλητος μοῦ ἀνέθεσε νὰ μιλήσω σήμερα, χρεωστῶ νὰ ὑπενθυμίσω ὅτι κατὰ τὴν ἐδῶ ἐτήσια πανηγυρικὴ συνεδρία τῆς 25ης Μαρτίου τιμῶνται τρία γεγονότα ποῦ εἶναι δεμένα μετὰ τὴ ζωὴ τῶν Ἑλλήνων: Ὁ Εὐαγγελισμὸς τῆς Παναγίας, ἡ Ἐπανάστασις τοῦ '21 καὶ ἡ ἰδρυσις τῆς Ἀκαδημίας. Ὁ Εὐαγγελισμὸς θεωρήθηκε ἀπὸ τοὺς παλαιούς ὡς ἡ ἡμέρα ἡ συνισταμένη ἀπὸ ὅλες τις κατὰ τόπους ἐξεγέρσεις τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Τούρκων, τὸν Μάρτιο τοῦ '21. Τῆς Ἀκαδημίας ἡ πρώτη συνεδρίασις ἔγινε σὲ τούτῃ τὴν αἴθουσα, στίς 25 Μαρτίου τοῦ 1926, καὶ συνδέθηκε ἡ ἰδρυσις τῆς μετὰ τὸ μεγαλύτερον γεγονός τῆς ὅλης ἱστορίας μας, τὴν Ἐπανάστασις, ὡς δῆλωση τῆς πολιτικῆς καὶ πνευματικῆς ἀναγεννήσεως τῶν Ἑλλήνων.

Ἡ ὁμιλία μου ἀφορᾷ τὴν προστασία τῶν ἀρχαιοτήτων κατὰ τὴν περίοδον τῆς διακυβερνήσεως τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Καποδίστρια, στὰ χρόνια 1828-1831. Θὰ παρουσιάσω συνοπτικὰ καὶ ἐκλεκτικὰ τὸ ἔργον ποῦ ἐπιτέλεσε ἡ κυβέρνησις τοῦ Καποδίστρια γιὰ τὰ ἑλληνικὰ μνημεῖα καὶ θὰ δεῖξω πόσον δὲν ἦταν ἀληθινὴ ἡ κατηγορία τῶν ἀντιπάλων τοῦ Κυβερνήτη, ἀνάμεσά τους μεγαλύτερος ὁ Κοραΐς, ὅτι Ἐκεῖνος, ὁ Καποδίστριας, ἐχθρευόταν τὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιότητα γιὰτί, ἔλεγαν, ἐνέπνεε στοὺς θαυμαστὰς καὶ μελετητὰς τῶν μνημείων ἐπαστατικὰς ἰδέας κατὰ τῆς Κυβερνήσεώς του.

Ἐπειδὴ ἴσως εἰπωθῆ ὅτι ὁ Καποδίστριας δὲν ἀνήκει στὴν Ἐπανάσταση, θὰ θυμίσω λίγα γεγονότα καὶ χρονολογίες. Ἡ καταναυμάχιση στὸ Ναυαρίνο τοῦ τουρκοαιγυπτιακοῦ στόλου, στὶς 8 Ὀκτωβρίου τοῦ 1827, ἀποτέλεσε μέγα καὶ καθοριστικὸ γιὰ τὴ σβησμένη Ἐπανάσταση γεγονὸς καὶ ἀφετηρία τῆς δημιουργίας τῆς πολιτικῆς μας ὑπόστασης. Ἀκολούθησε στὶς 6 Ἰανουαρίου 1828 ἡ ἀφίξη τοῦ Καποδίστρια στὸ Ναύπλιο. Λίγες μέρες ἀργότερα, στὶς 12 Ἰανουαρίου, ὁ Κυβερνήτης πάτησε στὴν προσωρινὴ πρωτεύουσα τοῦ κράτους, στὴν Αἴγινα. Δολοφονήθηκε στὸ Ναύπλιο στὶς 27 Σεπτεμβρίου 1831 τὸ πρῶν, μπροστὰ στὴν ἐκκλησία τοῦ ἁγίου Σπυρίδωνος. Τὸ διάστημα ἀνάμεσα στὸν ἐρχομὸ του καὶ τὸν θάνατό του εἶναι ἀκριβῶς 44 μῆνες καὶ εἴκοσι μέρες, χρόνος μικρότερος ἀπὸ τέσσερα χρόνια, ὅσο καὶ ἡ θητεία μιᾶς σημερινῆς κυβέρνησης. Στους μῆνες αὐτοὺς ἔγιναν πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις μὲ τοὺς Τούρκους καὶ ἐμφύλιοι πόλεμοι. Ἡ τελευταία μάχη τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ '21 ἔγινε στὸν δρόμο Θήβας-Λειβαδιάς, στὴν Πέτρα, σήμερα Ὑψηλάντη, στὶς 12 καὶ 13 Σεπτεμβρίου τοῦ 1829, 20 μῆνες μετὰ τὴν ἔλευση τοῦ Καποδίστρια. Ἐκεῖ, στὴν Πέτρα, οἱ Ἕλληνες, μὲ ἀρχηγὸ τὸν Δημήτριον Ὑψηλάντη, νίκησαν τοὺς Τούρκους ποὺ ἔσπευδαν πρὸς βορρᾶ καὶ ἐλευθέρωσαν μεγάλο τμῆμα τῆς Ἀνατολικῆς Στερεᾶς. Ἐκεῖ ἔληξε τὸ πολεμικὸ μέρος τῆς Ἐπανάστασης.

Ἀπὸ τὴν τότε Ἑλλάδα μόνον ὁ Μοριάς, οἱ Βόρειες, Νότιες καὶ Δυτικὲς Σποράδες καὶ ἡ Στερεὰ ἕως τὴ Λαμία ἦταν ἐλεύθερες. Ἡ Ἀθήνα μὲ τὴν Ἀκρόπολη, τὸ φρούριον τοῦ Καράμπαμπα καὶ ἡ Χαλκίδα βρισκόνταν στὰ χέρια τῶν Τούρκων.

Ἡ Ἀθήνα παραδόθηκε στους Ἕλληνες 18 μῆνες μετὰ τὴ δολοφονία τοῦ Καποδίστρια, στὶς 2 Μαρτίου τοῦ 1833, καὶ ἡ Ἀκρόπολη εἰκοσιενέα ἡμέρες ὕστερότερα, στὶς 31 Μαρτίου. Μνημονεύω ὅλα αὐτὰ τὰ γνωστά, γιὰ τὸ ὅσα θὰ ἐκθέσω συνοπτικὰ γίνονται στὰ λίγα χρόνια τοῦ Καποδίστρια ἀλλὰ μέσα στὴν περίοδο τοῦ Ἀγῶνος, ὅταν ὁ Κυβερνήτης ἔβαζε τὰ θεμέλια τοῦ νόμου καὶ ὅταν τὰ ἀρχαῖα τῆς Ἑλλάδος ἔπαψαν νὰ εἶναι μόνον ἀντικείμενον συναλλαγῆς Ἑλλήνων καὶ ξένων τυμβωρύχων καὶ τὴν προστασία τους ἀνέλαβε ἡ Ἑλληνικὴ Πολιτεία. Ἀκόμη θυμίσω τόπους καὶ χρονολογίες γιὰ νὰ δείξω ὅτι τὸ ἔργο τοῦ Κυβερνήτη δὲν ἔγινε μέσα σὲ εἰρήνη· οὔτε ἐξωτερικὴ, ἀφοῦ οἱ Τούρκοι πατοῦσαν στὴν Ἑλλάδα καὶ γίνονταν πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις, οὔτε ἐσωτερικὴ γιὰ τὴ χώρα σκοτεινάζαν οἱ ἐμφύλιες ἐξεγέρσεις καὶ ἡ ἔμπρακτὴ ἀντίδραση κατὰ τοῦ Καποδίστρια.

Γιὰ τὴν ἀγάπη καὶ τὴ στοργὴ τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὶς ἀρχαιότητες κατὰ τὰ χρόνια τῆς δουλείας καὶ τῆς Ἐπαναστάσεως ἔχουν γραφεῖ πολλοὶ ὠραῖοι μῦθοι

πού μᾶς κολακεύουν, ἀλλὰ εἶναι μῦθοι. Καί οἱ ἀρχαιότερες ἦταν καί εἶναι ἕνα ὕλικό ἀγαθὸ πού ἔχει χρηματικὴ ἀξία. Δὲν εἶναι σάν τὴν ἀρχαία ποίηση, τὴ φιλοσοφία, τὴν ἱστοριογραφία, πού ἀπὸ πολλοὺς αἰῶνες ἔχουν γίνει αἴυλες καί τὸ μόνο πού μποροῦν νὰ προκαλέσουν, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πνευματικὴ ὠφέλεια, εἶναι κάποια διαμάχη μεταξὺ λογίων. Ἄν καί, πρέπει νὰ προσθέσω, τὰ παλιὰ χειρόγραφα μὲ τὰ ἔργα τῶν ἀρχαίων ὑπῆρξαν καί αὐτά, ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ μεσαιῶνα, πράγματα πού συλλέγονταν, ἀντιγράφονταν, ἀγοράζονταν καί πωλοῦνταν.

Οἱ ἀρχαιότερες ὅμως, κυρίως τὰ ἔργα τέχνης, ἀποτελοῦσαν, ἀπὸ τὰ χρόνια τῶν Περσικῶν πολέμων, ἀντικείμενα ἀρπαγῆς καί ἐμπορίου. Ὅταν ἦλθε ὁ Καποδίστριας στὴν Ἑλλάδα, ἡ συναλλαγὴ γύρω ἀπὸ τ' ἀρχαία ἄκμαζε. Ἀγάλματα, ἀγγεῖα, νομίσματα, δακτυλιόλιθοι, ἐπιγραφές, ξεθάβονταν ἀπὸ τοὺς χωρικούς καί πωλοῦνταν ἐλεύθερα στοὺς περιηγητές. Ξένοι στρατιωτικοὶ ἔκαναν ἀνασκαφές καί οἰκειοποιοῦνταν ἐκεῖνα πού ἔβρισκαν. Πολεμικῶν πλοίων, ὄχι μόνον τῶν τριῶν Προστατίδων Δυνάμεων ἀλλὰ καί τῆς μεγάλης ὑπερατλαντικῆς δημοκρατίας¹, τὰ πληρώματα ἐπιδίδονταν σὲ ἀνασκαφές καί ἀρπαγές. Οἱ περισσότεροι Ἕλληνες ὅλα αὐτὰ τὰ θεωροῦσαν φυσικὰ καί βοηθοῦσαν τοὺς ἀρπαγες ὅταν τοὺς τὸ ζητοῦσαν.

Τὴν Ἑλλάδα πού βρῆκε ὁ Καποδίστριας ἔχει περιγράψει² ἐκεῖνος ὁ ἴδιος στὸν ἕναν ἀπὸ τοὺς φονεῖς του, τὸν ἀγωνιστὴ Γεώργιο Μαυρομιχάλη, δευτερότοκο γιὸ τοῦ Πετρόμπεη. Ἐπιγραμματικὰ ὅμως τὴν Ἑλλάδα πού κλήθηκε ὁ Καποδίστριας νὰ κυβερνήσει εἰκονίζει ἡ δευτέρη παράγραφος τῆς Γενέσεως: «ἡ δὲ γῆ ἦν ἀόρατος καί ἀκατασκεύαστος». Ἦταν μιὰ Ἑλλάδα σὲ ἐμφύλιο πόλεμο· οὔτε νόμοι, οὔτε εἰρήνη, οὔτε σχολεῖα ὑπῆρχαν. Ὁ Καποδίστριας ἀπὸ τὴν πρώτη

1. ΚΥΡΙΑΚΟΥ ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἡ λεηλασία καὶ καταστροφή τῶν ἐλληνικῶν ἀρχαιοτήτων*, Ἀθήνα 1993, σ. 318. Οἱ Ἀμερικανοὶ τῆς φρεγάτας Constitution ἀρπαξαν τὸ 1827 τὸ ἕνα ἀπὸ τὰ ἀγάλματα τῆς οἰκογενείας Θ. Ρέντη. Γιὰ τὴν ὅλη ὑπόθεση θὰ δημοσιεύσει μελέτη ὁ Γεώργιος Δεσπίνης. Τὰ ἀγάλματα ἀναφέρονται σὲ ἔγγραφο: Κ. ΠΙΤΤΑΚΗΣ, ΑΕ, 1853, σ. 805. Ἱστορικὰ ἔγγραφα περὶ ἀρχαιοτήτων καὶ λοιπῶν μνημείων τῆς ἱστορίας κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ τοῦ Καποδίστρια, ἐκδιδόμενα ὑπὸ Ε. Γ. ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗ (Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας ἀρ. 59), Ἐν Ἀθήναις 1967, ἀρ. 23 καὶ 63 (εἰς τὸ ἐξῆς ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗΣ) καὶ στὸ βιβλίό μου, *Ἡ ἐλληνικὴ αὐταπάτη τοῦ Λουδοβίκου Ross*, Ἀθήναι 2009, σ. 128, 129, 444.

2. Διήγησις Συμβάντων τῆς Ἑλληνικῆς Φυλῆς, ἀπὸ τὰ 1770 ἕως τὰ 1836. Ὑπαγόρευσε ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗΣ, Ἀθήνησιν 1846, σ. 295-299.

στιγμή ἄρχισε τὸ κτίσιμο τοῦ Κράτους, χωρὶς νὰ ἀφίνει οὔτε στιγμή ἐκεῖνο πού θεωροῦσε ὡς τὸ περισσότερο σπουδαῖο· τὴν προσπάθεια γιὰ τὸ ἄπλωμα τῶν συνόρων καὶ τὴ στερέωση στὶς εὐρωπαϊκὲς αὐλὲς τῆς ὑπόστασης τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας. Ὁ στρατός, ἡ οἰκονομία, ἡ δικαιοσύνη, ἡ ναυτιλία, ἡ παιδεία, ὑπῆρξαν οἱ καθημερινές του μέριμνες· μαζί καὶ οἱ ἀρχαιότητες.

Σήμερα τὰ κρατικὰ ἀρχαιολογικὰ μουσεῖα καὶ οἱ συλλογὲς ξεπερνοῦν τὶς δύο ἑκατοντάδες μὲ ἐπιστέγασμα τὸ νέο μουσεῖο τῆς Ἀκρόπολης, πολυτελές, μὲ τὴν ἀρχαία ἔννοια· τότε δὲν ὑπῆρχαν στὸν τόπο μας μουσεῖα, οὔτε ἀρχαιότητες· δὲν ὑπῆρχε Ἀρχὴ πού νὰ τις γνωρίζει καὶ νὰ τις φροντίζει οὔτε τόπος γιὰ νὰ φυλάγονται καὶ νὰ προστατεύονται.

Δὲν παραδοξολογῶ ὅταν λέγω ὅτι δὲν ὑπῆρχαν ἀρχαιότητες. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ μνημεῖα τῶν Ἀθηνῶν, οἰκτρὰ παραμορφωμένα ἀπὸ τὶς καταστροφές καὶ τὶς νεώτερες προσθήκες, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς λεηλατημένους ναοὺς τῆς Ἀφαίας, τῆς Φιγαλείας, τῆς Κορίνθου, τὰ ἐπιχωσμένα τείχη τῶν Μυκηνῶν, τὰ ἄλλα ἀρχαῖα μνημεῖα μας ἦταν σκεπασμένα μὲ χῶμα, ἀταύτιστα καὶ ἄγνωστα. Τὰ χρόνια ἐκεῖνα οἱ ἀρχαιοφίλοι κυνηγοῦσαν κυριώτατα τὰ κινητὰ ἀρχαῖα· τὰ γλυπτὰ, ἀγάλματα καὶ ἀνάγλυφα, τὰ ὠραῖα ἀγγεῖα, τὶς ἐπιγραφές, τοὺς δακτυλολίθους, τὰ νομίσματα. Αὐτὰ ἐνδιέφεραν τοὺς περιηγητὲς καὶ τοὺς τυμβωρύχους, γιατί ἦταν δυνατόν νὰ μεταφερθοῦν εὐκόλα καὶ νὰ πουληθοῦν γιὰ νὰ κοσμήσουν κάποιο ἀρχοντικό. Σπάνια ἀπασχολοῦσε τοὺς τότε φιλότεχνους συλλογεῖς ἡ μνημειακὴ τοπογραφία, πού ἦταν κυρίως θέμα συζητήσεων καὶ ἀνακοινώσεων στὶς εὐρωπαϊκὲς ἀκαδημίες καὶ τὶς ἐπιστημονικὲς ἐταιρεῖες.

Ποῖα ἦταν ἡ ἀρχὴ τῆς μέριμνας τοῦ Κυβερνήτη γιὰ τὰ μνημεῖα; Δὲν γνωρίζουμε. Οἱ ἐπιστολές του καὶ τὰ ἔγγραφα του εἶναι ἀκόμη σὲ μεγάλο βαθμὸ ἄγνωστα. Ἀπὸ τὰ ἔως τώρα διαθέσιμα στοιχεῖα συμπεραίνουμε ὅτι πρῶτος ὁ Σαμιώτης γιατρός Ἰώσηπος Δούκας, στὶς 23 Μαρτίου τοῦ 1828, πρότεινε³ στὸν Καποδίστρια νὰ τοῦ δείξει τὰ ἀρχαῖα πού κατεῖχε, πού τοῦ εἶχαν ζητήσει νὰ προσφέρει στὸν Αὐτοκράτορα τῆς Ρωσίας. Λίγες μέρες μετὰ, στὶς 31 Μαρτίου, ὁ Νικόλαος Φλογαῖτης, Λευκάδιος ἀγωνιστής, νομομαθὴς καὶ σύμβουλος τοῦ Δημητρίου Ὑψηλάντη, εἰσηγήθηκε στὸν Κυβερνήτη τὴν ἀπαγόρευση τῆς ἐξαγωγῆς ἀρχαιοτήτων ἀπὸ τὸ κράτος καὶ τὴν ἴδρυση Δημοσίου Μουσείου

Ἀρχαιολογίας⁴. Πρόσφερε μάλιστα ὁ Φλογαΐτης στὸν Καποδίστρια τὰ ἐξήντα περίπου ἀρχαῖα πού εἶχε ἀγοράσει ἀπὸ τιμωρῶνους, γὰρ νὰ τεθοῦν στὸ μελλοντικὸ μουσεῖο. Ἡ πρόταση τοῦ Λευκαδίου ἀγωνιστῆ πραγματοποιήθηκε ἕνα μῆνα μετὰ, στὶς 12 Μαΐου 1828, ὁ Κυβερνήτης μὲ «ξεχωριστὲς ὁδηγίες» πρὸς τοὺς Ἐκτάκτους Ἐπιτρόπους τῶν νησιῶν τοῦ Αἰγαίου ἀπαγόρευσε τὴν ἐξαγωγή τῶν ἀρχαιοτήτων καὶ ὅρισε ὅτι ὅσες εἶχαν στὰ χέρια τους οἱ πολῖτες, ἔπρεπε «νὰ παραχωρῶνται κατὰ προτίμησιν εἰς τὴν Κυβέρνησιν»⁵.

Τέσσερις μῆνες λοιπὸν μετὰ τὴν ἀφίξή του στὴν Αἴγινα ὁ Κυβερνήτης στέλλει στοὺς μόλις διορισμένους Ἐκτάκτους Ἐπιτρόπους τὴ σημαντικὴ ἐγκύκλιο μὲ τίς ξεχωριστὲς ὁδηγίες. Τὸ κείμενό της εἶχε νομοθετικὴ ἰσχύ σύμφωνα μὲ τίς ἐξουσίες πού εἶχε ὁ Πρόεδρος τῆς Πολιτείας. Ἦταν διατάξεις πρωτόφαντες καὶ δύσκολα οἱ τότε κάτοικοι τῆς ἐλεύθερης Ἑλλάδος, δηλαδὴ τῆς Πελοποννήσου, τῶν Κυκλάδων καὶ τῶν Βόρειων Σποράδων, θὰ ἀποχωρίζονταν τὰ ἀρχαῖα πού κατεῖχαν χωρὶς κάποιο διάφορο.

Ἡ πρώτη εὐνοϊκὴ ἀντίδραση στὴν ἐγκύκλιο τοῦ Καποδίστρια ἐκδηλώθηκε στὶς 7 Αὐγούστου τοῦ '28. Ὁ Ἐκτακτὸς Ἐπίτροπος τῶν Νοτίων Κυκλάδων Μιχαὴλ Σοῦτσος ἀνέφερε στὸν Κυβερνήτη⁶ ὅτι πῆγε στὴν Ἀνάφη μὲ τὴ συντροφιά τοῦ γνωστοῦ μας γιατροῦ Ἰώσηπου Δούκα καὶ βρῆκε πολλὰ ἀρχαῖα σὲ χέρια ιδιώτου πού ἐτοιμαζόταν νὰ πουλήσει σὲ ἀρχαιοκάπηλο. Ὁ Ἰώσηπος Δούκας, «ἀρχαιολόγος ἰατρός», ὅπως τὸν ὀνομάζει ὁ Ἐκτακτὸς Ἐπίτροπος, ἔκανε ἐπὶ τόπου καὶ τὴ χρηματικὴ ἐκτίμησιν τῶν ἀρχαίων, χίλια δίστηλα τάλληρα. Ἀκόμη συνέταξε καὶ κατάλογο τῶν ἀρχαίων στὸν ὁποῖο τὰ περιγράφει καὶ τὰ ἀξιολογεῖ, μὲ παρατηρήσεις πού δείχνουν ἄνθρωπο οἰκεῖο μὲ τὰ μνημεῖα καὶ μὲ τὰ βιβλία. Ἔχουμε ἕναν ἰατροφιλόσοφο καὶ πρόδρομο ἀρχαιολόγο.

Ἐνῶ γίνονται ἐνέργειες γιὰ τὴν περισυλλογὴ ἀρχαίων, τόπος γιὰ νὰ φυλάγονται δὲν ὑπάρχει ἀκόμη στὴν Αἴγινα. Στὶς 8 Ὀκτωβρίου τοῦ '28 θεμελιώνεται τὸ Ὀρφανοτροφεῖο, τὸ πρῶτο μεγάλο ἔργο τοῦ Καποδίστρια, πού θὰ στέγαζε τὰ ὄρφανὰ τοῦ Ἀγῶνα καὶ τὰ παιδιὰ πού εἶχε φέρει ἡ Πολιτεία ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο, τὰ σκλαβάκια τοῦ Ἰμπραῖμ. Ἐκεῖ, στὸ Ὀρφανοτροφεῖο, σὲ δύο στοές, ἀρι-

4. ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗΣ ἀρ. 28.

5. ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗΣ ἀρ. 29.

6. ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗΣ ἀρ. 31.

στερά καὶ δεξιὰ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Σωτῆρος ἄρχισαν νὰ ἀποθέτουν τὰ πρῶτα ἀρχαῖα μάρμαρα. Ὁ Ἀνδρέας Παπαδόπουλος Βρετὸς⁷ μᾶς παραδίδει ὅτι τὸ πρῶτο ἀρχαῖο τὸ κατέθεσε ὁ Βιάρος Καποδίστριας στὸν ὁποῖο ὁ Κυβερνήτης εἶχε ἀναθέσει τὴ φροντίδα τῆς δημιουργίας τοῦ Μουσείου. Τὸ πραγματικὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Βιάρου φαίνεται καὶ ἀπὸ τὰ ἔγγραφα του. Στις 31 Ἰουλίου τοῦ '29 γράφει στὸν Μάρκο Καλογεῖρα, Πληρεξούσιο τῆς Μυκόνου, καὶ τὸν εὐχαριστεῖ γιὰ ἀρχαῖα πού τοῦ ἔστειλε: «κκολακεύει τὰς ἐλπίδας μου νὰ ἴδω ἐντὸς ὀλίγου τὸ αὐτὸ μουσεῖον, τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν ἀρχὴν του ταπεινώτατον καὶ εὐτελές, διὰ τῆς συνδρομῆς τῶν φιλοπάτριδων ὁμογενῶν νὰ φθάσῃ εἰς τὸν βαθμὸν, τὸν ὁποῖον τοῦ εὐχονται ἡ πατρίς καὶ οἱ εὐεργέται του»⁸.

Περισσότερο χαρακτηριστικὸ εἶναι ἓνα γράμμα τοῦ Βιάρου πού ἔγραψε τέσσερις ἡμέρες μετὰ τὴ θεμελίωσιν τοῦ Ὁρφανοτροφείου, στίς 12 Ὀκτωβρίου 1828. Τὸ στέλλει⁹ στὸν Γραμματέα τῆς Ἐπικρατείας Σπυρίδωνα Τρικούπη καὶ τὸν πληροφορεῖ: «Εἰς Ἐπίδαυρον εὐρέθησαν τρία ἀγάλματα. ἤκουσα ὅτι ὁ Φίνλειῦ ἐπῆγεν ἵνα τὰ ἀγοράσῃ. Σᾶς τὸ εἰδοποιῶ ἵνα ἐμποδίσῃτε τοῦτο τὸ κακόν, καὶ ὅπως ταῦτα τὰ πράγματα μείνωσιν ὅπου εἶναι, ἢ τὰ λάβῃ ἡ Κυβέρνησις». Ὁ Γεώργιος Φίνλειῦ (1799-1875) εἶναι ὁ γνωστὸς ἱστορικὸς τῆς Ἐπαναστάσεως, ἀντικαποδιστριακός, ὁ ὁποῖος δὲν θεωροῦσε ἀνάμμοστο νὰ ἀγοράζει ἀρχαῖα γιὰ λογαριασμὸ τοῦ ἢ καὶ γιὰ λογαριασμὸ ἄλλων ἐνῶ ὑπῆρχε νόμιμη Κυβέρνησις. Δὲν τὴν σεβόταν ὅμως, ὅπως δὲν τὴν σεβάστηκε λίγες μέρες ἀργότερα ἓνας Ἄγγλος πλοίαρχος, πού ἔβαλε τοὺς ναῦτες του νὰ κάνουν ἀνασκαφὲς στὴν Πάτρα καὶ χρειάστηκε νὰ ἐπέμβει ὁ στρατηγὸς Schneider γιὰ ν' ἀποσοβηθῇ ἡ ἀρπαγὴ ἀρχαίων¹⁰.

Δὲν ὑπῆρχε λοιπὸν Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία, ὑπάλληλοι, μουσεῖα, ἀνασκαφές, ὅλα ὅσα θεωροῦμε σήμερα ὡς φυσικὰ καὶ ἀπαραίτητα. Καὶ πῶς ἦταν δυνατόν; Προτεραιότητα εἶχαν ἡ περίθαλψιν τῶν ὀρφανῶν, ἡ νομοθεσία, ἡ διοικητικὴ

7. ANDRÉ PAPADOPOULOU-VRETOS, *Mémoires biographiques-historiques sur le président de la Grèce, Le comte Jean Capodistrias*, Paris 1838, tome II, σ. 122-123.

8. Γενικὴ Ἐφημερὶς τῆς Ἑλλάδος (εἰς τὸ ἐξῆς Γεν. Ἐφημ.) ἀρ. 56, 17 Αὐγούστου 1829, σ. 229.

9. ΠΡΩΤΟΦΑΛΤΗΣ ἀρ. 32.

10. ΠΡΩΤΟΦΑΛΤΗΣ ἀρ. 37.

διάρθρωση τοῦ κράτους πού ὑπῆρχε σχεδόν μόνο κατ' ὄνομα, ἡ δημιουργία δικαστηρίων, στρατοῦ καί ναυτικοῦ, σχολείων, ὅ,τι συνιστᾶ μιᾶν ἐλεύθερη πολιτεία. Κατόπιν ἔρχονται τὰ μουσεῖα καί οἱ ἀνασκαφές.

Γι' αὐτό στίς 18 Δεκεμβρίου τοῦ '28 ὁ Καποδίστριας γράφει¹¹ στόν Ἀνδρέα Μουστοξυῶδη, στή Βενετία ὅπου βρισκόταν ἐκεῖνος, γιά νά τοῦ ἐπαναλάβει ὅτι τοῦ εἶναι δύσκολο νά τόν καλέσει στήν Ἑλλάδα ὅπου ὅλα βρίσκονταν σέ χασομική κατάσταση. Δέν βλέπει ὅμως κάποιον καλύτερο ἀπό ἐκεῖνον, τόν παλιό του φίλο, γιά νά ἀναλάβει τὸ ἔργο τῆς ὀργάνωσης τῆς παιδείας καί μαζί τῆς συλλογῆς τῶν ἀρχαίων πού λεηλατοῦνταν ἢ μὲ πιστικὸ τρόπο ζητοῦνταν ὡς ὑποχρεωτικά δῶρα ἀπὸ τοὺς ξένους βασιλιάδες. Τώρα, Δεκέμβριο τοῦ '28, περιοδεύει στὰ νησιά τῶν Κυκλάδων ἕνας Γερμανὸς γλύπτης, ὁ Αἰμίλιος Βόλφ, καί ἀγοράζει ἀρχαῖα γιά τὸν βασιλιά τῆς Πρωσίας πού ἤθελε νά πλουτίσει τὸ μουσεῖο τοῦ Βερολίνου. Οἱ ἀρχές στὰ νησιά, σύμφωνα μὲ τίς ὁδηγίες τοῦ Κυβερνήτη, ἀπαγορεύουν τὴν πώληση ἀρχαίων στόν Γερμανὸ ὡς παράνομη. Ὁ Καποδίστριας βρίσκεται σέ ἀμνηχανία. Ζητεῖ¹² ἀπὸ τὸ Πανελλήνιο, τὸ συμβουλευτικὸ σῶμα πού ἰδρύθηκε τὸν Γενάρη τοῦ '28, νά ἐγκρίνει τὴν ἀγορὰ τῶν ἀρχαίων ἀπὸ τὴν Κυβέρνηση καί τὴν προσφορά τους μετὰ στόν βασιλιά τῆς Πρωσίας μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι ἐκεῖνος θὰ ἔστειλε στήν Ἑλλάδα ὡς ἀντάλλαγμα πολεμικὰ εἶδη, ὅπλα βεβαίως. Τὸ Πανελλήνιο ὅμως μὲ τίς ὑπογραφές τοῦ Ἀνδρέα Ζαῦμη καί τοῦ Χριστόδουλου Αἰνιάνος τοῦ ἀπαντᾷ¹³ κάπως ἀπότομα: «γνωρίζετε κάλλιστα τὸν ἤδη προϋπάρχοντα νόμον, ἀπαγορευόντα ρητῶς τὴν ἐκ τῆς Ἐπικρατείας ἐξαγωγήν πάσης ἀρχαιότητος, καί τὸ Πανελλήνιον δὲν δύναται νά παραβῆ τὸν νόμον τοῦτον». Ὑπονοεῖται διάταξη τοῦ συντάγματος τῆς Τροϊζήνος¹⁴ σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία «Ὁ Διοικητὴς χρεωστεῖ νά φροντίζη νά μὴ πωλῶνται, ἢ νά μὴ μεταφέρωνται ἐκτὸς τῆς Ἐπικρατείας αἱ Ἀρχαιότητες». Δικαίως δὲν ἄρесе στὸ Πανελλήνιο ἡ πρόταση τοῦ Καποδίστρια. Ἀλλὰ κι ἐκεῖνος προσπαθοῦσε ἀκόμη καί

11. Ἐπιστολαὶ Ἰ.Α.Καποδίστρια, Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος, Συλλεγεῖσαι μὲν καὶ καταχθεῖσαι φροντίσει τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ, ἐκδοθεῖσαι δὲ παρὰ Ε.Α. Βετάν, ἐνὸς τῶν γραμματέων τοῦ Κυβερνήτου, Ἀθήνησιν 1842, τόμ. Β' ἀρ. 355.

12. ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗΣ ἀρ. 41.

13. ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗΣ ἀρ. 44.

14. Εἶναι ἡ ΙΗ' παράγραφος τῆς «Διατάξεως Διοικήσεως τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπικρατείας» τῆς 1 Μαΐου 1827 τῆς Γ' Ἐθνικῆς Συνέλευσης τῶν Ἑλλήνων στήν Τροϊζήνα.

μέ τ' ἀρχαῖα νὰ κερδίσει βοήθεια ἀπὸ τὶς ξένες Αὐλές. Ἐδῶ προβάλλει τὸν ὀπλισμό, τὸν ὁποῖο χρειαζόταν ἀλλὰ δὲν εἶχε τοὺς πόρους νὰ ἀγοράσει. Καὶ δὲν πρέπει νὰ μᾶς ξενίζει ὁ τρόπος πὺ ἔβλεπε τὰ πράγματα ὁ Κυβερνήτης. Ἡ ἀπόλυτη ἀποψη γιὰ τὶς ἀρχαιότητες σχηματίστηκε πολλὲς δεκαετίες ἀργότερα καὶ ὅλοι γνωρίζουμε ὅτι καὶ σήμερα ἀκόμη σὲ ὀρισμένες στιγμὲς καὶ σὲ ὀρισμένους κύκλους ὑπάρχει ἀρκετὴ ἐλευθεριότητα.

Ἄλλὰ πρὶν ἀπὸ τὴν περιοδεία τοῦ Wolf, λίγους μῆνες νωρίτερα, ἓνα στρατιωτικὸ γεγονός θὰ ἐπιδράσει καὶ στὰ πολιτικὰ πράγματα τῆς Ἑλλάδος καὶ στὴν ἀρχαιολογία. Στὶς 17/ 29 Αὐγούστου τοῦ 1828 ἔφθασε στὴ Μεσσηνία, στὸ Πεταλίδι, γαλλικὸ ἐκστρατευτικὸ σῶμα 14.000 ἀνδρῶν, ὑπὸ τὸν στρατηγὸ Maison. Ἡ ἀποστολὴ του εἶχε ἐγκριθεῖ στὶς 19 Ἰουλίου 1828 μὲ τὸ πρωτόκολλο τῆς Τριμεροῦς Διάσκεψης τοῦ Λονδίνου, καὶ σκοπὸς του ἦταν νὰ διώξει τοὺς Αἰγυπτίους ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο, νὰ ἀναγκάσει τὴν Πύλη σὲ ὑποχωρήσεις ἀπέναντί μας καὶ νὰ περιορίσει τὶς βλέψεις τῆς Ρωσσίας στὴν Ἑλλάδα. Ὅταν ὅμως ἦλθε, εἶχε ἀποφασισθεῖ ἡ ἀποχώρησις τοῦ Ἰμπραήμ καὶ ἡ ἐπιστροφὴ μὲ τὸν στρατὸ του στὴν Αἴγυπτο, ὡς συνέπεια τῆς συνθήκης τῆς Ἀλεξανδρείας πὺ εἶχε συνάψει ὁ Κόδρινγκτον μὲ τὸν Μεχμέτ Ἀλῆ. Περιορίστηκε λοιπὸν ὁ Maison στὴν κατάληψι φρουριῶν πὺ εἶχαν ἐγκαταλείψει οἱ Αἰγύπτιοι: Πάτρα, Ρίο, Χλουμούτσι, Μεθώνη, Κορώνη, Νεόκαστρο. Ἐκεῖνο ὅμως πὺ ἔχει σημασία γιὰ τὶς ἀρχαιότητες καὶ τὰ μνημεῖα εἶναι ὅτι μέρος τοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος τοῦ Maison τὸ ἀποτελοῦσε, κατὰ τὴ φρασεολογία τῆς ἐποχῆς, ἡ «Ἐπιτροπὴ Σοφῶν». Οἱ σοφοὶ ἦταν ἡ φημισμένη *Expédition Scientifique de Morée*, πὺ ἔφθασε μὲ τὴ σειρά της στὶς 3 Μαρτίου 1829 στὴ Μεθώνη, μὲ τὴ φρεγάτα *Κυβέλη*. Ὁ Καποδίστριας δὲν τὸ γινώριζε. Τὸν ἐνημέρωσε ὁ Maison μὲ γράμμα του¹⁵, μὲ τὸ ὁποῖο τοῦ ζητοῦσε διευκολύνσεις γιὰ τὸ ἔργο τῆς Ἐπιτροπῆς, τὴν ὁποία ἀποτε-

15. ΠΡΩΤΟΦΑΛΤΗΣ ἀρ. 49. Ὁ Maison ἐνημερώθηκε γιὰ τὴν ἔλευσι τῆς Ἐπιτροπῆς τῶν Σοφῶν ἀπὸ τὸν ὑπουργὸ τῶν Ἐσωτερικῶν τῆς Γαλλίας μὲ ἐγγράφο τῆς 15 Νοεμβρίου 1828. Μέρους τοῦ κειμένου τοῦ ἐγγράφου, πὺ δημοσίευσε σὲ μετάφρασι ὁ ΒΑΣΙΛΗΣ ΚΡΕΜΜΥΔΑΣ, Ὁ γαλλικὸς στρατὸς στὴν Πελοπόννησο, *Πελοποννησιακὰ ΙΒ'*, 1976-1977, σ. 99, ἔχει ὡς ἐξῆς:

«Ἡ κυβέρνησι τοῦ Βασιλεῦς προτίθεται νὰ ἐπωφεληθῆ ἀπὸ τὴν παρουσία στὴν Πελοπόννησο τοῦ στρατοῦ πὺ διοικεῖτε γιὰ τὴν ἐκτέλεσι διαφορῶν ἐρευνῶν σχετικὰ μὲ τὴν κατάστασι τῆς ἀρχαίας αὐτῆς κλασσικῆς γῆς. Ἡ θέσι ὅπου βρισκόταν ἡ Ὀλυμπία θὰ εἶναι ἀπὸ τὶς πρῶτες περιοχῆς πὺ πρέπει νὰ ἐρευνηθῶν καὶ πιστεύουμε ὅτι οἱ ἀνασκαφῆς κάτω ἀπὸ καλὴ κα-

λοῦσαν φυσικοί, γεωλόγοι, γεωγράφοι, αρχαιολόγοι, ζωγράφοι, αρχιτέκτονες, ως κι ένας φιλόλογος, "Ελληνας αυτός, ὁ Μιχαήλ Σχιναῖς· εἶχαμε στὸν Μοριαῖ μίαν ἐπανάληψη τῆς Ἐπιτροπῆς πού εἶχε συστήσει ὁ Ναπολέον γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ ἐξερεύνηση τῆς Αἰγύπτου. Σὲ τοῦτο λοιπὸν μιμήθηκε τὸν Κορσικανό, τὸ 1828, ἕνας ἀπὸ τοὺς διαδόχους του, ὁ βασιλιάς Κάρολος Ι΄.

Ὁ Καποδίστριας βοήθησε¹⁶ τοὺς Γάλλους στὸ ἔργο τους καὶ ἐκεῖνοι ἕως τὶς 29 Δεκεμβρίου τοῦ 1829 εἶχαν συγκεντρώσει πλῆθος στοιχείων μὲ τὰ ὁποῖα συνέθεσαν μνημειῶδες πολῦτομο ἔργο. Τρεῖς ἀπὸ τοὺς τόμους ἀφοροῦν τὴν ἀρχαία ἀρχιτεκτονικὴ καὶ γλυπτικὴ. Οἱ Γάλλοι ὅμως ἔκαναν καὶ ἀνασκαφές σὲ ἀρκετοὺς τόπους τῆς Πελοποννήσου μὲ κυριώτερο τὸ ἱερό τοῦ Διὸς στὴν Ὀλυμπία. Ἀπὸ τὶς 9 Μαΐου τοῦ 1829, καὶ γιὰ ἕξι βδομάδες, ἐρεύνησαν τὸ ἱερό καὶ βρῆκαν ἀρκετὲς μετόπες τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς. Αὐτὲς καὶ ἀρκετὰ ἄλλα κομμάτια ζήτησαν νὰ τὰ πάρουν στὴ Γαλλία. Δὲν μᾶς εἶναι ἀκόμη γνωστὸ τί ἀκριβῶς ἰσχυρίστηκαν οἱ Γάλλοι στὸν Κυβερνήτη, εἶναι βέβαιο ὅμως ὅτι ἡ ἀποστολὴ τῶν Σοφῶν στὸν Μοριαῖ εἶχε ἐξ ἀρχῆς ὡς κύριο κίνητρο τὴν κτήση ἀρχαίων. Ἦταν ἐπανάληψη τῆς ναπολεόντειας ἐπιχείρησης στὴν Αἴγυπτο. Τὸ πρῶτο μέσον πίεσης, τὸ φανερό, ἦταν ἡ ὑπαρξὴ στὴν Πελοπόννησο ἐνὸς γαλλικοῦ στρατιωτικοῦ σώματος καὶ ἡ κατοχὴ ἀπὸ μέρους του πολύτιμων φρουρίων. Γνωρίζουμε ἀκόμη ὅτι ἡ Ἑλλάδα χρειαζόταν, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ, καὶ τὴν πολιτικὴ βοήθεια τῆς Γαλλίας γιὰ νὰ ἀπλώσει τὰ σύνορά της, πού ἡ Μεγάλῃ Βρετανία τὰ ἤθελε στὸν Ἴσθμό¹⁷.

Τὸν Καποδίστρια ἀπασχολοῦσαν ἀκόμη καὶ οἱ ἄλλες ἐλλείψεις τοῦ τόπου. Ἕνας Γάλλος τῆς Ἀποστολῆς τοῦ Μοριαῖ, ὁ Amaury-Duval, διηγεῖται στίς

θοδήγησή θὰ μᾶς προμηθεύσουν μὲ αὐθεντικὲς ἀποδείξεις γιὰ τὴν ἀρχαία τοπογραφία αὐτῆς τῆς χώρας καὶ μὲ πολῦτιμα ὑπόλοιπα τῆς ἀρχαίας γλυπτικῆς... Δίκαιο εἶναι, ἡ Γαλλία, πού τὰ προστατευτικά της στρατεύματα ἀπελευθέρωσαν τὴν Ἑλλάδα, νὰ εἶναι ἡ πρώτη πού θὰ ἐπωφεληθῇ ἀπὸ τὸν πλοῦτο πού τὸ ἑλληνικὸ ἔδαφος μπορεῖ ἀκόμη νὰ προσφέρῃ στὴν ἐπιστῆμη καὶ στίς καλὲς τέχνες».

16. ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗΣ ἀρ. 49 καὶ 64· Γεν. Ἐφημ. ἀρ. 20, 9 Μαρτίου 1829.

17. Γιὰ τὴν ὅλη δράση τοῦ γαλλικοῦ ἐστρατευτικοῦ σώματος στὴν Ἑλλάδα, πού ἀχώρησε ὀριστικὰ στίς 27 Ἰουλίου/7 Αὐγούστου 1833, βλ. ΠΕΡΙΚΗ ΠΕΡΡΩΤΗ, Ἡ ἐστρατεία τοῦ Μαΐζωνος εἰς Πελοπόννησον, Ἑλληνικά 9, 1936, σ. 37-54 καὶ ΒΑΣΙΛΗ ΚΡΕΜΜΥΔΑ, ὁ.π. σ. 75-102.

αναμνήσεις του¹⁸ πώς ο Κυβερνήτης σέ συζήτηση με έναν τῆς Ἐπιτροπῆς τῶν Σοφῶν, τὸν Leon Jean Joseph Dubois, ἄφισε νὰ ἐννοηθεῖ μὰ ἐνδεχόμενη παραχώρηση στους Γάλλους κάποιων ἀρχαίων με ἀντάλλαγμα βιβλία. Ἡ συζήτηση γινόταν πρὶν ἀρχίσουν οἱ Γάλλοι τὶς ἀνασκαφές. Τὸ αἴτημα γιὰ τὶς μετόπες τῆς Ὀλυμπίας ὑπέβαλε ἀργότερα, με γράμμα του πρὸς τὸν Καποδίστρια, ὁ στρατηγὸς Antoine Virgile Schneider (1779-1847), τὸ ὁποῖο διαβίβασε στὸν Κυβερνήτη ὁ Ἐδουάρδος Marchand, σύνδεσμός του με τὸ γαλλικὸ ἐκστρατευτικὸ σῶμα, στίς 25 Μαΐου¹⁹. Ἡ κατάληξη ἦταν, δύο μῆνες ἀργότερα, νὰ ζητησε²⁰ ὁ Καποδίστριας ἀπὸ τὴν Δ' Ἐθνικὴ Συνέλευση πού συνεδρίαζε στὸ Ἄργος, τὸν Ἰούλιο τοῦ 1829, τὴν ἀδεια ἐξαγωγῆς «συντριμμάτων μόνον» ἀρχαίων, γιὰτι κατὰ τὸ ἄρθρο ΙΗ' τοῦ συντάγματος τῆς Τροιζήνος, πού ἤδη μνημόνευσα, ἀπαγορευόταν ἡ ἐξαγωγή ἀρχαίων ἀπὸ τὴν Ἐπικράτεια. Ἦταν διάταξη πού με ἄλλα λόγια ἐπαναλαμβάνεται στὴν ἀρχαιολογικὴ νομοθεσία μας ἕως σήμερα, ἡ βασικώτερη, μαζί με τὴν ἄλλη, πού ὀρίζει ὅτι οἱ ἀρχαιότητες ἀνήκουν στὸ Κράτος. Στίς 2 Αὐγούστου τοῦ 1828 ἡ Δ' Ἐθνικὴ Συνέλευσις δέχτηκε τὸ αἴτημα τοῦ Καποδίστρια καὶ με τὸ Ι' ψήφισμα²¹ τροποποίησε τὸ σύνταγμα τῆς Τροιζήνος ὀρίζοντας ἐπὶ πλέον ὅτι παρὰ τὴ νομοθεσία πού ἴσχυε ἐπιτρεπόταν ἡ ἐξαγωγή συντριμμάτων «ὅταν μόνον ζητῶνται ὡς συντελοῦντα εἰς τὰς ἀρχαιολογικὰς ἐρεῦνας ἐπιστημονικοῦ τινος καταστήματος ὁποιασδήποτε Κυβερνήσεως». Ἡ ἱκανοποίηση τῆς ἀπαίτησης τῶν Γάλλων ἀποτελεῖ καὶ σήμερα γιὰ κάποιους ἱστορικοὺς βαρύτατο σφάλμα τοῦ Κυβερνήτη πού προστίθεται σὲ ὅ,τι ἄλλο πραγματικὸ ἢ φανταστικὸ τοῦ καταλογίζουσιν²². συγχρόνως ἀποτελεῖ γιὰ τοὺς ἴδιους ἱστορικοὺς καὶ ἀπόδειξη τῆς ἀμουσίας του, τῆς ἀδιαφορίας του γιὰ τὴ μνημειακὴ παράδοση, κάτι πού εἶναι ἀνυπόστατο. Κι ἐδῶ πρέπει νὰ ἀναλογιστοῦμε ὅτι οἱ ἴδιοι ἱστορικοὶ δὲν ἐκφράζονται με τὸν ἴδιο τρόπο γιὰ τὴ σύμβαση²³ τῆς ἀνα-

18. AMAURY-DUVAL, *Souvenirs* (1829-1830), Paris 1835, σ. 101.

19. ΓΑΚ, Γεν. Γραμμ., φ. 205, ἀρ. 118.

20. ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗΣ ἀρ. 67.

21. ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗΣ ἀρ. 68.

22. Βλ. πρόχρημα: ΓΙΑΝΝΗ ΚΟΡΑΛΟΥ, *Ἡ κοινωνικὴ σημασία τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821*, Συλλογή, 2008, σ. 256-258· ΚΥΡΙΑΚΟΥ ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἡ λεηλασία καὶ καταστροφὴ τῶν ἑλληνικῶν ἀρχαιοτήτων*, Ἀθήνα 1993, σ. 333-337.

23. Τὴ σύμβαση βλ. στὸ βιβλίον τοῦ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΛΕΟΝΑΡΔΟΥ, *Ἡ Ὀλυμπία*, Ἀθήνησι 1901, σ. 140-145.

σκαφής τῆς Ὀλυμπίας πού ψήφισε ἡ Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων στίς 30 Ὀκτωβρίου τοῦ 1875 καὶ κατὰ τὸ ἄρθρο 6 τῆς ὁποίας «Ἡ Ἑλλάς ἔσται ἰδιοκτήτρια πάντων τῶν προϊόντων τῆς ἀρχαίας τέχνης καὶ παντὸς ἄλλου πράγματος οὗ τινος ἤθελεν ἐπέλθῃ ἢ ἀνακάλυψις ὡς ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν. Ἀπὸ μόνης δὲ τῆς θελήσεώς της θέλει ἐξαρτᾶσθαι τὸ νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὴν Γερμανίαν, πρὸς ἀνάμνησιν τῶν ἀπὸ κοινοῦ γενομένων ἐργασιῶν, καὶ ἔνεκα τῶν θυσιῶν, εἰς ὅσας θέλει ὑποβληθῇ ἡ Γερμανία διὰ τὴν ἐπιχείρησιν ταύτην, τὰ διπλᾶ ἢ ὅμοια (doubles ou répétitions) τῶν κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς ταύτας εὑρεθησομένων καλλιτεχνημάτων». Ἔτσι λοιπὸν τὸ 1881 τὸ ἐλεύθερο καὶ ἀρκετὰ μεγαλύτερο ἑλληνικὸ κράτος παραχώρησε στὴ Γερμανία ἀρχαῖα τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Ὀλυμπίας, ἐκεῖνα πού ἀντιεπισημονικὰ λέγονται διπλᾶ ἢ ὅμοια· σήμερα βρίσκονται στὸ Μουσεῖο τοῦ Βερολίνου.

Ὁ Μακρυγιάννης ἀποκαλεῖ τὸν Καποδίστρια «φιλόσοφο τῶν Κορφῶν»²⁴, εἰρωνικά βέβαια, ἀλλὰ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Κυβερνήτη γιὰ τὶς ἀρχαιότητες ὑπῆρξε πραγματικὸ καὶ συστηματικόν. Ἦδη ἔως τότε εἶχε φροντίσει μὲ τοὺς Ἐκτάκτους Ἐπιτρόπους νὰ περισυλλέγωνται ἀρχαῖα στίς περιοχὰς τους καὶ νὰ στέλλωνται στὴν Αἴγινα ὅπου συγκεντρώνονταν στὸ Ὀρφανοτροφεῖο. Ἡ ἀνταπόκριση τῶν τοπικῶν ἀρχῶν ὑπῆρξε ἄμεση καὶ ἀποτελεσματικὴ. Ἀπὸ τὶς Δυτικὰς Σποράδες, δηλαδὴ ἀπὸ τὰ νησιά τοῦ Σαρωνικοῦ, ἀπὸ τὴ Στερεὰ καὶ τὴν Πελοπόννησο, τὶς Κυκλάδες, τὴν Ἀνάφη, τὴ Μύκονο, τὴ Δῆλο ἄρχισαν νὰ ἔρχονται στὴν Αἴγινα εἰδήσεις γιὰ εὔρεση καὶ συλλογὴ ἀρχαίων. Ὁ Ἐκτακτὸς Ἐπίτροπος τῆς Ἡλίδος, ὁ Παναγιώτης Ἀναγνωστόπουλος (1790-1854), συναρχηγὸς τῆς Φίλικης Ἐταιρείας καὶ ἀγωνιστῆς, ὅλοι γνωρίζουμε τὸν δρόμο μὲ τὸ ὄνομά του στὸ Κολωνάκι, στίς 9 Ὀκτωβρίου 1828 ἀπηύθυνε²⁵ ἐγκύκλιο πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς περιφερείας του καὶ τοὺς προέτρεπε νὰ παραδίδουν στὴν Κυβέρνηση τὶς ἀρχαιότητες πού εἶχαν στὴν κατοχὴ τους ἢ ἔβρισκαν στὰ χωράφια τους. Ἡ Κυβέρνηση, κατὰ τοὺς λόγους του, «πρὸ ἑνὸς ἤδη χρόνου κατέβαλε κάθε σπουδὴν νὰ προσδιορίσῃ εἰς τὸ ἐν Αἰγίνῃ Ὀρφανοτροφεῖον ἐν μέρος μὲ τὸ ὄνομα Μουσεῖον. Μουσεῖον ὀνομάζεται τὸ μέρος, ὅπου τίθενται αἱ ἀρχαιότητες καὶ φυλάττονται. Ἀρχαιότητες λέγονται αἱ παλαιότητες, ὅσα δηλαδὴ εἶναι ἔργα τῶν

24. Ἀπομνημονεύματα, ἐκδ. Γαλαξία, σ. 342.

25. Ἐγκύκλιος ἀρ. 73, ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗΣ ἀρ. 82.

προγόνων Ἑλλήνων καὶ διεσώθησαν ὑποκάτω ἢ ἐπάνω τῆς γῆς». Φαίνεται ἀφελῆς ὁ ὀρισμὸς τοῦ ἀρχαίου ἀπὸ τὸν Ἀναγνωστόπουλο, ἦταν ὅμως ἀκριβῆς καί, κυρίως, κατανοητὸς ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς του, οἱ ὁποῖοι γιὰ πρώτη φορὰ ἄκουγαν ὅτι οἱ ἀδέσποτοι ἀρχαῖοι λίθοι, χωρὶς σημασία γιὰ πολλοὺς ἢ ἀντικείμενο ἐλεύθερης ἕως τότε χρηματικῆς συναλλαγῆς, εἶχαν ἀξία γιὰ τὸ Κράτος καὶ ἔπρεπε νὰ τοὺς προσέχουν.

Προχωρεῖ ὁ Παναγιώτης Ἀναγνωστόπουλος καὶ στὴ λεπτομερειακὴ μνημόνευση τί εἶναι ἀρχαιότητες. Λέγει ὅτι «συνίστανται αἱ ἀρχαιότητες ἀπὸ εἰδῶλα λίθινα, ἢ ἀπὸ μάρμαρον [...] ἀπὸ ἀγγεῖα [...] θαμμένα εἰς τὴν γῆν [...] ἢ τοὺς ἑλληνικοὺς παλαιοὺς τάφους. [...] ἀπὸ νομίσματα [καὶ ἐπεξηγεῖ: μονέδες] [...] ἀπὸ βιβλία εἰς μεμβράνας. [...] καὶ εἰς ἄλλα διάφορα τεχνητά [...] δακτυλῖδια, δακτυλιδόπετρες [...] μὲ ἀνάγλυφα, παριστῶντα μορφήν ἀνθρώπων, ζώων, πτηνῶν, ἐντόμων, ὄφειων, φυτῶν. Ὅλα ταῦτα συνιστῶσι τὰς ἀρχαιότητας, καὶ δι' αὐτὰς ἡ Σ(εβαστὴ) Κυβέρνησις ἐσύστησε τὸ Μουσεῖον καὶ τὰς συναθροίξεις». Δίνει καὶ ἄλλες ἐξηγήσεις καὶ ὁδηγίες πὺ ἐγίναν γνωστὲς στὴν περιφέρειά του μὲ τοὺς κήρυκες, τοὺς τελάληδες, πὺ διάβαζαν τὴν ἐγκύκλιό του στὶς πλατεῖες τῶν χωριῶν καὶ ἔξω ἀπὸ τίς ἐκκλησίας.

Ἔως τώρα, ἐπὶ 20 περίπου μῆνες, ἡ ἔρευνα καὶ ἡ προστασία τῶν ἀρχαίων γινόταν χωρὶς πρόγραμμα, κατὰ τὴ διάθεση, τὴν ἀντίληψη, τὸ ἐνδιαφέρον ἢ τὴ μὀρφωση τῶν κρατικῶν ὑπαλλήλων, ἀνώτερων ἢ κατώτερων. Δυὸ βδομάδες μετὰ τὴν ἐγκύκλιο τοῦ Παναγιώτη Ἀναγνωστόπουλου, ὁ Καποδίστριας ἰδρύει²⁶ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία. Μὲ τὸ Γ' ψήφισμά του, τῆς 21 Ὀκτωβρίου 1829, διορίζει ὡς Διευθυντὴ καὶ Ὑφορο τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσεῖου τὸν Ἀνδρέα Μουστοξύδη (1785-1860), συμπατριώτη του, παιδικὸ φίλο καὶ διάσημο φιλόλογο καὶ ἱστορικό.

Σπουδαία εἶναι ἡ αἰτιολογία τοῦ διορισμοῦ πὺ δείχνει τὴν ἰδέα πὺ εἶχε ὁ Κυβερνήτης γιὰ τὴ σημασία τῶν ἀρχαίων: «Θεωροῦντες τὴν ἀνάγκην καὶ τὴν ὠφέλειαν τοῦ νὰ κάμωμεν βαθμηδὸν τὴν συλλογὴν ὄλων τῶν ἀρχαιοτήτων, τὰς ὁποίας καλύπτει εἰσέτι τὸ ἔδαφος τῆς Ἑλλάδος, καὶ αἱ ὁποῖαι, δυνάμεναι νὰ συντελέσωσιν εἰς τὴν πρόοδον τῆς Φιλολογίας καὶ τῶν Τεχνῶν, εὐρίσκονται διεσπαρμέναι εἰς διάφορα μέρη τῆς Ἐπικρατείας. Θεωροῦντες ὡς πρώτην ἀνάγκην νὰ

26. ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗΣ ἀρ. 84.

ἐμπιστευθῶμεν τὸ ἔργον τοῦτο εἰς πολίτην ἔμπειρον περὶ τὴν ἀρχαιολογίαν [...] Ἐπιθυμοῦντες νὰ σαφηνισθῶσιν αἱ εἰς τὸ Ὀρφανοτροφεῖον τῆς Αἰγίνης ἀποκείμεναι ἀρχαιότητες καὶ ὅσαι θέλουν αὐξήσει ἀκολούθως ταύτην τὴν συλλογὴν [...] ψηφίζομεν· ὁ κύριος Ἀνδρέας Μουστοξύδης, ἐγνωσμένος διὰ τὰς ἀρχαιολογικὰς καὶ φιλολογικὰς γνώσεις του, διορίζεται Διευθυντὴς καὶ Ἐφορος τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου».

Μὲ τὸν διορισμὸν αὐτόν, σημειῶστε το, ἄρχισε ἡ πορεία καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ καὶ ἔθνικὴ παράδοση τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, παλαιᾶς σήμερα ὅσο καὶ τὸ ἑλληνικὸ κράτος. Ὁ Μουστοξύδης ὀνομάζεται Ἐφορος τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου. Βρισκόμαστε στὸ 1829 καὶ ὁ τίτλος τοῦ Ἐφόρου δίδεται ἀπὸ τὸν Κυβερνήτη στὸν πρῶτο ἀρχαιολόγο τῆς Πολιτείας ποὺ γεννιέται. Εἰς τὸ ἐξῆς ὁ τίτλος αὐτός, ποὺ ἦταν καὶ βαθμὸς, θὰ ἀπονέμεται, ἔπειτα ἀπὸ ἐπιστημονικὴ δοκιμασία, στὰ ἀνώτερα στελέχη τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας. Καὶ πραγματικὰ τὸν ἔφεραν καὶ τὸν τίμησαν διαπρεπεῖς Ἑλληνες ἀρχαιολόγοι ἕως τὰ χρόνια μου. Καὶ πρᾶγμα παράξενο καὶ ἀνεξήγητο. Καταργήθηκε²⁷ ἡ σεβάσμα αὐτῆ ὀνομασία, ἀφοῦ εἶχε κερδίσει ἐπὶ 153 χρόνια τὴν ὑπόληψη τῶν ἐπιστημόνων καὶ ἀφοῦ εἶχε δοκιμαστεῖ ἡ ἠθικὴ ὑπόστασις τῶν κατόχων του μέσα στίς ἐσωτερικὲς καὶ ἐξωτερικὲς θύελλες τῆς ἱστορίας μας τῶν χρόνων αὐτῶν. Τὸ πλέον θλιβερὸ ὅμως εἶναι ὅτι σήμερα ἀντιποιοῦνται τὸν τίτλο ἐκεῖνοι ποὺ ζήτησαν καὶ συνέργησαν στὴν κατάργησή του. Ἦταν ἄραγε ἀντικαποδιστριακοὶ καὶ τοὺς θύμιζε ὁ τίτλος, πρὶν ἀπὸ 28 χρόνια, τὸν Καποδίστρια καὶ τὸν Μουστοξύδη ἢ γνώριζαν ὅτι δὲν εἶχαν τὴν ἐπιστημονικὴ δυνατότητα νὰ τὸν ἀποκτήσουν; Μιὰ παρόμοια περιπτώσις περιγράφει ἓνας ἀρχαῖος μυθογράφος²⁸.

Κύριας σημασίας στὸ ψήφισμα διορισμοῦ τοῦ Μουστοξύδη εἶναι τὰ καθήκοντα ποὺ τοῦ ἀνέθεσε ἡ Πολιτεία. Πρῶτο καθήκον ἦταν οἱ ἀνασκαφές γιὰ τὴν εὔρεση τῶν ἀρχαίων ποὺ βρίσκονταν θαμμένα στὴ γῆ καὶ ἡ συλλογὴ καὶ φύλαξις στὸ Μουσεῖο ὅλων ἐκείνων ποὺ ἦταν σκορπισμένα καὶ ἀδέσποτα σ' ὅλο τὸ

27. Ν. 1232/1982.

28. ΛΙΣΙΠΟΥ, Ἀλώπηξ καὶ Βότρυς. Οἱ ἴδιοι ἄνθρωποι, στερημένοι ἀπὸ οἰαδήποτε ἐπιστημονικὴ ὑπόστασις καὶ συνείδησις διέλυσαν, στὸ ὄνομα τῆς «δημοκρατικῆς ἰσότητος», κάθε ἐπίτευγμα τοῦ πρὸ τοῦ 1967 παρελθόντος, ἀκόμη καὶ ὅ,τι εἶχε σεβαστεῖ τὸ 1967, ἐξ αἰτίας τῆς ἀδυναμίας τους νὰ ἐνσωματωθοῦν σὲ μιὰ Ὑπηρεσία ποὺ λειτουργοῦσε μὲ κανόνες, κυριώτερος ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἦταν ἡ ἀνάγκη ὑπαρξῆς στὰ μέλη τῆς ἡθους καὶ ἐπιστημονικοῦ πνεύματος.

Κράτος. Ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο πρέπει νὰ γίνει ἡ συλλογὴ εἶναι ἐπιστημονικός· συντελεῖ στὴν πρόοδο τῆς Φιλολογίας καὶ τῶν Τεχνῶν. Δὲν γίνεται ἀκόμη ἐπικλησὴ τῶν ἐνδόξων προγόνων οὔτε μνημονεύονται οἱ ἀπόγονοι πού τοὺς μοιάζουν, κάτι πού θὰ φθάσει στὴν ὑπερβολὴ κατὰ τὴν πρώτη βασιλεία. Οἱ ἀρχαιότητες γιὰ τὸν Καποδίστρια εἶναι ὠφέλιμες στὴν ἐπιστήμη καὶ τὴν Τέχνη, δηλαδὴ στοὺς ἀνθρώπους.

Ἡ Κυβέρνηση δὲν αὐτοσχεδίαζε πλέον. Γιὰ τὰ καθήκοντα τοῦ Ἐφόρου χρειάζοταν πρόσωπο ἔμπειρο στὴν ἀρχαιολογία, ἐπιστήμονα. Στὰ χρόνια ἐκεῖνα ὑπῆρχαν στὴν Κέρκυρα καὶ στὴν Αἴγινα ἐξαίρετοι Ἕλληνες φιλόλογοι, ὁ Κωνσταντῖνος Ἀσώπιος καὶ ὁ Γεώργιος Γεννάδιος, ἀλλὰ ὄχι ἀρχαιολόγοι. Μόνος ὁ Μουστοξύδης ἀνάμεσα στοὺς Ἕλληνες ἦταν ὁ κατάλληλος. Ὁ Καποδίστριας τὸν κάλεσε γι' αὐτὸν τὸν λόγο καὶ ὄχι γιατί ἦταν Ἐπτανήσιος, ἢ Βενετσιάνος, ὅπως εἰρωνεύοταν ἡ Ἀντιπολίτευση.

Ἄλλος λόγος τοῦ διορισμοῦ τοῦ Ἐφόρου τοῦ Μουσείου ἦταν ἡ καλλιέργεια τῆς ἐπιστήμης· ὁ Καποδίστριας ζητοῦσε νὰ σαφηνιστοῦν οἱ ἀρχαιότητες, δηλαδὴ νὰ μελετηθοῦν, νὰ ἐξηγηθοῦν καὶ νὰ δημοσιευθοῦν. Δὲν ἐπιθυμοῦσε μόνο τὸν κατάρτισμό μιᾶς συλλογῆς, ἔστω σπουδαίας, ὅπως ἦταν τότε ἡ μόδα· ἤθελε τὴν ἐξήγησιν τῶν ἀρχαιοτήτων. Πρέπει νὰ συσχετίσωμε τὸ ψήφισμα διορισμοῦ τοῦ Μουστοξύδη μὲ ὅσα ἀρχαιολογικὰ εἶχαν γίνει ἀκριβῶς ἕξ μῆνες πρὶν στὴν Ἰταλία. Στις 21 Ἀπριλίου τοῦ 1829 ἔγινε στὴ Ρώμη ἡ πρώτη συνεδρίαση τοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἀλληλογραφίας (Istituto di Corrispondenza Archeologica), αὐτὸ πού ἀργότερα ἔγινε καὶ εἶναι σήμερα τὸ Γερμανικὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτούτο τῆς Ρώμης, πρόδρομος τοῦ ἀθηναϊκοῦ, πού ἰδρύθηκε 47 χρόνια ἀργότερα, τὸ 1876. Ἀνάμεσα στὰ μέλη τοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Ρώμης ὁ Μουστοξύδης ἦταν ὁ μόνος Ἕλληνας τακτικὸ μέλος.

Γνώριζε ὁ Καποδίστριας τὴν ἴδρυση τοῦ Ἰνστιτούτου καὶ τὸ ἔλαβε ὡς πρότυπο, γιατί κύριος σκοπὸς του ἦταν ἡ καλλιέργεια τῶν Ἑλλήνων, τῶν νέων πρῶτα πρῶτα, ἡ ὁποία ἐπιτυγχάνεται μὲ τὴ μὀρφωση καὶ τὴν κλασικὴ παιδεία. Ἐνα μουσεῖο μὲ βουβὲς πέτρες τοῦ ἦταν ἄχρηστο.

Μὲ τὴν τοποθέτησιν ὡς Ἐφόρου τοῦ Μουστοξύδη γεννήθηκε ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία. Ἐνας Ἕλληνας, ὁ μόνος ἐκεῖνα τὰ χρόνια, πού γνώριζε ἀρχαιολογία μὲ τὴ σημερινὴ τῆς ἔννοια, ὅτι δηλαδὴ εἶναι πρῶτα πρῶτα ἱστορικὴ ἐπιστήμη καὶ ὄχι θησαυροθηρία, ἀνέλαβε τὴ φροντίδα τῆς συλλογῆς καὶ τῆς προστασίας τῶν ἀρχαίων. Ἐως τότε ἦσαν ἀδέσποτα ἢ στὰ χέρια ἀνθρώπων πού ἀπὸ τὴν ἀξία τοὺς ἐννοοῦσαν μόνο τὴ χρηματικὴ. Μὲ νομοθετικὰ ὄπλα τὸ ἄρθρο

III' τοῦ συντάγματος τῆς Τροιζῆνος καί τις ξεχωριστές ὁδηγίες τοῦ Κυβερνήτη πρὸς τοὺς Ἐκτάκτους Ἐπιτρόπους ἄρχισε ὁ Μουστοξύδης τὸν ἀγῶνα του. Ἀλληλογραφία μὲ τις Ἀρχές, τοὺς Τοποτηρητές, τοὺς Διοικητές, τοὺς Δημογέροντες. Ἀνασκαφές, περιοδεῖες, ὅλα συγχρόνως μὲ τὰ ἄλλα του καθήκοντα, τὰ σπουδαιότερα, πού ἦταν τὸ Ὀρφανοτροφεῖο μὲ τὰ ὄρφανὰ τοῦ Ἀγῶνα καὶ τὸ Κεντρικὸ Σχολεῖο πού μόρφωνε τοὺς νέους δασκάλους γιὰ τὰ σχολεῖα πού ἕνα-ἕνα ξεπετάγονταν στὰ χωριὰ τῆς ἐλευθερωμένης γῆς.

Δὲν ἀποτάθηκε ὁ Μουστοξύδης γιὰ τὴ συγκέντρωση ἀρχαίων μόνο στοὺς ὑπαλλήλους τοῦ Κράτους. Καὶ οἱ ἀγωνιστές δὲν ἐξαιρέθηκαν. Σὲ γράμμα του πρὸς τὸν Κωνσταντῖνο Κανάρη, τὸν πυρπολητὴ, τοῦ ἔγραψε: «... Ὁ Κόντε Βιάρος μοῦ ἀναγγέλλει, πὼς ἔχετε στείλει κομμάτια ἀπὸ ἀγάλματα. Σᾶς εὐχαριστῶ ἐκ μέρους τοῦ Μουσείου μας καὶ σᾶς συνιστῶ στὰ ταξίδια σας νὰ ψάχνετε γιὰ ἐπιγραφές, ἀγάλματα, ἀνάγλυφα καὶ ὅ,τι μπορεῖτε νὰ βρῆτε ἀρχαῖο. Μὲ τὴν ἀξία τοῦ ὀνόματός σας θὰ εἶναι εὐκόλο νὰ τὰ ἀποκτήσετε καὶ ἡ κορβέτα σας εἶναι ἀριστον μέσον μεταφορᾶς.

Σημειώνετε, σᾶς παρακαλῶ, τὴ χώρα, τὸν τόπο, ἢ τὸ κτίριο, ἀπ' ὅπου ἔχετε πάρει τις ἀρχαιοτήτες αὐτές. Αὐτὰ τὰ ὑπολείμματα, πού δείχνουν τὴν καλαισθησία τῶν προγόνων μας, θὰ χρειασθοῦν, γιὰ νὰ ἐμπνεύσουν τοὺς νέους μας καὶ ἴσως βροῦν ἐκεῖνοι (οἱ πρόγονοι δηλαδὴ) σὲ τούτους μὴ μέρα συναγωνιστές στὶς τέχνες, ὅπως βρῆκαν στὸ πρόσωπό σας τέτοιους στὴν ἀξία. Καὶ προσφέροντας ἔτσι μὴ ὑπηρεσία στὴν Πατρίδα, θὰ προβλέψετε ἴσως γιὰ τὴ δόξα σας, γιὰτὶ θὰ συντελέσετε νὰ φανοῦν γλύπτες, πού θὰ τιμῆσουν, δὲν ἀμφιβάλλω, τὴ σμίλη τους, μὲ τὸ νὰ φιλοτεχνήσουν τὸ ἄγαλμα τοῦ ἄφοβου ἐμπρηστοῦ τῶν βαρβάρων...»²⁹.

Μᾶς ἔχουν σωθεῖ πολλὰ ἔγγραφα τοῦ ἀρχείου τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου τῆς Αἴγινας καὶ μποροῦμε νὰ παρακολουθήσουμε τὴ διεξαγωγή τῆς ὑπηρεσίας μέρα-μέρα. Γνωρίζουμε ἀκόμη ποιά καὶ πόσα ἀρχαῖα συγκέντρωσε ὁ Μουστοξύδης, καὶ πρὶν ἀπὸ αὐτὸν ὁ Βιάρος Καποδίστριας, στὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο, ἔργο μεγαλύτερο ἀπ' ὅ,τι θὰ περίμενε κανεὶς ἐκείνη τὴν ἐποχὴ καὶ συγχρόνως θεμελιακό. Ὅμως οἱ σύγχρονοι, καὶ ἐννοῶ κυρίως τὸν Ἀδαμάντιο Κοραῆ καὶ κάποιους

29. ΑΓΑΘΗΣ ΝΙΚΟΚΑΒΟΥΡΑ, *Ὁ Ἀνδρέας Μουστοξύδης καὶ ἡ παιδεία*, Κέρκυρα 1965, σ. 63.

Ἕλληνες πού ἔμειναν ἀνώνυμοι, ἀρνοῦνται τὸ ἔργο αὐτὸ τῶν δύο Ἑπτανησίων, ὅπως τοὺς χαρακτηρίζαν, καὶ τοὺς ἀποδίδουν αἰσθήματα μίσους πρὸς τὴν ἀρχαιότητα καὶ τὴ μνημειακὴ τῆς παράδοσης.

Ἄπὸ τοὺς ἀρνητὲς πού ὀνόμασα, ὁ Κοραῆς, 83 ἐτῶν, μακριὰ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα τὴν ὁποία ποτὲ δὲν πάτησε καὶ δὲν εἶδε, ἔκρινε τὰ πράγματα μὲ τὰ μάτια τῶν ἐχθρῶν τοῦ Κυβερνήτη, ἐκείνων πού τὸν ἔφεραν καὶ στὸν θάνατο. Δέχεται ὁ Κοραῆς τίς συκοφαντίες τῶν ἀλληλογράφων του τῆς Αἴγινας καὶ τῆς Σαλαμίνας, πιστεύει τὰ ὅσα ἀνυπόστατα διακηρύσσει ἡ ἐφημερίδα Ὁ Ἀπόλλων τῆς Ὑδρας, καὶ συνθέτει λιβέλλους ἐναντίον τοῦ Καποδίστρια. Τὸ 1830 τύπωσε τὸν «Πρῶτο διάλογο δύο Γραικῶν»³⁰, κείμενο γεμάτο ἐμπάθεια καὶ ἀνακρίβειες καὶ τὸν ἐπόμενο χρόνο 1831 κυκλοφόρησε τὸν δεύτερο³¹, μετὰ τὴ δολοφονία τοῦ Κυβερνήτη. Σ' αὐτὸν διατυπώνει τὴ συκοφαντία ὅτι «Ὀλων τῶν ἄλλων ποτὲ τόπων λαμπρῶν τῆς Ἑλλάδος περισσότερον ἀποστρέφεται ὁ Καποδίστριας τὰς Ἀθήνας, διότι μόνον τὸνομα Ἀθηναί ἀνακαλεῖ εἰς τοὺς Ἕλληνας λαμπρὰς ἀναμνήσεις. Καὶ ἤθελε χαρῆ καθ' ὑπερβολήν, ἂν οἱ βάρβαροι κατεσύντριβον καὶ ὅ,τι ἀκόμη σώζεται εἰς τὴν πόλιν αὐτὴν τῆς ἀρχαίας δόξης μνημείων [...] τί φανερόνουςι ταῦτα; Εἶναι Ἕλλην ὁ Καποδίστριας;».

Προχωρεῖ ὅμως ἀκόμη περισσότερο. Τὸν κατηγορεῖ ὅτι ἀρπάζει τὰ πολύτιμα ἀρχαῖα τοῦ μουσείου τῆς Αἴγινας καὶ τὰ κρύβει σὲ ὑπόγειες ἀποθήκες, τὰ δίνει στοὺς φίλους του πού τὰ παίρνουν μαζί τους ἔξω ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα καί, τέλος, τὰ πωλαεῖ. Σήμερα, 180 χρόνια μετὰ τὴ συγγραφὴ τοῦ ἀξιοθρήνητου ψευδώνυμου κειμένου ἀπὸ τὸν Κοραῆ γνωρίζουμε, ἀπὸ τὰ ἔγγραφα τῶν ἀρχείων καὶ ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ πράγματα, δηλαδὴ τίς ἀρχαιότητες πού ἄφισε συγκεντρωμένες στὸ μουσεῖο τῆς Αἴγινας ὁ Μουστοξύδης, πόσο μωρόπιστος καὶ ἐμπαθὴς ὑπῆρξε στὸ

30. *Τί συμφέρεῖ ἰ εἰς τὴν ἐλευθερωμένην ἀπὸ Τούρκους Ἑλλάδα ἰ νὰ πράξη εἰς τὰς παρούσας περιστάσεις, ἰ διὰ νὰ μὴ δουλωθῇ ἰ εἰς Χριστιανούς τουρκίζοντας.* Διάλογος δύο Γραικῶν, ἐκδιδόμενος ἀπὸ τὸν Γ. ΠΑΝΤΑΖΙΑΔΗΝ, Ἐν Παρισίοις 1830.

31. *Τί συμφέρεῖ ἰ εἰς τὴν ἐλευθερωμένην ἀπὸ Τούρκους Ἑλλάδα ἰ νὰ πράξη εἰς τὰς παρούσας περιστάσεις, ἰ διὰ νὰ μὴ δουλωθῇ ἰ εἰς Χριστιανούς τουρκίζοντας.* Διάλογος δύο Γραικῶν δεύτερος, ἐκδιδόμενος ἀπὸ τὸν Γ. ΠΑΝΤΑΖΙΑΔΗΝ, Ἐν Παρισίοις 1831, σ. 28-31, 63-64.

Σύμμικτα Ἑλληνικά. Ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς Κυβερνήσεως τοῦ Καποδίστρια καὶ ἐφεξῆς. Μέρος πρῶτον, Ἐν Παρισίοις 1831, σ. 16-17, 35-36.

Σύμμικτα Ἑλληνικά. Ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς Κυβερνήσεως τοῦ Καποδίστρια καὶ ἐφεξῆς. Μέρος δεύτερον. Φιλοτιμὴ δαπάνη τοῦ Δ. Βέρνη, Ἐν Παρισίοις 1832, σ. 13-14.

ζήτημα αυτό ο Κοραΐς. Ἀλλά ἂν ὁ μεγάλος φιλόλογος ὑπῆρξε ἄδικος καὶ υἱοθέτησε ψεύδη τὰ ὁποῖα ἐμφάνισε ὡς ἀλήθειες, τοῦτο ὀφείλεται κυρίως στοὺς πληροφοριοδότες του στοὺς ὁποίους ἔδινε πίστη. Κάποιοι ἀπὸ τοὺς Ἑλληνες ἀντιπάλους τοῦ Κυβερνήτη, λόγιος ὀπωσθήποτε, ἴσως ἓνας ἀπὸ τοὺς δασκάλους τοῦ Κεντρικοῦ Σχολείου, ἔπλασε τὴν ἱστορία τῆς ἀντίδρασης τοῦ Καποδίστρια πρὸς τὰ μνημεῖα τῶν Ἀθηνῶν³². Ἡ ἴδια ἱστορία ἐπαναλαμβάνεται μὲ ἐλαφρὲς παραλλαγές, ἀπὸ τὸν Κοραΐ, ἀπὸ τὸν Φρειδερίκο Θεΐρσι³³, ἀπὸ τὸν Κυριακὸ Πιττά-

32. Ἐπιστολὴ σταλεῖσα ἐκ Σαλαμῖνος ἀπὸ φίλου πρὸς φίλον διατρίβοντα εἰς Παρίσια. 1831 Δεκεμβρίου 8, σ. 20-21:

«... Ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ λόγος εἶνε περὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ Μ α κ α ρ ῖ τ ο υ, δὲν ἤμπορῶ νὰ μὴ σέ κοινοποιήσω, φίλε, ὅσα ἤκουσα ἀπὸ ἄνθρωπον διὰ πολλοὺς λόγους ἀξιόπιστον, συνόμιλον τοῦ Κυβερνήτου καὶ ὁμοτράπεζον, διὰ νὰ ἐξηγήσης ἐκ τούτων καὶ ἄλλα αἰνίγματα. “Ὅταν ὑπήγαμεν, λέγει, εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅλη ἡ συνοδία, καὶ πρὸ πάντων ἐγώ, ἤμεθα ἐνθουσιασμένοι διὰ τὸν κλασικὸν τοῦτον τόπον, καὶ ἐπομένως ἡ ὁμιλία μας καθ' ὅλον τὸν διάπλουν καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ Πειραιῶς εἰς τὸ ἄστυ ἀνάβασιν δὲν ἐστρέφετο εἰς ἄλλο, εἰμὴ εἰς τὴν ἀρχαιότητα, τῆς ὁποίας τὰ λαμπρὰ ἔχνη μᾶς περιεκύκλωναν πανταχόθεν. Ἀλλ' ὁποία ψυχρότης εἰς τὸ πρόσωπον καὶ εἰς τοὺς λόγους τοῦ Κυβερνήτου! ποσάκις παρέτρεψε τὴν ὁμιλίαν εἰς ὑλικώτερα ἀντικείμενα, ἀποφεύγων, ὅσον ἠδύνατο, τὸ νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὰς περὶ τῶν ἀθανάτων ἐκείνων μνημείων σπουδαιολογίας μας! Ἡ ἀναληγία του αὐτῆ τόσον ἐφάνη εἰς ὅλους καὶ παράδοξος καὶ παράκαιρος, ὥστε καὶ ὁ ἴδιος Κόμης Πάνιν, ὁ Ῥωσσοκὸς Ἀντιπρέσβυς, τὴν ἐστημείωσε, καὶ μὲ ἀνέφερεν ὕστερον πολλαίκις περὶ αὐτῆς μὲ ἄκραν του ἀπορίαν».

Ἐξέτασθ ὅλων τῶν μαρτυριῶν περὶ τῆς ἐχθρότητος τοῦ Καποδίστρια καὶ τοῦ Μουστοξύδη δέιχτει πὺς δὲν ὑπάρχει βάση ἀληθείας στὶς ἐναντίον τους κατηγορίες. Εἶναι ἐπαναλαμβανόμενες φήμες αὐριανικοῦ τύπου. Ὁ κύριος κατήγορος, ὁ Κοραΐς, ἦταν, ἐκ τῶν πραγμάτων, ὁ πλέον ἀναρμόδιος γιὰ νὰ μιλήσει.

Ἡ ψυχρὴ στάση τοῦ Καποδίστρια, κατὰ τὸν λιβελλογράφου τῆς Σαλαμῖνας, δὲν ἀφοροῦσε τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα οὔτε τὴν καλλιτεχνικὴ καὶ πνευματικὴ κληρονομία τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ἦταν σιωπηρὴ ἀποδοκιμασία τῆς προγονοπληξίας πού εἶχε ἀρχίσει νὰ ἐκδηλώνεται καὶ θὰ μεσοουρανήσει μὲ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία καὶ τοὺς ἰδρυτὲς τῆς Ἰάκωβο Ρίξο Νεροῦλὸ καὶ Ἀλέξανδρο Ρίξο Ραγκαβῆ. Ὁ Καποδίστριας εἶχε πραγματιστικὸ πνεῦμα καὶ, ὑποθέτω, εὔρισκε βαρετοὺς τοὺς ἐνθουσιασμοὺς τῶν ἀγνώστων μας συντρόφων του στὸ ταξίδι στὴν Ἀθήνα. Τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὰ μνημεῖα ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὶς ἐνέργειές του γι' αὐτὰ, ὅπως καὶ τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὴν κτήση τῆς Ἀθήνας καὶ τῆς Στερεᾶς γενικώτερα. Ἄς ἰδεῖ κανεὶς τὴν πολιτικὴ του γιὰ τὴν ἐπέκταση τῶν συνόρων πού βρῆκε τὸ 1828. Ὅσο γιὰ τὰ λαμπρὰ ἔχνη πού περιέβαλλαν πανταχόθεν τὴν ομάδα τοῦ Καποδίστρια στὴν Ἀθήνα, δὲν ἔχει κανεὶς παρὰ νὰ διαβάσει τὴν περιγραφὴ τοῦ L. Ross ὅταν πρωτοπάτησε στὴν πόλη.

33. *De l'état actuel de la Grèce et des moyens d'arriver à sa restauration*, par MR. FRÉDÉRIC THIERSCH, Leipzig F. A. Brockhaus 1835. Ἑλληνικὴ μετάφραση: ΦΡΕΙΔΕΡΙΚΟΥ ΤΙΡΣ, Ἡ Ἑλλάδα τοῦ Καποδίστρια (μετ. Ἀ. Σπήλιου), Ἀφοὶ Τολίδη, 1972, Α', σ. 67.

κη,³⁴ από τὸν Λουδοβίκο Ross³⁵, ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρο Ραγκαβή³⁶. Ὅλοι τὰ ἄκουσαν ἀπὸ τρίτους, τῆς Ἀντιπολίτευσης.

Ἄλλὰ τὰ παλιὰ χαρτιά, λησμονημένα καὶ ἄγνωστα, τοὺς διαψεύδουν ὅλους. Ὁ Καποδίστριας καὶ ὁ Μουστοξύδης εἶχαν γνώση τοῦ ἐλληνικοῦ πνευματικοῦ παρελθόντος καὶ θεωροῦσαν τὶς ἀρχαιότητες ὡς κύριο μέλημά τους. Ὁ Ἐφορος τοῦ Μουσείου ἦταν ὁ πρῶτος Ἕλληνας πού μελέτησε καὶ δημοσίευσε γλυπτὰ καὶ ἐπιγραφές, ὁ μόνος πού ἀσχολήθηκε μὲ τὴν ἀρχαία τοπογραφία. Στις 26 Μαΐου τοῦ 1830 γράφει³⁷ στὸν Κυβερνήτη, στὸ Ναύπλιο:

«Θέλω νὰ ἰδῶ ὀργανωμένο, ὑπὸ τῆ διακυβέρνησή σας, τὸ Ἀρχαιολογικὸ Τμῆμα. Εἶχα ὑποβάλει στὴν ἔγκρισή σας σχέδιο ψηφίσματος. Σᾶς στέλλω τώρα τὴ μετάφραση. Δὲν ἔχω χρόνο νὰ τὸ ξαναδιαβάσω ἀλλὰ αὐτὴ τῆ στιγμὴ ἔχουν σημασία οἱ πράξεις κι ὄχι τὰ λόγια. Τὸ πρωτότυπο τὸ ἔστειλα στὸν κύριο Χρυσόγελο μαζὶ μὲ τὴν Ἐκθεσὴ μου ἀριθμὸς 51».

Τὸ σχέδιον ψηφίσματος³⁸ τὸ εἶχε ὑποβάλει στὸν Καποδίστρια στίς 23 Δεκεμβρίου τοῦ 1829, δηλαδὴ δύο μόνον μῆνες μετὰ τὸ διορισμὸ του. Καὶ ἦταν τὰ 26 ἄρθρα του τὸ σχέδιο γιὰ τὸν πρῶτο ἐλληνικὸ ἀρχαιολογικὸ νόμο. Δὲν κυρώθηκε γιὰ λόγους, ὑποθέτω, κοινωνικοὺς καὶ πολιτικοὺς. Ἦταν αὐστηρὸ καὶ πρόβλεπε χρηματικὲς ποινὲς πού δὲν θὰ ἦταν δυνατὴ ἡ ἐπιβολὴ τους καὶ κατανοητὴ ἢ σκοπιμότητά τους, σὲ μίαν ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία ἡ ἀντιπολίτευση ἔβλεπε παντοῦ ἀνελεύθερα μέτρα. Ἀντὶ τοῦ νόμου ὁ Κυβερνήτης ἔκρινε καλύτερο νὰ στείλει στοὺς Ἐκτάκτους Ἐπιτρόπους τὴν Ἐγκύκλιον³⁹ ἀρ. 953 τῆς 23 Ἰουνίου 1830, στὴν ὁποία περιέχονταν ὅλα τὰ οὐσιώδη μέτρα γιὰ τὴν προστασία τῶν

34. Τὴ διήγηση τοῦ Κ. Πιττάκη γιὰ τὴν ἀντιπάθεια τοῦ Καποδίστρια πρὸς τὰ μνημεῖα διασώζει ὁ Λουδοβίκος Ross.

35. ΛΟΥΔΩΒΙΚΟΥ ΡΟΣ, Ἐναμνήσεις καὶ ἀνακοινώσεις ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, 1832-1833 (μετ. Ἀ. Σπήλιου), Ἀφοῖ Τολίδη, Ἀθήνα 1976, σ. 49-50.

36. *Antiquités helléniques*, Athènes 1842, σ. 7-8. Βλ. καὶ σχετικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Μουστοξύδη πού δημοσιεύει ἡ ΑΓΑΘΗ ΝΙΚΟΚΑΒΟΥΡΑ, ὁ.π. σ. 93.

37. Μητρόπολη Κερκύρας. Ἀρχεῖο Μουστοξύδη. Ἡ ἐπιστολὴ στὰ γαλλικά.

38. ΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΚΟΚΚΟΥ, Ἡ μέριμνα γιὰ τὶς ἀρχαιότητες στὴν Ἑλλάδα καὶ τὰ πρῶτα μουσεῖα, Ἀθήνα 1977 καὶ 2009, σ. 51-53· Β. Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΥ, Δοκίμο γιὰ τὴν ἀρχαιολογικὴ νομοθεσίαν, Ἀθήνα 1982, σ. 117-120 (Εἰς τὸ ἐξῆς: Δοκίμο).

39. Γεν. Ἐφημ. Ε' ἀρ. 50, 28 Ἰουνίου 1830· ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗΣ ἀρ. 117.

ἀρχαίων πού εἶχε προτείνει μέ τὸ σχέδιό του ὁ Μουστοξύδης. Καί γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ πράγματος, τὸ σχέδιο ψηφίσματος τοῦ Μουστοξύδη, πού δὲν ἐφαρμόστηκε στὴν Ἑλλάδα τοῦ Καποδίστρια, ἔγινε ἀρχαιολογικός νόμος τοῦ Ἡνωμένου Κράτους τῶν Ἰονίων Νήσων ἔπειτα ἀπὸ 18 χρόνια, τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1847, ὅταν τὰ Ἰόνια Νησιά διοικοῦσε Λόρδος Μεγάλος Ἀρμοστής καὶ βασίλευε ἡ Βικτωρία.⁴⁰

Ἡ μεγάλη λοιπὸν κατηγορία κατὰ τοῦ Καποδίστρια καὶ τοῦ Μουστοξύδη ἦταν πὼς μισοῦσαν τὶς ἀρχαιότητες τῆς Ἀθήνας. Τους ἐξερέθιζε, λένε, καὶ ἡ μνεία τοῦ ὀνόματος τῆς πόλης. Πὼς ὅμως θὰ τὶς προστάτευαν ἀφοῦ, τότε, ἡ Ἀκρόπολη ἦταν φρούριο ἀπρόσιτο, ὅπου ἔμενε ἰσχυρὴ τουρκικὴ φρουρὰ καὶ τὴν Ἀθήνα τὴν ἐξουσίαζαν οἱ Τούρκοι; Ὅμως ὁ Μουστοξύδης κάνει σχέδια γιὰ τὴν ἡμέρα πού ἡ Ἀθήνα θὰ γίνε ἐλληνικὴ. Σὲ ἄγνωστο καὶ ἀδημοσίευτο⁴¹ γράμμα τοῦ τῆς 15 Αὐγούστου 1830 γράφει πρὸς τὸν Καποδίστρια, στὸ Ναύπλιο:

«Ὅταν ἡ Ἀθήνα περιέλθει στὴν κατοχὴ μας, θὰ εἶναι ὀρθὸ νὰ συστήσουμε μιὰ ἐπιτροπή, γιὰ νὰ ἐπιβλέπει τὴ διαφύλαξη τῶν μνημείων καὶ γιὰ νὰ ἐπιστημάνει τὰ σημεῖα ὅπου θὰ ἐπιτραπῇ ἡ οἰκοδόμησις ὥστε νὰ μὴ ἐπιβαρυνθοῦν οἱ τόποι ὅπου θὰ εἶναι δυνατὸν στὸ μέλλον νὰ γίνου ἀξιόλογες ἀνασκαφές».

Ἐδῶ θυμίζω ὅτι, ὅταν ἐπὶ Βαυαρῶν ἔγινε ἡ Ἀθήνα πρωτεύουσα, δὲν λήφθηκε ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας ἡ ἴδια φροντίδα, ἐκείνη πού σχεδίαζε ὁ Μουστοξύδης, ὁ ὁποῖος γιὰ νὰ ἐνεργήσει δὲν περίμενε τὴν ἐλευθέρωση τῆς πόλης, ἀλλὰ, παρὰ τὶς πολιτικὲς ἀντιξοότητες, ἔστειλε στὴν Ἀθήνα εἰδικὸ ὑπάλληλο, τὸν Ἀθανάσιο Ἰατρίδη, γιὰ περισυλλογὴ ἀρχαίων. Ἀπευθύνεται⁴² πρὸς τὴν κατὰ τὴν Ἀττικὴ καὶ Εὐβοία Ἐπιτροπὴ καὶ ζητεῖ τὴ συνδρομὴ τῆς. Ἐκείνη διάστηκε νὰ πληροφορήσει σχετικὰ τοὺς Ἀθηναίους· λέγει μάλιστα στὴν ἀπάντησή της πρὸς τὸν Μουστοξύδη ὅτι «ἐσπεύσαμεν νὰ ἐκδώσωμεν πρὸς τοὺς ἐνταῦθα κατοίκους προτρεπτικὴν ἐπ' αὐτῷ τούτῳ πρόσκλησιν [...] συνοδευομένην μέ προσταγὴν τοῦ Ἐξουσιαστοῦ Ὁθωμανοῦ». Ἡ Ἐπιτροπὴ καὶ ὁ Ἰατρίδης, μέ τὴν ἄδεια καὶ τὴν ὑποστήριξη τῶν Τούρκων, παρουσιάστηκαν στοὺς Ἀθηναίους προύχοντες, οἱ ὁποῖοι ὅμως ἀρνήθηκαν νὰ συνεργασθοῦν. Ἰσχυρί-

40. Δοκίμιο, σ. 120-123.

41. Μητρόπολη Κερκύρας. Ἀρχεῖο Μουστοξύδη. Ἡ ἐπιστολὴ στὰ γαλλικά.

42. Μητρόπολη Κερκύρας. Ἀρχεῖο Μουστοξύδη.

στηκαν ότι θα έκαναν μουσειό μόνοι τους και θα συγκέντρωναν εκεί τὰ σκορπισμένα ἀρχαῖα. Ὁ Ἰατρίδης δὲν τοὺς πίστεψε καὶ παρακάλεσε⁴³ τὸν Μουστοξύδη: «Ἐὰν εὐαρεστῆσθε λοιπὸν λάβετε τὴν καλωσύνην νὰ γράψητε τοῦ κυρίου Καλογεροπούλου (ἐπειδὴ ἡ ἐπίλοιπος Ἐπιτροπὴ ὀλίγον φροντίζει νὰ ὁμιλήσῃ εἰς τοὺς ἐδῶ προεστούς), ὅπου ἐὰν τῷ ὄντι ἔχουν σκοπὸν νὰ ἀναγείρωμεν Μουσεῖον νὰ λάβουν φροντίδα καὶ νὰ συνάξουν ὅλας τὰς σποράδην ἀρχαιότητας εἰς ἓν μέρος διὰ νὰ τὰς ἀπαλλάξουν εἰς τὸ ἐξῆς ἀπὸ τὰς καθημερινὰς κολοβώσεις καὶ κτισίματα εἰς τοὺς οἴκους ὅπου κτίζουν καθημερινῶς». Καὶ τελειώνει τὸ γράμμα του: «Οἷους εὔρον τοὺς Μεγαρεῖς καὶ Ἐλευσινίους εἰς τὴν ἀδιαφορίαν καὶ δύστροπον, τὸ διπλοῦν εὐρίσκω τοὺς νῦν Ἀθηναίους εἰς τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ καλοῦ».

Καὶ αὐτοὺς τοὺς λόγους δὲν τοὺς γράφει κάποιος πού συμπαθεῖ τὸν Μουστοξύδη ἀλλὰ ἓνας κρυφὸς ἐχθρὸς τῆς Κυβερνήσεως, ὅπως ἀποδείχθηκε εὐθὺς μετὰ τὴ δολοφονία τοῦ Κυβερνήτη⁴⁴. Ὁ Μουστοξύδης προσπάθησε νὰ προστατεύσει τὰ ἀρχαῖα τῆς Ἀθήνας, ὅταν ἡ πόλις ἦταν ἀκόμη κάτω ἀπὸ τὸν ζυγὸ τῶν Τούρκων. Οἱ Ἀθηναῖοι ἀντιδρούσαν. Φανερός πρωταγωνιστὴς στὴν ἀντίδραση ἦταν ὁ δημογέροντας Ἀνάργυρος, ὁ κατόπιν πρῶτος δήμαρχος Ἀθηναίων Ἀνάργυρος Πετράκης (1793-1876). Ὁ Ἰατρίδης προσπάθησε νὰ τὸν πείσει νὰ τὸν βοηθήσει ἀλλὰ ἐκεῖνος ἦταν ἀρνητικὸς, ὅπως μᾶς διηγεῖται σὲ ἀναφορὰ του τοῦ Ἰουνίου 1831: «Περὶ δὲ τῆς ἐξ Ἀθηνῶν μετακομιδῆς, δὲν μ' ἐσυγχωρήθη οὐδεμία ἀρχαιότης. Ἀρκεταὶ ἦσαν ἐνώπιον τῆς Ἐπιτροπῆς παρόντων καὶ τῶν Δημοκρατοσαμπασίδων διὰ νὰ τοὺς ἀπαλύνω τὴν θρασύτητα, ἀλλὰ δὲν ἐπέτυχον· ἡ πρώτη καὶ ἡ ἐσχάτη ἄκανθα διὰ νὰ ἐμποδισθοῦν ἦσαν ὁ κυρ Ἀνάργυρος»⁴⁵.

Ὁ Μουστοξύδης ἀπελπισμένος ἀπὸ τὴ στάση τῶν Ἀθηναίων γράφει⁴⁶ ἀμέσως, στὶς 10 Ἰουνίου, πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴ Ἀττικῆς καὶ Εὐβοίας: «Αἱ Ἀθηναῖοι ἔχουσι θεβαίως διὰ τὴν ἀρχαίαν δόξαν, διὰ τὰ πλοῦτη τῶν ἀρχαιοτήτων, τὸ δικαίωμα ν' ἀπαιτῶσιν ἐν Μουσεῖον, ἀλλ' εἶναι λυπηρὸν ἐν τοσοῦτῳ οἱ ξένοι ἢ ἀμελεῖς νὰ φθειρώσι τὰ ἀξιοσέβαστα ἐκεῖνα λείψανα. Ἐπαγρυπνεῖτε, παρακαλῶ, ὅχι

43. Μητρόπολις Κερκύρας. Ἀρχεῖο Μουστοξύδη.

44. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΦΑΡΜΑΚΙΔΗ, Ὁ ζωγράφος Ἀθανάσιος Ἰατρίδης, Ἀθήνα 1960.

45. Μητρόπολις Κερκύρας. Ἀρχεῖο Μουστοξύδη.

46. Μητρόπολις Κερκύρας. Ἀρχεῖο Μουστοξύδη.

μόνον διὰ τὴν ὑπόληψιν τοῦ Ἑλληνικοῦ ὀνόματος, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἰδικήν σας, ὥστε νὰ ἀπαγορευθῶσι αἱ φθοραὶ αὗται καὶ πωλήσεις, ὥστε οἱ ἐκεῖ τῶν δυναμένων ξένοι ἢ τοιοῦτοι νομιζόμενοι, νὰ μὴ οἰκαιοποιοῦνται τὴν ἰδίαν οἰκιακὴν μας κληρονομίαν».

Τὸ κλίμα τῆς συκοφαντίας κατὰ τοῦ Καποδίστρια, ποῦ εἶχε δημιουργήσει ἡ Ἀντιπολίτευση, φάνηκε εὐχάριστο καὶ σὲ ὀρισμένους ξένους. Ἐννοῶ κυρίως τὸν Φρειδερίκο Θείρσιο, διάσημο Γερμανὸ φιλόλογο, φιλέλληνα, ἔμπιστο τοῦ Λουδοβίκου Α' τῆς Βαυαρίας, ποῦ ἦλθε στὴν Ἑλλάδα τὸ 1831· μὲ τὸν Καποδίστρια ὅμως εἶχε παλαιότερη ἀλληλογραφία. Σὲ γράμμα του⁴⁷ τῆς 26 Ὀκτωβρίου 1829 τοῦ συνιστᾷ τοὺς δύο πρώτους νέους Ἕλληνες ποῦ ἐκπαιδεύτηκαν στὴ στρατιωτικὴ σχολὴ τοῦ Μονάχου, τὸν Ἀλέξανδρο Ραγκαβῆ καὶ τὸν Σκαρλάτο Σοῦτσο (1806-1887)· τοῦ κάνει λόγο καὶ γιὰ ἄλλα ἐπουσιώδη θέματα καὶ καταλήγει: «Τὸ μεγάλο ζήτημα γιὰ τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ ληφθῆ ἀπόφαση θὰ εἶναι ὄχι νὰ βρεθῆ ἀλλὰ νὰ σχηματισθῆ ὁ ἡγέτης ποῦ θὰ εἶναι σὲ θέση νὰ κυβερνήσει τὴν Ἑλλάδα ὅταν ἡ Θεία Πρόνοια σᾶς ἀνακαλέσει ἀπὸ τὸ δοξασμένο πεδίο τῆς πολιτικῆς σας ζωῆς». Καὶ τὸ σπουδαιότερο ἀκολουθεῖ. Ὁ Λουδοβίκος τῆς Βαυαρίας εὐχαρίστως θὰ ἔκανε ὅ,τι ἔπρεπε γιὰ νὰ ἀνατραφῆ ὁ μικρότερος γιός του κατὰ τέτοιο τρόπο, ποῦ νὰ εἶναι ἄξιος διάδοχος τοῦ Καποδίστρια.

Ἀκολούθησαν κι ἄλλες ἐπιστολὲς τοῦ Θείρσιου πρὸς τὸν Κυβερνήτη γιὰ τὸν ἴδιο σκοπὸ καὶ τὸ φθινόπωρο τοῦ 1831 ἦλθε στὴν Ἑλλάδα γιὰ νὰ μελετήσει τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα καὶ νὰ κάνει ἀνασκαφές. Ὁ Καποδίστριας τὸν ὑποδέχτηκε μὲ τὸν καλύτερο τρόπο⁴⁸. Ἐστειλε ἐντολές⁴⁹ στὶς διοικητικὰς ἀρχὰς τοῦ Κράτους νὰ τὸν διευκολύνουν σὲ ὅ,τι χρειαζόταν καὶ ἔγραψε⁵⁰ στὸν Μουστοξύδη μὲ τὸ ἴδιο πνεῦμα. Ὁ Θείρσιος ἔκανε τὴν περιοδεία του μὲ τὴ συντροφία τοῦ Ἀλεξάνδρου Ραγκαβῆ καὶ τὴ συνοδεία ἀρχιτέκτονος καὶ τὶς ἐντυπώσεις του ἀπὸ τὴν Ἀργολίδα ἀνακοίνωσε στὸν Μουστοξύδη⁵¹ στὶς 25 Σεπτεμβρίου, δηλαδὴ 2 ἡμέρες πρὶν ἀπὸ τὴ δολοφονία τοῦ Καποδίστρια.

47. Μητρόπολη Κερκύρας. Ἀρχεῖο Μουστοξύδη.

48. ΠΡΩΤΟΦΑΛΤΗΣ ἀρ. 75 καὶ 138.

49. ΠΡΩΤΟΦΑΛΤΗΣ ἀρ. 139, 140.

50. Μητρόπολη Κερκύρας. Ἀρχεῖο Μουστοξύδη.

51. Ι. Κ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, Ὁ Thiersch εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ αἱ ἑλληνικαὶ ἀρχαιότητες ἐπὶ Καποδίστριου, ἐφημ. Κέρκυρα, 21 Ἰουνίου 1934.

Παρά τις διευκολύνσεις και τις περιποιήσεις προς τὸν Βαυαρὸ καθηγητῆ, ἐκεῖνος δὲν παρέλειψε νὰ ἀκολουθήσει πιστὰ τὸν Κοραῆ καὶ τὸν ἀνώνυμο λιβελ-λογράφου τῆς Σαλαμῖνος καὶ νὰ ἐπαναλάβει τὴν ἱστορία τῆς ἀπέχθειας τοῦ Κυβερνήτη πρὸς τὰ μνημεῖα τῆς Ἀθήνας. Ὁ Θεῖρσιος τοποθετεῖ τὸ ἐπεισόδιο κατὰ τὸ ὅποιο ὁ Καποδίστριας φανέρωσε τὰ ἐχθρικά του αἰσθήματα πρὸς τὶς ἀρχαιο-τητες στὸν Γενάρη τοῦ 1828, ἀλλὰ ἦλθε στὴν Ἑλλάδα τέλος Λυγούστου ἢ Σεπτέμβριου τοῦ 1831. Δὲν ἄκουσε λοιπὸν ὁ ἴδιος ὅσα ἰσχυρίζεται ὅτι εἶπε ὁ Κυβερνήτης. Τὶς ἡμέρες ἐκεῖνες πού οἱ ἀντίπαλοί του εἶχαν ἀποφασίσει νὰ τελειώ-νουν μαζί του, καθὼς ὁ Θεῖρσιος δὲν εἶδε τὸν Καποδίστρια πρόθυμο νὰ δεχθῆ τὸν Ὅθωνα ὡς βασιλιά τῆς Ἑλλάδος, υἱοθέτησε ἐντελῶς τὶς συκοφαντίες τῆς ἀντι-πολίτευσης, τὶς περιέλαβε στὸ γνωστὸ βιβλίον του μὲ ἄλλες καὶ ὅλες μαζί συνε-χίζουσαν, ἀπὸ τὸ 1833, μία πορεία ἀπρόσκοπτη. Δὲν θὰ μᾶς ἐνδιέφερε ἡ ἱστορία αὐτή, πού γιὰ λόγους μνησικακίας διέδωσε, ἂν δὲν τὴν δέχονταν ὡς ἀληθινὴ καὶ σύγχρονοί μας Ἕλληνες ἱστορικοί⁵² οἱ ὅποιοι τὴν ἐπαναλαμβάνουν διαιωνίζοντας ἓνα ψεῦδος καὶ μία ἀδικία, ἀκολουθώντας τὸν ἐμπαθῆ καὶ στραβὸ δρόμον τοῦ Κο-ραῆ.

Ὅλες αὐτὲς οἱ κατηγορίες καὶ οἱ μεταγενέστερες διηγήσεις ἄλλων, ἡ κατό-πιν ἐχθρότητα τῶν Βαυαρῶν πρὸς κάθε ἐπίτευγμα τοῦ Καποδίστρια, ἔφθασαν ἕως τὸν μεγάλο του ἀντίπαλον, τὸν Μέτερνιχ. Τὸ 1841 γράφοντας στὸν φίλον του, Λόρδον τοῦ Μπωβάλ, ἀξιολογεῖ τὸ ἀρχαιολογικὸ ἔργον τοῦ Κυβερνήτη μὲ δύο γραμμὰς λέγοντας⁵³ ὅτι ἐκεῖνος « ἰδρύσει ἓνα μουσεῖον γιὰ ἀρχαιοτήτες πού δὲν γέ-μισε, γιὰτὶ οἱ ξένοι εἶχαν ἀδειάσει τὴν Ἑλλάδα στὰ τελευταῖα δύο χιλιάδες χρό-νια». Μὰ τὸ θαυμαστὸ γιὰ τὸν Καποδίστρια εἶναι ὅτι μέσα σὲ 40 μῆνες γέμισε τὸ μουσεῖον τῆς Αἴγινας καὶ ἔσωσε ἀπὸ τὴν διαρπαγὴν ἑκατοντάδες ἀρχαιοτήτες πού τὶς ἔχομε σήμερον καὶ τὶς μελετοῦμε.

Ἀπὸ τὸν Καποδίστρια ζητήθηκε τὸ ἀκατόρθωτον νὰ ἱκανοποιηθῆ τὶς ἐπι-θυμίες καὶ τὶς προσδοκίες τοῦ κάθε Ἑλληνα. Τῶν συνταγματικῶν, δηλαδὴ τοῦ

52. Βλ. παραπάνω τὴ σημείωση γιὰ τὸν Γ. Κορδάτο καὶ τὸν Κ. Σιμόπουλον.

53. GUILLAUME DE BERTIER DE SAUVIGNY, *Metternich et son temps*, Paris 1959. Ἀγγλικὴ με-τάφραση: *Metternich and his time*, London 1962. Τὸ ἐδῶ ἀπόσπασμα στὰ ἑλληνικὰ ἀπὸ τὸ βι-βλίον τοῦ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΔΑΦΝΗ, *Ἰωάννης Καποδίστριας. Ἡ γένεση τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους*, Ἰκα-ρος, 1976, σ. 594.

Πετρόμπεη, τοῦ Φαρμακίδου, τοῦ Κωλέττη, τοῦ Πολυζωΐδη, τῶν Σούτσων. Καί ἀκόμη τῆς Ἐκκλησίας, τῶν κοτζαμπάσηδων, τῶν ἀτάκτων, τῶν Ὑδραίων. Ἐκείνων πού βρίσκονταν στήν Ἑλλάδα καί πολέμησαν κι ἐκείνων πού κατά τή διάρκεια τοῦ Ἀγώνα σπούδαζαν στή Γερμανία. Ἀκόμη ἔπρεπε νά ικανοποιήσει τίς ἐπιθυμίες καί τίς προσδοκίες τῶν Φαναριωτῶν. Γιά ὅλους αὐτούς ὑπῆρξε τύραννος καί ὅσοι τόν χαρακτήριζαν ἔτσι θεώρησαν φυσικό καί δημοκρατικό, δύο χρόνια μετὰ τή δολοφονία του νά ὑπηρετήσουν τήν ἀπόλυτη μοναρχία.

Ἐμεῖς ὁμῶς ἀντικρίζοντας ὅσα συμβαίνουν στόν τόπο μας καί ὅσα ἔγιναν στά 180 χρόνια πού πέρασαν ἀπό τότε, θά βαστήξουμε στή μνήμη μας τήν εἰκόνα πού μᾶς ἄφισε ἕνας νέος Γάλλος ἀρχαιολόγος 26 χρονῶν τότε, ὁ Edgar Quinet (1803-1875), ὁ κατόπιν διάσημος ἱστορικός, ποιητής καί φιλόσοφος. Περιηγεῖται ὁ Quinet τὸ 1829 τὴν Πελοπόννησο καί στίς 31 Μαρτίου τὸ μεσημέρι συναντᾷ κάπου τὸν Καποδίστρια μὲ τὴ συνοδεία του· τοὺς γραμματικούς του, λίγους στρατιῶτες τῆς φρουρᾶς του, μαζί τὸν Κολοκοτρῶνη καί τὸν Νικηταρᾶ καί τοῦ παρουσιάζεται: «Τοῦ ἐξομολογήθηκα» λέει «πόσο κακὴ ἰδέα εἶχα στήν ἀρχὴ γιὰ τὴ διακυβέρνησή του καί τὴ λαϊκότητά του. Καί πόσο, ἔπειτα ἀπὸ τὸ ταξίδι μου, ἀναγκάστηκα ν' ἀλλάξω γνώμη γιὰ ὅλα αὐτά». Φεύγει ὁ Καποδίστριας καί ὁ νεαρὸς Quinet τὸν παρακολουθεῖ νά ξεμακραίνει: «περπατοῦσε πεζῇ ὅπως κι ὅλη του ἡ συνοδεία. Οἱ σημαῖες τῶν λογχοφόρων τὸν προσπερνοῦσαν μερικὰ βήματα. Περπατοῦσε στή μέση ὁμάδας καπεταναίων πού ἦταν ντυμένοι μὲ κάτασπρη λινὴ στολή. Τοὺς ἀκολουθοῦσαν τὰ ἄλογά τους, πού τὰ ἔσερναν ξοπίσω τους [...] Ἐμείνα γιὰ πολλὴν ὥρα στήν ἴδια θέση, μὲ τὰ μάτια καρφωμένα πάνω σ' αὐτὸ τὸ карабάνι, καθὼς κατέβαινε ἀπὸ κάτω μας κάνοντας ὅλο στροφές ὡς τὸ βάθος τῆς κοιλάδας. Μ' αὐτὴ τὴ θανατερὴ ζέστη ἔβλεπα νά περπατάει πάντα ἐπικεφαλῆς, μὲ βῆμα σταθερό, αὐτὸς ὁ ἴδιος ἄντρας μὲ τὴν μπλε ρεδινγκότα, καταβλημένος κιόλας ἀπὸ τὰ χρόνια, ἐνῶ ἡ ζωὴ του δὲν τὸν εἶχε προετοιμάσει γιὰ τέτοιες ταλαιπωρίες. Ὅταν σκέφτηκα ὅτι μόνο ἡ δύναμη τῆς ψυχῆς του τὸν συγκρατοῦσε σ' αὐτὸ τὸ βαρὺ καθῆκον, ἡ σκηνὴ μὲ συγκίνησε ἀκόμα πιὸ πολύ. Ὅλοι ἐκεῖνοι πού τὸν περιστοιχίζαν ἔμοιαζαν σὰν νά εἶχαν μαζευτεῖ τριγύρω του γιὰ νά ὑπερασπίσουν τὴν ἰδέα πού αὐτὸς ἀντιπροσώπευε. Γιατὶ ἦταν μόνος δίχως ὄπλα. Ἀναλογίστηκα πῶς δὲν ἦταν χωρὶς τὴν ἐπέμβαση τῆς θείας Πρόνοιας πού αὐτὴ ἡ ἀγαλίνωτη ἐπανάσταση κι ἐκεῖνες οἱ ἀμέτρητες μέρες σφαγῆς εἶχαν ἐπὶ τέλους βρεῖ, γιὰ νά τίς σταματήσει καί γιὰ νά τίς ἐνώσει μὲ τὴν κοινωνία τῆς Εὐρώπης, τὸν ἄνθρωπο τὸν πιὸ ἥρεμο, τὸν

περισσότερο ἤσυχο, τὸν λιγώτερο πολεμικό, τὸν πιὸ νηφάλιο, τὸ πνεῦμα τὸ περισσότερο ἀνοιχτὸ στὶς μέρες μας.

Καθὼς γλιστροῦσε ἀνάμεσα στὰ βράγια, θὰ ἔλεγε κανεὶς ὅτι ἔμοιαζε μὲ ἱεραπόστολο πὺ ἔσερνε ξοπίσω του τὸ ποιμνίό του ἀπὸ ἀγρίους, μέσα σὲ ἔρημο»⁵⁴.

54. EDGAR QUINET, *De la Grèce Moderne et de ses rapports avec l'antiquité*, A Paris 1830, σ. 200-211 (Ἡ συνάντησι). Στὰ ἑλληνικά: *Ἡ Ἑλλάδα τοῦ 1830 καὶ οἱ σχέσεις της μὲ τὴν ἀρχαιότητα* (μετ. Λίλας Γκινάκα), Ἄφοι Τολίδη, Ἀθήνα 1988, σ. 144-145. Ἡ πληρέστερη ἔκδοσι τοῦ βιβλίου τοῦ QUINET πλούσια σχολιασμένη εἶναι τοῦ 1984 (Les Belles Lettres), *Suivie du Journal de Voyage* (inédit), Edition critique par W. Aeschmann et J. Tucco-Chala, ἡ ὁποία ἀναπαράγει τὴν ἔκδοσι τοῦ 1857, τὴν πέμπτη.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 13ΗΣ ΔΙΠΡΙΑΙΟΥ 2010

ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ: ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΓΗ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΛΟΥΣ
κ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ-ΦΑΙΔΩΝΑ ΛΑΓΟΠΟΥΛΟΥ

Ἀξιότιμε κύριε Πρόεδρε τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν,
Ἀξιότιμε κύριε πρώην Πρωθυπουργέ,
Ἀξιότιμοι κύριοι Ἀκαδημαϊκοί,
Κυρίες καὶ Κύριοι,

Πολεοδομικός προγραμματισμός καὶ κοινωνία

Ὅλοι καὶ ὅλες βιώνουμε τὰ προβλήματα τῶν πόλεων μας, τὰ ὅποια εἶναι ἀκριβῶς πολεοδομικὰ προβλήματα. Τὰ βιώνουμε σὲ καθημερινή βάση καὶ προβάλλονται συχνὰ ἀπὸ τὰ ΜΜΕ. Ὁ ἀριθμὸς τους εἶναι ἱκανὸς καὶ ἀνάμεσα σ' αὐτὰ ἀναφέρω δειγματοληπτικὰ τὶς ὑπερβολικὰ ὑψηλὲς πυκνότητες ἀτόμων καὶ κτιρίων στὶς κεντρικὲς περιοχὲς τῶν πόλεων –μὲ ἀποτέλεσμα, ἀνάμεσα σὲ ἄλλα, τὴν ἔλλειψη ἱκανοποιητικοῦ ἡλιασμοῦ καὶ ἀερισμοῦ–, τὴν ἐκδηλῆ ἀνισότητα τῆς ποιότητος τῆς κατοικίας μεταξὺ διάφορων μερῶν τῆς πόλης, τὸ μεγάλο ἔλλειμμα πρασίνου καὶ ἐλεύθερων χώρων, τὸ ὑψηλότατο κόστος ἀστικής γῆς καὶ κατοικίας, στὶς κεντρικὲς ἐπίσης περιοχὲς, κυρίως, τὴν κυκλοφοριακὴ συμφόρηση καὶ τὴν ἔλλειψη ἐπαρκῶν χώρων στάθμευσης στὶς ἴδιες περιοχὲς, τὶς νομικὲς καταπατήσεις τοῦ ἀστικοῦ χώρου σ' ὅλο τὸ φάσμα ἀπὸ τὴν αὐθαίρετη κατοικία μέχρι τὸ ἐπίκαιρο θέμα τῶν ἡμιυπαίθριων χώρων, ἢ τὴν ἀπρογραμματίστη καὶ ἀπο-

σπασματική επέκταση-ανάπτυξη τῶν πόλεων, ἀκόμη καί σέ ἀκατάλληλες τοπογραφικά, καί, εὐρύτερα, οἰκολογικά περιοχές, ὅπως κλιτύς λόφων καί βουνῶν. Ἐναμφίβολα, ἡ ἐπιστημονική μελέτη αὐτῶν τῶν ἀστικῶν φαινομένων ἔχει βαρύνουσα σημασία, ἐπειδὴ εἶναι σέ θέση νὰ ἀποκαλύψει πτυχεῖς οἱ ὁποῖες δὲν εἶναι ἐμπειρικά ὁρατές, ἀπὸ ὅπου καί τὸ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον αὐτῶν τῶν μελετῶν.

Παρὰ τὸ γεγονός αὐτό, προτίθεμαι νὰ στρέψω τὸ ἐνδιαφέρον μου πρὸς ἄλλη κατεύθυνση, καί συγκεκριμένα πρὸς αὐτὸ τὸ μέρος τῆς παραγωγῆς τοῦ ἀστικοῦ ἀλλὰ καί τοῦ περιφερειακοῦ χώρου πού ἀντιπροσωπεύει ἡ πολεοδομικὴ καί χωροταξικὴ ἐπέμβαση. Πράγματι, ὁ χώρος παράγεται βασικά ἀπὸ τὸν συνδυασμὸ τοῦ οἰκονομικοῦ καί τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος, καθὼς καί, δευτερευόντως, ἀπὸ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο τὸ πολιτικὸ σύστημα, παράγωγο τὸ ἴδιο τῶν πρώτων, ἂν καί ὄχι μηχανιστικά καί μέχρις ἑναν βαθμὸ βάσει ἀνάδρασης, παρεμβαίνει στὸν χώρο μέσω τοῦ κατ' ἐξοχὴν χωρικοῦ προγραμματισμοῦ πού εἶναι ἡ πολεοδομία καί ἡ χωροταξία. Στις περισσότερες κοινωνίες σήμερα, ἡ πρώτη μορφή παραγωγῆς ὑπακούει στοὺς νόμους τῆς ἐλεύθερης ἀγορᾶς, ἐνῶ ἡ δεύτερη προκύπτει ἀπὸ πολεοδομικὲς καί χωροταξικὲς πολιτικὲς ἐπιλογές, οἱ ὁποῖες, παρὰ ἑναν περιορισμένον βαθμὸ ἐλευθερίας, ἐναρμονίζονται βασικά μὲ αὐτοὺς τοὺς νόμους. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ὁ χώρος δὲν εἶναι ἕνα στατικὸ προϊόν ἀλλὰ ἀποκτᾶ μία δική του σχετικὰ, ἀλλὰ μόνον σχετικὰ, αὐτόνομη δυναμικὴ, γιὰ νὰ γίνῃ καί αὐτὸς μέρος τῆς λειτουργίας τοῦ οἰκονομικο-κοινωνικο-πολιτικοῦ συστήματος. Οἱ σύνθετες αὐτὲς σχέσεις παραγωγῆς καί ἀνάδρασης ἀπεικονίζονται σχηματικά στὴν Εἰκόνα 1.

Ὅπως φαίνεται στὴν εἰκόνα, ἡ πολεοδομικὴ ἐπέμβαση: α) δὲν εἶναι ἕνα ἀπομονωμένο τεχνικὸ θέμα, ἀλλὰ ἀποτελεῖ τὸ τέλος μίας πολύπλοκης δυναμικῆς, ἡ ὁποία ἀνάγεται στὸ πολιτικὸ ἐπίπεδο, πού μὲ τὴ σειρά του στηρίζεται στὸ κοινωνικο-οἰκονομικό, καί β) ἀποτελεῖ ἀπλῶς ἕνα μέρος τῶν δυνάμεων πού διαμορφώνουν τὴν ὀργάνωση καί μορφή τοῦ χώρου, καί μάλιστα ὄχι τὸ κυρίαρχο. Δὲν εἶναι δυνατόν, λοιπόν, νὰ διατυπωθεῖ μία ὀλοκληρωμένη θεωρία πολεοδομίας (*urban planning theory*) ἀνεξάρτητα ἀπὸ αὐτὸ τὸ εὐρύτερο πλαίσιο. Καθὼς θὰ δοῦμε, οἱ περισσότερες θεωρίες ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ '60 καί μετέπειτα δίνουν ἰδιαίτερη ἔμφαση σέ αὐτὸ τὸ πλαίσιο, ὄχι κατ' ἀνάγκη μέσα ἀπὸ μία κοινὴ ὀπτική. Εἶναι ἀκριβῶς αὐτὲς οἱ θεωρίες καί μεθοδολογίες τῆς πολεοδομίας, στὸ ἐσωτερικὸ τῶν ὁποίων ἀποδίδεται ἐκάστοτε καί μία φυσιογνωμία τοῦ πολεοδομοῦ καί χωροτάκτη καί προσδιορίζεται ὁ ρόλος του, πού ἀποτελοῦν τὸ ἀντικείμενο τοῦ προβληματισμοῦ μου.

Ἐνῶ θὰ μπορούσε, λοιπόν, κανείς νά ὑποθέσει ὅτι αὐτό τὸ ἀντικείμενο ἀποτελεῖ ἓνα πεδίο μεγαλύτερης ἢ μικρότερης συναίνεσης μεταξύ εἰδικῶν, τὰ συγκεκριμένα ἐργαλεῖα τοῦ ὁποῖου χρησιμοποιοῦν οἱ εἰδικοί τοῦ χώρου, πολεοδομιοκαὶ χωροτάκτες, καθὼς καὶ ὅτι εἶναι μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο λίγο πολὺ ὀριοθετημένο, ἢ πραγματικότητα τῆς δυναμικῆς τοῦ πεδίου εἶναι ἀκριβῶς ἢ ἀντίθετη. Ὅπως θὰ προσπαθῆσω νά καταδείξω: α) δὲν ὑπάρχει μόνον ἓνα κοινὰ ἀποδεκτὸ σύνολο θεωρίας-μεθοδολογίας, ἀλλὰ πολλές καὶ συγκρουόμενες θεωρίες-μεθοδολογίες, καὶ β) οἱ τελευταῖες συναρτῶνται τόσο μὲ τὸ κοινωνικὸ σύστημα ἐν τῇ εὐρείᾳ ἐννοίᾳ, ὅσο καὶ μὲ πολιτικές, κοινωνικὲς καὶ ἄλλες θεωρίες, ἀκόμη καὶ μὲ φιλοσοφικά καί, εἰδικότερα, ἐπιστημολογικά ρεύματα. Ἡ ἐννοια τῆς συνάρτησης δὲν εἶναι μόνον θετική, δὲν συνεπάγεται δηλαδή μόνον ἀποδοχή τῆς ἔνταξης στὸ κοινωνικὸ σύστημα ὡς ἔχει, δηλαδή στὸ *status quo*, ἢ τῶν ἐκφάνσεων τῶν διανοητικῶν αὐτῶν σφαιρῶν, ἀλλὰ καὶ ἀρνητική, στὸ μέτρο κατὰ τὸ ὅποιο, βάσει μίας διαφορετικῆς πολιτικῆς ἢ φιλοσοφικῆς θέσης ἀντίστοιχα, εἶτε ὡς πρὸς τὸ ἰσχύον κοινωνικὸ σύστημα εἶτε ὡς πρὸς ἀντίπαλες πολιτικὲς καὶ φιλοσοφικὲς θέσεις, ἀσκοῦνται ἤπιες κριτικὲς βελτιωτικῶν χαρακτήρα ἢ ἀκόμη καὶ ἀρνητικὲς ριζικοῦ χαρακτήρα.

Δὲν ὑπάρχει σήμερα, λοιπόν, μία ἐνιαία ἀποδεκτὴ θεωρία (μεθοδολογία) στὴν πολεοδομία (*urban planning* καὶ χωροταξία, *regional planning*)¹ καὶ κάθε τέτοια θεωρία θεμελιώνεται σὲ διανοητικὲς σφαῖρες οὐσιαστικὰ ἐξωγενεῖς τῆς πολεοδομίας. Αὐτὴ εἶναι ἡ δυναμικὴ τοῦ πεδίου ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ '60, ὅταν ἡ πολε-

1. Στὸ κείμενο ποὺ ἀκολουθεῖ ἡ χρήση τοῦ ὄρου «θεωρία» θὰ συνεπάγεται καὶ τὴν ἐννοια «μεθοδολογία», ἐκτὸς ἐὰν δοθεῖ κάποια ἰδιαίτερη διευκρίνιση, δεδομένου ὅτι ἡ πλειονότητα τῶν πολεοδομικῶν θεωριῶν προσανατολίζεται πρὸς τὸ θέμα τῆς μεθοδολογίας λόγω τοῦ ἐφαρμοσμένου χαρακτήρα τῆς πολεοδομίας. Ἀντίστοιχα, ἡ χρήση τοῦ ὄρου «πολεοδομία», ποὺ ἀναφέρεται εἶτε σὲ ἐπέμβαση στὸ σύνολο ἢ σὲ εὐμέγεθες μέρος ἐνὸς οἰκισμοῦ, εἶτε ὀριακὰ σὲ ἓνα περιορισμένο σύνολο οἰκισμῶν, θὰ ὑπονοεῖ γενικά, ἐκτὸς ἐὰν καὶ πάλι συνάγεται διαφορετικὰ ἀπὸ τὰ συμφραζόμενα, καὶ τὴν ἐννοια «χωροταξία», ποὺ ἀναφέρεται τυπικὰ σὲ ἐπέμβαση σὲ γεωγραφικὴ ἔκταση σημαντικὰ εὐρύτερη τοῦ ἐνὸς οἰκισμοῦ, δηλαδή σὲ μικρο-περιφερειακὴ ἢ μακροπεριφερειακὴ κλίμακα. Μὲ τὴν ἐννοια «πολεοδομία» ταυτίζεται ἡ ἐννοια «ἀστικός προγραμματισμός» καὶ μὲ τὴν ἐννοια «χωροταξία» ἡ ἐννοια «χωροταξικός προγραμματισμός». Τὸ σύνολο τῶν δύο αὐτῶν εἰδῶν προγραμματισμοῦ θὰ ἀποκαλεῖται (κατ' ἐξοχήν) «χωρικός προγραμματισμός», ἢ ἀπλῶς «προγραμματισμός», ἂν καὶ ὑπάρχουν, καθὼς θὰ δοῦμε, καὶ ἄλλοι τύποι χωρικοῦ προγραμματισμοῦ.

οδομία τῶν πολιοδόμενων ἀπέκτησε τὸ δικό της σῶμα θεωρίας, καθὼς ἀποκολλήθηκε ἀπὸ τὴν παραδοσιακὴ πολιοδομία τῶν ἀρχιτεκτόνων. Ἦταν ἀναπόφευκτη ἡ δημιουργία ἐνὸς τέτοιου σώματος, δεδομένου ὅτι τὸ ἀπαιτοῦσαν οἱ ἀνάγκες πανεπιστημακῆς διδασκαλίας² ἐνὸς πεδίου μὲ συνεχῶς αὐξανόμενη παρουσία στὴν ἀκαδημαϊκὴ σφαῖρα.

Ἡ πολιοδομία δὲν εἶναι ἓνα μοναδικὸ φαινόμενο, στὸ μέτρο κατὰ τὸ ὁποῖο, σκοπεύοντας στὸν προγραμματισμὸ ἐνὸς συγκεκριμένου φαινομένου, τοῦ χώρου, ἀποτελεῖ μία ὑποπερίπτωση τῆς γενικῆς κατηγορίας τοῦ προγραμματισμοῦ. Ἡ τυπικὴ μορφή τοῦ προγραμματισμοῦ εἶναι ἡ δημόσια παρέμβαση, ἡ ὁποία καλύπτει ὅλο το φάσμα ἀπὸ τὸ κρατικὸ σύστημα μέχρι τὴν τοπικὴ αὐτοδιοίκηση. Εἶναι λογικὸ, λοιπόν, ὅτι μπορεῖ νὰ ὑπάρχουν τόσες μορφές προγραμματισμοῦ ὅσες καὶ κρατικὲς ἀρμοδιότητες, δηλαδὴ κρατικὲς ὑπηρεσίες.

Ὅποιασδήποτε μορφῆς προγραμματισμὸς εἶναι ἡ μεθοδευμένη παρέμβαση πάνω σ' ἓνα ὑπάρχον ἀντικείμενο, ὥστε νὰ ἐπιτύχει σ' ἓναν συγκεκριμένο μελλοντικὸ χρονικὸ ὀρίζοντα μία ἐπιδιωκόμενη, ἰδανικὴ, βέλτιστη ἢ καὶ ἀπλῶς ἐκανοποιητικὴ κατάσταση αὐτοῦ τοῦ ἀντικειμένου. Ἡ Εἰκόνα 2 ἀπεικονίζει διαγραμματικὰ καὶ ἀφαιρετικὰ τὴ γενικὴ λογικὴ τοῦ προγραμματισμοῦ, ὅπως μπορεῖ νὰ ἐξειδικευθεῖ μὲ ἀντικείμενο τὶς χρήσεις ἐδάφους. χ_0 εἶναι ἡ χρονικὴ στιγμή ἀρχῆς τῆς ἐπέμβασης πάνω σ' ἓνα σύστημα χρήσεων A, βάσει ἐνὸς συνόλου σκοπῶν Π, πὺ θεωρεῖται ὅτι ὀδηγοῦν στὴν ἐπιδιωκόμενη στὸ μέλλον μορφή τους. Ὡς μέλλον ἔχει ὀρισθεῖ ὁ χρονικὸς ὀρίζοντας ν ἐτῶν χ_n . Ἐνῶ ἡ αὐθόρμητη, δηλαδὴ χωρὶς ἐπέμβαση, ἐξέλιξη τοῦ ἀντικειμένου θὰ ὀδηγοῦσε σ' αὐτὸν τὸν χρονικὸ ὀρίζοντα σὲ μία κατάσταση A', ὁ προγραμματισμὸς του τὸ κατευθύνει πρὸς τὴν κατάσταση A''.

Ὅρισμένες μορφές τοῦ προγραμματισμοῦ εἶναι «ἀ-χωρικὲς» καὶ ἄλλες χωρικὲς. Βέβαια ὅλες οἱ μορφές προγραμματισμοῦ εἶναι σὲ τελευταία ἀνάλυση χωρικὲς, ἐφόσον ἀναφέρονται πάντοτε σὲ μία συγκεκριμένη γεωγραφικὴ ἐνότητα, εἴτε πρόκειται γιὰ μία πόλη εἴτε γιὰ μία περιφέρεια εἴτε γιὰ τὸ σύνολο μίας ἐθνικῆς ἐδαφικῆς ἐπικράτειας. Ἡ ἔννοια τοῦ ἀ-χωρικοῦ ὅμως ἔχει τὸ νόημα ὅτι

2. J.W. DYCKMAN, *Three Crises of American Planning*, R.W. BURCHELL καὶ G. STERNLIEB (ἐπιμ.), *Planning Theory in the 1980's: A Search for Future Directions*, The Center for Urban Policy Research, Rutgers University, New Brunswick, NJ 1978, σ. 285.

ο προγραμματισμός αναφέρεται στο σύνολο αυτής της ένότητας, με πλήρη απουσία προσανατολισμού ή με όριακό προσανατολισμό προς τις έσωτερικές γεωγραφικές διαφοροποιήσεις της, όπως π.χ. είναι η περίπτωση της νομισματικής ή φορολογικής πολιτικής ενός κράτους, της αναπτυξιακής στρατηγικής του, ή αυτή του γενικού αθλητικού προγραμματισμού. Αντίθετα, ο χωρικός προγραμματισμός δίνει έμφαση στη γεωγραφική διάσταση, επειδή ακριβώς προσανατολίζεται προς αυτές τις έσωτερικές διαφοροποιήσεις.

Από την πλευρά του πάλι, ο χωρικός προγραμματισμός εν γένει δέν ταυτίζεται με τον πολεοδομικό προγραμματισμό, επειδή αποτελεί μία ευρύτερη κατηγορία ή όποια περιλαμβάνει και άλλες μορφές προγραμματισμού, όπως π.χ. ο οικονομικός προγραμματισμός του χώρου. Η συγκεκριμένη υποκατηγορία χωρικού προγραμματισμού που εκπροσωπείται από την πολεοδομία (και τή χωροταξία) διαφέρει από όλες τις άλλες υποκατηγορίες του, λόγω του δεδομένου ότι αντικείμενό της αποτελεί μία συγκεκριμένη όψη του χώρου, αυτή των χρήσεων γης, γεγονός τó όποιο δέν άμφισβητείται από καμία πολεοδομική θεωρία (Πίν. 1). Αυτό του είδους ο χωρικός προγραμματισμός, ό κατ' έξοχήν χωρικός προγραμματισμός, είναι είτε πολεοδομικός (Είκ. 3) είτε χωροταξικός (Είκ. 4), αναλόγως τής γεωγραφικής κλίμακας και διάρθρωσης τής περιοχής αναφοράς του. Σέ πιό στενή γεωγραφική κλίμακα, του επιπέδου τής αρχιτεκτονικής μεγάλης κλίμακας, άπαντάται ό άστικός σχεδιασμός (*urban design*, Είκ. 5), ένα πεδίο τó όποιο θεωρείται γενικά μέρος τής πολεοδομίας: αυτή ή λογική όμως θά μπορούσε νά τύχει άμφισβήτησης, όπως θά δούμε στη συνέχεια.

προγραμματισμός	ά-χωρικός	α
		β
	
		ν
	χωρικός	α'
		β'
	
		χρήσεις γης*

* Κατ' έξοχήν χωρικός προγραμματισμός.

Πίν. 1. Τεχνικά είδη προγραμματισμού.

Ο προγραμματισμός των χρήσεων γης, όπως και κάθε δημόσιος προγραμματισμός, αποτελεί εκ των πραγμάτων μέρος ενός ευρύτερου και σύνθετου κοινωνικού και γεωγραφικού περιβάλλοντος. Η Εικόνα 6 το αποδίδει σχηματικά ως μία σειρά τριών όμοκεντρων κύκλων, στο κέντρο των οποίων τοποθετείται η εκπόνηση ενός τοπικού πολεοδομικού προγράμματος. Ο εξωτερικός κύκλος αντιπροσωπεύει τη γενική οικονομική, κοινωνική και πολιτική δομή μίας (μακρο-) κοινωνίας. Τουλάχιστον στις δυτικές κοινωνίες, οι οικονομικές και κοινωνικές δομές εδράζονται υλικά στο κεφαλαιοκρατικό σύστημα, και οι πολιτικές, ιδεολογικά, στις αρχές της δημοκρατίας, με όποια συγκεκριμένη μορφή λαμβάνουν δομές και αρχές σε κάθε χώρα. Ειδικότερα το πολιτικό σύστημα περιλαμβάνει το διοικητικό σύστημα προγραμματισμού, που στηρίζει τις πολεοδομικές επεμβάσεις και συγχρόνως παράγει την πολεοδομική νομοθεσία. Ό,τι, λοιπόν, παράγεται ως πρόταση μέσα σε μία πολεοδομική ομάδα υπόκειται αναπόφευκτα στις επιρροές αυτών των δομών. Ο μεσαίος κύκλος, ή μεσο-κοινωνία, αντιπροσωπεύει ενδεχόμενες ενδιάμεσες διοικητικές κλίμακες, οι οποίες ενδέχεται να σχετίζονται και με μία ιδιαίτερη έκφανση της κοινωνικο-οικονομικής δομής. Αυτές οι ενδιάμεσες κλίμακες έχουν τη μορφή περιφερειών ή μικρότερων χωρικών μονάδων (π.χ. νομών), ενδέχεται όμως και να έχουν μεγαλύτερη αυτοτέλεια, όπως συμβαίνει στα όμοσπονδιακά κράτη. Όπως είναι φυσικό, οι ιδιαιτερότητες αυτών των γεωγραφικών επιμερισμών επηρεάζουν επίσης την εργασία του πολεοδόμου. Τέλος, ο εσωτερικός κύκλος αντιπροσωπεύει την τοπική μικροκοινωνία, της οποίας ο χώρος πρόκειται να δεχθεί την πολεοδομική επέμβαση και η οποία, ως εκ τούτου, έχει ιδιαίτερο λόγο αναφορικά με αυτή.

Τίθεται, βάσει των παραπάνω, το ερώτημα του βαθμού επιρροής της μακροκοινωνίας, της μεσο-κοινωνίας και της μικρο-κοινωνίας στην πολεοδομική πρακτική και κατ' επέκταση στην πολεοδομική θεωρία, εφόσον η δεύτερη ενσωματώνει αναπόφευκτα την εμπειρία της πρώτης, αν και δέν πρέπει να αγνοούνται οι διαπολιτισμικές επιρροές, ακόμη περισσότερο σε μία περίοδο παγκοσμιοποίησης. Σημαντική βοήθεια για τη διερεύνηση αυτού του θέματος προσφέρει μία εργασία την οποία δημοσίευσαν πρό δεκαπενταετίας περίπου οι Peter Newman και Andy Thornley και αναφέρεται στα κράτη της Ευρώπης³. Οι συγγραφείς

3. P. NEWMAN και A. THORNLEY, *Urban Planning in Europe: International Competition, National Systems and Planning Projects*, Routledge, Λονδίνο και Νέα Υόρκη 1996, σ. 27-42, 71-75.

αναφέρουν ὀρθά ὅτι ἡ ποικιλία τῶν νομοθετικῶν μηχανισμῶν μεταξύ χωρῶν ἐπηρεάζει τὶς προσεγγίσεις στὴν πολεοδομία καὶ ὅτι ἡ ποικιλία διοικητικῶν συστημάτων ἐπηρεάζει τὴν ἐφαρμογὴ τῶν σχεδίων. Μὲ βάση αὐτὴν τὴ λογικὴ, ἐπιλέγουν ἀπὸ τὸ εὐρύτερο κοινωνικὸ πλαίσιο τῆς πολεοδομίας τὴ μελέτη αὐτῶν τῶν δύο συνιστωσῶν τοῦ πολιτικοῦ ἐπιπέδου, δηλαδὴ τὸ νομοθετικὸ καὶ τὸ διοικητικὸ σύστημα. Σύμφωνα μὲ τοὺς συγγραφεῖς, ὑπάρχει μία γενικὴ συμφωνία στὴ βιβλιογραφία ὅτι ἡ Εὐρώπη διαχωρίζεται, βάσει αὐτῶν τῶν δύο συστημάτων, σὲ τέσσερις νομικο-διοικητικὲς οἰκογένειες, στὶς ὁποῖες προσθέτουν τὰ ὑπὸ διαμόρφωση συστήματα τῶν πρώην σοσιαλιστικῶν χωρῶν· ἀποκαλοῦν τὶς τέσσερις αὐτὲς οἰκογένειες βρετανικὴ, ναπολεόντεια, γερμανικὴ καὶ σκανδιναβικὴ (Εἰκ. 7). Μία σύνοψη τῆς περιγραφῆς τῶν χαρακτηριστικῶν τους, τὴν ὁποία δίνουν, εἶναι ἡ ἐξῆς:

Βρετανικὴ οἰκογένεια. Τὸ βρετανικὸ νομικὸ σύστημα εἶναι πολὺ διαφορετικοῦ τύπου ἀπὸ τὶς ἄλλες οἰκογένειες καὶ ἐδράζεται στὸ παραδοσιακὸ ἀγγλοσαξονικὸ Κοινοδίκαιο (*Common Law*), τὸ ὁποῖο θεμελιώνεται στὴ νομολογία. Πάλι μὲ βάση τὴν παράδοση, ἡ τοπικὴ διοίκηση (μικρο-κοινωνία) ἐπιτηρεῖται ἀπὸ τὴν κεντρικὴ κυβέρνηση (μακρο-κοινωνία), μὲ ἀποτέλεσμα τὸν ὑψηλὸ βαθμὸ κεντρικοῦ ἐλέγχου καὶ τὸν περιορισμὸ τῆς αὐτονομίας τῆς τοπικῆς διοίκησης, σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς ὑπόλοιπες οἰκογένειες, στὶς ὁποῖες ἡ τελευταία ἔχει σημαντικὴ αὐτονομία. Αὐτὸς ὁ γενικότερος ἔλεγχος ἐπὶ τῆς τοπικῆς διοίκησης ἀντανაკλᾶται στὴν οὐσιαστικὴ ἔλλειψη περιφερειακοῦ προγραμματισμοῦ (ἐπιπέδου μεσο-κοινωνίας) καὶ στὴν ὑποταγὴ τῆς τοπικῆς πολεοδομίας στὶς ἐθνικὲς κατευθύνσεις. Καὶ πάλι ὑπάρχει ἔντονη διαφορὰ μὲ τὶς ὑπόλοιπες οἰκογένειες τῆς Εὐρώπης, στὶς ὁποῖες ἐγείρονται ἀντιρρήσεις στὰ τοπικὰ σχέδια μόνον ὅταν θίγουν ἐθνικὰ ἢ περιφερειακὰ συμφέροντα.

Ναπολεόντεια οἰκογένεια. Σὲ πλήρη ἀντίθεση μὲ τὸ Κοινοδίκαιο, τὰ νομικὰ συστήματα τῆς Γαλλίας, τῆς Ὁλλανδίας, τοῦ Βελγίου, τοῦ Λουξεμβούργου, τῆς Πορτογαλίας, τῆς Ἰσπανίας, τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ἑλλάδας (στὴν ὁποία ὑπάρχει ἐπιρροὴ καὶ ἀπὸ τὴ γερμανικὴ οἰκογένεια), ἂν καὶ σημαντικὰ ἑτερογενῆ μεταξύ τους, θεμελιώνονται σὲ ἀφρημένους νομικοὺς κανόνες, οἱ ὁποῖοι διαμορφώθηκαν βασικὰ μετὰ τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση καὶ ἐνσωματώνουν τὸν ὀρθολογισμὸ τοῦ Διαφωτισμοῦ. Σὲ συμφωνία μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ ναπολεόντειου νομικοῦ συστήματος, οἱ χῶρες αὐτῆς τῆς οἰκογένειας ἔχουν ἕναν συστηματικὸ ἐθνικὸ κώδικα νομικῶν ρυθμίσεων. Ὁ κρατικὸς ἔλεγχος τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης παραμένει ἰσχυρὸς, ὑπάρχει ὅμως καὶ τοπικὴ ἐκπροσώπηση. Αὐτὸς ὁ συν-

δυσασμός κεντρικού ἐλέγχου καὶ ἀνταπόκρισης στὶς τοπικὲς πιέσεις, δηλαδὴ διάδρασης μεταξύ κεντρικῆς καὶ τοπικῆς διακυβέρνησης, χαρακτηρίζεται ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς ὡς «συγχωνευμένο» (*fused*) σύστημα. Σύγχρονη ἐξέλιξη αὐτοῦ τοῦ συστήματος ἦταν ἡ αὐξοῦσα ἀποκέντρωση καὶ ἡ μεγαλύτερη ἔμφαση στὶς περιφέρειες. Εἰδικότερα στὴν Ἰσπανία καὶ τὸ Βέλγιο, ἡ τάση εἶναι πρὸς ὁμοσπονδιακὴ δομὴ, μὲ ἄμεση ἐπίπτωση στὸ σύστημα χωρικοῦ προγραμματισμοῦ.

Δεδομένων, λοιπόν, αὐτῶν τῶν τριῶν ἐπιπέδων, τοῦ ἐθνικοῦ, τοῦ περιφερειακοῦ καὶ τοῦ τοπικοῦ, προβλέπεται μία μορφή προγραμματισμοῦ ποῦ βασίζεται στὸν κατακόρυφο ἀλλὰ καὶ τὸν ὀριζόντιο συντονισμό. Ὑπάρχει ἐθνικὸς κώδικας ρυθμίσεων τοῦ προγραμματισμοῦ καὶ νομοθετεῖται μία ἱεραρχία σχεδίων διαφορετικῆς γεωγραφικῆς κλίμακας, σύμφωνα μὲ τὸ ναπολεόντειο νομικὸ πνεῦμα. Ἡ δυναμικὴ αὐτοῦ τοῦ συστήματος δὲν εἶναι ὁμοίομορφη σ' ὅλες τὶς χῶρες τῆς οἰκογένειας καὶ μάλιστα χαρακτηρίζεται ἀπὸ μία διχοτόμηση Βορρᾶ-Νότου, δεδομένου ὅτι στὴ Γαλλία καὶ τὴν Ὀλλανδία ὑπάρχει ἓνα σαφὲς καὶ συστηματικὸ σύστημα προγραμματισμοῦ, ἐνῶ στὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἰταλία τὸ σύστημα διακρίνεται ἀπὸ ἀποσπασματικότητα, πολυπλοκότητα καὶ χρῆση ἄτυπων μηχανισμῶν.

Γερμανικὴ οἰκογένεια. Τὸ νομικὸ σύστημά της εἶναι κατὰ κάποιον τρόπο ἓνας ἰδιαιτερός κλάδος τῆς ναπολεόντειας οἰκογένειας καὶ καλύπτει τὴ Γερμανία, τὴν Αὐστρία καὶ τὴν Ἑλβετία (καθὼς καὶ μερικῶς, ὅπως εἶδαμε, τὴν Ἑλλάδα). Ἱστορικά, ὁ γερμανικὸς νομικὸς κώδικας διαμορφώθηκε βάσει τοῦ ἀρχαίου ρωμαϊκοῦ δικαίου καὶ ἐπηρεάσθηκε ἀπὸ τὸν Διαφωτισμὸ στὸ θέμα τῆς συνεκτικότητος τῆς νομοθεσίας, μὲ ἀποτέλεσμα ἓνα ἰδιαίτερα ἀφηρημένο σύστημα, ἀκόμη περισσότερο καὶ ἀπὸ τὸ γαλλικόν. Στὴ γερμανικὴ οἰκογένεια δίδεται ἰδιαιτέρη σημασία στὸ σύνταγμα τοῦ κράτους καί, στὴν περίπτωσι τῶν ὁμοσπονδιακῶν κρατῶν, τὸ κεντρικὸ κράτος μοιράζεται τὴν ἐξουσία του μὲ τὶς περιφέρειες, ποῦ ἔχουν τὸ δικὸν τους σύνταγμα. Ἡ συνεκτικότητα τοῦ γενικοῦ νομικοῦ συστήματος χαρακτηρίζει καὶ τὸ σύστημα προγραμματισμοῦ. Λόγω τοῦ τρόπου λειτουργίας του, τὸ ὁμοσπονδιακὸν σύστημα χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἰσχυρὴ ἐκπροσώπηση τῶν περιφερειῶν στὸν προγραμματισμὸν, ἐνῶ κάθε περιφέρεια προβλέπει τὴ δική της πολεοδομικὴ νομοθεσία καὶ τὰ δικά της σχέδια, καθὼς καὶ μηχανισμοὺς γιὰ τὴν ἐπίτευξιν συναίνεσης μεταξύ καὶ ἐντὸς τῶν ἐπιπέδων προγραμματισμοῦ τῆς χωρικῆς ἱεραρχίας.

Σκανδιναβικὴ οἰκογένεια. Περιλαμβάνει προφανῶς τὰ τέσσερα σκανδιναβικὰ κράτη καὶ διαφοροποιεῖται σαφῶς ἀπὸ τὴ βρετανικὴ, ἀλλὰ λιγότερο ἀπὸ

τις άλλες δύο οικογένειες. Ἐν και ἐπηρεάσθηκε τελικὰ καὶ ἀπὸ τις ἄλλες τρεῖς οἰκογένειες, ἡ νομοθεσία της ἔχει ἕναν ἰδιαίτερο χαρακτήρα, πὺ ἀποφεύγει τὴν αὐστηρότητα τῆς γερμανικῆς. Ὅσον ἀφορᾷ στὸ σύστημα προγραμματισμοῦ, ἡ σκανδιναβικὴ οἰκογένεια εἶναι ἡ πλέον ἀποκεντρωμένη, ἐφόσον ὁ ἔθνικὸς προγραμματισμὸς εἶναι ἐξαιρετικὰ περιορισμένος καὶ ὁ περιφερειακὸς ἔχει ἀσθενὴ ἐκπροσώπηση, ἐνῶ ἡ πρωτοκαθεδρία ἀνήκει στὸ τοπικὸ ἐπίπεδο τῶν δήμων, σημεῖο στὸ ὁποῖο ὑπάρχει ὁμοιότητα μὲ τὴ γερμανικὴ οἰκογένεια.

Σύμφωνα πάντοτε μὲ τοὺς Newman καὶ Thornley, τὸ εὐρύτερο ἔθνικὸ πλαίσιο δημιουργεῖ εὐκαιρίες καὶ περιορισμοὺς γιὰ τὸ σύστημα προγραμματισμοῦ μίας χώρας, καὶ τὸ διοικητικὸ σύστημα ἐπηρεάζει τὴ σχέση μεταξύ ἔθνικου καὶ ἀστικού προγραμματισμοῦ. Κατ' ἀκολουθίαν, ὑπάρχουν σημαντικὲς διαφορὲς τῶν συστημάτων προγραμματισμοῦ, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ἐμφανίζονται παρόμοιες τάσεις στὰ εὐρωπαϊκὰ κράτη. Οἱ συγγραφεῖς υἱοθετοῦν τὴν ἄποψη ὅτι τελικὰ μπορεῖ στὸ εὐρωπαϊκὸ μέλλον νὰ συνεχίσουν νὰ ὑπάρχουν διαφορὲς, ἀλλὰ τὰ συστήματα προγραμματισμοῦ θὰ συγκλίνουν.

Οἱ συγγραφεῖς θίγουν ἀκόμη δύο σημαντικὰ θέματα. Πρῶτον, μετακινούμενοι ἀπὸ τὸ πολιτικὸ στὸ οἰκονομικὸ ἐπίπεδο, ἀναφέρονται στὴ σχέση μεταξύ προγραμματισμοῦ καὶ ἐλεύθερης ἀγορᾶς, σύμφωνα μὲ τὸν ἄξονα «παρεμβατικὸ-ἀνταποκρινόμενο (στὴν ἀγορὰ)» σύστημα προγραμματισμοῦ (*productive-reactive*), καὶ διαπιστώνουν ὅτι ὀρισμένες χῶρες ἔχουν συστήματα προγραμματισμοῦ ἴσως διαφορετικοῦ εἶδους, ἀλλὰ μὲ κοινὸ χαρακτηριστικὸ ὅτι περιορίζουν τοὺς μηχανισμοὺς τῆς ἀγορᾶς —χαρακτηριστικὸ ἀσφαλῶς μίας σοσιαλδημοκρατικῆς λειτουργίας αὐτῶν τῶν συστημάτων—, ἐνῶ ἄλλες χῶρες ἐπεμβαίνουν ἐκ τῶν ἐνόντων καὶ πιὸ ἀποσπασματικὰ (χαρακτηριστικὸ τοῦ νεοφιλελευθερισμοῦ ἢ τῶν ἀνοργάνωτων συστημάτων προγραμματισμοῦ).

Δεύτερον, στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ πολιτικοῦ ἐπιπέδου ἐντοπίζουν ὡς κρίσιμη σχέση —ὅπως ἐξάλλου φαίνεται καὶ ἀπὸ τις ἀναλύσεις τους τῶν νομικο-διοικητικῶν οἰκογενειῶν, πὺ εἶναι καὶ οἰκογένειες τύπων προγραμματισμοῦ—, τὴ σχέση ἰσχύος μεταξύ κεντρικῆς κυβέρνησης καὶ τοπικῆς διοίκησης, σύμφωνα μὲ τὸν ἄξονα «ἀποκεντρωτικὸ-συγκεντρωτικὸ» σύστημα προγραμματισμοῦ (*decentralised-centralised*). Στενὰ συνυφασμένοι μὲ αὐτὸν τὸν ἄξονα εἶναι ὁ ἄξονας «ρυθμιστικὸ (σύστημα)-σύστημα διακριτικῆς εὐχέρειας» (*regulatory-discretionary*). Οἱ ἀντίστοιχοι ὅροι αὐτῶν τῶν ζευγῶν εἶναι στενὰ συνδεδεμένοι. Ἐτσι, στὴ Βρετανία π.χ., ὁ ὑψηλὸς βαθμὸς συγκεντρωτισμοῦ τοῦ πολεοδομικοῦ συστήματος συν-

δύαζεται με χαμηλό βαθμό έλέγχου από την πλευρά τής τοπικής διοίκησης και με περιορισμένη συμμετοχή. Αντίθετα, στις περισσότερες από τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες, υπάρχει μεγαλύτερη αποκέντρωση και τοπική συμμετοχή στην αξιολόγηση τών τοπικών σχεδίων. Θα δοῦμε, επίσης, στη συνέχεια ότι τὸ θέμα τής συμμετοχῆς τών πολιτῶν ὄχι μόνον εἶναι κεντρικὸ στις περισσότερες πολεοδομικὲς θεωρίες, ἀλλὰ ἀποτελεῖ καὶ σήμερα τὴν αἰχμή τους.

Οἱ Newman καὶ Thornley ἀποδέχονται μία τάση σύγκλισης τών συστημάτων προγραμματισμοῦ τών ευρωπαϊκῶν κρατῶν, ἀλλὰ συγχρόνως διαπιστώνουν σημαντικὲς διαφορές. Εἶναι ὅμως σκόπιμο νὰ διευκρινίσουμε τὴν ὀπτική τής ἀνάλυσης τών συγγραφέων, τὴν ὁποία παρουσίασα, σχετικὰ μετὰ τὰ ευρωπαϊκὰ συστήματα χωρικοῦ προγραμματισμοῦ. Προσανατολίζονται πρὸς τὴν πολιτικὴ καὶ γραφειοκρατικὴ ὄψη τους, ἡ ὁποία περιστρέφεται γύρω ἀπὸ τὰ θέματα τής παρουσίας καὶ σημασίας τών διάφορων ἐπιπέδων χωρικοῦ προγραμματισμοῦ μίας χώρας καὶ τής κατεύθυνσης καὶ ἔντασης τής ροῆς τής ἐξουσίας, ἡ ὁποία θέτει τὸ ἐπίκαιρο θέμα —βασικὰ στὸ ἐπίπεδο τής μικρο-κοινωνίας— τής συμμετοχῆς, γενικότερα τών πολιτῶν καὶ ειδικότερα τών χρηστῶν μίας περιοχῆς ἐπέμβασης. Αὐτὴ ὅμως ἡ πολιτικὴ ὄψη τών συστημάτων περιβάλλει μία τεχνικὴ ὄψη, πού εἶναι τὰ συγκεκριμένα εἶδη καὶ οἱ μορφές τών σχεδίων κάθε χωρικῆς κλίμακας, θέμα μετὰ τὸ ὁποῖο ἐπίσης ἀσχολοῦνται οἱ δύο συγγραφεῖς⁴.

Πιστεύω ὅτι μία συστηματικὴ μελέτη τών στοιχείων τὰ ὁποῖα χορηγοῦν ὁδηγεῖ στὰ ἑξῆς συμπεράσματα:

α) Σὲ ὅλα τὰ κράτη ὑπάρχει ἓνα φάσμα θεσμοθετημένων χωρικῶν σχεδίων, τὸ μέγιστο τοῦ ὁποίου ἔχει τὴ μορφή ἱεραρχίας ἀπὸ τὸ ἐθνικὸ ἐπίπεδο ἕως τὸ μικρο-τοπικὸ, καὶ ὅλα τὰ κράτη καλύπτουν λιγότερο ἢ περισσότερο αὐτὸ τὸ φάσμα. Τὰ ἱεραρχικὰ ἐπίπεδα εἶναι, σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις, ἄμεσα συγκρίσιμα.

β) Τὸ φάσμα τών ἐπιπέδων χωρικοῦ προγραμματισμοῦ καὶ σχεδίων, ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω, ἐκκινεῖ ἀπὸ τὸ ἐθνικὸ ἐπίπεδο καὶ ἀκολουθοῦν τὸ περιφερειακό, ἐνδεχομένως ἓνα ὑποπεριφερειακό, τὸ γενικὸ τοπικὸ, τὸ ἐξειδικευμένο τοπικὸ καὶ ἐνδεχομένως ἓνα ἀκόμη πιὸ λεπτομερειακὸ σχέδιο. Τὰ εἶδη τών σχεδίων κάθε ἐπιπέδου εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον συγκρίσιμα.

γ) Οἱ μεγαλύτερες ἀποκλίσεις ἐμφανίζονται στὸ ἐθνικὸ ἐπίπεδο. Ὑπάρχουν κράτη, ὅπως π.χ. ἡ Βρετανία, ἡ Γαλλία, ἡ Ὁλλανδία, ἡ Ἑλβετία καὶ ἡ Δανία,

4. NEWMAN καὶ THORNLEY, *Urban Planning in Europe*, σ. 42-71.

μέ ισχυρή παρουσία εθνικού χωροταξικού προγραμματισμού, σέ άλλα κράτη, όπως π.χ. στην Ίταλία, τὸ Βέλγιο καὶ τὴ Νορβηγία, διατυπώνεται τομεακὴ πολιτικὴ σέ ἐθνικὰ θέματα (ὅπως εἶναι τὸ ἐθνικὸ δίκτυο μεταφορῶν) χωρὶς ἔμφραση στὶς χρήσεις ἐδάφους, καὶ στὰ λοιπὰ κράτη, ὅπως π.χ. στὴ Φινλανδία, αὐτὸ τὸ ἐπίπεδο προγραμματισμοῦ εἶναι ἀπόν. Προσθέτω ὅτι θεσμοθέτηση σχεδίου ἐθνικοῦ ἐπιπέδου στὴν Ἑλλάδα ὑπῆρξε γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 2008 μὲ τὸ Ἐθνικὸ Χωροταξικὸ Σχέδιο, τὸ ὁποῖο συνοδεύεται ἀπὸ τρία εἰδικὰ πλαίσια, γιὰ τὶς ἀνανεώσιμες πηγές ἐνέργειας, τὴ βιομηχανία καὶ τὸν τουρισμό.

δ) Ἡ μεγάλη πλειονότητα τῶν κρατῶν ἔχει θεσμοθετήσει περιφερειακὰ χωροταξικὰ σχέδια, ἢ σημασία τῶν ὁποίων ὅμως ποικίλλει. Ἔτσι, π.χ. στὴ Βρετανία, ἡ ἐπιρροή αὐτῶν τῶν σχεδίων εἶναι μειωμένη, ἐνῶ ἀντίθετα εἶναι ισχυρὴ στὰ ὁμοσπονδιακὰ κράτη. Προσθέτω ὅτι στὴν Ἑλλάδα θεσμοθετήθηκαν τὰ τελευταῖα χρόνια γιὰ πρώτη φορὰ περιφερειακὰ χωροταξικὰ σχέδια γιὰ τὶς 13 περιφέρειες τῆς χώρας, μὲ τὸν τίτλο «Περιφερειακὸ Πλαίσιο Χωροταξικοῦ Σχεδιασμοῦ καὶ Ἀειφόρου Ἀνάπτυξης».

ε) Θεσμοθετημένα ὑποπεριφερειακὰ σχέδια ὑπάρχουν σέ λίγα κράτη, ὅπως π.χ. στὴ Βρετανία, τὴ Γαλλία καὶ τὴ Νορβηγία. Στὴν πρώτη, τὰ σχέδια ἔχουν ὡς γεωγραφικὴ μονάδα ἀναφορᾶς τὴν κομητεία καὶ ἀποκαλοῦνται «δομικὰ σχέδια» (*structure plans*)⁵. Ὑπάρχουν καὶ στὴν Ἑλλάδα ἀντίστοιχα σχέδια, ποὺ εἶναι τὰ Ρυθμιστικὰ Σχέδια τῶν μεγάλων πόλεων τῆς χώρας, ἀρχικὰ τῆς Ἀθήνας, τῆς Θεσσαλονίκης, τοῦ Ἡρακλείου, τῆς Λάρισας καὶ τοῦ Βόλου, τῆς Καβάλας καὶ τῶν Ἰωαννίνων, ἀλλὰ μὲ δυνατότητα ἐπέκτασης καὶ σέ ἄλλες πόλεις ὑπὸ ὀρισμένες προϋποθέσεις.

στ) Γενικὰ τοπικὰ πολεοδομικὰ σχέδια, προσεγγιστικὰ τῆς κλίμακας δήμου ἢ δήμων, ἔχουν ὅλα τὰ κράτη—αὐτοῦ τοῦ ἐπιπέδου μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ τὰ βρετανικὰ δομικὰ σχέδια—, καθὼς καὶ ἐξειδικευμένα τοπικὰ πολεοδομικὰ σχέδια, τὰ ὁποῖα εἶναι κατὰ πολὺ περισσότερα, ἐνῶ ἀκόμη λεπτομερειακότερα σχέδια εἶναι θεσμοθετημένα στὴν Ἰσπανία καὶ τὴν Πορτογαλία. Προσθέτω ὅτι, ἀναφορικὰ μὲ τὴν ἐλληνικὴ πολεοδομικὴ νομοθεσία, τὸ Γενικὸ Πολεοδομικὸ Σχέδιο (ΓΠΣ), τὸ

5. Τὰ βρετανικὰ στρατηγικὰ σχέδια συμπυκνώνονται σέ ἓναν χάρτη ἢ μπορεῖ, ὀρισμένες φορές, νὰ εἶναι ἀπλῶς γραπτὲς διατυπώσεις πολιτικῆς (N. TAYLOR, *Urban Planning Theory Since 1945*, Sage, Λὸς Ἄντζελες κτλ. 1998, σ. 54).

όποιο ἀφορᾶ σέ ἓναν μεγαλύτερο ἢ μικρότερο ἀστικό δῆμο (δηλαδή μέ τουλάχιστον ἓναν οἰκισμό ἄνω τῶν 2.000 κατοίκων) ἢ σέ ἓνα σύνολο δήμων μέ τουλάχιστον ἓναν ἀστικό δῆμο, καί τὸ Σχέδιο Χωρικῆς καί Οἰκιστικῆς Ὁργάνωσης τῆς Ἀνοικτῆς Πόλης (ΣΧΟΟΑΠ), τὸ ὅποιο ἀφορᾶ σέ ἓναν ἢ περισσότερους μὴ ἀστικούς δήμους, ἀντιστοιχοῦν στό γενικό τοπικό σχέδιο. Ἡ Πολεοδομική Μελέτη (ΠΜ) εἶναι ἀντίστοιχη μέ τὸ ἐξειδικευμένο τοπικό σχέδιο καί, τέλος, λεπτομερειακές μελέτες, πού μπορεῖ νά ἀναφέρονται καί σέ ἓνα μόνον οἰκοδομικό τετράγωνο, εἶναι οἱ ἐλληνικές μελέτες ἀνάπλασης⁶.

ζ) Ὑπάρχει πρόθεση συντονισμοῦ, ὥστε τὰ σχέδια κατώτερου ἐπιπέδου νά ὑπόκεινται στίς κατευθύνσεις τοῦ ἀνώτερου ἐπιπέδου/τῶν ἀνώτερων ἐπιπέδων, ἀλλά αὐτὴ ἡ ἐναρμόνιση εἶναι στήν πράξη ἄλλοτε συστηματικότερη καί ἄλλοτε χαλαρότερη.

Τελικά, λοιπόν, ἡ τεχνική ὄψη τοῦ χωρικοῦ προγραμματισμοῦ τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν παρουσιάζει μία ὀφθαλμοφανή σύγκλιση, ἡ ὁποία ἐπισκιαίξει, στό τεχνικό πάντοτε ἐπίπεδο, τίς νομικο-διοικητικές διαφορές τους, χωρίς βέβαια νά συνεπάγεται καί ἀνάλογη σύγκλιση στόν βαθμὸ ἐφαρμογῆς τῶν πολεοδομικῶν προτάσεων. Τὸ συμπέρασμα αὐτὸ δὲν ἀλλοιώνεται ἀπὸ τίς μεταβολές πού ἐπῆλθαν ἀπὸ τὴ χρονολογία ἐκδόσης τοῦ βιβλίου τῶν δύο συγγραφέων, ὅπως δείχνουν τὰ πιὸ πρόσφατα ἀπὸ τὰ ἐλληνικά δεδομένα πού παρέθεσα ἢ τὰ ἐπίσης πρόσφατα δεδομένα τοῦ Ἑνωμένου Βασιλείου, ὅπου π.χ. δόθηκε πλέον ἔμφαση στίς περιφερειακές χωρικές στρατηγικές καί καταργήθηκε τὸ δομικὸ σχέδιο.

Ἐὰν περάσουμε στὴ θεωρία πολεοδομίας, εἶναι προφανές ὅτι πρέπει νά συναρτᾶται μέ τίς συγκεκριμένες, κάθε φύσης συνθήκες μίας κοινωνίας. Οὔτε ὅμως στίς κοινωνίες μεταξύ τους οὔτε καί στό ἐσωτερικὸ μίας κοινωνίας δὲν ὑπάρχει ὁμοιογένεια καί μπορεῖ νά ὑποστηριχθεῖ, ὅπως ἄλλωστε συνέβη μέ μετανεοτερικούς θεωρητικούς, ὅτι αὐτὴ ἡ «διαφορετικότητα» ἀποκλείει κάθε δυνατότητα μίας ἐνιαίας θεωρίας προγραμματισμοῦ. Μία τέτοια ἄποψη ἀποτελεῖ τὸν ἀντιπῶλο τῆς θετικιστικῆς σκέψης, ἡ ὁποία ἀναζητᾶ οἰκουμενικές θεωρίες. Ἡ παραπάνω εὐρωπαϊκὴ ἐμπειρία τῆς πράξης, ἀλλὰ καί ἡ εὐρύτερη διεθνὴς ἐμπειρία της, ὑποδεικνύουν τὴν ὕπαρξη δύο διαφορετικῶν ὄψεων τοῦ χωρικοῦ προγραμμα-

6. Τὰ ἐλληνικά δεδομένα προέρχονται κυρίως ἀπὸ τὸν ν. 2508/1997.

τισμοῦ, μίας ευρύτερης κοινωνικῆς, ὡς πρὸς τὴν ὁποία ὁ χωρικός προγραμματισμός εἶναι ιδιαίτερα εὐαίσθητος, καὶ μίας τεχνικῆς, ὡς πρὸς τὴν ὁποία φαίνεται νὰ εἶναι σημαντικά ἀνάληπτος. Αὐτὲς οἱ δύο ὄψεις ὑποδεικνύουν, μὲ τὴ σειρά τους, τὸ ἐνδεχόμενο μίας εὐπλαστῆς γενικῆς θεωρίας «μεσαίου ἐπιπέδου», ἣ ὁποία καὶ θὰ εἶναι τὸ ζητούμενο τοῦ κειμένου τὸ ὁποῖο ἀκολουθεῖ.

Οἱ μεθοδολογικὲς συνιστώσες τῆς πολεοδομικῆς διαδικασίας

Καθὼς ἤδη ἀναφέρθηκε, ἡ πολεοδομία ὡς σῶμα θεωρίας ἀπέκτησε τὴν αὐτονομία της σὲ σχέση μὲ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ σκέψη κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ '60. Μέχρι τότε κυριαρχοῦσε, ἤδη ἀπὸ τὴν προπολεμικὴ περίοδο καὶ σὲ τελευταία ἀνάλυση τουλάχιστον ἀπὸ τὴν Ἀναγέννηση, ὁ λεγόμενος «φυσικός» προγραμματισμός καὶ σχεδιασμός (*physical planning and design*)⁷, ὁ ὁποῖος γενίκευε τὴν ἀρχιτεκτονικὴ θεώρηση στὴν πολεοδομικὴ κλίμακα καὶ εἶχε δευτερευόντως ἐπιρροὲς ἀπὸ τὸ πεδίο τοῦ πολιτικοῦ μηχανικοῦ. Σύμφωνα μὲ αὐτὴν τὴ θεώρηση, ἡ πολεοδομία ἐξομοιώνεται μὲ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ, μὲ μόνη διαφορὰ ὅτι εἶναι ευρύτερης χωρικῆς κλίμακας. Τέσσερα εἶναι τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ αὐτῆς τῆς ἐξ ἀρχιτεκτόνων πολεοδομίας: α) ἡ «φυσικὴ» προσέγγισή της, β) κατ' ἀκολουθίαν, ἡ κεντρικότητα τοῦ σχεδιασμοῦ (*design*), δηλαδὴ ἡ ἔμφαση στὴ μορφολογία τῆς πρότασης καὶ ἡ ἐξέχουσα θέση τῆς αισθητικῆς (παρὰ τὸ παράλληλο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ὀργάνωση τῶν χρήσεων γῆς), γ) ἡ στατικότητα τῆς τελικῆς πρότασης, τοῦ «κατευθυντήριου σχεδίου» (*master plan*), τὸ ὁποῖο ἦταν «φωτοτυπικὸ» σχέδιο καὶ παρουσίαζε τὴ χωρικὴ ὀργάνωση τῶν χρήσεων γῆς, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀστική μορφή, ὡς μίᾳ σταθερῇ τελικῇ κατάστασι, μὲ τὴν ἴδια ἀκρίβεια καὶ πληρότητα τῶν σχεδίων τοῦ ἀρχιτέκτονα ἢ τοῦ πολιτικοῦ μηχανικοῦ, καὶ δ) ἡ περιθωριοποίηση τῶν θεμάτων τῆς ἐφαρμογῆς.

Τὸ ευρύτερο κοινωνικὸ πλαίσιο τῆς πολεοδομίας καὶ ἡ ἐπιρροή του σὲ αὐτὴν εἶναι πλήρως ἀπόντα. Ἔτσι, ἀφενὸς ὁ πολιτικὸς παράγοντας στὴν πολεοδομία παραγκωνιζόταν καὶ ἀφετέρου ὑπῆρχε ἡ πίστη ὅτι μπορεῖ νὰ ἀπομονωθεῖ ἡ πρόταση γιὰ τὸν χῶρο ἀπὸ τοὺς κοινωνικοὺς καὶ οἰκονομικοὺς παράγοντες, ἀλλὰ ὅτι

7. Ἀναμφίβολα, ὁ ὅρος «φυσικός» εἶναι παρεξηγήσιμος στὰ ἑλληνικά, ἐφόσον παραπέμπει στὴ φύση, στὰ ἀγγλικά ὅμως ἀναφέρεται στὸ δομημένο περιβάλλον.

επίσης μπορεί να συμμετάσχει στην πραγματοποίησή τους: συγχρόνως, αυτή η πίστη έφθανε στο όριο να πρεσβεύει τον καθορισμό αυτών των παραγόντων από τον χαρακτήρα του χώρου (πρόκειται για την άποψη περί χωρικής αιτιοκρατίας)⁸. Η προσέγγιση σε ευρύτερες χωρικές μονάδες με προσανατολισμό προς τη μορφή και την αισθητική ανήκει πλέον επί μισό περίπου αιώνα στο παρελθόν⁹, είναι όμως δόκιμη όταν αναφέρεται σε τέτοιες μονάδες περιορισμένου μεγέθους, όταν δηλαδή η κλίμακα επέμβασης είναι αυτή του αστικού σχεδιασμού. Σε αυτήν την κλίμακα τα σχέδια δεν έχουν άπλως διαδιάστατη διαγραμματική μορφή, αλλά στρέφονται προς τη συγκεκριμένη όγκοπλασία και μορφολογία του χώρου.

Ο αστικός σχεδιασμός επανήλθε με έμφαση στο προσκήνιο από τη δεκαετία του '80, ως παράγωγο της μετανεοτερικής περιόδου. Ουσιαστική εκκίνηση αυτής της περιόδου είναι τα μέσα της δεκαετίας του '70, όταν, μετά την πετρελαϊκή κρίση του 1972, άρχισαν να συρρικνώνονται οι άρμοδιότητες κι οι οικονομικές δυνατότητες του κράτους πρόνοιας· όσον αφορά στο πεδίο της πολεοδομίας, έπαυσαν να είναι δυνατές οι επεμβάσεις μεγάλης κλίμακας, όπως οι νέες πόλεις, και οι πολεοδομικές επεμβάσεις απέκτησαν «σημειακό» χαρακτήρα και άρχισαν να βασίζονται γενικά στη σύμπραξη του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα.

Η πρωτοβουλία για τον αστικό σχεδιασμό ανελήφθη από τους αρχιτέκτονες, οι οποίοι πρόβαλαν αναπόφευκτα την εξειδικευμένη αρχιτεκτονική παιδεία τους, μία παιδεία ριζικά διαφορετική από του πολεοδόμου, πάνω στον αστικό σχεδιασμό, με αποτέλεσμα να πιστέψουν, σε όρισμένες περιπτώσεις, ότι αυτές οι σημειακές πολεοδομικές επεμβάσεις αποσπασματικού χαρακτήρα είναι δυνατόν

8. Βλ. επίσης TAYLOR, *Urban Planning Theory*, σ. 3-19, 40-42, 44, 159· S. McCONNELL, *Theories for Planning: An Introduction*, Heinemann, Λονδίνο 1981, σ. 79.

9. Αυτή η μορφολογική προσέγγιση στην πόλη χαρακτηρίζει τις αναγεννησιακές προτάσεις για την ούτοπική πόλη, ή οποία πραγματοποιήθηκε όρισμένες φορές στο παρελθόν, καθώς και όρισμένες πραγματοποιήσεις της νεοτερικής περιόδου, όπως π.χ. τη νέα πρωτεύουσα της Βραζιλίας της δεκαετίας του '50 Brasilia, στην οποία ο αρχιτέκτων-πολεοδόμος Lúcio Costa έδωσε το σχήμα του σώματος πουλιού, για να συμβολίσει την κάτογείωση του βραζιλιάνικου έθνους». Ο ίδιος έκμυστηρεύθηκε στον γράφοντα κι έναν συνάδελφό του ότι πίσω από αυτόν τον συμβολισμό κρυβόταν ένας θεμελιώδης ιστορικός συμβολισμός, και συγκεκριμένα το σήμα του σταυρού που χάραζαν οι conquistadores επί του εδάφους πριν από την ίδρυση μιας αποικίας.

ἀθροιζόμενες νὰ ἀντικαταστήσουν τὴ σχεσιακὴ θεώρηση τῆς πόλης ἀπὸ πλευρᾶς πολεοδόμων. Μία τελευταία ἔκφραση τῆς ἀντίληψης τῶν ἀρχιτεκτόνων περὶ «ἀστικῆς ἀρχιτεκτονικῆς» ἀποτελεῖ σήμερα τὸ δημοφιλὲς στὶς ΗΠΑ ρεύμα τῆς «νέας πολεοδομίας» (*new urbanism*), ἢ τοῦ «νεοπαραδοσιακοῦ» (*neotraditionalism*), ἡ ὁποία ἐξυπηρετεῖ εὐθέως τὴν ἀγορά. Παρὰ τὴ δυναμικὴ παρουσία της, κατηγορήθηκε ὡς ἐξωπραγματικὴ τύπου Ντίσνεϋλαντ νοσταλγία τῆς παλαιᾶς Ἀμερικῆς τῶν μικρῶν κωμοπόλεων. Μὲ τὴν πάγια ἀρχιτεκτονικὴ πίστη, ποὺ ταυτίζεται στὸ προκείμενο μὲ τὶς ἀπόψεις τῶν πρωτοπόρων τῆς βρετανικῆς πολεοδομίας τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνα, ὅτι ἡ χωρικὴ ὀργάνωση εἶναι ἰκανὴ νὰ δημιουργήσῃ κοινωνικὴ συνοχὴ σὲ μία κοινότητα, οἱ νέοι πολεοδόμοι ἔχουν διατυπώσει μία θεωρία, ἀμάλγαμα διαφόρων ρευμάτων σκέψης, ἡ ὁποία, ὅπως ὅλες οἱ κανονιστικὲς ἀρχιτεκτονικὲς θεωρίες, προωθεῖ οὐσιαστικὰ ἰδεολογικὲς θέσεις γιὰ τὴ χωρικὴ ὀργάνωση γειτονιῶν στὸ πλαίσιο τῆς βορειοαμερικανικῆς προαστιοποίησης – μὲ ἰδιαίτερη ἐμπορικὴ ἐπιτυχία¹⁰.

Ὁ ἀστικὸς σχεδιασμὸς δημιουργεῖ, κατὰ τὴ γνώμη μου, ἓνα θεωρητικὸ ἐρώτημα γιὰ τὴ θεωρία τῆς πολεοδομίας, καὶ συγκεκριμένα ἐὰν ἀνήκει δομικὰ στὴν πολεοδομία, ὡς τὸ χαμηλότερο ὄριό της, ἢ στὴν ἀρχιτεκτονικὴ, ὡς τὸ ἀνώτερο ὄριό της. Γιὰ τοὺς ἀρχιτέκτονες-πολεοδόμους, καὶ ὄχι μόνον, ἡ ἀπάντησις εἶναι ἀσφαλῶς ἡ πρώτη, ἂν καὶ συμπληρώνεται μὲ τὴν ἀποψη ὅτι καὶ ἡ δευτέρη ἀπάντησις εἶναι ὀρθή, μὲ ἀποτέλεσμα ὁ ἀστικὸς σχεδιασμὸς νὰ θεωρεῖται κοινὸ τμήμα καὶ τῶν δύο πεδίων. Ὅμως ἐπισημαίνεται ὅτι ἡ ἀλλαγὴ κλίμακας ἀπὸ ἀρχιτεκτονικὴ σὲ ἀστικὸ σχεδιασμὸν δὲν εἶναι ἀθῶα καὶ ὅτι ὁ ἀστικὸς σχεδιασμὸς δὲν εἶναι ἀπλῶς μεγεθυσμένη ἀρχιτεκτονικὴ, λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο χρειάζεται ἡ συνεργασία καὶ τῶν δύο πεδίων¹¹ – ἡ πολεοδομία προσφέρει ἐργαλεῖα ἐκ τῶν ἄνω, ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ἐκ τῶν κάτω. Ἐνῶ οἱ θεωρητικοὶ τῆς πολεοδομίας τῶν δεκαετιῶν τοῦ '70 καὶ τοῦ '80 δὲν ἐνδιαφέρθηκαν οὐσιαστικὰ γιὰ τὸν ἀστικὸν σχεδια-

10. S.S. FAINSTEIN, *New Directions in Planning Theory*, *Urban Affairs Review* 35(4), 2000, σ. 461-463, 465· S. CAMPBELL καὶ S.S. FAINSTEIN, *Introduction: The Structure and Debates of Planning Theory*, S. CAMPBELL καὶ S.S. FAINSTEIN (ἐπιμ.), *Readings in Planning Theory*, 2η ἔκδ., Blackwell, Malden, MA, Ὁξφόρδη καὶ Βικτώρια 2003, σ. 10-11.

11. A. FALUDI, *Planning Theory*, Pergamon, Ὁξφόρδη κτλ. 1973, σ. 13-14· M. HOPPENFELD, *Planners as Architects of the Built Environment – or Vice Versa*, BURCHELL καὶ STERNLIEB (ἐπιμ.), *Planning Theory in the 1980's*, σ. 18, 20-21.

σμό, υπῆρξε ἀπὸ τὴν ἐπόμενη δεκαετία εὐρύτερη τάση μεταξὺ τῶν πολεοδόμων νὰ μὴ θέλουν νὰ ἀποποιηθοῦν τὸν ἀστικό σχεδιασμό καὶ τὴν αἰσθητικὴ διάσταση πού τὸν συνοδεύει¹². Αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ στάση τῆς θεωρητικῆς τῆς πολεοδομίας Susan S. Fainstein, ἐφόσον συγκαταλέγει τὴ νέα πολεοδομία στὶς πολεοδομικὲς θεωρίες¹³.

Αὐτὴ ἡ ἀποψη τοῦ ἀστικοῦ σχεδιασμοῦ ὡς τμήματος τῆς πολεοδομίας δὲν μὲ βρίσκει σύμφωνο. Οἱ ἐκ τῶν ἄνω θεωρίες τῆς πολεοδομίας θεμελιώνονται στὶς κοινωνικὲς ἐπιστῆμες, ἀνατρέχοντας ἐνίοτε καὶ μέχρι τὴ φιλοσοφία, σὲ σημεῖο πού οἱ θεωρητικοὶ τῆς πολεοδομίας τὴ θεωροῦν, καθ' ὑπερβολήν, κοινωνικὴ «ἐπιστήμη»¹⁴, ἐνῶ δὲν εἶναι ἀναλυτικὴ, ὅπως ἡ ἐπιστήμη, ἀλλὰ ἐφαρμοσμένο πεδίο. Ἀντίθετα, οἱ ἐκ τῶν κάτω θεωρίες τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἐπικεντρώνονται εἰδικὰ στὸ θέμα τῆς μορφολογίας, θέμα πού δὲν ἀπασχολεῖ παρά ὀριακὰ τὶς θεωρίες τῆς πολεοδομίας, γιὰ τὸ ὅποιο εἴτε χρησιμοποιοῦν, ἐρμηνεύοντας ἢ παρερμηνεύοντας, κάποια θεωρία ἀπὸ τὸ κοινωνικό, ψυχολογικὸ ἢ ἀκόμη καὶ ἄλλο πεδίο, εἴτε ἀνατρέχουν στὸν ἐκλεκτικισμό.

Δὲν εἶναι μόνον αὐτὴ ἡ ἀπόσταση θεωρητικοῦ προσανατολισμοῦ πού διαφοροποιεῖ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ πολεοδομία, ἀλλὰ καὶ ἡ τεχνογνωσία τῶν δύο πεδίων, στὸ μέτρο κατὰ τὸ ὅποιο οἱ μορφολογικὲς ἀπαιτήσεις προϋποθέτουν τὴ σχεδιαστικὴ ικανότητα τοῦ ἀρχιτέκτονα ἢ τοῦ ἀρχιτέκτονα-πολεοδόμου, ικανότητα πού δὲν διαθέτει ἡ μεγάλη πλειονότητα τῶν πολεοδόμων εἴτε εἶναι πολεοδόμοι βάσει πτυχιῶν εἴτε βάσει μεταπτυχιακῶν σπουδῶν. Λόγω τῶν παραπάνω, λογικὸ εἶναι οἱ πολεοδόμοι νὰ πρέπει νὰ ξεφύγουν ἀπὸ τὴν παραδοσιακὴ ἀποψή τους γιὰ τὴν ἔνταξη τοῦ ἀστικοῦ σχεδιασμοῦ στὸ πεδίο τους¹⁵, γεγονός πού ἔχει θε-

12. TAYLOR, *Urban Planning Theory*, σ. 150-151, 159-160. CAMPBELL καὶ FAINSTEIN, *Introduction*, σ. 3, 11.

13. FAINSTEIN, *New Directions in Planning Theory*, σ. 451-452.

14. TAYLOR, *Urban Planning Theory*, σ. 150. P. ALLMENDINGER, *Planning Theory (Planning, Environment, Cities)*, 2η ἔκδ., Palgrave Macmillan, Basingstoke καὶ Νέα Ὑόρκη 2009, σ. 47, 178, καὶ *The Post-Positivist Landscape of Planning Theory*, P. ALLMENDINGER καὶ M. TEWDWR-JONES (ἐπιμ.), *Planning Futures: New Directions for Planning Theory*, Routledge, Λονδίνο καὶ Νέα Ὑόρκη 2002, σ. 3.

15. Χωρὶς νὰ εἶναι ρητός, καὶ ὁ TAYLOR (*Urban Planning Theory*, σ. 160-161) συγκλίνει πρὸς τὴν ἴδια ἀποψη, ἀφοῦ συνδέει τὴν πολεοδομικὴ θεωρία μὲ μία εὐρύτερη χωρική κλίμακα, ἐνῶ, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, συνδέει τὰ βρετανικὰ ἐξειδικευμένα τοπικὰ σχέδια μὲ τὸν παραδοσιακὸ φυσικὸ σχεδιασμό.

ωρητική σημασία, χωρίς να σημαίνει ότι στην πράξη είναι δυνατός ο ολοκληρωμένος αστικός σχεδιασμός χωρίς τη συνδρομή του πολεοδομίου, όπως εξάλλου και άλλων πεδίων, λιγότερο κεντρικών· ή θεωρητική σημασία είναι ότι ο αστικός σχεδιασμός πρέπει, με βάση τα σύγχρονα δεδομένα, να ένταχθει στην αρχιτεκτονική, με αποτέλεσμα την πρωτοκαθεδρία του αρχιτέκτονα κατά τη σχεδιαστική διαδικασία.

Ακριβώς ή μεγάλη τομή που έγινε στην πολεοδομία κατά τη δεκαετία του '60 ήταν η ρήξη με τον προηγούμενο φυσικό σχεδιασμό και η πλήρης μετακίνηση του αντικειμένου της πολεοδομίας από τη «φυσική» και μορφολογική λογική στη λογική του χώρου ως δυναμικού συστήματος αλληλοσυσχετιζόμενων στοιχείων, από την αισθητική προσέγγιση του χώρου στην κοινωνική, οικονομική και περιβαλλοντική προσέγγισή του, καθώς και από την αντίληψη της αποτύπωσης του χωρικού μέλλοντος σε ένα τελεσίδικο φωτοτυπικό στατικό σχέδιο, στην αντίληψη της δυναμικής διαδικασίας και των διαγραμματικών στρατηγικών σχεδίων ή έστω φωτοτυπικών σχεδίων, αλλά με συγκεκριμένη και γενικά ολιγοετή προθεσμία λήξης¹⁶. Τότε εμφανίστηκαν οι καθαρά πολεοδομικές θεωρίες, με κυρίαρχη τη συστημική θεωρία, κεντρικό πρόσωπο της οποίας είναι ο J. Brian McLoughlin. Αυτή η θεωρία έχει χαρακτηριστεί «κλασική»¹⁷, με τις δύο έννοιες, θά έλεγα, και αυτήν της θεμελίωσης της πολεοδομικής θεωρίας, αλλά και με την έννοια μιας προσέγγισης που συνδέεται με το παρελθόν.

Ο McLoughlin¹⁸ εμπνεύστηκε από τα πεδία της οικολογίας, της γενικής θεωρίας συστημάτων, της κυβερνητικής, της επιχειρησιακής έρευνας και της θεωρίας αποφάσεων, καθώς και από τα πεδία της ανθρωποοικολογίας και της ανθρωπογεωγραφίας. Σχετικά με την οικολογία, διαπιστώνει ότι ο άνθρωπος

16. Βλ. επίσης TAYLOR, *Urban Planning Theory*, σ. 3, 159-160· MCCONNELL, *Theories for Planning*, σ. 63-64· FALUDI, *Planning Theory*, σ. 131.

17. Πρβλ. π.χ. ALLMENDINGER, *Planning Theory*, σ. 49-50. Τον ίδιο χαρακτηρισμό χρησιμοποιεί για τον ορθολογικό προγραμματισμό (βλ. παρακάτω) ο N. HARRIS, *Collaborative Planning: From Theoretical Foundations to Practice Forms*, ALLMENDINGER και TEWDWR-JONES, *Planning Futures*, σ. 24, 27.

18. J.B. McLOUGHLIN, *Urban and Regional Planning: A Systems Approach*, Faber and Faber, Λονδίνο 1969. Βλ. επίσης G. CHADWICK, *A Systems View of Planning: Towards a Theory of the Urban and Regional Planning Process*, Pergamon, Όξφόρδη κτλ. 1971.

είναι αδιάρρηκτα συνδεδεμένος με το σύνολο του δικτύου της ζωής επάνω στη γη και συνδέει την οικολογία με τη θεωρία συστημάτων στον χωρικό προγραμματισμό, παρατηρώντας ότι τα πολύπλοκα συστήματα των ανθρώπινων δραστηριοτήτων ανήκουν στα οικολογικά συστήματα της γης. Όπως αναφέρει, η επιχειρησιακή έρευνα εφαρμόζει τη συστημική θεωρία σε πραγματικές καταστάσεις, η κυβερνητική επιτρέπει τον έλεγχο των πολύπλοκων συστημάτων και η θεωρία αποφάσεων εντοπίζει ένα πεδίο επιλογών, το οποίο έχει τη μορφή εναλλακτικών δυνατοτήτων, η αξιολόγηση των οποίων επιτρέπει τη λήψη τελικής απόφασης.

Σύμφωνα με τον McLoughlin, λοιπόν, πρώτον ο χώρος είναι ένα δυναμικό πολύπλοκο σύστημα το οποίο δεν αναπαριστά τον πραγματικό κόσμο αλλά καθορίζεται από τους λόγους για τους οποίους χρησιμοποιείται, συγχρόνως όμως είναι ένα οίκοςυστημα με τα ίδια χαρακτηριστικά τα οποία έχουν τα οικολογικά συστήματα της φύσης. Τα γενικά, και κύρια, στοιχεία του ανθρώπινου οίκουσυστήματος είναι τέσσερα και προκύπτουν από ένα ζεύγος συνιστωσών, το ζεύγος «χωροθετημένες δραστηριότητες-κατεχόμενοι από αυτές χώροι», και από ένα ζεύγος συνδέσεων, το ζεύγος «επικοινωνίες-διάυλοί τους». Τα δύο ζεύγη συνδέονται μεταξύ τους, επειδή το σύνολό τους αποτελεί ένα πολύπλοκο σύστημα και το σύστημα είναι ένα σύνολο αλληλοσυνδεδεμένων μερών. Συνιστώσες και συνδέσεις του συστήματος περιλαμβάνουν σειρά επιμέρους τύπων και υπόκεινται σε ποσοτικοποίηση, με σκοπό την κατασκευή ενός προτύπου το οποίο ενσωματώνει και την προσομοίωση του χρόνου για τους διάφορους χρονικούς ορίζοντες προγραμματισμού. Το πρότυπο περιλαμβάνει την αποτύπωση της υπάρχουσας κατάστασης και διατυπώνει με τη μορφή σχεδίων μελλοντικές καταστάσεις, όποτε είναι δυνατή η σύγκριση της πρώτης με τις δεύτερες.

Ο McLoughlin έχει μία σαφή άποψη για το σύστημα του προγραμματισμού ως διαδικασία, η οποία, κατ' αυτόν, πρέπει να προσομοιάζει με το προγραμματιζόμενο ανθρώπινο οίκοςυστημα. Οι δράσεις στο έσωτερικό του συστήματος προγραμματισμού ή στάδια παρομοιάζονται με κριτικά σημεία πάνω σ' έναν κύκλο και είναι τα εξής:

0) Η απόφαση να γίνει επέμβαση σε μία περιοχή¹⁹. Σε αυτό το θέμα είναι χρήσιμες τέσσερις διευκρινίσεις. Πρώτον, αυτό το στάδιο δεν διατυπώνεται σα-

19. Βλ. και TAYLOR, *Urban Planning Theory*, σ. 66.

φῶς ἀπὸ τὸν McLoughlin, ἀλλὰ ἔμμεσα· δεύτερον, εἶναι δυνατόν νὰ προηγηθεῖ ἔκθεση σκοπιμότητας, ὅταν οἱ ἀποφασίζοντες δὲν γνωρίζουν πῶς νὰ ἀνταποκριθοῦν στὰ προβλήματα μίας περιοχῆς ὅπως τὰ ἀντιλαμβάνονται· τρίτον, τὸ στάδιο χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν προσεγγιστικὴ διατύπωση ἑνὸς συνόλου σκοπῶν, φυσικὰ ἀξιολογικῶν καί, τέταρτον, ἔχει, ἄρα, καθαρά πολιτικὸ χαρακτῆρα.

α) Ἡ ἀποτύπωση τῆς ὑπάρχουσας κατάστασης. Ἐχει διπλὸ προσανατολισμὸ. Ἐνας βασικὸς σκοπὸς τῆς εἶναι ἡ περιγραφή τοῦ χωρικοῦ συστήματος, μὲσω τῆς περιγραφῆς τῶν τεσσάρων γενικῶν στοιχείων του καὶ τῶν ἀλλαγῶν τους στὸν χρόνο. Τὸ χωρικὸ σύστημα, ὅπως κάθε πολὺπλοκο σύστημα, μπορεῖ νὰ περιγραφεῖ, κατὰ τὸν McLoughlin, μὲ ἕναν περιορισμένον ἀριθμὸ μεταβλητῶν. Ἐνῶ ὁ McLoughlin ἐντάσσει τὴν περιγραφή τοῦ συστήματος στὸ στάδιο αὐτὸ τῆς ἀποτύπωσης, τοποθετεῖ τὴν κατασκευὴ τοῦ χωρικοῦ προτύπου μετὰ τὸ ἐπόμενον στάδιο (6).

Ἐπίσης, στὸ στάδιο τῆς ἀποτύπωσης διατυπώνονται ἀνάγκες καὶ αἰτήματα βάσει τῶν ἀξιῶν τίς ὁποῖες ἔχουν ἄτομα καὶ ὁμάδες. Καὶ πάλι ὀρισμένες διευκρινίσεις. Ἄφενὸς ὁ κόσμος τῶν ἀξιῶν ἔχει ὑπεισέλθει στὴ διαδικασία ἤδη ἀπὸ τὸ προηγούμενον στάδιο, ἐπειδὴ ἡ ἀπόφαση προϋποθέτει, καθὼς εἶδαμε, ἕνα σύνολο σκοπῶν, καὶ ἀφετέρου εἰσάγονται στὴ διαδικασία προγραμματισμοῦ ἄτομα καὶ ὁμάδες, ἂν καὶ ὄχι ὅλοι οἱ ἐνδιαφερόμενοι πολῖτες, τίθεται δηλαδὴ τὸ θέμα τῆς συμμετοχῆς, τὸ ὁποῖο εἶναι κεντρικὸ στὴ σύγχρονη θεωρία πολεοδομίας.

β) Διατύπωση εὐρέων σκοπῶν (*goals*), εἰδικότερων ἀντικειμένων (*objectives*), τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ ἐπιτευχθοῦν, ὥστε νὰ πραγματοποιηθοῦν οἱ σκοποὶ, καὶ ὑποαντικειμένων ἢ εἰδικῶν προγραμμάτων δράσης, μὲ ἰδιαίτερο κόστος τὸ καθένα· ἡ ἐκτίμηση αὐτοῦ τοῦ κόστους συντελεῖ στὴ διευκρίνιση τῶν σκοπῶν. Ἡ διατύπωση τῶν τελευταίων θέτει τὰ κριτήρια ἐπίδοσης τοῦ χωρικοῦ συστήματος. Ἡ ἐπιλογή τῶν ἀκολουθητέων κατευθύνσεων δράσης εἶναι ἀκαθόριστη ἐὰν δὲν ὑπάρχει ἕνα σαφὲς σύνολο σκοπῶν. Θὰ ἤθελα νὰ προσθέσω ὅτι αὐτὸ τὸ στάδιο, τὸ κρισιμότερο γιὰ τὴ διαμόρφωση τῆς πολεοδομικῆς πρότασης, ἀποτελεῖ τὴν πολιτικὴ τοῦ πολεοδομικοῦ προγραμματισμοῦ (ὁ McLoughlin τὴν ἀποκαλεῖ «μεταβλητὲς πολιτικῆς», *policy variables*) καὶ καλεῖται νὰ δώσει τυπικὴ μορφή στὸ τελικὸ σύστημα τῶν κάθε φύσης ἀξιῶν ποὺ τὸν κατευθύνουν· ἐπίσης, ὅτι ἐνσωματώνει τὸ ἀμάλγαμα τῶν ἀξιῶν τοῦ πρώτου καὶ τοῦ δευτέρου σταδίου, καθὼς καὶ ἀξίες ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὴν ἀξιολόγηση τῶν δεδομένων τῆς ἀποτύπωσης τῆς ὑπάρχουσας κατάστασης. Οἱ μεταβλητὲς πολιτικῆς περιλαμβάνονται

νουν, κατά τὸν McLoughlin, διάφορες ὑποπεριπτώσεις (τιμές τῆς μεταβλητῆς) καὶ ὁ χειρισμὸς τους μπορεῖ μερικῶς νὰ μὴν ἐκπροσωπεῖ ἀποφάσεις ἀλλὰ ἀπλὲς ὑποθέσεις.

γ) Διατύπωση δυνατῶν κατευθύνσεων δράσης (δηλαδὴ ἐναλλακτικῶν σεναρίων-σχεδίων). Σκοπὸς τους εἶναι ἡ ἐπίτευξη τῆς ἐκάστοτε διατυπωμένης πολιτικῆς. Αὐτὸ τὸ στάδιο προϋποθέτει δύο σειρὲς ἐνεργειῶν, τὴν, κατὰ τοὺς καθορισμένους χρονικοὺς ὀρίζοντες, προβολὴ στὸ μέλλον τῶν μεμονωμένων στοιχείων τοῦ χωρικοῦ συστήματος καὶ τὴν προβολὴ τοῦ συστήματος μὲ καθολικὸ (*comprehensive*) τρόπο:

i) Προβάλλονται ξεχωριστὰ τὰ εἰδικὰ στοιχεῖα πὺ περιλαμβάνονται στὰ τέσσερα γενικὰ στοιχεῖα τοῦ χωρικοῦ συστήματος, μὲ τίς προβολὲς αὐτὲς νὰ ἐξαρτῶνται ἀπὸ τίς ἀλληλοσυνδεόμενες προβολὲς τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τῆς οἰκονομίας – γιὰ τίς ὁποῖες ὁ McLoughlin παρουσιάζει διάφορες μεθόδους.

ii) Κατασκευάζεται ἓνα πρότυπο τοῦ χωρικοῦ συστήματος, πὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓνα σύνολο ἱεραρχημένων ὑποπροτύπων καὶ ἀποτελεῖ τὴ βάση γιὰ τὴν καθολικὴν προβολὴ τοῦ συστήματος.

Τότε τὰ δυνατὰ ἐναλλακτικὰ σχέδια ἀνταποκρίνονται στὶς ἀλλαγὲς τῆς κατάστασης αὐτοῦ τοῦ μοντέλου διαμέσου τοῦ χρόνου, δηλαδὴ σὲ μία ἐκάστοτε διαφορετικὴ τροχιά τοῦ χωρικοῦ συστήματος, ὅπως κατευθύνεται ἡ καθεμία τῶν καταστάσεων ἀπὸ ἓνα σύνολο μεταβλητῶν πολιτικῆς, τῶν ὁποίων διατυπώνονται διάφορες ὑποπεριπτώσεις.

δ) Σύγκριση καὶ ἀξιολόγηση τῶν ἐναλλακτικῶν μελλοντικῶν σχεδίων. Προηγεῖται προσεγγιστικὴ ἀξιολόγηση τῶν γενικῶν σχεδίων καὶ ἔπονται ἐπ'ἀλλήλης ἐξειδικεύσεις τῶν σχεδίων καὶ λεπτομερειακότερες ἀξιολογήσεις. Ἡ ἀξιολόγηση λαμβάνει ὑπόψη τὰ διατιθέμενα μέσα, τὰ κόστη καὶ ὀφέλη κάθε σχεδίου, καθὼς καὶ τίς ἐπιπτώσεις του, στὸ μέτρο κατὰ τὸ ὁποῖο εἶναι δυνατόν νὰ προβλεφθοῦν. Εἶναι ἀναγκαῖος ὁ ἐντοπισμὸς τῶν πρὸς ἀξιολόγηση στοιχείων καὶ ἡ ποσοτικὴ ἀξιολόγησή τους, βασισμένη σὲ κριτήρια τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ προκύπτουν εὐθέως ἀπὸ τοὺς σκοποὺς καὶ τὰ ἀντικείμενα καὶ στὰ ὁποῖα, ὅταν συνδυάζονται, ἀποδίδεται ἓνα «βάρος» (*weighting*) – καὶ πάλι ὁ McLoughlin παρουσιάζει ὀρισμένες μεθόδους, στὸ προκείμενο ἀξιολόγησης σχεδίων. Δεδομένου ὅτι οἱ ἀξιολογήσεις ἀναφέρονται σὲ μία σειρά διαφορετικῶν χρονικῶν ὀριζόντων, πρέπει νὰ προβλέπουν τὴ μεταβολὴ ἀναγκῶν καὶ προτιμήσεων. Ἀξιολογητῆς εἶναι ὁ πολεοδόμος, ὁ ὁποῖος ἀξιολογεῖ στὸ ὄνομα μίας ἑτερογενοῦς κοινωνίας καὶ πρέπει νὰ ἐπιλέξει τὰ πρὸς ἀξιολόγηση στοιχεῖα καὶ τίς μονάδες μέτρησης.

ε) Μετά την τελική επιλογή σχεδίου, αναλαμβάνεται δράση για την εφαρμογή του. Είναι απαραίτητος ο συνεχής έλεγχος και η παρακολούθηση της ανάπτυξης, που συνεπάγονται κάθε είδους μικρότερη ή μεγαλύτερη αναθεώρηση. Οι αναθεωρήσεις οφείλονται σε νέες προτάσεις και σε αλλαγές του πολιτικού, κοινωνικού και οικονομικού πλαισίου, που παράγουν νέες ανάγκες και επιθυμίες.

Αυτή είναι, σύμφωνα με τον McLoughlin, η διαδικασία του χωρικού προγραμματισμού (Είκ. 8), ή οποία συνεπάγεται μία διαδικαστική προσέγγιση στον χωρικό προγραμματισμό. Η διαδικασία είναι κυκλική, με την έννοια ότι οι αναθεωρήσεις οδηγούν προφανώς σε επιστροφή στο στάδιο της πολιτικής και, κατά μεγαλύτερα διαστήματα, στο προηγούμενό του στάδιο της αποτύπωσης. Υπάρχουν νύξεις αυτών των μηχανισμών ανάδρασης στο έσωτερικό της διαδικασίας προγραμματισμού, αλλά όχι και οποιαδήποτε συστηματικότερη ανάλυση. Καθώς αντιλαμβανόμαστε, το κυκλικό της διαδικασίας προγραμματισμού οφείλεται στην άενη επανάληψη της γραμμικής σειράς των σταδίων της. Ως χειριστής του διαδικαστικού προγραμματισμού και συντονιστής των διάφορων ειδικοτήτων που λαμβάνουν μέρος σε αυτόν, ο πολεοδόμος είναι, κατά τον McLoughlin, «γενικός» (*generalist*) πολεοδόμος, έννοια που ταυτίζεται, γι' αυτόν, με τον ειδικό συστήματος ανώτερης τάξης.

Συγγενική²⁰ με τη συστημική πολεοδομική θεωρία είναι η προσέγγιση της «ορθολογικής διαδικασίας» (*rational process*), ή οποία διατυπώθηκε με ολοκληρωμένη μορφή από τον Andreas Faludi²¹. Ο Faludi τονίζει τη διαφοροποίηση μεταξύ «διαδικαστικών» (*procedural*) θεωριών, θεωριών της «μορφής» του προγραμματισμού, και θεωριών «περιεχομένου» (*substantive*): οι πρώτες, οι θεωρίες του προγραμματισμού (*of planning*), αναφέρονται στους χειρισμούς του πολεο-

20. Βλ. π.χ. FALUDI, *Planning Theory*, σ. 39, 155· TAYLOR, *Urban Planning Theory*, σ. 60, 72, 74, σημ. 1· ALLMENDINGER, *Planning Theory*, σ. 49, 68-71. Ο FALUDI αποδέχεται τη σύγκλιση, αλλά θεωρεί ότι, επειδή η συστημική θεωρία βασίζεται στη θεωρία χωροθέτησης, είναι θεωρία στον προγραμματισμό, A. FALUDI, Introduction, Part I: What is Planning Theory?, A. FALUDI (έπιμ.), *A Reader in Planning Theory*, Pergamon, Ώξφόρδη κτλ. 1973, σ. 3.

21. FALUDI, *Planning Theory and Introduction*, σ. 1-5. Βλ. επίσης TAYLOR, *Urban Planning Theory*, σ. 152-153.

δόμου και πρέπει να είναι το αντικείμενο της πολεοδομικής θεωρίας, ενώ οι δεύτερες, οι θεωρίες στον προγραμματισμό (*in planning*), αναφέρονται στα πεδία αρμοδιότητας των πολεοδόμων – και άρα επιστρατεύουν διάφορες επιστήμες²². Παρά το γεγονός της κεντρικότητας της διαδικασίας στον συστημικό προγραμματισμό, ο Faludi τονίζει την ένασχόλησή του με τη χωρική ανάλυση, την οποία ο ίδιος περιθωριοποιεί στο όνομα της διαδικασίας, χωρίς όμως να αρνείται τελικά τη σημασία της γνώσης του αντικειμένου της πολεοδομίας.

Ο Philip Allmendinger θεωρεί την παραπάνω διχοτόμηση των θεωριών πολεοδομίας παρωχημένη και λανθασμένη, με το διπλό σκεπτικό ότι πρόκειται για δύο είδη θεωρίας που περιλαμβάνουν τόσο κανονιστικά (αναφερόμενα στην ακολουθητέα διαδικασία) όσο και αναλυτικά στοιχεία, καθώς και ότι η διαφοροποίηση μεταξύ διαδικασίας και περιεχομένου (που το ταυτίζει με την ανάλυση) έχει θετικιστική προέλευση, ενώ ο μεταθετικισμός απορρίπτει τη διαφοροποίηση μεταξύ αξιών και γεγονότων, επειδή και τα δεύτερα, ως στοιχεία της θεωρίας, δεν είναι αξιολογικώς ουδέτερα. Αναφορικά με το θέμα του αξιολογικού της θεωρίας, ο Allmendinger ασπάζεται τις μετανεοτερικές απόψεις, οι οποίες αντιλαμβάνονται απλώς τη θεωρία ως ένα από τα πολλά ισότιμα είδη (συνεχούς) λόγου (*discourse*) ή αφήγησης (*narrative*). Ο ίδιος υιοθετεί μία διάκριση, με την οποία συμφωνώ, σε σχέση με τον ορθολογισμό στον προγραμματισμό, μεταξύ ενός τυπικού μορφικού ορθολογισμού, ο οποίος αναφέρεται σε μία μορφική διαδικασία του προγραμματισμού ως μέσου για την επίτευξη προδιαγεγραμμένων σκοπών, και ενός ορθολογισμού περιεχομένου, που εστιάζεται στις αξίες οι οποίες (πρέπει να) κατευθύνουν τις στοχεύσεις του προγραμματισμού, ασκώντας συγχρόνως κριτική στην αποκλειστική χρήση του πρώτου²³. Τελικά όμως και αυτή η διάκριση σχετίζεται με τη διαφορά γεγονόςτος-αξίας.

Η άποψη του Allmendinger περί του αξιολογικού της ανάλυσης, δηλαδή της επιστήμης, οφείλεται, κατά τη γνώμη μου, σε μία ριζική παρεξήγηση, ή οποία δημιουργεί, εάν γενικευθεί, πλήρη σύγχυση για τη φύση του προγραμματισμού, όπως εξάλλου και κάθε εφαρμοσμένου πεδίου. Ασφαλώς δεν πιστεύω

22. Βλ. και McCONNELL, *Theories for Planning*, σ. 14, 65.

23. ALLMENDINGER, *Planning Theory*, σ. 32-33, 38-39, 41, 210 (και 2, 12-15), και *The Post-Positivist Landscape of Planning Theory*, σ. 11.

στις ρεαλιστικές επιστημολογικές θεωρίες, οι οποίες προσβέβουν τη δυνατότητα άμεσης γνώσης της πραγματικότητας, δηλαδή της αναπαράστασής της, που είναι θεωρίες-άντανάκλαση, ούτε και στην αλήθεια-άντιστοιχία με την πραγματικότητα²⁴, εφόσον παρεμβάλλεται πάντοτε μεταξύ ύποκειμένου και πραγματικότητας ή ιδεολογία ως αξιακό σύστημα ή αλλιώς το σημειωτικό επίπεδο. Η επιστήμη είναι ασφαλώς, σε τελευταία ανάλυση, αξιακή. Από την άλλη μεριά, προσανατολισμός της είναι η γνώση της πραγματικότητας και συνεπάγεται, στο μέτρο του δυνατού, την περιθωριοποίηση του ιδεολογικού-αξιακού παράγοντα. Αντίθετα, κάθε είδους προσανατολισμός προς την εφαρμογή, όπως η πολεοδομία, είναι μία κοινωνική πρακτική που κατευθύνεται κανονιστικά, με την έννοια της ιδεολογικοπολιτικής κατεύθυνσης, από αυτόν τον παράγοντα. Άρα, οι δύο σφαίρες, ή σφαίρα της επιστήμης και αυτή της εφαρμογής, έχουν ριζικά διαφορετικό χαρακτήρα, επειδή στην πρώτη περίπτωση η ιδεολογία αποτελεί ένα (ανάποφευκτο) σημείο εκκίνησης της γνώσης, ενώ στη δεύτερη έναν ρυθμιστικό πολιτικό παράγοντα των χειρισμών που προσβλέπουν στην εφαρμογή²⁵. Αυτή η διάκριση επιτρέπει και την κατανόηση της φύσης της πολεοδομικής διαδικασίας, ή οποία όρθα χαρακτηρίζεται κανονιστική, αλλά είναι τέτοια με την έννοια, όχι του ιδεολογικού προσδιορισμού, αλλά του προϊόντος της θεωρίας, με την έννοια δηλαδή της εργαλειακής αποτελεσματικότητας, συγγενούς με την επιστημονική τάση και στάση ουδετερότητας.

Για να επανέλθω στον Faludi, δίνει ιδιαίτερη σημασία στο διοικητικό σύστημα προγραμματισμού και θεωρεί τις υπηρεσίες χωρικού προγραμματισμού μέρος ενός ευρύτερου δικτύου υπηρεσιών. Αυτό το θέμα αφορά, κατά τον ίδιο, έναν «μετα-προγραμματισμό» (*meta-planning*), που μελετά τις κοινωνικές και πολιτικές σχέσεις τόσο στο έσωτερικό των υπηρεσιών προγραμματισμού όσο και μεταξύ αυτών και των υπόλοιπων υπηρεσιών. Αναφέρει ότι αυτό το θέμα μελετάται από τη συνεργασία πολεοδομίας και κοινωνιολογίας και αποτελεί μία κοινωνιολογία του προγραμματισμού. Ο Faludi δέν περιορίζεται στην αναλυτική συζήτησή του, αλλά κύριο σκεπτικό του είναι η βελτίωση του τρόπου λειτουργίας των υπηρεσιών και η εξασφάλιση ώριμότερων αποφάσεων στο πλαίσιο τους.

24. LÉNA SOLER, *Introduction à l'épistémologie (Philo)*, Ellipses, Παρίσι 2000, σ. 43, 109-118.

25. Βλ. και TAYLOR, *Urban Planning Theory*, σ. 77, 82-83, 158, 167.

Τὸ ἀντικείμενο, λοιπόν, τῆς θεωρίας πολεοδομίας εἶναι, κατὰ τὸν Faludi, διττό: Ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸ σκεπτικὸ τοῦ προγραμματισμοῦ, τὸ ὁποῖο ἐξετάζει τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προγραμματισμοῦ καὶ τεκμηριώνει τὴ συλλογὴ στοιχείων κατὰ τὴν ἀποτύπωση τῆς ὑπάρχουσας κατάστασης, καὶ ἀπὸ τὴ συνδεδεμένη μὲ αὐτὸ τὸ σκεπτικὸ κατασκευὴ ἑνὸς μοντέλου τῶν πολεοδομικῶν ὑπηρεσιῶν. Τὸ τελευταῖο ἀποτυπώνει τὸ διοικητικὸ σύστημα προγραμματισμοῦ, ἄμεσο περιβάλλον τῆς ἐργασίας τῆς πολεοδομικῆς ομάδας, ἐνῶ ὁ Faludi ἀναφέρεται καὶ σὲ ἓνα εὐρύτερο «περιβάλλον προγραμματισμοῦ», πού εἶναι τὸ κοινωνικὸ περιβάλλον του. Τὸ σκεπτικὸ τῆς θεωρίας του τοῦ προγραμματισμοῦ εἶναι ὅτι προωθεῖ τὴν ἀνθρώπινη ἀνάπτυξη χρησιμοποιώντας ὀρθολογικὲς διαδικασίες σκέψης καὶ πορειῶν δράσης: Ὁ προγραμματισμὸς εἶναι μία ὀρθολογικὴ διαδικασία λήψης ἀποφάσεων. Οἱ συνιστώσες τῆς διαδικασίας τοῦ προγραμματισμοῦ, στίς ὁποῖες ἀναφέρεται ὁ Faludi, συμφωνοῦν μὲ τὰ στάδια τοῦ McLoughlin, ὁ πρῶτος δίνει ὅμως μεγαλύτερη ἔμφαση στὴν ἀνάδραση μεταξύ τῶν συνιστωσῶν τοῦ προγραμματισμοῦ, ἀναφέροντας καὶ τίς ἀναθεωρήσεις λόγω τῆς ἐφαρμογῆς (Εἰκ. 9).

Ὁ ρόλος τοῦ πολεοδόμου εἶναι, κατὰ τὸν Faludi, αὐτὸς τοῦ ἀναλυτῆ τῶν κινδύνων τῶν ἀποφάσεων τῶν πολιτικῶν, λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο θεωρεῖ ὅτι χρειάζεται στενὴ συνεργασία μεταξύ τους. Ὁ πολεοδόμος πρέπει νὰ συμμετέχει στίς δημόσιες συζητήσεις γιὰ τὰ ἐναλλακτικὰ σχέδια μὲ τὴν ἐνδιαφερόμενη κοινότητα, ἢ ὁποῖα εἶναι ἑτερογενῆ καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ συνεργαζόμενες ἀλλὰ καὶ ἀντιμαχόμενες ομάδες (στίς ὁποῖες ἀποδίδεται διαφορετικὸς δείκτης βάρους κατὰ τὴν ἀξιολόγηση τῶν σχεδίων, ἀναλόγως τῆς πολιτικῆς ἰσχύος τους). Πρέπει νὰ εἶναι σὲ θέση νὰ ἐπικοινωνεῖ τὰ σχέδια σὲ μὴ τεχνικὴ γλῶσσα κατανοητὴ ἀπὸ τὸ κοινὸ καὶ αὐτὴ ἢ μετάδοση νοήματος εἶναι ἰδιαίτερα σημαντικὴ²⁶. Ὁ Faludi ἀναφέρεται σὲ τέσσερις ὅψεις τῆς δημόσιας συμμετοχῆς. Οἱ δύο ἀπὸ αὐτὲς ἀφοροῦν στὸν πολεοδόμο, ὁ ὁποῖος εἴτε χρησιμοποιεῖ πειθῶ, μὲ ἀποτέλεσμα τὸ αἶσθημα τοῦ κοινοῦ ὅτι χειραγωγεῖται —ἐκτὸς ἐὰν ἔχει προηγηθεῖ γενικὴ κοινωνικὴ συναίνεση—, εἴτε ἀσκεῖ γνήσια ἐπιρροή, πού ἀφομοιώνεται οὐσιαστικὰ ἀπὸ τὸ κοινὸ. Πρόκειται περὶ μίας «συνεργατικῆς» (*collaborative*) διαδικασίας, στὴν ὁποῖα τὰ ἀντικεί-

26. Σχετικὰ μὲ αὐτὸ τὸ θέμα, ὁ FALUDI ἀναφέρεται στὴ σκέψη τῶν Ἀμερικανῶν συγκοινωνιολόγων νὰ εἰσαγάγουν τὸν ἰδιαίτερο ρόλο τοῦ «ἐπικοινωνητῆ» (*communicator*) — FALUDI, *Planning Theory*, σ. 283.

μενα του ἑλέγχου ἀντιμετωπίζονται ὡς ὑποκείμενα. Οἱ δύο ὑπόλοιπες ὀψεις ἀφοροῦν στοῦ κοινό. Ἡ συνεργατική διαδικασία ἐπιτρέπει τήν ἀλληλεπίδραση τοῦ κοινοῦ, τή δημιουργία συλλογικῶν ἀπόψεων καί τή συμμετοχή τοῦ κοινοῦ στή διατύπωση τῶν προγραμμάτων ἐπέμβασης, καί ἔτσι δὲν εἶναι μόνο συνεργατική ἀλλά καί ἀνοικτή. Ἡ τελευταία ὀψη τῆς συμμετοχῆς εἶναι ἡ ὑπαρξη συγκρουσιακῶν ἀπόψεων, γιά τήν ἐπίλυση τῶν ὁποίων ὁ συγγραφέας ἀναφέρεται γενικά στήν ἀνάγκη ριζικῶν προσαρμογῶν τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν τοῦ προγραμματισμοῦ.

Οἱ δύο προσεγγίσεις πού ἀναλύθηκαν αὐτοῦ τοῦ εἴδους προγραμματισμοῦ πού ἀποκαλεῖται «ὀρθολογικός-καθολικός» (*rational-comprehensive*) καί χαρακτηρίζεται ὡς «διαδικαστική θεωρία προγραμματισμοῦ» (*procedural planning theory*) ὑπέστησαν ἀπό τή δεκαετία τοῦ '80 δριμεία κριτική καί παραμερίστηκαν ὡς ἐκπρόσωποι τῆς αἰσιοδοξίας τοῦ Διαφωτισμοῦ καί τῆς νεοτερικότητας, ὡς θετικιστικές, ὑπερβολικά γενικευμένες καί ἀνιστορικές (λόγω ἄγνοιας τοῦ εὐρύτερου ιστορικοῦ πλαισίου), ὡς τεχνοκρατικές, γραφειοκρατικές, κοινωνικά ἀνάληπτες καί ἀπολιτικές, ἐπειδή ἀφήνουν στόν πολεοδόμο τή χάραξη τῆς πολιτικῆς τοῦ προγραμματισμοῦ –ἀν καί αὐτή ἡ ἄποψη ἀδικεῖ μερικῶς τόν Faludi κυρίως, ὁ ὁποῖος ἀντιλαμβάνεται, καθὼς εἶδαμε, τή σημασία τῆς συμμετοχῆς τοῦ κοινοῦ–, γραμμικές –ἀν καί οἱ διαδικασίες ἀνάδρασης εἶναι παρούσες, ἰδίως στόν Faludi– καί σιωπηλές στά θέματα τῆς ἐφαρμογῆς²⁷. Θά ἔλεγα ὅτι αὐτές οἱ κριτικές εἶναι σέ ἕναν βαθμό ὀρθές, ὅμως βιάζονται νά ἀκυρώσουν ἕναν τύπο προγραμματισμοῦ ὁ ὁποῖος, ὅπως θά προσπαθῆσω νά ἐπιχειρηματολογήσω, δὲν ἔχει ἀκόμη ξεπερασθεῖ στή γενική λογική του.

Στή συνέχεια, τίγονται ὀρισμένα θέματα τὰ ὁποῖα θεωρῶ ἰδιαίτερα σημαντικά γιά τή θεωρία πολεοδομίας καί συναρτῶνται ἄμεσα μέ τόν προβληματισμό τῶν δύο προσεγγίσεων:

α) Ἡ ἔννοια τοῦ χωρικοῦ προγραμματισμοῦ (*planning*), ὅπως χρησιμοποιεῖται ἀπό αὐτές, ἀλλά καί σήμερα, καλύπτει οὐσιαστικά στήν πολεοδομία δύο ἐπιμέρους ἔννοιες, τόν προγραμματισμό μέ τή στενή ἔννοια (ἐπίσης *planning*) καί τόν σχεδιασμό (*design*), ἔννοια ἡ ὁποία καλύπτει τή διατύπωση τῆς προτεινόμε-

27. ALLMENDINGER, *Planning Theory*, σ. 32-33, 85, 90, 93, 96-97, 148. TAYLOR, *Urban Planning Theory*, σ. 60, 74, 77-78, 95-96, 113-114.

νης ὀργάνωσης τοῦ χώρου σὲ ὁποιαδήποτε γεωγραφικὴ κλίμακα (καί, στὴν περίπτωση τοῦ ἀστικοῦ σχεδιασμοῦ, καλύπτει καὶ τὴ γενικότερη ἢ εἰδικότερη σχεδίαση τῆς μορφολογίας τοῦ κτισμένου χώρου). Ὁ προγραμματισμὸς γίνεται βασικὰ μὲ λέξεις, δηλαδὴ μὲ τὸ σημειωτικὸ σύστημα τῆς φυσικῆς γλώσσας, ἐνῶ ὁ σχεδιασμὸς μὲ σχέδια.

Ὁ χωρικός προγραμματισμὸς μὲ τὴν εὐρεία ἔννοια ἀποτελεῖ, λοιπόν, τὴν ἄρθρωση μεταξύ προγραμματισμοῦ μὲ τὴ στενὴ ἔννοια καὶ σχεδιασμοῦ, δύο ὑποπεδίων τοῦ ποῦ ὑπακούουν γενικὰ σὲ διαφορετικὲς, ἀν καὶ συμπληρωματικὲς, λογικὲς. Ἡ περιοχὴ ἄρθρωσης αὐτῶν τῶν δύο ὑποπεδίων τοῦ προγραμματισμοῦ εἶναι τὸ ἐπίπεδο τῶν ὑποαντικειμένων, δηλαδὴ τῶν συγκεκριμένων στόχων τῆς πολιτικῆς, τὸ ὁποῖο καὶ ἀποτελεῖ ἓνα ρητὸ πρόγραμμα πολεοδομικῆς ἐπέμβασης. Τὸ τελευταῖο ἀποτελεῖ τὴν κατάληξιν τῆς προγραμματικῆς λογικῆς καὶ τὴν ἀπαραίτητη ἐκκίνηση γιὰ τὴ διαδικασία σχεδιασμοῦ. Αὐτὴ ἡ μετάβαση κάθε ἄλλο παρά ἀπλή εἶναι, ὅπως γνωρίζει κάθε πολεοδόμος, δεδομένου ὅτι οἱ δυνατότητες προβολῆς τοῦ προγράμματος στὸν χωρὸ εἶναι πρακτικὰ ἀπεριόριστοι καὶ πρέπει νὰ τιθασευθοῦν ἀπὸ τὴν ἰδιαιτερότητα τῆς σχεδιαστικῆς λογικῆς, μὲ τὴν ἔννοια τῶν κατευθύνσεων καὶ περιορισμῶν στὴ χωροθέτηση τῶν χρήσεων γῆς ποῦ προέρχονται ἀπὸ τὸν σχεδιασμό. Ἐνῶ ὁ προσανατολισμὸς τῆς περιοχῆς ἄρθρωσης εἶναι βασικὰ ἀπὸ τὸν προγραμματισμὸ πρὸς τὸν σχεδιασμό, ὑπάρχει δευτερευόντως ἀνάδραση κατὰ τὸν ἀντίθετο προσανατολισμό. Ἀντιθέτως, στὸν ἀστικὸ σχεδιασμὸ ἐπικρατεῖ τὸ σχεδιαστικὸ σκέλος ἔναντι τοῦ προγραμματικῶ, ἀπὸ ὅπου καὶ ἡ ὀνομασία του.

Ἡ παραπάνω ἄρθρωση δὲν ἀναπτύσσεται θεωρητικὰ ἀπὸ τίς δύο προσεγγίσεις, προβλέπεται ὅμως ρητὰ ἀπὸ τὸν McLoughlin, μὲ ἐκκίνηση τὸν χειρισμὸ γ.ι καὶ ὀλοκλήρωση τὸ στάδιο γ (Εἰκ. 8).

6) Καθὼς εἶδαμε, ὁ McLoughlin στηρίζει τίς προβλέψεις τοῦ χωρικοῦ προγραμματισμοῦ σὲ δημογραφικὰ καὶ οἰκονομικὰ στοιχεῖα, δηλαδὴ στοιχεῖα ἐκτὸς τῶν χρήσεων γῆς. Ἡ χρησιμοποίηση τέτοιων στοιχείων θέτει τὸ θεμελιῶδες θέμα τῆς σχέσης τοῦ (κατ' ἐξοχήν) χωρικοῦ προγραμματισμοῦ μὲ τὸν προγραμματισμὸ ἄλλων πεδίων. Οἱ τυπικοὶ προγραμματισμοὶ μεταξύ τῶν τελευταίων, στοὺς ὁποίους ἀναφέρεται ἡ πολεοδομικὴ βιβλιογραφία, εἶναι ὁ οἰκονομικὸς προγραμματισμὸς καὶ ὁ κοινωνικὸς προγραμματισμὸς, καθὼς καὶ ὁ προγραμματισμὸς τῶν μεταφορῶν, ἐνῶ τίς δύο περίπου τελευταῖες δεκαετίες ὑπείστηλε δυναμικὰ καὶ ἡ οἰκολογία, μὴ κοινωνικὴ ἐπιστήμη, μὲ τὴ μορφή τῆς βιώσιμης ἀνάπτυξης. Τὸ ἐρώτημα τῆς ἄρθρωσης τῶν παραπάνω προγραμματισμῶν μὲ τὸν

χωρικό αντιμετωπίζεται μέχρι σήμερα στην πολεοδομική βιβλιογραφία με έναν ακατάληκτο τρόπο.

Πρὶν ἐπιχειρήσω μία ἀπάντηση σὲ αὐτὸ τὸ ἐρώτημα, εἶναι σκόπιμη μία σύντομη ἐπισκόπηση τοῦ περιεχομένου αὐτῶν τῶν τύπων προγραμματισμοῦ, ὥστε νὰ γίνει κατανοητὸ τὸ περίγραμμά τους. Θὰ ξεκινήσω μάλιστα μὲ παλαιότερη βιβλιογραφία, μὲ τὴν ὁποία καταδεικνύεται συγχρόνως ὅτι τὸ ἐρώτημα αὐτὸ εἶχε ἤδη ἀπασχολήσει πρὸ ἀρκετῶν δεκαετιῶν. Θὰ χρησιμοποίησω ὡς ἀναφορά τὸ βιβλίο τὸ ὁποῖο ἐπιμελήθηκε τὸ 1974 ὁ Michael J. Bruton²⁸. Συναντᾶμε στὸ βιβλίο χωριστὰ κεφάλαια γιὰ τὸν φυσικό, τὸν οἰκονομικό, τὸν κοινωνικό καὶ τὸν συγκοινωνιακὸ προγραμματισμὸ ὡς παράλληλα πεδία προγραμματισμοῦ. Στὸ κεφάλαιο περὶ οἰκονομικοῦ προγραμματισμοῦ, ὁ James T. Hughes θεωρεῖ τὸν οἰκονομικὸ προγραμματισμὸ ὡς ἓνα ἀπὸ τὰ εἶδη οἰκονομικῆς πολιτικῆς, στοὺς σκοποὺς τῆς ὁποίας περιλαμβάνει καὶ τὴν κοινωνικὴ δικαιοσύνη, μὲ τὴν ἔννοια τῆς δίκαιης κατανομῆς τῶν εἰσοδημάτων. Σύμφωνα μὲ τὸν συγγραφέα, ἀπαιτεῖται στενὴ σχέση μεταξύ οἰκονομικοῦ προγραμματισμοῦ καὶ ἄλλων μορφῶν προγραμματισμοῦ, σχέση τὴν ὁποία ἐντοπίζει στὸ στάδιο τῆς οἰκονομικῆς ἀξιολόγησης. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἀσχεῖ στοὺς πολεοδόμους τὴν κριτικὴ ὅτι ὑπερεκτιμῶν τὴ δυνατότητά τους νὰ ἐλέγξουν τοὺς παράγοντες ποὺ ἐπηρεάζουν τὶς χρήσεις γῆς²⁹. Συμπερασματικά, λοιπόν, ὁ οἰκονομικὸς προγραμματισμὸς εἶναι κατ' αὐτὸν αὐτοτελής, ἀλλὰ στὸ τελευταῖο στάδιο τῆς ἀξιολόγησης συντρέχουν καὶ ἄλλα εἶδη προγραμματισμοῦ.

Ἀκολουθεῖ στὸ βιβλίο τοῦ Bruton κεφάλαιο περὶ κοινωνικοῦ προγραμματισμοῦ, μὲ συγγραφέα τὸν Graham M. Lomas, ὁ ὁποῖος στηρίζει τὴν ὑπαρξὴ αὐτοῦ τοῦ τύπου προγραμματισμοῦ στὴν ἀνάγκη βελτίωσης τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου ἑνὸς πληθυσμοῦ³⁰. Οἱ Robert W. Burchell καὶ James W. Hughes ἐπαναλαμβάνουν τὶς τρεῖς κύριες συνιστώσες τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς, ποὺ εἶναι τὸ κοινωνικὸ κεφάλαιο ἑνὸς πληθυσμοῦ, δηλαδή τὸ σύνολο τῶν ἀποθεμάτων ἰκανό-

28. M. J. BRUTON (ἐπιμ.), *The Spirit and Purpose of Planning (The Built Environment)*, Hutchinson, Λονδίνο 1974.

29. J.T. HUGHES, *Economic Planning*, BRUTON (ἐπιμ.), *The Spirit and Purpose of Planning*, σ. 124-125, 146-147.

30. G.M. LOMAS, *Social Planning*, BRUTON (ἐπιμ.), *The Spirit and Purpose of Planning*, σ. 149-151, 165.

τητας του πληθυσμού, το σύνολο της βοήθειας την οποία χρειάζεται και η παροχή κοινωνικών υπηρεσιών, από εκπαίδευση και κατοικία μέχρι οικογενειακή συμβουλευτική και υγεία³¹. Ο κοινωνιολόγος καλείται να μελετήσει τις κοινωνικές σχέσεις και γενικότερα τον τρόπο ζωής και τα κοινωνικά προβλήματα μίας κοινότητας, καθώς και να αντιληφθεί τις αξίες και επιθυμίες των διάφορων ομάδων της, βάσει των οποίων θα θέσει τους σκοπούς και τα αντικείμενα της κοινωνικής πολιτικής. Επίσης, οφείλει να προσπαθήσει να εξασφαλίσει ισότητα ευκαιριών για τους κατοίκους της και να προστατεύσει τα συμφέροντα κάθε είδους μειονότητας. Ο κοινωνιολόγος δρᾷ ὡς συνήγορος τῶν κατοίκων³².

Ἄς ἐπανέλθουμε στὸν Lomas, ὁ ὁποῖος διαπιστώνει ὅτι ὑπάρχει δυσκολία διαχωρισμοῦ μεταξύ κοινωνικοῦ, οἰκονομικοῦ καὶ χωρικοῦ προγραμματισμοῦ καὶ ὅτι ὁ πρῶτος ἐνσωματώνει οἰκονομικά, χωρικά, πολιτικά καὶ πολιτισμικά στοιχεία, μὲ τὴ συνδρομὴ ἐπιστημονικῶν καὶ τεχνικῶν πεδίων. Ὁ κοινωνικός προγραμματισμὸς δὲν ἔχει προτεραιότητα ἔναντι τοῦ οἰκονομικοῦ ἢ τοῦ χωρικοῦ καὶ δὲν ὑπάρχει στὴν πράξη κάποια προοδευτικὴ πορεία ἀπὸ τὸν ἓναν στὸν ἄλλον. Ὅσον ἀφορᾷ στὸν χωρικό προγραμματισμό, τὸ μεγαλύτερο μέρος του ἔχει κοινωνικούς σκοπούς καί, γι' αὐτὸν τὸν λόγο, ὁ κοινωνικός προγραμματισμὸς πρέπει νὰ τὸν ἐπηρεάζει³³.

Οἱ ἐπικοινωνίες ἀποτελοῦν, καθὼς εἶδαμε, ἓνα ἀπὸ τὰ τέσσερα κύρια στοιχεία τοῦ χωρικοῦ συστήματος κατὰ McLoughlin καὶ ὁ ἴδιος δίνει ιδιαίτερη ἔμφαση στὶς ὑλικές μεταφορές ἀτόμων καὶ ἀγαθῶν ὡς ὑποσύστημα τῶν ἐπικοινωνιῶν³⁴. Μὲ αὐτὸν τὸν πολὺ αἰσιόδοξο καὶ φιλόδοξο τρόπο προσπαθεῖ νὰ ἐνσωματώσει τὸν προγραμματισμὸ τῶν μεταφορῶν (ὁ ὁποῖος κακῶς ἀποκαλεῖται ἀπὸ τοὺς συγκοινωνιολόγους «σχεδιασμὸς» τῶν μεταφορῶν) στὸν χωρικό. Ἀντίστοιχη νύξη κάνει ὁ Bruton, ὁ ὁποῖος καλύπτει ὁ ἴδιος στὸ βιβλίό του τὸ κεφάλαιο περὶ προγραμματισμοῦ τῶν μεταφορῶν, ὅταν θεωρεῖ ὅτι ὁ τελευταῖος πρέπει νὰ γίνῃ ἀναπόσπαστο μέρος τοῦ χωρικοῦ προγραμματισμοῦ καὶ οἱ πολεοδόμοι πρέ-

31. R.W. BURCHELL καὶ J.W. HUGHES, *Planning Theory in the 1980's: A Search for Future Directions*, BURCHELL καὶ STERNLIEB (ἐπιμ.), *Planning Theory in the 1980's*, σ. xxix.

32. J. RATCLIFFE, *An Introduction to Town and Country Planning (The Built Environment)*, Hutchinson, Λονδῖνο κτλ. 1974, σ. 20-21.

33. LOMAS, *Social Planning*, σ. 150, 151, 155-156.

34. McLOUGHLIN, *Urban and Regional Planning*, σ. 78.

πει να εκπαιδευθούν στις συγκοινωνιακές μεθόδους. Από την άλλη μεριά ή μεθοδολογία προγραμματισμού την οποία παρουσιάζει, και ή οποία είναι εξαιρετικά συγγενική με αυτήν του McLoughlin, δείχνει το αντίθετο, δηλαδή την ένσωμάτωση στη διαδικασία του προγραμματισμού των μεταφορών, τόσο αναλυτικών «χρηστικών» (λειτουργικών) δεδομένων, όσο και του μελλοντικού σχεδίου/των μελλοντικών σχεδίων χρήσεων γης· παράλληλα με τις χρήσεις υπεισέρχονται, επίσης, οικονομικά, δημογραφικά και άλλα δεδομένα. Τελικά, ο Bruton χειρίζεται τόν προγραμματισμό των μεταφορών και τόν χωρικό προγραμματισμό ως δύο παράλληλα είδη προγραμματισμού, όπου ή κατάληξη του δεύτερου αποτελεί βασική εισροή του πρώτου³⁵.

Δέν υπάρχει αμφιβολία ότι είναι αδύνατον ο προγραμματισμός των χρήσεων να αγνοήσει τις ροές, τουλάχιστον κάποιες από αυτές, μεταξύ των χρήσεων, στην επαγγελματική πρακτική όμως ο προγραμματισμός των μεταφορών αποτελεί ένα σαφώς διακριτό πεδίο. Πέραν των ενδεχόμενων θεωρητικών λόγων αυτής της διάκρισης, όπως π.χ. ότι γενικά οι συμπεριφορές μετακίνησης είναι πολύ πιο προβλέψιμες και πρόσφορες για τεχνικούς χειρισμούς από τις συμπεριφορές χωροθέτησης, υπάρχει ο εμπειρικός λόγος της δυσκολίας κατασκευής ενός χωρικού υπερ-προτύπου που να ένσωματώνει και τὰ τεχνικά πρότυπα των συγκοινωνιολόγων. Πάντως, παρά τή διάκρισή τους, αυτά τὰ δύο είδη προγραμματισμού είναι ιδιαίτερα συγγενικά και συμπληρωματικά, καθόσον είναι τὰ μόνα που διαμορφώνουν τὰ κύρια χαρακτηριστικά του τεχνητού περιβάλλοντος.

Ας αναζητήσουμε τώρα τις απαντήσεις που δίδονται από τή θεωρία πολεοδομίας για τή συγκεκριμένη διείσδυση στον χωρικό προγραμματισμό άλλων τύπων προγραμματισμού. Ήδη από τὰ τέλη της δεκαετίας του '50 μία από τις σημαντικές διαφορές μεταξύ φυσικού σχεδιασμού και του αναδυόμενου χωρικού προγραμματισμού ήταν, όπως ήδη αναφέρθηκε, ή ένσωμάτωση στον τελευταίο κοινωνικών και οικονομικών δεδομένων³⁶. Χωρικός, κοινωνικός και οικονομικός προγραμματισμός είτε θεωρούνται παράλληλοι και αναζητᾶται ένας συντονισμός

35. M.J. BRUTON, Transport Planning, BRUTON (έπιμ.), *The Spirit and Purpose of Planning*, σ. 178-202.

36. Βλ. π.χ. BURCHELL και HUGHES, *Planning Theory in the 1980's*, σ. xlvii· TAYLOR, *Urban Planning Theory*, σ. 6, 53-54.

τους, π.χ. μέσω ενός «πολεοδόμου τῆς πόλης» (*city planner*), ὅπως προτείνει ὁ Paul Davidoff³⁷, εἴτε δίδεται ἡ ἐντύπωση ὅτι ἐκπονοῦνται συγχρόνως στὸ πλαίσιο μίας χωρικῆς πρότασης, ὅπως συμβαίνει μὲ τὰ βρετανικὰ στρατηγικὰ σχέδια³⁸.

Τελικά, λείπει μία ἀναλυτικὴ ἀπάντηση γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο συνδυάζονται ἄλλοι προγραμματισμοὶ μὲ τὸν χωρικό. Προφανῶς ἡ φιλόδοξη ἀπάντηση δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ὅτι ὅλοι οἱ προγραμματισμοὶ ποὺ σχετίζονται μὲ τὸν χωρικό ἐκπονοῦνται πλήρως στὸ πλαίσιο του, ἐπειδὴ κάθε τύπος προγραμματισμοῦ θὰ μπορούσε νὰ ἰσχυρισθεῖ τὸ ἴδιο καὶ ἐπειδὴ ἀκυρώνεται ἡ ἰδιαιτερότητα τῶν ἄλλων προγραμματισμῶν. Π.χ., καὶ ὅταν ἀκόμη ὁ οἰκονομικὸς προγραμματισμὸς ἔχει χωρικό προσανατολισμό, εἶναι δηλαδὴ χωρικός οἰκονομικὸς προγραμματισμὸς, ἐδράζεται σὲ οἰκονομικὲς καὶ ὄχι σὲ χρηστικὲς ἔννοιες. Αὐτὴ ἡ διαφοροποίηση τοῦ ἀντικειμένου τῶν προγραμματισμῶν εἶναι ἐξᾴλλου καὶ ὁ λόγος ποὺ ἀποκλείει ἕναν ἐνιαῖο ὑπερπρογραμματισμό. Ἄντί, λοιπόν, ὁ χωρικός προγραμματισμὸς νὰ εἶναι ἕνα «πλαίσιο» ποὺ ἀπορροφᾷ τοὺς ἄλλους προγραμματισμούς (Εἰκ. 10α), εἶναι ἕνας «ἄξονας», τὸν ὁποῖο τροφοδοτοῦν ὡς πλαίσιο του, ἢ ἀκολουθοῦν, ἄλλοι προγραμματισμοί, ὄχι ὡς αὐτούσιοι καὶ πλήρεις, ἀλλὰ μέσω τῶν προγραμματικῶν δεδομένων τους ποὺ εἶναι χρήσιμα καὶ ἀπαραίτητα γιὰ τὴν ὀλοκλήρωση τοῦ χωρικοῦ προγραμματισμοῦ (Εἰκ. 10β): τὸ ἴδιο ἰσχύει γιὰ κάθε τύπο προγραμματισμοῦ. Χρησιμότητα σημαίνει δυνατότητα τροφοδότησης τοῦ ἄξονα, καὶ ἡ τελευταία ἀπαιτεῖ τὸ σημεῖο ἄρθρωσης ἐνὸς ἄλλου προγραμματισμοῦ, μὲ τὸν χωρικό νὰ εἶναι ἕνα σημεῖο δυνατότητας μετασχηματισμοῦ τῶν ἐννοιῶν τοῦ πρώτου σὲ ἐπιχειρησιακὲς ἔννοιες τοῦ δεύτερου. Ἐὰν ἤθελα νὰ εἶμαι τοῦ συρμοῦ, θὰ ἔλεγα ὅτι ἡ ἄρθρωση αὐτὴ εἶναι τὸ σημεῖο «μετάφρασης» ἀπὸ μίαν «γλῶσσα» σὲ μίαν ἄλλη «γλῶσσα» καὶ θὰ προωθοῦσα μίαν ἄποψη τοῦ πολεοδόμου ὡς «μεταφραστῆ», ἀλλὰ αὐτὸ δὲν θὰ ἦταν παρά ἕνα ἀπλό παιχνίδι μεταφορῶν³⁹.

37. P. DAVIDOFF, *Advocacy and Pluralism in Planning*, FALUDI (ἐπιμ.), *A Reader in Planning Theory*, σ. 293-294.

38. Βλ. π.χ. TAYLOR, *Urban Planning Theory*, σ. 63. Ἐνάλογη ἄποψη διατυπώνει ὁ RATCLIFFE (*Town and Country Planning*, σ. 8-9, 10-11), ὁ ὁποῖος θεωρεῖ ὅτι ὁ διαδικαστικὸς χωρικός προγραμματισμὸς ἐνσωματώνει τόσο τὸν κοινωνικό ὅσο καὶ τὸν οἰκονομικὸ προγραμματισμό.

39. Τὸν ἴδιο ὄρο χρησιμοποιεῖ καὶ ὁ SCOTT CAMPBELL [*Green Cities, Growing Cities, Just Cities? Urban Planning and the Contradictions of Sustainable Development*, CAMPBELL καὶ

γ) Έχοντας ξεκαθαρίσει τον χαρακτήρα του χωρικού προγραμματισμού γενικά, δέν είναι χωρίς ενδιαφέρον νά διακρίνουμε τώρα μεταξύ πολεοδομικού και χωροταξικού προγραμματισμού, θέμα για τὸ ὁποῖο ὑπάρχει ἐπίσης μία ἀσάφεια στή βιβλιογραφία. Για τὸν McLoughlin ὑπάρχει μία διαφοροποίηση μεταξύ τους, ἀλλὰ δέν τήν ἐντοπίζει καί, ἀντίθετα, τονίζει τή συνέχειά τους⁴⁰. Ὁ John Ratcliffe, πάλι, ἀσκει κριτική στίς ἀπόψεις πού διαφοροποιοῦν μεταξύ τους τὸν οἰκονομικό, τὸν κοινωνικό καί τὸν χωρικό προγραμματισμό καί πού θεωροῦν ὅτι ἐνεργοποιοῦνται κατὰ περίπτωση ἀνάλογα μέ τίς γεωγραφικές κλίμακες ἐθνικοῦ, περιφερειακοῦ καί τοπικοῦ ἐπιπέδου. Ἀναφέρει ὅτι, σύμφωνα μέ αὐτές, τὸ ἐθνικό καί τὸ περιφερειακό ἐπίπεδο εἶναι ἀντικείμενα τοῦ οἰκονομικοῦ προγραμματισμοῦ καί ἀγνοοῦνται σέ αὐτὰ οἱ χωρικές καί κοινωνικές ἐπιπτώσεις, ἐνῶ ἄλλοτε τὸ περιφερειακό καί τὸ τοπικό ἐπίπεδο συνδέονται στενότερα μέ τὸν χωρικό προγραμματισμό. Ὁ ἴδιος πιστεύει ὅτι κυρίαρχη στήν περιφερειακή κλίμακα εἶναι ἡ οἰκονομική ὄψη ἐναντι τῆς χωρικῆς⁴¹.

Πράγματι, δέν μετασχηματίζεται τὸ εἶδος τοῦ κατάλληλου προγραμματισμοῦ μέ τήν κλίμακα, οὔτε ὅμως καί ἀκυρώνεται ἡ ἀνεξαρτησία τῶν διαφορῶν εἰδῶν σέ κάθε χωρική κλίμακα μπορεῖ νά ἐνεργοποιηθοῦν ὅλα τὰ εἶδη προγραμματισμοῦ. Αὐτὸ τὸ ὁποῖο πράγματι συμβαίνει μέ τήν ἀλλαγὴ τῆς κλίμακας εἶναι ἡ μεταβολὴ τῆς σχετικῆς συμμετοχῆς τῶν προγραμματικῶν δεδομένων τῶν διαφορῶν περιοχῶν πού τροφοδοτοῦν τὸν προγραμματισμό-ἄξονα, καθὼς καί τῆς φύσης τους. Ἔτσι, στήν περίπτωση τοῦ χωρικοῦ προγραμματισμοῦ, τὰ οἰκονομικά προγραμματικά δεδομένα —μέ τήν ἀναπτυξιακή ἔννοια, ὄχι τήν τεχνικοοικονομική, πού ἔχει σταθερὴ σημασία γιὰ ὅλες τίς κλίμακες του— πού τροφοδοτοῦν τὸν χωρικό ἄξονα εἶναι στήν ἐθνική καί τήν περιφερειακή κλίμακα πολὺ πιὸ ἐπεξεργασμένα, ὅπως ἐξάλλου καί τὰ δημογραφικά καί τὰ οἰκολογικά προγραμματικά δεδομένα, ἐνῶ στή μικροπεριφερειακή καί τοπική κλίμακα τὸ βάρος δίδεται στὰ ἴδια τὰ χρηστικά δεδομένα αὐτοῦ τοῦ ἄξονα. Τὰ ἀρχιτεκτονικά δεδομένα, ὅπως ἡ αἰσθητικὴ τοῦ περιβάλλοντος, πού ἀπαντᾶται ἀκόμη καί στὸν συ-

FAINSTEIN (ἐπιμ.), *Readings in Planning Theory*, σ. 436, 449], ὁ ὁποῖος ἀντιλαμβάνεται τὸν πολεοδόμο ὡς μεταφραστὴ πού γεφυρώνει τίς ἀποστάσεις μεταξύ τῶν γλωσσῶν τῆς οἰκονομικῆς, τῆς οἰκολογικῆς καί τῆς κοινωνικῆς σκέψης.

40. MCLOUGHLIN, *Urban and Regional Planning*, σ. 23.

41. RATCLIFFE, *Town and Country Planning*, σ. 8, 65.

στημικό προγραμματισμό⁴², έχουν όριακή θέση και μόνον στις δύο τελευταίες κλίμακες, σε αντίθεση με τον αστικό σχεδιασμό⁴³, που είναι, καθώς επιχειρηματολόγησα, ένας αρχιτεκτονικός άξονας.

δ) Είναι τρέχουσα στη βιβλιογραφία ή άποψη ότι η πολεοδομία δανείζεται τις θεωρίες της από διάφορα εξωγενή πεδία, όπως η γεωγραφία, η οικονομική θεωρία, ή πολιτική επιστήμη, ή κοινωνιολογία, οι πολιτισμικές σπουδές και η οικολογία⁴⁴, εάν περιορισθούμε στη σφαίρα των επιστημών, χωρίς να επεκταθούμε σε άλλα πεδία, όπως η φιλοσοφία. Ο Allmendinger επιχειρεί μία τυπολογία των θεωριών που συνδέονται με τον χωρικό προγραμματισμό, προς αντικατάσταση της κατ' αυτόν απορριπτέας διάκρισης του Faludi μεταξύ θεωριών του και θεωριών στον προγραμματισμό. Προτείνει μία «μεταθετικιστική», όπως την αποκαλεί, τυπολογία των θεωριών προγραμματισμού, που περιλαμβάνει τις έξης πέντε κατηγορίες: i) «έξωγενείς» (*exogenous*) θεωρίες, οι οποίες δεν στρέφονται προς τον ίδιο τον προγραμματισμό αλλά είναι πιο ειδικές «κοινωνικές» θεωρίες ενδιάμεσου επιπέδου [πρβλ. (iii)], που σχετίζονται με τα θέματα που περιλαμβάνει, ii) θεωρίες «πλαίσιου» (*framing*), οι οποίες, συνθέτοντας διάφορα είδη θεωριών σε μία ένότητα, αφορούν στην κατανόηση του ίδιου του προγραμματισμού και συγγενεύουν άρκετά με τη φιλοσοφική έννοια του «παραδείγματος» (*paradigm*) του Thomas S. Kuhn, iii) «κοινωνικές» (*social*) θεωρίες, δηλαδή γενικές κοινωνιολογικές θεωρίες, iv) «κοινωνικές επιστημονικές φιλοσοφικές προσεγγίσεις» (*social scientific philosophical understandings*), οι οποίες αναφέρονται στα φιλοσοφικά ρεύματα που εδραιώνουν τις κοινωνικές θεωρίες, και v) «ιθαγενείς» (*indigenous*) –προφανώς έννοια «ένδογενείς» (*endogenous*)– θεωρίες προγραμματισμού, οι οποίες αναφέρονται στον ίδιο τον προγραμματισμό και άντλούν από όλες τις προηγούμενες μορφές θεωρίας, επηρεάζονται όμως επίσης από το θεσμικό πλαίσιο και σχετικούς παράγοντες⁴⁵.

42. McLoughlin, *Urban and Regional Planning*, σ. 107, 117-118.

43. Βλ. και Α.-Φ. ΛΑΓΟΠΟΥΛΟΣ, *Έγχειρίδιο πολεοδομίας*, Μέρος Β'. *Πολεοδομική επέμβαση*, τ. II. *Σχεδιασμός: Χωρολειτουργικός και κελυφών*, Πολυτεχνική Σχολή ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 1981, σ. 49-50.

44. Βλ. και McCONNELL, *Theories for Planning*, σ. 10· I. BRACKEN, *Urban Planning Methods: Research and Policy Analysis*, Methuen, Λονδίνο και Νέα Υόρκη 1981, σ. 17· TAYLOR, *Urban Planning Theory*, σ. 65.

45. ALLMENDINGER, *Planning Theory*, σ. 41-46, και *The Post-Positivist Landscape of Planning Theory*, σ. 11-12.

Δηλαδή, ο Allmendinger προτείνει έμμεσα δύο γενικές ομάδες θεωριών, μία κοινωνιολογική μέχρι και φιλοσοφική ομάδα –(i), (iii) και (iv)– και μία υβριδική προγραμματική ομάδα – (ii) και (v). Συμπεραίνουμε ότι η πρώτη ομάδα τροφοδοτεί έξωτερικά ως πλαίσιο της τη δεύτερη, που την αφομοιώνει μέσα σε μία θεωρία προγραμματισμού. Ο συγγραφέας διαστρωματώνει την πρώτη ομάδα σε τρία επίπεδα, σε ειδικές κοινωνιολογικές θεωρίες ενδιάμεσου επιπέδου, γενικές κοινωνιολογικές θεωρίες και φιλοσοφικές εδράσεις των κοινωνιολογικών θεωριών. Η υβριδική ομάδα περιλαμβάνει το επιστημολογικό επίπεδο κατανόησης του προγραμματισμού και τις συγκεκριμένες προσεγγίσεις στον προγραμματισμό. "Αν και αυτή η δεύτερη διάκριση μοιάζει κάπως ασαφής και τεχνητή, η τυπολογία αυτή είναι ενδιαφέρουσα και ίσως ήταν πιο διαφανής εάν δίνονταν με σαφέστερο και αναλυτικότερο τρόπο διευκρινίσεις ως οι προηγούμενες. Επίσης, ο συγγραφέας δυσκολεύει την κατανόηση της τυπολογίας του με όρισμένα όλισθηματά, όπως η ένταξη φιλοσοφικών και επιστημολογικών ρευμάτων, του τύπου της φαινομενολογίας και του μαρξισμού, στις κοινωνιολογικές θεωρίες, ή όπως η διχοτόμηση μεταξύ νεοτερικής και μετανεοτερικής οπτικής, την οποία θεωρεί ως το πιο αφηρημένο επίπεδο των θεωριών πλαισίου. Η διχοτόμηση αυτή είναι ιδεολογική και πλαστή, διότι αφενός ούδέποτε υπήρξε μία ενιαία νεοτερική οπτική (όπως φαίνεται και από τις δικές του αναφορές σε τόσο διαφορετικά νεοτερικά ρεύματα σκέψης, όπως η φαινομενολογία και ο μαρξισμός) και αφετέρου η μετανεοτερική οπτική δεν είναι ιστορικά παρά μόνον ένα ακόμη τέτοιο ρεύμα, που παρατίθεται δίπλα στα άλλα.

Άξιοπαράτηρητη είναι η έλλειψη της οικολογίας σε αυτήν την τυπολογία, αλλά με ενδιαφέρει να σταθώ σε μία άλλη έλλειψη, κεφαλαιώδους, κατά τη γνώμη μου, σημασίας, η οποία ασφαλώς δεν χρεώνεται αποκλειστικά στον Allmendinger, εφόσον χαρακτηρίζει το σύνολο της πολεοδομικής βιβλιογραφίας. Δεχόμαστε αδιαμαρτύρητα ότι η κινούσα θεωρία πίσω π.χ. από τον οικονομικό προγραμματισμό είναι η οικονομική θεωρία και το ίδιο ισχύει για κάθε άλλον τύπο προγραμματισμού. Βέβαια καμία εφαρμογή δεν είναι άμιγής εφαρμογή της αντίστοιχης θεωρίας της, επειδή η αναλυτική θεωρία, η επιστήμη, είναι μία αφαίρεση σε σχέση με τα εμπειρικά αντικείμενα, ενώ η εφαρμογή γίνεται μέσα στη σφαίρα των τελευταίων και πρέπει να είναι ως εκ τούτου πολύ πιο ολιστική από τη θεωρία. Αναπόφευκτα τότε συντρέχουν κατά την εφαρμογή και άλλες αναλυτικές καθώς και τεχνικές περιοχές. Αυτό το φαινόμενο ήταν ανάγλυφο κατά τη συζήτηση των τύπων προγραμματισμού. Δεχόμαστε εξίσου αδιαμαρτύρητα

ὅτι ὁ χωρικός προγραμματισμός εἶναι ὁ προγραμματισμός τῶν χρήσεων γῆς. Ὅμως ἡ πολεοδομικὴ βιβλιογραφία παραπέμπει συνεχῶς σὲ δάνειες ἐξωγενεῖς ἀναλυτικὲς θεωρίες, χωρὶς νὰ προβληματίζεται γιὰ τὴ συγκρότηση μίας ἀναλυτικῆς ἐπιστημονικῆς θεωρίας καθαρὰ τῶν χρήσεων γῆς, μίας χρηστικῆς χωρικῆς θεωρίας, μίας «πολεολογίας» καὶ γενικότερα «χωρολογίας», ὅπως θὰ μπορούσε νὰ ἀποκληθεῖ⁴⁶, ἡ ὁποία φυσικὰ καλύπτει ἐπίσης τὴ σημειωτικὴ διάσταση καὶ τὴ χωρικὴ ἱστορία.

Στοιχεῖα μίας τέτοιας θεωρίας βρίσκουμε, ἐὰν ὑποχωρήσουμε πολὺ μέσα στὸν χρόνο μέχρι τὴν περίοδο ἀπὸ τὸ 1930 περίπου ἕως καὶ τὴ δεκαετία τοῦ '60, στὴν ἀνθρωπογεωγραφία⁴⁷ καὶ θὰ θεωροῦσα ὡς μία ἐργασία ἀναφορᾶς ἕνα ἐκτενὲς ἄρθρο τοῦ Allen K. Philbrick, ὁ ὁποῖος ἐπιχειρεῖ τὴν κατασκευὴ μίας θεωρίας τῶν χρήσεων γῆς⁴⁸. Ἄς μὴν λησμονοῦμε, ἐπίσης, ὅτι ἡ συχνὴ χρησιμοποίηση στὴ διεθνή πολεοδομικὴ πρακτικὴ δεικτῶν προδιαγραφῆς (*standards*)⁴⁹ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ ἐμπειρικὴ ἔκφραση μίας ὑπονοούμενης πολεολογίας. Ὁ McLoughlin ἀνοίξε μὲ ἐπιδέξιο τρόπο αὐτὴν τὴ συζήτηση μέσα ἀπὸ τὴ συστημικὴ ὀπτική του γιὰ τὸν χῶρο, ἡ ὁποία θεμελιώνεται, ὅπως ὁ ἴδιος δηλώνει, στὴ θεωρία χωροθέτησης, ἀλλὰ ὁ ἐξυπακουόμενος προσανατολισμός του πρὸς τὴν ἐφαρμογὴ δὲν τοῦ ἐπέτρεψε νὰ διευκρινίσει μὲ ἐπιστημονικὴ ἀκρίβεια τὸ ἀναλυτικὸ ἐπίπεδο μίας ἐπιστήμης τῶν χρήσεων γῆς.

Ὁ προβληματισμός τοῦ McLoughlin γιὰ μία χωρικὴ θεωρία φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴ συμφωνία του γιὰ μία κατάλληλη ταξινόμηση τῶν χρήσεων («δραστηριοτήτων», ὅπως τίς ἀποκαλεῖ, ὅρο μὲ τὸν ὁποῖο ἐννοεῖ ἄστοχα καὶ τίς σχέσεις μεταξύ χρήσεων), ποὺ νὰ ἀσχολεῖται “*with activities only – a ‘pure line’ classification*”· ἀναζητᾶ μάλιστα ἕναν ὁδηγὸ σὲ ὑπάρχουσες βρετανικὲς ταξινομήσεις,

46. Βλ. Α.-Φ. ΛΑΓΟΠΟΥΛΟΣ, *Δομικὴ πολεοδομία: Ὁ οἰκισμός ὡς σύστημα*, Τ.Ε.Ε., Ἀθήνα 1973, καὶ Ἀνάλυση ἀστικῶν πρακτικῶν καὶ χρήσεων, Π. ΓΕΤΙΜΗΣ, Γ. ΚΑΥΚΑΛΑΣ καὶ Ν. ΜΑΡΑΒΕΓΙΑΣ (ἐπιμ.), *Ἀστικὴ καὶ περιφερειακὴ ἀνάπτυξη: Θεωρία, ἀνάλυση καὶ πολιτικὴ*, Θεμέλιο, Ἀθήνα 1994, σ. 123-166.

47. Βλ. π.χ. Α. Κ. PHILBRICK, *Principles of Areal Functional Organization in Regional Human Geography, Economic Geography* 33(4), 1957, σ. 302-303.

48. PHILBRICK, *Principles of Areal Functional Organization*, σ. 299-336.

49. Βλ. π.χ. τοὺς ἐννέα ἀδημοσίευτους τόμους τοῦ Ἀθηναϊκοῦ Κέντρου Οἰκιστικῆς, ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΔΟΞΙΑΔΗ, “*The Human Community*” (Ἀθήνα 1962-1967).

ὅπως ἡ *Standard Industrial Classification*⁵⁰. Αὐτὴ ἡ σκέψη εἶναι χαρακτηριστικὴ τῆς ἀναζήτησης ἐκ μέρους τοῦ ἐνὸς συστηματικοῦ καὶ ἱεραρχημένου ταξινομητικοῦ μητρώου, ἀλλὰ δείχνει, ἐπίσης, μία σύγχυση μεταξύ τῆς οἰκονομικῆς ἢ ἄλλων ταξινομήσεων καὶ τῆς ἀναζητούμενης χρηστικῆς ταξινόμησης. Ὁ McLoughlin, μὴ διαθέτοντας μία τέτοια συστηματικὴ χρηστικὴ ταξινόμηση, ἀνατρέχει τόσο σὲ τρέχουσες ἀποσπασματικὲς ἀναφορὲς ἀντληθῆναι ἀπὸ τὴν ἐπαγγελματικὴ πρακτικὴ, ὅσο καὶ στὴ χρήση τοῦ «κ.τ.λ.», ποῦ εἶναι ἡ ἀκύρωση ὁποιασδήποτε ταξινόμησης. Εἶναι προφανὲς ὅτι, χωρὶς τὴ σχετικὴ συστηματικὴ γνώση, ποῦ δὲν εἶναι παρὰ μία ἀπὸ τίς πάμπολλες συνιστώσες μίας χωρικῆς θεωρίας, ἡ πολεοδομικὴ πρακτικὴ ἀντιμετωπίζει τὸ ἴδιο τὸ ἀντικείμενό της μὲ ἀσάφεια καὶ ἀναγκάζεται νὰ προβεῖ σὲ ἐμπειρικοὺς καὶ *ad hoc* χειρισμοὺς. Εἶναι τουλάχιστον παράδοξο ὅτι, κατὰ τὸν μισὸ περίπου αἰῶνα ποῦ ἀκολούθησε μετὰ τὴ συστημικὴ θεωρία, τὸ ἐρώτημα αὐτό, καθὼς καὶ ὅλο τὸ θέμα τῆς ἀναλυτικῆς χωρικῆς χρηστικῆς θεωρίας, παρέμεινε ἀναπάντητο.

ε) Ἡ χρηστικὴ χωρικὴ θεωρία δὲν εἶναι ἡ μόνη ἀναλυτικὴ θεωρία πολεοδομίας. Ἡ ἀνάλυση τοῦ διοικητικοῦ συστήματος τοῦ χωρικοῦ προγραμματισμοῦ ἀπὸ τοὺς Newman καὶ Thornley δὲν εἶναι κάποια κανονιστικὴ πολεοδομικὴ θεωρία, ἀλλὰ ἐπιστημονικὴ περιγραφή ἐνὸς πολεοδομικοῦ φαινομένου. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὸ ἀναλυτικὸ σκέλος τοῦ μεταπρογραμματισμοῦ τοῦ Faludi, τὸ ὁποῖο ἔχει ὡς ἀντικείμενο τὸ «περιβάλλον τοῦ προγραμματισμοῦ» (*planning environment*), δηλαδὴ τὸ διοικητικὸ πλαίσιο τοῦ, καὶ καταγράφει, κατὰ τὸν συγγραφέα, ἓνα ὀρισμένο «ῥυθμὸς τοῦ προγραμματισμοῦ» (*planning style*). Ὁ Faludi ἔχει πλήρη ἐπίγνωση τῆς διαφορᾶς μεταξύ τῆς μελέτης τοῦ συστήματος προγραμματισμοῦ ὅπως πράγματι λειτουργεῖ, ποῦ εἶναι ἀντικείμενο μίας «θετικῆς» (*positive*) θεωρίας, ὅπως ἀποκαλεῖ τὴν ἀναλυτικὴ θεωρία, καὶ τῆς κανονιστικῆς θεωρίας τοῦ συστήματος⁵¹.

Ἄναλυτικὸ εἶναι καὶ τὸ ἐπίπεδο στὸ ὁποῖο κινοῦνται γενικὰ ἡ μαρξιστικὴ ἢ συγκρίσιμες προσεγγίσεις. Γιὰ τὴν πρώτη, ὅχι μόνον δὲν ἀπομονώνεται ἡ πολεοδομικὴ ὁμάδα, οὔτε καὶ σχετίζεται ἡ διαδικασία της μὲ μία μόνον παράγωγη συνιστώσα τῆς κοινωνικῆς δομῆς, ὅπως εἶναι ἡ πολιτικὴ, ἀλλὰ βάση τῆς ἀνάλυσης

50. McLoughlin, *Urban and Regional Planning*, σ. 58-70, 129-133.

51. Faludi, *Planning Theory*, σ. 187-201.

είναι ή θεμελιώδης κοινωνικο-οικονομική δομή, αναφορά τήν όποία συναντήσαμε και στους Newman και Thornley. Ήδη από τή δεκαετία του '70, αυτή ή προσέγγιση, με τó σκεπτικό ότι ή πολεοδομία είναι μέρος του κρατικού μηχανισμού και ότι και τά δύο έξυπηρετούν τή λειτουργία τής αγοράς και τήν άρχουσα τάξη, δηλαδή τó κεφαλαιοκρατικό σύστημα, έδωσε μία πολιτική φυσιογνωμία του πολεοδόμου ως όργάνου τους⁵². Πρόκειται, λοιπόν, για θεωρητική σύγχυση, όταν π.χ. ή μαρξιστική προσέγγιση ταξινομείται μαζί π.χ. με τόν συστημικό προγραμματισμό⁵³, επειδή άνήκουν σε ασύμβατα επιστημολογικά επίπεδα.

Ό Πίνακας 2 παρουσιάζει τήν ταξινόμηση του συνόλου των χρηστικών θεωριών, των θεωριών δηλαδή οι όποιες, με έπίκεντρο τήν κανονιστική θεωρία προγραμματισμού, έστιασμένη στή μεθοδολογία του, συνθέτουν τó σύνολο τής σφαίρας του χρηστικού προβληματισμού. Με αναφορά στήν τυπολογία του Allmendinger, αυτή ή ταξινόμηση προβάλλει άλλη διάρθρωση τής υβριδικής κατηγορίας του για τόν προγραμματισμό, μία διάρθρωση τήν όποία θεωρώ ως θεμελιακή. Στο έσωτερικό αυτής τής διάρθρωσης, όπως και στο έξωτερικό της, είναι δυνατόν νά αναζητηθούν διαστρωματώσεις επιπέδων παρόμοιες με αυτές τις όποιες προτείνει ό Allmendinger.

χρηστικές θεωρίες	χωρική έπιστήμη	χρηστική χωρική θεωρία (χωρολογία)
	πρακτική χωρικού προγραμματισμού	ανάλυτική θεωρία προγραμματισμού (κανονιστική) θεωρία προγραμματισμού

Πίν. 2. Ταξινόμηση των χρηστικών θεωριών.

52. Βλ. και TAYLOR, *Urban Planning Theory*, σ. 101-106, 126· ALLMENDINGER, *Planning Theory*, σ. 79-80, 82, 85-86, 90-92, 97-100.

53. Βλ. π.χ. ALLMENDINGER, *Planning Theory*, σ. 45. 'Ανάλογη σύγχυση χαρακτηρίζει τις απόψεις των O. YIFTACHEL και M. HUXLEY, *Debating Dominance and Relevance: Notes on the 'Communicative Turn' in Planning Theory*, *International Journal of Urban and Regional Research* 24(4), 2000, σ. 909-911.

Συναντᾶμε στη βιβλιογραφία θετικές αναφορές στη σύλληψη τῆς διαδικασίας τοῦ προγραμματισμοῦ μὲ τὴ μορφή «ἀποτύπωση ὑπάρχουσας κατάστασης-ἐρμηνευτικῆ προσέγγιση γιὰ ἐντοπισμὸ τοῦ κοινωνικοῦ πνεύματος τῆς πόλης (ἀνάλυση)-πολεοδομικὸ σχῆμα (σχέδιο)», ὅπως διατυπώθηκε ἀπὸ τὸν Patrick Geddes (1915), καὶ ὁ McLoughlin δὲν ἀποτελεῖ ἐξαίρεση⁵⁴. Κατὰ βάθος ὅμως αὐτὴ ἢ ἀποψη ταυτίζεται στὴ γενικὴ λογικὴ τῆς μὲ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ διαδικασία. Ἐὰν ξαναδοῦμε τὴν Εἰκόνα 8, ἀντιλαμβανόμαστε ὅτι ὁ McLoughlin πραγματοποιεῖ μίαν σαφῆ «μετατόπιση παραδείγματος», θέμα στὸ ὁποῖο συμφωνῶ μὲ τὸν Taylor⁵⁵, μὲ καίρια σημεῖα τὴν ἀναζήτηση μίας χωρικῆς θεωρίας, καθὼς καὶ τὸ βασικὸ ζήτημα τῆς πολιτικῆς τοῦ προγραμματισμοῦ, τὴν ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὸ μοναδικὸ καὶ παγιωμένο σχέδιο καὶ τὴν προώθηση τῆς διατύπωσης ἐναλλακτικῶν σχεδίων, τὴν ἀπαίτηση καὶ χρῆση συστηματικῶν μεθόδων γιὰ τὴν ἀνάλυση τοῦ χώρου καὶ τὴν ἀξιολόγηση τῶν σχεδίων, τὸν ἔλεγχο τῆς ἐφαρμογῆς καὶ τὸ κυκλικὸ τῆς διαδικασίας προγραμματισμοῦ.

Ἀκόμη καὶ ἂν θεωρηθεῖ ὅτι ὁ θετικισμὸς εἶναι ὡς σύνολο καὶ σὲ γενικὸ ἐπίπεδο παρωχημένος, θὰ ἦταν ἀπλοϊκὴ ἢ σκέψη ὅτι κάθε ἐπιμέρους προσφορά του εἶναι ἐξ ὀρισμοῦ ἀπορριπτέα. Στὴν περίπτωση τοῦ συστημικοῦ προγραμματισμοῦ, οἱ συνιστώσες του, πού ἀναφέρθηκαν, δὲν φαίνεται νὰ εἶναι ἀντικείμενο γενικῆς ἀμφισβήτησης, καὶ προσωπικὰ δυσκολεύομαι νὰ συλλάβω ὅποιουδῆποτε εἶδους προγραμματικὴ διαδικασία πού νὰ μπορεῖ νὰ ὀλοκληρωθεῖ ἀνεξάρτητα ἀπὸ αὐτὲς τίς συνιστώσες, ὅποιο καὶ ἂν εἶναι τὸ θεσμικὸ πλαίσιο τοῦ προγραμματισμοῦ. Ὅρθα βέβαια ὁ Taylor ἐπισημαίνει, συγκλίνοντας μερικῶς μὲ τὸ μοντέλο «δράσης» (*action-centered*) τοῦ John Friedmann, πού θέλει νὰ ἀντιτεθεῖ στὸν προσανατολισμὸ πρὸς τὴ διαδικασία λήψης ἀποφάσεων, ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ διακριτὲς συνιστώσες μίας γραμμικῆς διαδικασίας καὶ ὅτι ὁ χειρισμὸς τῆς καθεμίας πρέπει συγχρόνως νὰ μὴν ἀγνοεῖ τίς ὑπόλοιπες, ἀλλὰ ἐξίσου ὀρθὰ τονίζει, θέμα στὸ ὁποῖο διαφωνεῖ μὲ τὸν Friedmann, ὅτι εἶναι ζωτικῆς σημασίας ἡ δια-

54. McLoughlin, *Urban and Regional Planning*, σ. 125, καὶ Taylor, *Urban Planning Theory*, σ. 66. Σχετικὰ μὲ τὴν πρωτότυπη διατύπωση, βλ. P. Geddes, *Cities in Evolution: An Introduction to the Town Planning Movement and to the Study of Civics*, Routledge-Thoemmes, Λονδίνο καὶ Νέα Ὑόρκη 1915, σ. vi, 295, 313, 339-375, 397, 400.

55. Taylor, *Urban Planning Theory*, σ. 159.

τήρηση τῶν ἐννοιολογικῶν διαφορῶν μεταξύ τῶν συνιστωσῶν τῆς ὀρθολογικῆς δράσης⁵⁶.

Πιστεύω συμπερασματικά ὅτι ἡ ὀρθολογική-καθολική προσέγγιση, καὶ εἰδικότερα ἢ καθολική, ἀποτελεῖ ἓνα σταθερό, τὸ σταθερότερο, πλαίσιο ἀναφορᾶς—ὄχι μὲ τὴν κατὰ γράμμα διατύπωσή του, ἀλλὰ ὡς λογικὴ διάρθρωση μεθοδολογικῶν συνιστωσῶν— γιὰ τὴν κατανόηση τόσο τῆς τεχνικῆς λογικῆς τοῦ χωρικοῦ προγραμματισμοῦ καὶ τῆς φύσης τῶν συνιστωσῶν του, ὅσο καὶ τῆς λογικῆς τῶν διαφορετικῶν καὶ ἀνταγωνιστικῶν προσεγγίσεων στὸν προγραμματισμό, διότι ἐπιτρέπει τὴν ἀποτίμηση τῶν συγκλίσεων καὶ ἀποκλίσεων τους ἀπὸ αὐτό· ἀντίθετα, καμία ἀπὸ τὶς ἄλλες προσεγγίσεις δὲν μπορεῖ νὰ ἀναλάβει αὐτὴν τὴ λειτουργία, λόγω μερικότερης σύλληψης τῆς πολεοδομικῆς μεθοδολογίας. Στὴν ἐπόμενη ἐνότητα θὰ σκιαγραφήσω μὲ κριτικὸ τρόπο τὴ σφαῖρα αὐτῶν τῶν ἄλλων προσεγγίσεων καὶ θὰ τὶς ἀντιπαραβάλλω μὲ τὴ συστημικὴ προσέγγιση, προκειμένου νὰ τεκμηριώσω αὐτὴν τὴ θέση μου.

Οἱ θεωρίες χωρικοῦ προγραμματισμοῦ

Ἡ ὑποταγὴ τοῦ συνόλου τῶν συνιστωσῶν τοῦ προγραμματισμοῦ σὲ μία μόνον ἀπὸ αὐτές, πού γενικεύεται ὑπερβολικά, ὅπως στὸ πρότυπο δράσης, τὸ ὁποῖο καλύπτει ὅλη τὴ διαδικασία ὑπὸ τὴ λογικὴ τῆς δράσης, μὲ τὴν ἀποκλειστικὴ ἔννοια τῆς ἐφαρμογῆς⁵⁷, ἀφενὸς πτωχαίνει αὐθαίρετα στὴ συγκεκριμένη περίπτωσι τὴν ἔννοια τῆς δράσης καὶ ἀφετέρου καταλήγει γενικά σὲ μία ἐμπειρικὴ ἄρνηση τῆς συστηματικῆς ἀνάλυσης τοῦ συνόλου τῆς διαδικασίας τοῦ προγραμματισμοῦ. Ἀσφαλῶς εἶναι σημαντικὸ νὰ λαμβάνονται ὑπόψη οἱ κατευθύνσεις καὶ οἱ περιορισμοὶ πού θέτει ἡ ἐφαρμογὴ στὸ σύνολο τῆς προγραμματικῆς διαδικασίας, ἀλλὰ ἀκριβῶς τὸ ἴδιο ἰσχύει γιὰ κάθε μεθοδολογικὴ συνιστώσα τῆς τελει-

56. TAYLOR, *Urban Planning Theory*, σ. 113-115, 117-118. Κατ' ἀνάλογο τρόπο, ὁ ALLMENDINGER (*Planning Theory*, σ. 60) ἐπισημαίνει ὅτι ὁ συστημικός προγραμματισμός δὲν πρέπει νὰ ἀπορριφθεῖ ὡς ἐργαλεῖο στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ προγραμματισμοῦ, ὅταν ἀπορρίπτεται ὁ ἴδιος στὴν καθαρὴ μορφή του.

57. Ἀπὸ νωρίς, ὁ Friedmann ἐπέμενε στὴ στενὴ σχέση μεταξύ διατύπωσης καὶ ἐφαρμογῆς τοῦ σχεδίου [βλ. π.χ. J. FRIEDMANN, *A Conceptual Model for the Analysis of Planning Behavior*, FALUDI (ἐπιμ.), *A Reader in Planning Theory*, σ. 359, 368].

ταίας σέ σχέση με όλες τις υπόλοιπες. Ήταν με τὸ μοντέλο δράσης διασώζεται ἡ λοιπὴ διαδικασία τοῦ προγραμματισμοῦ, ἔστω καὶ ὡς ἐξαρτώμενη ἀπὸ τὴν ἐφαρμογή, ἄλλος προσανατολισμὸς πρὸς τὴ δράση ἔχει περιθωριοποιήσει αὐτὴν τὴ διαδικασία ἀκόμη περισσότερο. Ὁ ἰσχυρισμὸς εἶναι ὅτι ἡ πρακτικὴ δράση ἀπαιτεῖ ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴν πολιτικὴ τοῦ προγραμματισμοῦ καὶ τὰ σχέδια καὶ ἀποκλειστικὴ στροφὴ πρὸς τὴ δράση, με ἀποτέλεσμα νὰ μὴν ὑπάρχει μία πορεία ἀπὸ τὴν πολιτικὴ τοῦ προγραμματισμοῦ πρὸς τὴν ἐφαρμογὴ καὶ ἡ τελευταία νὰ μὴν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὡς «πραγματοποίηση πολιτικῆς», ἀποψη πού εἶναι κοινὴ με τὸ μοντέλο δράσης. Γιὰ ἄλλη μία φορὰ θὰ συμφωνήσω με τὴν κριτικὴ τοῦ Taylor ὅτι, ἀκόμη καὶ ἂν ἡ πολιτικὴ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴ, δὲν παύει ἡ τελευταία νὰ εἶναι πραγματοποιήσιμη τῆς πολιτικῆς αὐτῆς⁵⁸.

Πιστεύω ὅτι τέτοιου εἴδους ἀπόψεις, πού ἀντλήσαν ἀπὸ τις πολιτικὲς ἐπιστῆμες⁵⁹, ἔχουν τὸ ἐνδιαφέρον ὅτι προσπαθοῦν νὰ γεφυρώσουν τὸ κενὸ μεταξὺ πολεοδομικῆς θεωρίας καὶ πρακτικῆς, ἀλλὰ δημιουργοῦν ἄλλο κενὸ στὸ ἐσωτερικὸ τῆς θεωρίας πολεοδομίας. Παρόμοια εἶναι καὶ ἡ περίπτωση τῆς «σταδιακῆς» (*incremental*) προσέγγισης, πού διατυπώθηκε πρὶν ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ '60 στὶς ΗΠΑ ἀπὸ τὸν Charles E. Lindblom. Ὁ Lindblom ἀντιπαραθέτει συστηματικὰ τὴ μέθοδο τὴν ὁποία προτείνει, τὴ μέθοδο τῶν «Διαδοχικῶν Περιορισμένων Συγκρίσεων» (*Successive Limited Comparisons*), τὴ «μερικὴ μέθοδο» (*branch method*) ὅπως τὴν ἀποκαλεῖ, με τὴν ὀρθολογικὴ-καθολικὴ μέθοδο, τὴ «βασικὴ μέθοδο» (*root method*), καὶ ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ χρῆση τῆς τελευταίας εἶναι ἀδύνατη στὴν περίπτωση πολὺπλοκων προβλημάτων. Ἡ μεθόδός του δὲν ἀποβλέπει στὸν προγραμματισμὸ τῶν χρήσεων γῆς καὶ προσανατολίζεται πρὸς τὸ θέμα τῆς διατύπωσης πολιτικῆς (Εἰκ. 11). Τὰ κύρια ἐπιχειρήματα τοῦ συγγραφέα εἶναι, ὅπως πρωτοδιατυπώθηκαν, τὰ ἐξῆς:

α) Ἡ διαδικασία διατύπωσης πολιτικῆς πρέπει νὰ ἐπαναλαμβάνεται συνεχῶς, ὅποτε γίνεται μία διαδικασία διαδοχικῶν προσεγγίσεων σὲ ἐπιθυμητὲς ἀξίες (στοχεύσεις), με ἀποτέλεσμα τὴ βελτίωση τῶν προβλέψεων· κατὰ τὴ διάρκεια τῶν διάφορων ἀναθεωρήσεων, τὸ ἴδιο τὸ ἐπιθυμητὸ μεταβάλλεται.

β) Ὁ ἀριθμὸς τῶν ὑπὸ ἐξέτασιν ἐναλλακτικῶν πολιτικῶν πρέπει νὰ εἶναι πε-

58. TAYLOR, *Urban Planning Theory*, σ. 119-122.

59. ALLMENDINGER, *Planning Theory*, σ. 49.

ριορισμένος, αποκλείοντας αυθαίρετα πιθανές σημαντικές πολιτικές· οι επιλεγμένες πολιτικές πρέπει να διαφέρουν οριακά μεταξύ τους και το ίδιο ισχύει και για τη σχέση τους με τις τρέχουσες πολιτικές.

γ) Πρέπει να γίνεται εμπειρική και όχι συστηματική σύγκριση μεταξύ εναλλακτικών πολιτικών και των επιπτώσεών τους· μάλιστα οι συγκρίσεις είναι συνεχείς, λόγω του κυκλικού της διαδικασίας. Καλή πολιτική είναι αυτή που τυγχάνει της αποδοχής των ειδικών, έστω και αν διαφωνούν για τις αξίες τις οποίες εκπροσωπεί, ή δεν μπορούν να αιτιολογήσουν τί το καλό επιτυγχάνει.

δ) Δεν είναι δυνατόν να τίθενται αξίες πριν από τη διατύπωση πολιτικής, διότι δεν μπορούν να εντοπισθούν ανεξάρτητα από αυτήν, ούτε και είναι δυνατόν να ιεραρχηθούν οι αξίες.

ε) Οι συγγενικές πολιτικές προσφέρουν συγγενικούς συνδυασμούς αξιών. Πρέπει να επιλεγεί για κάθε πολιτική μια κύρια αξία, με ένα περιορισμένο σύνολο συνοδευτικών αξιών, χωρίς τη χρήση ιεραρχίας ούτε έστω και σημαντικές αξίες. Η διατύπωση συγγενικών πολιτικών επιτρέπει την αξιολόγηση συγγενικών εναλλακτικών αξιών. Έπειδή αναμένεται να επιτύχουν μερικώς μόνον οι στοχεύσεις που τέθηκαν, επιβάλλεται η άενη επανάληψη του συνόλου της ακολουθίας που προτείνεται.

στ) Η μέθοδος αυτή διατύπωσης πολιτικής μορφοποιεί την κατά στάδια και χωρίς άλματα τρέχουσα πρακτική. Η γνώση που προέρχεται από τις χρονικά επάλληλες συγκρίσεις περιθωριοποιεί ή ακόμη και απαλείφει την ανάγκη της θεωρίας, ή οποία είναι χρήσιμη μόνον για γνώση γενικότερου επιπέδου⁶⁰.

Από επιστημολογική άποψη, μία τέτοια απόπτωση της θεωρίας ανάγεται σε μία εμπειριοκρατική επιστημολογία της εμπειρίας ως μοναδικής βάσης της γνώσης, ή οποία απλώς δεν συνειδητοποιείται ως επιστημολογική θέση, επειδή θεωρείται ως φυσικό δεδομένο. Αυτή ή επιστημολογία οδηγεί στην εμπειρική μεθοδολογία διαδοχικών επαναλήψεων δοκιμής και σφάλματος, ή οποία δεν αντιλαμβάνεται ότι δεν υπάρχει εμπειρική άποψη άμοιρη ενός ευρύτερου σκεπτικού και,

60. C.E. LINDBLOM, The Science of 'Muddling Through', FALUDI (έπιμ.), *A Reader in Planning Theory*, σ. 151-169. Βλ. επίσης FALUDI, *Planning Theory*, σ. 150-153· ALLMENDINGER, *Planning Theory*, σ. 141-142.

συγχρόνως, δέν μπορεί νά δώσει ἐγγυήσεις γιά καμία σημαντική ἀλλαγή⁶¹. Ἀπό πολιτική ἄποψη, ἡ προσέγγιση τοῦ Lindblom εἶναι συντηρητική, τόσο ἐπειδὴ προωθεῖ μία ἰδεολογία ἐνὸς μὴ καινοτόμου προγραμματισμοῦ, ὅσο καὶ ἐπειδὴ ὁ ρεαλισμὸς τῆς συνεχοῦς προσαρμογῆς στὴ ροὴ τῶν πραγμάτων ἰσοδυναμεῖ μὲ πλήρη ὑποταγὴ στὴ λειτουργία τῆς ἐλεύθερης ἀγορᾶς, ἀντικατοπτρίζοντας τὴ φιλελεύθερη ἰδεολογία τῶν ΗΠΑ. Ἀπὸ κοινωνική ἄποψη, ἐπειδὴ συνδυάζει τίς χαμηλοῦ βεληνεκοῦς προτάσεις τοῦ μὲ πληθώρα ἀτομικῶν κέντρων ἀποφάσεων, ἔχει μία ἀτομικιστική ἀντίληψη τῆς δράσης καὶ τῆς κοινωνίας⁶².

Τελευταία θὰ θεωρήσω τὴ μεθοδολογική ἄποψη ποῦ εἶναι καὶ τὸ ἐπίκεντρο τοῦ ἐνδιαφέροντός μου. Ὁ Faludi ἀντιπαραβάλλει συστηματικά τὴ σταδιακὴ προσέγγιση μὲ τὴν ὀρθολογική-καθολική, ἀποδίδει τίς διαφορὲς τοὺς στὴν ἀντίληψή τους γιά τὸ γραφειοκρατικὸ σύστημα προγραμματισμοῦ καὶ συμπεραίνει ὅτι ἡ πρώτη ἀποδίδει πιστὰ τὸν προγραμματισμὸ τῆς πράξης ἀλλὰ δέν πρέπει νά ἐπιλεγεῖ, ἐνῶ ἡ δευτέρα εἶναι ἕνα ἀξίπιστο καὶ ἐπιδιωκτέο ἰδανικὸ ποῦ δέν στερεῖται ρεαλισμοῦ⁶³. Κατὰ τὴ γνώμη μου, ἡ σταδιακὴ προσέγγιση εἶναι θύμα τῆς ἐμπειροκρατικῆς ἄποψης τοῦ Lindblom ὅτι μία μεθοδολογία ταυτίζεται μὲ τὴν ἐμπειρική παρατήρηση, παρόλο ποῦ, ἀκόμη καὶ ἂν συμφωνήσει κανεὶς μαζί του, ὁ ἴδιος στηρίχθηκε τελικά στίς ἐμπειρίες του στίς ΗΠΑ. Λόγω αὐτῆς τῆς ἄποψης δέν συνειδητοποιεῖ οὔτε τὸν καθοριστικὸ ρόλο τῆς ὑπονοούμενης ἐπιστημολογίας, τὴν ὁποία χρησιμοποίησε, οὔτε καὶ τὸ γεγονός ὅτι μία μεθοδολογία δέν ἀποτυπώνει ἀπλῶς τὰ ἐμπειρικά δεδομένα ἀλλὰ κινεῖται σὲ ἕνα γενικότερο καὶ πιὸ ἀφηρημένο ἐπίπεδο, μὲ ἀποτέλεσμα αὐτὸ ποῦ φαίνεται ἐμπειρικά ὡς ἀπόλυτο νά ἀποδεικνύεται θεωρητικά ὡς μερικὸ, σχετικὸ ἢ ὀλισθηρό.

Μὲ αὐτὸ τὸ δεδομένο, θὰ ἤθελα νά ἐντοπίσω τρία κύρια θέματα ποῦ προκύπτουν ἀπὸ τὴ σύγκριση τῆς σταδιακῆς προσέγγισης μὲ τὴ συστημική. Πρῶτον, τίθενται στὴν πρώτη μία σειρά ἀπὸ μεθοδολογικοὺς χειρισμοὺς κατὰ τὴ διαδικασία διατύπωσης πολιτικῆς, συγκεκριμένα οἱ ἐναλλακτικὲς προτάσεις πολιτικῆς, ἡ σύγκρισή τους, οἱ σκοποὶ τῆς πολιτικῆς καὶ ἡ διάρθρωσή τους, ἡ ἐφαρμογὴ

61. A. ETZIONI, *Mixed-Scanning: A "Third" Approach to Decision-Making*, FALUDI (ἐπιμ.), *A Reader in Planning Theory*, σ. 220-229.

62. Βλ. ἐπίσης FALUDI, *Planning Theory*, σ. 153-154· ETZIONI, *Mixed-Scanning*, σ. 220.

63. FALUDI, *Planning Theory*, σ. 153, 154-168. Βλ. ἐπίσης TAYLOR, *Urban Planning Theory*, σ. 127.

της, με τις αναθεωρήσεις που απορρέουν από αυτή, και η κυκλική διαδικασία (Εἰκ. 11). Καμία νέα συνιστώσα δὲν προστίθεται στις μεθοδολογικές συνιστώσες της συστημικής προσέγγισης, ἀλλὰ ἀμφισβητοῦνται ὁ χαρακτήρας τους καὶ ἡ σειρά τους. Δεύτερον, ἡ ἐστίαση εἶναι στὴν πολιτική καθώς καὶ στὴν ἐφαρμογή, ὅπως στὴν περίπτωση τοῦ μοντέλου τῆς δράσης, καί, ὅπως σὲ αὐτὸ καὶ σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ συστημικὸ μοντέλο, ὑπάρχει ἄνοιγμα πρὸς τὸ εὐρύτερο περιβάλλον, συγκεκριμένα πρὸς τὴν οἰκονομικὴ διάστασή του. "Όλες οἱ ὑπόλοιπες συνιστώσες, πλὴν τῆς ἐφαρμογῆς, ἀναφέρονται στὸ ἐσωτερικὸ τῆς συνιστώσας τῆς πολιτικῆς τοῦ συστημικοῦ προτύπου [βλ. (6) Εἰκ. 11]. "Ἐτσι, τρίτον, ὅσο καὶ ἂν δὲν στεροῦνται ἐνδιαφέροντος τὰ ζητήματα τὰ ὅποια θίγονται, χάνονται ὅλες οἱ ὑπόλοιπες μεθοδολογικές συνιστώσες που ἀφοροῦν στὸν χωρικὸ προγραμματισμό. Συμπερασματικά, τὸ συστημικὸ πρότυπο μπορεῖ νὰ χρησιμεύσει ὡς σημεῖο ἀναφορᾶς γιὰ τὴ συζήτηση τῆς σταδιακῆς προσέγγισης, τὸ ἀντίστροφο ὅμως δὲν ἰσχύει.

Θὰ ἀναφερθῶ καὶ σὲ δύο ἄλλες προσεγγίσεις, που κινοῦνται στὴν ἴδια σφαῖρα τοῦ φιλελευθερισμοῦ, προκειμένου νὰ ἀποτιμήσουμε καὶ αὐτῶν τὴν προσφορά στὴ θεωρία προγραμματισμοῦ. Ἡ πρώτη, ἡ «πραγματιστική» (*pragmatic*) προσέγγιση, κατάγεται καὶ πάλι ἀπὸ τὴς ΗΠΑ, στὴς ὁποῖες καὶ βασικὰ περιορίζεται, καὶ ἐδράζεται στὴ φιλοσοφία τοῦ πραγματισμοῦ (*pragmatism*), ἡ ὁποία συνδυάζει τὴν ἐμπειριοκρατικὴ ἐπιστημολογία καὶ τὴν ἐχθρότητα πρὸς τὴ γενικὴ θεωρία (ὁ πραγματισμός, ἀκριβῶς λόγω τῆς ἐμπειριοκρατικῆς βάσης του, περιορίζεται στὰ ἄμεσα ἐμπειρικά δεδομένα, χωρὶς ἀναζήτηση βαθύτερων ἐρμηνευτικῶν αἰτιῶν) μὲ τὴν ἀπόρριψη ὁποιασδήποτε ἀπόλυτης ἀλήθειας, τὴ φιλελεύθερη ἰδεολογία καὶ τὴν ἐστίαση στὴ δράση μίας κοινότητας. Εἶναι περίπου οἱ ἴδιοι παράγοντες μὲ αὐτοὺς τοὺς ὁποῖους συναντήσαμε καὶ στὸ μοντέλο τοῦ Lindblom, διατυπωμένο ἕνα τέταρτο τοῦ αἰῶνα νωρίτερα. Συγχρόνως, δὲν παύουν νὰ ὑπάρχουν διαφορὲς μεταξύ τῶν δύο προσεγγίσεων. Ἡ σημαντικότερη ἀφορὰ στὸ θέμα τῶν ἀξιών, ἐπειδὴ ὁ πραγματισμός τὴς προβάλλει ἰδιαίτερα καὶ τὴς συνδέει μὲ ἕνα συγκεκριμένο πρόβλημα μίας ἐκάστοτε δεδομένης κοινότητας, μὲ τοὺς ἀξιακοὺς κανόνες τῆς, θεωρώντας ὅτι ἀπαιτεῖται ἠθικὴ συνδιαλλαγή μεταξύ τῶν μελῶν τῆς ἐνόψει δράσης, καὶ πρεσβεύει ὅτι αὐτὸ τὸ κανονιστικὸ σκέλος μπορεῖ νὰ ἐπιτελεσθεῖ μόνον στὸ πλουραλιστικὸ πλαίσιο τῆς φιλελεύθερης δημοκρατίας. Εἶναι κεντρικὸ γι' αὐτὸν τὸ ζήτημα τῆς ἀνταλλαγῆς τῶν ἀπόψεων καὶ τῆς κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης στὸ ἐσωτερικὸ μίας κοινότητας. Μία θεωρία ὅμως ἰσοδύναμων πολιτῶν ἀγνοεῖ τὴν ἄνιση κατανομὴ τῆς ἰσχύος μεταξύ τους, καὶ σὲ αὐτὸ τὸ θέμα,

τὸ ὁποῖο ἀναγνώρισε ἀργότερα καὶ ὁ Lindblom, ὑπῆρξε νεότερη ἐπιρροή τοῦ Michel Foucault στὸν πραγματισμό⁶⁴.

Γιὰ τὸν πραγματισμό, ἡ κοινωνικὴ δράση εἶναι ἀδιάρρηκτα συνδεδεμένη μὲ τις ἀξίες, καὶ στὸ ἐπίκεντρό του εἶναι αὐτὴ καὶ τὰ ἀποτελέσματά της, ὅχι ἡ διαδικασία γιὰ τὴν ἐπίτευξή τους. Σὲ ἐκ πρώτης ὄψεως ἀντίθεση μὲ τὴν ὀρθολογικὴ-καθολικὴ προσέγγιση, ὁ πραγματισμὸς πρεσβεύει ὅτι ἡ δράση δὲν ὑπακούει σὲ στοχεύσεις πού τίθενται *a priori*, ἀλλὰ ὅτι αὐτὲς προκύπτουν ἀπὸ τὴν ἔνταξη στὸν κόσμο, τὴν ἐμπειρία του καὶ τοὺς περιορισμοὺς τοὺς ὁποῖους θέτει μία δεδομένη περίσταση· ὑπάρχει ἀλληλεπίδραση μεταξύ ἐμπειρίας καὶ περιστασῆς⁶⁵. Θέτει, λοιπόν, στὴν πραγματικότητα ὁ πραγματισμὸς μία γραμμικὴ διαδικασία ἀπὸ τις στοχεύσεις, μέσω τῆς δράσης, πρὸς τὴν ἐφαρμογή.

Σύγχρονες ἐξελίξεις τοῦ πραγματισμοῦ τὸν προσέγγισαν μὲ τὸν μεταμοντέρνο προβληματισμὸ τῆς γλώσσας καὶ τῆ φιλοσοφία τῆς ἐπικοινωνίας, καὶ ἔτσι ἡ πραγματιστικὴ προσέγγιση στὸν προγραμματισμὸ τείνει νὰ γίνῃ ἓνα μείγμα τῆς μετανεοτερικῆς προσέγγισης σὲ αὐτὸν καὶ τῆς «συνεργατικῆς», στίς ὁποῖες θὰ ἀναφερθῶ στῆ συνέχεια. Σὲ αὐτὸ τὸ πλαίσιο, οἱ ἀναπόφευκτες ἀντιθέσεις μεταξύ ἀπόψεων λύνονται μέσω τοῦ λόγου, εἰδικότερα τῆς συνομιλίας. Σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχικὴ ἄποψη τοῦ Richard Rorty, ὁ φιλόσοφος συμμετέχει ὡς «εἰρωνεύομενος» (*ironist*), χρησιμοποιώντας κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο τῆ γλώσσα μὲ σκοπὸ νὰ διατηρηθεῖ ἡ συνομιλία μέχρις ὅτου ἐπιτευχθεῖ κάποια συμφωνία, μετὰ ὅμως τις κριτικὲς πού τοῦ ἀσκήθηκαν ἀντικατέστησε αὐτὴν τὴν ἔννοια μὲ τὸν «προφήτη», ὁ ὁποῖος προτείνει γιὰ τὸ μέλλον τὸ ἀδιανόητο. Αὐτὴ εἶναι μία φυσιογνωμία τὴν ὁποία προτείνει ἡ πραγματιστικὴ προσέγγιση γιὰ τὸν πολεοδόμο⁶⁶.

Ἡ πραγματιστικὴ προσέγγιση δὲν θέλει νὰ διατυπώσῃ μία συγκεκριμένη διαδικασία προγραμματισμοῦ, ἀλλὰ προτείνει ἓνα σύνολο στάσεων ἀπέναντί του.

64. P. HARRISON, A Pragmatic Attitude to Planning, ALLMENDINGER καὶ TEWDWR-JONES (ἐπιμ.), *Planning Futures*, σ. 157-171· ALLMENDINGER, *Planning Theory*, σ. 128-133, 138, 139, 141, 146.

65. HARRISON, A Pragmatic Attitude to Planning, σ. 160-161, 163, 166-167, 169, 170. Βλ. ἐπίσης ALLMENDINGER, *Planning Theory*, σ. 143-144.

66. ALLMENDINGER, *Planning Theory*, σ. 129, 132, 133-135, 140· HARRISON, A Pragmatic Attitude to Planning, σ. 171.

Με βάση ένα σύνολο δώδεκα σημείων το οποίο προτείνει ο Philip Harrison⁶⁷, παρατηρούμε ότι μπορούν να ταξινομηθούν σε τρεις ομάδες. Η πρώτη ομάδα επιτάσσει μία γενική στάση απέναντι στον προγραμματισμό, μία στάση δημιουργική και όχι δογματική και επιστημονικοφανή. Η δεύτερη ομάδα αναφέρεται στο αξιακό επίπεδο και προσβύει γόνιμες και ανοικτές στοχεύσεις υπό διαπραγμάτευση, οι οποίες να υπακούουν με μη δογματικό τρόπο στους αξιακούς κανόνες μίας κοινότητας και να εκφράζουν την αλληλεγγύη της, με σεβασμό όμως στις αξιακές διαφορές. Η τρίτη, τέλος, ομάδα έχει μεθοδολογικό χαρακτήρα και παροτρύνει στην ενσωμάτωση της εμπειρίας και της κατάστασης, στην ευστοχη και πειραματική σύνθεση ιδεών και δράσης και στον προσανατολισμό προς το αποτέλεσμα και τις επιπτώσεις της δράσης. Ο τελευταίος πρέπει να επισκιάζει τον προσανατολισμό προς αρχές ή μεθοδολογία για τον έαυτό τους. Δεν απορρίπτεται, αλλά ένα μόνον από τα δώδεκα σημεία αναφέρεται στην ορθολογική διαδικασία, ή οποία θεωρείται γενικόλογα ως ευπρόσδεκτη.

Όπως και στην περίπτωση, λοιπόν, της σταδιακής προσέγγισης, επίκεντρο της πραγματιστικής είναι το δίπολο εφαρμογής και αποτελεσμάτων της πολιτικής, με άνοιγμα προς το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον, το οποίο τώρα δεν είναι ιδιαίτερα οικονομικό αλλά έχει τη μορφή της κοινότητας και της κατάστασης (Εικ. 12). Σε αντίθεση, πάλι, με τη σταδιακή προσέγγιση, δεν δίδεται έμφαση στο κυκλικό της διαδικασίας: επίσης, δεν απορρίπτεται ή συστηματική διαδικασία, μόνον που αυτή περιορίζεται σε μία γενικόλογη αναφορά, πτωχότερη από τις επισημάνσεις της σταδιακής προσέγγισης. Με αυτόν τον τρόπο, ή αντίληψη περί μειωμένης έμφασης στη συστηματική διαδικασία μετατρέπεται στην πράξη, όπως και στην περίπτωση της σταδιακής προσέγγισης, σε άτελή θεωρία του προγραμματισμού.

Η δεύτερη προσέγγιση είναι προϊόν του νεοφιλελεύθερου πολιτικού κινήματος της Νέας Δεξιάς, που ανεδύθη στη δεκαετία του '70. Η όπτική της νεοφιλελεύθερης πολιτικής θεωρίας για τον προγραμματισμό έχει υποβαθμιστικό χαρακτήρα, επειδή κατηγορεί τη σοσιαλδημοκρατία για αναποτελεσματικότητα της γραφειοκρατικής λήψης αποφάσεων, στο πλαίσιο υπερβολικής κρατικής παρεμβατικότητας. Θεωρεί ότι ο κρατικός χωρικός προγραμματισμός απολήγει σε

67. HARRISON, A Pragmatic Attitude to Planning, σ. 170.

βάρος της αγοράς, ή οποία είναι αποτελεσματικότερη. Αυτή η λογική εκδηλώνεται με δύο τάσεις. Σύμφωνα με την ήπια, υπάρχει ανάγκη περιορισμένου χωρικού προγραμματισμού, αλλά λειτουργία του είναι η υποβολή της αγοράς —ή θέση της σταδιακής προσέγγισης—, θέση που συνδέεται με συγκεκριμένη αντίληψη για τη διαδικασία και το αντικείμενο του συστήματος προγραμματισμού, ενώ, σύμφωνα με την ισχυρή τάση, η αγορά πρέπει να αφεθεί πλήρως ελεύθερη και να απαλλαγεί από τον προγραμματισμό⁶⁸.

Ήσυχως των επιπτώσεων της νεοφιλελεύθερης πολιτικής στην πρακτική του προγραμματισμού, είναι σαφές ότι ως θεωρία προγραμματισμού απομακρύνεται από οποιαδήποτε συστηματική θεωρία του και δεν έχει καμία προσφορά στις μεθοδολογικές συνιστώσες του, επειδή το ενδιαφέρον της στρέφεται προς το διοικητικό σύστημα του προγραμματισμού, συγκεκριμένα ως περιβάλλον της εφαρμογής (Είκ. 13). Με αυτόν τον τρόπο προσομοιάζει μερικώς στην προοπτική του Faludi, παρ' όλο που ο προσανατολισμός της είναι διαφορετικός. Η νεοφιλελεύθερη προσέγγιση επιτρέπει μία θεωρητική διευκρίνιση στο έσωτερικό των κανονιστικών θεωριών προγραμματισμού (Πίν. 2), επειδή υποδεικνύει ότι αυτές μπορεί να έχουν μία διττή προέλευση, δηλαδή οφείλονται είτε σε ειδικούς, με την αναπόφευκτη ρητή ή υπονοούμενη πολιτική ιδεολογία τους, είτε στον πολιτικό χώρο, από τον οποίο μεταφέρεται γενική πολιτική ιδεολογία στο συγκεκριμένο θέμα του χωρικού προγραμματισμού.

Η σταδιακή και η πραγματιστική προσέγγιση, μαζί με αυτήν της Νέας Δεξιᾶς, θά μπορούσαν, λοιπόν, να αποκληθούν «φιλελεύθερη θεωρία προγραμματισμού», ενώ προσεγγίσεις όπως το μοντέλο δράσης, ή σταδιακή και η πραγματιστική μπορούν να ομαδοποιηθούν στην κατηγορία «ένεργητική θεωρία προγραμματισμού». Θά περάσω τώρα στη «συμμετοχική προσέγγιση του προγραμματισμού», εκκίνηση της οποίας αποτελεί ο «συνηγορικός προγραμματισμός» (*advocate planning*) του Paul Davidoff, με προέλευση τις ΗΠΑ των αρχών της δεκαετίας του '60.

Ο συνηγορικός προγραμματισμός προηγήθηκε ιστορικά του πραγματιστικού κατά μία εικοσαετία περίπου και δεν εδράζεται στον πραγματισμό⁶⁹, αλλά σύντο-

68. TAYLOR, *Urban Planning Theory*, σ. 130-136· ALLMENDINGER, *Planning Theory*, σ. 90, 105, 117-120, 124.

69. Αυτήν την άποψη διατυπώνει ο ALLMENDINGER, *Planning Theory*, σ. 147.

μα έλαβε έναν ισχυρά πολιτικοποιημένο κοινωνικό χαρακτήρα. Αρχικά είχε ως βασική ομοιότητα με τον σταδιακό και τον πραγματιστικό προγραμματισμό τον ιδιαίτερο προσανατολισμό προς την πολιτική και την εφαρμογή του προγραμματισμού. Είχε πολλές επικαλύψεις με τον συστημικό προγραμματισμό, επειδή δεχόταν την ύπαρξη μίας σταθερής μεθοδολογίας προγραμματισμού με διακριτά βήματα, σχεδόν τὰ ίδια με αυτά του συστημικού μοντέλου. Η κύρια απόκλιση του ήταν η κυρίαρχη σημασία την οποία έδινε στο δίπολο πολιτικής-εφαρμογής του προγραμματισμού, που θεωρούσε ως αδιάρρηκτα συνδεδεμένο με τη διατύπωση εναλλακτικών σεναρίων και την αξιολόγησή τους. Ο ισχυρός πόλος αυτού του διπόλου είναι ο πολιτικός, που αντιμετωπίζεται υπό το πρίσμα των αξιών, των οποίων η διατύπωση δεν επαφίεται μόνον στον πολεοδόμο αλλά και, κυρίως, στους πελάτες του: τον άμεσο, τον εργοδότη του, και τους τελικούς αποδέκτες, αυτούς που επηρεάζονται από την πολεοδομική πρόταση. Γίνεται πάντως αντιληπτό ότι από τους τελευταίους δεν πηγάζει μία ενιαία και ομοιογενής άποψη. Με αυτούς τους τελικούς αποδέκτες, ο συνηγορικός προγραμματισμός ανοίγεται, μέσω της συνιστώσας της πολιτικής, προς το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον του⁷⁰.

Σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα, ο συνηγορικός προγραμματισμός ανταποκρίθηκε πλήρως σε αυτόν τον χαρακτηρισμό, λόγω της ισχυροποίησης του πολιτικού προσανατολισμού του. Οι λοιπές συνιστώσες του προγραμματισμού, όπως η αποτύπωση της υπάρχουσας κατάστασης, οι υπάρχουσες τάσεις και οι προβολές στο μέλλον, φαίνεται να θεωρούνται αναγκαίες από τον Davidoff, αλλά το ενδιαφέρον του έλκει σχεδόν αποκλειστικά ο ισχυρός πόλος του διπόλου του, η χάραξη πολιτικής· συγχρόνως, τον απασχολεί η αξιολόγηση των σχεδίων, επειδή και αυτή προϋποθέτει, κατ' αυτόν, τη χρήση αξιολογικού συστήματος (Είχ. 14).

Σύμφωνα με τον Davidoff, ο δημοκρατικός προγραμματισμός, ο «πολύμορφος» προγραμματισμός (*plural planning*) ή «συνηγορικός» προγραμματισμός (*advocate planning*), πρέπει να βασισθεί σε πολιτικές και κοινωνικές αξίες και να περιλάβει τη συμμετοχή των πολιτών. Ο καθορισμός της πολιτικής προκύπτει από τις κάθε είδους ενδιαφερόμενες ομάδες, από την αρμόδια υπηρεσία και από τον πολεοδόμο, ο οποίος εκφράζει τις απόψεις του πελάτη του, όμως έχει και τον

70. P. DAVIDOFF και T. A. REINER, A Choice Theory of Planning, FALUDI (έπιμ.), *A Reader in Planning Theory*, σ. 11-39.

εκπαιδευτικό ρόλο να τὸν βοηθήσει νὰ ἀποσαφηνίσει τὶς ἰδέες του καὶ ὀφείλει, ὅταν ἐκεῖνος διαφωνεῖ, νὰ προσπαθήσει νὰ τὸν μεταπείσει. Ὁ Davidoff ὑποστηρίζει τὴ δυνατότητα ἀντίθεσης τῶν ἐπαγγελματιῶν πολεοδόμων στὰ ἐπίσημα σχέδια, τὴν υπεράσπιση ἀπὸ τὸν πολεοδόμο ἐναλλακτικῶν σχεδίων, ἐκπονημένων ἀπὸ ἐνδιαφερόμενες ομάδες, καὶ τὴν ἐκπόνηση σχεδίων εἰδικὰ γιὰ τὴ στήριξη τῶν χαμηλῶν εἰσοδημάτων. Οἱ ἐναλλακτικὲς προτάσεις, λοιπόν, πρέπει νὰ ἔχουν αὐτὴν τὴν πρὸέλευση καὶ νὰ μὴν ὀφείλονται στὶς τεχνικὲς ἐπιλογὲς τοῦ πολεοδόμου, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ συστημικὸ μοντέλο. Αὐτὲς οἱ ἀπόψεις καθορίζουν καὶ τὴ φυσιογνωμία τοῦ πολεοδόμου: Μπορεῖ νὰ εἶναι τεχνικός, ἀλλὰ ἔχει κυρίως τὸν ρόλο τοῦ συνηγόρου, ποὺ ὑποστηρίζει τὶς ἀπόψεις τοῦ πελάτη του καθὼς καὶ τοῦ ἴδιου, καὶ ἀντικρούει τὶς ἀντίπαλες ἀπόψεις. Αὐτὸς ὁ νομικὸς ρόλος στὸ πλαίσιο πολιτικοῦ διαλόγου συνάδει μὲ τὴν ἀνταγωνιστικὴ φύση τοῦ συνηγορικοῦ προγραμματισμοῦ⁷¹.

Ὁ δημοκρατικὸς προγραμματισμὸς, ἡ συμμετοχὴ τῶν πολιτῶν καὶ ἡ κεντρικὴ θέση τῶν ἀξιῶν εἶναι κύριοι ἄξονες τοῦ πραγματιστικοῦ καὶ τοῦ συνηγορικοῦ προγραμματισμοῦ καὶ εἶναι οἱ ἴδιοι ἄξονες ποὺ κυριαρχοῦν στὸν συνεργατικὸ ἢ «ἐπικοινωνιακὸ» (*communicative*) προγραμματισμὸ, τὸν ὁποῖο ὁ Allmendinger θεωρεῖ ὡς μεταρρυθμιστικὴ νεοτερικότητα ἢ νεο-νεοτερικότητα⁷² (ἐνσωματώνει, ἐπίσης, καὶ μετανεοτερικὰ στοιχεῖα). Αὐτὴ ἡ προσέγγιση διαμορφώθηκε ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ '80, κυρίως μὲ τὴν ἐπιρροή τῆς κεντρικῆς θεματολογίας τριῶν συγγραφέων, τῆς ἀποψης περὶ ὀρθολογισμοῦ τοῦ Jürgen Habermas, τῆς κατάδειξης τῆς σχέσης μεταξὺ τῆς χρήσης τοῦ νοήματος καὶ τῆς ἰσχύος τοῦ Michel Foucault καὶ τῆς ἀνάλυσης τῶν δικτύων τῶν κοινωνικῶν σχέσεων τοῦ Anthony Giddens, μὲ κυρίαρχη τὴν πρώτη⁷³.

Υπάρχουν, γιὰ τὸν Habermas, δύο εἶδη ὀρθολογισμοῦ, ὁ ἐργαλειακὸς καὶ ὁ ἐπικοινωνιακός· ὁ ἐπικοινωνιακὸς προγραμματισμὸς θέλει νὰ προβάλει τὸν δεύτερο, θεωρώντας τὴν ἐπικράτηση τοῦ πρώτου ὡς ἐπιβλαβή. Ὁ ἐπικοινωνιακὸς ὀρθολογισμὸς ἀπαιτεῖ γενικὴ συναίνεση καὶ τὸ ἴδιο ἐπιζητᾶ καὶ ὁ ἐπικοινωνιακὸς

71. DAVIDOFF, *Advocacy and Pluralism in Planning*, σ. 275-287, 291.

72. ALLMENDINGER, *Planning Theory*, σ. 196.

73. ALLMENDINGER, *Planning Theory*, σ. 197-198. Βλ. ἐπίσης P. HEALEY, *The Communicative Turn in Planning Theory and its Implications for Spatial Strategy Formation*, CAMPBELL καὶ FAINSTEIN (ἐπιμ.), *Readings in Planning Theory*, σ. 239, 240-241.

προγραμματισμός. Ο τελευταίος είναι στενά συνδεδεμένος με την αντίληψη ενός γενικού αξιακού συστήματος, το οποίο ομαδοποιεί με τη δημοκρατία, την ισότητα των πολιτών και την κοινωνική δικαιοσύνη, καθώς και με την περιβαλλοντική βιωσιμότητα. Η αντίληψή του για τη δημοκρατία είναι ή συμμετοχική, με την έννοια της συμμετοχής όλων των ενδιαφερόμενων πολιτών, αλλά τότε όρθα θέτει ο Allmendinger το ερώτημα του τρόπου συνδυασμού της (ιδεατής) συμμετοχικής δημοκρατίας με την αντιπροσωπευτική. Ο επικοινωνιακός προγραμματισμός διαπνέεται από σχετικότητα, επειδή επαγγέλλεται μὲν την αλλαγή αλλά απέχει από τον καθορισμό της. Επίσης, απορρίπτει τόσο τη συστημική όσο και κάθε συστηματική προσέγγιση και προσβέει ότι η διαδικασία του προγραμματισμού πρέπει όχι μόνον να διατυπώνεται εκάστοτε *ad hoc* αλλά και να υπόκειται σε συνεχή κριτική. Επιζητάται όμως η θέση μίας ισορροπίας μεταξύ αποφυγής της συστηματικότητας και κανονιστικής πρόθεσης⁷⁴.

Είναι χαρακτηριστικές της επικοινωνιακής προσέγγισης οι απόψεις ενός από τα πλέον κεντρικά πρόσωπά της, της Patsy Healey. Ο προβληματισμός της Healey περιστρέφεται γύρω από τη μικροκλίμακα των δικτύων των οικονομικών και κοινωνικών σχέσεων, σε αντίθεση, όπως αναφέρει, με τη μακροκλίμακα της πολιτικής οικονομίας, από την πολιτισμική ποικιλομορφία, καθώς και από τον συνεπαγόμενο πολλαπλό τρόπο τόσο θεώρησης του κόσμου και των σχέσεων με τους άλλους όσο και ύπαρξης αξιών και συμφερόντων. Όπως δηλώνει, επίκεντρο των νέων αναζητήσεων είναι η διατύπωση κανονιστικών αρχών για τον τρόπο συζήτησης, με την έννοια της επικοινωνιακής πρακτικής, στον δημόσιο χώρο, με βάση τη συμμετοχή των πολιτών και με σκοπό τη δημιουργία συναίνεσης για τον χωρικό προγραμματισμό.

Η στρατηγική διαδικασία του χωρικού προγραμματισμού ως «έρμηνευτικής» (*interpretative*) διαδικασίας, με «άνοικτο» (*inclusionary*) χαρακτήρα και βάση τη συμμετοχική δημοκρατία, περιλαμβάνει, κατά τη Healey, τα εξής πέντε βήματα:

α) Έντοπισμό της συνέλευσης των ενδιαφερομένων, ή οποία αποτελείται από την εκάστοτε συγκεκριμένη χωρική κοινότητα, αλλά και όσους είναι εκτός αυτής

74. ALLMENDINGER, *Planning Theory*, σ. 199-200, 213, 214-215, 217, 221, 222.

και έχουν άμεσο ή έμμεσο συμφέρον για τὰ θέματά της. Τὸ σῶμα αὐτὸ συγκροτεῖται ἀπὸ διαφορετικές «κοινότητες λόγου» (*discourse communities*).

β) Ἀνοικτὸ χειρισμὸ τῶν χωρικῶν καὶ περιβαλλοντικῶν θεμάτων τὰ ὁποῖα θὰ συζητηθοῦν, καὶ τοῦ τρόπου συζήτησής τους. Ἡ Healey ταυτίζει ἀτυχῶς αὐτὸ τὸ βῆμα μὲ τὴν ἀποτύπωση τῆς ὑπάρχουσας κατάστασης, ἐνῶ πρόκειται γιὰ τελείως διαφορετικὸ δεδομένο, καὶ συγκεκριμένα γιὰ τὸ πλαίσιο πὺ διαμορφώνει τὴ συνιστώσα τῆς πολιτικῆς τοῦ προγραμματισμοῦ. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο περιθωριοποιεῖται ἡ ἀναντίρρητη ἀνάγκη τῆς ἀκριβοῦς γνώσης τῆς ὑπάρχουσας διάρθρωσης τοῦ χώρου. Ἡ Healey δίνει ἰδιαίτερο βάρος στὸ νόημα τῶν θεμάτων γιὰ διαφορετικούς ἀνθρώπους καὶ πιστεύει ὅτι εἶναι δυνατὴ ἡ ἀπαγκίστρωση ἀπὸ προηγούμενες ἀντιλήψεις, πὺ εἶναι μία φαινομενολογικὴ ἄποψη, καθαρὰ ὅμως οὐτοπιστικὴ. Εἰδικότερα, αὐτὸ τὸ βῆμα ἀναφέρεται, κατὰ τὴ συγγραφέα, στὸ ὕφος, στὴ διαδικασία καὶ χωρικὴ ὀργάνωση τῆς συζήτησης, στὴν ἀνάγκη νὰ γίνουν γενικότερα κατανοητὲς οἱ διαφορετικὲς γλῶσσες, δηλαδὴ προσεγγίσεις, καὶ στὸν σεβασμὸ ὁ ὁποῖος ἀπαιτεῖται πρὸς τὴν προσωπικότητα παρόντων καὶ ἀπόντων.

γ) Ἀποσαφήνιση καὶ ὀργάνωση τοῦ πεδίου τῶν ἐπιχειρημάτων, ἀφοῦ οἱ συμμετέχοντες ἔχουν ἤδη ἐνθαρρυνθεῖ νὰ διερευνήσουν ἐκτενῶς τὸ νόημα τῶν θεμάτων τὰ ὁποῖα συζητήθηκαν καὶ ἔχουν ἐξωτερικεύσει τίς ἀξίες τους. Αὐτὸν τὸν ρόλο ἔχει ὁ εἰδικός, ὁ ὁποῖος τὸν ἀναλαμβάνει ἐπιπλέον τοῦ ρόλου του ὡς συμμετέχοντος μὲ προσωπικὴ ἄποψη. Εἶναι ὁ ρόλος τῆς «τεχνικῆς διευκόλυνσης» (*expert facilitation*), παρόμοιας φυσιογνωμίας τοῦ πολεοδόμου μὲ αὐτὴν τὴν ὁποῖα προτείνει ὁ Davidoff, μὲ τὴ διαφορὰ ὅτι γιὰ τὴ Healey ὁ πολεοδόμος εἶναι μόνον μία ἀπὸ τίς περιπτώσεις τῶν εἰδικῶν. Οἱ τελευταῖοι χαρακτηρίζονται μὲ τὸν ὄρο «διευκολύνοντες» (*facilitators*) ἢ «ἐπικοινωνητές».

δ) Διατύπωση στρατηγικῆς ὡς νέου λόγου (*discourse*) πολιτικῆς, ὁ ὁποῖος εἶναι ἓνα σύστημα νοήματος πὺ δίνει νόημα σὲ προβλήματα καὶ δράσεις καὶ ἐνσωματώνεται σὲ μία στρατηγικὴ γιὰ δράση. Ἀλληλεπιδρᾷ μὲ τὸ προηγούμενο βῆμα καὶ προϋποθέτει τὴν ἐπίτευξη στρατηγικῆς συναίνεσης γιὰ κύρια θέματα τοῦ προγραμματισμοῦ. Εἶναι ἡ «ἀφήγηση» (*storyline*), ἡ ὁποῖα ἐπελέγη σταδιακὰ ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν ἀφηγήσεων περὶ δυνατῶν δράσεων πὺ ἀναπτύχθηκαν κατὰ τὴ συνεργατικὴ διαδικασία τοῦ λόγου. Ἐς παρατηρήσω ἐδῶ ὅτι τὸ θέμα τῆς συναίνεσης, ἀντλημένο ἀπὸ τὸν Habermas, προκαλεῖ ἔντονο σκεπτικισμό, ἐπειδὴ ὁ προγραμματισμὸς εἶναι γενικὰ πεδίο πολιτικῶν συγκρούσεων· ἐπίσης, ὅτι ὑποβιβάζεται ὅλο τὸ τεχνικὸ μέρος τοῦ προγραμματισμοῦ, ἐφόσον συμπυκνώνεται στὸν

άπλο λόγο τῶν ἐμπειρογνομόνων· ἕνας λόγος ὅμως δὲν ἀνταποκρίνεται οὔτε κατὰ διάνοια στὴ μακρὰ καὶ ἐπίπονη διαδικασία κάθε προγραμματισμοῦ.

ε) Ἐκδίκαση τῶν ἐνστάσεων καὶ συνεχὴ στοχαστικὴ κριτικὴ. Ἡ Healey ἀναφέρει ὅτι ἡ δευτέρα ἀντιστοιχεῖ στὴν παρακολούθηση τοῦ ὀρθολογικοῦ προγραμματισμοῦ, ἀλλὰ πιστεύει ὅτι ἡ πρότασή της προσθέτει τὸν ἔλεγχο ὅτι συνεχίζει μία στρατηγικὴ νὰ ἀνταποκρίνεται στὶς προσδοκίες τῆς πλειονότητος τῆς ἐνδιαφερόμενης κοινότητος, τὴν ἐνδεχόμενη ἀμφισβήτησή της καὶ τὴ δυνατότητα διατύπωσης νέων ἐναλλακτικῶν προτάσεων (Εἰκ. 15). Τελικά, ὅλοι αὐτοὶ οἱ χειρισμοὶ προβλέπονται ἀπὸ τὸ συστημικὸ πρότυπο, πλὴν βεβαίως αὐτοῦ πού ἀναφέρεται στοὺς ἐνδιαφερομένους.

Αὐτὴν τὴν ὁμοιότητα τὴν ἀντιλαμβάνεται καὶ ἡ Healey, ἡ ὁποία καὶ συγκρίνει τὰ βήματά της μὲ τὰ στάδια τοῦ McLoughlin, ἀναφέρει ὅμως ὅτι ἀντιλαμβάνεται τὰ τελευταῖα μὲ τελείως διαφορετικὸ τρόπο καὶ ὅτι δὲν συνδέονται γραμμικά, ἀλλὰ ἀλληλεπιδροῦν μεταξύ τους καὶ συχνὰ λαμβάνουν χώρα κατὰ παράλληλο τρόπο. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο θέλει νὰ ἀποφύγει τὴ διατύπωση μίας συγκεκριμένης διαδικασίας καὶ περισσότερο νὰ θέσει ἕνα σύνολο ἐρωτημάτων, ἢ ἀπάντηση στὰ ὁποῖα προϋποθέτει προσαρμογὴ της στὴν ἐκάστοτε κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ περίσταση⁷⁵. Εἶναι σαφὲς ὅτι πρόκειται θεωρητικὰ γιὰ μία ἐλεύθερη παραλλαγή τοῦ συστημικοῦ μοντέλου, μὲ σημαντικὴ ὅμως ἀπόκλιση ἀπὸ αὐτό, δεδομένου ὅτι ἀπομακρύνεται σαφῶς ἀπὸ τὸν ἐργαλειακὸ ὀρθολογισμό, γιὰ νὰ μετατοπισθεῖ πρὸς τὸν ἐπικοινωνιακὸ, μετατόπιση πού καθιστᾷ, ὅπως δηλώνει ἡ συγγραφέας, τὴν τεχνικὴ γλώσσα ἀπλῶς μίαν ἀνάμεσα στὶς πολλὰ πού διατυπώνονται. Χρησιμοποιεῖ δηλαδὴ τὶς συνιστώσες τοῦ συστημικοῦ μοντέλου, ἀλλὰ σὲ ἕνα ἄλλο ἐπίπεδο.

Αὐτὴ ἡ μετατόπιση συνοδεύεται, κατὰ τὴ γνώμη μου, ἀπὸ ὀρισμένα καίρια προβλήματα:

α) Τὸ ὀπτικὸ πεδίο τοῦ κοινῆς πολιτῆς εἶναι χωρικὰ καὶ χρονικὰ περιορισμένο καὶ θεματικὰ περιορισμένο καὶ διασπασμένο⁷⁶. Μῆρος αὐτοῦ τοῦ προβλήματος

75. Γιὰ τὶς παραπάνω ἀπόψεις τῆς Healey, βλ. HEALEY, *The Communicative Turn in Planning Theory*, σ. 237-255.

76. Βλ. καὶ J.-P. LACAZE, *Les méthodes de l'urbanisme*, P.U.F. (*Que Sais-je?*), Παρίσι 1990, σ. 63-64, 65-66.

είναι και η αδυναμία του να συλλάβει τις επιπτώσεις από την υπαγωγή του συγκεκριμένου προγράμματος στο οποίο συμμετέχει σε προγράμματα ανώτερου επιπέδου. Αποτέλεσμα είναι ότι μία συμμετοχική προσέγγιση μπορεί να λειτουργήσει, με τους περιορισμούς της, στο τοπικό επίπεδο, αλλά όχι ευρύτερα και ασφαλώς όχι στο περιφερειακό, όπως πιστεύει η Healey. Είναι φυσικά ουσιαστική η συμμετοχή του πολίτη, αλλά δεν μπορεί να ανταποκριθεί στο αναπόφευκτα αυστηρό μέρος των τεχνικών απαιτήσεων του χωρικού προγραμματισμού, όπως και κάθε προγραμματισμού, ούτε και να αναγνωρίσει τους όρους διαπραγμάτευσής του. Τότε, από την πρώτη στιγμή, ο ειδικός, όχι οποιοσδήποτε αλλά ο πολεοδόμος, πρέπει να διευκρινίσει ένα πλαίσιο καταλληλότητας της συζήτησης, αναλαμβάνοντας εκ των πραγμάτων επιτελικό ρόλο και περιορίζοντας το απεριόριστα ανοικτό της, που οραματίζεται η Healey.

β) Η Healey αναζητά μία εκμείωση απόψεων, μέσα σε ένα είδος εκπαιδευτικού κλίματος ομαδικής θεραπείας, που φέρνει στην επιφάνεια μύχιες σκέψεις και αυτογνωσία. Συγχρόνως, ελκείται από τη μελέτη της αποδόμησης του λόγου, με σκοπό την αποκάλυψη κρυμμένων αξιών. Υπάρχουν όμως πολλές αντίστοιχες μέθοδοι ανάλυσης του νοήματος, όπως η προσεκτική ανάγνωση των νέων κριτικών, ή ανάλυση περιεχομένου, ή γαλλική σημειωτική ή η ψυχανάλυση, που θα ήταν ασφαλώς πιο χρήσιμες για τον σκοπό της συγγραφής. Τέτοιου είδους ανάλυση των απόψεων δεν μπορεί φυσικά να έχει εμπειρικό χαρακτήρα, δεν μπορεί να γίνει επιτόπου και απαιτεί ειδικούς και πολύ χρόνο. Όχι μόνον είναι μία αναλυτική εργασία εξίσου απαιτητική με τον ίδιο τον προγραμματισμό, αλλά είναι και πολύ αμφίβολο εάν χρειάζεται γενικά τέτοιο βάθος προκειμένου να διευκρινισθούν στην πράξη οι αναζητούμενες απόψεις των πολιτών.

γ) Η θεωρητική μετατόπιση την οποία πραγματοποιεί η Healey συνοδεύεται από μία παράλληλη μετατόπιση της ορολογίας. Η κοινωνική ομάδα μετατρέπεται σε «κοινότητα λόγου», ο προγραμματισμός σε «ερμηνευτική διαδικασία» και η εναλλακτική πρόταση σε «αφήγηση». Μία τέτοια ορολογία του συρμού συμπαρασύρει, όμως, δύο επακόλουθα. Το πρώτο είναι επιστημολογικό και είναι η μετανεοτερική άρνηση της δυνατότητας κάθε είδους γνώσης της πραγματικότητας και ο συνεπαγόμενος εγκλεισμός στη σημειωτική σφαίρα. Ο μετανεοτερικισμός αρνείται οποιαδήποτε δυνατότητα γνώσης της υλικής κοινωνίας και η υιοθέτηση της ορολογίας της αποκλείει επιστημολογικά οποιαδήποτε άρθρωση με την πολιτική οικονομία. Το δεύτερο επακόλουθο είναι θεωρητικό και πηγάζει από το πρώτο. Εφόσον δεν υπάρχει δυνατότητα προσπέλασης της

πραγματικότητας, κάθε λόγος γι' αυτήν είναι ισοδύναμος, δέν μπορεί, ἄρα, νά ὑπάρχει μεταγλώσσα ἐπὶ αὐτῆς, ὅποτε μῦθος καὶ ἐπιστήμη ἐξισοῦνται στό ἴδιο ἐπίπεδο⁷⁷. Τότε κάθε κανονιστική μεταγλώσσα, ὅπως τῆς Healey καὶ ὅλης τῆς θεωρίας προγραμματισμοῦ, συγχροῦεται μέ τῆ μετανεοτερικὴ ὁρολογία.

δ) Ὁ ὑποβίβασμός τῆς τεχνικῆς «γλώσσας» σέ μία ἀπό τίς πολλές «ἀφηγήσεις» συσκοτίζει τὸν ρόλο τῆς νά ἀφομοιώνει καὶ νά συντονίζει τίς ἀξιακῆς «ἀφηγήσεις», συμπεριλαμβανομένης τῆς δικιᾶς τῆς, στό πλαίσιο ἐνός ἐπιχειρησιακοῦ ἐργαλείου⁷⁸.

ε) Ἡ πολυφωνία τῆς Healey περιλαμβάνει στοὺς κόλπους τῆς καὶ τὴν πολυφωνία τῶν ἐιδικῶν, μέ ἀποτέλεσμα νά συσκοτίζονται τὸ πεδίο καταλληλότητας τοῦ χωρικοῦ προγραμματισμοῦ καὶ τὸ καίριο θέμα τῆς ἄρθρωσης μέ αὐτὸν τῶν ἄλλων προγραμματισμῶν, ὅπως τὴν εἶδαμε στὴν Εἰκόνα 106. Τόσο αὐτὴ ἢ ἄρθρωση ὅσο καὶ ἡ σωρεία τῶν ἄλλων χειρισμῶν, τοὺς ὁποίους ὑποδεικνύει τὸ συστημικὸ πρότυπο, δέν μποροῦν προφανῶς νά λάβουν χώρα σέ ἀνοικτῆς συνελύσεις. Μία θεωρία τοῦ προγραμματισμοῦ δέν μπορεί νά περιορισθεῖ σέ μία «θεωρία συνελύσεων», ἀλλὰ ἀπαιτεῖται νά συμπληρωθεῖ ἀπὸ μία ὑπερκείμενη «θεωρία πολεοδομικοῦ γραφείου».

στ) Τελικά, μοῦ φαίνεται σημαντικὸ νά διευκρινισθεῖ ὡς σύνολο τί εἶδους θεωρία προγραμματισμοῦ προτείνει ἡ Healey, καθὼς καὶ ὀλόκληρη ἡ ἐπικοινωνιακὴ προσέγγιση. Πρῶτον, εἶναι μία θεωρία προγραμματισμοῦ μικροκλίμακας⁷⁹, ποὺ ἀδυνατεῖ νά καλύψει ὅλο τὸ πεδίο τοῦ ἀστικοῦ καὶ περιφερειακοῦ προγραμματισμοῦ. Δεύτερον, εἶναι μία θεωρία ποὺ χάνει τὸν ἄξονα τοῦ χωρικοῦ προγραμματισμοῦ, λόγω τοῦ ὑποβίβασμοῦ τοῦ τεχνικοῦ σκέλους του καὶ τῆς πολυφωνίας τῶν ἀπόψεων. Τρίτον, καὶ ἰδιαίτερα σημαντικὸ γιὰ τὴν ἴδια τὴν ὑπαρξὴ τοῦ χωρικοῦ προγραμματισμοῦ, τὴν ὁποία ὑπερασπίζεται, ἀλλὰ μόνον λεκτικὰ, ἡ Healey, ἢ μετατόπιση τοῦ συστημικοῦ προτύπου σέ ἄλλο ἐπίπεδο δέν εἶναι καθόλου ἀθῶα καὶ ἔχει ἓναν πολὺ συγκεκριμένο χαρακτήρα. Ὁ προβληματισμός

77. Αὐτὲς οἱ μετανεοτερικῆς ἀπόψεις εἰσάγονται στὸν πυρήνα τῆς φιλοσοφίας τοῦ J. DERRIDA (βλ. π.χ., *L'écriture et la différence*, Seuil, Παρίσι 1967, σ. 13, 35-36, 41, *De la grammatologie*, Minuit, Παρίσι 1967, σ. 90, 227, καὶ *Positions*, Minuit, Παρίσι 1972, σ. 117, 125-126).

78. Βλ. καὶ ALLMENDINGER, *Planning Theory*, σ. 76-77, 220-221.

79. Βλ. καὶ ALLMENDINGER, *Planning Theory*, σ. 184.

της παρουσιάζει εξαιρετικά μεγάλη, υπερβολική, επικάλυψη με τον κοινωνικό προγραμματισμό, στον οποίο έγινε αναφορά νωρίτερα. Δεν είναι, λοιπόν, περίεργο ότι οι Burchell και Hughes θεωρούν τον πρόδρομο του συμμετοχικού συνηγορικού προγραμματισμού ως κοινωνικό προγραμματισμό⁸⁰. Η μετατόπιση, λοιπόν, ούτε μετατόπιση «παραδείγματος» είναι, ούτε και γίνεται μέσα στα όρια της χωρικής θεωρίας προγραμματισμού, αλλά αντίθετα συσκοτίζει το πεδίο καταλληλότητάς του, και μάλιστα το παραβιάζει. Για έναν πολεοδόμο ισχύει ή παρατήρηση του Ratcliffe ότι ο ρόλος του συνηγόρου ανήκει στον κοινωνιολόγο και ότι η δημόσια συμμετοχή εντάσσεται μέσα στη διαδικασία χωρικού προγραμματισμού⁸¹.

Οι μετανεοτερικές επιρροές στην πρόταση της Healey θέτουν επί τάπητος μία τάση της τελευταίας εικοσαετίας προς μία μετανεοτερική θεωρία προγραμματισμού. Αυτή, όπως είναι εύλογο, προέρχεται από τη γενικότερη φιλοσοφία της μετανεοτερικότητας, από την οποία επιλέγει κεντρικά της θέματα, και όρθα ο Allmendinger διακρίνει στο έσωτερικό της δύο τάσεις, την αναλυτική και την κανονιστική⁸². Τον ρόλο της ισχύος στην παραγωγή της γνώσης, στον έλεγχο του λόγου και στην κατασκευή του χώρου, καθώς και τη λειτουργία της σε μικροπολιτικό επίπεδο, θέματα που ανέπτυξε ο Foucault, θεωρούν οι Bent Flyvbjerg και Tim Richardson ως ικανή βάση για μία αναλυτική θεωρία προγραμματισμού. Με αυτήν τη βάση, ασκούν κριτική τόσο στον Habermas, για τον λόγο ότι η θεωρία του δεν επιτρέπει την κατανόηση της διαμόρφωσης του προγραμματισμού από την ισχύ, όσο και στην επικοινωνιακή προσέγγιση, επειδή συσκοτίζει τη δράση του ίδιου παράγοντα και στρέφεται προς την επιχειρηματολογία αντί για τη διαμάχη. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι δύο συγγραφείς αναφέρονται στον «ερευνητή» της πολεοδομίας (και όχι στον πολεοδόμο), επειδή τους ενδιαφέρει μία φουκοϊκού τύπου ανάλυση της πολεοδομικής πρακτικής⁸³. Ανα-

80. BURCHELL και HUGHES, *Planning Theory in the 1980's*, σ. xviii, xxix-xxx. Βλ. και HARRISON, *A Pragmatic Attitude to Planning*, σ. 164-165.

81. RATCLIFFE, *Town and Country Planning*, σ. 21.

82. ALLMENDINGER, *Planning Theory*, σ. 176, 179.

83. B. FLYVBJERG και T. RICHARDSON, *Planning and Foucault: In Search of the Dark Side of Planning Theory*, ALLMENDINGER και TEWDWR-JONES (επιμ.), *Planning Futures*, σ. 44, 51, 53, 59, 61.

ντίρρητα αυτό τὸ ἐνδιαφέρον τους εἶναι δόκιμο, ὅπως φαίνεται καὶ στὸν Πίνακα 2, ἀλλὰ δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀποδεκτὴ ἡ θέση τους ὅτι ἡ νεοτερικὴ κανονιστικὴ στάση πρέπει νὰ ἐγκαταλειφθεῖ ὑπὲρ τῆς γνώσης ἀπὸ τὰ συμπεράσματα τῶν ἀναλύσεων τοῦ προγραμματισμοῦ, ἐπειδὴ, μὲ ἀντιφατικὸ τρόπο, μᾶς ξαναγυρνᾷ, μετὰ τὴν ἀποδοχὴ μίας «ὑψηλῆς» θεωρίας, στὴν ἐμπειριοκρατία.

Ἐπειδὴ γιὰ τὴ μετανεοτερικότητα εἶναι ἀδύνατη ἡ ἀναζήτηση τῆς πραγματικότητας, στρέφεται ἀποκλειστικὰ πρὸς τὴν ἀνάλυση τῶν κειμένων ὡς τέτοιων, ἀδιαφορώντας γι' αὐτὸ πού θεωρεῖται ὡς πραγματικότητα μὲ ἐπιστημονικοὺς ὄρους (τοὺς ὁποίους ἀπορρίπτει). Ὁ Mark Oranje θεωρεῖ αὐτὴν τὴν ἀδιαφορία ἐπικίνδυνη γιὰ τὸν προγραμματισμὸ ὡς ἐφαρμοσμένο ἀντικείμενο, χωρὶς νὰ ἀρνεῖται τὴ χρησιμότητα τῆς κειμενικῆς ἀνάλυσης, καὶ ἐπισημαίνει ὅτι ἡ μετανεοτερικὴ θεωρία προγραμματισμοῦ ἐνδιαφέρεται γιὰ τὸν ἀναγνώστη-ἐρευνητὴ τῶν κειμένων προγραμματισμοῦ. Θεωρεῖ τὰ τελευταῖα ὡς ἀφηγήσεις οἱ ὁποῖες παρήχθησαν βάσει τῶν κανόνων ἑνὸς ἰδιαίτερου γλωσσικοῦ παιγνίου, καθὼς καὶ ὅτι ὁ πολεοδόμος εἶναι ἓνας πειστικὸς ἀφηγητῆς, προσανατολισμένος πρὸς τὸ μέλλον. Ὁ ἐρευνητῆς εἶναι κειμενικὸς κυνηγὸς τῶν κρυμμένων νοημάτων τοῦ ἰδιαίτερου γλωσσικοῦ παιγνίου τῶν παικτῶν, ὅπως αὐτὰ ἀποκαλύπτονται ἀπὸ τὸ κείμενο. Γιὰ τὸν Oranje, λοιπόν, ὑπάρχει τὸ ἐνδεχόμενο ἡ συνεχῆς ἐμβάθυνση στὴν κειμενικὴ ἀνάλυση νὰ καταλήξῃ, ἀντὶ τῆς ἀναφορᾶς στὸν ὕλικὸ κόσμον, σὲ διακειμενικὲς ἀναφορὲς σὲ ἄλλα κείμενα. Ὁ ἴδιος συγγραφέας διαφωνεῖ μὲ τὴν ἄποψη τῆς διάσπασης τῆς θεωρίας προγραμματισμοῦ σὲ μίαν πολλαπλότητα «μικρῶν ἀφηγήσεων»⁸⁴, ἐπειδὴ αὐτὲς ἐστιάζονται στὸ τοπικὸ, μοναδικὸ καὶ διαφορετικὸ καὶ ἀμελοῦν τὶς ὁμοιότητες, γιὰ νὰ ὑποστηρίξῃ θεωρίες μεικτὲς ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ ζήτημα⁸⁵.

Σύμφωνα μὲ τὸν Robert A. Beauregard, ὁ προγραμματισμὸς ἔχει νεοτερικὴ προέλευση, ἀλλὰ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ σήμερον ὑπὸ τὸ πρίσμα τῆς μετανεοτερικῆς πολιτισμικῆς κριτικῆς, τῆς ὁποίας ἀναφέρει μίαν σειρὰ ἀντιλήψεων, ὅπως τὴν ἀπόρριψη τοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ τῆς ἰδέας τῆς προόδου, τὴν ἐγκατάλειψη τοῦ κρι-

84. Ἡ ἄποψη αὐτὴ ὀφείλεται στὸν J.-F. LYOTARD (*La condition postmoderne: Rapport sur le savoir*, Minuit, Παρίσι 1979, σ. 98, 107).

85. M. ORANJE, Planning and the Postmodern Turn, ALLMENDINGER καὶ TEWDWR-JONES (ἐπιμ.), *Planning Futures*, σ. 178, 181-183.

τικού λόγου ὑπὲρ τοῦ εἰρωνικῶς σχολίου, τὴν κριτικὴ τῶν «μεγάλων ἀφηγήσεων», ὀλοκληρωτικῶν λόγων καὶ γενικῶν κοινωνικῶν θεωριῶν καὶ τὴν υἱοθέτηση πολλαπλῶν λόγων. Γιὰ τὸν συγγραφέα, καθένα ἀπὸ αὐτὰ τὰ χαρακτηριστικὰ ἀμφισβητεῖ τὴ θεωρία προγραμματισμοῦ. Ὁ νεοτερικὸς προγραμματισμὸς στηρίζεται σὲ μεγάλες ἀφηγήσεις, προσφέροντας μία διαδικασία προγραμματισμοῦ, «πλοκή», καὶ ἓνα *master plan*, «κείμενο». Σὲ ἀντίθεση μὲ αὐτόν, χρειάζεται ἀποδοχὴ πολλῶν ἀφηγήσεων καὶ συνειδητοποίηση τῆς ποικιλομορφίας τῶν κοινοτήτων. Τελικά, ὁ Beauregard δὲν προτείνει ὀλοκληρωτικὴ ἀπόρριψη τοῦ νεοτερικῶς προγραμματισμοῦ ἀλλὰ τὴ μετανεοτερικὴ ἀναδόμησή του, πού νὰ εἶναι εὐκαμπτὴ καὶ ἀνοικτὴ⁸⁶.

Συμφωνῶ μὲ τὸν Allmendinger ὅτι δὲν εἶναι διόλου σαφὲς ποῖα εἶναι ἡ φύση τοῦ μετανεοτερικῶς προγραμματισμοῦ. Ὁ ἴδιος πιστεύει ὅτι ἡ συνύπαρξη προγραμματισμοῦ καὶ μετανεοτερικισμοῦ εἶναι προβληματικὴ, ἀλλὰ καὶ ὅτι, ἐὰν ἀπομακρυνθοῦμε ἀπὸ τὴν ἀκραία ἐκδοχὴ τῆς μετανεοτερικῆς κοινωνικῆς θεωρίας, θὰ μπορούσαμε νὰ ἀποκτήσουμε μία μετανεοτερικὴ θεωρητικὴ βάση γιὰ τὸν προγραμματισμό. Κατ' ἀκολουθία, προτείνει ἓνα σύνολο θέσεων οἱ ὁποῖες εἶναι ἡ δημιουργία δημοκρατίας ριζικῆς μορφῆς –δεδομένου ὅτι, κατ' αὐτόν, ἡ ἀντιπροσωπευτικὴ δημοκρατία εἶναι ὑπὸ κατάρρευση–, ἡ ἐνθάρρυνση μίας στάσης ἀμφισβήτησης ἀπὸ πλευρᾶς πολιτῶν, ὁ ἔλεγχος αὐτῶν πού λαμβάνουν τὶς ἀποφάσεις, ἡ ἐξασφάλιση διαφανοῦς, καθὼς καὶ ἀνοικτῆς διαδικασίας, πού νὰ ἐπιτρέπει τὴν παρουσία ὄλων τῶν ἀπόψεων μέχρι τὴν τελικὴ ἀπόφαση, ἡ χρῆση ρευστῶν καὶ ὄχι σταθερῶν κανόνων πού νὰ ἐξασφαλίζουν τὴ συνεχῆ μεταβολὴ τῆς μεθοδολογίας τοῦ προγραμματισμοῦ κατὰ περίπτωσιν καὶ μετὰ ἀπὸ συμφωνία, καθὼς καὶ ἡ ἀντίληψη ὅτι τὸ τελικὸ σχέδιον ὡς ἀφήγησιν εἶναι μονοδιάστατον καὶ προσωρινό⁸⁷.

Πρόκειται, κατὰ τὴ γνώμη μου, περὶ ἐνὸς ἐμπειρικῶς κοινωνικοπολιτικῶς ματιφέστου, μὴ διατυπωμένου μὲ τὴν τεχνογνωσίαν αὐτοῦ τοῦ πεδίου καὶ ἐξαιρετικὰ συγγενικοῦ μὲ τὰ συνθήματα τοῦ Μαΐου τοῦ '68, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἐπικοινωνιακὴ προσέγγισιν ἐνὸς ματιφέστου μετὰ ὀλίγης πολεοδομίας, ἡ ὁποία καὶ αὕτη αἶρε-

86. R. A. BEAUREGARD, *Between Modernity and Postmodernity: The Ambiguous Position of U.S. Planning*, CAMPBELL καὶ FAINSTEIN (ἐπιμ.), *Readings in Planning Theory*, σ. 109, 112, 117, 120, 121.

87. ALLMENDINGER, *Planning Theory*, σ. 180-181, 237-239.

ται με την ἄρση τῆς μεθοδολογίας. Τὸ σημαντικότερο ὅμως ὀλισθήμα τοῦ συγγραφέα εἶναι ἀνώτερου ἐπιπέδου, ἐπιστημολογικό. Τὸ ἐγχείρημά του ἐδράζεται στὴν πίστη του γιὰ τὴν ὑπαρξὴ μίας μὴ ἀκραίας ἐκδοχῆς τοῦ μετανεοτερισμοῦ, προφανῶς δικῆς του ἐκλεκτικιστικῆς ἔμπνευσης. Δὲν ἀντιλέγω ὅτι ὁ μετανεοτερισμὸς ἐξαίρει τὸν ἐκλεκτικισμό, τὸν ὑβριδισμό καὶ τὴν ὑφολογικὴ ἀνάμειξη, ἀλλὰ ἡ ἐπιστημολογικὴ ἔδρασή του εἶναι μία, σαφῆς καὶ ἀναντίρρητη: ὁ ἐγκλεισμὸς στὴν κειμενικότητα καὶ ἡ σχετικὴ καὶ ἀδυναμία σταθεροποίησης τοῦ νοήματος, ἄρα ἡ ἀδυναμία διατύπωσης σταθερῶν ἐνοιῶν – καὶ ἀξιῶν.

Δὲν πρέπει νὰ συγχέεται αὐτὴ ἡ πραγματικότητα μετὰ μία ἄλλη, ἡ ὁποία ὅμως εἶναι ἐσωτερικὴ τοῦ μετανεοτερισμοῦ. Σὲ αὐτὸ τὸ θέμα εἶναι σαφῆς ὁ Christopher Norris, σύμφωνα μετὰ τὸν ὁποῖο μπορούμε νὰ διακρίνουμε δύο διαφορετικὲς τάσεις στὸ ἔργο τοῦ Jacques Derrida. Ἡ πρώτη ἀναδεικνύει τὸ πραγματικὸ πνεῦμα τοῦ Derrida, ποῦ εἶναι ἡ υἱοθέτηση μίας αὐστηρῆς φιλοσοφικῆς λογικῆς καὶ ἡ ἀπόρριψη τοῦ ἀνορθολογισμοῦ, ἐνῶ ἡ δευτέρη, ποῦ δὲν ἐκπροσωπεῖ πραγματικὰ τὸν Derrida, εἶναι ὁ «ἰλιγγιώδης τρόπος» τῆς ἀποδόμησης «μετὰ τὴν ἄγρια μορφή της» καὶ ἀποτελεῖ μίαν ἐπιφανειακὴ ἀντίληψη τῆς ἀποδόμησης. Αὐτὴ ἡ δευτέρη τάση ἐπηρεάσθηκε ἀπὸ καὶ ἀπειθύνεται στοὺς ἀποδομιστὲς τῶν ΗΠΑ, ποῦ ἐκπροσωποῦνται ἀπὸ τοὺς κριτικοὺς τῆς λογοτεχνίας, τοὺς κριτικοὺς τῶν συνθημάτων «ἐπιτρέπεται ὀτιδήποτε», «ἐλεύθερο παιχνίδι τῆς σημασίας» καὶ «κάθε ἐρμηνεία εἶναι παρερμηνεία»⁸⁸. Ἡ μόνη ἀπομάκρυνση, λοιπόν, ἀπὸ τὸν ὑπάρχοντα ἀκραῖο μετανεοτερισμό, χωρὶς νὰ ξεφύγουμε ἀπὸ τὴν ἐπιστημολογία τοῦ μετανεοτερισμοῦ, εἶναι, ὅπως διατυπώνεται ἀπὸ τὸν Derrida, ὁ «κλασικὸς» μετανεοτερισμὸς, τοῦ ὁποῖου τίς ἀρχὲς ἀνέφερα παραπάνω. «Ὀλίγος» μετανεοτερισμὸς δὲν ὑπάρχει, χωρὶς νὰ πρέπει νὰ ἀποκλεισθεῖ τὸ ἐνδεχόμενον τῆς χρησιμότητας ὀρισμένων ἀπόψεων τοῦ ἐπιπέδου τοῦ περιεχομένου του.

Γιὰ νὰ συμπεράνουμε σχετικὰ μετὰ τὴ θεωρία πολεοδομίας. Ἡ πολεοδομία, ὅπως καὶ κάθε ἄλλος τύπος προγραμματισμοῦ, εἶναι ἓνα πεδίο ἐφαρμογῆς, ἐπέμ-

88. C. NORRIS, *What's Wrong with Postmodernism? Critical Theory and the Ends of Philosophy*, Harvester Wheatsheaf, Νέα Ὑόρκη κτλ. 1990, σ. 49-50, 52, 54, 63-64, 72, 74, 137-139, 142, 149, 151, 153-154, 158, 197, 204, 206, *Deconstruction: Theory and Practice*, Methuen, Λονδίνο καὶ Νέα Ὑόρκη 1982, σ. 15, 92-93, 97-99, 105-106, 113-115, 127-128 καὶ *Derrida*, Fontana, Λονδίνο 1987, σ. 155-156, 159-163, 167-171.

βασής στον υλικό κόσμο. Ἀναντίρρητα, δὲν νοεῖται θεωρία ἐφαρμογῆς χωρὶς ἀναλυτικὴ θεωρία, καθὼς ἤδη ἐπιχειρηματολόγησα, καί, ὅπως φαίνεται στὸν Πίνακα 2, ὑπάρχουν δύο ἄμεσα ἐπίπεδα πού συγκροτοῦν τὴν ἀναλυτικὴ θεωρία χωρικοῦ προγραμματισμοῦ, ἡ χωρολογία καὶ ἡ ἀναλυτικὴ θεωρία προγραμματισμοῦ, σὺν τὶς ἐξωγενεῖς θεωρίες πού τὸν τροφοδοτοῦν ἔμμεσα. Τελικὰ καὶ προφανῶς, οἱ ἀναλυτικὲς θεωρίες τροφοδοτοῦν τὴν (κανονιστικὴ) θεωρία προγραμματισμοῦ. Ὁ μετανεοτερισμὸς σύρει πρὸς ἰδιαίτερη προσέγγιση τὴν κειμενικὴ ἀνάλυση, ὅπως ὀρθὰ ὑποδεικνύει ὁ Ogranje, πρὸς μέρος μόνον τῶν θεωριῶν χωρικοῦ προγραμματισμοῦ, καὶ εἶναι ἔτσι ἀκατάλληλος ὡς βάση γιὰ γενικὴ θεωρία προγραμματισμοῦ. Ἡ τελευταία περιλαμβάνει μίαν κανονιστικὴ ὀπτική, συναρτημένη μὲ ἓνα θεωρητικὸ πλαίσιο, ἡ ὁποία εἶναι μίαν μεθοδολογία (ἐπίπεδο χαρακτηριστικὸ καὶ τῆς ἐπιστήμης) καί, προκειμένου νὰ μπορέσει νὰ ἐφαρμοσθεῖ, ἀπαιτεῖ τὴ διατύπωση συγκεκριμένων τεχνικῶν, ἓνα θέμα πού περιέργως ἔχει παύσει νὰ ἀπασχολεῖ ὅλες τὶς ἀνταγωνιστικὲς προσεγγίσεις τοῦ κλασικοῦ προτύπου.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι διαφορετικὲς προσεγγίσεις στὴν κανονιστικὴ θεωρία προγραμματισμοῦ μπορεῖ νὰ ὀδηγήσουν σὲ διαφορετικὴ ἀντιλήψή του, διαφορετικὲς μεθοδολογίες καὶ τεχνικὲς καὶ διαφορετικὴ φυσιογνωμία τοῦ πολεοδόμου. Γιὰ νὰ ἀρχίσω μὲ τὴν τελευταία, ὅποια ἰδιαίτερη συμπληρωματικὴ φυσιογνωμία καὶ ἂν τοῦ δοθεῖ, δὲν εἶναι πάντως δυνατόν νὰ τοῦ ἀφαιρεθεῖ, ὅπως π.χ. πιστεύει ἡ Healey, ὁ ρυθμιστικὸς διαδικαστικὸς ρόλος στὸν χωρικό προγραμματισμό⁸⁹, ὁ ὁποῖος εἶναι τόσο κεντρικὸς ὅσο καὶ ὁ χῶρος στὴ μετανεοτερικὴ περίοδο. Σχετικὰ μὲ τὴ μεθοδολογία, καμία ἀπὸ τὶς ἄλλες προσεγγίσεις, πλὴν τῆς συστημικῆς, δὲν μπόρεσε νὰ προσθέσει ὁποιαδήποτε συνιστώσα πού νὰ ἐμπλουτίζει τὴ συστημικὴ πρόταση. Μισὸς αἰώνας ζωῆς τῶν συνιστωσῶν τῆς καὶ ἐπιβίωσής τους ἀπὸ τὴ νεοτερικὴ στὴ μετανεοτερικὴ περίοδο εἶναι μίαν ἱκανοποιητικὴ ἔνδειξη σταθερότητας, ἡ ὁποία δὲν αἶρει ἴσως τὴν ὀπτικὴ τοῦ ὑγιοῦς σχετικισμοῦ, ἡ ὁποία ἀντιλαμβάνεται θεωρία καὶ πράξη ὡς συνάρτηση τῆς ἱστορίας καὶ τῆς γεωγραφίας, ἀλλὰ τὴ στρέφει πρὸς τὴν εἰδικότερη ἐπεξεργασία αὐτῶν τῶν συνιστωσῶν. Ὑπῆρξαν, τέλος, διαφορετικὲς θεωρητικὲς προτάσεις σχετικὰ μὲ τὶς συνιστώσες καὶ αὐτὲς ἀποτελοῦν ἐμπλουτισμό, ὅσο παραμένουν ρεαλιστικὲς, ἀλλὰ εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ἐπικεντρώνονται σὲ δύο σημεῖα. Τὸ

89. Βλ. καὶ CAMPBELL, *Green Cities, Growing Cities, Just Cities?*, σ. 436.

πρώτο, τὸ ὁποῖο βρίσκεται ἐκτὸς τῆς πολεοδομικῆς ομάδας καὶ ἐπηρεάζει τὸ περιεχόμενο τῆς ἐργασίας της, ἀλλὰ ὄχι τὴ μεθοδολογία της, ἂν καὶ μετασχηματίζεται σὲ μεθοδολογικὸ σημεῖο, εἶναι τὸ κοινωνικὸ περιβάλλον τῆς συμμετοχῆς τῶν πολιτῶν καὶ τὸ θεσμικὸ περιβάλλον τῶν ὑπηρεσιῶν προγραμματισμοῦ, πού τίθενται ὡς πηγὴ τοῦ ἀξιακοῦ συστήματος, μὲ τὸ δεύτερο νὰ ἀναδεικνύεται καὶ ὡς σημαντικὸς παράγοντας τῆς ἐφαρμογῆς.

Τὸ δεύτερο σημεῖο, ἄμεσα συναρτημένο μὲ τὸ πρῶτο, εἶναι ἡ συνιστώσα τῆς πολιτικῆς, ἓνα ἀπὸ τὰ ἐπίκεντρα τῶν ἀντίπαλων θεωριῶν τοῦ συστημικοῦ προγραμματισμοῦ, ὁ χειρισμὸς τῆς ὁποίας ἐνδέχεται νὰ ἐπηρεάζει δύο ἀκόμη συνιστώσες, τὴ διατύπωση ἐναλλακτικῶν χωρικῶν σεναρίων καὶ τὴν ἀξιολόγησή τους. Αὐτὴ ἡ συνεισφορὰ τῆς συμμετοχικῆς καὶ τῆς πραγματιστικῆς προσέγγισης εἶναι ἀδιαμφισβήτητα σημαντικὴ. Πρέπει, φυσικά, νὰ μὴν παραγνωρίζεται καὶ ἡ συνεισφορὰ τοῦ ἴδιου του συστημικοῦ προτύπου στὴ μεθοδολογικὴ ἀνάδειξη καὶ τεχνικὴ ἐπεξεργασία τῆς πολιτικῆς συνιστώσας, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἐκπροσωπεῖ μία καθαρὰ τεχνοκρατικὴ ἄποψη. Προσοχὴ ὅμως. Ἐὰν ἡ τελευταία εἶναι πολιτικὰ καὶ ἠθικὰ ἀπορριπτέα, ὁ ἀντίπολός της, ἡ ἰσοπέδωση τῶν ἀπόψεων τῶν συμμετεχόντων σὲ ἓνα πρόγραμμα, τὴν ὁποία ὑποστηρίζει ἡ ἐπικοινωνιακὴ προσέγγιση, εἶναι κοινωνικοπολιτικὰ οὐτοπιστικὴ καὶ τεχνικὰ ἐπικίνδυνη. Δεοντολογία καὶ ρεαλισμὸς ἐπιβάλλουν μία ἐνδιάμεση θέση, ὅπως τὴ σκιαγραφεῖ ὁ Davidoff καὶ φαίνεται νὰ ὑποστηρίζουν οἱ Campbell καὶ Fainstein⁹⁰.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ὅλες οἱ ἀντίπαλες θεωρίες εἶναι τουλάχιστον ἀνεπεξέργαστες καὶ γενικὰ σιωπηλές σχετικὰ μὲ τίς ἄλλες συνιστώσες. Πρόκειται, συγκεκριμένα, γιὰ τὴ δυναμικὴ τῆς ἀπόφασης γιὰ προγραμματισμὸ (πού φυσικὰ δὲν λαμβάνεται σὲ συνέλευση ἐνδιαφερομένων), γιὰ τὴν ἀνάλυση τῆς ὑπάρχουσας κατάστασης, ἐξαιρετικὰ σημαντικῆς συνιστώσας ἢ ὁποία ἔχει τελείως λησμονηθεῖ, ἐκπροσωπεῖ μία οὐσιαστικὴ ὑπερκάλυψη προγραμματισμοῦ καὶ ἀνθρωπογεωγραφίας καὶ ἐπηρεάζει ἀναπόφευκτα τὴν πολιτικὴ, γιὰ τίς προβολές στο μέλλον καὶ τίς προβλέψεις, καθὼς καί, τέλος, γιὰ τὴν ὁποία «μοντελοποίηση» τοῦ χώρου. Εἶναι ἀδιανόητη μία θεωρία προγραμματισμοῦ πού δὲν ἀναπτύσσεται πλήρως σὲ ὅλες αὐτὲς τίς συνιστώσες μέχρι καὶ τὸ ἐπίπεδο τῶν τεχνικῶν, ὅπως

90. S. CAMPBELL καὶ S. S. FAINSTEIN, Introduction: The Structure and Debates of Planning Theory, CAMPBELL καὶ FAINSTEIN (ἐπιμ.), *Readings in Planning Theory*, σ. 8.

ἀκριβῶς ἐπιχειρήθηκε μὲ τὸ συστημικὸ πρότυπο, μὲ ὁδηγὸ τὸν ὀρθολογισμό, ὅπως ἐπιχειρηματολογεῖ καὶ ὁ Taylor⁹¹.

Οἱ συνιστώσες τοῦ προγραμματισμοῦ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ συσχετίζονται, καὶ σὲ αὐτὸ τὸ θέμα τὸ συστημικὸ πρότυπο κατηγορήθηκε γιὰ τὸν γραμμικὸ συσχετισμὸ τους, κριτικὴ ποὺ λησμονεῖ τὸν προτεινόμενο μηχανισμό ἀνάδρασης καὶ δὲν ἀναγνωρίζει τὸ ριζικὸ ἐνδιαφέρον τῆς πηγῆς του, τὴν κυκλικὴ καὶ τελικά, μέσω ἐπάλληλων χωρικῶν ἐπεμβάσεων, σπειροειδῆ διαδικασία τοῦ προγραμματισμοῦ. Ἐὰς θυμηθοῦμε ἐν τάχει τίς περιπτώσεις τίς ὁποῖες συναντήσαμε, ὅπου τέθηκε ἢ φάνηκε ὅτι τίθεται θέμα ἄρσης τῆς γραμμικότητας:

α) Εἶδος προσανατολισμοῦ πρὸς τὴ δράση ποὺ ἀρνεῖται ὅτι ἡ ἐφαρμογὴ εἶναι πραγματοποίησις πολιτικῆς. Ἡ ἀπάντησις δόθηκε ἤδη: Ἄσχετως αἰτίου καὶ αἰτιατοῦ, ἀναγκαστικά ἡ ἐφαρμογὴ ἀκολουθεῖ τὴν πολιτικὴ καί, ἄρα, εἶναι τελικά πραγματοποίησίν της.

β) Ἡ σταδιακὴ προσέγγισις, γιὰ τὴν ὁποία ἡ πολιτικὴ ἀποτελεῖ τὴν πηγὴ διατύπωσης ἀξιῶν καὶ ὄχι ἀντίστροφα. Πρόκειται περὶ σφάλματος τῆς ἐμπειροκρατικῆς ἐπιστημολογίας, κατ' ἀναλογία μὲ τὸ θέμα τῆς θεωρίας ἢ ὁποία δὲν ἀντιλαμβάνεται ὅτι κάθε ἀπτή ἐμπειρικὴ ἀπόφασις ὑποκρύπτει ἓνα ἀξιακὸ ὑπόβαθρο. Φυσικά, αὐτὴ ἡ παρατήρησις δὲν ἀποκλείει τὸν μηχανισμό ἀνάδρασης, ἀλλά, τελικά, συνειδητοποιημένες ἢ ὄχι ἀξίες καθορίζουν τὴν πολιτικὴ καὶ ἐπιβεβαιώνεται τόσο ἡ ἱεραρχία ὅσο καὶ ἡ, δυστυχῶς χωρὶς ἀνάδραση, πορεία, τίς ὁποῖες προτείνει τὸ συστημικὸ μοντέλο ἀπὸ τοὺς σκοποὺς πρὸς τὰ χαμηλότερα ἐπίπεδα πολιτικῆς.

γ) Ἡ πραγματιστικὴ προσέγγισις, γιὰ τὴν ὁποία ἡ δράσις δὲν ὑπακούει σὲ ἀριετιὰ στοχεύσεις, ἀλλὰ ἡ ὁποία ἐνσωματώνει αὐτὸ τὸ σκεπτικὸ σὲ μία γραμμικὴ πορεία στοχεύσεις-δράσις-ἐφαρμογὴ καὶ ἀποδέχεται τὴν ὀρθολογικὴν διαδικασίαν.

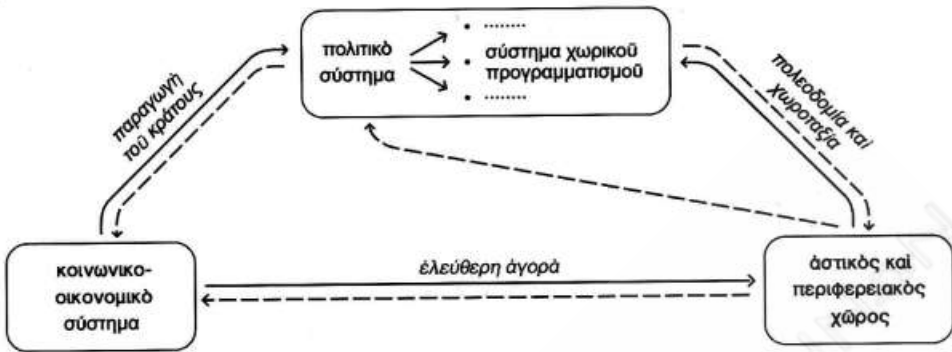
δ) Ἡ ἐπικοινωνιακὴ προσέγγισις τῆς Healey, ποὺ προβαίνει σὲ μία δωρεὰν δήλωσις περὶ μὴ γραμμικότητας τῶν συνιστωσῶν τοῦ προγραμματισμοῦ καὶ ἐλεύθερης ἀλληλεπίδρασίν τους. Ἐὰς θυμηθοῦμε σχηματικά τίς συνιστώσες: ἐντοπισμὸς τῶν ἐνδιαφερομένων (α) – δυναμικὴ συζήτησις (β) – ὀργάνωσις συζήτησις (γ) – διατύπωσις ἐναλλακτικῶν καὶ ἐπιλογὴ στρατηγικῆς (δ) – παρακολούθησις ἐφαρμογῆς (ε). Αὐτὲς οἱ συνιστώσες διατυπώνονται μὲ αὐτὴν τὴν

91. TAYLOR, *Urban Planning Theory*, σ. 164-165.

σειρά επειδή λογικά δέν μπορεί νά παρουσιασθούν μέ άλλον τρόπο, μέ εξαίρεση τίς (β) και (γ), πού μπορεί νά υπερχαλύπτονται.

Τελικά, ή γραμμικότητα καλά κρατεί και δίνεται μέ ικανοποιητική ακρίβεια από τό συστημικό μοντέλο, άρκεί νά τονισθεῖ ότι εἶναι γραμμικότητα σέ τελευταία ἀνάλυση και ως τελική μορφή τής διαδικασίας προγραμματισμοῦ, αφού ἔχουν λειτουργήσει ὅλοι οἱ μηχανισμοὶ ἀνάδρασης και ἐνόψει τοῦ κυκλικοῦ τοῦ προγραμματισμοῦ, μέ ἀφετηρία τήν ἐφαρμογή.

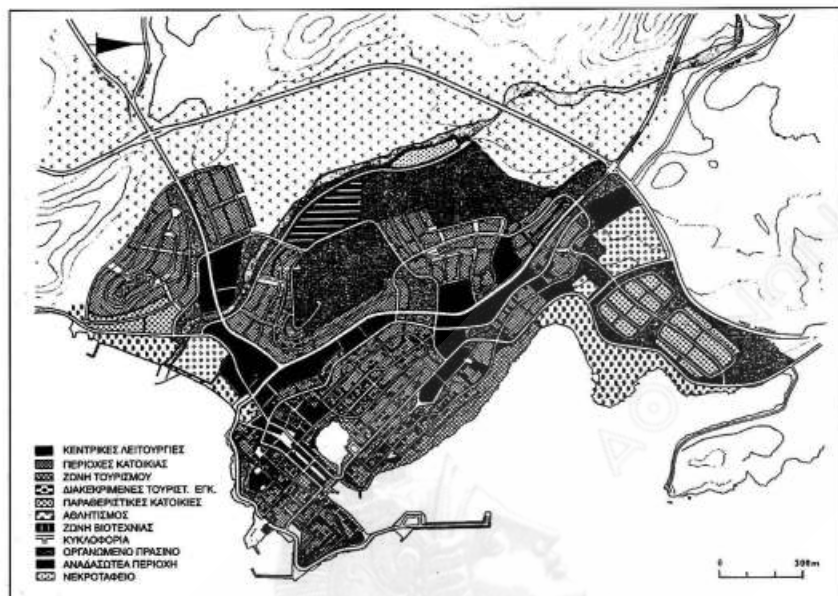
Πιστεύω ότι, μέ βάση τίς κριτικές ἀναλύσεις τοῦ κειμένου πού προηγήθηκε, μπορεί νά ὑποστηριχθεῖ ότι ή παραγωγή θεωριῶν πολεοδομίας, πού ἀρχίζει νά γίνεται ἐπικίνδυνα πληθωρική, θά πρέπει νά γεφυρωθεῖ μέ τό «κλασικό» παρελθόν της. Οἱ μεθοδολογικές συνιστώσες τοῦ κλασικοῦ συστημικοῦ προτύπου και ἀντεξάν στον χρόνο και προσφέρουν τόν ἀπαραίτητο και οἰκουμενικό πυρήνα κάθε δυνατῆς πολεοδομικῆς θεωρίας, ἐπιτρέποντας τή σύσταση μίας ἀπό πολλούς ἀναζητούμενης μεσο-θεωρίας.

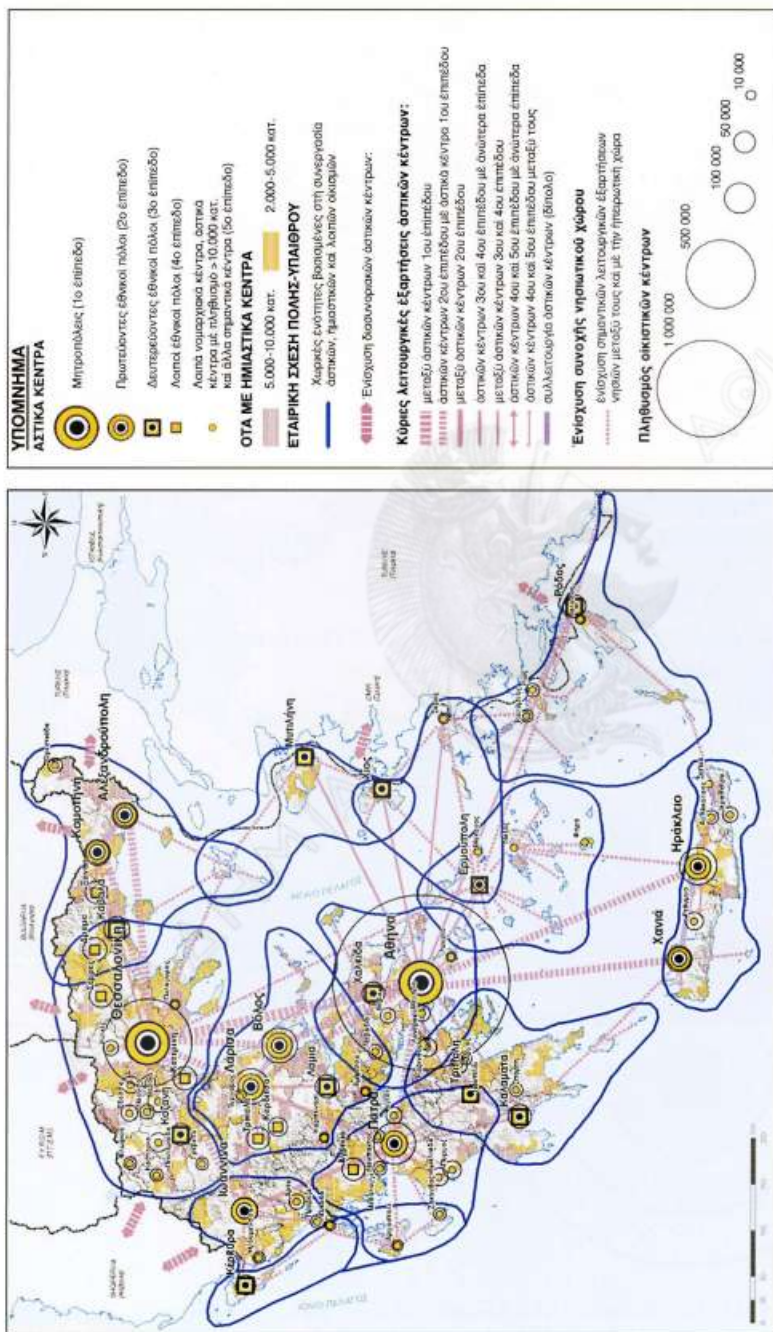
Είχ. 1. Συνιστώσες τής κοινωνίας και παραγωγή του άστικού και περιφερειακού χώρου.
 Συνεχές βέλος: κύρια επίρροη. Διακεκομμένο βέλος: δευτερεύουσα επίρροη.

Είχ. 2. Γενική λογική του προγραμματισμού.

Εικ. 3. Πολεοδομικό σχέδιο 'Αγίου Νικολάου Κρήτης (Θ. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, Π. ΛΟΥΚΑΚΗΣ και Συνεργάτες, «Ρυθμιστικόν Σχέδιον 'Αγ. Νικολάου και τουριστικής αναπτύξεως 'Ελούντας-Γουρνιών Κρήτης», όριστική μελέτη, ανάθεση από τὸ Ὑπουργεῖο Συντονισμοῦ, Ὑπηρεσία Περιφερειακῆς Ἀναπτύξεως Κρήτης, Ἀθήνα 1967).

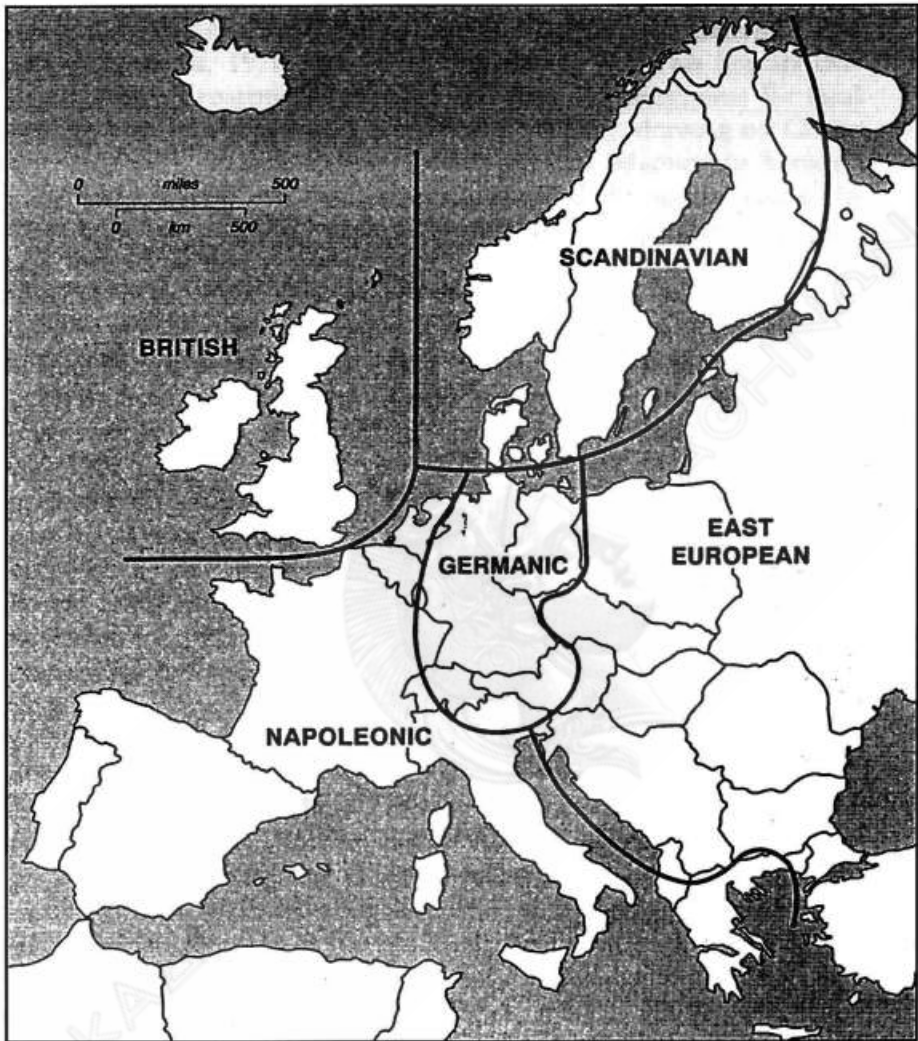
Εικόνα 4. Πληθυσμιακή ιεραρχία του δικτύου οικισμών, χρηστικές σχέσεις μεταξύ αστικών κέντρων και χρηστικές χωρικές ενότητες της Ελλάδας (Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε., Έθνικός χωροταξικός σχεδιασμός, Αθήνα 2008).

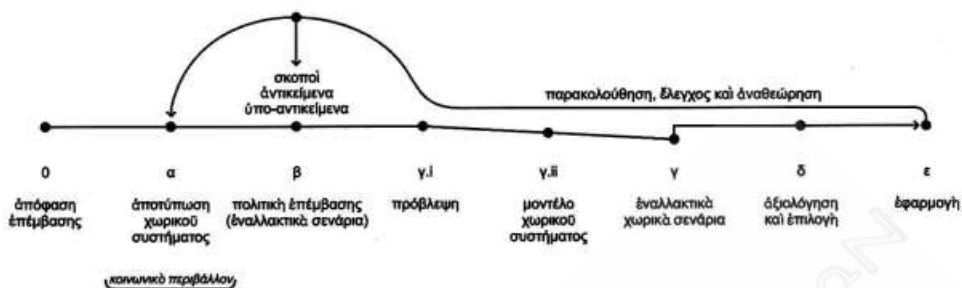
Εικ. 5. Σχέδιο αστικού σχεδιασμού του Architectural Studio (<http://www.architectural-studio.com/services.asp>, επίσκεψη 12.3.2010).

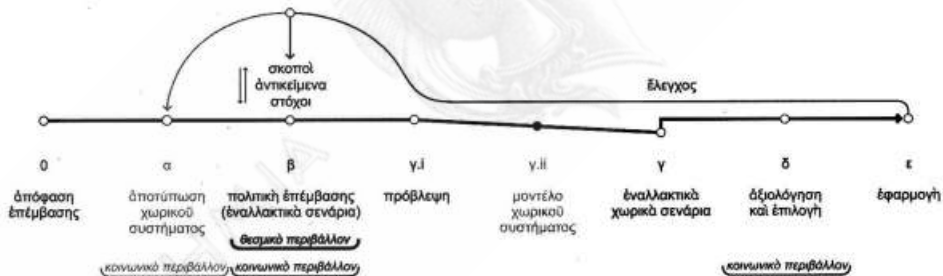
Εικ. 6. Οί επάλληλες κοινωνικο-γεωγραφικές σφαίρες πού επηρεάζουν ένα πολεοδομικό πρόγραμμα.

Εικ. 7. Οι ευρωπαϊκές οικογένειες, βάσει των νομικών και διοικητικών συστημάτων τους (NEWMAN και THORNLEY, *Urban Planning in Europe*).

Είκ. 8. Οι συνιστώσες τῆς συστημικῆς προσέγγισης τοῦ χωρικοῦ προγραμματισμοῦ, βάσει τοῦ McLoughlin (*Urban and Regional Planning*), σὲ γενικὴ διαγραμματικὴ μορφή.

Είκ. 9. Οι συνιστώσες τῆς ὀρθολογικῆς προσέγγισης τοῦ χωρικοῦ προγραμματισμοῦ, βάσει τοῦ Faludi (*Planning Theory*), σὲ γενικὴ διαγραμματικὴ μορφή καὶ μὲ ὑπόβαθρο τὸ συστημικὸ πρότυπο.

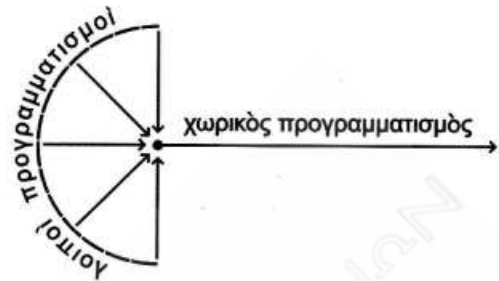
ο: συνιστώσα τοῦ τελευταίου, τὴν ὁποία περιλαμβάνει.

Γκριζο σύμβολο: δὲν περιλαμβάνεται στὴν προσέγγιση.

Σκαῦρο σύμβολο: κεντρικὸ θέμα τῆς προσέγγισης.

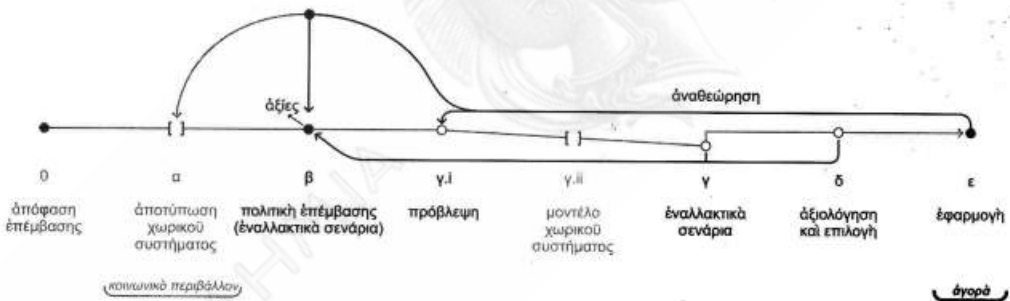
(α)

(β)

Είκ. 10α. Ἡ λανθασμένη ἀντίληψη τοῦ χωρικοῦ προγραμματισμοῦ ὡς πλαισίου τῶν συγ-
γενικῶν του προγραμματισμῶν.

β. Ἡ ὀρθή ἀντίληψή του ὡς ἄξονα τῶν τελευταίων.

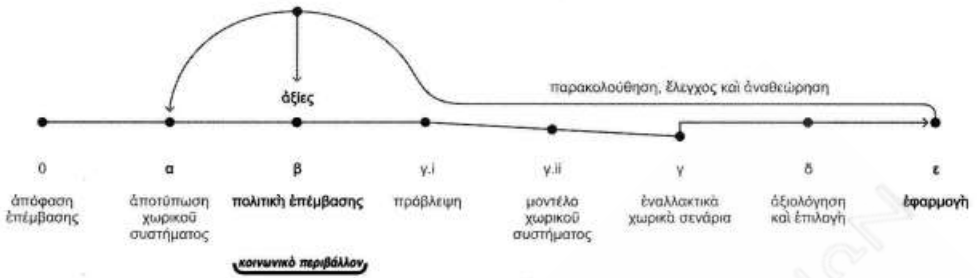

Είκ. 11. Οἱ συνιστώσες τῆς σταδιακῆς προσέγγισης τοῦ προγραμματισμοῦ, βάσει τοῦ
LINDBLOM ("The Science of Muddling Through"), σὲ γενικὴ διαγραμματικὴ
μορφή καὶ μὲ ὑπόβαθρο τὸ συστημικὸ πρότυπο.

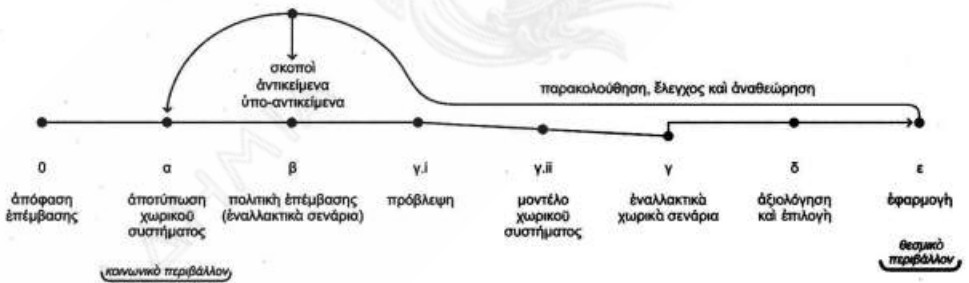
ο: συνιστώσα τοῦ τελευταίου, τὴν ὁποία περιλαμβάνει.

Σκοῦρο σύμβολο: κεντρικὸ θέμα τῆς προσέγγισης.

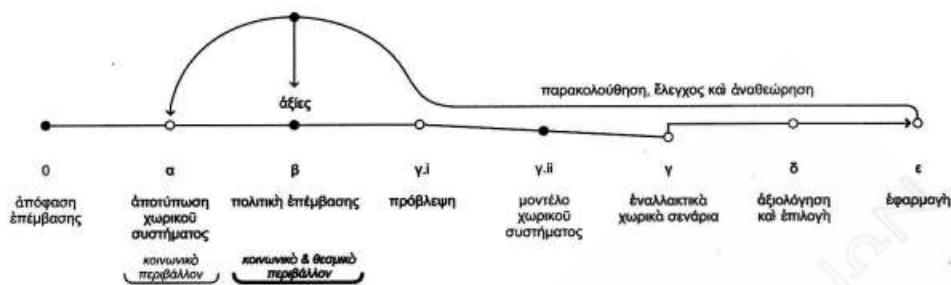
[]: ἐκτὸς προσανατολισμοῦ τῆς προσέγγισης.

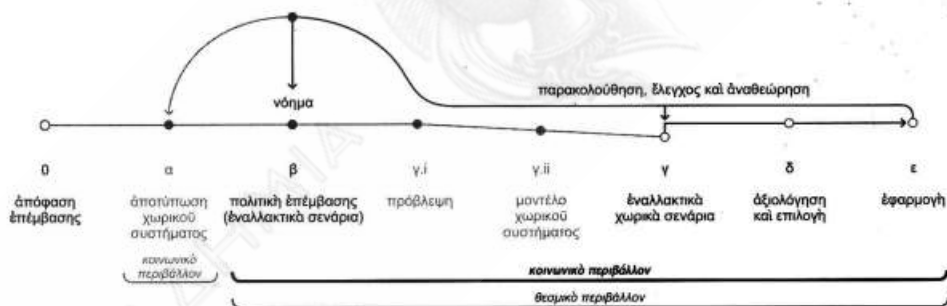
Είκ. 12. Οί συνιστώσες τής πραγματιστικής προσέγγισης τού προγραμματισμού, βάσει τού HARRISON (A Pragmatic Attitude to Planning), σέ γενική διαγραμματική μορφή και μέ υπόβαθρο τó συστημικό πρότυπο.

Είκ. 13. Οί συνιστώσες τής νεοφιλελεύθερης προσέγγισης τού προγραμματισμού, σέ γενική διαγραμματική μορφή και μέ υπόβαθρο τó συστημικό πρότυπο.

Είκ. 14. Οί συνιστώσες τής συνηγορικής προσέγγισης τού προγραμματισμού, βάσει τού DAVIDOFF (Advocacy and Pluralism in Planning), σέ γενική διαγραμματική μορφή και μέ ύπόβαθρο τó συστημικό πρότυπο.

Είκ. 15. Οί συνιστώσες τής έπικοινωνιακής προσέγγισης τού προγραμματισμού, βάσει τής HEALEY (The Communicative Turn in Planning Theory), σέ γενική διαγραμματική μορφή και μέ ύπόβαθρο τó συστημικό πρότυπο.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 20ΗΣ ΑΠΡΙΛΙΟΥ 2010

ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΒΡΕΤΤΑΚΟΣ:
ΕΝΑΣ ΣΥΓΧΡΟΝΟΣ ΚΛΑΣΣΙΚΟΣ ΠΟΙΗΤΗΣ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΛΟΥΣ
κ. VINCENZO ROTOLO

Εἶναι διπλή ἡ χαρά μου γιὰ τὴ σημερινή ἐκδήλωση: πρῶτον, γιατί μου δίνεται ἡ εὐκαιρία νὰ ξαναμιλήσω ἀπὸ τὸ βῆμα τοῦ ἀνώτατου πνευματικοῦ ἰδρύματος τῆς χώρας μὴ εἰκοσαετία μετὰ τὴν τιμὴ ποὺ μοῦ ἔγινε μετὰ τὴν ἀνακήρυξή μου σὲ ἀντεπιστέλλον μέλος του· δεύτερον, γιατί ἀντικείμενο τῆς ὁμιλίας μου θὰ εἶναι ὁ ποιητὴς Νικηφόρος Βρεττάκος.

Εἶναι αὐτὸ ἓνα θέμα ποὺ δὲν παύει νὰ μὲ γοητεύει μετὰ ἀπὸ μιὰ πενηντάχρονη ἐπαφή μετὰ τὴν ποίησή του. Πέρα ἀπὸ τὸ ἐπαγγελματικὸ ἐνδιαφέρον τοῦ νεοελληνιστῆ γιὰ μιὰ ἐξέχουσα μορφή τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων, θέλω νὰ τονίσω ἀμέσως πὼς ὁ Βρεττάκος ἀποτελεῖ μιὰ σπάνια περίπτωση ὅπου ὁ δημιουργὸς καὶ ὁ ἄνθρωπος συμπίπτουν ἀπόλυτα σὲ μιὰ ἐνιαία σύνθεση μοναδικῆς ὁμορφιάς, ποὺ ὅσοι εἶχαμε τὴν τύχη νὰ γνωρίσουμε ἀπὸ κοντὰ τὸν ποιητὴ μπορούμε νὰ ἐπιβεβαιώσουμε τὸ βάθος τῆς καὶ τὸν πλοῦτο τῆς.

Ἡ κατάχρηση ποὺ ὑφίσταται ἐδῶ καὶ ἄρκετὸ καιρὸ τὸ ἐπίθετο «κλασσικός» ἔχει ἀποδυναμώσει τὴ σημασιολογικὴ του φόρτιση, ὅταν τὸ ἀναφέρουμε ὄχι σὲ ἀναγνωρισμένους ἐκπροσώπους τοῦ πνευματικοῦ κόσμου παρωχημένων ἐποχῶν, ἀλλὰ σὲ νεώτερους ὁμοτέχνους τους. Κι ὅμως ὑπάρχουν περιπτώσεις ὅπου ἡ χρῆση αὐτοῦ τοῦ ἐπιθέτου, προκειμένου νὰ προσδιορίσουμε τὴν ποιοτικὴ οὐσία ἐνὸς σύγχρονου θεράποντος τῆς ποίησης, δὲν εἶναι μόνο ταιριαστή, ἀλλὰ καὶ ἐπιβεβλημένη. Πιστεύω ὅτι ὁ Νικηφόρος Βρεττάκος ἀνήκει στὴν ὀλιγομελῆ ομάδα

λογοτεχνῶν τοῦ καιροῦ μας πού δικαιοῦνται τὸν τίτλο τοῦ «κλασσικοῦ». Ζητώντας συγγνώμη πού ἀναφέρομαι σὲ πολὺ γνωστὰ πράγματα, θὰ θυμίσω ὅτι ὁ ὄρος «κλασσικός», μεταγενέστερης λατινικῆς προέλευσης, μόνο πολὺ ἀργὰ καθιερώθηκε στὸ κριτικὸ λεξιλόγιο τῶν νεωτέρων γλωσσῶν. Εἶναι ἐπίσης πασίγνωστο ὅτι στὴν ἑλληνικὴ ρητορικὴ παράδοση ἐπικρατοῦσε ὁ ὄρος «δόκιμος», μὲ τὴν ἔννοια τῆς σημερινῆς λατινογενοῦς λέξης «κλασσικός», πού χαρακτηρίζει ὅμως τοὺς συγγραφεῖς πιστοὺς στοὺς ὀρθοὺς γλωσσικοὺς τύπους τοῦ καθαροῦ ἀττικοῦ, ἢ ἀττικίζοντος, λόγου.

Στὶς λίγες περιπτώσεις, λοιπόν, πού ἡ λέξη «κλασσικός» ἀρμόζει σὲ σύγχρονους πνευματικοὺς δημιουργοὺς, ἐννοοῦμε αὐτοὺς πού μὲ τὸ ἔργο τους κατόρθωσαν νὰ διοχετεύσουν τὸ μήνυμά τους σὲ μεγάλο ἀριθμὸ συνανθρώπων τους, κατακτώντας μιὰ θέση πού ὑπερβαίνει τὰ χρονικὰ ὅρια τῆς ἀτομικῆς τους ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς, καὶ ἀφήνοντας πίσω τους ὑποδειγματικὰ πρότυπα γιὰ μελέτη, ἀπομίμηση, στοχαστικὴ ἐπεξεργασία, ἐκτὸς βέβαια ἀπὸ τίς συγκινησιακὲς παρορμήσεις πού ὁ ποιητικὸς λόγος ἀσκεῖ διαχρονικά.

Νομίζω ὅτι ἡ ποίηση τοῦ Νικηφόρου Βρεττάκου ἐκπληροῖ ἀπόλυτα τοὺς ὄρους αὐτοὺς καὶ ἐξακολουθεῖ ἀκόμη, μιὰ εἰκοσαετία σχεδὸν μετὰ τὸ θάνατό του, ὄχι μόνο νὰ ἐλκύει τὴ συναισθηματικὴ μας εὐαισθησία, ἀλλὰ καὶ νὰ τροφοδοτεῖ τὴ σκέψη μας, καὶ νὰ τὴν κεντρίζει μὲ τὸν πάντα ἐπίκαιρο προβληματισμὸ τῆς.

Ὁ Νικηφόρος Βρεττάκος εὐτύχησε ν' ἀναπτύξει τὴ συγγραφικὴ του δράση γιὰ ἓνα χρονικὸ διάστημα μεγαλύτερο ἀπὸ ἐξήντα χρόνια, ἀφοῦ ἡ πρώτη του ποιητικὴ συλλογὴ *Κάτω ἀπὸ σκιὲς καὶ φῶτα* δημοσιεύθηκε τὸ 1929, καὶ ἡ τελευταία, *Συνάντηση μὲ τὴ θάλασσα*, βγήκε τὴν ἴδια χρονιά πού πέθανε, τὸ 1991, χωρὶς νὰ λογαριάσουμε τὴ συλλογὴ *Τὸ χρυσὸ ἀμάξι*, πού δημοσιεύθηκε μεταθανάτια τὸ 2000. Πρέπει νὰ διευκρινίσουμε ἐπὶ τοῦ προκειμένου πῶς ἓνας μικρὸς προάγγελος τῆς συλλογῆς αὐτῆς, σὲ μορφή τοῦ ὁμότιτλου ποιήματος «Τὸ χρυσὸ ἀμάξι», ἀκούσθηκε ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ ποιητῆ κατὰ τὴν τελετὴ τῆς ἀνακήρυξῆς του σὲ ἐπίτιμο διδάκτορα τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν λίγους μῆνες πρὶν πεθάνει, καὶ δημοσιεύθηκε δύο χρόνια ἀργότερα στὸν τόμο *Μνήμη τοῦ ποιητῆ Νικηφόρου Βρεττάκου*¹.

1. *Μνήμη τοῦ ποιητῆ Νικηφόρου Βρεττάκου (1912-1991)*. Ἐπιμέλεια Π. Δ. ΜΑΣΤΡΟΔΗΜΗΡΗΣ, Ἀθήνα 1993.

Ἐξετάζοντας ἀναδρομικά τὸ σύνολο τοῦ ποιητικοῦ του ἔργου νιώθουμε ἓνα συναίσθημα πραγματικοῦ δέους μπροστά στο ἐπιβλητικό, σέ ὄγκο καὶ ἀξία, πνευματικό κληροδότημα πού μᾶς ἄφησε. Ἀπὸ τὰ πιὸ χαρακτηριστικά γνωρίσματα τῆς ποίησής του εἶναι ἡ ἀπέριττη μεστότητά της καὶ μιὰ οὐσιαστική ἰδεολογική συνέπεια παρὰ τὶς ἀντιξοότητες μιᾶς δραματικῆς ἀνθρώπινης πορείας. Ἡ ἐξαιρετική λεκτική ἐνάργεια τῆς ποίησής του δὲν εἶναι καρπὸς κάποιας ἔμφυτης εὐκολίας νὰ μετατρέπει σὲ ρέοντα ποιητικό λόγο τὴν ἐκάστοτε ἔμπνευση τῆς στιγμῆς: κάτι παρόμοιο, δηλαδή, μὲ τὴ μαγική στιχουργική εὐχέρεια τοῦ Ὀβιδίου, πού ὁτιδήποτε ἐπιχειροῦσε νὰ γράφει τοῦ ἔβαινε σὲ μορφή στίχου, ὅπως ὁμολογεῖ ὁ ἴδιος: «quod temptabam scribere versus erat»². Ἀντίθετα, ἡ φραστική τελειότητα τοῦ Βρεττάκου εἶναι ἀποτέλεσμα κοπιώδους καὶ βασανιστικῆς προσπάθειας. Ὅποιος ἔτυχε νὰ παρακολουθήσει ἀπὸ κοντὰ τὸν ποιητὴ τὴν ὥρα πού βυθιζόταν ὀλόκληρος στὴ δημιουργική διαδικασία, ξέρεי ποιά σκληρὴ δοκιμασία ἀντιμετώπιζε, μὲ ἀγωνία καὶ πείσμα, γιὰ νὰ δαμάσει τὸ γλωσσικό ὄργανο καὶ νὰ πετύχει τὴν υπέρβαση στὴ δομικὴ κατασκευὴ τῶν στίχων.

Προλογίζοντας τὴν ἐπιλεκτικὴ ἔκδοση ποιημάτων του, πού βγήκε τὸ 1964 μὲ τὸν τίτλο Ἐκλογή, ὁ Βρεττάκος, γιὰ νὰ δικαιολογήσει τὴ συνηθισμένη του τάση πρὸς διορθωτικὴ ἐπέμβαση στο κείμενο ποιημάτων πού εἶχαν ἤδη δημοσιευθεῖ, προβαίνει συγχρόνως σὲ μιὰ δήλωση ἄκρως διαφωτιστικὴ ὡς πρὸς τὶς ἀντιλήψεις του γύρω ἀπὸ τὴ συγγραφικὴ ἐργασία³: «Προϊόντα ἐκρηχτικῶν συγκινήσεων τὰ περισσότερα [δηλ. ποιήματα], ἐπιβάλανε τὸ δικό τους ἄταχτο σύνολο, κι ἐπειδὴ ἡ δουλειὰ τῆς καθημερινότητας δὲν ἐπιτρέπει σ' ἓναν ἱερέα τῆς ποίησης νὰ ἔναι τέλειος, μοῦ στάθηκε δύσκολο νὰ στρογγυλέψω τὶς μορφικὲς καὶ μουσικὲς τους ἀνισότητες. Τὸ ποίημα γιὰ νὰ γεννηθεῖ χρειαζόταν τὴν αἰσθητικὴ συγκίνηση πού διέθετα, ἐνῶ ἡ τελειότητά του χρειαζόταν τὸ χρόνο πού δὲν διέθετα».

Ἡ ἔκφραση «ἱερέας τοῦ ποίησης» δὲν εἶναι ἀπλῶς μιὰ ἐμφατικὴ μεταφορά, ἀλλωστε ἀρκετὰ συνηθισμένη στοὺς παραδοσιακοὺς κύκλους τῶν γραμμάτων, ἀλλὰ ἐκφράζει μιὰ ριζωμένη ἰδέα τοῦ Βρεττάκου γιὰ τὴ λειτουργία τῆς ποίησης, πού ἐκεῖνος τὴν ἀντιλαμβάνεται ὄχι μόνο ὡς ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη μετατροπῆς τῆς

2. ΟΒΙΔ. *Trist.* IV, 10, 26.

3. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΒΡΕΤΤΑΚΟΣ, Ἐκλογή, Ἀθήνα 1964, σ. 24.

μυστηριώδους δημιουργικής όρμης σε καθορισμένα σχήματα λόγου, αλλά ως εκπλήρωση ενός ήθικου χρέους έναντι του κοινωνικού συνόλου. Η έννοια αυτή του χρέους προβάλλεται συχνά, άμεσα και έμμεσα, από τον Βρεττάκο. Με τη λέξη «χρέος», μάλιστα, τιτλοφορούνται δύο ποιήματά του, που εκφράζουν αυτή την ακατανίκητη έσωτερική του ανάγκη⁴.

Σε πολλά ποιήματά του, άλλωστε, ο Βρεττάκος, ενώ αναγνωρίζει, με τη γνώση του μετριοφροσύνη, το περιορισμένο βάρος της προσφοράς του, διεκδικεί όμως, με αρκετή δόση περηφάνιας, τη γνήσια λειτουργικότητά της. Χαρακτηριστικά όσα λέει πάλι στον Πρόλογο της Έκλογής⁵: «...χωρίς να είμαι βέβαιος ότι είμαι ποιητής, ξέρω τώρα πώς δεν είμαι τίποτε άλλο. Θα μου ήταν αρκετό, αν τουλάχιστον βεβαιωνόμουνα πώς με μέσο αυτή την ποίηση έκαμα το χρέος της ζωής μου...».

Γεννημένος στο χωριό Κροκεές της Λακωνίας, ο Βρεττάκος πέρασε τα παιδικά του χρόνια στην κοντινή αγροτική περιοχή της Πλούμισσας. Το έρημικό της περιβάλλον, στους πρόποδες του μεγαλοπρεπούς όγκου του Ταύγετου, θα αποκοτούσε αργότερα στη φαντασία του ποιητή τις μυθικές διαστάσεις ενός παραδεισιακού τόπου, αφού από τότε είχε προδιαθέσει την ευαίσθητη και στοχαστική του φύση στην αναζήτηση της ρέμβης, του ωραίου και της αγάπης. Κυνηγώντας ακριβώς αυτά τα όνειρα, ο Βρεττάκος βρέθηκε στην επώδυνη ανάγκη να αντιμετωπίσει τη σκληρή πραγματικότητα της ζωής στην πρωτεύουσα, όπου ήρθε το 1929, σε ηλικία 17 χρόνων, για να δοκιμάσει την τύχη του, μέσα σε άθλιες συνθήκες κοινωνικής περιθωριοποίησης και οικονομικής δυσπραγίας. Θα είναι αυτό το πρώτο γερό χτύπημα για τον όνειροπόλο έφηβο, που αναγκάζεται να υποστείει προσωρινά τη σημαία της αισιοδοξίας και της ανθρώπινης αλληλεγγύης, που την είχε υψώσει με τόση πίστη και προσδοκία. Θα του τύχει και άλλες φορές στη ζωή του να υποστεί παρόμοιες, και χειρότερες, απογοητεύσεις, αλλά αυτή η αρνητική νεανική έμπειρία θα σκάψει ένα βαθύ λάκκο μέσα του.

4. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΒΡΕΤΤΑΚΟΣ, *Τα ποιήματα*, τόμ. δεύτερος, Αθήνα 1981, σ. 282 και 370. Σχετικά με το θέμα αυτό πρβ. V. ROTOLO, 'Ο ρόλος του ποιητή στον Νικηφόρο Βρεττάκο, Διεθνές Συμπόσιο για τον ποιητή Νικηφόρο Βρεττάκο. Σπάρτη 18-21 Μαΐου 2001. Πρακτικά, Αθήνα 2004, σ. 139-150.

5. "Ο.π., σ. 25.

Ἡ ποιητικὴ συλλογὴ *Κάτω ἀπὸ σκιές καὶ φῶτα* πού, ὅπως εἶπαμε, δημοσιεύθηκε ἀκριβῶς τὸ 1929, ἀντανακλᾷ τὴν πικρὴ ψυχολογικὴ συνείδηση τῆς πρώτης ἡττας τῆς ζωῆς του. Στὸ ἴδιο κλίμα μοναξιάς καὶ ἀπόγνωσης κινεῖται ἡ ἐπόμενη συλλογὴ *Κατεβαίνοντας στὴ σιγὴ τῶν αἰώνων* (τοῦ 1933), ὅπου ὁ Βρεττάκος διαλαλεῖ ἐμφατικὰ τὸν πόνο τῆς ψυχῆς του: χαρακτηριστικὸς ὁ ἐπαναλαμβανόμενος στίχος «Τὸ σκεῦος πλέον, ἐρράγη τῶν ὀνείρων»⁶, πού ἀντηχεῖ σὰν πένθιμη καμπάνα.

Τὸ 1935 δημοσιεύεται ἡ συλλογὴ *Οἱ γκριμάτσες τοῦ ἀνθρώπου*, πού συμπληρώνει, μαζί με τὶς δύο προηγούμενες συλλογές, ἕνα τρίπτυχο ὁδύνης καὶ ἀγανάκτησης, ὅπου τὰ ἀποκαρδιωτικὰ βιώματα τοῦ ποιητῆ βρίσκουν κατάλληλη τροφοδότηση στὸ γενικὸ πνεῦμα τῆς παρακμῆς καὶ τοῦ καρυωτακισμοῦ πού κυριαρχοῦσε τότε στὰ ἑλληνικὰ γράμματα.

Μετὰ ἀπ' αὐτά, καὶ ἀπὸ ἄλλα πού δὲν ἀνέφερα, ἀξιόλογα δείγματα ἑνὸς ποιητῆ πού διανύει τὸ πρῶτο στάδιο μιᾶς μακρινῆς πορείας χωρὶς νὰ φανερώσει ἀκόμη τὸ πραγματικὸ του ἀνάστημα, τὸ 1938, μετὰ τὸ πολυστίχο ποίημα *Τὸ ταξίδι τοῦ Ἀρχαγγέλου*, ὁ Βρεττάκος κάνει ἕνα ἐντυπωσιακὸ ἄλμα. Πρόκειται γιὰ ἕνα ἀριστουργηματικὸ ἐπύλλιο σὲ ἄπταιστους ἑνδεκασύλλαβους ὅπου ἡ δημιουργικὴ φαντασία τοῦ ποιητῆ βρίσκει ἀνάλογο ἔκφραση σὲ λυρικές ἐκρήξεις μεγάλης πνοῆς, πλησιάζοντας πού καὶ πού στίς ἱλιγγιώδεις κορυφές ἑνὸς Σικελιανοῦ. Ἄρχαγγελος εἶναι τὸ ὄνομα τοῦ πλοίου πού ξεκινᾷ ἀπὸ τὴ φτωγὴ Ἰθάκη γιὰ μιὰ παράλογη ἀποστολή: νὰ μεταφέρει ἀπὸ τὴν Τροία τὴν εὐημερία καὶ νὰ βρεῖ, ὅπως λέει ὁ ποιητῆς⁷:

τὸ μυστικὸ τῆς βλάστησης τῶν ρόδων,
 πού τὰ βουνὰ θὰ ντύναν τῆς Ἰθάκης
 κ' οἱ ταπεινοὶ τῆς κάτουκοι θὰ βλέπαν
 νὰ βασιλεύει μέσα τους ὁ ἥλιος.

Τὸ ποίημα δίνει τὴν ἐντύπωση τῆς ἀπεγνωσμένης προσπάθειας φυγῆς ἀπὸ μιὰ βαριὰ ἀτμόσφαιρα πού πλακώνει μετὰ μελανὰ σύννεφα τοὺς ὀρίζοντες τῆς

6. Στὸ ποίημα «Τὸ σκεῦος», στ. 1, 4, 7: ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΒΡΕΤΤΑΚΟΥ, *Τὰ ποιήματα*, τόμ. πρῶτος, Ἀθήνα 1981, σ. 20.

7. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΒΡΕΤΤΑΚΟΥ, *Τὰ ποιήματα*, τόμ. πρῶτος, ὅ.π., σ. 77.

Ευρώπης. Πρόκειται όμως για φρουδες ἐλπίδες, καταδικασμένες ἐκ τῶν προτέρων στὴν ἀποτυχία καὶ στὴν ὀριστικὴ ἥττα. Ἡ τελικὴ αὐτανόρη βύθιση τοῦ πλοίου ἐπισφραγίζει τὴ μοιραία ἔκβαση τῆς ἀκατόρθωτης περιπέτειας, πού μοιάζει νὰ καταλύει συγχρόνως κάθε ἀνθρώπινη ἐπιδίωξη οὐτοπιστικῶν ὀνείρων.

Τὰ ἀμέσως ἐπόμενα χρόνια σημειώνουν μιὰ αἰσθητὴ στροφή στὶς πεποιθήσεις τοῦ Βρεττάκου. Ἔρχονται πάλι στὴν ἐπιφάνεια τὰ παλιά του αἰτήματα γιὰ ἀλληλεγγύη καὶ ἀγάπη, ὅπως δείχνουν μερικὰ ποιήματα τῆς συλλογῆς *Μαργαρίτα*. Εἰκόνας ἀπὸ τὸ ἡλιοβασιλεμα, τοῦ 1938⁸:

Χιλιάδες ἔρωτες εἶναι ὁ Θεός!

Χιλιάδες ἔρωτες εἶναι ὁ κόσμος!

.....

Ὁ κόσμος εἶναι ἀπλός!

Ἡ ἀκόμη⁹:

Τί στοιχίζει

στ' ἀηδόνι τὸ τραγούδι, κ' ἡ εὐγένεια

στὴν πρωινὴ βροχή; Ἀγαπηθεῖτε!...

Σ' ἓνα μικρὸ ποίημα τῆς ἐπόμενης συλλογῆς *Τὸ μεσουράνημα τῆς φωτιᾶς*, τοῦ 1940, θὰ φτάσει στὸ σημεῖο νὰ πεῖ¹⁰: «Ἡ σκέψη μου εἶναι ἀγάπη κ' ἡ ἀγάπη μου σκέψη» καταλήγοντας μὲ τὸν ἀποφθεγματικὸ στίχο «Ἀγαπῶ, ἄρα ὑπάρχω»¹¹, πού εἶναι ὀλοφάνερη παράφραση τοῦ περίφημου ρητοῦ τοῦ Des Cartes «cogito ergo sum».

Ἄλλὰ ἦταν μοιραῖο τὸ ὄνειρό του νὰ διακοπεῖ καὶ πάλι μὲ τὶς βιαιότητες τῆς τραγικῆς δεκαετίας τοῦ '40. Καὶ εἶναι ὅπωςδήποτε ὀδυνηρὸ γιὰ τὸν Ἰταλὸ φι-

8. Στὸ ποίημα «Μαργαρίτα», στ. 14-15, 26-27: ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΒΡΕΤΤΑΚΟΥ, *Τὰ ποιήματα*, τόμ. πρῶτος, ὅ.π., σ. 97-98.

9. Στὸ ποίημα «Προσκλητήριον», στ. 21-23: ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΒΡΕΤΤΑΚΟΥ, *Τὰ ποιήματα*, τόμ. πρῶτος, ὅ.π., σ. 103.

10. Στὸ ὁμότιτλο ποίημα «Τὸ μεσουράνημα τῆς φωτιᾶς», στ. 2: ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΒΡΕΤΤΑΚΟΥ, *Τὰ ποιήματα*, τόμ. πρῶτος, ὅ.π., σ. 111.

11. Αὐτόθι, στ. 11. Σημειωτέον ὅτι ὁ στίχος αὐτὸς ξαναεμφανίζεται σὰν μὶσο, κάτω ἀπὸ τὴν ἀμέρωση στοὺς φίλους του Τατιάνα καὶ Ροζέ Μιλλιέξ, στὸ μεταγενέστερο ποίημα «Ἐξοδος μὲ τὸ ἄλογο»: ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΒΡΕΤΤΑΚΟΥ, *Τὰ ποιήματα*, τόμ. πρῶτος, ὅ.π., σ. 217.

λέλληνα πού σās όμιλεϊ σήμερα απ' αυτό τὸ βῆμα νὰ όμολογήσει, από σεβασμὸ πρὸς τὴν ιστορικὴ ἀλήθεια, ὅτι ἡ ἀρχὴ τῶν δεινῶν πού συσσωρεύθηκαν τότε πάνω στὴν Ἑλλάδα ἀνάγεται στὴν ἀπρόκλητη ἐπίθεση τῆς φασιστικῆς Ἰταλίας.

Ὁ ἥπιος καὶ εἰρηνικὸς Νικηφόρος βρέθηκε καὶ αὐτὸς στὸ ἀλβανικὸ μέτωπο, ὅπου καὶ κινδύνεψε νὰ χάσει τὴ ζωὴ του, γιὰ νὰ ὑπερασπίσει τὴν τιμὴ καὶ τὴν ἀξιοπρέπεια τῆς πατρίδας του. Ἄλλὰ ἀκόμη καὶ σ' αὐτὴ τὴν ὠμὴ ἐμπειρία ὁ ποιητὴς δὲν ἔπαψε νὰ βάζει στὸ κέντρο τῆς σκηνῆς τὸν ἄνθρωπο, μὲ τὸν πόνο του καὶ τὰ ἰδανικά του, ὅπως τονίζει μὲ μιὰ πολὺ ἐπιτυχητὴ «κλίμακα» σ' ἓνα ποίημά του¹²:

Ἄνθρωποι κατοικοῦν μὲς στὸ πνεῦμα τῆς Ἐλευθερίας
ἀμέτρητοι,

Ἄνθρωποι ὁμορφοὶ μὲς στὴ θυσία τους, Ἄνθρωποι.

Ἕνας μεγάλος καταυλισμὸς εἶναι ἡ ἔννοια τῆς ἀρετῆς.

Ἡ Ἀντίσταση ἐμπνέει στὸν Βρεττάκο πολλὰ ὠραῖα ποιήματα πού, παρ' ὅλη τὴν ἐπικαιρικὴ τους ἐμπνευση, παραμένουν μὲ τὴ σφραγίδα τῶν κλασσικῶν ἔργων ὡς «κτῆμα ἐς αἰεὶ» τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων. Ἀπ' αὐτὰ ξεχωρίζουν τὰ ποιήματα «Ἐλεγεῖο πάνω στὸν τάφο ἑνὸς μικροῦ ἀγωνιστῆ», «Τὸ παιδί μὲ τὴ φουσαρμόνικα», «Ἀκόμα τούτῃ ἢ Ἄνοιξη», πού παρουσιάζουν ἓναν ἰδιάζοντα καὶ ἐλκυστικὸ συγκερασμὸ τῆς ἠθικῆς καὶ πατριωτικῆς ἔξαρσης μὲ μιὰ ἀπέριττη καὶ στέρη δομὴ. Στὸ τελευταῖο, μάλιστα, τῶν ποιημάτων πού ἀνέφερα, ὁ Βρεττάκος χειρίζεται μὲ δεξιοτεχνία μιὰ στιχουργικὴ τεχνικὴ πού πλησιάζει στὸ δημοτικὸ τραγούδι. Στὴ βιβλικὴ γλῶσσα, πάλι, μᾶς πηγαίνει τὸ ποίημα «33 ἡμέρες», πού διακατέχεται ἀπὸ ἐξαιρετὴ ὑποβλητικὸτητα καὶ συναισθηματικὴ φόρτιση.

Ὁ ἀδελφοκτόνος πόλεμος πού ἀκολούθησε πληγώνει βαθύτατα τὸν ποιητὴ, πού βλέπει νὰ διαλύεται ἀνεπανόρθωτα τὸ ὄραμά του γιὰ εἰρήνη καὶ ὁμόνοια. Ἄλλὰ ἤδη ἡ συλλογὴ *Τὸ βιβλίό τῆς Μαργαρίτας* (τοῦ 1949) ἐκπέμπει μηνύματα ἀγάπης. Ὁ ποιητὴς ἐπιμένει ὅτι¹³:

Ὁ κόσμος εἶναι, ἀδέρφια μου, ἀγάπη καὶ ὁμορφιά!

12. Στὸ ποίημα «Ἕνας στρατιώτης μουρμουρίζει στὸ ἀλβανικὸ μέτωπο», στ. 33-35: ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΒΡΕΤΤΑΚΟΥ, *Τὰ ποιήματα*, τόμ. πρῶτος, ὅ.π., σ. 119.

13. Στὸ ποίημα «Ἡ ἀκατοίκητη χώρα», τελευταῖος στ.: ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΒΡΕΤΤΑΚΟΥ, *Τὰ ποιήματα*, τόμ. πρῶτος, ὅ.π., σ. 162.

Ὁ Ταῦγετος καὶ ἡ Πλούμιτσα γίνονται καταφύγιο παρηγοριᾶς γιὰ τὴν πληγωμένη του φαντασία, ὅπως δείχνουν οἱ συλλογές *Ὁ Ταῦγετος καὶ ἡ σιωπή* (τοῦ 1949), *Τὰ θολὰ ποτάμια* (τοῦ 1950), καὶ τὸ πολύστιχο ποίημα *Πλούμιτσα* (πάλι τοῦ 1950). Πολλὰ εἶναι τὰ ποιήματα ἀπ' αὐτὲς τὶς συλλογές ὅπου ἡ ἄδολη συγκίνηση καὶ ἡ βαθιὰ θλίψη πλαισιώνονται ἀπὸ γερῆ δομικὴ κατασκευὴ. Ἐνα ἀπ' αὐτά, τὸ «Γράμμα», ποὺ ἀνήκει στὴν πρώτη συλλογὴ, εἶναι ἀληθινὸ ἀριστούργημα. Δὲν ξέρω πόσοι ἀπὸ τοὺς ποιητὲς ποὺ ἔχουν πραγματευθεῖ, ἢ ἀπλῶς θίξει, τὸ θέμα τοῦ ἐμφυλίου, μπόρεσαν ν' ἀποδώσουν τὴν ὀδύνη καὶ τὴ φρίκη αὐτῆς τῆς τραγωδίας μὲ περισσότερη ἔνταση καὶ παραστατικότητα ἀπὸ δύο ἐπιγραμματικούς στίχους τοῦ ποιήματος αὐτοῦ, οἱ ὅποιοι, μέσα ἀπὸ τὴν παγερὴ τραχύτητα μιᾶς ἀδρῆς σύνταξης δομημένης μὲ ἀλλεπάλληλες ἀσύνδετες, παρατακτικὲς προτάσεις, ἀναπλάθουν τέλεια τὴν κομμένη ἀνάσα ἀνθρώπου ποὺ κυριεύεται ἀπὸ ἀκατανίκητη συγκίνηση¹⁴:

*Πολλοὶ σκοτώθηκαν. Πολλοὶ ζοῦμε. Ὅλοι μας εἴμαστε
λαβωμένοι. Εἶναι βαρὺς ἀπὸ τὸν πόνο ὁ κόσμος.*

Τὸ μακρὺ ποίημα *Ἐξοδος μὲ τὸ ἄλογο* (τοῦ 1952) ἐπανασυνδέεται μὲ μεγαλύτερη πεποίθηση μὲ τὸν ἰδανικὸ κόσμο τῆς ἀγάπης, ποὺ ὁ Βρεττάκος τὸν εἶχε προβάλει στὸ *Βιβλίον τῆς Μαργαρίτας* περισσότερο ὡς ἐνδόμυχο πόθο παρὰ ὡς ἐφικτὸ στόχο.

Τὸ 1957 δημοσιεύεται ἡ ποιητικὴ συλλογὴ *Ὁ χρόνος καὶ τὸ ποτάμι*, ποὺ ἀποτελεῖ ἕναν πολὺπτυχο, ἐμπνευσμένο ὕμνο στὴν ἀγάπη, γεμάτο τρυφερότητα. Στὴ συλλογὴ ἀνήκουν μερικὰ ἀπὸ τὰ πιὸ γνωστὰ ποιήματα τοῦ Βρεττάκου, ὅπως «Συνόδεψα νεκρούς», «Τὸ παράπονο τοῦ σκοτωμένου», «Ἄν δὲν μοῦ ἴδινες τὴν ποίηση, Κύριε», «Τῆς Σπάρτης οἱ πορτοκαλιές», «Ἐπιστροφή ἀπὸ τοὺς Δελφούς». Τὸ τελευταῖο, μάλιστα, μὲ τὴν ἐξαιρετικὰ παραστατικὴ του γλώσσα καὶ μὲ τὶς ὑπέροχες λυρικές εἰκόνες, ἀποδίδει θαυμάσια τὴ μυστηριώδη θρησκευτικὴ εὐλάβεια ποὺ ἐκπέμπει τὸ μοναδικὸ μεγαλεῖο τοῦ τοπίου, καὶ παραμένει στὰ ἑλληνικὰ γράμματα ὡς ἀθάνατο μνημεῖο ποιητικοῦ λόγου.

Μὲ τὸ μακρὺ ποίημα *Ἡ μητέρα μου στὴν ἐκκλησία*, τῆς ἴδιας χρονιάς, ὁ Βρεττάκος γυρίζει μὲ περίσσια ἀνθρωπιὰ στὸ θέμα τῶν κινδύνων ἐκτροπῆς τῆς

14. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΒΡΕΤΤΑΚΟΥ, *Τὰ ποιήματα*, τόμ. πρῶτος, ὅ.π., σ. 186 (στ. 8-9).

ἐπιστημονικῆς ἔρευνας, πού τὸ εἶχε ἀναπτύξει μὲ ἐμφατικὸ πάθος στὸ ποίημα *Στὸν Ρόμπερτ Όπενχάμερ* τοῦ 1954.

Τὸ 1961 δημοσιεύεται *Τὸ βάθος τοῦ κόσμου*, μιὰ σπουδαία καὶ πρωτότυπη σπονδυλωτὴ ποιητικὴ συλλογὴ πού φιλοδοξεῖ νὰ διαγράψει, στὶς διάφορες ἐνότητες πού τὴν ἀποτελοῦν, τὴν πολυσχιδῆ διαδρομὴ τῶν πνευματικῶν, αἰσθητικῶν καὶ ἰδεολογικῶν ἀναζητήσεων τοῦ ποιητῆ. Μὲ *Τὸ βάθος τοῦ κόσμου* ὁ Βρεττᾶκος θέλησε νὰ συνθέσει τὸ ποιητικὸ του «μανιφέστο», καλώντας συγχρόνως τοὺς ἀναγνῶστες του στὴ γοητευτικὴ περιπέτεια νὰ διεισδύσουν σ' ὅλες τὶς πτυχές τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ κόσμου. Ὁ ποιητὴς δείχνει ὅτι ἔχει φτάσει πιά σὲ μιὰ φάση ἀπόλυτης γαλήνης καὶ ὅτι ἀπολαμβάνει τὴν εὐδαιμονία τῆς πληρότητας καὶ τῆς ἁρμονικῆς συμβίωσης μὲ τοὺς συνανθρώπους του. *Τὸ βάθος τοῦ κόσμου* λειτουργεῖ ἀκριβῶς ὡς ὁμολογία εὐχαρίστησης καὶ ἀπόπειρα ἀπολογισμοῦ ἐνὸς δημιουργοῦ πού πιστεύει ἀκράδαντα πῶς ἔχει πετύχει τοὺς στόχους πού εἶχε βάλει στὴν ἀρχὴ τῆς ὁδοπορίας του.

Ἄλλὰ, ξαφνικά, ἡ βία τῶν ἀνθρώπων ἔρχεται καὶ πάλι νὰ ταράξει τὴν ἡρεμὴ αὐτὴ ἀτμόσφαιρα. Λίγους μῆνες μετὰ τὴν ἐπιβολὴ τοῦ στρατιωτικοῦ πραξικοπήματος ὁ Βρεττᾶκος διαλέγει τὴν πικρὴ μοῖρα τοῦ αὐτοεξόριστου γιὰ νὰ διασώσει τὴν ἀξιοπρέπειά του, βρίσκοντας καταφύγιο πρῶτα στὴν Ἑλβετία καὶ ἔπειτα στὴ Σικελία.

Στὸ ἐξωτερικὸ ὁ Βρεττᾶκος ἐξακολουθεῖ νὰ γράφει ποιήματα, ὅπου τὰ αἰσθήματα ἀπογοήτευσης καὶ ἀπόγνωσης ἐναλλάσσονται μὲ τὴ μαχητικότητά καὶ τὴ σκωπτικὴ σάτιρα τοῦ ἀντιφρονούντος. Σαρκαστικὴ διάθεση καὶ ἐπιτυχεῖς λεκτικὲς ἐπινοήσεις χαρακτηρίζουν τὰ ποιήματα τῆς συλλογῆς *Διαμαρτυρία*, πού θὰ δημοσιευθεῖ τὸ 1974. Ξεχωρίζουν σ' αὐτὴ τὴ συλλογὴ τὰ μικρὰ ποιήματα «Νεοελληνικὸς Κοῦρος» καὶ «Τριάντα χρόνια στὴ βροχὴ» πού, μὲ μιὰ τέλεια συγχώνευση ἰδεολογικῆς ἔμπνευσης καὶ δομικῆς λιτότητας, ἐκφράζουν τὸ πικρὸ παράπονο τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ γιὰ τὶς ἀδικαίωτες θυσίες του.

Στὶς ἀρχές τοῦ 1974 μιὰ βαριὰ μορφή φυματίωσης τὸν ὑποχρεώνει σὲ πολὺμηνη νοσηλεία σὲ νοσοκομεῖο τοῦ Παλέρμο, ὅπου οἱ γιατροὶ καὶ τὸ νοσοκομειακὸ προσωπικὸ περιβάλλον μὲ στοργὴ τὸν διάσημο ἀσθενῆ, πού ἡ ἡρεμία του καὶ ἡ ἀπλότητά του κερδίζουν τὴ γενικὴ συμπάθεια.

Ἰδιαιτέρως φροντίδες τοῦ παρέχει ἓνας ἀρχινοσοκόμος, πού, ὡς βετεράνος τῆς Ἀλβανίας, νιώθει θαυμασμὸ γιὰ τὸν πατριωτισμὸ τῶν Ἑλλήνων. Καὶ ἡ ὀδυνηρὴ ἐμπειρία τῆς ἀρρώστιας βρίσκει ποιητικὴ ἀπῆχηση στὴ συλλογὴ *Σικελικὰ ποιήματα* πού θὰ δημοσιευθεῖ ἀργότερα. Ἀπὸ τὰ ποικίλα μοτίβα πού χαρακτη-

ρίζουν τὰ ποιήματα αὐτά, επικρατέστερα εἶναι ἐκεῖνα πού εἶναι συνδεδεμένα μὲ τὴ βαθιὰ συγκίνηση πού δοκίμασε ὁ πελοποννήσιος Νικηφόρος ὅταν πρωτοαντίκρισε, μετὰ τὴν ἐλβετική παρένθεση, τὸν μεσογειακὸ ἥλιο, τὴν κοινὴ θάλασσα, τὰ ἑλληνικὰ μνημεῖα, ἀρχαῖα καὶ βυζαντινά, διάσπαρτα σ' ὅλο τὸ νησί.

Μὲ τὴν ἐπάνοδο στὴν Ἑλλάδα, τὸ 1974, ἀνοίγει ἡ τελευταία φάση τῆς ἀνθρώπινης καὶ λογοτεχνικῆς διαδρομῆς τοῦ Βρεττάκου. Ἀποβάλλοντας τὸ ἀρνητικὸ βάρος ἀπ' ὅλες ἐκεῖνες τὶς ἀντιζούτητες πού ἔχουν ἀκρωτηριάσει κατ' ἐπανάληψη τὴν ἀκεραιότητα τῶν ἰδανικῶν του, ὁ ποιητὴς ἔχει ἀράξει στὸ ὀριστικὸ ἀγκυροβόλι τῆς περισυλλογῆς, τῆς γαλήνης, τῆς ὅλο καὶ μεγαλύτερης ἐμβάθυνσης στὶς ἀληθινὲς ὑπαρξιακὲς ἀξίες πού ἀνέκαθεν τὸν ἔχουν προβληματίσει. Μέσα σ' αὐτὴ τὴν ἀνέφελη ψυχικὴ διάθεση ἐπιδίδεται μὲ ὅλες τὶς δυνάμεις του στὴ φιλόδοξη προσπάθεια νὰ συμπληρώσει τὸ ἔργο πού ἔχει ἐκτελέσει ἕως τώρα. Σὰν τὸν καλὸ μάστορη πού ἔχει ρίξει τὰ θεμέλια καὶ ἔχει ἀρχίσει νὰ σηκώνει τοὺς τοίχους τοῦ οἰκοδομήματος πού εἶχε ἀρχίσει νὰ χτίζει, ὁ Βρεττάκος βιάζεται νὰ ὀλοκληρώσει τὴ δημιουργικὴ του προσφορά. Χρησιμοποίησα σκόπιμα τὸ λεξιλόγιο τοῦ χτίστη, γιατί ἀκριβῶς μὲ τέτοιους καὶ παρόμοιους ὄρους ὁ ποιητὴς συνήθιζε ν' ἀναφέρεται στὴν πνευματικὴ του δραστηριότητα. Μὲ τὴ διαφορὰ ὅτι τώρα, στὴν ἡλικία πού ἔχει φτάσει, δὲν ἐπιτρέπεται ἀργοπορία ἢ ἀνάπαυλα: πρέπει νὰ ἐργάζεται ἐντατικὰ καὶ ἄγρυπνα: Χαρακτηριστικὸ τὸ ποίημα «Ἐσωτερικὸς μονόλογος» ἀπὸ τὴ σπουδαία συλλογὴ Ἐπογευματινὸ Ἡλιοτρόπιο (τοῦ 1975)¹⁵:

Συντόμευε τὸ λόγο σου ὅσο μπορείς.

Βάζε τὴ λέξη ὀλόκληρη, βέβαια, μὰ πού ἀλλιῶς

δὲν κατορθώνεται ὁ διαρκὴς λόγος. Ἄλλὰ

πάντως, συντόμευε. Γιατί δὲν περιμένει

ὁ ἥλιος. Κ' οἱ λίγες ὥρες πού σοῦ μένουν

δὲν χωροῦν πολλὰ ποιήματα.

Δίπλα σ' αὐτὴ τὴν ἀγωνία ν' ἀναμετρηθεῖ μὲ τὴν ὑπερβολικὰ γρήγορη διαδοχὴ τῶν «περιτελλομένων ἐναυτῶν», προβάλλεται μὲ περισσότερη ἐμμονὴ ἀπ' ὅ,τι στὸ παρελθόν ἡ ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη τῆς ἐπιστροφῆς στοὺς γνώριμους τόπους

15. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΒΡΕΤΤΑΚΟΥ, *Τὰ ποιήματα*, τόμ. δεύτερος, ὁ.π., σ. 444.

τῶν παιδικῶν του χρόνων. Ἡ λέξη «ἐπιστροφή» καί τὸ ρῆμα «ἐπιστρέφω», μαζί με τὰ συνώνυμά τους, ἐμφανίζονται τώρα συχνότερα. Ὅμως, ἡ Πλούμιτσα καὶ ὁ Ταῦγετος δὲν εἶναι πιά ὁ νοσταλγικὸς στόχος γιὰ ἓνα προσωρινὸ καταφύγιο ἀπὸ τὶς καταγίδες πού τὸν παραδέρνανε συνέχεια, ἀλλὰ τὸ ποθητὸ τέρμα τῆς ἐπίγειας ὁδοιπορίας του. Στὸ ποίημα «Ἐπιστροφές», πάλι ἀπὸ τὸ Ἀπογευματινὸ Ἡλιοτρόπιο, ὁ Βρεττάκος ἐξηγεῖ τί σημαίνουν γιὰ κεῖνον αὐτοὶ οἱ τόποι¹⁶:

*Ἐπιστρέφω συχνά στη γενέθλια γῆ μου.
Ἐκεῖ, μὲ βλέπει ἡ χλόη, μὲ ἀκούει
τὸ χῶμα, γνωρίζω τρεῖς λέξεις ἀνέμου.
Τὰ τοπία της εἶναι σὰ μιὰν ἀγκαλιὰ πού
μὲ παίρνει· κ' ἐνῶ ταλαντεύεται τὸ κεφάλι μου
ἀστήριχτο, πέφτουν τὰ χέρια μου ὅπως
τὰ χέρια τοῦ Ἰησοῦ στοὺς φιλεύσπλαχνους
ἄμους τοῦ Ἰωσήφ, μετὰ τὴν ἀποκαθήλωση.*

Στὸ μεταξύ ὠριμάζει στὸ νοῦ του ἡ σύλληψη δύο μεγάλων συνθετικῶν ἔργων με ἑλληνικὸ θέμα, πού ἡ μεταφορὰ της σὲ ὀριστικὴ μορφή θὰ τὸν βασανίσει ἐπὶ ἀρκετὰ χρόνια. Τελικὰ δημοσιεύονται, τὸ 1978 τὸ ἔμμετρο δράμα Ὁ Προμηθέας ἢ τὸ παιχνίδι μιᾶς μέρας, καὶ τὸ 1981 ἡ Λειτουργία κάτω ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη.

Τὸ πρῶτο ἀποτελεῖ μιὰ ἀνάπλαση τοῦ ἀρχαίου μύθου τοῦ Προμηθέα με ἀρκετοὺς ὑπαινιγμοὺς σὲ γεγονότα καὶ καταστάσεις τοῦ καιροῦ μας. Ὁ Προμηθέας εἶναι ἓνας γενναῖος ἐπαναστάτης πού, ἀντιστεκόμενος στὴν ἀλαζονεία τοῦ Δία, ἀγωνίζεται γιὰ νὰ ἐπιφέρει τὸν ἄνθρωπο στὸ κέντρο τοῦ κόσμου. Ἀλλὰ ἡ ἀνταρσία συντρίβεται ἐξαιτίας τοῦ συμβιβασμοῦ τῶν θυμάτων τοῦ Δία καὶ ἡ παλιὰ τάξη πραγμάτων παραμένει ἀμετάβλητη.

Ἡ Λειτουργία κάτω ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη εἶναι μιὰ ἔξοχη ἀναπαράσταση σημαντικῶν στιγμῶν καὶ ἐμπειριῶν τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Πρόκειται γιὰ ἓνα πολυσύνθετο ἔργο θεατρικῆς μορφῆς με πολυπρόσωπη καὶ πολυφωνικὴ δομὴ, ὅπου ἐκτενῆ πεζοτράγουδα ἐνσωματώνονται με μεγάλη μαστοριά στὸ ἔμμετρο κείμενο πού, σὲ μερικὰ σημεῖα, εἶναι ἀπήχηση ἢ ἐπεξερ-

16. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΒΡΕΤΤΑΚΟΥ, *Τὰ ποιήματα*, τόμ. δεύτερος, ὁ.π., σ. 446.

γασία, δημοτικῶν τραγουδιῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ὕμνων. Ὅλο τὸ ἔργο ἀναδίνει μιὰ συναρπαστικὴ γοητεία καθὼς ἀνατρέχει, μὲ ἔντονη ὑποβλητικότητα, στὰ δραματικὰ γεγονότα ποὺ ἔχουν σφραγίσει τὴν πορεία τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ποὺ τὶς αἰώνιες ἀξίες του τὶς συνοψίζει θαυμάσια ἐκεῖνος ὁ ὑπέροχος ὀρισμὸς¹⁷:

Καὶ τὸ ὄνομα Ἑλλάδα, δὲν εἶναι λέξη, ἀλλὰ λόγος.

Ἡ συλλογὴ *Διακεκριμένος πλανήτης*, τοῦ 1983, περιέχει ὅλα τὰ μοτίβα τῆς ὄριμης φάσης τῆς ποίησης τοῦ Βρεττάκου.

Ὁ ποιητὴς ξαναπαίρνει τὸ μίτο τοῦ διαλόγου μὲ τὸν ἑαυτό του, ἐμβαθύνοντας ὄλο καὶ περισσότερο στὸν ἀπολογισμὸ τῆς ζωῆς του καὶ στὴν ἀναμονὴ τῆς μελλοντικῆς του τύχης. Στὴν οὐσία, πρόκειται γιὰ δύο ὄψεις τοῦ ἴδιου προβλήματος. Ἡ ἀπόλαυση τῶν γήινων ἀγαθῶν καὶ ἡ εὐχαρίστηση γι' αὐτὰ ποὺ ἔχει ἤδη ἐκτελέσει δὲν ἀναιροῦν τὴ ριζωμένη ἀντίληψή του τῆς ζωῆς ὡς «μελέτης θανάτου». Ἰσα-ἴσα, ὁ ποιητὴς μοιάζει νὰ ἀνυπομονεῖ γιὰ τὸ τελευταῖο του ταξίδι. Ἐτοιμάζει τὰ χαρτιά του, ζυγίζει προσεκτικὰ τὸ περιεχόμενο τῶν ἀποσκευῶν του, ἐπιμένει στὴ σταθερὴ του προφητικὴ διαίσθηση ὅτι θὰ ἀφήσει τὴν τελευταία του πνοὴ στὰ παιδικὰ του λημέρια, καὶ ἐναποθέτει στὸ μέλλον, μὲ ἀπόλυτη ἐμπιστοσύνη, τὴν προσδοκία του γιὰ τὴν ἀναγνώριση τοῦ ἔργου του. Ὅλα αὐτὰ τὰ μοτίβα τὰ βρίσκουμε συγκεντρωμένα, μὲ σπάνια συνθετικὴ δύναμη καὶ μεστότητα, στὸ ποίημα «Ἡ ποίηση καὶ ἡ ἔρημος» τῆς συλλογῆς αὐτῆς¹⁸:

*Ἄναψα τὴ φωτιά καὶ στέκω στὴν πόρτα.
Κοιτῶ τὸν ὀρίζοντα, τὴν ὁδὸ
ποὺ θὰ πάρω, κάποτε, φεύγοντας. Κ' ἔχω
ἀντίκρου μου τὸν Ταῦγετο ποὺ θὰ γίνει,
τὸ ξέρω, ὕμνος καὶ θρῆνος μου. Ἔχω
φτιάξει τὸ τζάκι μου γιὰ τοὺς ἄλλους
γι' αὐτὸ περιμένω στὴν πόρτα.*

Παρόμοιο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ ποίημα, πάλι ἀπὸ τὸν *Διακεκριμένο Πλανήτη*, «Ἡ ὄρωρέα», ἀφιερωμένο στὸν Μάνο Κατράχη (θυμίζω παρεμπιπτόν-

17. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΒΡΕΤΤΑΚΟΥ, *Τὰ ποιήματα*, τόμ. τρίτος, Ἀθήνα 1991, σ. 123.

18. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΒΡΕΤΤΑΚΟΥ, *Τὰ ποιήματα*, τόμ. τρίτος, ὅ.π., σ. 171.

τως ότι ο Κατράκης υποδύθηκε το ρόλο του πρωταγωνιστή της Λειτουργίας κάτω από την Ακρόπολη στις παραστάσεις που δόθηκαν το 1982 στο Γύθειο, στο Μυστρά, στο Ήρώδειο και αλλού).

Θά σās διαβάσω, λοιπόν, τους πρώτους στίχους από το ποίημα αυτό¹⁹:

Θά μιλήσουμε, θά διδάξουμε. Θά όδοιποροῦμε
καί θά δίνουμε, διαρκῶς, θά δίνουμε. Ἐμεῖς
ὅ,τι ἦτανε νά μās δοθεῖ, Μάνο, στὸν κόσμο,
ἐρχόμενοι, τὸ εἶχαμε πάρει:
Δωρεά πρὸς δωρεάν.

Ἡ συλλογὴ Ἡλιακὸς Λύχνος, τοῦ 1984, κινεῖται στὸ ἴδιο μῆκος κύματος μετὰ τὴν συλλογὴς Ἀπογευματινὸ Ἡλιοτρόπιο καὶ Διακεκρυμμένοι πλανήτης. Ἀπ' αὐτὴ τὴ συλλογὴ ξεχωρίζει τὸ ποίημα «Πεπραγμένα»²⁰:

Ὅταν φύγω, θά ξέρω καλὰ τί ἄφησα
πίσω μου. Ἀπ' τὴ μιὰ σ' ἕναν αἶνο
ἰσχνὸ τὴ χαρὰ πού μοῦ δῶσαν
τὰ πράγματα τοῦ γύρω μου θαύματος.
Ἀπ' τὴν ἄλλη τὴ θλίψη μου, μιὰ
κατάθεση λουλουδιῶν στὸν γιομάτο
ἀπὸ μάρτυρες, τὸν διαρκῶς ἀπὸ μέσα
σειόμενο τοῦτο τύμβο τῆς γῆς.

Τὸ 1985 ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ἀπονέμει στὸν Βρεττάκο τὸ Ἀριστεῖον Γραμμάτων. Τὴν ἐπόμενη χρονιά τυπώνεται ἡ συλλογὴ Ἐκκρεμῆς Δωρεά. Ὅλα τὰ ποιήματα τῆς συλλογῆς ἀποτελοῦν ξεχωριστὲς παραγράφους μιᾶς ἰδανικῆς διαθήκης, τὰ «novissima verba» πού ὁ ποιητὴς ἐμπιστεύεται ὄχι σὲ λίγους ἐκλεκτοὺς δέκτες, ἀλλὰ σ' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους «ἐχθροὺς καὶ φίλους», ὅπως λέει στὸ ποίημα «Ὁ θρόμβος»²¹. Ὁ κάπως αἰνιγματικὸς τίτλος τῆς συλλογῆς βρῖσκει τὸ ἐρμηνευτικὸ του κλειδί στὸ ὁμότιτλο ποίημα «Ἐκκρεμῆς δωρεά»,

19. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΒΡΕΤΤΑΚΟΥ, *Τὰ ποιήματα*, τόμ. τρίτος, ὅ.π., σ. 201.

20. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΒΡΕΤΤΑΚΟΥ, *Τὰ ποιήματα*, τόμ. τρίτος, ὅ.π., σ. 279.

21. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΒΡΕΤΤΑΚΟΥ, *Τὰ ποιήματα*, τόμ. τρίτος, ὅ.π., σ. 366.

ἀφιερωμένο στην ἀγαπημένη του κόρη Τζένη. Μὲ τὴ διαφορὰ ὅτι ὁ διαχωρισμὸς ἀνάμεσα στὸ ἐγὼ τοῦ ποιητῆ καὶ στὸ ἐσὺ τῆς κόρης δὲν εἶναι πάντα δηλωτικὸς μιᾶς ἀπόλυτης μεταξύ τους ἀντιδιαστολῆς, ἐνῶ μερικὲς φορές οἱ ιδιότητες ποὺ ἀναφέρονται στὸ πρόσωπο τῆς κόρης δίνουν τὴν ἐντύπωση στὸν ἀναγνώστη πὺς ἐπεκτείνονται καὶ στὸν ἴδιο τὸν ποιητῆ²²:

*Εἶχες μέσα σου χρώματα νὰ ὑφάνεις
τὸν κόσμο σου δίπλα στὸν κόσμο μου.
Ἐγὼ εἶχα λέξεις, ἐσὺ εἶχες φῶς.
Ἄλλὰ ἦρθε στὸν ὕπνο μου χτές
ἓνας ἄγγελος καὶ μοῦ χάιδεψε
τὴν καρδιά, λέγοντάς μου πὺς ὄχι
τὰ διάφανα σὰν ψυχὲς παιδικές,
ἢ ἓνα μέρος τῆς αὐγῆς χρώματά σου
ἀκόμη δὲν τὰ παράδωσες.*

Στὸ ποίημα, πάλι, «Ἀέναξη Ἐπιστροφή», τὸ θέμα τοῦ γυρισμοῦ πού, ὅπως εἶπαμε, τὸν ἀπασχολοῦσε στὰ ὠριμα χρόνια μὲ προσδευτικὴ ἐντατικὴτητα, παίρνει μιὰ ἀπρόσμενη ἐκδοχὴ μὲ τὴν εἰκόνα τῆς ἐπιθυμητῆς δυνατότητας γιὰ μεταθανάτιες ἐπανόδους τοῦ στὸν κόσμο τῶν ζωντανῶν²³.

*Γνωρίζω καλὰ τὴν τύχη τῶν ἔργων,
γνωρίζω τὸν ἄρχοντα χρόνο. Γι' αὐτό,
πέρα ἀπ' ὅ,τι ἐπιχείρησα, ἐκεῖνο
πού θὰ ἤθελα φεύγοντας, εἶναι
νὰ μπορῶ νὰ ἐπιστρέφω κάθε
τόσο στὴ γῆ καὶ νὰ στέκομαι λίγο.
Τόσο μόνο ὅσο φτάνει ν' ἀφήσει
κανεὶς ἓνα χᾶδι στὴν πέτρα της.*

Πολικὸς ἀστέρας καὶ σταθερὸς γνώμονας, ὄχι μόνον τῆς ποιητικῆς του ἔμπνευσης, ἀλλὰ ὅλης τῆς ζωῆς του, παραμένει πάντα ἡ ἀγάπη, πού ἡ σημασία

22. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΒΡΕΤΤΑΚΟΥ, *Τὰ ποιήματα*, τόμ. τρίτος, ὅ.π., σ. 365.

23. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΒΡΕΤΤΑΚΟΥ, *Τὰ ποιήματα*, τόμ. τρίτος, ὅ.π., σ. 310.

της προβάλλεται κατά κόρον σέ πολλά ποιήματα τῆς συλλογῆς αὐτῆς, ὅπως ἄλλωστε σ' ὅλη τὴν ποιητικὴ του παραγωγή. Τὸ ποίημα «Τὸ μονόγραμμα μου», ἀναπτύσσει μιὰ πρωτότυπη εἰκόνα τῆς ἀγάπης, μοιρασμένης σέ μιὰ τριφασικὴ διάκριση, ἀντίστοιχη μὲ μιὰ χρονολογικὴ κλίμακα²⁴:

*Τὸ μικρὸ μου μονόγραμμα στοῦ λινουῦ
παιδικοῦ σακακιοῦ μου τὸ πέτο: ἀγάπη.*

*Τὸ μικρὸ μου μονόγραμμα στοῦ γερο-
ντικοῦ μου παλτοῦ τὸ πέτο: ἀγάπη.*

*Τὸ μικρὸ μου μονόγραμμα πάνω
στήν ἐντάφια πλάκα μου: ἀγάπη.*

Σχετικὰ μὲ τὴ διαρκῆ φροντίδα γιὰ τὴ δουλεμένη μορφή τῶν ποιημάτων καὶ τὴ βασανιστικὴ ἐπιλογή τῶν λέξεων, εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρον τὸ ποίημα μὲ τὸν χαρακτηριστικὸ τίτλο «Ὁ ἀγρὸς τῶν λέξεων», ὅπου τὸ προσωπικὸ του γλωσσικὸ αἰσθητήριο διοχετεύεται μέσα στὴν κοίτη τῆς ἀείρου διαδρομῆς τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας²⁵:

*Ὅπως ἡ μέλισσα γύρω ἀπὸ ἓνα ἄγριο
λουλούδι, ὅμοια κ' ἐγώ. Τριγυρίζω
διαρκῶς γύρω ἀπ' τὴ λέξη.*

*Εὐχαριστῶ τίς μακριές σειρές
τῶν προγόνων, ποὺ δούλεψαν τὴ φωνή,
τὴν τεμάχισαν σέ κρίκους, τὴν κάμαν
νοήματα, τὴ σφυρηλάτησαν ὅπως
τὸ χρυσάφι οἱ μεταλλουργοὶ κ' ἔγινε
Ὅμηροι, Αἰσχύλοι, Εὐαγγέλια
κι ἄλλα κοσμήματα.*

*Μὲ τὸ νῆμα
τῶν λέξεων, αὐτὸν τὸ χρυσὸ*

24. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΒΡΕΤΤΑΚΟΥ, *Τὰ ποιήματα*, τόμ. τρίτος, ὅ.π., σ. 371.

25. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΒΡΕΤΤΑΚΟΥ, *Τὰ ποιήματα*, τόμ. τρίτος, ὅ.π., σ. 318.

τοῦ χρυσοῦ, ποὺ βγαίνει ἀπ' τὰ βάθη
τῆς καρδιάς μου, συνδέομαι, συμμετέχω
στὸν κόσμο.

Σκεφεῖτε:

Εἶπα καὶ ἔγραψα, «Ἀγαπῶ».

Τὸ 1988 ἐκδίδονται δύο ποιητικές συλλογές: ἡ *Χορωδία καὶ Ἡ φιλοσοφία τῶν λουλουδιῶν*. Ἀπὸ τὴν πρώτη συλλογὴ ξεχωρίζει ἡ ἐνότητα μὲ τίτλο «Ποιήματα γιὰ τὸ ἴδιο βουνό», ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ δεκατέσσερα μικρὰ ποιήματα ἀφιερωμένα στὸ ἀγαπημένο βουνό: πρόκειται, φυσικά, γιὰ τὸν Ταῦγετο, παρόλο ποὺ δὲν κατονομάζεται ρητὰ. Τὰ ποιήματα αὐτὰ ἀντιπροσωπεύουν διάφορες καὶ ποικίλες στιγμὲς στοχαστικῆς διάθεσης ποὺ προκαλεῖ στὸν ποιητὴ ἡ ἀνάμνηση τοῦ στενοῦ καὶ ἀδιάκοπου διαλόγου του μὲ τὸν Ταῦγετο.

Ἡ φιλοσοφία τῶν λουλουδιῶν ἐξαίρει, μὲ τρυφερότητα καὶ εὐαισθησία, τὶς ἀξίες φυσικῆς ὁμορφιάς καὶ ἀθωότητος ποὺ συμβολίζουν τὰ λουλούδια γιὰ πολ-
λὲς πλευρὲς τοῦ πνευματικοῦ βίου, ἀκόμη καὶ ὡς πρὸς τὴν ποιητικὴ δημιουργία. Λόγου χάρι, στὸ ποίημα «Πρωινὴ ἀμηχανία», περιγράφοντας τὴν ἀμηχανία ποὺ ἔνωσε μπροστὰ σ' ἕνα πλῆθος ἀπὸ ἀγριολούλουδα ποὺ τὸν ἔχουν περιζώσει παίρ-
νοντας στὴ φαντασία του τὴν ὄψη μικρῶν, ωραίων ποιημάτων, συμπεραίνει μὲ ἀρκετὴ δόση μετριοφροσύνης²⁶:

Σπουδάζοντας σὲ ὅλη μου
τὴ ζωὴ τὴν τελειότητα
συλλογίζομαι ἀκίνητος
τὴν εὐτέλεια τῶν στίχων μου.

Τὸ 1991, λίγους μῆνες πρὶν πεθάνει, ὁ Βρεττάκος δημοσιεύει τὴ *Συνάντηση μὲ τὴ θάλασσα*, μὰ ἀπὸ τὶς ωραιότερες ποιητικὲς συλλογές του. Εἶχαμε τὴν ἐντύπωση, μάλιστα, ὅσοι καταπιανόμεστε μὲ τὴν ποίηση τοῦ Βρεττάκου, ὅτι αὐτὴ ἡ συλλογὴ ἀποτελοῦσε τὸ κύκνειο ἄσμα του, ἂν ὁ ἴδιος δὲν μᾶς ἐπιφύλασ-
σε μὰ τελευταία εὐχάριστη ἔκπληξη. Τὸ περίεργο εἶναι ὅτι ἡ συγγραφή τῆς *Συνάντησης μὲ τὴ θάλασσα* ξεκινάει, τουλάχιστον ὡς πρὸς τὴν τυπικὴ ἀφορμὴ, ἀπὸ τὴν πρόθεση τοῦ ποιητῆ νὰ προβεῖ σὲ μὰ παλινωδία. Ὅχι, βέβαια, μὲ τὴν ἔννοια

26. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΒΡΕΤΤΑΚΟΥ, *Τὰ ποιήματα*, τόμ. τρίτος, ὅ.π., σ. 406.

πού απέδωσαν οι αρχαίοι στη λέξη «παλινωδία», όταν αυτή μπήκε στο ελληνικό λεξικό με το περίφημο απόσπασμα του σχεδόν συμπατριώτη μου Στησιχόρου²⁷ γύρω από την πραγματική ταυτότητα της μυθικής Έλένης, αλλά ως επανόρθωση μιας αδικίας πού, θέλά του, ο Βρεττάκος είχε διαπράξει. "Όπως ομολογεί άμεσα στο ποίημα «'Αποθερίζοντας» τής συλλογής, άπευθυνόμενος στη θάλασσα, ή υπερβολική του άγάπη στα βουνά τόν είχε παρασύρει σ' αυτή την άδικία²⁸:

Άνεβαίνοντας στις κορφές
νά πλησιάσω τόν ούρανó
καί μιλώντας διαρκώς
για τά βουνά, σέ άδίκησα.

Σ' αυτή τή συλλογή ó ποιητής υίοθετεί μερικά ενδιαφέροντα δομικά στοιχεία, πού τά πιό σπουδαία άπ' αυτά είναι ή ρητή ανασύνδεση τής συλλογής με τό παλιό έπίλλιο *Τó ταξίδι του Άρχαγγέλου*, και ή χρήση του δευτέρου προσώπου του ένικου και τής κλητικής πτώσης όταν αναφέρεται στη θάλασσα. Ός προς τό πρώτο στοιχείο, τό εισαγωγικό ποίημα «Πρόλογος» μάς πληροφορεί ότι τό σκάφος «'Αρχάγγελος», έστω και με σπασμένα τά ξάρτια του και με τίς άλλες σοβαρές άβαρίες πού είχε ύποστει σ' εκείνο τό άτυχο έγχείρημά του, μπόρεσε όμως νά συνεχίσει τό ταξίδι του. Μ' αυτό τόν άμεσο συσχετισμό με τό νεανικό του έργο ó ποιητής θέλει τώρα ν' αναιρέσει τό νόημα τής άπεγνωσμένης μεταφοράς του μοιραίου ναυαγίου, και νά τό αντικαταστήσει μ' ένα μήνυμα αισιοδοξίας. Σχετικά με τό δεύτερο στοιχείο, ή συνεχής χρήση του δευτέρου προσώπου του ένικου σχεδόν σ' όλα τά ποιήματα τής συλλογής θέλει νά ύπογραμμίσει τή στενή σχέση του, διαλογική και συναισθηματική, με τή θάλασσα. "Όντως, τά ποιήματα αυτά άποτελούν ξεχωριστές σημειώσεις ένός αυτοβιογραφικού ήμερολογίου. Έννοείται πώς, πάνω σ' αυτές τίς βάσεις, ó πρωτότυπος αυτός διάλογος, στην ουσία μονόλογος, διεξάγεται μέσα σ' ένα πνεύμα έμπιστευτικής εξομολόγησης του όμιλούντος ποιητή στο βουβό πρόσωπο τής θάλασσας. Καμά φορά τά δύο «πρόσωπα» ανακατεύονται σε μιá ιδιάζουσα αδιάσπαστη ένότητα²⁹:

27. Άπόσπ. 15 Ρ.

28. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΒΡΕΤΤΑΚΟΥ, *Συνάντηση με τή θάλασσα*, Άθήνα 1999, σ. 10.

29. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΒΡΕΤΤΑΚΟΥ, *Συνάντηση με τή θάλασσα*, ό.π., σ. 14.

*Ἡ ψυχὴ μου στὰ μέτρα σου, διπλωμένη
στὰ βάθη μου, ξεδιπλώνοταν κάποτε
κι ἀπλώνοταν σὲ ὅλη τὴν ἔκταση
πάνω σου. Γινόμαστε ἓνα.*

Ἀκόμη καὶ ἡ ἀντιπαράθεση ποῦ σημειώνεται στὸ ποίημα «Εἴμαστε...», καταλήγει σὲ μιὰ οὐσιαστικὴ συνταύτιση τῶν δύο «παράλληλων κόσμων», κατὰ τὸν ὅρισμό τοῦ ποιητῆ.

Γυρίζει ἐπίμονα, καὶ σ' αὐτὴ τῆ συλλογῆ, τὸ αἶσθημα τοῦ χρέους τοῦ ποιητῆ καὶ τῆς προσδοκίας τῆς ἀναγνώρισης τοῦ ἔργου του. Ἐνδεικτικοὶ οἱ στίχοι ἀπὸ δύο ποιήματα τῆς συλλογῆς. Τὸ πρῶτο³⁰:

*Ὅ,τι εἶχα νὰ κάνω στὸν κόσμο
τὸ ἔκανα. Τὸ μήνυμα τὸ ἔστειλα.
Τὴν μποτίλια τὴν πέταξα ἤδη
στοῦ χρόνου τὸ ἀτέρμονο πέλαγο.
(Μπορεῖ μερικοὶ νὰ τὸ ἔλαβαν κιόλας).*

Τὸ δεύτερο³¹:

*Κι ὅταν ἐγὼ δὲν θᾶχω σῶμα
νὰ ἔρχομαι πλέον ἐδῶ,
θὰ συνεχίζεις ἐσὺ ἀκόμη,
ἀκόμη κι ἀκόμη, ν' ἀκούγεσαι,
θάλασσα. Ὅμως μπορεῖ
νὰ μὲ ἀκοῦνε καὶ μένα
γὰ κάμποσο ἀκόμη. Μπορεῖ
νὰ βρίσκουνε κι ἄλλα πράγματα
ἄγνωστα, ποῦ τοὺς εἶχαν
διαφύγει, μέσα στὶς λέξεις μου.*

Τὸ Μάη τοῦ 1991 ἡ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ἀνα-

30. Στὸ ποίημα «Εἶμαι ἓνας γέρος...»: ΝΙΚΗΦΩΡΟΥ ΒΡΕΤΤΑΚΟΥ, *Συνάντηση μετὴ τῆ θάλασσα*, ὁ.π., σ. 39.

31. Στὸ ποίημα «Κι ὅταν...»: ΝΙΚΗΦΩΡΟΥ ΒΡΕΤΤΑΚΟΥ, *Συνάντηση μετὴ τῆ θάλασσα*, ὁ.π., σ. 34.

κηρύσσει τὸν Νικηφόρο Βρεττάκο ἐπίτιμο διδάκτορα. Σ' ἐκείνη τὴν τελετὴ ὁ ποιητὴς κλείνει τὴν ἀντιφώνησή του, ποὺ ἔχει τίτλο «Ἐμεῖς κι ὁ κόσμος μας»³², διαβάζοντας τὸ ἀνέκδοτο ποίημα «Τὸ χρυσὸ ἀμάξι». Τρεῖς μῆνες ἀργότερα, καὶ ἀκριβῶς στὶς 4 Αὐγούστου, ὁ Βρεττάκος πεθαίνει ξαφνικὰ στὴν Πλούμιτσα, σὰν νὰ ἤθελε ἡ μοίρα νὰ ἐκπληρώσει τὴν παλιά του ἐπιθυμία ν' ἀφήσει τὴν τελευταία του πνοή σ' αὐτὴ τὴν ἀγαπημένη του γωνία. Μερικὰ χρόνια ἀργότερα, ἀνάμεσα σὲ διάφορα χαρτιά τοῦ ἐκλιπόντος, βρέθηκαν τὰ κείμενα τῆς ἀνέκδοτης συλλογῆς *Τὸ χρυσὸ ἀμάξι*, ποὺ δημοσιεύθηκε τελικὰ τὸ 2000, σὲ πολυτελῆ ἔκδοσή, μὲ πρωτοβουλία τῆς «Ἑταιρείας τῶν φίλων τοῦ Μυστρά». Ἡ συλλογὴ περιλαμβάνει 23 ποιήματα, μεταξύ τῶν ὁποίων εἶναι καὶ τὸ ποίημα μὲ τὸν ἴδιο τίτλο «Τὸ χρυσὸ ἀμάξι», ποὺ, ὅπως εἴπαμε, ὁ Βρεττάκος τὸ εἶχε διαβάσει, σὲ μὴ ὀριστικὴ μορφή, μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς ἀνακήρυξής του σὲ ἐπίτιμο διδάκτορα.

Σ' αὐτὴ τὴν τελευταία του συλλογὴ ὁ ποιητὴς μοιάζει νὰ αἰσθάνεται ἀπαλλαγμένος ἀπὸ τὸ βάρος τῶν φθαρτῶν πραγμάτων καὶ νὰ κινεῖται σὲ μιὰ ἐξωγήρινη διάσταση, ὅπου τὸ ποιητικὸ του ἀποχαιρετιστήριό μῆνυμα προαναγγέλλει μὲν τὴν ἐπικείμενη ὀριστικὴ του ἀναχώρηση, ἀλλὰ ἐκφράζει συγχρόνως τὴ βεβαίωτητά τῆς ἀθανασίας.

Τὰ ποιήματα αὐτά, σχεδὸν ὅλα μικρῆς ἔκτασης, ἐμφανίζουν ἓνα τέλειο δέσιμο ἀνάμεσα στὴ μορφή καὶ τὸ περιεχόμενο. Ἐντονότερη παρουσία παρὰ ποτὲ ἔχει ἓνα σταθερὸ δομικὸ στοιχεῖο τοῦ Βρεττάκου, δηλαδὴ ἡ χρῆση τοῦ πρώτου προσώπου τοῦ ἐνικοῦ. Ἄλλωστε αὐτὴ ἡ τάση – ποὺ ὁ ἴδιος τὴν εἶχε ὁμολογήσει παλαιότερα στὸ ποίημα «Εἶχα»³³, καὶ τὴν εἶχε εἰρωνευθεῖ μὲ πολλὴ λεπτότητα στὸ ποίημα «Ἐγὼ»³⁴ – συνάδει ἀπόλυτα πρὸς τὴν ἀνάγκη του ν' ἀνοίγει τὸν ἑαυτό του φανερώνοντας τίς πιὸ ἐνδόμυχες σκέψεις, ιδέες, συγκινήσεις. Διαβάζοντας τὰ ποιήματα τῆς συλλογῆς αὐτῆς ὁ ἀναγνώστης συνειδητοποιεῖ καθαρότερα τὴν πρόθεση τοῦ ποιητῆ νὰ τὸν πιάσει ἀπὸ τὸ χέρι γιὰ νὰ τὸν ξεναγήσει στὰ ἄβυσσους τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ κόσμου γιὰ νὰ τοῦ γνωρίσει τὰ ἀληθινὰ ἀγαθὰ ποὺ

32. Ἡ ἀντιφώνηση τοῦ Βρεττάκου δημοσιεύθηκε στὸν τόμο *Μνήμη τοῦ ποιητῆ Νικηφόρου Βρεττάκου*, ὁ.π., σ. 66-72.

33. Ἀπὸ τὴν *Ἐσωτερικὴ Περιπέτεια*: ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΒΡΕΤΤΑΚΟΥ, *Τὰ ποιήματα*, τόμ. δεῦτερος, ὁ.π., σ. 311.

34. Ἀπὸ τὴ *Διαμαρτυρία*: ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΒΡΕΤΤΑΚΟΥ, *Τὰ ποιήματα*, τόμ. δεῦτερος, σ. 387-388.

ἔτυχε νὰ γευθεῖ στή ζωή του. Κατεξοχήν ἀντιπροσωπευτικό αὐτῆς τῆς ψυχικῆς κατάστασης εἶναι τὸ ποίημα πού ὁ τίτλος του παρουσιάζει ἕνα ἰδιάζον ὀξύμωρον σχῆμα «Ἕνας ἔνδεής πολὺ πλούσιος»³⁵:

*Καὶ μόνο πού ὑπάρχω ἔχω περίσσευμα.
Στὸ μόνο πού ἔλπισα ἦταν ἡ ἀγάπη,
ἀλλὰ ἐγκατέλειψε τὸ μέλλον κι αὐτὴ
κ' ἦρθε ἐνωρίτερα. Δὲν θυμᾶμαι
νὰ εἶχα ἄλλη ἐλπίδα. Τώρα αἰσθάνομαι
ἕνας ἔνδεής, πολὺ πλούσιος. Τὸ σῶμα μου
ἄλλωστε ἦταν γιομάτο μεγάλα
παράθυρα. Μπήκε μέσα μου ὁ ἥλιος
κι ὁ οὐράνιος χρυσός μου περίσσεψε.*

Πολὺ σημαντικό εἶναι ἐπίσης τὸ ποίημα «Τὸ σπίτι», μοιρασμένο σὲ δύο μέρη, πού αἰωρεῖται ἀνάμεσα σὲ παρελθόν, παρὸν καὶ μέλλον. Συγκεκριμένα, τὸ πρῶτο μέρος εἶναι ἕνας ἐπιτυχῆς συγκερασμὸς ἰδανικῶν προθέσεων καὶ βιωμένων πνευματικῶν κατακτήσεων³⁶:

*Χτίζω τὸ σπίτι μου στὸν αἰῶνα.
Τὸ ἤθελα εὐρύχωρο, νὰ εἶναι ἕνα
εἶδος δεύτερου σύμπαντος μέσα
στὸ σύμπαν. Νὰ εἶναι ἡ στέγη του
ἀπὸ ἄθραυστο οὐράνιο γυαλί
(ἕνα αἶθριο φῶς, στερεό, ἀμετάθετο).*

*Ὅσα μοῦ δόθηκαν ἐδῶ, μὲ τὰ μάτια,
τ' αὐτιά καὶ τίς ἄλλες κεραῖες μου
τὰ σύναξα ὅλα κ' ἔγινα χτίστης.
Νὰ χωρέσω τὸν κόσμο. Νὰ χτίσω
ἕνα σπίτι μέσα σὲ ὅλα τὰ σπίτια.*

Τὸ δεύτερο, συντομότερο μέρος τοῦ ποιήματος ἐπισφραγίζει ἐπιγραμματικά

35. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΒΡΕΤΤΑΚΟΣ, *Τὸ χρυσὸ ἀμάξι*, Ἀθήνα 2000, σ. 45.

36. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΒΡΕΤΤΑΚΟΣ, *Τὸ χρυσὸ ἀμάξι*, ὁ.π., σ. 34.

τὸ ἀναμενόμενο μελλοντικὸ ἀποτέλεσμα τῶν προσπαθειῶν του³⁷:

Οἱ ἔνοικοι αὔριο θάναι
πολλοί. Τὸ ξέρω πὼς θὰ
κατοικεῖται ὁ λόγος μου.

Ἄλλὰ τὸ ἀποκορύφωμα τῆς συλλογῆς βρίσκεται στὸ τελευταῖο τῆς ποίημα, «Τὸ χρυσὸ ἀμάξι», ποῦ ἤδη τὸ ἔχουμε ἀναφέρει ἐπανειλημμένα. Γραμμένο στὴν Πλούμισσα τὸ 1987, ὅπως σημειώνει ὁ ἴδιος ὁ ποιητής, τὸ ποίημα αὐτὸ εἶναι σμιλεμένο μὲ μεγάλη στιχουργικὴ τέχνη καὶ διαπνέεται ἀπὸ ἔντονο μυστικιστικὸ θέλημα. Ἡ ἐντυπωσιακὴ προφητεία ὅτι ὁ θάνατος θὰ τὸν βρεῖ ἐκεῖ, στὴν Πλούμισσα, πλαισιώνεται ἀπὸ μιὰ ἐξαιρετικὴ εἰκόνα, ποῦ ἐμφανίζει τὴν προσωποποιημένη ἀγάπη νὰ ὀδηγεῖ τὸ χρυσὸ ἀμάξι σταλμένο ἀπὸ τὸν ἥλιο, μέσα σ' ἓνα κρεσέντο ἀπὸ φῶς καὶ ἤχο ποῦ θὰ συνοδεύει τὴν ἀνάληψή του στὸν οὐρανό³⁸:

Ἡ στερνὴ μου ἀναχώρηση θὰ γίνῃ
ἀπὸ τοῦτο ἐδῶ τὸ σημεῖο· γι' αὐτὸ
δὲν θὰ πρέπει ν' ἀπομακρύνομαι.
Θὰ μοῦ στείλῃ ὁ ἥλιος ἓνα ἀμάξι
χρυσό, μὲ ἠνίοχα, ὀλόρθη, ντυμένη
στὰ ὀλόλευκα τὴν ἀγάπη. Ἐνα
ἀμάξι εὐκίνητο κι ἀλαφρό,
δίχως ἄλογα.

(χορωδίες
φωτός, μὲς ἀπ' τὸ ἄβατο βάθος
αὐτῆς ἐδῶ τῆς ζωῆς, θ' ἀναπέμπουν
οὔριον ἄνεμο).

Θὰ τὸ σπρώχνῃ
ὁ ὕμνος τῆς χαρᾶς πρὸς τὰ πάνω.

Μ' αὐτοὺς τοὺς ὑπέροχους στίχους μᾶς ἀποχαιρέτησε ὁ Νικηφόρος Βρεττάκος, ἓνας κλασσικὸς ποιητὴς τῶν ἡμερῶν μας, ἓνας ἐξαιρετικὸς Ἕλληνας καὶ οἰκουμενικὸς ποιητὴς.

37. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΒΡΕΤΤΑΚΟΣ, *Τὸ χρυσὸ ἀμάξι*, ὅ.π., σ. 35.

38. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΒΡΕΤΤΑΚΟΣ, *Τὸ χρυσὸ ἀμάξι*, ὅ.π., σ. 50.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 27ΗΣ ΑΠΡΙΛΙΟΥ 2010

ΥΠΟΔΟΧΗ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ κ. ΘΑΝΑΣΗ ΒΑΛΤΙΝΟΥ

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΡΟΕΔΡΟ
κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟ ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟ

Μετά από σχετική εισήγηση του Προέδρου, Καθηγητή κ. Κωνσταντίνου Σβολοπούλου, έλαβε τον λόγο ο Άκαδημαϊκός κ. Βασίλειος Χ. Πετράκος, ο οποίος παρουσίασε το έργο του κ. Θανάση Βαλτινού.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ κ. ΒΑΣΙΛΕΙΟ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟ

Τò πλέον ευχάριστο καθήκον τῶν ἀκαδημαϊκῶν εἶναι νὰ παρουσιάσουν ἕναν νέο συνάδελφο κατὰ τὴν ἐπίσημη εἰσοδὸ του στὴν Ἀκαδημία. Κάθε νέα ἐκλογή εἶναι σημαντικό γεγονός, γιατί μία προσωπικότητα τῆς Τέχνης ἢ τῆς Ἐπιστήμης πυκνώνει τίς τάξεις μας καὶ ἀναλαμβάνει τὴ συνέχισή ἑνὸς ἔργου πού στοὺς πολλοὺς εἶναι ἄγνωστο.

Ἀκόμη μὲ χαροποιεῖ ἡ ἀποψινὴ παρουσίαση, γιατί ὁ νέος συμπάρεδρος θεραπεύει τὴν τέχνη τοῦ λόγου καὶ τῆς φαντασίας. Τὸ 2003 εἶχα τὴν τιμὴ νὰ παρουσιάσω τὴν ποιήτρια Κική Δημοῦλα. Ἀπόψε ὑποδεχόμεθα ἐπίσημα τὸν πεζογράφο Θανάση Βαλτινὸ. Ἦμουν εἰσηγητὴς τῆς ἐκλογῆς του καὶ ἀναπολῶ μὲ ευχαρίστηση τίς ὥρες πού πέρασα διαβάζοντας τὰ ὅσα εἶχε δημοσιεύσει, σταματώντας ἐπὶ πολὺ σὲ κάποιο σημεῖο γιὰ νὰ τὸ ἀναλύσω, γιὰ νὰ ἰδῶ μὲ σαφήνεια τὴν οἰκονομία τοῦ λόγου του, τὴ γλώσσα, τὴν τέχνη του.

Ἐνα γενικὸ κριτήριό γιὰ κάθε ὑποψήφιο εἶναι τὸ ἂν ἐκεῖνος πού κρίνεται ταιριάζει μὲ ὅσους κατὰ τὸ παρελθὸν λάμπρυναν τὴν Ἀκαδημία. Πολλοὺς ἀπὸ ἐκεῖ-

νους πού ἔχουν φύγει τοὺς ἔχουμε σήμερα σὰν ὑποδείγματα τῆς Τέχνης καὶ τῆς Ἐπιστήμης. Κι ἂν στὶς θετικὲς ἐπιστήμες πολλές κορυφές τοῦ παρελθόντος μᾶς φαίνονται σήμερα ξεπερασμένες, ἔπειτα ἀπὸ τόση τεχνολογικὴ πρόοδο, στὶς Τέχνες, στὴν ποίηση καὶ τὴ λογοτεχνία, οἱ παλιότεροι καὶ σήμερα, μᾶλλον ἰδιαίτερα σήμερα, κρατοῦν ἀκέραιη τὴν ἀξία τους. Δὲν ξεχνοῦμε ποτὲ καὶ δὲν σταματοῦμε νὰ τοὺς διαβάσουμε. Καὶ θὰ μνημονεύσω μόνο ἐκείνους πού μᾶς ἄφισαν στὰ χρόνια τοῦτα, καὶ πού ὁ Θανάσης Βαλτινὸς διαδέχεται, τὸν Τάσο Ἀθανασιάδη καὶ τὸν Ἀγγελὸ Βλάχο.

Μὲ τὸν νέο ἀκαδημαϊκὸ εἶμαι συνομιλήκος. Γεννηθήκαμε τὴν ἴδια χρονιά καὶ ζήσαμε στὴν Ἑλλάδα τὶς ἴδιες μέρες κατὰ τὴ σημαντικώτερη περίοδο τῆς ζωῆς μας· τὴν πρώτη εἰκοσαετία. Ἡ περίοδος αὐτή, τοῦ πολέμου, τῆς Κατοχῆς καὶ τῶν κατοπινῶν χρόνων, ἦταν σπουδαία τῆς ἱστορίας μας. Ζήσαμε τὰ ἴδια μεγάλα γεγονότα ἀπὸ διαφορετικὴ γεωγραφικὴ σκοπιά. Ἐκεῖνος βρισκόταν στὸ Καστρί τῆς Ἀρκαδίας ὡς τὰ ἐννιά του, κατόπιν στὴ Σπάρτη, στὸ Γύθειο, στὴν Τρίπολη. Εἶχαμε παρόμοιες ἐμπειρίες ἀλλὰ διαφορετικὲς εἰκόνες. Εἶναι κοινότητες τέτοιες λεπτομέρειες, ὅμως σημαντικό μέρος τοῦ ἔργου τοῦ Θανάση Βαλτινοῦ γεννήθηκε ἀπ' ὅ,τι ἔζησε τὶς ἡμέρες ἐκεῖνες. Πόλεμος, Κατοχή, πείνα, ἀπελευθέρωση, ἐμφύλιος. Ἦταν ἱστορικὲς ἡμέρες ἀλλὰ καὶ ἀσχημες, κακές, πού ὁ νέος συνάδελφος τὶς περιγράφει καὶ τὶς ξαναζεῖ.

Ὁ Θανάσης Βαλτινὸς παρουσιάστηκε στὰ γράμματα τὸ 1958 μὲ διήγημα στὸν *Ταχυδρόμο*. Ἐκτοτε δημοσιεύει συνεχῶς διηγήματα, μυθιστορήματα, νουβέλες, γράφει σεναρία. Ἔχει τιμηθεῖ μὲ σημαντικὲς διακρίσεις καὶ τὰ ἔργα του ἔχουν μεταφραστῆ σὲ περισσότερες γλῶσσες.

Τὸ πρῶτο του κείμενο μὲ τὸ ὅποιο ἔδειξε καθαρὰ τὴν τέχνη του δημοσιεύτηκε τὸ 1963 σὲ συνέχειες, σὲ περιοδικὸ τῆς Ἀθήνας. Εἶναι ἡ διήγησις *Ἡ κάθοδος τῶν ἐννιά*, ἡ ἱστορία 9 ἀνταρτῶν πού μέσα ἀπὸ τὰ βουνὰ προσπαθοῦν νὰ φθάσουν κάπου, χαμηλά, γιὰ νὰ σωθοῦν. Τὸ θέμα τῆς γεμάτης κινδύνους θανάσιμης διαδρομῆς μέσα σὲ ἐχθρικὸ περιβάλλον δὲν ἦταν νέο. Ἀντίθετα ἦταν πολὺ παλιό, ἀγαπητὸ καὶ ἐπαναλαμβανόμενο. Ἄς θυμηθοῦμε τὴν ἀρχαία Ἀνάβασι καὶ Κατάβασι ἢ *Κάθοδο τῶν Μυρῶν*, πού τὰ τελευταῖα χρόνια ἔγινε πετυχημένο μυθιστορημα. Ἀλλὰ *Ἡ κάθοδος τῶν ἐννιά* δὲν γράφτηκε γιὰ νὰ τέρψει ἀλλὰ μᾶλλον γιὰ νὰ θυμίσει ἐκεῖνα πού ὁ συγγραφέας εἶχε μέσα του καὶ τὸν βασάνιζαν, ἔστω καὶ σὰν ἀναμνήσεις. Εἶναι ἡ διήγησις τῆς πορείας στὰ βουνὰ τῆς Πελοποννήσου, ἠττημένων καὶ κυνηγημένων ἀνταρτῶν, μέσα στὸ καλοκαίρι τοῦ 1948. Ἡ σύντομη ἱστορία τους ἀφορᾷ μὴν ἑλληνικὴ ἱστορικὴ πραγματικότητα, ἐκείνην τοῦ ἐμφυλίου πο-

λέμου. Ἀπὸ τοὺς ἐννέα ἐπιζεῖ μόνον ἓνας, ὁ νεώτερος, ἐκεῖνος πού ἀφηγεῖται τὴν ἱστορία, στεγνά, γυμνῆ ἀπὸ περιττὲς φλυαρίες καὶ μεταφυσικὲς ἢ φιλοσοφικὲς προεκτάσεις· γι' αὐτὸ ἀληθινῆ. Ἴσως εἶμαι ἐπηρεασμένος ἀπὸ δικά μου διαβάσματα. Βλέπω στὴ διήγηση αὐτὴ ἐπίδραση ἀρχαίων ἱστορικῶν πού ἀφηγοῦνται πολὺ σημαντικὰ γεγονότα μὲ ψυχραιμία, χωρὶς δραματοποιήσεις, χωρὶς πολλὰ λόγια καὶ ἀπὸ ἀπόστασι συναισθηματικῆ. Ὁ συγγραφέας τῆς λέγει κάπου πὼς τὸ ἔργο του αὐτὸ «ἄγγιζε προβλήματα [...] ἐξέφραζε ἀμφιβολίες, καὶ μὲνους» πού ἔμεναν κρυμμένοι. Ἀκόμη «οἱ ἥρωες» τῆς ἱστορίας «ἐνσαρκώνουν τὴν ἔννοια τῆς ἀξιοπρέπειας καὶ τῆς περηφάνιας, μέσα σὲ συνθήκες ἄκρας ἀπελπισίας»¹.

Τὴν ἐπόμενη χρονιά, τὸ 1964, μᾶς ἔδωσε, πάλι σὲ συνέχειες, σὲ περιοδικό, μὰ δεύτερη, σύντομη ἀφήγηση ὅπου περιγράφει τὸ μεγάλο κοινωνικὸ γεγονὸς τῆς πρώτης, κατὰ τὸν εἰκοστὸ αἰῶνα, μετανάστευσης τῶν Ἑλλήνων στὶς Ἠνωμένες Πολιτεῖες. Αὐτὸ εἶναι τὸ θέμα τοῦ ἔργου *Συναξάρι τοῦ Ἀντρέα Κορδοπάτη. Βιβλίον Πρῶτον. Ἀμερικῆ*. Πρόκειται γιὰ σύντομο λογοτεχνικὸ χρονικὸ, δραματικὸ, ὅπως δηλώνει ὁ τίτλος *συναξάρι* πού χρησιμοποιεῖται γιὰ ἅγιους στὰ κείμενα πού μιλοῦν γιὰ τὸν βίον τους καὶ τὰ μαρτύριά τους. Μᾶς διηγεῖται ὁ Θανάσης Βαλτινὸς τίς περιπέτειες ἑνὸς ἀγρότη πού θέλει νὰ πάει στὴν Ἀμερικῆ, καὶ ἐδῶ ἀποτελεῖ σύμβολο τῶν δεκάδων χιλιάδων Ἑλλήνων πού ἐγκατέλειψαν τὴν Ἑλλάδα γιὰ νὰ ξεφύγουν ἀπὸ τὴ μοῖρα τῆς φτώχειας, τῆς ἀνέχειας καὶ τῆς ἀρρώστειας. Παρὰ τὸ ὅτι τὸ κείμενο εἶναι σχετικὰ σύντομο, νουβέλα, ἡ μορφὴ του εἶναι ὄριμη καὶ πλήρης. Περιγράφεται στὴν οὐσία μὴ «Ἐξοδος» ἀποκλήρων, ἀπελπισμένων καὶ ἡ πορεία τους σὲ μὴ νέα γῆ καὶ πατρίδα, ὅπου τὰ ὄνειρά τους εἴτε διαψεύδονται εἴτε ἐκπληρώνονται. Εἶναι μὴ εἰκόνα πού δὲν ἔχει ἐπικὴ μορφή—εἶναι πολὺ μικρό, 73 σελίδες— ἀλλὰ ὅπου μὲ δύναμη περιγράφεται ἡ ἀθλιότητα τῶν Ἑλλήνων ἀγροτῶν, πού ἀφήνουν τὴ γῆ τους, ἀνῆμπορη νὰ τοὺς θρέψει, γιὰ νὰ βροῦν νέα ζωὴ ἄλλου, πολὺ μακριά. Βλέπουμε μὲ πολλὴ ἐνάργεια τὴν ἀπελπισία τῶν ἀνθρώπων πού στρέφουν τὰ νῶτα στὴν ἔως τότε ὑπαρξή τους, στὸ περιβάλλον τους, σὲ ἀξίες καὶ ἀγάπες ριζωμένες, γιὰ κάτι τὸ ἀγνωστο πού τὸ πιστεύουν καλύτερο, καὶ πού θὰ τοὺς γλυτώσει ἀπὸ τὴν ἀγωνία τῆς ἀργῆς, ἀναπόφευκτης, φθορᾶς πού κατανατᾷ ἀπάνθρωπη. Τὸ ὕφος καὶ ἡ γλῶσσα ἀποδίδουν τὴν ἐποχὴ, πρώτη δεκαετία τοῦ 20οῦ αἰῶνα· οἱ διάλογοι εἶναι σύντομοι, κοφτοί, ἐπιγραμματικοί, ὅπως ταιριάζει στὰ πρόσωπα τοῦ ἔργου. Τριαν-

1. Συνέντευξή του, *Νέα Ἑστία* 162, Ἰούλιος - Αὐγουστος 2007, σ. 19.

ταέξη χρόνια αργότερα, τὸ 2000, ὁ Θανάσης Βαλτινὸς μᾶς ἔδωσε τὸ *Συναξάρι Ἀντρέα Κορδοπάτη. Βιβλίον Δεύτερον. Βαλκανικοί-1922* μὲ περιεχόμενο τὶς περιπέτειες τῶν Βαλκανικῶν καὶ τῆς Καταστροφῆς μὲ τὰ μάτια ταπεινοῦ ἀνθρώπου καὶ μὲ τὶς ἴδιες ἀρετὲς στὴ διήγηση, τὴ γλῶσσα καὶ τὸ ὄφος.

Τὸ ἔργο του *Μπλε βαθὺ σχεδὸν μαῦρο* τοῦ 1985 χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸν ἴδιο ὡς νουβέλα. Ἐδῶ στρέφεται πρὸς τὰ μέσα τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς. Ὅλο τὸ κείμενο ἀποτελεῖ ἓναν καὶ μόνον, συνεχῆ, μονόλογο μιᾶς γυναίκας ἣ ὅποια ἀπελιπισμένη ἀπὸ τὴν κενότητα τῆς ζωῆς τῆς τὴν ἀφηγεῖται σὲ φανταστικὸ πρόσωπο. Ἡ ἀποφθεγματικὴ ρῆσις τῆς ἡρώιδας γιὰ τὴ γλῶσσα, ὅτι ὁ πλοῦτος τῆς ἀποτελεῖ σκλαβιά, ἔρχεται σὲ σύγκρουση μὲ τὴν ἄλλη, ὀρθή, ἀρχὴ ὅτι ὁ περιορισμὸς τοῦ πλοῦτος τῆς γλώσσας ἐξαφανίζει τὶς ιδέες, οἱ ὅποιες ὑπάρχουν μόνον ὅταν μποροῦμε νὰ τὶς ὀνοματίσουμε.

Τριανταενα χρόνια μετὰ τὴν *Κάθοδο* τῶν ἐννιά, τὸ 1994, ὁ Θανάσης Βαλτινὸς ξαναγυρίζει στὰ πολεμικὰ χρόνια μὲ τὸ πολυσυζητημένο μυθιστόρημα του *Ὁρθοκωστά*. Τὸ βιβλίον ἔχει ἔντονον πολιτικὸ, καλύτερα παραταξιακὸ, χαρακτήρα καὶ προκάλεσε ἀντιδράσεις γι' αὐτὸ τὸν λόγο. Περιγράφει, σὲ πρῶτο πρόσωπο, τὴ σύγκρουση στὴν Πελοπόννησο μετὰ τῶν Ἑλλήνων. Ὁ Βαλτινὸς διηγεῖται τὰ πράγματα ἀπὸ τὴν ὀπτικὴ γωνία τῆς μᾶς πλευρᾶς. Τὸ κείμενο χωρίζεται σὲ 47 κεφάλαια, τὸ καθένα εἶναι μιὰ ξεχωριστὴ ἱστορία. Τὸ τελευταῖον εἶναι πέντε στίχοι μόνον. Ἡ διήγησή του εἶναι συνεχῆς, μὲ μικρὲς φράσεις καὶ ἀποτελεῖ, πενήντα χρόνια μετὰ τὰ γεγονότα, ἔκφραση προσωπικῶν βιωμάτων, εἶναι διήγηση σημαδιακῶν χρόνων τῆς ζωῆς τοῦ συγγραφέα.

Μὲ ἀφορμὴ κάποιες αἰτιάσεις ἐναντίον του θεωρεῖ πῶς τὸ βιβλίον τὸ ἀρνοῦνται «οἱ πλέον ἀσυμβίβαστοι, οἱ ἐπίγονοι» ἐκείνων πού ἔζησαν τὰ γεγονότα πού διηγεῖται καὶ συμπληρώνει πῶς «τὸ παρελθὸν πρέπει νὰ τὸ ψάχνουμε. Πρέπει νὰ τὸ κάνουμε κομματάκια, ἀλλιῶς δὲν θ' ἀπαλλαγούμε ποτὲ ἀπὸ αὐτό. Δὲν ὑπάρχουν πράγματα γιὰ νὰ σκεπαστοῦν»².

Ὅποιος διαβάσει τὸ βιβλίον θὰ ξαφνιαστεῖ γιὰ τὴν τεχνικὴ του· θὰ διαπιστώσει πῶς στὶς σελίδες του κυλάει ἓνα πρωτογενὲς κείμενο μὲ τὸν χαρακτήρα τοῦ προφορικοῦ χρονικοῦ. Πολλοὶ εἶναι ἐκεῖνοι πού μιλάνε καὶ διηγοῦνται πράγματα πού ἔζησαν. Ὅλοι γιὰ τὸ ἴδιον θέμα καὶ γιὰ διαφορετικὰ περιστατικὰ πού δεμένα δημιουργοῦν ἓνα ἐνιαῖο σύνολο. Στὸ φόντο διακρίνεται κι ἐκεῖνος, ὁ ἀκροατῆς, πού ἔβαλε στὴ σειρά τὶς ἀσύνδετες διηγήσεις, λειψές, πολλὰς φορὲς μετέωρες ἀλλὰ

2. Αὐτόθι, σ. 23.

πού συμπληρώνουν ή μία την άλλη. Χαρακτηρίστηκαν σαν «όμοκεντρες διηγήσεις» και τὰ πρόσωπα πού διηγούνται «πραγματεύονται τὸ ἴδιο θέμα, ὄχι ὅμως τὰ ἴδια ἐπεισόδια, παραπλήσιες ἀλλὰ ὄχι τὶς ἴδιες ἐμπειρίες ἢ ταυτόσημες στάσεις»³.

Ἡ ἀφηγηματικὴ τέχνη τοῦ Θανάση Βαλτινοῦ ξεφρνιάζει ἐκεῖνον πού τὸν πρωτοδιαβάξει καὶ ἔχει ὡς πρότυπο τὴν παλιότερη λογοτεχνία· τὴ ζυγισμένη ἀφήγησή, τὴν ἀπόλυτη οἰκονομία στὰ μέρη. Χαρακτήρισαν τὸ γράψιμό του γιὰ κάποια του βιβλία ὡς «ἀφηγηματικὴ ἀταξία» πού ἀφαιρεῖ τὸν χαρακτηρισμὸ μυθιστορήματα πού τοὺς δίνει ὁ ἴδιος. Χρειαζέται πολλὴ προσπάθεια γιὰ νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὰ παραδοσιακὰ πρότυπα τῶν ἀναγνώσεων τῆς νεότητος καὶ τῆς καλλιτεχνικῆς σου διαμόρφωσης χωρὶς νὰ προδώσει τὴν τέχνη. Κάπου ἀναφέρει⁴ ὁ ἴδιος ποιὲς ἐπιρροὲς δέχτηκε. Πρῶτα ἡ Παλαιὰ Διαθήκη, ὁ κόσμος «τῶν σκληρῶν ἐρώτων, τῶν ἀδάμαστων ἐνστάτων». Γιὰ τὸν Βαλτινὸ ἡ λογοτεχνία «εἶναι ἕνας χῶρος ὅπου λειτουργοῦν κυρίως τὰ ἀνθρώπινα αἰσθήματα καὶ ἐνστικτα». Ἡ Καινὴ Διαθήκη συμπληρώνει τὰ πρότυπά του· προσφέρει τὴν «ἀποδραματοποιημένη παρατακτικότητα», τὴν ἀρχαία ἱστορικὴ λιτότητα. Πιστεύει πὼς δὲν μπορεῖς νὰ εἶσαι σύγχρονος χωρὶς τὸ παρελθόν. Αὐτὸ εἶναι φανερό στὴν τέχνη του πού τὴν βασίζει στὴν παράδοση. Ὁ ἴδιος λέγει πὼς «εἶναι ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ νὰ πᾶμε παρακάτω. Γιὰ νὰ τὴν ξεπεράσουμε πρέπει νὰ πατᾶμε γερὰ πάνω της. Ὑπάρχουν στηρήγματα πού τὰ ἀγνοήσαμε θεωρώντας ὅτι ὀδεύουμε σὲ μιὰ ἐποχὴ μοντέρνα, πὼ αὐτοδύναμη, πὼ ἀνεξάρτητη, γιὰ νὰ θρεθοῦμε τελικὰ μετέωροι»⁵.

Ὁ Θανάσης Βαλτινὸς εἶναι πολυγράφος. Ἄρκετὰ εἶναι τὰ βιβλία του πού ξανατυπώνονται καὶ μεταφράζονται. Μνημόνευσα μόνο λίγα, ὅσα ἔκρινα ὅτι δείχνουν τὴν τέχνη του καλύτερα, τέχνη ρηξικέλευθη, πρωτότυπη, ριζοσπαστικὴ, γιὰ νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὰ γνωστά, τὰ δοκιμασμένα καὶ γενικῶς ἀποδεκτά. Καθιερώνει ἕναν δικό του τρόπο διήγησης· ὄχι γιὰ νὰ πρωτοτυπήσει ἀλλὰ γιὰ νὰ ἐκεῖ τὸν ὀδηγεῖ ὁ δικός του κόσμος. Ὁ ἀνίδεος ἢ βιαστικός ἀναγνώστης ξεφρνιάζεται. Κι ἐγὼ ἔνωσα ἄβολα. Πρέπει νὰ δεχτεῖς τὸ ὕφος του. Τότε ἀνακαλύπτεις πὼς κατέχει τὰ μυστικὰ τῆς παλαιᾶς τέχνης τῆς ἀφήγησης. Συναρπαστικὸ εἶναι ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ τὸ διήγημά του Ἐθισμὸς στὴ νικητὴν τοῦ 1979, γρήγορο, μὲ ἄψογη τεχνικὴ, μὲ ἐξαιρετὴ οἰκονομία. Ἐνας συνομιληκὸς τοῦ Βαλτινοῦ θὰ διακρίνει καὶ τοὺς πολιτικὸς ὑπαινιγμούς, ἄλλοι θὰ τὸ δεχθοῦν ὡς ἕνα «ἐφηβικὸ»

3. Αὐτόθι, σ. 37.

4. Αὐτόθι, σ. 17.

5. Αὐτόθι, σ. 17-18.

διήγημα, ως στιγμές που σήμερα δεν μπορείς να ζήσεις στον αλλαγμένο κόσμο. Δεν έχει να ζηλέψει ούτε από τον Βιζυηνό ούτε από τον Παπαδιαμάντη ή τον Ροϊδή. Είναι διαφορετικός κι από τους τρεις αλλά στέκει απέναντί τους με την τέχνη του και το βάθος της «φιλανθρωπίας».

Το παρελθόν κυριαρχεί στα κείμενα του Βαλτινού. "Άλλοτε λυρικό, άλλοτε άγριο και εφιαλτικό, κάποτε γεμάτο άπελπισία αλλά πάντα με τέχνη που ακολουθεί την παράδοση, ή μάλλον με γνώση της λογοτεχνικής παράδοσης. Είναι ένας απόγονος που θα τον αναγνώριζαν οι πρόγονοι.

Δεν μπορώ να σκεφθώ πόσο είναι το φανταστικό στον Βαλτινό και πόσο το πραγματικό. Διαβάζοντάς τον βρίσκεις πώς όλα είναι πραγματικά γιατί ο ίδιος έζησε στην πραγματική ζωή όπου η φαντασία ξεπερνούταν, πολλές φορές, από την άμειλικτη πραγματικότητα. Τον χαρακτήρισαν ως τον τελευταίο λαϊκό συγγραφέα στον οποίο «ή λαϊκή γραφή έρρεε φυσικά και δεν ήταν στυλ αλλά ή ακριβής περιγραφή της ζωής»⁶. Μπορεί να είχε προδρόμους στην παλιότερη λογοτεχνική γενιά, τη λεγόμενη του τριάντα, αλλά εκείνος προχώρησε πέρα από την παράδοσή της.

"Όλα όσα σās είπα δίνουν μια ξέθωρη, φευγαλέα περιγραφή του έργου του Θανάση Βαλτινού. Νιώθω όμως πώς πρέπει κάπου να καταλήξω, να συνοψίσω την άτελη εικόνα μου. Αυτό μου δημιουργεί δυσκολίες, παρόλο που τὰ γραπτά του νέου 'Ακαδημαϊκού έχουν μελετηθεί κι έχουν γραφτεί γι' αυτά πολλές και αξιόλογες μελέτες. Νομίζω λοιπόν πώς ο Θανάσης Βαλτινός είναι, κυρίως, ήθογράφος: όχι με την έννοια που επικρατεί σήμερα στη λογοτεχνία όταν μιλάμε για κάποιους παλιούς δημιουργούς. 'Ηθογράφος με την έννοια που θα έδιναν οι άρχαίοι άν είχαν τη λέξη. Δεν μελετά ο Θανάσης Βαλτινός και δεν περιγράφει ήθη αλλά φανερώνει το ήθος τών ανθρώπων, εκείνο που ο 'Ηράκλειτος ονόμασε δαίμονα του ανθρώπου: «ήθος άνθρωπω δαίμων» λέγει σ' ένα από τὰ άποσπάσματά του που μās σώθηκαν. Είναι το ήθος ή βαθύτερη δύναμη που δίνει στον άνθρωπο το μεγαλείο του ή τόν έξευτελίζει. Στα πρόσωπα που έπλασε ή άνάστησε, βλέπουμε το ήθος τους και το ήθος της εποχής τους και βέβαια εκείνης που ζήσαμε ή ζούμε.

Ο χρόνος που μου δόθηκε τελείωσε και σειρά έχει να μιλήσει ο Θανάσης Βαλτινός, περισσότερο κατάλληλος για τὰ πράγματα της Τέχνης. Τη θαμπή εικόνα του που σās σκιαγράφησα θα την ζωηρέψει και θα την σαφηνίσει εκείνος με τόν λόγο του.

6. Αυτόθι, σ. 75.

Ο ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΣ ΒΑΡΛΑΜΗΣ

ΕΙΣΙΤΗΡΙΟΣ ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ κ. ΘΑΝΑΣΗ ΒΑΛΤΙΝΟΥ

Τὸ 1989, στὸ πρῶτο τεύχος τοῦ περιοδικοῦ Ὁ κόσμος τοῦ βιβλίου καὶ μὲ ἀφορμὴ τὴν κυκλοφορία ἐνὸς καινούργιου μυθιστορήματός μου, ἔδωσα μιὰ συνέντευξη στὸν κριτικὸ λογοτεχνίας Βαγγέλη Χατζηβασιλείου. Μαζὶ μὲ τὴ συνέντευξη δημοσιεύτηκε ἐκεῖ καὶ ἀπόσπασμα ἀπὸ ἀνέκδοτο διήγημά μου. Τὸ περιοδικὸ μετὰ τὸ δεύτερο τεύχος του ἔκλεισε. Πιθανότατα λόγῳ τῶν ἐπιλογῶν του.

Σκέφτηκα νὰ διαβάσω ἐδῶ δύο ἀπὸ τίς ἐρωτήσεις τῆς ἐν λόγω συνέντευξης καὶ τίς κάπως μακροσκελεῖς ἀπαντήσεις μου, γιατί σ' αὐτὲς διατυπώνονταν θέσεις καὶ προβληματισμοὶ σχετικὰ μὲ τὴ λογοτεχνία ἀλλὰ καὶ τὴ συγγραφικὴ τακτικὴ. Ἀποτελοῦσαν μέρος, κατὰ κάποιον τρόπο, τῆς προσωπικῆς μου ποιητικῆς. Αὐτὸ ὅμως θὰ ἔπαιρνε πολὺ χρόνο. Περιορίζομαι ἔτσι στὴν ἀνάγνωσή ἐκείνου τοῦ διηγήματος, ὀλοκληρωμένου βεβαίως. Πιστεύω ὅτι καὶ σ' αὐτὸ τίγονται ἐμμέσως παρόμοια ζητήματα.

Ο ΒΑΡΛΑΜΗΣ

Τρία πλατάνια τὰ τρία ἀράδ' ἀράδα
κι ἓνας πλάτανος παχὺν ἴσκιον ἀπ' ὄχει.
Στὰ κλωνάρια του σπαθιά 'ναι κρεμασμένα
καὶ στὴ ρίζα του τουφέκια ἀκουμπισμένα
κι' ἀπὸ κάτω του Βαρλάμης ξαπλωμένος.

Ἀπὸ τὸ ἐν λόγω τραγούδι ἔχουν διασωθεῖ οἱ πέντε παρατιθέμενοι στίχοι. Ἡ μουσικὴ του ἔχει χαθεῖ. Πρῶτος τὸ ἐξέδωσε ὁ Passow (*Popularia Carmina Graeciae*, Λειψία 1860). Ὁ Γιάννης Ἀποστολάκης ἀμφισβητεῖ τὴ γνησιότητά του (Τὸ κλέφτικο τραγούδι, Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας», Ἀθήνα 1934):

Ἄν δὲν εἶναι ἀπόσπασμα, γίνεται ὑποπτο γιὰ τὴν ξερὴ περιγραφή τοῦ ἐξωτερικοῦ.

Ἐννοεῖ ἐξωτερικοῦ διακόσμου, ὑποθέτω. Ὁ Ἀλέξης Πολίτης (Τὸ δημοτικὸ τραγούδι. Κλέφτικα, Ἑρμῆς, Ἀθήνα 1973) ἀποφαινεται:

[...] προσωπικά τὸ πιστεύω ἀπόσπασμα, κυρίως γιατί τὰ νόθα κείμενα σπανίως εἶναι τόσο λιγώστια καὶ ἀκόμα σπανιότερα ἀναφέρονται σὲ ἄγνωστα ἢ δευτερεύοντα πρόσωπα.

Τὸ 1993 στὴ *Νέα Ἑστία*, Μάρτιος, τχ. 1577, ἀφιέρωμα στὴν ἐθνικὴ παλιγγενεσία, ὁ Σταῦρος Ζουμπουλάκης, μὲ τὸ ἄρθρο του «Ὁ μοντερνισμὸς τοῦ κλέφτικου τραγουδιοῦ», ἀναιρεῖ τίς ἀντιλήψεις αὐτές. Μὲ τρόπο ἔμμεσο, πάντως σαφῆ, ὑπερασπίζει τὴν ἀκεραιότητα τοῦ τραγουδιοῦ, ἀλλὰ καὶ τὴν αὐθεντικότητά του:

Οἱ ποιητικὲς ἀξίες αὐτοῦ τοῦ ἀκαριαίου ἀριστουργήματος μᾶς ξεγελᾶνε μὲ μιὰ αἴσθησι πληρότητας στὴ διαγραφὴ τοῦ ἥρωα, χωρὶς ὥστόσο νὰ μᾶς δίνουν καμιά πληροφορία γιὰ τὴ ζωὴ, τὴ δράση ἢ γενικότερα γιὰ τὴν κοσμικὴ του ὑπόστασι. Καμιά ἀπολύτως. Ἡ «ξερὴ περιγραφὴ» κατὰ Ἀποστολάκη δὲν εἶναι παρὰ τὰ ἐνδημικὰ στοιχεῖα τοῦ λιτοῦ λυρισμοῦ ποὺ διαστίζουν τὴν ἀνώνυμη ποίησι, καὶ στὸν ὁποῖο λυρισμὸ, κατὰ πρωθύστερο τρόπο, μᾶς ἔχει ἐθίσει ὁ Καβάφης. Μιὰ ἀδιόρατη γραμμὴ διαπερνᾷ τοὺς στίχους μὲ τὸν ἐλεγειακὸ της τόνο: ὁ Βαρλάμης δὲν κοιμᾶται ξαπλωμένος κάτω ἀπὸ τὸν πλάτανο. Ὁ Βαρλάμης εἶναι χωρὶς ἄρθρο. Καὶ εἶναι νεκρός. Αὐτὸ εἶναι ὅλο.

Τὸ 1952 κυκλοφορεῖ ἡ ποιητικὴ συλλογὴ *Οἶονεὶ δημῶδη* τοῦ Θάσου Μαυρογόνατου: ἔκδοσι μετὰ θάνατον, ἀναλώμασι τῆς μητρὸς του Ἀνδρῆς, κυπριακῆς καταγωγῆς (ἐξοῦ καὶ τὸ Θάσος, συντετμημένος τύπος τοῦ Ἀθανάσιος ποὺ ἐπικρατεῖ στὴ νῆσο). Ὁ Θάσος Μαυρογόνατος γεννήθηκε τὸ 1921 στὸν Πολύγυρο Χαλκιδικῆς. Ὁ πατέρας του ὑπηρετοῦσε ἐκεῖ ὡς νομομηχανικός. Σπούδασε κλασικὴ φιλολογία στὸ Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης. Σκοτώθηκε τὸ 1948, εἴκοσι ἐπτὰ ἐτῶν, στὸ ἀνώνυμο 1204 τοῦ Γράμμου, περιοχὴ Ἀρμπούζι, κατὰ τίς ἐπιχειρήσεις ἐκείνου τοῦ χρόνου, ὡς ἔφεδρος ἀνθυπολοχαγὸς τοῦ ἐθνικοῦ στρατοῦ. Ἐνα ἀπὸ τὰ ποιήματα τῆς συλλογῆς εἶναι ὁμότιτλο μὲ τὸ δημοτικὸ τραγούδι:

Ο ΒΑΡΛΑΜΗΣ

*Τρία πλατάνια, τὰ τρία ἀράδα ἀράδα
ἐνῶ ὁ Βαρλάμης ξαπλωμένος ὑπτίως
μέσα στὴ σχεδιά
τῶν πέντε ἐξαίσιων στίχων του
ἀναπλέει τὸν Ἀχέροντα.*

Ἦταν ψηλός ἢ κοντός
 μελαχρινός ἢ ρουσος;
 Ἄγαποῦσε τίς γυναῖκες
 ὅπως ὁ συγκαίριανός του Ζαχαριάς
 —ἀπό τὴν Μπαρμπίτσα τοῦ Πάρνωνα αὐτός—
 ἢ ἐτοῦτος εἶχε πιὸ δωρικές κλίσεις;

Μάταια ἐρωτήματα.
 Τυλιγμένα στὴν ἀγλὴ τῆς ἱστορίας
 θὰ παραμείνουν ἀναπάντητα ἔσαεί.
 Καὶ ὁ ἀνάπλους θὰ συνεχίζεται.

Κατὰ τὸν Σταῦρο Ζουμπουλάκη, ποὺ ἐμπλέκει τὰ Οἰονεῖ δημῶδη στὸ προαναφερθὲν ἄρθρο, ἢ συλλογῇ, παρὰ τὴ γενναία νεωτερικότητά της —ἄρο ποὺ καθιέρωσε στὰ γράμματά μας ὁ Ἀλέξανδρος Ἀργυρίου— πέρασε μᾶλλον ἀπαρατήρητη.

Τὸν ἴδιο χρόνο, 1952 —καὶ δὲν πρόκειται γιὰ σύμπτωση, ὅπως θὰ φανεῖ ἀργότερα—, ἡ Ρωξάνη-Ρέα Ἀβρολαῖτη ἀνασύρει ἀπὸ τὴ σκόνη τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους καὶ δημοσιεύει, στὴν Ἠχώ Πρεβέζης, ἀναφορὰ κάποιου ἀγωνιστῆ Γρηγοράκη Βαρλάμη, ὑπὸ ἡμερομηνία «4 Μαΐου 1828», μὲ τὴν ὁποία αὐτὸς γυρεύει ἀπὸ τὸν κυβερνήτη Καποδίστρια νὰ προσληφθεῖ ὡς ἀξιωματικός στὴν ὑπὸ ἴδρυση Φάλαγγα. Στὸ βραχὺ ἱστορικὸ τῆς δράσης του γίνεται ἐπίσης μνεῖα τῆς καταγωγῆς του: «Ὅτε ὁ πάππος μου Μιχαῖλ, πρωτοκλέπτης εἰς Ληνοὺς καὶ Ναῆδες [...]». Ἡ ἀναφορὰ συντεταγμένη ἀπὸ ἐπαγγελματία γραμματικὸ δίνει μὲ τὸ τυπικὸ διεκπεραιωτικὸ τῆς ὕφους τὸ δράμα ὄλων τῶν μικροκαπεταναίων τῆς ἐποχῆς ὅταν, μὲ τὸ τέλος τοῦ ἀγῶνα, βρέθηκαν ἄνεργοι σέρνοντας τίς παροπλισμένες πιστόλες καὶ τίς πληγῆς τους στοὺς καφενέδες τοῦ Ναυπλίου.

Στὰ σχόλιά της ἡ Ἀβρολαῖτη ταυτίζει τὸν πάππο Μιχαῖλ τῆς ἀναφορᾶς μὲ τὸν Βαρλάμη τῶν τριῶν πλατάνων. Σὲ τοῦτο τὴν ὀδηγεῖ τὸ ἰδιότυπο μέτρο τοῦ τραγουδιοῦ, μοναδικοῦ σὲ τροχαϊκὸ δωδεκασύλλαβο, στοιχεῖο ποὺ θεωρεῖ ὡς δεῖγμα ἀρχαικότητος, καὶ τὸ χρονολογεῖ (τὸ τραγούδι) περὶ τὸ 1750. Τρεῖς γενεὲς πίσω. Ἐπικαλεῖται ἐπίσης τὸ τοπωνύμιον Ναῆδες —οἱ Ληνοὶ δὲν μπόρεσαν νὰ διακριθῶθουν—, ὄνομα ἐρειπωμένης μονῆς στὰ Τζουμέρκα ὄρη. Ἡ Παναγιά τῶν Ναήδων πυρπολήθηκε σὲ προεπαναστατικούς χρόνους ἀπὸ τουρκαλθαικὰ στίφη ὡς εἶρα Χαϊνηδῶν.

Τὰ ἐπιχειρήματά της δὲν εἶναι ἀμάχητα καὶ τὸ γνωρίζει. Οἱ ἀνησυχίες της θὰ ἐπεκταθοῦν ἔτσι σὲ μιὰ δεύτερη, πιὸ σύνθετη ἐργασία. Τὸ 1953 θὰ δημοσιεύσει, ὡς ἔκδοση τῆς Ἠχοῦς Πρεβέζης πάλι, φυλλάδιο τεσσάρων τυπογραφικῶν ὑπὸ τὸν τίτλο: Ἄσματα Κλέφτικα-Ἱστορία. Πρόκειται γιὰ πέντε μελετήματα—τοῦ σχετικοῦ περὶ Βαρλάμη συμπεριλαμβανομένου— πού ἀναφέρονται σὲ ἰσάριθμους ἥρωες κλέφτικων τραγουδιῶν. Οἱ ἥρωες αὐτοὶ ὑμνοῦνται, στὰ τραγούδια, γιὰ τὴν ἀνδρεία τους, αἴτιο πού συχνὰ ὀδηγεῖ στὴν ἐξοδο ἀπὸ τὴ ζωὴ μὲ τρόπο ιδιαίτερα δραματικό. Πρόσωπα ὑπαρκτὰ ὅλοι τους, πού ἡ μνήμη τους ἔχει διασωθεῖ ἀπὸ τὴ λαϊκὴ μούσα, πάντως χωρὶς καμιὰ ἄλλη τεκμηρίωση τῆς ταυτότητάς τους: Λιάκος, Καλιακούδας, Βαρλάμης, Θανάσης Βλάχος, Τσέλιος. «Πρόσωπα ἄγνωστα ἢ δευτερεύοντα», κατὰ Ἀλέξη Πολίτη. Ἡ ἱστορία ἀρδεύει τὴν τέχνη ἢ ἡ τέχνη—ἐν προκειμένῳ ἡ ποίηση— δημιουργεῖ ἱστορικὴ πραγματικότητα; Τὸ ἐρώτημα ὑπόρρητο διαχέεται καὶ στὰ πέντε μελετήματα. Γιὰ τὸ ἐν λόγω φυλλάδιο—δυσεῦρετο σήμερα— πρέπει νὰ ἐπιστημανθεῖ ὅτι οἱ πρωταγωνιστές τῶν πέντε μελετημάτων ὑπάρχουν, μεταπλασμένοι ὡς ἀνεξάρτητες ποιητικὲς περσόνας, καὶ στὰ προαναφερθέντα Οἰοῖνι δημῶδη. Ὁ συσχετισμὸς τῶν δύο, φυλλαδίου καὶ ποιητικῆς συλλογῆς, εἶναι ἀναπόφευκτος.

Τὸ ἕνα (Ἄσματα Κλέφτικα—Ἱστορία) λειτουργεῖ ὡς προέκταση τῶν προβληματισμῶν τοῦ ἄλλου (Οἰοῖνι δημῶδη), ἐνίοτε ὅμως καὶ ὡς ἀντίλογος. Ἡ περιέργεια ὀξύνεται: ὑπάρχει κάποιο προηγούμενο ἀνάμεσα σὲ Μαυρογόνατο-Ἄβρολαῖτου; Μιὰ προσωπικὴ σχέση, ὅπως δικαιολογημένα θὰ μπορούσε νὰ ὑποθέσει κανεὶς; Ἡ πρόκειται ἀπλῶς γιὰ σύμπτωση φιλολογικῶν-αἰσθητικῶν ἀναζητήσεων; Πρὸς τὸ παρόν, καὶ ἐλλείψει στοιχείων, ὅποιαδήποτε ἐρμηνεῖα αὐτῆς τῆς συνάφειας θὰ ἦταν παρακινδυνευμένη.

Ἡ Ρωξάνη-Ρέα Ἄβρολαῖτη γεννήθηκε τὸ 1923 στὴ Γερμανία. Ἀνιψιά τοῦ Παύλου Ἄβρολαῖτη, διαπρεποῦς γλωσσολόγου στὸ Tübingen, τὴν Τυβίγγη ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, κόρη τοῦ νεότερου καὶ λιγότερο γνωστοῦ ἀδερφοῦ του Κρίτων, καθηγητῆ νευρολογίας στὸ πανεπιστήμιο τοῦ Βερολίνου.

Τὸ 1932 ὁ Κρίτων Ἄβρολαῖτης, παρακινημένος ἀπὸ τὴν ἐκκληση τοῦ πρωθυπουργοῦ Παπαναστασίου πρὸς τοὺς διαπρεπεῖς Ἕλληνες τῆς διασπορᾶς νὰ ἐπιστρέψουν καὶ νὰ ἐργαστοῦν στὴ (καὶ γιὰ τὴ) χώρα τους—πράγμα πού πικρὰ ἀπογοήτευσε ὅσους παγιδεύτηκαν στὸν νοσταλγικὸ πατριωτισμὸ τους—, ἀλλὰ ἐπίσης ἀντιμέτωπος μὲ τὸν ἰσχυρὸ σκεπτικισμὸ του ὡς πρὸς τὶς ἐκδηλώσεις ὀργανωμένης βίας τοῦ ἀνερχόμενου ναζισμοῦ, θὰ μετοικήσει στὴν Ἑλλάδα. Μὲ

τη Γερμανία γυναικας του "Ορφουρ, τη Ρωζάνη-Ρέα και τον κατα δυο χρόνια μικρότερο αδελφό της Μαξιμίλιαν.

Μερικά από τα βιογραφικά στοιχεία που παρατίθενται εδώ έχουν αντλήθει από εκτεταμένο επίσημο έγγραφο του καθήγητη Φάνη Κακιδίη «Ρω-Ρω, in memoria», εφ. Το Βήμα της Κυριακής, 29 Φεβρουαρίου 1998.

Η Ρωζάνη-Ρέα, η Ρω-Ρω του στενού οικογενειακού της κύκλου - και του άθρου -, σπούδασε ιστορία-αρχαιολογία στο Αθήναι Καποδιστριακό. Το 1945, Τόνο, θα πάρει το πτυχίο της (άριστα). Με μια προγενέστερη φροντιστηριακή της εργασία είχε ήδη εντυπωσιαστεί τον καθηγητή της. «Το τραγούδι του Ρόσα. Τελευταίο ξενιτείο στα Βαλκάνια του 18ου αιώνα».

Το 1949 θα διοριστεί και θα τοποθετηθεί άρχικά στο Α΄ Γυμνάσιο άρρένων Τριπόλεως. Το 1950 θα μεταταχθεί, δυσιεώς, στο Γυμνάσιο Θηλέων Προβέζης. Αφομή της μετάθεσης: έλεγεβρίτητα συμπεριφοράς. Τόσο γενικά, μέσα σε μια άνω εξειδικευμένης σπερμιολογίας. Ζετουαλική έλεγεβρίτητα. Η εθάρραση -άερνη, κατά το άθρο, Ρω-Ρω- θα προσφύγει στο Ζυμβούλιο της Επικρατείας. Μετα τρία χρόνια, το 1953, το Ζυμβούλιο Επικρατείας θα δεχτεί την αίτηση άκρυβσεως της πωινής της ως μη επαρκώς αιτιολογημένης. Πρόκειται για ένα θρίαμβο. Η Ρωζάνη-Ρέα Αδρόαιτη θα τον άνοκληρώσει υποβάλλοντας την ίδια χρόνια την παρτίτη της από την υπηρεσία.

Τον Σεπτέμβριο του 1953 θα φύγει στη Γαλλία. Πρόθεση της είναι να έρει- κτείται τις σπουδές - και τις δραστηριότητες της - εκτός Ελλάδας.

Είναι η άρχη μιας παρακαταμένης περιόδου. Θα εκπονήσει στη Ζορ- δώνη, στο Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, τη διατριβή της με τον Ζαν- Φρανσουά Αρνώ. Θέμα της: «Ο τελευταίος Βαρκάμης».

Μοιάζει λίγο με έμμονη. Ο Βαρκάμης και οι κατόντες του αυτή τη φορά. Θα μπορούσε να εκληφθεί και ως τραγία.

Η άναφορά του Γρηγοάκη Βαρκάμη στον κυβερνήτη Καποδίστρια χειτούρη- σε. Ο έργονος του «πρωτοκαλέτη» άρχισε τη δεύτερη καφέρα του, στον τα- κτικό στρατό, ως εκκτόνταρχος, για να τελεώσει με το βάθρο του υποταγμα- τάρχη έχει περί την όση της βασιλείας του "Οθωνα (1863).

Ο Γρηγόριος Μιχαήλ Βαρκάμης, έργονος του υποταγματάρχη, άκοιούθη- σε την οικογενειακή παράδοση των άρχων. Υπολογισμός στον πόλεμο του 1897, θα διακριθεί ως υπασπιστής του συνταγματάρχη Ζημόλεσκη, που, με την παρα- κινδυνευμένη επέλαση του στο Βελεστίνο, γλίτωσε τον ελληνικό στρατό από την

ολοκληρωτική ἀτίμωση τῆς αἰχμαλωσίας. Ἀμέσως μετὰ τὴ λήξη ἐκείνου τοῦ «πατριωτικοῦ ἀτυχήματος» θὰ σταλεῖ, λοχαγὸς τώρα, ὡς βοηθὸς στρατιωτικοῦ ἀκολούθου στὴν πρεσβεία τοῦ Παρισιοῦ. Εἶναι παντρεμένος μετὰ τὴν Ἀμαλία Γρίβα, κόρη μεγαλοαστικῆς οἰκογένειας, μετὰ ρίζες στὰ ἀρματολόγια τῆς Στερεᾶς καὶ ἔχουν δύο παιδιά: τὸν κληρονόμο τοῦ ὀνόματος Μιχαήλ καὶ ἓνα ἀβάπτιστο θυγάτριον, τριῶν καὶ ἐνὸς ἔτους ἀντιστοίχως. Θὰ ἐγκατασταθεῖ στὸ Παρίσι μόνος, μέχρις ὅτου ἐξασφαλιστοῦν οἱ ἀπαραίτητοι ὄροι μεταφορᾶς καὶ τῆς ὑπόλοιπης οἰκογένειας.

Ἐξὶ μῆνες ἀργότερα ἢ Μισὲλ Ντελντό, λαμπερὸ ἀκόμα, παρὰ τὰ 38 χρόνια τῆς, ἀστέρι τοῦ καμπαρέ, καὶ ὁ παράφορος ἔρωτάς τῆς γιὰ τὸν Βαλκάνιον λοχαγὸ, θὰ περάσουν στὶς στήλες μερίδας τοῦ παρισινοῦ Τύπου. Τὸ σκάνδαλον θὰ ολοκληρωθεῖ ραγδαίᾳ. Ὁ λοχαγὸς Βαρλάμης θὰ ἐγκαταλείψει τὰ πάντα γιὰ νὰ ἀκολουθήσῃ τῇ Μισὲλ Ντελντό σὲ μιά, προσεκτικὰ σχεδιασμένη ἀπὸ τὴν ἴδια, περιουσία στὶς χῶρες τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου. Ἀποχαιρετιστήρια περιοδεῖα — ἀνομολογήτως. Σὲ ἔκθεσὶ τοῦ πρὸς τὴν κεντρικὴ ὑπηρεσίαν ὁ πρεσβευτὴς Ἀριστείδης Αἰνιᾶν σχολιάζει τὸ περιστατικὸ ὡς ἐξῆς:

Παρ' ὅτι ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν οἰκογενειακὴν ζωὴν καὶ ἐπαγγελματικὴν σταδιοδρομίαν τοῦ ἐν τῷ παρόντι λοχαγοῦ ἢ ὅλη ὑπόθεσις καθίσταται ὀλεθρία, ἐν τούτοις ὑπὸ ἔποψιν ἐθνικὴν, ἰδιαίτερος δὲ τῆς προβολῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ὀνόματος εἰς εὐρείας, λαϊκᾶς κυριώτατας μάζας, καὶ μάλιστα κατὰ τὴν παροῦσαν συγκυρίαν δέον ὅπως θεωρηθῆ ἄκρως εὐνοϊκῆ.

Εἶναι προφανὲς αὐτὸ πού μετὰ τὸν ὄρον «παροῦσα συγκυρία» ὑπαινίσσεται ὁ κυνικὸς διπλωμάτης: γιὰ ἕξι συνεχεῖς μῆνες ἀπὸ τὸν Μάιον τοῦ 1897, ὅταν ἡ ἔκβασις ἐκείνου τοῦ ἠλίθιου πολέμου εἶχε κριθεῖ, ἕως καὶ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ ἴδιου χρόνου, πού κατορθώθηκε μιά ὀριστικὴ διευθέτησις, ὁ κίνδυνος γιὰ τὴ μικρὴ Ἑλλάδα τῆς Μελοῦνας νὰ καταστεῖ ἀκόμα μικρότερη ἦταν ἐφιαλτικὰ παρών. Σὲ ὅλον αὐτὸ τὸ διάστημα ὁ πρεσβευτὴς Αἰνιᾶν δὲν εἶχε σταματήσει νὰ ἀνεβοκατεβαίνει τὶς σκάλες τοῦ Καὶ ντ' Ὀρσαί, ἄλλοτε γιὰ νὰ ἀντισταθεῖ σὲ πιέσεις ἀπαράδεκτων συμβιβασμῶν, πού γίνονταν μετὰ τὴ μορφὴ φιλικῶν ὑποδείξεων, καὶ ἄλλοτε γιὰ νὰ ἐκπληρώσει κάποια ἀποτελεσματικότερη συμπάραστασις στὴν ἀδιαλλαξίαν τῶν Τούρκων νικητῶν. Ὅλη αὐτὴ τὴν ντροπὴν καὶ τὶς ταπεινώσεις, πού ἀορίστως βεβαίως ἦσαν ἐθνικῆς, σὲ ἓνα ἄλλο, πολὺ συγκεκριμένον ὡστόσο ἐπίπεδο, τὶς εἶχε προσωπικὰ ὑποστῆ ὁ ἴδιος, τὶς ἀπέπλενε τώρα πανηγυρικὰ ὁ δραστήριος φαλλὸς τοῦ λοχαγοῦ Βαρλάμη.

Ἡ Ἀμαλία Βαρλάμη ἔμαθε τὰ καθέκαστα τελευταῖα. Ἀντέδρασε χωρὶς καμιά μεσογειακὴ ὑπερβολή. Μισοῦ χρόνου ἀναμονὴ καὶ στέρηση τῶν συζυγικῶν τέρψεων δὲν εἶχαν ἐπηρέασει στὸ ἐλάχιστο τὴ φυσικὴ τῆς αὐτοκυριαρχία. Ἀνέθεσε στὸν δικηγόρο τῆς τὸ διαζύγιο ἐν λευκῷ καὶ διέγραψε ὀριστικὰ ἀπὸ τὴ ζωὴ καὶ τὴ σκέψη τῆς τὸν λοχαγό.

Ἡ Μισὲλ Ντελντό ἀποδείχτηκε καλὴ μάνατζερ τοῦ ἑαυτοῦ τῆς. Ἡ αἰφνίδια περιοδεία, πού δὲν ἦταν ἀκριβῶς περιοδεία, κράτησε μιά πενταετία περίπου. Μετὰ τὸν πρῶτο διερευνητικὸ χρόνο στὰ μεγάλα κέντρα τῆς Μέσης Ἀνατολῆς, τὸ ζευγάρι ἐγκαταστάθηκε μονίμως στὴ Βυρητό.

Μὲ τὸ γερὸ ἔνστικτό τῆς ἡ Μισὲλ Ντελντό κατάλαβε ὅτι γιὰ τὶς ἐπιχειρηματικὲς τῆς βλέψεις —καὶ γιὰ τὸ ἐμπόρευμα πού σκόπευε νὰ προωθήσει— ὁ γαλλόφωνος Λίβανος ἦταν τὸ στρατηγικὸ κέντρο μιᾶς ἀκόρεστης ἀγορᾶς, πού ἐκτεινόταν πολὺ πρὸ πέρα ἀπὸ τὰ γεωγραφικὰ του σύνορα. Ἦταν μιά πενταετία θριάμβου καὶ ὄχι μόνο οἰκονομικοῦ. Ἡ λάμψη τοῦ «Ὁραίου Λοχαγοῦ», τοῦ καμαρῆ πού ἡ Μισὲλ Ντελντό εἶχε στήσει καὶ διηύθυνε, μὲ πυγμὴ καὶ σύνεση, καταύγαζε μιὰν εὐρύτατη περιοχὴ.

Σὲ ὅλο αὐτὸ τὸ διάστημα εὐφορίας ὑπῆρξαν μόνο δύο μαῦρες στιγμὲς. Καὶ οἱ δύο γιὰ τὸν λοχαγό. Τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1900, ὡς μποναμὰ γιὰ τὴ νέα ἑκατονταετία, τὸ ὑπουργεῖο Στρατιωτικῶν τὸν πληροφοροῦσε μὲ ἓνα ἀπλὸ σημεῖωμα ὅτι εἶχε διαγραφεῖ ὀριστικὰ ἀπὸ τὴν ἐπετηρίδα τῶν μονίμων στελεχῶν τοῦ σώματος τῶν ἀξιωματικῶν. Ἦταν σὰν καθάρσιση. Ὁ πρῶν πιά λοχαγὸς πικράθηκε ἀλλὰ ἀντέδρασε ἀποτελεσματικὰ. Ἔσκισε τὸ χαρτί σὲ μικρὰ μικρὰ κομματάκια καὶ τὰ σκόρπισε πίσω του. Στὴ δευτέρη περίπτωσι πόνεσε. Ἐπρόκειτο πάλι γιὰ ἓνα γράμμα, τὴν ἴδια χρονιά 1900, ἐννέα μῆνες ἀργότερα, πού ἔφτασε μέσῳ Γαλλίας καὶ μὲ καθυστέρηση ἀρκετῶν ἐβδομάδων. Ὁ δικηγόρος τῆς κυρίας Ἀμαλίας Γρίβα πληροφοροῦσε τὸν λοχαγὸ Γρηγόριο Βαρλάμη ὅτι ὁ πρωτότοκος γιὸς τους Μιχαὴλ εἶχε ἀποβιώσει τὴν 29ῆ Ἰουλίου τοῦ ἔτους ἐκείνου, κατὰ τὴ διάρκεια ἐκτεταμένης ἐπιδημίας μηνιγγίτιδος.

Ὁ πρῶν λοχαγὸς δὲν ἔσκισε τὸ γράμμα αὐτὴ τὴ φορὰ. Τὸ ἔκαψε. Καὶ οἱ στάχτες του κατακάθισαν στὴν ψυχὴ του.

Τὸ τέλος αὐτῆς τῆς πενταετίας σημειώθηκε ἔτσι: στὰ τεσσαρακοστὰ τρίτα γενέθλιά τῆς ἡ Μισὲλ Ντελντό, μὲ μιὰ περιεργὴ αἰδημοσύνη στὸ πρόσωπο, ἀνήγγειλε στὸν πρῶν λοχαγὸ ὅτι ὁ Θεὸς τὴν εἶχε εὐλογήσει. Χρειαστήσαν μερικὰ δευτερόλεπτα μέχρι νὰ καταλάβει ἐκεῖνος τί σημαίνει αὐτό. Πέντε χρόνια συμ-

βίωσης και ἀνελλιπούς καθημερινῆς ὀμιλίας μαζί της τὸν εἶχαν πείσει ὅτι ἡ Μισέλ δὲν εἶχε καμιά σχέση με γονιμότητα και ἀναπαραγωγή. Ἐχοντας καλύψει ὁ ἴδιος τὴν ἐμπειρία τῆς πατρότητας, δὲν ἀναρωτήθηκε ποτὲ γιατί ἦ με ποιὸν τρόπο ἡ Μισέλ ἀποδεχόταν αὐτὴ τὴν κατάσταση.

Ἄλλὰ πέντε χρόνια εἶναι διάστημα ἱκανὸ γιὰ νὰ καταλαγιάσει τὸ πάθος και νὰ ἐπωαστεῖ τὸ σαράκι τῆς νοσταλγίας. Αὐτὸ ποὺ ἡ Μισέλ εἶχε ὀνομάσει εὐλογία Θεοῦ δὲν ἦταν παρὰ ἡ νοσταλγία γιὰ τὰ ἀπερχόμενα νιάτα της. Ἡ ἀντίδραση τοῦ πρώην λοχαγοῦ ἦταν ἐπίσης ἀντίδραση νοσταλγίας. Ἐκδηλώθηκε με τὸ σχῆμα μιᾶς σχεδὸν νοσηρῆς στοργῆς πρὸς τὸ κορμὶ τῆς Μισέλ και τὸν καρπὸ ποὺ κουβαλοῦσε μέσα της. Μποροῦσε νὰ μένει γιὰ ὧρες ἐκστατικὸς μπροστὰ στὴ μεταβαλλόμενη γύμνια της. Ἡ φουσκωμένη κοιλιά, τὸ τεζαρισμένο ἄλῶνι τοῦ ἀφαλοῦ της, οἱ κατακρημνίσεις πρὸς τὸ ὄρος τῆς ἤβης της, δὲν κάλυπταν μόνο προστατευτικὰ τὴν καινούργια ζωὴ. Εἶναι παράξενο, ἀλλὰ αὐτὴ ἡ καινούργια ζωὴ, ποὺ ἀθέατη ἀκόμα ὀργάνωνε με ὑπομονὴ τὸν ἴσθμὸ τοῦ μέλλοντός της, ξεσήκωνε μέσα του τρικυμίες ποὺ δὲν εἶχαν νὰ κάνουν τίποτα με τὸ μέλλον. Ἦσαν ἀποκλειστικὰ στραμμένες πρὸς τὸ δικὸ του παρελθόν. Ἦταν ἓνα βίαιο σπρώξιμο πρὸς ἐκείνη τὴν κατεύθυνση, και, κάποια στιγμή, σὲ ὦρα τρυφεροτήτων, ὁ πρώην λοχαγὸς κόλλησε τὰ χεῖλη του στὴ μισάνοιχτη πύλη τῆς Μισέλ, οὐρλιάζοντας ὅτι ἤθελε νὰ καταδυθεῖ στὸ σκοτάδι της. Αὐτὸ ξεπέρναγε τὰ ὄρια και τῶν πιὸ τολμηρῶν παιχιδιῶν τους.

Τρομαγμένη ἀπὸ τὴν παραφορὰ του ἡ Μισέλ τὸν τράβηξε πάνω της και προσπάθησε νὰ τὸν πρᾶξει χτυπώντας τον στὴν πλάτη και δίνοντάς του τὸ στῆθος της. Ἦταν μιὰ ἐνστικτώδης και ἀποτελεσματικὴ κίνηση. Ὁ πρώην λοχαγὸς ἠρέμησε, γύρισε ἀνάσκελα και, με μιὰ ἔκφραση σὰν νὰ ταξίδευε ἀκόμα, δήλωσε: «Τὸ παιδί θὰ γεννηθεῖ στὴν Ἑλλάδα».

Τὴν ἐπιθυμία τοῦ πρώην λοχαγοῦ, ἡ Μισέλ τὴ δέχτηκε ὑπάκουα. Ἔθεσε ὡστόσο ἓναν ὄρο: ἂν ὁ Θεὸς εἶχε εὐλογήσει τὴν ἀγάπη τους, ὁ δεσμὸς τους ἔπεπε νὰ κυρωθεῖ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους.

Ὁ πρώην λοχαγὸς ἀνέλαβε νὰ διεκπεραιώσει τίς σχετικὲς διαδικασίες. Χρειάστηκαν τεσσερισήμισι μῆνες, χρόνος λογικὸς γιὰ τὰ δεδομένα τῆς ἐποχῆς, και μιὰ ἐπίμονη ἀλληλογραφία με διάφορες ὑπηρεσίες —ληξιαρχεῖα, ἐνορίες και τέτοια— μέχρι νὰ συγκεντρωθοῦν τὰ ἀναγκαῖα ἔγγραφα. Ὁ γάμος ἔγινε στὸ Πατριαρχεῖο Ἱεροσολύμων στὶς 12 Σεπτεμβρίου 1904. Γιὰ τὸν πρώην λοχαγὸ, ποὺ εἶχε πάρει και τὴ σχετικὴ ἀπόφαση, αὐτὸ ἦταν μιὰ ἀναμέτρηση — ἀλλὰ με ποιόν; Ἴσως με τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ του. Ἀπὸ τότε ποὺ τόσο θεαματικὰ εἶχε ξε-

κόψει από την προηγούμενη ζωή του, όσο και αν αυτό έγινε άβιαστα και με δική του πρωτοβουλία, ή ιδέα του αποσυνάγωγου δεν τον εγκατέλειψε ποτέ. Αυτή ή ιδέα και ή φυσική ανάγκη μιας απροσδιόριστης ρεβάνς που την ακολουθούσε καλύφθηκαν με το εκκλησιαστικό μεγαλείο. Έστω και αν ο υπέργρηρος πατριάρχης με την τρεμάμενη φωνή του περιορίστηκε μόνο στην ανάγνωση του Ευαγγελίου. Η Μισέλ Ντελντό έκλεινε ήδη τον έκτο της μήνα. Οι αρχικές δυσανεξίες που την ταλαιπώρησαν άρκετά ήσαν παρελθόν. Άλλα είχε βαρύνει και μαρτύραγε από τη ζέστη. Οι καύσωνες εκείνου του Σεπτεμβρίου του 1904 υπήρξαν αφορητοί. Το τελετουργικό της Ανατολικής εκκλησίας τη διασκέδαζε και κάπου βαθιά μέσα της τη φόβιζε επίσης. Στεκόταν δίπλα στον πρώην λοχαγό ξεκάλτσωτη. Της ήταν εξαιρετικά δύσκολο να φοράει ζαρτιέρες στην κατάσταση που βρισκόταν.

Ξεκάλτσωτη, με το μεταξωτό σιέλ φόρεμά της να κολλάει ελαφρά στη στρογγυλεμένη κοιλιά της, και ένιωθε για πρώτη φορά άσεμνη. Έκτεθειμένη. Την αίσθηση αυτή την επέτεινε ο κοκκινοτρίχης αρχιμανδρίτης που ιερούργουσε. Την κοίταζε επίμονα χαμογελώντας με νόημα, σά να ήθελε να της πει κάποιο μυστικό. Ή μια προστυχιά. Λίγο πριν κορυφωθεί ο εκνευρισμός της, ή μνήμη της ξαφνικά λειτούργησε.

Είχε μπροστά της εκείνον τον ιδιόρρυθμο πελάτη του «Ώραϊου Λοχαγού», που παρουσιαζόταν αϊφνιδιαστικά μια στις τόσες, με τὰ περίποημένα γένια του, τὰ ala poeta μακριά μαλλιά και τὰ γκόλφ παντελόνια – ένα στυλ άντετου τουριστικού κοσμοπολιτισμού. Άνάσανε αλαφρωμένη. Το ίδιο και ο αρχιμανδρίτης. Ή «άναγνώριση» είχε γίνει.

Την ώρα που της έδινε να πιει την πρώτη γουλιὰ από τὸ κρασί της νέας της ζωής, τή ρώτησε, μόλις σαλεύοντας τὰ χεῖλη του:

– Le beau capitaine?

– Il a été vendu, ἀπάντησε εκείνη. Ήπίσης σαλεύοντας τὰ χεῖλη.

Ή «Ώραϊος Λοχαγός» είχε πράγματι πουληθεί. Άλλαξε χέρια αλλά όχι όνομα. Το όνομα ήταν ήδη κεφάλαιο. Ή νέος ιδιοκτήτης κράτησε ακόμα τή συνήθεια κάθε Ευαγγελισμού να ύψώνει τήν ελληνική σημαία, στον δυνατὸ ιστό που είχε στήσει γι' αυτό τὸ σκοπὸ ὁ πρώην λοχαγός.

Μιά παρέκβαση ἐδῶ, που συναρτᾶ ιστορικά τὸν «Ώραϊο Λοχαγὸ» με τὰ ἑλληνικά γράμματα. Στὴ δεκαετία τοῦ '50 ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχει, ἀλλὰ ἔχει περιπέσει σὲ παρακμή. Είναι ἓνα κοινὸ μπορντέλο πιά. Ήξακολουθεῖ ὡστόσο νὰ κρα-

τάει τὴ φήμα «Ὁ ὠραῖος Λοχαγός». Κατὰ κάποιο τρόπο ὅλη ἡ περιοχὴ ἔχει ὀνομαστῆ ἔτσι. Ἡ κακόφημη γειτονιά. Τὸ ὄνομα μετατράπηκε σὲ τοπωνύμιο. Στὸν Δ' τόμο τῶν πολιτικῶν του ἡμερολογίων ὁ Σεφέρης σημειώνει: «27 Ἀπριλίου 1952».

Ἀκριβῶς 58 χρόνια πρὶν ἀπὸ σήμερα. Εἶναι διαπιστευμένος πρεσβευτὴς σὲ Λίβανο-Συρία.

Ἦτοδὲχτηκα σήμερα τὸν Καββαδία. Κάθε 15 περνάει μὲ τὸ «Σεμίραμις». Εἶναι ὁ μαρκόνης. Κατέβηκα αὐτοπροσώπως στὸ λιμάνι. Εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ κουβεντιάξεις μαζί του, ὅταν δὲν εἶναι ζαβολιάρης. Τελικὰ μὲ ἐκνεύρισε καὶ μὲ θύμωσε.

Ὁ Καββαδίας, ὁ Μαραμποῦ γιὰ τοὺς φιλολογοῦντες, ὁ Κόλιας γιὰ τοὺς κοντινοὺς του φίλους, παραδίδει τὴ συνάντηση διαφορετικὰ.

Πρῶτον, τὸ ποστάλι ἦταν ἡ «Κλεοπάτρα» ὄχι ἡ «Σεμίραμις». Στὸ «Σεμίραμις» δὲν εἶχε ὑπηρετήσῃ ποτέ. Οὔτε στὸ «Θεοδώρα», ὅπως ἀνακριβῶς ἀναφέρει ἀλλοῦ ὁ Σεφέρης. Ὅντως τὸν περίμενε στὸ λιμάνι. Τὸ πρεσβευτικὸ αὐτοκίνητο μὲ τὴ μηχανὴ ἀναμμένη καὶ τὸ θυρεὸ νὰ ἀνεμίζει στὸ μπροστινὸ φτερό. Ὁ Καββαδίας τὸ ἐξέλαβε ὡς σκηνοθεσία ἐντυπωσιασμοῦ. «Ποῦ θέλεις νὰ πᾶμε;» τὸν ρώτησε ὁ Σεφέρης. «Ὅπου θέλεις ἐσύ. Ἀλλὰ ἔχω μιά ὑποχρέωση πρῶτα». Ἔδωσε ὁδηγίεσιν στὸν σωφὲρ αὐτός. Ὁ σωφὲρ δὲν μίλησε. Ἐφτασαν στὸν «Ὁραῖο Λοχαγό». «Δὲν θ' ἀργήσω», εἶπε ὁ Καββαδίας. Τὸν Κόλια τὸν ἀγάπαγαν τὰ κορίτσια. Τὸν ἐνωθῆσαν δικόν τους. Κάθε φορὰ τοὺς ἔφερνε πάντα κάτι ἀπὸ τὰ ταξίδια του. Κοράλια, χτένες ταρταροῦγες, πυξίδες ἀπὸ ἔλεφαντόδοντο. Λέει στὴ «μαμά». Ἑλληνίδα ἢ «μαμά». Ἡ Βασιλική. «Ἐξω εἶναι ὁ πρεσβευτὴς μας. Κάλεσέ τον μέσα. Μὲ τὰ κορίτσια».

Ὁ Σεφέρης περίμενε βυθισμένος στὸ πίσω κάθισμα. Εἶδε τίς κυρίες νὰ πλησιάζουν. Κατάλαβε. Βγήκε ἀπὸ τὸ αὐτοκίνητο κουμπώνοντας τὸ σακάκι του. Διπλωμάτης. «Ἐξοχότατε, στὴ διάθεσή σας», εἶπε ἡ Βασιλικὴ δείχνοντας τὴνπραμάτεια της. Ὁ Σεφέρης ἄψογος. Ἐσκυψε τῆς φίλησε τὸ χέρι: «Μιά ἄλλη φορὰ κυρία μου». Ἐβράζε ἀπὸ τὸ θυμὸ του. Ἐκανε τρία χρόνια νὰ ξαναμιλήσῃ στὸν Μαραμποῦ.

27 Σεπτεμβρίου 1904. Ἡ μετεγκατάστασις τοῦ ζεύγους στὴν Ἀθήνα ἔγινε ὁμαλά. Εἶχε ἤδη ἐνοικιαστῆ ἓνα διαμέρισμα στὴν ὁδὸ Μητροπόλεως καὶ Αἰόλου γωνία. Στὸ ἴδιο τριώροφο ἀθηναϊκὸ ἀρχοντικὸ ἔμνευ ὁ κύριος Ντίτερ Μπέριγκερ, φωτογράφος τοῦ παλατιοῦ. Προσωπικὴ ἐπιλογὴ τῆς πριγκιπίσσης Σοφίας, συ-

ζύγου του διαδόχου του θρόνου. Ἡ φράου Μπέρτα Μπέριγκερ ἦταν μᾶλλον γεμάτη. Παχουλὴ. Ἦταν μιὰ μαμά. Ὅλα πλούσια, ὅλα πολὺ γκεμύτλιχ. Πολὺ εὐχάριστα. Στάθηκε στὴ Μισέλ σὰ μεγαλύτερη ἀδερφή. Τὴ συμβούλεψε νὰ μάθει ὅσο μπορεῖ γρηγορότερα ἑλληνικά.

Τῆς συνέστησε τὴν κυρία Ἰωάννα, ἡλικιωμένη ἀλλὰ ἐξαιρετικὴ δασκάλα ποὺ εἶχε βοηθήσει καὶ τὴν ἴδια. Τοὺς τελευταίους τρεῖς περίπου μῆνες τῆς ἐγκυμοσύνης της ἡ Μισέλ τοὺς ἀφιέρωσε ἀποκλειστικὰ σὲ αὐτό. Ἡ πρόδοός της ὑπῆρξε θαυματικὴ. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἀναπότρεπτο τονισμό τῶν λέξεων στὴ λήγουσα πάντα, ποὺ δὲν κατάφερε νὰ τὸν ξεπεράσει ποτὲ καὶ πάντως ἔδινε μιὰ περίεργη γοητεία στὴν ὁμιλία της. Στὸ σαλόνι τοῦ κυρίου Μπέριγκερ ὁ πρῶην λοχαγὸς θὰ γνωρίσει μερικοὺς παράγοντες τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς τῶν Ἀθηνῶν. Τὸν Ἑλληνογερμανὸ δικηγόρο Ἔσλιν, τὸν ἀρχαιολόγο Ντέρπεφελντ, ἀνάμεσα σὲ ἄλλους.

16 Δεκεμβρίου 1904. Γεννιέται ὁ νέος Μιχαήλ. Στὸ ἐξῆς, καὶ διὰ βίου, Μισέλ Βαρλάμης. Εἶναι ἓνας γνήσιος τοξότης. Ζυγίζει 2 ὀκάδες καὶ 320 δράμια. Ἔχει καστανὰ μάτια καὶ μακριὰ δάχτυλα. Λόγω βάρους τοῦ νεογνοῦ ἀλλὰ καὶ ἡλικίας τῆς μητέρας ὁ τοκετὸς ἔγινε μὲ καισαρική. Ἄργα ἐκεῖνο τὸ βράδυ ὁ πρῶην λοχαγὸς ἔκανε ἓνα ἀπὸ τὰ σπάνια πιά μεθύσια του.

Ἰανουάριος-Ὀκτώβριος 1905. Παρατεταμένη ἐπιλόχεια κατάθλιψη τῆς Μισέλ. Συχνὰ ἀποστρέφεται τὸ μωρὸ της. Ἀρνιέται νὰ τὸ θηλάσει. Ἀρνιέται νὰ μιλήσει ἑλληνικά, γιὰ νὰ συνεννοηθεῖ μὲ τὴν παραμάνια του. Ὁ γιατρὸς Χρηστομάνος συνιστᾷ σταγόνες βαλεριάνας καὶ ἐπαγγελματικὴ ἐπαναδραστηριοποίηση.

1906, Μάρτιος. Ἀγορὰ οἰκοπέδου στὴ θέση Μοναστηράκι, γωνία Ἀδριανοῦ καὶ Ἀγίου Φιλίππου. Στὸ ὑπ' ἀριθμὸν 2408 συμβόλαιο τοῦ συμβολαιογράφου Δημητρίου Χατζηγιάννη, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 23.3.1906, μεταγεγραμμένου νομίμως στὸ βιβλίο μεταγραφῶν τοῦ Ὑποθηκοφυλακείου Ἀθηνῶν, στὸν τόμο 38, ὑπὸ αὐξοῦντα ἀριθμὸ 452, ὀρίζεται ἡ ἀκριβὴς ἔκτασή του, 939 τετραγωνικά μέτρα, ὅπως καὶ τὸ καταβληθὲν τίμημα ἀνερχόμενο σὲ 8.700 δραχμῆς, τοῦ φόρου μεταβίβασης συμπεριλαμβανομένου. Πωλητὴς ὁ Νικόλαος Ντάβαρης, ἔμπορος λευκῶν εἰδῶν στὴν ὁδὸ Ἐρμού.

Στὸ οἰκόπεδο αὐτὸ θὰ τεθεῖ στὶς 4 Ἰουνίου 1907 ὁ θεμέλιος λίθος τοῦ κτηρίου

πού σχεδίασε για τὸ ζευγος Βαρλάμη ὁ βαυαρῆζικης καταγωγῆς πολιτικός μηχανικός Περικλῆς Σταϊνχάουερ.

Στὸ γεγονός ὁ πρῶν λοχαγὸς φρόντισε νὰ δώσει ἐπίσημο χαρακτήρα. Εὐχέλαιο ἀπὸ τὸν παπὰ τῆς ἐνορίας καὶ σφαγὴ κόκορα ἀπὸ τὸν ἐργολάβο-ἀρχιμάστορα. Προσφέρθηκε ἐπίσης κρασί στους ἐργάτες.

1908, 16 Ἀπριλίου. Ἐγκαίνα τοῦ «Καφέ Μισέλ».

Τὸ κτήριο σὲ σχῆμα Γ, ὑπερυψωμένο κατὰ δύο βαθμίδες, μὲ φροντισμένα ἀνοίγματα στὶς προσόψεις ἐκτείνεται πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ οἰκοπέδου σὲ ἓνα εὐρὺ κυκλικὸ αἶθριο. Ἐπὶ μία ἐβδομάδα πρὶν, ἡ Μισέλ εἶχε ἐκπαιδεύσει ἐμπράκτως τὸ προσωπικὸ σὲ συμπεριφορὰ καὶ τρόπους σερβιρίσματος. Καλεσμένοι τοῦ ζεύγους: Μπέρικκερ, Ἔσλιν, Ντέρπφελντ.

Ἡ ἐπιτυχία θὰ ἐπικυρωθεῖ τὴν ἐπομένη ἀπὸ τὴν κοσμικὴ στήλη τῆς Ἑσπερινῆς.

1909, Ὀκτώβριος. Ἡ ἐπιτυχία τοῦ «Καφέ Μισέλ» ἐδραϊώνεται. Ἐξελίσσεται σὲ στέκι διανοουμένων-καλλιτεχνῶν. Ἀνθρώπων τοῦ θεάτρου κυρίως. Μῆτσος Μυράτ, Πολύβιος Δημητρακόπουλος, Ροζαλία Νίκα, Μαρίκα Κοτοπούλη. Ἡ νεαρὴ Μαρίκα. Συχνὰ προκλητικὰ ἀθυρόστομη. Δημοσιογράφοι. Ταγκόπουλος, Καμπούρογλου, Τσοκόπουλος.

Πελατεία ἀπὸ τὸν στενόμακρο Ἀπότσο τῆς ὁδοῦ Σταδίου ἀρχίζει νὰ μετατοπίζεται πρὸς τὰ δῶ. Μετὰ τὸ κίνημα στὸ Γουδί, ὁ διάδοχος Κωνσταντῖνος καὶ οἱ πρίγκιπες θὰ ἀπομακρυνθοῦν ἀπὸ τοὺς στρατῶνες. Μαζί καὶ οἱ ἀξιωματικοὶ τῶν ἐπιτελείων τους. Ἡ ἀνθρωπογεωγραφία τοῦ «Καφέ Μισέλ» θὰ ποικιλιθεῖ. Ὁ πρίγκιπας Νικόλαος, συνοδευόμενος ἀπὸ τὸν Πάνο Ἀραβαντινό, θὰ ἀναγνωρίσει ἓνα μεσημέρι τὴ Μισέλ Ντελντό. Ἔχει σπεύσει νὰ τοὺς περιποιηθεῖ ἡ ἴδια.

Παρὰ τὸν ὄψιμο τοκετὸ δὲν ἔχει χάσει τὴν κομψότητά της. Ὁ πρίγκιπας μὲ ἄψογα γαλλικὰ θὰ τῆς ἐκφράσει τὸ θαυμασμὸ του. Βεβαίως καὶ τὴν εἶχε δεῖ στὸ Παρίσι, στὶς ἀποχαιρετιστήριες βραδιές της. Μιλᾷει σὰ νὰ ἦταν χτέες. Ἔχουν περάσει δεκαπέντε χρόνια. Ἡ Μισέλ Ντελντό δὲν θὰ ἀφήσει τὴ συγκίνησή της νὰ ξεχειλίσει.

Ὁ ἴδιος ὁ πρίγκιπας Νικόλαος θὰ τῆς προτείνει ἀργότερα, Μάιο τοῦ 1913, σὲ αὐτὸ τὸ μνημαῖο διάλειμμα ἀνάμεσα στὶς δύο βαλκανικὲς συρράξεις, νὰ συμμετάσχει στὰ «Πολεμικὰ Παναθηναῖα» πού ἐτομαζόνται πυρετωδῶς ἐκείνη τὴν ἐποχὴ. Ἡ Μισέλ κολακεύεται ἀλλὰ θὰ ἀρνηθεῖ. Εἶναι πενήντα τεσσάρων ἐτῶν. Ὁ πρίγκιψ θὰ ἐπιμεινεί. Δὲν θὰ χρειαστεῖ γιὰ πολὺ.

Στήν τρίτομη ιστορία τῆς Ἀθηναϊκῆς Ἐπιθεώρησης (Ἐρμῆς 1977) ὁ καθηγητής Θεόδωρος Χατζηπανταζῆς δίνει ἀρκετά στοιχεῖα γιά τήν παράσταση. Τά κείμενα εἶναι γραμμένα ἀπό τοὺς Μπάμπη Ἄννινο καὶ Δημήτρη Τσοκόπουλο. Συνεργάζονται ἐκεῖ γιά πρώτη φορά ἡ Ροζαλία Νίκα καὶ ἡ Μαρίκα Κοτοπούλη, πού εἶναι καὶ ἡ θιασάρχης. Τῆ μουσική ἐπένδυση καὶ τὰ τραγούδια ὑπογράφει ὁ Θεόφραστος Σακελλαρίδης. Τὰ σκηνικά εἶναι τοῦ Πάνου Ἀραβαντινοῦ. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν Ἀθηναϊκὴ Σκηνὴ ὁ Ἀραβαντινὸς θά ξεκινήσει μιὰ θριαμβευτικὴ πορεία πού θά κορυφωθεῖ τὶς ἐπόμενες δύο δεκαετίες στὴν κεντρικὴ Εὐρώπη. Ἡ συμμετοχὴ τῆς Μισέλ Ντελντό ἔκανε πάταγο. Ἐπαιξε τὴν πολὺπειρη κυρία (Γαλλία) πού δίνει συμβουλές στὴ νεαρή, ἄβγαλτη μαθήτρια (Ἑλλάδα), πού βιάζεται νὰ πετάξει μόνη της, πιεσμένη ἀπὸ τὶς ὀρμές τῆς ἐφηβείας της. Τῆ μαθήτρια ὑποδύεται ἡ Κοτοπούλη. Εἶναι εἴκοσι ἕξι χρονῶν. Ἡ Μισέλ Ντελντό στάθηκε ἀπέναντί της μὲ ἄνεση καὶ σιγουριά. Τὸ κοινό, πού ἀγνοοῦσε τὶς λεπτομέρειες, εἰσέπραττε τὰ σπασμένα ἑλληνικά της καὶ τὸ αὐθεντικὸ γαλλικὸ ἄξάν ὡς κατορθώματα ὑποκριτικῆς.

1916, 18 Νοεμβρίου. Οἱ ἀπόψεις τῆς Μισέλ Ντελντό γιά τοὺς ἀνθρώπους βασίζονταν στὸ ἔνστικτό της. Στοιχεῖα τῆς ἐμφάνισής τους τὴν ἐπηρέαζαν ἐπίσης. Ἀπεχθανόταν τοὺς κοντοὺς ἄντρες μὲ τάση γιά κοιλιὰ ἢ προγούλι. Τὸν Ἰωάννη Μεταξᾶ εἶχε συναντήσει ἅπαξ πρὸ ἐξαετίας, μὲ πολιτικά, μετὰ τὸ κίνημα στὸ Γουδί. Ἀγνοοῦσε ὅτι ἦταν στρατιωτικός. Ἀγνοοῦσε ὅτι στὴ σχολὴ Εὐελπίδων ἦταν συμμαθητῆς μὲ τὸν πρῶν λοχαγό. Ἀγνοοῦσε ἀκόμα ὅτι, μὲ ἀνάμειξη τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου καὶ προσωπικά τοῦ ἴδιου, ἡ ἀποστράτευση πού πρὸ ἐξαμήνου εἶχαν ἐπιβάλλει οἱ σύμμαχοι στὶς κωνσταντινικὲς μονάδες, συνδυάστηκε μὲ τὴ δημιουργία «Συνδέσμων Ἐπιστράτων» πού ἀποτελέσαν τὴν πρώτη παραπολιτικὴ ὀργάνωση στὴν Ἑλλάδα. Ἀγνοοῦσε ὅτι οἱ τρεῖς ἐπισκέψεις τοῦ Ἰωάννη Μεταξᾶ κατὰ τὸ τελευταῖο δῆμηνο στὸ «Καφέ Μισέλ» δὲν ἦσαν ἐπισκέψεις φιλοφροσύνης.

Τί δὲν ἀγνοοῦσε ἐκείνη τὴν ἡμέρα 18 Νοεμβρίου: ὅτι στὸ Φάληρο, ἀπὸ τὰ μέσα Αὐγούστου εἶχε καταπλῆσει ὁ στόλος τῆς Ἀντάντ. Τοῦτο ἐπειδὴ εἶχε δεξιωθεί τὸν ναύαρχο Φουρνέ, σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς σπάνιες ἐξόδους του στὴν πρωτεύουσα. Ὅτι στὶς ἀρχὲς Σεπτεμβρίου ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος εἶχε φύγει, λάθρα περὶπου, μὲ ἑκατὸ συνεργάτες του γιά τὰ Χανιά, ὅπου καὶ συγκρότησε «Προσωρινὴ κυβέρνησις τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος». Τὸ γεγονός διαλαλήθηκε ἀπὸ τοὺς ἐφημεριδοπῶλες καὶ συνοδεύτηκε ἀπὸ συλλαλητήρια «μαινόμενου λαοῦ».

Ἐκεῖνο τὸ πρωὶ τῆς 18ης Νοεμβρίου 1916 ὁ πρῶν λοχαγὸς ἔφυγε ἀπὸ τὸ σπίτι ἐσπευσμένα. Χωρὶς ἐξηγήσεις, πὺν ἄλλωστε σπάνια τοῦ ζητοῦσε ἡ Μισέλ, μὲ ἓνα παρατεταμένο φιλί, πὺν τὴν αἰφνιδίασε μᾶλλον καθὼς ἦταν μισοκομισμένη ἀκόμα. Ἄγνοοῦσε ὅτι ἦταν ἡ τελευταία φορὰ πὺν τὸν ἔβλεπε ζωντανό.

Ὁ Γεώργιος Καραντζας γεννήθηκε τὸ 1897 καὶ πέθανε τὸ 1991, ἐνενήντα τεσσάρων ἐτῶν. Εἶναι ὁ πρῶτος Ἑλληνας δημοσιογράφος πὺν πέταξε μὲ ἀεροπλάνο γιὰ ἐπαγγελματικούς λόγους, τὸ 1919. Ὑπῆρξε πρόεδρος τῆς ἐνώσεως συντακτῶν τῆ διετία 1942-1944.

Δεκαοκτῶ χρονῶν θὰ ὑπογράψει τὸ μοναδικὸ αὐθεντικὸ ρεπορτάζ ἀπὸ τὶς συμπλοκὲς τοῦ Νοεμβρίου τοῦ 1916, τῆ «μάχη τῶν Ἀθηνῶν» ὅπως ἀποκλήθηκε τότε, στὴν ἐφημερίδα Ἑσπερινὸν Νέον Ἄστου. Σύμφωνα μ' αὐτό: στὶς 18 Νοεμβρίου 1916 συμμαχικὰ ἀγῆματα (Γάλλων-Ἀγγλῶν-Ἰταλῶν), περίπου 3.000 ἀνδρῶν, ἐπρόκειτο νὰ καταλάβουν στρατηγικὰ σημεῖα τῆς πρωτεύουσας, χωρὶς γὰ περιμένουν ἀντίσταση, μετὰ ἀπὸ τὶς συμφωνίες τοῦ ναυάρχου Φουρνὲ μὲ τὸν βασιλιὰ Κωνσταντίνο. Αἰφνιδιάστηκαν καὶ ἀποκρούστηκαν μὲ μεγάλες ἀπώλειες, ἀπὸ πολλαπλάσιες δυνάμεις τακτικῶν δυνάμεων καὶ ἐπιστράτων. «Μετὰ τὴν ὑποὺλη, μεθυστικὴ πάντως νίκη κατὰ τῶν ξένων, οἱ ἐπίστρατοι ἐπιδόθηκαν σὲ ἓνα ἑξάλλο πογκρόμ κατὰ τῶν «προδοτῶν», δολοφονώντας (τουλάχιστον 35) καὶ κακοποιώντας ἐπώνυμους καὶ ἀνώνυμους φιλελεύθερους, μὲ τὴ συνεργασία τῶν ἀρχῶν. Ἐν οἷς καὶ τὸν δήμαρχο Ἀθηναίων Ἐμμανουὴλ Μπενάκη». Ἀπώλειες κατὰ τὴ μάχη: σύμμαχοι 149, νεκροὶ καὶ τραυματίες. Ἑλληνες 83. Ἀνάμεσά τους καὶ ὁ ἀπότακτος λοχαγὸς Γρηγόριος Βαρλάμης, πενήντα δύο ἐτῶν, ἐπικεφαλῆς τῶν ἐπιστράτων στὴν περιοχὴ Φιλοπάππου-Λόφου Νυμφῶν-Ἀστεροσκοπεῖο.

Ἡ κηδεῖα τοῦ πρῶν λοχαγοῦ ἔγινε τὴν ἐπομένῃ τοῦ θανάτου του. Ἡ ὀχλοκρατία ἦταν ἔκδηλη ἀκόμα στοὺς δρόμους. Ὁ ἑξάλλος Ἔσλιν πρωτοστατοῦσε. Ἡ Μισέλ ἀρνῆθηκε ὅποιαδήποτε ἐπισημότητα πὺν τῆς προτάθηκε. Ἀρνῆθηκε τὴν ἐκφώνηση ἐπικηδείων. Ἐπέμεινε καὶ κατάφερε νὰ ἀποκλείσει κάθε ἐκπροσώπηση συμπολεμιστῶν ἢ ἄλλων ὀργανώσεων πὺν εἶχαν ἐκδηλώσει ἐνδιαφέρον.

Ἡ ὄλη ὑπόθεση περιορίστηκε στὰ ὅρια μιᾶς οἰκογενειακῆς τελετῆς, μὲ τὴ συμπάρασταση τοῦ ζεύγους Μπέριγκερ καὶ τοῦ προσωπικοῦ τοῦ «Καφέ». Λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν ἐναρξὴ τῆς ἐξόδιας ἀκολουθίας μιὰ νέα κοπέλα, ψηλὴ, ντυμένη στὰ ἄσπρα, μὲ καλοστημένο κορμὶ καὶ χλωμὸ στοχαστικὸ πρόσωπο, μπῆκε στὴν

ἐκκλησία. Κρατούσε ἕνα ἄσπρο τριαντάφυλλο. Πλησίασε διστακτικά, προσκύνησε τὸ λείψανο καὶ ὕστερα ἀμήχανη στάθηκε ἀντίκρυ ἀπὸ τὴ Μισέλ.

—Εἶμαι ἡ Βιργινία Βαρλάμη, αὐτοπαρουσιάστηκε τελικά. Ἡ Μισέλ τῆς χαμογέλασε εὐγενικά καὶ τῆς ἔδωσε τὸ χέρι.

—Ὁ ἀδελφός σου, τῆς εἶπε δείχνοντας τὸν Μισέλ πού στεκόταν δίπλα τῆς καὶ ἦταν ἐπίσης ψηλὸς γιὰ τὴν ἡλικία του.

Ἡ Βιργινία ἔσκυψε καὶ τὸν φίλησε στὸ πρόσωπο.

Αὐτὸ τὸ φιλὶ θὰ τὸ κρατούσε μέσα του ὁ Μισέλ σὲ ὅλη του τὴ ζωὴ. Ἦταν ἕνα μοναχικὸ εὐαίσθητο ἀγόρι. Ἔμεινε ἔτσι καὶ ὡς ἐνήλιξ.

Μὲ τὸ θάνατο τοῦ πρώην λοχαγοῦ ἡ μαμὰ Μισέλ κόλλησε πάνω του, χωρὶς πάντως νὰ τὸν συνθλίψει. Τέλειωσε τὶς ἐγκύκλιες σπουδές του καὶ δύο χρόνια μετὰ τέλειωσε τὰ μαθήματα πιάνου στὸ ὠδεῖο τῆς ὁδοῦ Φειδίου, μὲ λίαν καλῶς. Ἦταν αὐτὸ πού θὰ ἔμενε πάντα: λίαν καλός. Τὸ 1925 ὑπηρετήσε τὴ θητεία του στὸ ὑπουργεῖο Ναυτικῶν, στὴν πλατεία Κλαυθμῶνος, ὡς διερμηνέας. Ἐγραφε καὶ τὶς δύο γλῶσσες μὲ λάθη ἀλλὰ τὶς μιλαγε σὰν μητρικές. Μοναδικὸ ἀδιόρατο ψεγάδι: πρὶν ἀρχίσει μὰ καινούργια φράση δίσταζε γιὰ λίγο σὰ νὰ μὴν μποροῦσε νὰ ἀποφασίσει σὲ ποιά ἀπὸ τὶς δύο θὰ συνέχιζε.

Τὸν ἴδιο χρόνο, 1925, μὲ τὶς ὑποδείξεις ἐνὸς καλοῦ πελάτη δικηγόρου, πού ἦταν ἤδη ἔμπιστός τῆς, ἡ μαμὰ Μισέλ ἀγόρασε τὸ τριώροφο ἀρχοντικὸ τῆς ὁδοῦ Μητροπόλεως-γωνία Αἰόλου, στὸ ὁποῖο ἐξακολούθησαν νὰ μένουν.

Τὸ 1929 θὰ ἀποσυρθεῖ ἀπὸ τὸ «Καφέ». Πλησιάζει τὰ ἑβδομήντα. Θὰ παραχωρήσει τὴν ἐκμετάλλευση στὸ προσωπικό, ἔναντι λογικοῦ μισθώματος.

Ὁ Μισέλ εἶναι εἴκοσι πέντε χρονῶν. Σὲ μιὰ δημοπρασία στὴν Κηφισιά, θὰ ἀγοράσει τὸν πρῶτο του πίνακα. Εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς καριέρας του ὡς συλλέκτη ἔργων τέχνης. Ἐρασιτέχνη συλλέκτη. Ἡ δημοπρασία γινόταν σὲ μιὰ βίλλα, μὲ βόρεια στοιχεῖα στὶς στέγες τῆς, μέσα σὲ ἕνα τεράστιο κῆπο. Κάποιοι, ἄξεστοι προφανῶς κληρονόμοι, ἐκποιοῦσαν ἕναν κόσμον πού δὲν καταλάβαιναν. Ἡ πιθανὸν καὶ νὰ τοὺς ἐνοχλοῦσε. Τὸν Μισέλ ἐνδιέφερε ἕνα πιάνο Bechstein, σὲ ἐξαιρετικὰ καλὴ κατάσταση. Δὲν ἦταν σίγουρος ὅτι ἄκουσε καλὰ τὴν τιμὴ του ἀλλὰ δὲν τόλμησε νὰ ξαναρωτηθεῖ. Ἐφυγε μὲ αὐτὸν τὸν πρῶτο του πίνακα παραμάσχαλα, 44x53. Λάδι σὲ μουσαμά. Τὸ πορτραῖτο μιᾶς νεαρῆς γυναίκας. Χαμογέλαγε θλιμμένα — καὶ ἀποκλειστικά γι' αὐτόν. Καὶ αὐτὸ τὸν ζέσταινε. Ὁ πίνακας εἶχε ὑπογραφή: Σπύρος Προσαλέντης.

Ἡ ἀπομάκρυνση τῆς μαμᾶς Μισέλ ἀπὸ τὸ «Καφέ» ἀποδείχτηκε μοιραία. Ἡ πελατεία ἄρχισε νὰ μειώνεται, ἀνεπαισθήτως, μετὰ τὸν πρῶτο χρόνο, καὶ νὰ μεταλλάσσεται προοδευτικά. Τὸ 1935 ἡ παρακμὴ ἦταν ὀριστική. Τὸ «Καφέ Μισέλ» εἶχε καταστήσει ἓνας ἀπλὸς καφενὲς γειτονιάς. Ἐκείνων πού μπαίνον-
βγαιναν στὰ παλιατζίδικα. Τὸ 1939 ἔκλεισε ὀριστικά.

Ὁ Μισέλ κράτησε τὸ χῶρο γιὰ λογαριασμό του. Στὴ μιὰ πτέρυγα, τὴ μικρότερη, ἀποθήκευσε τὰ ἔπιπλα. Στὴν ἄλλη, αὐτὴ τῆς ὁδοῦ Ἀδριανοῦ, δημιούργησε τὴν ἑκθεσὴ του. Ράφια καὶ βιτρίνες γιὰ τὰ ἀκριβὰ ἀποκτήματά του. Ἕνα ἀνεξάρτητο, μεταγενέστερο, κτίσμα πού εἶχε προσθεθεῖ στὸ χῶρο τοῦ αἰθρίου, τὸ διαμόρφωσε σὲ δεύτερη κατοικία. Ἐκεῖ μετέφερε καὶ τὸ ὄρθιο πιάνο τῆς κεντρικῆς σάλας, γιὰ τίς δικές του ὥρες μοναξιάς.

Τὴν 1η Νοεμβρίου 1940 θὰ ἐπιστρατευτεῖ μὲ εἰδικὴ ἀτομικὴ πρόσκληση. Εἶναι τριανταπέντε ἐτῶν. Παρουσιάστηκε στὴν πλατεία Συντάγματος αὐτὴ τὴ φορὰ, στὸ Γενικὸ Στρατηγεῖο, στὰ ὑπόγεια τοῦ ξενοδοχείου τῆς Μεγάλης Βρετανίας. Ὑπηρετήσε ἐκεῖ, διεργηνάς πάντα, μέχρι τὸν Ἀπρίλιο τοῦ '41.

Στις 27 ἐκείνου τοῦ Ἀπριλίου, μετὰ ἀπὸ 24ωρη ἐπιφυλακὴ, κατὰ τὴν ὁποία ἔκαιγαν ἀρχεῖα, διατάχτηκαν ὅλοι νὰ φύγουν ὁ καθένας ξεχωριστά, γιὰ τὰ σπίτια τους. Ἕνα ραδιόφωνο μετέδιδε τὴν ἀναμενόμενη εἴσοδο τῶν Γερμανῶν. Στους Ἀμπελοκήπους ὁ στρατηγὸς Καθράκος καὶ ὁ δήμαρχος Ἀμβρόσιος Πλυτᾶς περίμεναν νὰ τοὺς παραδώσουν τὴν πόλη.

Ὁ Σαράντης, κληρωτὸς ἀπὸ τὸν Βοτανικό, ἓνα χαμογελαστὸ παιδαρέλι, ὁδηγὸς τοῦ ἐπιτελείου, πρότεινε στὸν Μισέλ νὰ πᾶνε πρὸς τὰ κεῖ. Δὲν ὑπῆρχε τρόπος, δὲν ὑπῆρχε συγκοινωνία, ἔπρεπε νὰ περπατήσουν. Ὁ Μισέλ ἀρνήθηκε. Βγήκε ἔξω χωρὶς δίκοχο, μὲ τὴ χλαίνη στὸ χέρι. Οἱ δρόμοι ἦσαν ἔρημοι περίπου. Κατέβηκε τὴν ὁδὸ Ἐρμού, ἔστριψε στὴ Μητροπόλεως καὶ ἔφτασε στὴ γωνία Αἰόλου. Ἡ καρδιά του ἦταν βαριά. Ἡ ἡσυχία τοῦ κλιμακοστασίου ἐπέτεινε τὴ δυσθυμία του. Ἡ ἀπουσία τῆς Μισέλ ἀπὸ τὸ σπίτι τὸν παραξένεψε. Ἐσπρωξε τὴ μισάνοιχτη πόρτα τῆς κρεβατοκάμαράς της. Ἡ Μισέλ ἦταν στὸ κρεβάτι, μὲ τὸ νυχτικὸ της, σὲ ὕπτια θέση, τὸ δεξιὸ πόδι κεκαμμένο καὶ τὸ ἓνα μπράτσο κάτω ἀπὸ τὸ κεφάλι της. Νεκρὴ. Θὰ ἔπρεπε νὰ ὄνειρευόταν κάτι εὐχάριστο ὅταν ἔγινε αὐτό.

1942, Ἰανουάριος. Ὁ χειμῶνας τοῦ λυμοῦ. Ὁ Μισέλ μοναχὸς του. Τὸ σπίτι τῆς ὁδοῦ Μητροπόλεως χωρὶς τὴ Μισέλ τὸν ἀπωθεῖ. Καταφεύγει στὴν ὁδὸ Ἀδρια-

νοῦ. Μπορεῖ νὰ ἐπιζήσει ἐκεῖ. Ὑπάρχουν μερικά μαγέρικα γύρω. Γνωρίζεται μὲ τὸν κόσμο τῶν γειτονικῶν μαγαζιῶν. Ἡ Φιλίτσα τοῦ παλαιοβιβλιοπωλείου. Διατείνεται ὅτι εἶναι ἀρραβωνιασμένη μὲ ἀρχιτέκτονα. Ὁ Μισέλ ἀρνεῖται νὰ ἀγοράσει τιμαλφῆ πού τοῦ προσφέρονται γιὰ ἓνα κομμάτι ψωμί.

1944, Ἰούλιος. Οἱ τοῖχοι τῆς ὁδοῦ Ἀδριανοῦ γεμίζουν μὲ κόκκινα γράμματα. «ΘΑΝΑΤΟΣ ΣΤΟΝ ΠΡΟΔΟΤΗ ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΗ».

Μερικὲς νύχτες αὐτὸ θὰ ἀκουστεῖ καὶ ἀπὸ τὸ «χωνί». Ὁ Μηνᾶς Παπαθανάσης ἔχει μετατρέψει τὸ σπίτι του σὲ φρούριο.

Ἐλέγχει τὴν Ἀγ. Παύλου, τὴ γέφυρα Πουλοπούλου, τὴν περιοχὴ ὡς τὸν Ἀσύρματο. Ἔχει 15 ἄντρες. Τὴν ἡμέρα λουφάζουν. Περιπολοῦν τίς νύχτες.

Πυροβολισμοὶ ἀνταλλάσσονται στὸ σκοτάδι. Ὁ Μισέλ ἔχει ἀρχίσει τὰ βράδια νὰ κοιμᾶται στὴ Μητροπόλεως πάλι.

Ἀρχὲς Αὐγούστου, πέντε ὄπλισμένοι ἄντρες τοῦ Παπαθανάση ἀνεβαίνουν μεσημεριάτικα τὴν Ἀδριανοῦ. Σταματᾶνε μπροστὰ στὸν Ἅγιο Φίλιππο, στὸν ἴσκιό τοῦ πλατάνου πού δεσπόζει ἐκεῖ. Ὁ Μισέλ ἀναγνωρίζει ἀνάμεσά τους τὸν Σαράντη, τῆς Μεγάλης Βρετανίας. Ἔχει ἀφήσει μουστάκι, ἠλιοκαμένος, δὲν εἶναι πιά παιδί. Ἀναγνωρίζει καὶ αὐτὸς τὸν Μισέλ. «Δὲν ἤξερα ὅτι ἦσουν ἐδῶ», τοῦ λέει πρόσχαρος πάντα. Ἐντυπωσιάζεται ἀπὸ τὰ ἐκθέματά του.

Τέλη Αὐγούστου ὁ Σαράντης ἐπισκέπτεται πάλι τὸν Μισέλ. Παρὰ τὴ ζέστη φορεῖ ἓνα φαιοπράσινο ἀμπέχονο. Σίγουρα κρύβει κάποιον σιδηρικό στὴ μέση του. Τὸν ρωτᾶ γιὰ τὴ Φιλίτσα. Ὁ Μισέλ ξαφνιαίνεται. «Τί συμβαίνει;» «Τὴ νύχτα μᾶς ἔφαγαν ἓνα παιδί», λέει ἐκεῖνος. «Κάποια ἔχουν γιὰ δόλωμα».

1944, Σεπτέμβριος 14, τοῦ Σταυροῦ. Βράδυ. Ὁ Μισέλ ἔχει ξεχάσει νὰ συρτάσει τὴν πίσω πόρτα τῆς Ἀδριανοῦ, πού βγάζει στὸ αἶθριο. Ἡ κυκλοφορία σταματᾶ στις δέκα. Μόλις πού προλαβαίνει. Βγαίνει καὶ κατευθύνεται γρήγορα πρὸς τὰ ἐκεῖ. Μπαίνει στὴν ὁδὸ Ἡφαίστου. Στὸ τέλος της, κολλημένοι σὲ μιὰ ἐσοχὴ πόρτας, δύο ἄντρες. Ἀσάλευτοι. Προσπερνᾶει μὲ τὴν καρδιά του νὰ κλοτσᾶει. Στρίβει ἀριστερά. Κάτω ἀπὸ τὸν πλάτανο ἓνα ζευγάρι. Ὁ ἄντρας μὲ τὴν πλάτη στηριγμένη στὸν κορμὸ τοῦ δέντρου, ἡ γυναίκα καθάλα στὰ γόνατά του. Ὁ Μισέλ αἰφνιδιάζεται. Λοξοδρομεῖ νὰ τοὺς παρακάμψει. Ἡ γυναίκα τινάζεται. Εἶναι ἡ Φιλίτσα. Ὁ ἄντρας προσπαθεῖ νὰ μαζέψει τὰ παντελόνια του. Ὁ Μισέλ

αναγνωρίζει τὸν Σαράντη. Δύο πιστολιές, ἀκριβῶς ἀπὸ πίσω του καὶ ἀμέσως ἄλλες δύο θρυμματίζουν τὴ νύχτα. Ὅστερα βήματα ποὺ ἀπομακρύνονται τρέχοντας. Ἡ Φιλίτσα οὐρλιάζει δείχνοντας τὸν ἀποσβολωμένο Μισέλ: «Αὐτὸς μὲ ξέρει». Τὰ βήματα ἐπιστρέφουν.

Τὶς δύο καὶ τὶς ἄλλες δύο πιστολιές ὁ Μισέλ δὲν τὶς ἄκουσε. Ἡ Φιλίτσα ἐξακολουθοῦσε νὰ οὐρλιάζει ὑστερικά: «Αὐτὸς μὲ ξέρει».

Ὁ Μισέλ κρατώντας μὲ τὰ χέρια τὴν ἀνοιχτὴ κοιλιά του κατάφερε νὰ συρθεῖ, σχεδὸν πάνω ἀπὸ τὸν νεκρὸ Σαράντη, ὡς τὸν πλάτανο. Ἀκούμπησε στὴν τραχιὰ ρίζα του καὶ λίγο πρὶν τὸ κεφάλι του πέσει δίπλα ξερό, ἤρθε ἡ Βιργινία Βαρλάμη καὶ τὸν φίλησε στὸ μέτωπο.

Ὅλο τὸ καλοκαίρι τοῦ 1953, ἰδιαιτέρα ζεστό, ἡ Ρὼ-Ρὼ τὸ πέρασε ἐρευνώντας ἀρχεῖα, ἐπετηρίδες, ληξιαρχεῖα. Ἀλληλογράφησε μὲ τὸ Πατριαρχεῖο Ἱεροσολύμων. Αὐτὰ σὲ ἕναν ἐργώδη ρυθμὸ.

Τὴν τελευταία Κυριακὴ τοῦ Αὐγούστου, μιὰ ἐβδομάδα πρὶν ἀπὸ τὴν ἀναχώρησή της, περιφέρεται στὸ Γιουσουρούμ ἀναζητώντας παλιές ἐκδόσεις, σχετικές μὲ τὴν ἐποχὴ ποὺ τὴν ἀπασχολεῖ. Ἀπομνημονεύματα στρατιωτικῶν, μονογραφίες γιὰ ἱστορικὰ περιστατικά, περιθωριακὰ φιλολογικὰ μελετήματα. Στὸ ἄνοιγμα τῆς συμβολῆς τῆς Ἁγίου Φιλίππου μὲ τὴν Ἀδριανού, στοιβαγμένα παλαιὰ ἐπιπλα τῆς φράζουν σχεδὸν τὸ δρόμο. Βιεννέζικες καρτέκλες, μαρμάρινα τραπέζακια, ἕνα ὄρθιο ταλαιπωρημένο πιάνο, πάνω στὸ πιάνο ἕνας χάλκινος κρουνοὺς τραβήγματος μπύρας. Τὸ παλιὸ «Καφέ Μισέλ» εἶναι ὀρθάνοιχτο ἀπὸ παντοῦ. Μὲ τοὺς μεσότοιχους ριγμένους, στὴ μιὰ ἄκρη τοῦ δαπέδου λάσπη γιὰ ἐπιχρίσματα, στὴν ἄλλη μπάζα ἀπὸ ξηλωμένους σοβάδες καὶ σπασμένους καθρέφτες. Ἐνας ἠλικιωμένος ἐργάτης κολατίζει καθισμένος σὲ δύο τσιμεντόλιθους. Πάνω στὰ μπάζα ἡ Ρὼ-Ρὼ διακρίνει ἕνα χοντρὸ φθαρμένο κατάστιχο. Ρωτάει τὸν ἐργάτη ἂν μπορεῖ νὰ τὸ πάρει. Ἐκεῖνος τὴν κοιτάζει μασώντας. Ὅστερα σηκώνει τοὺς ὦμους του.

Εἶναι τὸ βιβλίον ἐσόδων-ἐξόδων τοῦ μαγαζιοῦ. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ «Ὠραίου Λοχαγοῦ» ἀκόμα. Πρῶτη ἐγγραφή: 22 Νοεμβρίου 1899.

Στὸ διήμερο ταξίδι της μὲ τὸ τραῖνο, ἡ Ρὼ-Ρὼ θὰ τὸ φυλλομετρήσει μὲ προσοχή. Καὶ μὲ συγκίνηση. Εἶναι γραμμένο μὲ τὸ ἴδιο λιλὰ μελάνι πάντα, καὶ τὸν ἴδιο γυναικεῖο χαρακτήρα, τῆς Μισέλ προφανέστατα. Στὴ δεξιὰ πλευρὰ σὲ δύο στηλές, ἔσοδα-ἔξοδα, στὴν ἀριστερὴ σημειώσεις. Γιὰ ψώνια, γιὰ ἐλλείψεις, γιὰ εἰδικές μάρκες ἀλκοόλ, γιὰ ραντεβού. Καὶ ἀνάμεσα σὲ αὐτὰ προσωπικὲς σκέψεις.

Λακωνικές, ριγμένες απρόσεκτα, εκφράζουν ακριβώς την ψυχική κατάσταση της στιγμής. Ἄνησυχίες και ἐλπίδες. Ἄνησυχίες κυρίως. Γιὰ τὸ σῶμα της —ἀπὸ πολὺ νωρίς—, γιὰ τὴν πίστη τοῦ λοχαγοῦ, γιὰ τὴ μοναξιά. Γιὰ τὴν ἀγαλλίαση ἀπὸ τὴν ἀναμονὴ τοῦ μωροῦ.

Ἡ Ρὼ-Ρὼ ὀλοκλήρωσε καὶ κατέθεσε τὴν ἐργασία της τὸν Ἰούνιο τοῦ 1956. Οἱ ἐκθέσεις τῶν κριτῶν ἔφθασαν στὸ Παρίσι τὸν Σεπτέμβριο. Γενεύη, Παλέρμο, Λυών, Μονπελιέ. Μία ἦταν ἐνθουσιώδης, δύο ἀμήχανες καὶ ἀχρωμες. Ἡ τέταρτη καταπέλτης. Ἐκκρεμοῦσε μία ἀκόμα ἀλλὰ ἦταν πιά χωρὶς σημασία. Ὁ Κριστόφ Λαγκλουά τοῦ Μονπελιέ κατήγγειλε μὲ ἐξαιρετικὰ ἐπιθετικὸ τρόπο τὸν ἀντιεπιστημονικὸ χαρακτήρα τοῦ πονήματος καὶ κυρίως τὴν ἀνήκουστη χρησιμοποίηση —σιωπηρὰ— αὐτοῦσιου τοῦ τέλους ἑνὸς πρόσφατου ἐλληνικοῦ μυθιστορήματος ὡς ἱστορικοῦ δεδομένου. Ἀπειλοῦσε μὲ ἀνοιχτὸ διασυρμὸ στὴν πανεπιστημιακὴ κοινότητα. Ὁ Ζάν-Φρανσουά Ἀρνὼ ἔτρεμε τὴν ἀκαδημαϊκὴ εὐθύθεια καὶ ἀνησύχησε γιὰ τὴν τύχη τῆς φοιτήτριάς του. Διέβλεπε πίσω ἀπὸ αὐτὴ τὴ σκληρὴ πολεμικὴ προσωπικὴς πικρίας τοῦ Λαγκλουά. Ἡ ἐμπάθειά του εἶχε ὡς ἀντικείμενο ἀποκλειστικὰ αὐτόν. Συζήτησε μαζί της τὸ ἐνδεχόμενο ἀπόσυρσης καὶ ξαναγραφίματος τοῦ τέλους, κυρίως, τῆς ἐργασίας, μὲ συνοδὲς βιβλιογραφικὲς παράπομπες. Ἡ Ρὼ-Ρὼ ἀρνήθηκε κατηγορηματικά. Ἀποχαίρετσε τὸν καθηγητὴ της καὶ ἔστειλε στὸν Λαγκλουά, ὑπογεγραμμένο φαρδιὰ πλατιά, τὸ ἑξῆς σημεῖωμα:

Ἡ ζωὴ εἶναι ἀφ' ἑαυτῆς μὰ ἀφήγησι. Ἡ Ἱστορία εἶναι ἡ δευτερογενὴς ἀφήγησι τῆς πρώτης. Ὅταν τὰ γεγονότα χάσουν τὸν ἀσπαίροντα χαρακτήρα τους καὶ ὠχριάσουν ὀριστικά, ἀναγκαστικά θὰ ἐμπιστευτοῦμε τὴ λογοτεχνία.

Τὸ 1959 ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις Actes Sud κυκλοφόρησε τὸ βιβλίο της *Ἱστορία vs Λογοτεχνία (Histoire vs Littérature)*. Σχολιάστηκε εὐμενῶς. Ἀπαρτιζόταν ἀπὸ δύο ξεχωριστὰ μέρη, μὲ μακρόσυρτους καὶ ἰδιάζοντες τίτλους. Τὸ πρῶτο: «Ἡ φωτογραφία ἑνὸς τοπίου δὲν εἶναι ποτὲ τὸ ἴδιο τὸ τοπίο καὶ ἡ ποιότητά της ἐξαρτᾶται ὄχι ἀπ' αὐτὸ ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἰκανότητα τοῦ φωτογράφου». Τὸ δεύτερο: «Πέρα ἀπὸ ὅ,τι κάθε φορὰ ἀφηγοῦνται, οἱ λέξεις ἔχουν τὸ δικό τους παρελθόν. Θυμοῦνται. Ἡ λογοτεχνία εἶναι ἐκεῖ».

Τὸ βιβλίο ἀποτελεῖ ἐμπλουτισμένη μορφή τῆς ἀποσυρμένης διατριβῆς της. Τὸ ἀρχεῖο τῆς Ρὼ-Ρὼ ἀπόκειται στὸ Μουσεῖο Μπενάκη καὶ κατὰ θεβαίωση της διεύθυνσής του σύντομα θὰ εἶναι προσιτό.

Τὸ 1964 κυκλοφόρησε τὸ δεύτερο βιβλίο της, ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις Seuil αὐτῆ τῆ φορά. *Χρόνος καὶ γλῶσσα (Temps et langage)*. Τὸ βιβλίο ἐντυπωσίασε. Μεταφράστηκε τὴν ἴδια χρονιά ἀγγλικά, ἰσπανικά (καὶ καταλανικά). Γερμανικά ἐπίσης. Γενικὴ του πρόταση: ὁ χρόνος ὑπάρχει μόνο μέσα στὴ γλῶσσα. Τὸ big bang εἶναι ἀδιανόητο ἔξω ἀπὸ τὴν περιγραφή του. Τὸ βιβλίο ἀγνοήθηκε στὴν Ἑλλάδα. Σὲ συνέντευξή του (ἐφ. Κυριακάτικη Ἐλευθεροτυπία, «Ε», 12.6.2005), καὶ σὲ μιὰ ἀποστροφή του κατὰ τοῦ Ζὰκ Ντερριντά, ὁ ἀστροφυσικὸς Δημήτρης Νανόπουλος τὸ ἀναφέρει, κατ' ἀντιδιαστολή. Ἐκείνη εἶναι ἡ μοναδικὴ μνεία στὴ γλῶσσα μας.

Μὲ ἀπόσταση δώδεκα χρόνων, τὸ 1976, πάλι ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις Actes Sud, θὰ κυκλοφορήσουν σὲ δική της μετάφραση τὰ *Οἶονεὶ δημῶδη* τοῦ Θάσου Μαυρογόνατου. Εἶναι ἡ τελευταία της ἐργασία.

Ἡ Ρῶ-Ρῶ Ἀβρολαΐτη ἔζησε μονήρης ἀλλὰ ὄχι ἀνέραστη. Στους κύκλους τῆς διανοούμενης παροικίας τοῦ Παρισιοῦ στους ὁποίους κινήθηκε σχολιάζονταν πάντα, μὲ κάποια χροιά μομφῆς, οἱ αἰσθηματικὲς τῆς ἀστάθειες. Εἶχε διαψεύσει προσδοκίες καὶ εἶχε διακόψει ἀναίτια δεσμούς, ἀφήνοντας πίσω της ἰσχυρὲς πικρίες.

Σὲ μιὰ τυχαία συνάντησή μου μὲ τὸν καθηγητὴ Φάνη Κακριδῆ, καὶ ἔχοντας, λόγῳ ἐκείνου τοῦ ἄρθρου του, τὴν ἐντύπωση ὅτι σχετιζόταν μὲ τὴν οἰκογένεια Ἀβρολαΐτη, τὸν ρώτησα ἂν αὐτὲς οἱ φῆμες εἶχαν κάποια βάση. «Ἦταν ἕνας τρόπος νὰ κουβαλήσει τὸ πένθος της», μοῦ εἶπε.

Ἡ Ρῶ-Ρῶ πέθανε τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1998. Στὴν ιδιόγραφη διαθήκη της ζήτησε ἡ σποδὸς της νὰ σκορπιστεῖ στὶς 22, ὁποῦ Αὐγούστου, στὸ ἀνώνυμο 1204 τοῦ Γράμμου.

Τὸ χρέος ἀνετέθη στὸν ἐγγονὸ τοῦ ἀδερφοῦ της Μαξιμίλιαν Ἀβρολαΐτη, στὸν Μαξιμιλιανὸ Ἀργυρόπουλο. Ἐγγονὸ ἐκ θυγατρὸς. Νέος τοπογράφος-μηχανικὸς αὐτός, προμηθεύτηκε τοὺς σχετικὸς χάρτες ἀπὸ τὴ Γεωγραφικὴ Ὑπηρεσία Στρατοῦ καὶ νοίκιασε ἕνα τζίπ 4x4. Τὰ ἑλληνικὰ βουνὰ ἔχουν γεμίσει δασικὸς δρόμους.

Τὴ γιὰ γιὰ Ρῶ-Ρῶ δὲν τὴν εἶχε συναντήσει ποτέ του. Εἶχε δεῖ φωτογραφίες της. Εἶχε δεῖ τὰ βιβλία της ἐπίσης, μὲ προσωπικὲς ἀφιερώσεις, στὴ βιβλιοθήκη τοῦ παπποῦ του. Εἶχε ἀκούσει πιπεράτες ἱστορίες πού τὴν ἀφοροῦσαν καὶ ἐπιναλαμβάνονταν στὶς οἰκογενειακὲς συγκεντρώσεις, πάντα μὲ τόνο ἑλαφρὸ ἀλλὰ καὶ καμάρι.

Ἐκτελοῦσε αὐτὴ τὴν ἀποστολὴ ἐπειδὴ τοῦ τὸ ζήτησαν. Ἐφτασε στὴν περιοχὴ Ἀρμπούζι Σάββατο μεσημέρι. Ἐνόπισε τὸ ἀνώνυμο 1204 μὲ κάποια δυσκολία καὶ ἀνέβηκε ὡς τὸν αὐχένα του μὲ τὸ τζιπ. Μέχρι τὴν κορυφὴ τοῦ ὑψώματος, καὶ μὲ μᾶλλον ἀπότομη κλίση, ἀπόμεναν 250 μέτρα περίπου. Τὰ περπάτησε κρατώντας τὴν ἐρυθρόχροη, πλατύστομη λήκυθο ἀπὸ πεπιεσμένο χαρτί ποὺ περιεῖχε τὰ ἀπομεινάρια τῆς Ρῶ-Ρῶ. Σὲ αὐτὴ τὴν ἔκταση τῶν 250 μέτρων πρέπει νὰ εἶχε σκοτωθεῖ ὁ ἀνθυπολοχαγὸς Θάσος Μαυρογόνατος. Τρέχοντας σκυφτὸς πρὸς τὴν κορυφὴ ἢ ἔρποντας καὶ βαλλόμενος, δὲν ἔχει σημασία. Πρὶν ἀπὸ πενήντα χρόνια. Ἡ γαγιά Ρῶ-Ρῶ, κατὰ τὴν ἔκφραση τῆς μητέρας του, εἶχε ζήσει γεμάτα τὴ ζωὴ της. Ὁ Μαξιμιλιανὸς Ἀργυρόπουλος ἀναρωτιόταν τί τὴν εἶχε ὠθήσει σὲ αὐτὴ τὴν τελευταία της ἐπιθυμία. Δὲν μπορούσε νὰ δώσει ἀπάντηση.

Στὴν κορυφὴ ὑπῆρχαν τὰ εἰρήπια ἑνὸς πολύπλευρου πολυβολείου. Μόλις ποὺ διακρίνονταν σκεπασμένα ἀπὸ τὴν ἄγρια βλάστηση. Στάθηκε ἐκεῖ. Μπροστά του διαγράφονταν μέσα στὴ διαύγεια τῆς ἡμέρας ἐπάλληλες κορυφές. Φύσαγε μὰ γλυκιὰ αὔρα, γύρισε πρὸς τὴν κατεύθυνσή της, ἀποσφράγισε τὸ στόμιο τῆς ληκύθου καὶ ἄφησε τὴν τέφρα τῆς Ρῶ-Ρῶ νὰ σκορπίσει. Γιὰ νὰ σμίξει μὲ τὴ σκόνη τοῦ ποιητῆ Θάσου Μαυρογόνατος. Ἐκείνη τὴ στιγμή ἓνας ἀθέλητος σπασμὸς γέλιου τινάχτηκε μέσα του. «Διευκόλυντη ἄλλοτρίας ἀκολασίας», σκέφτηκε.

Ἦταν ἡ φράση ποὺ χρησιμοποιοῦσαν μὲ τοὺς φίλους του ὅταν ἀλληλοδανείζονταν τίς φοιτητικὲς γκαρσονιέρες τους.

Σημειώσεις

Ὁ ὠραῖος λοχαγός: τίτλος μυθιστορήματος τοῦ Μένη Κουμανταρέα.

«Ἡ “Κλεοπάτρα”, ἡ “Σεμίραμις” κι ἡ “Θεοδώρα”»: τίτλος ποιήματος τοῦ Ἀλέξανδρου Μπάρρα.

Παπαθανάσης, Σαράντης, Φιλίτσα: πρόσωπα ἀπὸ τὸ μυθιστόρημα *Πολιορκία* τοῦ Ἀλέξανδρου Κοτζιά.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 18ΗΣ ΜΑΪΟΥ 2010

ΥΠΟΔΟΧΗ
ΤΟΥ ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΛΟΥΣ
κ. FRANCO MONTANARI

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΡΟΕΔΡΟ
κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟ ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟ

Μετά από σχετική εισήγηση του Προέδρου, Καθηγητή κ. Κωνσταντίνου Σβολοπούλου, έλαβε τον λόγο ο Άκαδημαϊκός κ. Νικόλαος Κονομής, ο οποίος παρουσίασε το έργο του κ. Franco Montanari.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ κ. ΝΙΚΟΛΑΟ ΚΟΝΟΜΗ

Κύριε Συνάδελφε καθηγητά κ. Montanari,

Γεννηθήκατε σέ ένα χωριό τής Βόρειας Ίταλίας, κοντά στην Παβία. Μετά τò Γυμνάσιο συνεχίσατε τίς σπουδές σας στο κλασικό Λύκειο τής Παβίας. Στή συνέχεια μεταβήκατε στην Πίζα, όπου σπουδάσατε στην περίφημη Scuola Normale με ύποτροφία ως έσωτερικός φοιτητής. Τò 1973 πήρατε τò πτυχίο σας στην Άρχαία Έλληνική Φιλολογία, και άκολούθως με διετή ύποτροφία πραγματοποιήσατε μεταπτυχιακές σπουδές στην ίδια Σχολή.

Άπό τò 1975 έργασθήκατε με τετραετή σύμβαση στη Σχολή Φιλολογίας και Φιλοσοφίας τού Πανεπιστημίου τής Πίζας. Στό ίδιο Πανεπιστήμιο έργασθήκατε τò 1977/1978 ως Καθηγητής τής Βυζαντινής Φιλολογίας. Άπό τò 1983/1984 ύπηρετήσατε άρχικά ως Άναπληρωτής Καθηγητής τής Άρχαίας Έλλη-

νικῆς Φιλολογίας καὶ στὴ συνέχεια ἀπὸ τὸ 1986 εἶσθε Τακτικὸς Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Γένοβας.

Ἀπὸ τὸ 1994 εἶσθε μέλος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου καὶ Ταμίας τῆς Fédération Internationale des Associations d'Études Classiques (FIEC). Ἀπὸ τὸ 1995 εἶσθε μέλος τοῦ Διοικητικοῦ καὶ τοῦ Ἐπιστημονικοῦ Συμβουλίου τῆς Fondation Hardt pour l'Étude de l'Antiquité Classique στὴ Γενεύη, ὅπου ὀργανώσατε τέσσερις συναντήσεις-ἐκδόσεις τοῦ περιοδικοῦ *Entretiens*.

Ἀπὸ τὸ 1996 εἶσθε μέλος τῆς Société Internationale de Bibliographie Classique (SIBC) καὶ Διευθυντὴς τοῦ Ἰταλικοῦ Τμήματος τῆς *Année Philologique* (CIAPh). Ἀπὸ τὸ 2000 εἶσθε μέλος τοῦ Ἐπιστημονικοῦ Συμβουλίου τοῦ Κέντρου Μελέτης Παπύρων καὶ Ἀρχαίων Ἐγγράφων «Girolamo Vitelli» τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Φλωρεντίας. Εἶσθε ἀκόμη μέλος τοῦ Ἐπιστημονικοῦ Συμβουλίου τοῦ Corpus dei Papiri Filosofici greci e latini, πού ἐκδίδεται ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία La Colombaria τῆς Φλωρεντίας. Τέλος, ἀπὸ τὸ 2009 εἶσθε ἀντιπρόεδρος τοῦ Conseil International de la Philosophie et des Sciences Humaines (CIPSH).

Διευθύνετε ἀκόμη τὸ διαδικτυακὸ πρόγραμμα «Ἀρίσταρχος», ἡ πύλη τοῦ ὁποίου περιλαμβάνει ἑξὶ ἐπιμέρους προγράμματα. Σὲ συνεργασία μὲ ἄλλους μελετητὲς συντονίζετε τὸ διεθνὲς πρόγραμμα «Commentaria et Lexica Graeca in Papyris reperta» (CLGP). Ἀκόμη διευθύνετε περιοδικὰ ἢ ἀποτελεῖτε μέλος τῆς ἐπιστημονικῆς ἐπιτροπῆς διαφόρων περιοδικῶν.

Ἐπιστημονικὴ δραστηριότητα

Δύο ἀπὸ τὰ ἔργα σας κρίθηκαν ὡς ἰδιαίτερος σημαντικά, καὶ γι' αὐτὸ εἶναι γνωστὰ καὶ εὐρέως διαδεδομένα διεθνῶς, ὅχι μόνο μεταξὺ τῶν πανεπιστημιακῶν ἐρευνητῶν ἀλλὰ καὶ στὸ εὐρύτερο κοινό. Πρόκειται γιὰ:

1) Τὸ Λεξικὸ τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσας· τὸ μοναδικὸ καὶ μεγάλης ἐκτάσεως (2.400 σελίδες) λεξικὸ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσας πού συντάχθηκε κατὰ τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 20οῦ αἰ. στὴν Εὐρώπη (1η ἔκδ. 1995, 2η ἔκδ. 2004). Εἶναι ἤδη σὲ ἐξέλιξη ἡ μετάφραση καὶ ἔκδοσή του στὰ ἑλληνικά ἀπὸ ομάδα Καθηγητῶν τοῦ ΑΠΘ. Στὸ πλαίσιο τοῦ προγράμματος «Aristarchus» καὶ ἄμεσα συνδεδεμένο μὲ τὸ Λεξικὸ τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσας εἶναι τὸ διαδικτυακὸ ἀρχεῖο Poorly Attested Words in Ancient Greek (PAWAG), πού διευθύνετε.

2) Ἡ Ἱστορία τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας: ἓνα ἐκτενές ἐγχειρίδιο (1η ἔκδ. 1998), πού τὸ 2008 μεταφράσθηκε στὰ Ἑλληνικά (ἔπιμ.: Δ. Ἰ. Ἰακώβ και Ἀ. Ρεγκάκος).

Ἡ ἐπιστημονικὴ παραγωγή σας περιλαμβάνει περίπου 190 δημοσιεύσεις, οἱ ὁποῖες ἐπικεντρώνονται στοὺς ἀκόλουθους τομεῖς: Ὅμηρο, Ἡσίοδο, ἀρχαῖο ἔπος καὶ ἐρμηνεῖες του μέσα ἀπὸ τὴν ἀρχαία καὶ σύγχρονη κριτικὴ, ἱστορία τῆς φιλολογίας καὶ τῆς γραμματικῆς, τύχη τῶν κλασικῶν συγγραφέων στὸν ἀρχαῖο κόσμος, φιλολογικοὶ πάπυροι, ἀρχαία λεξικογραφία (ἀλλὰ καὶ σύγχρονη, ἀκόμη καὶ νεοελληνικὴ).

Εἰδικότερα, ὁ τομέας ἔρευνας στὸν ὁποῖο ἔχετε ἐπιδοθεῖ συστηματικὰ εἶναι ἡ ἀρχαία ἐρμηνεία τοῦ Ὁμήρου, ἡ ἀρχαία ὁμηρικὴ φιλολογία, ἡ ἱστορία τῆς φιλολογίας καὶ τῆς γραμματικῆς. Μὲ αὐτὸν τὸν τόσο εὐρὺ καὶ πολὺμορφο τομέα καταπιάνεστε στὰ ἔργα σας πού ἀφοροῦν τίς Μελέτες τῆς ἀρχαίας ὁμηρικῆς φιλολογίας, τὴν κριτικὴ ἔκδοση τῶν ἀποσπασμάτων τῶν ἑλασσόνων Ἀλεξανδρινῶν γραμματικῶν τῆς σχολῆς τοῦ Ζηνοδότου (στὴ σειρά SGLG), τὴν ἔκδοση, ἐπανεκδοση καὶ μελέτη παπυρικῶν ἀποσπασμάτων τοῦ ὁμηρικοῦ κειμένου, καὶ ποικίλες ἄλλες ἐργασίες σχετικὰ μὲ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ λεξικογραφία καὶ τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας γραμματικούς.

Σημαντικὴ εἶναι ἡ συνεισφορά σας ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἔρευνα τοῦ ἐνδιαφέροντος πού ἐπέδειξαν ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ἡ Περιπατητικὴ Σχολὴ γιὰ τὴ μελέτη τῆς λογοτεχνικῆς δραστηριότητος τῶν ἀρχαίων καὶ κλασικῶν ποιητῶν, καθὼς καὶ τὴν ἔρευνα τῆς περιπατητικῆς ἐπιδράσεως στὴν ἐξέλιξη τῆς ἀλεξανδρινῆς φιλολογίας. Σὲ ἄλλες πρόσφατες ἐργασίες σας ἀσχοληθήκατε ἐπισταμένως μὲ τὸ ζήτημα τῆς μορφῆς τῆς ἀλεξανδρινῆς ἐκδόσεως, καὶ μὲ σχετικὰ μεθοδολογικὰ ζητήματα πού ἀφοροῦν τὴν ἱστορία καὶ ἐκδοτικὴ τοῦ ὁμηρικοῦ κειμένου.

Μὲ τίς ἴδιες ἐρευνητικὲς θεματικὲς συνδέονται: α) τὸ διεθνὲς ἐκδοτικὸ πρόγραμμα «Commentaria et Lexica Graeca in Papyris reperta» (ἔχουν ἐκδοθεῖ ἤδη δύο τόμοι καὶ ἓνας τρίτος εἶναι ὑπὸ ἔκδοσης), β) τὸ Λεξικὸ τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων Γραμματικῶν (LGGA), καὶ γ) ὁ ἰστότοπος Scholia Minora in Homerum. Ἐπίσης ἐποπτεύσατε τὴν ἔκδοση πολλῶν τόμων τοῦ Corpus dei Papyri Greci.

Ἐπιπλέον, μελέτες σας ἀφοροῦν διαφόρους ἄλλους συγγραφεῖς—ὅπως τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τοὺς Περιπατητικούς, τὸν Καλλίμαχο, τὸν Ἡρόδοτο, τὸν Αἰσχύλο, τὸν Εὐριπίδη, τὸν Ἑλλάνικο, τὸν Ἰωνα ἀπὸ τῆ Χίο, τὸν Ἡρακλείδη τὸν Λέμβο, τὸν Νόννο Πανοπολίτη, τὸν Εὐστάθιο Θεσσαλονίκης—, τοὺς ὄρφικους ὕμνους, τὴν ἀλεξανδρινὴν ποίηση κ.τ.λ.

Ἡ ἐπιστημονική σας δραστηριότητα καὶ τὰ ἐρευνητικά σας ἐνδιαφέροντα ἐπεκτείνονται καὶ στὴν ἱστορία τῶν κλασικῶν σπουδῶν στὴ σύγχρονη ἐποχή, γεγονός πὺ ἐκφράζεται μὲ τὴ διοργάνωση σχετικῶν συνεδρίων, μὲ τὴ σύνταξη ἐγχειριδίων γιὰ τὴ δευτεροβάθμια ἐκπαίδευση [Μαθήματα Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς: γραμματικὴ καὶ ἀσκήσεις, Ἱστορία καὶ ἀνθολόγιο ἀρχαίας ἑλληνικῆς λογοτεχνίας], καθὼς καὶ μὲ τὴν ἱστοσελίδα *Mediaclassica*, πὺ ἀφορᾷ τὴ διδασκαλία τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν καὶ τῶν Λατινικῶν.

Ὅλη αὐτὴ ἡ ἐντυπωσιακὴ πνευματικὴ σας δημιουργία, ἀλλὰ καὶ ἡ μεγάλῃ σας ἀγάπη καὶ ἀφοσίωση γιὰ τὸ ἀντικείμενο πὺ διὰ βίου θεραπεύετε, σᾶς ἔφερε τύχη ἀγαθὴ ἐπάξια στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν. Σᾶς καλωσορίζω καὶ σᾶς εὐχομαι ὑγεία καὶ μακροήμερευση γιὰ νὰ συνεχίσετε ἀπρόσκοπτα τὸ πραγματικὰ θαυμαστὸ ἔργο σας.

HELEN TELLS THE/HER STORY*

ΕΙΣΙΤΗΡΙΟΣ ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΑΝΤΟΣ ΜΕΛΟΥΣ

κ. FRANCO MONTANARI

The entrance of Helen onto the scene of western culture and poetry is undeniably spectacular. We are in book III of the *Iliad*: the armies are confronting each other in battle array; Menelaus attacks Paris, who flees, scolded by Hektor. It is then no less than Paris who puts forward the idea of the duel between himself and Menelaus, with the aim of settling the war by a sparring contest between the two rival suitors of Helen. Hektor makes the official proposal of the duel and Menelaus accepts, in accordance with the hope cherished by the Achaeans and the Trojans that this will put an end to the prolonged bloodshed of the war, which the opposing forces have now been waging for nine years. Extraordinary preparations: the massive Achaean expedition against Troy, studded with an infinity of events and deeds performed by the greatest of heroes, the interminable siege, the prolonged and tragic war laden with grief, loss of life and suffering, all is about to be brought to a culminating solution in the presence of the armies lined up for battle, with the people under siege looking on at the scene. Everything is commended to the clash between the two royal men who are fighting over Helen, the most beautiful woman in the world, the daughter of Zeus¹, she whose beauty had induced the greatest heroes of Greece, each and every one of them desiring to have her as their bride, to swear a pact of mutual aid, regardless of which one among them was eventually chosen as her husband².

Thus prepared and announced, Helen makes her appearance on the scene in the poem, though at first in a manner we could define as "private". Iris, a messenger goddess, takes on the semblance of a daughter of Priam; she enters Helen's personal rooms to warn her of what is happening and

* English translation by Rachel Barritt Costa.

1. Daughter of Zeus and of Leda, her human father was Tyndareus.

2. In the mythographic sources, the number of suitors varies from roughly thirty to ninety-nine. Her father Tyndareus, fearing to displease the others, left the choice up to Helen herself: all the wooers swore they would respect her choice and offer their aid to the spouse if he were to call on them for help.

invites her to be present at the duel between Menelaus, her former bridegroom, and Paris, her new suitor (ll. 121-138). This is the prelude to Helen's memorable appearance on the walls of Troy, among the powerful dignitaries of the city and standing next to King Priam, a shift of scene and a shift in the positioning which effectively marks the transition from the private sphere to the public gathering of the Trojan establishment (ll. 139-160). Followed by the admiring gaze of all those present, Helen takes her place next to Priam and, answering his explicit questions, she looks down onto the plain spreading out below the walls, identifying and pointing out to the king some of the main chieftains of the Achaean army that has laid siege to the city for nine years (ll. 161-244). This is the scene known as *Teichoscopia* (observation, scene watched from the walls).

In the heyday of the "analytical" current of Homeric criticism, the *Teichoscopia* was regarded as a piece drawn from some different origin, awkwardly inserted at this point of the *Iliad*. The "presentation" of some of the main Achaean chiefs, identified by Helen upon the request of Priam as if they were being seen for the first time (but also the Trojan elders' amazement when beholding Helen's incomparable beauty) could be felt as better suited to a situation placed at the beginning of the siege rather than nine years later. However, since the approach of Homeric criticism has become essentially concerned with analysis of the composition of the *Iliad* as we know it, the old attitude to the structural problems has fortunately been set aside: it is now clear and widely acknowledged that the scene is meaningful within the poem, not only in its own right but also in connection with the sequence of the duel between Paris and Menelaus, into which the *Teichoscopia* is grafted with a function of dilating the time span between the moment when the duel is announced and the moment when it is actually carried out. A possible end of the war is effectively heralded and to all appearances it is now not far off, but then the expectation is frustrated and the fighting resumes. As I cannot dwell on this issue in depth here, I will restrict myself to a brief overview³. The *Teichoscopia* contains a detectable reference to the start of the war of Troy: this concrete allusion happens to be in line with the shortly preceding *Catalogue* of armies in book II.

3. I refer chiefly to J. GRETHLEIN, *Das Geschichtsbild der Ilias. Eine Untersuchung aus phänomenologischer und narratologischer Perspektive*, Hypomnemata 163, Göttingen 2006, pp. 272-282.

Furthermore, if the beginning of the action in the poem allusively mirrors the beginning of the war, on the other hand it also seems to prefigure the conclusion of the conflict, likewise evoked when the elders of Troy declare that it is time for Helen to return home (ll. 159-160) and several times later in the poem with the references to the fall of the city. Thus, while the *Iliad* is characterized by an action restricted to a brief space of time within the whole story, the poem does allude in various ways to the beginning and the end of the war, thereby to some extent revealing an idea of representing and embodying the whole of which it constitutes a part. The *Teichoscopyia* and the duel do belong to the genuine artistic conception of the *Iliad* and fulfil an important function: placed as they are on the occasion of the first clash between the armies within the poem, they offer a “characterisation” of several of the main characters, among whom Helen herself. Our analysis of Helen’s appearance on the scene focuses on a particular perspective, which however perfectly fits with this picture and in my opinion strengthens its meaning⁴.

In the representation of the poem and its narrative structure, the grandiose preparation consisting in the announcement of the duel between Paris and Menelaus – a highly public event, indeed a community event – stands in carefully arranged contrast to Helen’s actual entry on the scene. It is her first appearance in absolute terms, and it is depicted within the confines of a fully private sphere, as pointed out earlier. We can now read the lines in question, which, I believe, we too will at this point find to have been adequately prepared⁵.

***Iliad* III 121-145**

Now Iris came bringing the news to white armed Helen, in the form of her sister-in-law, the wife of Antenor’s son, married to lord Helikaon, son of Antenor – she was Laodike, the most beautiful of Priam’s daughters. Iris found Helen in her room, working at a great web of purple cloth for a double cloak, and in it she was weaving many scenes of the conflict between the horse-taming Trojans and the bronze-clad Achaeans, which they were enduring for her sake at the hands of Ares. Swift-footed Iris came close and spoke to her:

4. Cf. GRETHLEIN, *Das Geschichtsbild cit.*, partic. pp. 278-280.

5. The translations of the *Iliad* are by Martin Hammond.

“Come this way, dear girl, to see something wonderful done by the horse-taming Trojans and the bronze-clad Achaeans. Before now they were bringing the misery of war against each other in the plain, eager for battle’s destruction. But now there is an end to the fighting, and they are sitting quietly, leaning on their shields, and their long spears stuck in the ground beside them. And Alexandros and the warrior Menelaus will fight together with their long spears over you: and you will be called the dear wife of the man who wins”.

So speaking the goddess put in Helen’s heart a sweet yearning for her past husband and her city and her parents. Quickly she covered herself with a white veil of fine cloth, and set out from the house with soft tears falling – not alone, but two maids went with her, Aithre, the daughter of Pittheus, and ox-eyed Klymene. And they quickly came to where the Skaian gates stood.

Helen is weaving a tapestry, a very womanly occupation, even for a woman of royal status, but the surprising element concerns the nature of *what* she is depicting in the tapestry that is taking shape in her hands. The poet tells us in ll. 126-128: in her tapestry Helen is depicting the Trojan war, the struggles between the Trojans and the Achaeans, in other words the very circumstances that are unfolding at that particular moment of time and in that particular place. And it should be noted that the totalizing expression, referring to the war of Troy as such and therefore in its entirety, corresponds perfectly to the function of the scene highlighted above. So Helen is depicting the story that is developing before her own eyes, a story she herself is strongly involved in, as the object of desire and of the very contest that has triggered the interminable war: and now the grandiose duel designed to put an end to all the suffering and bereavements has been announced. Thus Helen is depicting a present day story in her tapestry, an account of a contemporary circumstance that directly concerns her, a story in which, far more than being merely an eye witness, she is no less than a genuine protagonist (as the poet underlines: “the conflict... which they were enduring *for her sake*”, l. 128). This is certainly an astonishing poetic conception.

Ancient criticism must have perceived the exceptional nature of this scene. In a scholium to the *Iliad* (*sch. ex. to III 126-127*) there remains a trace of the observation by an ancient interpreter and commentator, who noted that in this scene the poet created a veritable model of his own poetic creation, through which he perhaps endeavored to portray and demonstrate

to his observers (the verb used is *deiknumi*) the violence of the Trojans and the legitimate force of the Greeks. In other words, if the second part of this scholium raises the theme of a philo-Hellenic Homer, which reappears on several occasions in ancient criticism, in its first part the scholium maintains that Helen and her story-telling tapestry embody no less than the poet's representation of the archetypal model of his own poem (*ἀρχέτυπον ἀνέπλασεν ὁ ποιητής τῆς ἰδίας ποιήσεως*)⁶. In a sense, the poet can be said to have created a likeness of himself and of the poetic art of recounting through a specifically female activity, weaving and embroidering.

Some years ago, D. Del Corno drew attention to these Homeric lines, arguing that here “the author distinguishes himself from his work, he individuates himself, almost hypostatizing himself in Helen... he defines the poem as an artistic product; he stakes a claim for the independence of each of the components of poetic activity, namely the artifice and the outcome... it is by no means arbitrary to regard Helen who is weaving the Trojan war as the first pointer leading towards the artist's own personality”. Del Corno also mentioned the above cited scholium, in which he saw an expression of the idea that “Helen's tapestry is a sort of metaphor of the poem itself”⁷.

In my opinion, Del Corno's vision leans excessively towards what we could describe as a “Hellenistic” direction, in the sense that it attributes to the poet of the *Iliad* an extremely intense and profound level of reflection on his own art and metapoetic awareness. It is more probable that this kind of approach was developed by the exegete who is at the origin of the small remnant preserved in the scholium: since it is highly likely that this was an interpreter belonging to the Hellenistic age, such a presumption is perfectly plausible and understandable. Naturally, though, Del Corno did add the specification: “All this is expressed in descriptive terms, but in the framework of a poem transmitted through the oral tradition, it was not possible to go any further”.

In effect I do not think that it is possible even to go as far as this, given the characteristics of archaic Greek epic poetry. But neither does it seem to

6. Sch. ex. *Il.* III 126-127: *πολέας δ' ἐνέπασσεν ἀέθλους [... χαλκοχιτώνων]: ἀξιόχρεων ἀρχέτυπον ἀνέπλασεν ὁ ποιητής τῆς ἰδίας ποιήσεως. ἴσως δὲ τούτῳ τοῖς ὁρῶσιν ἐπειράτο δεικνύναι τῆν Τρώων εἶαν καὶ τῆν Ἑλλήνων δικαίαν ἰσχύν.*

7. D. DEL CORNO, *La tela di Elena*, in: *Litterature comparate. Problemi e metodo*, Studi in onore di E. Paratore, Bologna 1981, pp. 75-76.

me that one can reject this representation of Helen so lightly, by merely invoking a typical small picture of the life of the heroic world, with the assumption that it was subsequently over-interpreted in the Hellenistic age due to the influence of contemporary poetics. I think this is ruled out partly by its content: weaving a tapestry certainly raises no problem of any kind, but *what* the tapestry depicts and in what context can hardly be irrelevant. However, it is also excluded by the fact that, as we have seen, the whole issue of the tapestry is inextricably linked to the arrival on the scene of the poem of such a significant figure, who plays such a significant rôle and whose personal story started out from a divine birth (from Zeus) and extends right up to the oath of the contestants, encompassing the whole of the story after her flight with Paris. Moreover the tapestry episode belongs to the preparation of what seemingly presents itself, in the opening part of the poem –but later this turns out not to be the case– as the final act of the grandiose affair, namely the duel between Paris and Menelaus (which, in addition, would avert the problem of Achilles). If one cannot seriously attribute to the poet of the *Iliad* a “Hellenistic” attitude, what approach should we adopt towards a passage that cannot be described as other than extraordinary and astonishing?

It appears to be more acceptable and productive to invoke the concept of *mise en abîme*. This French phrase is used to designate a technique in which an image contains within itself a (small-sized) copy of the same image, thus giving rise to a sequence that continues *ad infinitum* (the image contains an image of itself that contains an image of itself and so forth). In a literary context, the concept of *mise en abîme* is generally put forward in connection with the overall series of phenomena whereby a literary work includes as one of its component parts an insertion (a description, a speech, a story, an episode) which in some sense represents and reflects the overall work that encompasses it. We will take up this perspective again at the end of our analyses.

In the images woven into her tapestry, Helen tells of the Trojan war, that is to say the chronicle of her own present time, in which she herself is one of the protagonists. Indeed it is no exaggeration to say that she is telling a story about herself and the events she has lived through. The first effect of Iris' words is to arouse in Helen a poignant “autobiographic” recollection: “So speaking the goddess put in Helen's heart a sweet yearning for her past husband and her city and her parents” (ll. 139-140), consonant with the above-mentioned statement that the Achaeans and the Trojans were enduring the conflict “for her sake” (l. 128). Since nothing is left to chance

in the choices made by the great poets, we should also attribute significance to the circumstance that it is none other than Helen who describes and introduces some of the chiefs of the Achaean army. This is evidently a prolongation and a development of the idea of Helen describing and relating the series of events in which she herself is involved, in a long-drawn-out sequence that extends up to l. 244. In her reply to Priam's first question regarding the Achaean chiefs, after reminding him that she came to Troy with Paris and left her family and friends behind, Helen says: "But as for the question you ask me, I shall tell you" (l. 177): afterwards, in l. 204 old Antenor comments: "My lady, what you have said is true indeed" (*épos mála nemertés*), pointing out that what Helen said corresponds to the idea he himself had formed in his mind with regard to Odysseus and Menelaus on the occasion of a mission to Troy they accomplished (thereby adding the reference to another episode of the saga). With an opening phrase that is reminiscent of that of a bard who is about to draw up a list (not much more than two hundred lines earlier, the great catalogue of the armies in book II had come to an end), Helen says: "And now I can see all the other bright-eyed Achaeans whom I could recognise and name for you" (ll. 234-235); she then makes a few suppositions about the reason why she cannot see the twins Castor and Pollux in the army, thus giving a further and explicit comment on her own personal role in the affair (ll. 236-242).

If we remain within the *Iliad*, the only parallel we can find for the scene with Helen's tapestry weaving is the famous passage from book IX, in which Agamemnon's envoys find Achilles amusing himself with the *phórmnix*, and in the presence of Patroclus who is listening to him, he sings the *kléa andrōn* (ll. 185-191). It has frequently been observed that here the great hero and protagonist occasionally takes on the features of the bard who accompanies himself with the string instrument to sing that which represents the contents *par excellence* of epic poetry and of narration in hexameters, namely "the glorious deeds of the heroes". Nevertheless, there is a noticeable difference between the two figures: for Achilles the theme is indicated in a generic manner, and is not defined – in other words, he is not described as singing a precise story, whereas in the case of Helen it is the Trojan story itself that is the focus of her creation, that is to say attention focuses on her own personal life story, to the point that when she subsequently relates the events to the Trojan elders she expresses herself quite naturally in the first person. Furthermore, Achilles as a story-teller takes on the features of the bard, whereas Helen's act of describing and telling her story preserves the specific features of her own female figure: not the song and the lyre, but rather the

tapestry and the embroidery. Both of the scenes are set in the individual private sphere (only the scene of Helen has a rather special and important prolongation in public life with the *Teichoscopia*), and the situation of the armies drawn up for battle does not contemplate the representation of public occasions of singing, as happens in the great banquets of the *Odyssey*⁸.

We now have two routes to follow: that of Helen as a character and that of the figure of the bard. We need only chart these two routes summarily, given that the reference is to extremely well known passages of archaic Greek epic poetry. Let us begin with Helen as a character.

We can start out from an observation on the lament over the corpse of Hektor in *Iliad* XXIV: after the funeral lament of his wife Andromache (ll. 723-746) and his mother Hecuba (ll. 747-760), it is Helen's turn (ll. 761-776).

Iliad XXIV 761-776

Then Helen was the third to lead their lamentation: "Hektor, dearest to my heart by far of all my husband's brothers – my husband is godlike Alexandros: he brought me to Troy, and how I wish that I had died before that! This is now the twentieth year since I came from there and left my own native land. But in all that time I have never heard a hard word from you or any rudeness. But if anyone spoke harshly to me in the house – one of your brothers or sisters or your brothers' fine-dressed wives, or your mother (though your father was always kind to me as a real father) – then you would speak winning words to them and stop them, through your own gentle-hearted way and your gentle words. And so I weep in anguish of heart both for you and for my own ill-fated self. There is no-one else now in the broad land of Troy to be kind to me and a friend, but they all shudder with loathing for me". Such was her lament, and the limitless crowd of townspeople joined with their mourning.

8. Also germane to our argument is a mention of the well-known metaphor of the text as weft, warp and weaving, starting from the use of the verb *hyphainein* for the *hymnos* (which is found in Pindar, fr. 179, and Bacchylides 5.9-10 *al.*). Perhaps the metaphor has its archetype in this Iliadic image of Helen telling her story as she weaves, combined with the metaphorical use of *hyphainein* that was already present in epic poetry (for ex. *dolon hyphainein* in *Iliad* VI 187). But this is not the theme of the present paper.

Serena Mirto, in her comment to the *Iliad*, pointed out on this passage⁹: “The issues Helen touches on recall the themes that characterized her in the other episodes of the poem in which she played a major part, in book III and upon Hektor’s return to the city in book VI. Displaying remarkable consistency the poet succeeds in combining her lament over her brother-in-law with self commiseration and her remorse at having left her native Greece, her low esteem for Paris, as compared to the sense of warmth mingled with admiration she feels for Hektor, and her affectionate respect for Priam. Thus Helen’s grief has a particularly egocentric coloring and it is in her figure that the sense of solitude and disarray that pervades all laments reaches its peak”. To this it should be added that Helen’s lament has another special feature: memory of the past, which goes back to the beginning of the whole affair (twenty years have passed, she says) and sums up the story from her point of view. Thus here too Helen has the special characteristic of introducing a story-telling element that makes reference to the unfolding events of her own life.

But the most significant passage to be considered together with the scene from book III is that of *Iliad* VI 343-358. This is the book containing the famous conversation between Hektor and Andromache: before the meeting with his bride and his son, Hektor has come back to the city, he has met with his mother Hecuba and has made a propitiating sacrifice to Athena; after this he has been to talk to Paris with the aim of exhorting him to deal with the war, and Paris has agreed to the proposal, promising to return to the battle as soon as possible. At this point Helen intervenes, addressing her brother-in-law. Her short speech has an aspect of painful recrimination on the past and of criticism directed against Paris, thus once again highlighting the motif of a retrospective glance at the entire affair and at her own fate.

***Iliad* VI 343-358**

But Helen spoke softly to him: “My brother – brother of the bitch, the scheming horrible creature that I am! How I wish that on that first day when my mother bore me some vile storm wind had taken me and whirled me up to the mountains or into the swell of the sounding sea, where the waves would have washed me away before all this could

9. OMERO, *Iliade*, Traduzione e saggio introduttivo di Guido Paduano, commento di Maria Serena Mirto, Torino 1997, p. 1518.

happen. But since the gods have decreed that these miseries must be so, then I wish I had been the wife of a better man than this, one who had sense for men's outrage and all the shaming things they say. But this one has no wits in his head now, and never will in the future: and I think he will meet the reward for that. But come now, come in, brother, and sit here on this chair – since it is *your* mind more than any that the war's work besets, all for the sake of the bitch that I am and the blind folly of Alexandros. On us two Zeus has set a doom of misery, so that in time to come we can be themes of song for men of future generations.

Her speech comes to an end (ll. 357-358) with another astonishing remark, the one and only mention of this motif in the whole of the *Iliad*: namely, the reference to the function of poetry in preserving the memory of stories that happened in bygone times, and in handing down remembrance of the fame of men of the past and their deeds. The idea of poetry that grants and guarantees future renown and immortality, propagating and perpetuating the fame of the feats and glory of the heroes, is not the most widespread concept in epic compositions (as it is, for instance, in choral lyric verse). The predominant conception of verse making was that of poetry as delight and respite from pain and suffering (*térpein*), as deliverance from affliction through a sort of spell and enchantment (*thélgein*): the idea that song is the bearer of joy and delight, kindling *térpein* and *thélgein*, is well testified in the *Odyssey* and in the representation of the bards. It is by no means devoid of significance that the most explicit and most substantial statement on the theme of poetry as the bearer of future glory and everlasting fame is uttered by none other than Helen. Two parallels can be found in the *Iliad*. The first is uttered by the poet himself, in his invocation to the Muse at the beginning of the *Catalogue* of armies in book II (ll. 485-486).

***Iliad* II 485-486**

You are gods, and attend all things and know all things, but we hear only the report and have no knowledge.

Only the Muses can see everything, while men can only listen to fame. The other passage, which is of far greater significance, is uttered by Achilles himself, in expressing and defining his choice when faced with destiny in book IX.

Iliad IX 412-415

If I stay here and fight on round the Trojans' city, then gone is my homecoming, but my glory will never die: and if I come back to my dear native land, then gone is my great glory, but my life will stretch long and the end of death will not overtake me quickly.

In the *Odyssey* we find a clear reference to this idea in two passages. The first is in book I, when Penelope says to Phemius¹⁰:

Odyssey I 337-338

Phemius, you know many other ways to charm men's ears – deeds of men and gods that poets celebrate.

The second is in book VIII, when Alcinous says to Odysseus:

Odyssey VIII 577-580

And tell me why you weep and feel sorrow in your heart when you hear the story of the fate that befell the Argives and Troy. This fate was the work of the gods: they destined men's destruction, and that is then a theme of song for generations yet to come.

In *Odyssey* I 337-338 one finds the two themes mentioned at the same time: the enchantment wrought by the spell (*ihelgein*) and the theme of glory (*kléos*), both described as effects of poetry. *Odyssey* VIII 577-580 constitutes the closest parallel to the declaration uttered by Helen in *Iliad* VI 357-358, albeit with the obvious and important difference that Helen is speaking in the first person and is making a precise reference to herself (and Paris), whereas Alcinous puts forward his comment in general terms. If Achilles talks about himself and his own destiny and Penelope makes a reference to the professional bard Phemius, Helen's declaration is even more startling since it is totally unexpected. Thus, while Achilles speaks of his own imperishable *kléos* without any explicit mention of poetry as the instrument through which it is accomplished, evoking a much vaguer idea of fame that spreads and remains among men, Helen speaks very clearly of subject

10. The translations of the *Odyssey* are by Martin Hammond.

matter that will shape songs in the future; furthermore, she suggests a link between the adverse destiny meted out by Zeus and the resulting fame as the subject matter of songs. It is difficult to discern exactly how many and what type of thoughts truly underlie these words, from the idea of fame granted by Zeus as a counterpart and compensation for misfortune (which would once again place Helen on a parallel with Achilles) to that of the influence of the gods on human affairs, right up to the conception of poetry as originating in various ways from a divine source. What can certainly be stressed is that the two lines of *Iliad* VI (557-558: "On us two Zeus has set a doom of misery, so that in time to come we can be themes of song for men of future generations") have the effect of making Helen's personal connection with poetry ever clearer and more explicit – even concrete, I would say.

In the *Odyssey* Helen likewise makes a memorable appearance in book IV, when Telemachus arrives at the royal palace in Sparta in search of news of his father. At the palace, after the ritual welcome banquet, it is Menelaus who first addresses the guests (ll. 78 ff.). In the course of his speech Menelaus, after reminiscing about the death of his brother Agamemnon and the many companions who perished during the war, recalls Odysseus and claims to have no news of the latter at all, not even knowing whether he is alive or dead (ll. 107-110). With these words he anticipates the questions Telemachus would like to put to him in order to enquire as to his father's whereabouts: the *páthos* culminates in the scene where Telemachus begins to weep, upon which Menelaus recognizes him and is unsure whether to start talking immediately about Odysseus (ll. 113-119). It is at this point that Helen appears, introduced with great solemnity and a divine aura (ll. 120 ff.): queenly, stepping from a lofty room fragrant with incense, she makes her entry into the great hall, attended by her handmaidens, who immediately bring her the chair, a rug of soft wool and the silver basket with her weaving materials. At the time of her entry on the scene in the *Odyssey*, Helen is devoting herself to the art of weaving, as was the case in the *Iliad*: is this really likely to be merely a casual parallel? Helen thinks she recognizes Telemachus, Menelaus agrees and Pisiŕtratus (the son of Nestor who travelled with Telemachus) also confirms the identification (ll. 137-211). Menelaus exhorts all those present to enjoy the banquet, postponing the conversation with Telemachus until the next day, and the dinner begins (ll. 212-218).

It is at this moment that something surprising occurs. Helen laces the

wine with a potion that erases the memory of pain and dispels anger, suffering and afflictions, using one of the drugs she was given in Egypt.

Odyssey IV 219-229

Then Helen, daughter of Zeus, thought of something else. Into the bowl of wine they were drinking she threw a drug that stopped all grief and anger, and brought forgetfulness of every kind of trouble. A man who swallowed this drug, once mixed in the wine, would not shed a tear down his cheeks all day long, not even if his mother and father were to die, not even if they put his brother or his own son to the sword in front of him, while he looked on. Such were the clever drugs the daughter of Zeus had in her possession – healing drugs, which Polydamna, the wife of Thon, had given her. She was an Egyptian woman.

Then Helen exhorts the banqueters to pour the wine she has “medicated” and to partake joyously in the banquet.

Odyssey IV 238-243

But for the present eat and enjoy the talk, sitting here in our hall. And I will tell you a story that suits the occasion¹¹. I could never tell or recount¹² all the many exploits of enduring Odysseus. But here is one which that mighty man had the daring to achieve in the land of Troy, where you Achaeans suffered such pain.

At this point Helen narrates the episode in which Odysseus sneaked into Troy in disguise and she herself recognized him but did not betray him (ll. 244-264). Menelaus comments (l. 266): “Yes, all that you say, wife, is *katà moīran*”, in other words, very well said, in the right manner, suitably, in the proper order, thus in effect complimenting her on her description. Then Menelaus in turn tells a story, relating a different episode, that of the wooden horse, which casts Helen’s behaviour in a rather different light: possibly prompted by a god who had befriended the Trojans, she tried to

11. The term is *oikóta*, that is to say, appropriate things, suited to the occasion, but also reasonable and sensible, well constructed.

12. The verb is *onoméno*, the same as used in *Il.* II 488 to introduce the great catalogue of the armies.

flush out the Achaean warriors hidden inside the horse. While in this second episode Helen is just a protagonist, in the first one she is at one and the same time both a protagonist and a story-teller, not with tapestry as in the *Iliad*, but with words.

Helen weaves, Helen tells a story. We now see that the character has, so to speak, taken a step in the direction of a link with narration and of "assimilation" to a bard who normally sings and recounts great deeds during the banquet, as represented in the *Odyssey* in the cases of Phemius in Ithaca and Demodocus at the court of the Phaeacians. But unlike the situation in Ithaca and on the island of Scherie, in the scene that takes place in the royal palace at Sparta there is no professional bard during the banquet: instead, the royal couple themselves perform the role of storytellers. It is as if the two motifs of tapestry and story-telling, perhaps too boldly blended and overlaid on each other in the *Iliad*, are here kept distinct in a representation which, as far as this aspect is concerned, is more normal and simpler, while at the same time enhancing the traits in Helen that are linked to poetry.

To diminish the emphasis this particular aspect could seem to place specifically on Helen, it might be worth pointing out that in this very same scene Menelaus also tells an episode of the Trojan saga, but two important differences should be underlined. One rather significant difference is internal to the episode and it involves various elements that characterize Helen's story as compared to that of Menelaus. Helen's account centers around the features that are the focal themes of poetry in the epic-Homeric conception: the exhortation to delight in the stories (*térpein*), the potion that dispels any memory of pain through the incantation (*thélgein*), her claim to tell the story *eoikóta* and then the compliment for telling it *katà moĩran*, such compliments being typical of a story well narrated on the professional plane. All these elements are evoked only for Helen, and not for Menelaus. The other difference concerns the Iliadic precedent, which we might term a heavy handed intertextual factor, which cannot fail to cast a particular light on this Odyssean scene and to identify a connection centering precisely on the figure of Helen in relation to the poetic narration of the bard. The *Odyssey* represents the bards and speaks of poetry at greater length and depth than does the *Iliad*, whatever the reasons for this may be, and a similar evolution of greater depth and enrichment can be traced for the figure of Helen as well. Thus her connection to the art of song is more clearly highlighted and rendered more perceptible, one might even say more openly declared, by focusing more explicitly on the identifying factors of song attributed to her actions during the banquet. What attitude should we

adopt to this? Did the same poet develop in the *Odyssey* the earlier idea around Helen that he had included in the *Iliad*, or was another poet influenced by that bold and original creation, surely capable of attracting attention, and was then spurred to extend it and reinforce its traits according to his own inclination, almost making Helen into one of the bards in his poem?

There is a further point that must be taken into consideration in this context: the themes sung by the Odyssean bards. As mentioned above, in *Iliad* IX 186 ff. Achilles sings the *kléa andrôn*, a definition also used for the themes of Demodocus' song in *Odyssey* VIII 73, and similarly with regard to Phemius in *Odyssey* I 337-338 (*érge* instead of *kléa*): such a definition conveys, better than any other, the contents of epic poetry, the great sacred story of the mythic cycles. Together with this general definition, we also have the indication of particular contents. For Phemius the issue focuses on the return of the Achaeans (*Odyssey* I 337 ff.); as regards Demodocus, in addition to the celebrated passage on the love of Ares and Aphrodite which is described in detail in *Odyssey* VIII 266 ff., he is also credited with compositions on the quarrel between Achilles and Odysseus (*Odyssey* VIII 73 ff.), on the events involving the Achaeans and in particular on the stratagem of the wooden horse for the capture of Troy (*Odyssey* VIII 489 ff.). It has been pointed out that the Odyssean bards sing also –indeed, above all– of contemporary events, especially those belonging to the Trojan saga, i.e. to the ongoing unfolding of the history to which the *nóstos* of Odysseus belongs (for instance, in *Odyssey* I Penelope reacts with displeasure and grief to the fact of Phemius singing the *nóstoi* of the Achaeans from Troy, but Telemachus rejects her request to sing something else). This is another feature that these bards have in common with Helen, not only with the Helen of the *Odyssey* who tells the story of her own life, but also with the Helen of the *Iliad* and of the tapestry, the figure of that daring image in which what was being woven seemed to be a chronicle of present times.

At this point, we cannot refrain from mentioning Odysseus and the *apólogoι*. The question is so well-known that it will suffice to make a brief mention from the particular viewpoint being developed here. The case of Odysseus in *Odyssey* XI is the most significant context in which the characteristics of the bard and his song are occasionally attributed to figures other than the bards themselves (such as Achilles, the Sirens and, of course, Helen, whom we are focusing on here). In *Odyssey* XI Alcinoos goes so far as to attribute to Odysseus the very definition of bard, seeing him as incarnating the virtues of the bard and the typical themes of the songs (the

sufferings of the Achaeans), as well as the narration of his own adventures (that is to say, the story within the story of the *apólogos* in books IX-XII). Through these features, Odysseus has become in some sense defined as a double of the poet himself.

***Odyssey* XI 367-376**

With you there is both charm in your words and good sense in your mind, and you have matched the skill of a bard in telling your tale of the suffering endured by all the Argives and your own troubles. But come, tell me this and tell me in clear truth – did you see any of your godlike companions who joined you in the expedition to Troy and met their fate there? The night before us is long – there is time in abundance, and it is not yet the hour for sleeping in the house. So tell on, continue your tale of these marvellous doings. I could last right through to the holy dawn, if only you would agree to stay on this hall telling the story of your troubles.

Equally significant is the fact that in the interruption of the story (XI 334) and at the end (XIII 2), the effect induced in the listeners is defined as “fascination, incantation” (*kelethmòs*), and this is a quality that is proper to poetry itself, as already mentioned above several times.

Odysseus-bard sings the saga of Troy, the events of his own day in which he is a protagonist, he tells the story of himself. Is it perhaps stretching a point to consider the Helen of the *Iliad*, with her tapestry, as the precedent that inspired this figure, this evolution of the Odyssean protagonist? Only generic *kléa andrôn* are attributed to Achilles-bard in the *Iliad*, not a story that portrays his own story, whereas Helen does indeed receive an attribution of this kind, albeit in the embryonic form we have seen. Certainly, the development of the idea of the character who tells his own unfolding story in the *Odyssey* is quite a different matter, with the story within the story, the flashback, the long first person narration and the structural complexity of the poem. But the character of Helen in the *Iliad*, starting from her appearance in book III, and then also in the other scenes we have discussed, can be construed as the very first germ of the idea: one of the great protagonists tells the story he or she is experiencing, Helen *in nuce* in the *Iliad* through her weaving and then through her words in the *Odyssey*, Odysseus virtually replacing the poet over a substantial part of the poem.

It is time now to return to the concept of *mise en abîme*, which was touched on earlier. Studies on Homeric poetics have more than once analyzed the

presence of characters in the epics who touch on the theme of epic poetry and who thus offer the earliest considerations on the poetic art of western culture: Achilles in the *Iliad*, the bards and Odysseus in the *Odyssey*. I believe that this framework should also include the character of Helen, not only in the *Iliad* but also in the *Odyssey*, albeit in a very special manner. Such characters and episodes belong to the phenomenon of *mise en abîme*: that is to say, archaic Greek epic poetry hosts within its body of verse a number of inserts which in various ways both represent and reflect it¹³. Admittedly, all Homeric characters who in some sense represent epic poetry, recount a story of which they themselves form part precisely because they belong to the epic itself: *de te fabula narratur*. But it is also true that only in the case of Odysseus and Helen do the characters appear as the protagonists in absolute terms of the story they relate, telling of episodes that concern them directly and which they can narrate in first person, whereas this cannot be said either of the bards, who can choose their songs from a wide range of themes, or of Achilles, to whom generic *kléa andrôn* are attributed. In this sense and insofar as this aspect is concerned, it is not inconceivable that the character of Helen may have inspired the amazing invention of the story within the story narrated in first person by Odysseus. Indeed, with regard to the phenomenon of the *mise en abîme* of poetic activity in the Homeric poems, Helen, a “bard in the feminine” (allow me to use this expression)¹⁴, who tells a story that is her own story, represents a truly unique case, both on account of her female status and also of the tools she handles: a splendid poetic invention.

This opens up – or rather, this could open up – a fascinating and arduous line of enquiry, which in my view is worth at least mentioning, without the ambition of dealing with it in any depth here. The figure of Helen calls to mind another two female entities of the world of myth, both of them sharing in divine nature, as does Helen, who is a daughter of Zeus, and poetry, which has a divine origin and provenance. The two entities I am thinking of are the Muses, who are the divine protectors and the inspirational forces of

13. G. LANATA, *Omero e i suoi doppi*, *Seminari Romani* 4, 2001, pp. 165-180, utilized this definition on p. 172, speaking of the bard-characters, and on p. 176 she referred explicitly to Helen; cf. GRETHLEIN, *Das Geschichtsbild cit.*, pp. 278-280; C. MACLEOD, *Homer on Poetry and the Poetry of Homer*, in: *Collected Essays*, Oxford 1983, pp. 1-15, on Helen see pp. 3, 10-12.

14. Cf. LANATA, *l.c.*

poetry, and the Sirens, whose song shares the features of poetry as described in epic verse (fascination, *thélgein* in *Od.* XII 40, and the narrative themes of the saga of Troy in *Od.* XII 189-191), except that in the case of the Sirens their song produces a ruinous and fatal effect. Thus, if the Muses and the Sirens represent and personify poetry with the incantation and fascinating spell that is a source of pleasure, but which also conceals a deadly potential that leads to ruination, how can one escape the impression that in the sacred story of the myth Helen represents extraordinary beauty that enchants and gives pleasure in the same manner as poetry (*thélgein* and *térpein*), but on the other hand is the cause of equally painful grief and suffering, like the enchanting song of the Sirens? To say the very least, it may appear scandalous that I have dared, at the end of this limited enquiry of mine on the subject of Helen, to evoke in just a few words issues of such great impact. But I did not want to disregard this aspect totally, although I obviously can in no way venture into the complex picture the theme may evoke from the point of view of the anthropology of myth, a field to which I do not belong. Yet perhaps just this brief mention may suffice to suggest how the idea of establishing a relation between Helen and poetry is not as arbitrary as it might seem at first sight. But let us now conclude by restricting the scope of our gaze to the figure of Helen who is weaving her tapestry and telling episodes of her life story, conceivably a poetic precedent of Odysseus-bard who tells of his own peregrinations: a brilliant invention by the poet of the *Iliad*, brilliantly taken up again by the poet of the *Odyssey*, or alternatively a brilliant invention by the poet of the *Iliad*, brilliantly taken up again and further developed by the same poet in the *Odyssey*.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 1ΗΣ ΙΟΥΝΙΟΥ 2010

ΥΠΟΔΟΧΗ
ΤΟΥ ΞΕΝΟΥ ΕΤΑΙΡΟΥ
κ. MARTIN L. WEST

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΡΟΕΔΡΟ
κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟ ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟ

Μετά από σχετική εισήγηση του Προέδρου, Καθηγητῆ κ. Κωνσταντίνου Σβολοπούλου, ἔλαβε τὸν λόγο ὁ Ἀκαδημαϊκὸς κ. Νικόλαος Κονομῆς, ὁ ὁποῖος παρουσίασε τὸ ἔργο τοῦ κ. Martin L. West.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ κ. ΝΙΚΟΛΑΟ ΚΟΝΟΜΗ

Κύριε καθηγητὰ Martin West,

Στὴν Ἑλλάδα εἶστε πολὺ γνωστὸς στοὺς φιλολογικοὺς κύκλους καὶ σὲ ὅσους ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ἐπιστήμη τῆς ἀρχαιότητος. Τὸ ἔργο σας εἶναι πραγματικὰ τεράστιο, ἀφοῦ ἀριθμεῖ 33 ἀξιόλογα βιβλία μὲ ἓνα σύνολο ἐργογραφίας 497 κειμένων. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ θεώρησα προτιμότερο, ἀντὶ νὰ ἀπαριθμήσω τὰ συγγράμματά σας, νὰ ἀναφερθῶ στὶς ἐνδιαφέρουσες ἀπόψεις σας γιὰ τὸ ἔργο ποὺ ἐπιτελεῖτε.

Ὁ καθηγητῆς Martin L. West χαρακτηρίζει τὸν ἑαυτό του φιλόλογο καὶ ἱστορικὸ τῆς λογοτεχνίας. Ἀπὸ τίς τρεῖς προσβάσεις στὴ μελέτη τῆς λογοτεχνίας ὁ ἴδιος δηλώνει ὅτι ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἔρευνα γιὰ τὴ σχέση τοῦ ἔργου ποὺ

μελετᾶ μετὸν κόσμον ποὺ βρίσκεται ἐκτὸς αὐτοῦ, τὴ χρονολόγησή του, τὴ γνησιότητά του, τὴν ὀφειλὴν του σὲ προηγούμενα πρότυπα ἢ γενικότερα στὴν παράδοση ὅπου ἀνήκει, τίς πνευματικὲς καὶ πολιτιστικὲς ἐπιδράσεις ποὺ ἐπηρέασαν τὸν δημιουργό του. Ἐπίσης προσπαθεῖ νὰ λύσει ἀμφιβολίες σὲ ἐπίπεδο γλωσσικὸ γιὰ τὸ τί ἔγραψε ὁ δημιουργὸς καὶ τί πραγματικὰ ἐννοοῦσε μετὰ αὐτό. Ἡ ἀρχικὴ του παιδεία στὴ δευτεροβάθμια ἐκπαίδευση ἦταν σχεδὸν ἐξ ὀλοκλήρου φιλολογικὴ, μετὰ συγκέντρωση στὴν ἑλληνικὴ καὶ λατινικὴ γραμματικὴ καὶ μεταφορὰ ἀγγλικῶν χωρίων στὰ Ἑλληνικὰ ἢ Λατινικὰ καὶ μαζί ἀνάγνωσις Ἑλλήνων ἢ Λατίνων συγγραφέων.

Στὴν Ὁξφόρδη, ὅπως ὁ ἴδιος ἀναφέρει, στὴν ἀρχὴ τὰ πράγματα δὲν ἦταν πολὺ διαφορετικὰ. «Διαβάζαμε», γράφει, «συγγραφεῖς καὶ κάναμε γλωσσικὲς ἀσκήσεις, ἀλλὰ ταυτόχρονα ἀρχίσαμε νὰ ἀντιλαμβανόμαστε τὴν ἱστορία τῆς λογοτεχνίας καὶ τὰ διάφορα νήματα τῆς παράδοσης καὶ τίς διασυνδέσεις μεταξὺ διαφόρων συγγραφέων. Ὅταν γνωρίσαμε ζῶντας φιλόλογους καὶ εἶδαμε τί τοὺς ἐνδιέφερε καὶ πῶς σκέφτονταν στὰ φροντιστήριά τους, τότε καταλάβαμε τί ἦταν Κλασικὴ Φιλολογία καὶ ὅτι ἔπρεπε νὰ τὴ συνεχίσουμε». «Τὸ κείμενο ἔρχεται πρῶτον» (Eduard Fraenkel), «ἡ φιλολογία χωρὶς κριτικὴ τοῦ κειμένου εἶναι ἓνα ἀσήμαντο παιχνίδι» (Bruno Snell). Ἡ ἐτοιμασία βελτιωμένων κειμένων τῶν ἀρχαίων συγγραφέων παραμένει ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ σημαντικὰ καθήκοντα τοῦ φιλόλογου, γιὰτὶ σ' αὐτὰ στηρίζεται ἡ γνώση μας τῆς ἀρχαιότητος. Πεντακόσια χρόνια μετὰ τὴν Ἀναγέννηση τεράστιος ἀριθμὸς χειρογράφων, ἀκόμα καὶ τῶν κυριότερων συγγραφέων, περιμένουν ἀκόμα ἀντιβολὴ καὶ ἀξιολόγησι. Μετὸν καιρὸ ὁ καθηγητὴς West ἔμαθε ὅτι ἡ παραγωγή ἑνὸς βελτιωμένου κειμένου δὲν ἐξαρτᾶται μόνον ἀπὸ τὴν ἐξεύρεσι καλύτερων χειρογράφων ἢ τὴν εἰσήγησι νέων διορθώσεων· ἀλλὰ ὅτι κυρίως ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἀπροκατάληπτη ἐπανεκτίμησι ὀλοκλήρης τῆς διαθέσιμης σειρᾶς μαρτυριῶν τοῦ κειμένου, τῆς ἱστορίας τῆς μετὰδοσῆς του καὶ τὴν ἐπανεξέτασι κάθε ζητήματος στὴ βάση τῆς πρωταρχικῆς μαρτυρίας. Οἱ νεότεροι ἐκδότες πρέπει νὰ κοιτάζουσι πίσω στὸ ἔργο τῶν προκατόχων τους καὶ νὰ ἀξιοποιοῦν ὅ,τι εἶναι χρήσιμον σ' αὐτούς.

Τὸ ἔργο τοῦ καθηγητῆ West περιλαμβάνει ἐρμηνευτικὰ σχόλια, ἰδιαιτέρως στὰ ἔργα τοῦ Ἡσιόδου, μεταφράσεις καὶ ἐκδόσεις τοῦ Ἡσιόδου, τῶν λυρικῶν, ἐλεγειακῶν καὶ ἰαμβικῶν ποιητῶν. Ὁ ἴδιος βρίσκει ὅτι τὰ ἐρμηνευτικὰ σχόλια παραμένουν ἓνας ἀπὸ τοὺς πιὸ χρήσιμους τύπους γιὰ τὸν χρήστη, ἀλλὰ καὶ ὁ πιὸ διδακτικὸς γιὰ τὸν συγγραφέα τους. Κι αὐτὸ γιὰτὶ τὸν ἀναγκάζει νὰ ἀντιμετωπίσει ζητήματα κάθε εἶδους: κειμένου, ἐρμηνείας, γλωσσικά, ὑφολογικά, πολιτι-

στικά, μυθολογικά, ιστορικά κ.τ.λ. Στην κριτική του κειμένου ο σκοπός είναι να γίνει εξακριβώση της αλήθειας ή όποια βρίσκεται πίσω από την εμφάνιση, τί δηλαδή έγραψε πράγματι ο συγγραφέας, σ' αντίθεση με ό,τι εμφανίζουν τα χειρόγραφα. Για να αποφασίσει κανείς ποιά είναι ή αλήθεια πρέπει να χρησιμοποιήσει διάφορα κριτήρια: λογική, λεκτικό, μέτρο κ.τ.λ., αλλά και την πιθανότητα σύμφωνα με τις γνωστές διαδικασίες της παράδοσης των κειμένων.

Την ιστορία της λογοτεχνίας, όπως την έχουμε από την αρχαιότητα, πρέπει να τη δούμε ότι βρίσκεται σε μια κατάσταση παρόμοια με εκείνη ενός αρχαίου κειμένου σε μεσαιωνικό χειρόγραφο. Στη διαδικασία παράδοσής της μπορεί να εισχώρησαν παραμορφώσεις και διαστρεβλώσεις. Συνήθως οι εκδότες είναι διατεθειμένοι να δεχθούν στην ιστορία της λογοτεχνίας την παράδοση ως κάτι αξιόπιστο, αρκεί να έχει στήριξη σε γραπτές πηγές. Έτσι για το σώμα των 1.400 έλεγειακών στίχων που φέρουν το όνομα «Θέογνις» υπάρχουν εκείνοι που επιμένουν ότι ο Θέογνις είναι ο συγγραφέας όλων των στίχων, ενώ, όπως υποστήριξε ο καθηγητής West, το μεγαλύτερο μέρος της συλλογής δεν πρέπει να αναφέρεται ως «Θέογνις» αλλά ως ανώνυμος. Με ανάλυση μάλιστα του περιεχομένου της συλλογής δοκίμασε να εξηγήσει τη διαδικασία με την οποία ή συλλογή έφτασε στην παρούσα μορφή. Σε άλλες περιπτώσεις υπήρχαν θέσεις παγιωμένες, π.χ. ότι ένας ποιητής Όμηρος συνέθεσε την *Ήλιάδα* και την *Όδύσεια* ή ότι ο Προμηθέας Δεσμώτης είναι έργο του Αίσχύλου ή ακόμα ότι ή *Ήρινα* ήταν ή ποιήτρια του πολυθαυμαζόμενου ποιήματος *Ήλακάτη*. Σε κάθε περίπτωση δεν έχει μόνο επιχειρηματολογία γιατί ή αποδεκτή γνώμη είναι λανθασμένη, αλλά δοκίμασε να εξηγήσει τη διαδικασία με την οποία το κείμενο διαστρεβλώθηκε. Σύμφωνα με την αναθεωρητική του άποψη ή *Ήλιάδα* και ή *Όδύσεια* είναι ανώνυμα έπη του 7ου αι. που διέδωσαν οι Όμηρίδαι ραψωδοί και τα απέδωσαν σ' έναν μυθικό «Όμηρο». Ο Προμηθέας και μερικά άλλα δράματα που από την αρχαιότητα φέρονται με το όνομα του Αίσχύλου ήταν έργα του Εύφορίωνα, του γιου του Αίσχύλου, ενώ το ποίημα της *Ήριννας* είναι γραμμένο από άντρα.

Το βιβλίο του *The Orphic Poems* (1983) είναι ένα πολύπλοκο δοκίμιο για την ιστορία της λογοτεχνίας και φιλοσοφίας. Από τον 5ο αι. π.Χ. υπάρχουν αναφορές στον Όρφέα και τις όρφικες τελετές σε συγγράμματα και σε Όρφικούς. Μια συλλογή όρφικων ύμνων που μάς παραδόθηκε διεκδικεί την πατρότητα του Όρφέα. Οι νεότεροι φιλόλογοι δέχθηκαν ένα κίνημα, τον Όρφισμό. Οι περισσότεροι μελετητές βρέθηκαν σε άμμηχανία και απέφευγαν να πάρουν θέση. Ο καθηγητής West απέρριψε την ιδέα του Όρφισμού και προσπάθησε να διαλευκάνει

ποιά ὀρφικά ποιήματα κυκλοφοροῦσαν στὴν ἀρχαιότητα καὶ ποιὸ τὸ περιεχόμενό τους. Πρόκειται γιὰ ἓνα ἀκανθῶδες πρόβλημα, τὸ ὁποῖο ὁ καθηγητὴς West ἀντιμετώπισε συστηματικά.

Ἐκεῖ ὅπου ὁ καθηγητὴς West διακρίθηκε ιδιαίτερα εἶναι ὁ τομέας τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαίικῆς ποίησης. Στὸ ὀγκῶδες ἔργο του γιὰ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ μουσικὴ συμμαζέψε τὶς σκόρπιες μαρτυρίες καὶ τὶς διαλεύκανε. Μιὰ ἄλλη σειρά ἔργων του ἐξερευνᾷ τὶς ἀνατολικὲς ἐπιδράσεις στὴν ἑλληνικὴ ποίηση καὶ φιλοσοφία. Σ' αὐτὸ ὁδηγήθηκε ἀπὸ τὴ διδακτορικὴ του διατριβὴ γιὰ τὴ Θεογονία τοῦ Ἡσιόδου, ἓνα ποίημα ποῦ κατὰ κοινὴ ὁμολογία ἐμφανίζει χτυπητὲς ὁμοιότητες μὲ χεττιτικὰ καὶ βαβυλωνιακὰ κείμενα. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἄρθρα του στὸ ἀντικείμενο αὐτό, τὸ πρῶτο βιβλίο του *Early Greek Philosophy and the Orient* (1971) τάρραξε τὰ νερὰ τῶν ἱστορικῶν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, γιὰτὶ ἔβρισκε πολλὰ κοινὰ μεταξὺ τῆς προσωκρατικῆς φιλοσοφίας καὶ ἀνατολικῶν ιδεῶν. Μὲ τὸ βιβλίο του *The East Face of Helicon* (1997) μελέτησε ὁ ἴδιος τὶς πιὸ σχετικὲς ἀνατολικὲς γλῶσσες, Ἀκκαδικά, Οὐγκαριτικά, Φοινικικά, Ἑβραϊκά, Χεττιτικά, ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ διαβάσει στὸ πρωτότυπο τὰ σχετικὰ κείμενα.

Ἡ σπουδαιότητα τῆς ἐργασίας αὐτῆς εἶναι πολὺ σημαντικὴ γιὰ τὴν ἐκτίμησιν τῆς ἑλληνικῆς ποίησης. Ἀπὸ ἐδῶ κι ἐμπρὸς μελέτη τῆς ἑλληνικῆς ποίησης χωρὶς τὴ συνδρομὴ τῶν πληροφοριῶν ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴ εἶναι σάν νὰ μελετᾷ κανεὶς τὴ λατινικὴ λογοτεχνία χωρὶς νὰ γνωρίζει Ἑλληνικά. Ὁ ἴδιος πιστεύει ὅτι, ὅσο διαβρωτικὴ κι ἂν ὑπῆρξε ἡ ἀνατολικὴ ἐπιρροή ἐπάνω στὴν ἑλληνικὴ ποίηση, αὐτὴ ἀποτελεῖ ἓνα μόνον συστατικὸ ἐνὸς πλούσιου σύνθετου συνόλου ποῦ ἐμφανίζει ἡ ἑλληνικὴ κουλτούρα. Ὁ καθηγητὴς West ἔστρεψε τελευταῖα τὴν προσοχὴ του στὴ μελέτη τῆς ἰνδο-εὐρωπαϊκῆς μυθολογίας καὶ τῆς ποιητικῆς γλώσσας καὶ μορφῆς μὲ τὸ ἔργο του *Indo-European Poetry and Myth* (2007). Πίστη του εἶναι ὅτι στὴν ἐπιστήμη, ὅπως καὶ στὴ ζωὴ, ἡ εὕρεση τῶν πιὸ σημαντικῶν σχέσεων στὴν πνευματικὴ ἱστορία τῶν λαῶν εἶναι ἡ μεγάλῃ πρόκληση ποῦ ἀσκοῦν στὸν ἐπιστήμονα-ἐρευνητή.

Ἀγαπητέ μου κ. καθηγητά, τὰ μεγάλα πνευματικὰ ἐπιτεύγματά σας στὴ μελέτη τῆς φιλολογίας τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας σᾶς ὁδήγησαν τύχη ἀγαθὴ καὶ πρὸς τὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, ἡ ὁποία σᾶς ὑποδέχεται σήμερα ὡς ἑταῖρο καὶ σᾶς εὐχεται ὑγεία καὶ μακροζωία γιὰ νὰ συνεχίσετε ἀπρόσκοπτα τὸ θαυμαστὸ ἔργο σας. Καλῶς ἤλθατε.

THE UNITY OF THE *ILLIAD*

ΕΙΣΙΤΗΡΙΟΣ ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΞΕΝΟΥ ΕΤΑΙΡΟΥ κ. MARTIN L. WEST

I want to begin by expressing my deep and sincere appreciation to the Academy of Athens, which has done me a great honour both in electing me as a member and in inviting me to give this public lecture. Athens was of course the home of the world's first Academy, the one which made the greatest contribution of any Academy to the intellectual history of mankind. Occasionally that Academy too received visitors from distant lands and exchanged ideas with them. It is credibly reported that certain Persian Magoi came here to Athens in Plato's old age to learn and discuss philosophy with him.

Plato and his friends and pupils sometimes discussed Homeric questions, though, so far as we know, not literary ones such as the unity of the *Iliad*. Aristotle did: you may remember that in his *Poetics* he teaches that an epic poem should be constructed upon a single, self-contained piece of action with a beginning, middle, and end. Homer, he says, surpasses other poets in this. He contrasts the *Iliad* and *Odyssey*, from each of which a single tragedy can be made, or two at most, with the Cyclic epics such as the *Kypria* or the *Little Iliad*, each of which contains material for numerous tragedies.

This is familiar; and you may be thinking that the unity of the *Iliad* is after all rather a hackneyed subject. Did we not routinely write essays about it when we were students at school or university? Is it necessary to bring a man from the other end of Europe to speak about it? What remains to be said about it, 2,331 years after the death of Aristotle?

Of course, there is not only the issue of literary unity, the organic integrity with which Aristotle was concerned. There is the issue of historical unity, of whether the *Iliad* was the work of one poet or more than one, and whether it was constructed from more than one originally independent poem. You know that scholars have argued about questions such as this for more than two hundred years. But again, you may say, is this still worth discussing? Is it not the case that, as Benedetto Marzullo proclaimed forty years ago, "the Homeric Question is dead"? No serious scholar today, so far as I know, sees the *Iliad* as anything other than the work of a single great poet, with the exception of the tenth rhapsody, the *Doloneia*, which there is good reason to believe was inserted by a slightly later poet.

Nevertheless it is of some interest to look back and consider what the Homeric Question died of, if it is indeed dead, and what gave it life in the first place. If the unity of the *Iliad* is so clearly apparent to us, why did so

many scholars over many generations so strenuously argue for its dissection into several poems by different authors, some earlier, some later?

This analytic approach is especially associated with German scholarship in the nineteenth and earlier twentieth centuries, beginning with Friedrich August Wolf. People often imagine that the whole business originated from the pedantry of scholars with insufficient feeling for poetry, detecting small inconsistencies and distasteful repetitions in the narrative, and resorting to complicated theories of multiple authorship to account for them. And people often imagine that the great defect that vitiated all those scholars' work was their failure to understand the nature of oral poetry; that once Milman Parry had appeared on earth and revealed to mankind the nature of oral poetry, the futility of all the analysts' work became apparent to all, and they folded up their tents and stole quietly away to die.

The truth is not quite so simple. Controversy and speculation about Homer's life and the circumstances in which the transmitted texts of the *Iliad* and *Odyssey* came into being began in antiquity. Almost everyone agreed that these two epics were Homer's work, but several other epics were also attributed to him at different times, besides the whole collection of *Homeric Hymns*. Different cities claimed to be his birthplace or home. Opinions on when he lived also varied widely; the attested ancient datings range over several centuries, from the time of the Trojan War itself to the seventh century before our era. Rhapsodes and others created and passed on various stories about his birth, his career, and his death; these were later incorporated in works of biographical fiction such as the *Contest of Homer and Hesiod* and the pseudo-Herodotean *Life of Homer*. Homer was pictured as a travelling singer or reciter capable of oral improvisation but more typically composing long poems by purposeful meditation.

The *Iliad* and *Odyssey* were conventionally divided each into 24 ῥαψωδίαί, that is, recitation units. Scholars at Pergamum, knowing the tradition that Peisistratos had organized complete recitations of the two epics at the Great Panathenaea, framed the theory that the ῥαψωδίαί were pieces of composition that Homer had left in different towns as he travelled about and that had not been assembled (or reassembled) into a whole until Peisistratos. This theory opened the way for speculation regarding the integrity of the text. Someone –we cannot identify him– claimed that the *Doloneia* was not part of the *Iliad* but was composed separately by Homer and only put into the poem by Peisistratos. Alexandrian and other critics suspected many shorter passages of being interpolations, and occasionally ascribed them to named persons.

It was these ancient uncertainties, together with the image of Homer as a travelling singer, that formed the starting-point for the development of the Homeric Question in the early modern period. François Hédelin, the abbé d'Aubignac, writing in 1664, made the radical claim that there had been no original Homer at all, only a quantity of short traditional oral lays from various parts of Greece which were made into an epic by the Spartan lawgiver Lykourgos and, after becoming dispersed, were reassembled by Peisistratos. For example, in the part of the *Iliad* where Diomedes of Argos appears as the dominant hero, d'Aubignac supposed that the contribution of an Argive poet could be recognized. Richard Bentley in 1713 constructed a not dissimilar picture: he allowed Homer to exist, but as a prehistoric oral poet whose productions stood in only a loose relationship to the *Iliad* and *Odyssey* we have:

He wrote a Sequel of Songs and Rhapsodies, to be sung by himself for small Earnings and good Cheer at Festivals and other days of Merriment; the *Ilias* he made for the Men, and the *Odysseis* for the other Sex. These loose Songs were not collected together in the Form of an epic Poem till Pisistratus' Time, about 500 Years after.

D'Aubignac's views, published posthumously in 1715, influenced Giambattista Vico in Italy and Herder in Germany; they fitted in with the Romantics' concept of folk poetry. Homer was generally retained as the original poet. But Georg Zoëga in 1788 argued that inconsistencies in the customs and beliefs portrayed in the poems showed that they were from different poets and periods.

Such were the prevailing assumptions when Wolf came to write his *Prolegomena ad Homerum* in 1795. It was accepted that the Homeric poems had passed through several centuries of oral transmission, naturally suffering many changes and additions, before being written down, edited, modernized, and shaped into the artistic unities that they now are. These seventeenth- and eighteenth-century models were not yet based on serious analysis of the poems but on the "tradition" represented by the ancient *Lives* and other statements in ancient sources. Then scholars began trying to reconstruct the stages by which the epics had evolved and to identify in them portions of differing age or authorship.

Wolf's *Prolegomena* was the first serious attempt to write a history of the tradition. But his argument remained largely general and theoretical; he did not undertake any systematic analysis of the poems, but spoke of "obvious and imperfectly fitted joints" that he had found in them, the work of the

redactors who joined separate sections together. He gave one or two examples, and also argued that the last six books of the *Iliad* are an extension of Homer's μῆνις-poem. But he doubted that any certain results were attainable, and in the remaining 29 years of his life he failed to build on these tentative arguments or to write the second volume of the *Prolegomena* that he had planned.

But the volume he did publish made a great impression on German intellectuals of the time and established "the Homeric question" as one of the major preoccupations of the nineteenth and earlier twentieth centuries. The analytic tendency dominated throughout that time, but from the start there were those who resisted it. To poetic spirits such as Goethe, Voss, and Schiller the poems had an evident unity that could not be gainsaid. Goethe read and re-read Wolf's book and initially found his ideas liberating, but he soon relegated them to subordinate status. In a letter to Schiller on 28 April 1797 he wrote: "the *Iliad* and *Odyssey*, even if they should have been through the hands of a thousand poets and redactors, show the powerful tendency of the poetic and critical nature towards unity". And on 16 May 1798: "I am more than ever convinced of the unity and indivisibility of the poem... The *Iliad* seems to me so rounded and finished, say what one will, that nothing can be added or taken away". He continued to respect the province of the scholarly critic, but upheld his own position as poet and believer.

The scholars soon began to reinforce the theoretical arguments against the integrity of the Homeric poems by collecting examples of contradictions in the narratives. They were not setting out to attack a previous consensus on the poems' unity, but on the contrary, to find clues to the nature of a disunity implied by traditions from antiquity.

Not everyone was in sympathy with this approach. In 1831 Karl Lehrs, in his first lecture course at Königsberg, "Introduction to Homer", given at the age of 29, brilliantly expounded the organic unity of the *Iliad*, pointing to the many links connecting one book with another:

Altogether the references between different books, not just in major matters but in minor and subsidiary details, are so manifold and thoroughgoing that it seems simply impossible to reconcile this with the assumption of originally independent parts.

Lehrs also addressed the question of contradictions in the narrative. He found that many of the instances noted by ancient commentators or found by modern critics were trivial: some were explained by the needs of the

context, some were no doubt due to corruption or interpolation; in sum they could not outweigh the evidence for unity. The sublimity of the Homeric poems was itself an argument for their unity: if, he argued, it is a miracle that there should have been one such poet, how much harder to believe that that one era should have produced a whole number of them!

Gregor Wilhelm Nitzsch followed a similar approach to that of Lehrs, drawing attention to the many connections between widely separated passages, and taking pains to answer specific difficulties found by analyst critics.

There were two distinct strands of analytical criticism, represented by Karl Lachmann on the one side and by Gottfried Hermann on the other. Lachmann saw the *Iliad* as having been put together from sixteen or eighteen originally separate and more or less independent short poems or lays, which were not necessarily by the same author, so that whatever unity and coherence the epic might seem to possess was imposed on it after most of its constituent materials were already in existence. Hermann, on the other hand, argued that the *Iliad* grew from a smaller nucleus in which the overall plan and conception of the epic were already present: Homer, drawing on older traditional materials, had composed an *Ur-Ilias*, which later poets modified and expanded. To most people it was clear that Lachmann's model was untenable, and that the *Iliad* had an overall coherence of plan that could not have been imposed on the material at a late stage but must be intrinsic, however much the plan had been modified or extended between its author and the final version. The expansion theory was altogether more plausible, and in one form or another it formed the basis for most later analytic criticism.

The dominance of the analysts was such that around 1900 students were being taught that no serious scholar believed in the unity of the epics. But the next two decades saw a remarkable change of attitudes. By 1921 J. A. Scott and Engelbert Drerup could proclaim that the analysts were hopelessly discredited by the inadequacy of their methods and their failure to agree among themselves. From this time onward the unitarians held the high ground. This was not because they had produced compelling new arguments. If the books of Scott and Drerup were acknowledged as setting the tone for the new age of Homeric criticism, this had as much to do with the *Zeitgeist* as with the strength of their particular contributions. People had grown weary of the analysts' intricate discussions. This led to a Panglossian reaction: the poems, it now appeared, were admirable as transmitted. Even the *Doloneia* was pronounced genuine, or actually necessary for the structure of the epic.

It was at this point that Milman Parry came upon the scene.

Unitarianism being in the ascendant, Parry felt no need to confront the critical problems that had exercised the analysts. He was concerned with the theory and practice of oral poetry, which he regarded as of fundamental importance as the key to understanding the Homeric tradition. The idea that the *Iliad* and *Odyssey* go back to the songs of illiterate bards was in itself nothing new: as I have indicated, it is what everyone believed in the eighteenth century and many in the nineteenth. Nor was Parry the first to see analogies between Homer and the modern oral poetry of the Balkans. His particular achievement was to explore the formulaic language of epic more fully and to demonstrate its systematic character, its extension and economy. He inferred that this epic language could not have been the creation of one man (not that anyone had imagined it was) but must have been the product of a long tradition of oral poetry.

No one can quarrel with that. But the oralists went too far in claiming that their gospel superseded all earlier approaches to Homer. Adam Parry, the son of Milman Parry, edited his father's collected papers and wrote in the preface that "the old Homeric Question, deriving from the doctrine of Wolf, had worn itself out and become a repetitive and futile debate. Parry's work gave the whole study of Homer a new life"; and that "it was not the smallest accomplishment of Parry's Homeric theory that it made the whole unitarian-analyst controversy, at least in its older and best-known form, obsolete". Unitarians such as Scott and Drerup had rather tendentiously represented the analysts as having based their case mainly on minor narrative incongruities and repetitions. The oralists inherited this perspective and, seeing that minor incongruities and repetitions were a common phenomenon in oral poetry, they made the comfortable assumption that their theory held the answers to all the difficulties raised by the analysts, whose works they never troubled to study. They proceeded as if all previous Homeric criticism had achieved nothing at all. And so, with the triumph of oralism and unitarianism, it became customary to dismiss the analysts' approach as misguided and outdated and to regard any study of their writings as superfluous.

However, many of the difficulties that the analysts had raised were real ones, and they are not solved by invoking the theory of oral poetry. It is true that if we think of the *Iliad* poet as a man trained in the traditional manner of composition and using a traditional poetic language, basing his compositions on traditional material, habitually presenting them in oral performance, then we must be prepared to find occasional minor inconsistencies and contradictions of the kinds that such a poet might

commit, and any analytical arguments based on them will be invalid. On the other hand, the hypothesis of oral composition imposes certain standards of its own. An oral poet may be expected to maintain a certain continuity of line and purpose. There are certain kinds of contradiction that he is unlikely to perpetrate. If, in retelling a story that he has told before, he decides to insert a new passage, he may be expected to remould his narrative so that there is a reasonably smooth transition into the new passage and back from it into the older context; we shall not expect to find it breaking a coherent thread in such a way that the verses before and after the insertion make a better fit with each other when it is removed than they do with the insertion itself.

What we need today is an approach to the Homeric text which can reconcile our understanding of the oral tradition that lies behind the *Iliad* and *Odyssey* with the important insights of the old analysts, and indeed those of the most intelligent unitarians such as Lehrs and Nitzsch and, in the twentieth century, Schadewaldt.

Thanks to Schadewaldt in particular, everyone nowadays agrees that the *Iliad* is a unified poem, in the sense that it shows a clear overall design that could not have resulted from a stitching together of separate lays. And everyone accepts the implication that this design is a design conceived by a single author. (I leave aside the *Doloneia*.) In my own study of the poem I have been ever more impressed by its consistency and coherence and at how thoroughly the poet has thought it through.

And yet it is not a perfectly proportioned structure in which every part is purposefully shaped to fulfil its function in an organic whole. It is a huge, sprawling epic in which, while the overall plan is preserved and carried through, it sometimes seems to be forgotten for long periods, with events running in the wrong direction. There are lengthy episodes that seem to have nothing to do with the main plot. From this point of view the *Iliad* is by no means a perfect unity.

Let me illustrate what I mean. In the first rhapsody Achilles quarrels with Agamemnon and suffers humiliation. On the advice of his mother Thetis he withdraws from the Achaeans' fighting force. She asks Zeus to give the advantage to the Trojans from now on, until the Achaeans restore her son to honour; Zeus agrees to do so. This establishes a programme that is clearly intended to govern the course of the poem. That same night Zeus ponders how to put the plan into effect. He sends Agamemnon a dream that makes him believe he can lead the Achaeans to immediate victory and take Troy. He mobilizes the army and the Achaeans go out to battle; the Trojans come out from the city to fight them.

What do we now expect? We expect a day of fighting in which Agamemnon's confidence is confounded and the Trojans gain the upper hand, in which Hector will slaughter multitudes and drive the Achaeans back towards their ships. Instead we get a long and varied series of episodes, extending over more than 4,000 lines –that is, a stretch of narrative longer than most of the Cyclic epics–, in which the programme is set aside. No sooner have the armies gone out to face each other than everything is stopped for a duel between Paris and Menelaos. Zeus, when he appears after some hundreds of verses, shows no consciousness of the plan that he has undertaken and begun to implement. When the battle eventually goes forward, the anticipated Trojan supremacy fails to come about: the Achaeans have the better of it until nightfall puts a stop to the proceedings. Two more days pass with no fighting at all. On the fourth day, finally, there is a battle in which Zeus assists the Trojans and they gain the upper hand (Rhapsody 8). That night, on Nestor's advice, Agamemnon sends envoys to Achilles to offer him restitution and compensation if he will end his anger and rejoin the fight, but he refuses.

The next morning they go out to fight again, and the Achaeans fare worse than before. Here at last, on day 5, we find the full military crisis that was programmed on day 1 and expected on day 2. Agamemnon is wounded and forced to retire. Then the same happens to Diomedes, then to Odysseus. With these front-rank heroes disabled, the Achaeans are forced back. Achilles sees their plight and comments: "Now I think they will come and beg for my assistance". He seems to forget that they already came and begged for his assistance the previous night. This is a famous inconsistency that troubled the analysts long ago.

Now, if we disregard that long and varied series of episodes in which the programme is set aside, that is, everything between Rhapsody 2 and Rhapsody 11, things fall into place; the logical connections are restored. The defeat that Zeus promises to inflict on the Achaeans, and into which he lures Agamemnon by means of the deceptive dream, takes place when we expect it, in the next day's fighting. Achilles, observing it, anticipates that he will now be offered handsome gifts and restored to honour, which was the objective for which Zeus agreed to let the Trojans have the upper hand.

Many of the nineteenth-century analysts saw this, and they drew the conclusion that different layers of composition were to be distinguished. Originally the preparatory narrative in Rhapsodies 1 and 2 was directly followed by what it was designed to prepare for, the battle in Rhapsody 11. All the intervening matter, from Rhapsodies 3 to 10, was inserted later, and

they assumed it was the work of a different poet, or several different poets. The argument seems powerful. What is to be said against it?

Oral poetry theory does not provide any adequate answers. Certainly an oral poet, after setting up a plan for his narrative to follow, might suspend it for a while as he digressed in order to include other exciting episodes that were not organic to the plot. But after he has spent over an hour reciting a pivotal episode in which Achilles receives and rejects offers of gifts, he would hardly make Achilles speak a little later as if no such offer had yet been made; and he speaks in these terms not only in the 11th Rhapsody but again in the 16th. And after a poet has taken some trouble to have the Achaeans build a defensive wall and trench round their camp, so that later battles can be fought over them, he is not likely then to relate a major battle (as in 11) where the existence of these fortifications is forgotten. These are only a couple out of many difficulties that cannot be explained by the hypothesis of an oral poet, or indeed a writing poet, composing the *Iliad* in continuous sequence from A to Ω. It seems to me that we cannot avoid the analysts' conclusion that there are different layers of composition to be distinguished.

But then we must give the unitarians their due. As they have shown, there is a vast network of connections that bind the different parts of the poem together and speak strongly for unity of authorship. How are we to escape from this impasse?

The answer is quite simple: to accept the analysts' finding of a stratification of earlier and later layers of composition, but to reject their interpretation of this fact, their assumption that each layer was added by a different poet. Rather, these layers represent successive stages of a single poet's workings. Over the course of many years he progressively amplified his work by making insertions, some of them lengthy, in what he had already written. This is not a strange or extravagant hypothesis. Most authors, after all, make alterations and insertions in their own text, especially when they are constructing a work on a very large scale.

I have only spoken of the first half of the *Iliad*, and that only in broad outline. In the second half too we can identify long expansions that the poet has inserted into his own work. I have no time to go into details; the argument is all set out in a book to be published later this year, entitled *The Making of the Iliad*. I will close now with a few remarks on what the expansions mean for our assessment of the poetic qualities of the epic.

They do not improve its organic unity. The overall structure of the story remains, but its coherence is compromised; the logical consecution of scenes is disrupted in various places. But in many ways the poem gains enormously

from the expansions. Many of the new episodes are of the highest poetic quality, and make some of the most memorable parts of the *Iliad*. They add new dimensions to the story and give it greater depth. In the poet's first version there were mentions of Priam, Paris, Helen, and Troy; Hector appeared repeatedly in the fighting, and it was clear that he was to die in the field. But in the expansions we meet Priam and Paris and Helen themselves, we hear their conversation, we become privy to their thoughts and feelings. We are taken inside Troy and shown its buildings and its people, and how the invading army looked as seen from the walls of the beleaguered city. We come to know Hector not just as a great warrior but as a husband and father, a man of tender human sensibilities as well as of courage and martial prowess.

It is in the expansions that we learn how long the war has lasted, and how the passage of years has affected people, from the Achaeans, weary and discontented at their lack of progress, to Helen who looks back at her previous life in Greece and repents of her error. The time dimension becomes a powerful enhancement of the drama. And the future is as potent as the past: forebodings of doom hang over Troy on the one hand, over young Achilles on the other. As the poem grew, the future outlook took on a more tragic depth.

Our picture of the war as a whole is amplified with references to things that have happened in it: the sacrifices at Aulis and the portent that appeared there; the abandonment of Philoctetes on Lemnos; the death of Protesilaos, the first Achaean to disembark at Troy; Achilles' exploits in the Troad and the islands. With the addition of the Catalogue of Ships and the Catalogue of Trojan allies the size and composition of the two armies acquired definition.

The new sections inserted into the first draft of the poem effected a wonderful widening and deepening. Some of the old analyst scholars spoke of an original *Achilleis* being enlarged into an *Iliad*; that is, into an epic so designed as to convey, despite the narrow time-span of the action narrated, a vista of the whole war. I would not go so far as to claim that the poet consciously undertook a programme of transformation on those lines. I see it rather as a development that came spontaneously with the growth of his imagination and the maturing of his genius.

The *Iliad* occupies a unique place in world literature. We do not have to be defensive about it. We do not have to claim that it possesses every possible literary virtue. It does not. But it possesses so many, and in such high degree, that it must rank as the greatest epic poem ever composed. It stands among the greatest glories of Greece, and of humanity.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 8ΗΣ ΙΟΥΝΙΟΥ 2010

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΟΥ 7ΟΥ ΤΟΜΟΥ ΤΟΥ *DICCIONARIO
GRIEGO-ESPAÑOL* ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ κ. F. R. ADRADOS
ΞΕΝΟ ΕΤΑΙΡΟ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ κ. ΜΙΧΑΗΛ ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν χαιρετίζει τὴ δημοσίευση τοῦ ἑβδομοῦ τόμου τοῦ *Diccionario Griego-Español*, ἔργου πού πραγματοποιεῖται ὑπὸ τῆ γενικῆ διεύθυνση τοῦ καθηγητῆ Francisco Rodríguez Adrados.

Γιὰ μένα, εἶναι τιμὴ καὶ προνόμιο νὰ προλογίσω αὐτὴ τὴν ἐκδήλωση παρουσιάζοντας συντόμως τὸν συγγραφέα καὶ τὸ ἔργο.

Ὁ φίλος Francisco Adrados εἶναι μεταξύ τῶν κορυφαίων γλωσσολόγων καὶ κλασσικῶν φιλόλογων τῆς ἐποχῆς. Ἐμφανίσθηκε στὸ προσκήνιο πρὸ 60 περίπου ἐτῶν καὶ ἀπὸ τότε δημοσιεύει ἀλλεπάλληλες πολὺ σημαντικὲς μελέτες.

Τὸ φάσμα τῶν ἐργασιῶν του εἶναι εὐρύτατο. Μέσα δὲ σὲ αὐτό, ἐπιφυλάσσεται προνομιοῦχος θέση στὶς μελέτες πού ἀφοροῦν στὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴ διάλεκτο τῶν μυκηναϊκῶν πινακίδων μὲ χαρακτῆρες τῆς γραμμικῆς Β.

Γιὰ τὸ ὅλο ἔργο του, ὁ καθηγητῆς Francisco Adrados ἔχει τύχει πολλῶν τιμῶν. Μεταξὺ ἄλλων, εἶναι ξένος ἐταῖρος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

Ὁ πρῶτος τόμος τοῦ *Diccionario Griego-Español* δημοσιεύθηκε τὸ 1980 καί, σὲ δεύτερη ἔκδοση, τὸ 2008. Ἀκολούθησαν: ὁ δεύτερος τὸ 1988, ὁ τρίτος τὸ 1991, ὁ τέταρτος τὸ 1994, ὁ πέμπτος τὸ 1997, ὁ ἕκτος τὸ 2002, ὁ ἑβδομος τὸν Δεκέμβριο τοῦ 2009.

Ἡ τελευταία λέξη τοῦ ἑβδομοῦ τόμου ἔξαιος βρίσκεται στὴ σελίδα 1.640 τοῦ ὅλου ἔργου. Στοιχεῖο ἐνδεικτικὸ τοῦ πλούτου τοῦ *Diccionario Griego-Español* σὲ σύγκριση μὲ τὸ προηγηθὲν ἀνάλογό του ἑλληνοαγγλικὸ λεξικὸ Liddell-Scott-Jones.

Όπως και τὸ προμνημονευθέν, τὸ *Diccionario Griego-Español* ἀποθησαυρίζει λέξεις τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς ἕως καὶ τὴν πρῶμην βυζαντινὴ ἐποχὴ. Ἡ ποσοτικὴ ὑπεροχὴ του ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι τὸ τελευταῖο καταχωρίζει λέξεις ὄχι μόνον ἀπὸ συγγραφεῖς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὶς μυκηναϊκὲς πινακίδες, τὶς ἐπιγραφὰς καὶ τοὺς παπύρους.

Οἱ χρήστες τοῦ νέου λεξικοῦ διαπιστώνουν σὲ κάθε βῆμα ὅτι αὐτὸ ἔχει πολλαπλάσια λήμματα, πρὸ πολλοῦς διαλεκτικούς τύπους, πρὸ πολλὰς παραλλαγὰς μορφημάτων, φωνημάτων καὶ ὀρθογραφίας, πολλὰς νέες σημασίες καὶ πολὺ περισσότερα παραθέματα μὲ παραδείγματα.

Τὸ ἔργο διατελεῖ ὑπὸ τὴν προστασία τῆς βασίλισσας τῆς Ἰσπανίας, Σοφίας.

Διάφοροι τόμοι του ὑποστηρίχθησαν οικονομικὰ ἀπὸ τὰ ἱδρύματα Λεβέντη καὶ Juan March, καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν Comisión de Investigación Científica y Técnica καὶ τὴν Dirección General de Enseñanza Superior.

Ἐπίσης βραβεύθηκε ἀπὸ τὸ Ἰδρυμα Ἰνάση.

Τὸ *Diccionario Griego-Español* συνοδεύεται ἀπὸ παραρτήματα, μετὰξὺ τῶν ὁποίων τὰ λεξικά:

– *Diccionario micénico*, I-II (1985-1991)

– *Léxico de los poetas lesbios* (1998)

– *Léxico de magia y religión en los papiros mágicos griegos* (2001).

Ἡ ἰκανότητα καὶ ἡ θέληση τοῦ καθηγητῆ Francisco Adrados ἐγγυῶνται ὅτι τὸ σπουδαῖο ἔργο του θὰ συνεχισθεῖ μὲ τὴν ἴδια ἐπιτυχία μέχρι τῆς ὀλοκληρώσεώς του.

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗ ΤΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ
 κ. FRANCISCO RODRÍGUEZ ADRADOS

Ἀξιότιμε κύριε Πρόεδρε τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν,
 Ἀξιότιμα μέλη,
 Κυρίες καί κύριοι,
 Φίλες καί φίλοι,

Χαίρομαι ιδιαίτερα πού βρίσκομαι μαζί σας γιά νά παρουσιάσω τόν ἑβδομο τόμο τοῦ λεξικοῦ *Diccionario Griego-Español*, πού εἶναι τὸ πληρέστερο λεξικό καί ἀποδίδει τὰ Ἀρχαῖα Ἑλληνικά σέ μία σύγχρονη εὐρωπαϊκὴ γλώσσα. Δέν εἶναι ἡ πρώτη φορά πού παρευρίσκομαι σέ αὐτὴ τὴν Ἀκαδημία, τῆς ὁποίας εἶμαι ἀντεπιστέλλον μέλος ἀπὸ τὸ χίλια ἑνιακόσια ἑνενήντα ἓνα καὶ ξένος ἑταῖρος ἀπὸ τὸ δύο χιλιάδες τρία. Αὐτὸ ἀποτελεῖ γιά μένα πολὺ μεγάλη τιμὴ. Ὁ ἕκτος τόμος παρουσιάστηκε ἐδῶ στὴν Ἀθήνα στὸ Instituto Cervantes, καὶ τώρα θὰ σᾶς παρουσιάσω τὸν ἑβδομο. Ἐκδόθηκε στὰ τέλη τοῦ δύο χιλιάδες τέσσερα, μετὰ ἀπὸ πολλὰ προβλήματα πού ὀφείλονται στὴ μεταφορὰ τοῦ χώρου ἐργασίας μας, στὸ Ἀνώτατο Κέντρο Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν τῆς Μαδρίτης, ἀπὸ τὸ κέντρο τῆς πόλης στὰ περίχωρα, γεγονός ἰσχυρῶς λόγω τοῦ ὁποίου πολλοὶ συνεργάτες μας δέν μπόρεσαν νά συνεχίσουν.

Ἀφοῦ ξεπεράστηκαν πολλὲς δυσκολίες, ἐκδόθηκε τὸν Νοέμβριο τοῦ δύο χιλιάδες ἑννέα ὁ ἑβδομος τόμος, τὸν ὁποῖο παρουσιάσαμε σέ μία ἐκδήλωση ὑπὸ τὴν Προεδρία τῆς Αὐτῆς Μεγαλειότητος τῆς Βασίλισσας τῆς Ἰσπανίας στὸ Ἀνώτατο Κέντρο Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν στίς δεκαεννέα Ἰανουαρίου τοῦ δύο χιλιάδες δέκα. Σὲ ἐκείνη τὴν ἐκδήλωση παρουσίασαν τὸ ἔργο μαζί μου οἱ καθηγητὲς Elvira Gangutia, ἡ ὁποία διηύθυνε τὴ σύνταξη τοῦ ἕκτου τόμου, καὶ ὁ Juan Rodríguez Somolinos, ὁ ὁποῖος διευθύνει τώρα τὸν ὄγδοο καὶ μὲ συνοδεύει στὴν παρούσα τελετὴ. Ἐγὼ συνεχίζω νά εἶμαι ὁ γενικὸς συντονιστὴς τοῦ ἔργου.

Ἀγαπῶ πολὺ τὴν Ἀθήνα καὶ τὴν ἐπισκέπτομαι ἀπὸ τὸ χίλια ἑνιακόσια πενήντα τρία. Εἶναι γιά μένα θέμα τιμῆς νά παρουσιάσω ἐδῶ τὸν παρόντα νέο τόμο, μὲ τὸν ὁποῖο ξεκινᾶμε ἓνα καινούριο στάδιο τοῦ ἔργου. Καὶ αὐτὸ γίνεται στὴν Ἀκαδημία, καθὼς ἐπιχειρῶ νά ανταποκριθῶ, στὸ μέτρο τῶν δυνάμεών μου, στὴν τιμὴ πού μοῦ ἔκανε ἡ Ἀκαδημία ὅταν μὲ ἐξέλεξε ξένο ἑταῖρο. Τὸ λεξικὸ περιλαμβάνει ἓνα σημαντικὸ μέρος τοῦ γράμματος ἔψιλον.

Οἱ ἀπαρχές τοῦ ἔργου μας βρίσκονται στή δεκαετία τοῦ ἐξήντα τοῦ περασμένου αἰώνα, κατὰ τὴν ὁποία ξεκίνησε μιὰ νέα καὶ γόνιμη ἐποχὴ γιὰ τις ἑλληνικὲς σπουδὲς στὴν Ἰσπανία. Μετὰ ἀπὸ πολλὰ χρόνια ποὺ εἶχαμε ἀφιερῶσει στὴ συλλογὴ ὑλικοῦ καὶ τὴν προετοιμασία συνεργατῶν, τὸ χίλια ἐνιακόσια ὀγδόνα ἐκδώσαμε τὸν πρῶτο τόμο, τὸν ὁποῖο καὶ ἔχουμε ἀνανεώσει πλήρως σήμερα, ποὺ παρουσιάζουμε τὸν ἑβδομο, ἡ δὲ δευτέρα ἐκδόσή του ἔγινε τὸ δύο χιλιάδες ὀκτώ.

Θὰ σᾶς ἐξηγήσω τὴν κατάσταση γιὰ νὰ τὴν κατανοήσετε καλύτερα. Ἐκείνη τὴν ἐποχὴ διευθύνουμε ἓνα εὐρὺ πρόγραμμα ἀνανέωσης τῶν ἀρχαιοελληνικῶν σπουδῶν στὴν Ἰσπανία – ἀργότερα ἀκολούθησε αὐτὸ τῶν νεοελληνικῶν. Καί, σχετικὰ μὲ τὰ λεξικά, βλέπαμε ὅτι ὑπῆρχε γενικὰ μεγάλη κρίση στὸν χῶρο τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς λεξικογραφίας. Τὸ Liddell-Scott-Jones, ἓνα ἀξίεπαινο ἔργο, εἶχε παραμείνει προσκολλημένο στὴ δεκαετία τοῦ σαράντα, παρὰ τὴ δημοσίευση συμπληρωμάτων. Ὅμως τὸ ὑλικὸ γιὰ τὴ μελέτη τῶν Ἀρχαίων Ἑλληνικῶν –καινούργιες ἐκδόσεις, ἐπιγραφές, πάπυροι, νέες μελέτες– αὐξανόταν μέρα μὲ τὴ μέρα.

Καθημερινὰ γίνονταν φανερὸ ὅτι τὸ λεξιλόγιο τῶν Ἀρχαίων Ἑλληνικῶν, ἀπὸ τὰ μυκηναϊκὰ χρόνια ἕως τὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ, ἦταν τὸ κεντρικὸ στοιχεῖο τὸ ὁποῖο εἶχε σχηματίσει τὴ λόγια γλῶσσα σὲ ὅλες τὶς γλῶσσες τῆς Εὐρώπης. Ἡ μελέτη τοῦ ἑλληνικοῦ λεξιλογίου ἀποτελοῦσε ἀνάγκη.

Ἐν τῷ μεταξύ δημιουργήθηκε ὁ *Thesaurus Linguae Graecae* τοῦ Irvine, California – ποὺ δὲν εἶναι λεξικό, ἀλλὰ μιὰ πολὺ χρήσιμη τράπεζα δεδομένων. Ἐπιπλέον προόδευαν διαρκῶς οἱ ἐπιστῆμες τῆς σημασιολογίας καὶ τῆς λεξικογραφίας, ἐνῶ ἐπίσης αὐξάνονταν σὲ ἀριθμὸ καὶ βελτιώνονταν σὲ ἐπιστημονικὴ ποιότητα οἱ ἐκδόσεις τῶν ἑλληνικῶν κειμένων, καθὼς καὶ οἱ συλλογὲς ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν καὶ παπύρων. Κάπως ἀπερίσκεπτα –δεδομένου ὅτι εἶχαμε περιορισμένη δυνατότητα νὰ ἀπασχολήσουμε νέο προσωπικὸ στὸ ἔργο αὐτό–, ἀρχίσαμε τὴν προετοιμασία καὶ δρομολογήσαμε τὴν ἐκδόση αὐτοῦ τοῦ μεγάλου ἰδανικοῦ ἑλληνικοῦ λεξικοῦ. Ἡ ἔλλειψη παρόμοιων προγραμμάτων σὲ ἄλλες χῶρες, καθὼς καὶ ἡ ἀφθονία καλὰ προετοιμασμένων ἑλληνιστῶν ἐκείνη τὴν ἐποχὴ, μᾶς ὤθησαν σὲ αὐτό. Τὸ χίλια ἐνιακόσια ὀγδόνα ἔκανε τὴν ἐμφάνισή του ὁ πρῶτος τόμος· ἤδη ἔχουμε δημοσιεύσει, ὅπως σᾶς εἶπα, τὸν ἑβδομο.

Στὸν πρόλογο τοῦ πρώτου τόμου (ἐπανεκδόθηκε σὲ δευτέρα βελτιωμένη ἐκδόση τὸ δύο χιλιάδες ὀκτώ) ἐξηγήσαμε ποῖος ἦταν ὁ σκοπὸς καὶ ἡ πρόθεσή μας. Ἐχουμε παραθέσει ἐπίσης μιὰ λίστα συγγραφέων καὶ ἀρχαίων ἑλληνικῶν ἔργων (μέχρι τὸ ἑξακόσια μ.Χ. περίπου) ποὺ ἔπρεπε νὰ συμπεριλάβουμε: ἡ λί-

στα τῶν συγγραφέων καὶ τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν ἔργων, πού συνοδεύεται ἀπὸ τὶς κριτικὲς ἐκδόσεις πού ἀκολουθοῦμε, ἔχει ἐνημερωθεῖ ἀρκετὲς φορές. Πιστεύω ὅτι σήμερα εἶναι ἡ πληρέστερη λίστα πού ὑπάρχει. Παρομοίως, στὸν πρόλογο παραθέτουμε μίαν λίστα ἐπιγραφῶν, παπύρων καὶ ὀστράκων πού ἔχουμε συμπεριλάβει.

Τέλος πληροφοροῦμε γιὰ τὴν πλήρη βιβλιογραφία πού συμπεριλαμβάνεται καὶ ἡ ὁποία ἀναφέρεται στὶς διάφορες λέξεις. Ἐνημερώνουμε γιὰ τὴ μελέτη τῶν ἐτυμολογιῶν καὶ ἀναφερόμαστε στὸ μυκηναϊκὸ λεξιλόγιο, τὸ ὁποῖο περιλαμβάνεται σὲ συμπληρωματικούς τόμους. Ἀναφερόμαστε ἐπίσης στὸ πρῶμο βυζαντινὸ ὕλικό. Γιὰ ὅλα αὐτὰ γίνεται λόγος, λεπτομερῶς, σὲ διάφορα ἄρθρα πού ἔχουν δημοσιευτεῖ σὲ ἓναν τόμο μὲ τίτλο *La lexicografía griega y el Diccionario Griego-Español*, πού ἐκδόθηκε τὸ δύο χιλιάδες πέντε.

Ἐπίσης ὑπάρχουν στὸν ἀνωτέρω πρόλογο πολλὲς ἄλλες ἀναφορὲς καὶ πληροφορίες γιὰ διάφορα σημαντικὰ θέματα. Προσφέρεται ἐπιπλέον μίαν «λίστα τῶν συνεργατῶν» (μὲ τὶς ἐργασίες πού ἀνατέθηκαν στὸν κάθε ἓναν: αὕτη ἡ λίστα ἐνημερώνεται κάθε φορὰ στοὺς διαφορετικούς τόμους).

Ἐπὶ πολὺ χρόνον διηύθυνα μόνος αὐτὸ τὸ ἔργο. Ἀργότερα ἤρθε ἡ πρώτη ἐρευνητριά, ἡ κυρία Elvira Gangutia, ἡ ὁποία ἀνέλαβε ἀπὸ τὸν τρίτο ἕως καὶ τὸν ἕβδομο τόμο, ἐνῶ κατόπιν τὴν ἀντικατέστησε ὁ κύριος Juan Rodríguez Somolinos. Οἱ δύο τους μὲ βοήθησαν στὴ σύνταξη αὐτῆς τῆς παρουσίας: ὁ δεύτερος μάλιστα μὲ συνοδεύει σήμερα. Ὁ βασικὸς συντάκτης τῆς δεύτερης ἐκδόσεως τοῦ πρῶτου τόμου ἦταν ὁ José Antonio Berenguer. Ἐγὼ συνεχίζω ὡς διευθυντής. Αὕτη εἶναι μὲ δύο λόγια ἡ ἱστορία.

Εἶναι γνωστὸ ὅτι σήμερα τὸ Λεξικὸ ἔχει σημαντικὴ παρουσία σὲ διεθνὲς ἐπίπεδο. Ἐχει ξεπεράσει οἰκονομικὰ καὶ βιβλιογραφικὰ προβλήματα, καθὼς καὶ προβλήματα προσωπικοῦ, μεταξύ ἄλλων. Τὸ ἔχουν στηριξεῖ ὄχι μόνον τὸ Ἄνωτατο Συμβούλιο Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν τῆς Ἰσπανίας, ἀπὸ ὅπου ξεκίνησε ἡ πρωτοβουλία, ἀλλὰ καὶ τὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας καὶ ἄλλοι ἰσπανικοὶ ὀργανισμοί, καθὼς ἐπίσης καὶ ἐλληνικοὶ ὀργανισμοί, ὅπως τὸ Ἰδρυμα Λεβέντη. Τὸ χίλια ἐννιακόσια ὀγδόντα ὀκτὼ μᾶς ἀπονεμήθηκε τὸ βραβεῖο Ἀριστοτέλης τοῦ Ἰδρυματος Ὠνάση.

Τὸ ἔργο αὐτὸ ἀπαιτεῖ ἐπιμονὴ καὶ ὑπομονή, κάποιον θαῦμα καὶ πολὺ χρόνον. Εἶναι τὰ προβλήματα ὄλων τῶν μεγάλων λεξικῶν ὅπως εἶναι τὸ *Thesaurus Linguae Latinae* τοῦ Μονάχου, τὸ *Oxford English Dictionary*, τὸ *Trésor de la langue française* τῆς Nancy, τὸ Λεξικὸ τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς Δημόδους

Γραμματείας (ἀπὸ τὸ χίλια ἑκατὸ ἕως τὸ χίλια ἑξακόσια ἐξήντα ἑννέα) τοῦ Ἑμμανουὴλ Κριαρᾶ.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴ σύνταξη τοῦ ἔργου αὐτῆ καθαυτῆ, τὰ θεωρητικὰ κριτήρια τοῦ ἔργου, ὅπως καθορίστηκαν κάποτε, ἀποδείχθηκαν, κατὰ τὴ γνώμη μου, ἔγκυρα καὶ λειτουργικά. Πιστεύω πὼς μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι, ἀπὸ τόμο σὲ τόμο, ἀπὸ τὸν πρῶτο μέχρι τὸν ἕβδομο, ἓνας προσεκτικός ἀναγνώστης θὰ παρατηρήσει μεγαλύτερη συνοχή καὶ σταθερὰ πλέον κριτήρια στὴν ὀργάνωση τῶν ἀρθρῶν καὶ στὴν παρουσίαση τῶν ἐνοιῶν καὶ τῶν χωρίων.

Τὸ λεξικὸ εἶναι στενὰ συνδεδεμένο μὲ τὸ βιβλίον μου *Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσας*, τὸ ὁποῖο δημοσιεύτηκε στὰ Ἰσπανικὰ τὸ χίλια ἑννιακόσια ἑνενηντὰ ἑννέα, στὰ Γερμανικὰ τὸ δύο χιλιάδες ἓνα, στὰ Ἑλληνικὰ τὸ δύο χιλιάδες τρία καὶ στὰ Ἀγγλικὰ τὸ δύο χιλιάδες πέντε. Σὲ αὐτὸ καὶ σὲ μετέπειτα ἔργα, παραδείγματος χάριν στὴν *Ἱστορία τῶν Γλωσσῶν τῆς Εὐρώπης* [Μαδρίτη, δύο χιλιάδες ὀκτῶ (μετάφραση στὰ Γερμανικὰ, *Geschichte der Sprachen Europas*, Innsbruck, δύο χιλιάδες ἑννέα)], ἐπέμεινα ὅτι τὸ ἑλληνικὸ λεξιλόγιον εἶναι ἡ βάση τοῦ λόγιου εὐρωπαϊκοῦ λεξιλογίου καὶ σήμερα πλέον τοῦ παγκόσμιου. Αὐτὸ προσδίδει μέγιστη σημασία στὶς σπουδὲς ἑλληνικῆς λεξικογραφίας.

Ἔτσι βρισκόμαστε σήμερα σὲ θέση νὰ παρουσιάσουμε αὐτὸ τὸν καινούργιον τόμον, ἀποτέλεσμα τῆς ἐργασίας μας, ὁ ὁποῖος ἀπευθύνεται ὄχι μόνον στοὺς Ἰσπανοὺς φιλόλογους, ἀλλὰ καὶ σὲ ὅλον τὸν ἐπιστημονικὸ κόσμον. Μὲ ἱκανοποιεῖ ιδιαίτερα νὰ κάνω τὴν παρουσίαση αὐτῆ στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, τῆς ὁποίας, ὅπως προανέφερα, εἶμαι ξένος ἑταῖρος.

Ἀπὸ τὸ χίλια ἑννιακόσια ὀγδόοντα μέχρι σήμερα ἐκδόθηκαν ἑπτὰ μεγάλοι τόμοι καὶ τὸ *Μυκηναϊκὸ Λεξικόν*, ἐπανεκδόθηκε ὁ πρῶτος τόμος καὶ βρίσκεται σὲ προχωρημένο στάδιον ὁ ὀγδοὸς τόμος. Συγκεντρώσαμε μεγάλες βιβλιογραφικὰς καὶ ἀρχαιολογικὰς συλλογὰς καὶ ἔχουμε τελειοποιήσει τὰ συστήματα τῆς πληροφορικῆς πού χρειαζόμαστε ὅλον καὶ περισσότερο. Ἐπιπλέον ἐπιμορφώσαμε τοὺς συνεργάτες μας, ὁ ἀριθμὸς τῶν ὁποίων εἶναι ἀνάγκη νὰ αὐξηθεῖ. Τέλος πραγματοποιήσαμε δημοσιεύσεις στὴν Ἰσπανία καὶ ἐκτὸς Ἰσπανίας σὲ θέματα ἑλληνικῆς καὶ γενικῆς λεξικογραφίας, καὶ ἔχουμε βρεῖ στὸν ἐπιστημονικὸν κόσμον συνεργάτες γιὰ ἐξειδικευμένα θέματα.

Στὴ συνέχεια θὰ ἐπικεντρωθῶ στὴν παρουσίαση τοῦ ἕβδομου τόμου. Ἀκολουθεῖ σὲ γενικὰς γραμμὰς τὸ πρότυπον τῶν προηγουμένων, καὶ ιδιαίτερα τοῦ ἔκτου, κύρια ἐρευνητριά τοῦ ὁποίου ἦταν ἡ διδάκτωρ Elvira Gangutia.

Ἡ σύνταξις αὐτοῦ τοῦ τόμου, πού βασίζεται σὲ ὑλικά τὰ ὁποία προέρχονται

ἀπὸ πολὺ διαφορετικὲς πηγές, δικὰ μας καὶ ἄλλων, διήρκεσε μέχρι τὸ δύο χιλιάδες ἐπτά. Ἀπὸ τότε ἕως τὰ τέλη τοῦ δύο χιλιάδες ὀκτὼ ἀκολούθησαν πολὺ ἐπιπλέον διορθώσεις. Ἐκτὸς ἀπὸ μένα καὶ τὴ διδάκτορα Gangutia, ἐπαιξαν βασικὸ ρόλο στὴ σύνταξη καὶ στὴ διόρθωση τοῦ τόμου ἢ διδάκτωρ Dolores Lara καὶ ὁ διδάκτωρ Juan Rodríguez Somolinos, ὁ ὁποῖος ἀσχολήθηκε μεταξύ ἄλλων μὲ τὸν συντονισμὸ αὐτῆς τῆς ἔκδοσης καὶ μὲ θέματα βιβλιογραφίας καὶ πληροφορικῆς, μὲ τὴ μελέτη τῶν παπύρων καὶ τῶν ἐπιγραφῶν καὶ μὲ τίς διορθώσεις. Στὴ συνέχεια, ἔγινε ὁ κύριος ἐρευνητὴς τοῦ ὄγδου τόμου.

Ἡ σύνταξη τοῦ παρόντος τόμου ἀκολούθησε σχεδὸν τὴν ἴδια διαδικασίᾳ μὲ τοὺς προηγουμένους, ἢ ὅποια ἦταν, συγκεκριμένα, ταυτόχρονη μὲ μία δευτέρη διαδικασίᾳ—κατὰ τὴν ὅποια ἓνα μέρος τῆς ομάδας ἀσχολεῖται μὲ τὴ συλλογὴ καινούργιου ὕλικου γιὰ τὸ σύνολο τοῦ λεξικοῦ— καὶ μὲ μία τρίτη διαδικασίᾳ: τῆς σύνταξης, μετὰ ἀπὸ κάποια χρονικὴ στιγμή, τοῦ ὄγδου τόμου.

Ἦταν πολὺ σημαντικὴ ἡ ἀναθεώρηση, τὸν τελευταῖο καιρὸ, τῶν ἐκδόσεων τῶν συγγραφέων καὶ τῶν ἔργων ποὺ ἀκολουθοῦμε. Ἀφενὸς ἐντάξαμε καινούργιους συγγραφεῖς καὶ ἔργα—καὶ φυσικὰ ἔχουμε χρησιμοποιοῦν νέες ἐκδόσεις ἐπιγραφῶν καὶ παπύρων—, ἀφετέρου εἰσαγάγαμε πιὸ σύγχρονες ἐκδόσεις μερικῶν συγγραφέων, ἂν καὶ προσπαθῆσαμε νὰ μὴ εἶναι τόσο πολλές, ὥστε νὰ μπορέσουμε νὰ διατηρήσουμε, στὸ μέτρο τοῦ δυνατοῦ, τὴν ἐνότητα τοῦ ἔργου.

Μὲ τὸν ἕβδομο τόμο, τὸ Ἑλληνοῖσπανικὸ Λεξικὸ ἔφθασε νὰ ἀποτελεῖται ἀπὸ χίλιες ἑξακόσιες σαράντα πυκνογραμμένες σελίδες. Αὐτὸ σημαίνει, σὲ κατὰ προσέγγιση ὑπολογισμούς, τριάντα πέντε χιλιάδες ἄρθρα ποὺ περιλαμβάνουν τριακόσιες χιλιάδες χωρία ἀρχαίων ἑλληνικῶν κειμένων, καθὼς καὶ παραπομπές σὲ ἀρχαῖα ἑλληνικά κείμενα. Τὸ ἀντίστοιχο τμήμα τοῦ προκατόχου μας, τοῦ ἀγγλοελληνικοῦ λεξικοῦ τῶν Liddell-Scott-Jones, ἀποτελεῖται ἀπὸ πεντακόσιες ὀγδόντα ὀκτὼ σελίδες, γεγονόςς τὸ ὁποῖο σημαίνει ὅτι ὁ ἀριθμὸς χωρίων καὶ παραπομπῶν ποὺ προσφέρουν τὰ δύο λεξικά εἶναι ἓνα πρὸς τρία ὑπὲρ ἡμῶν.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ τοῦ τόμου, ἔχει παρόμοια ἔκταση μὲ τοὺς προηγουμένους. Στὸ σύνολό του ἀναφέρεται στὸ γράμμα ἔψιλον, ἓνα ἀπὸ τὰ ἐκτενέστερα τοῦ ἑλληνικοῦ λεξιλογίου. Πρόκειται γιὰ ἓνα μέρος τοῦ ἔψιλον ἀρκετὰ ἐπίπνο καὶ ἐκ πρώτης ὄψεως βαρετὸ, ἐπειδὴ ἀποτελεῖται κυρίως ἀπὸ λέξεις ποὺ ἀρχίζουν μὲ προθήματα. Συνεχίζει μία σειρά συνθέτων μὲ τὴν πρόθεση ἐκ καὶ ἀκολουθοῦν σύνθετες λέξεις μὲ τὴν πρόθεση ἐν-/ἐμ-, γιὰ νὰ ἐπιστρέψουμε στὸ ἐξ-. Αὐτὲς οἱ κατηγορίες περιλαμβάνουν ἐπίσης μερικὲς ὑποκατηγορίες μὲ δύο

προθέσεις, χαρακτηριστικό ὄψιμης σύνθεσης (ἐκπρο-, ἐνδια-, ἐσανα- κτλ.). Μεσολαβεῖ ἓνας σημαντικός ἀριθμὸς λημμάτων πού ἀρχίζουν μὲ τὸ ἐλ-.

Θὰ ἤθελα νὰ ἐπισημάνω μία φορά ἀκόμη ὅτι ὁ ἔβδομος τόμος περιέχει πάρα πολλά λήμματα μὲ μεγάλο ἀριθμὸ σημασιῶν, καθὼς καὶ πολλὲς λέξεις ἢ οἰκογένειες λέξεων πού εἶναι σημαντικὲς στὴν ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας καὶ μὲ μεγάλο πολιτιστικό, φιλοσοφικό καὶ ἰδεολογικό ὑπόβαθρο. Περιέχει τὴν πρόθεση ἐν, πού καταλαμβάνει περίπου τρεῖς σελίδες, ἀντωνυμίες ὅπως ἐμός, ἐμαυτοῦ, ἀριθμητικά ὅπως ἔνδεκα, ἐνενηκόντα, ἕξ, καὶ παράγωγα, πολυἀριθμα σημαντικὰ ἐπιρρήματα (ἐμπροσθεν, ἔνδον, ἐνθάδε, ἐνθεν, ἐνταῦθα, ἐντός). Περιέχει πολὺπλοκα ρήματα, ὅπως ἐκπίπτω, ἐκτείνω, ἐλαύνω, ἐλέγχω, ἐμβάλλω, ἐνοχλέω, ἐξάγω, ἐξαίρω κτλ. Ἔνας μεγάλος ἐπίσης ἀριθμὸς λέξεων ἔχει ὡς βάση λήμματα ὅπως ἔλαιον, ἔλεγχος, ἐλευθερία, Ἑλληγ, ἐμπειρία, ἐμπορία, ἐμφασις, ἐνέχυρον, ἐναυτός κτλ.

Δὲν εἶναι δύσκολο πάλι νὰ συναντήσουμε λέξεις πού, στὸ σύνολό τους ἢ σὲ κάποιες ἀπὸ τίς σημασίες τους, ἀποτελοῦν τεχνικούς ὄρους. Λόγου χάριν μπορούμε νὰ ἀναφέρουμε τίς ἐξῆς: λέξεις τῆς τέχνης καὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς (ἐμβολον, ἐξέδρα), τῆς οἰκονομίας (ἐμπόριον, ἐνοίκιος, ἐξάγιον), τῆς θρησκείας (ἐνθεος, ἐνορκίζω), τῆς δικαιοσύνης, τοῦ δικαίου (ἐνεχυρασία, ἐνοχος), τῆς μετρολογίας (ἐκτεύς, ἐξάγιον), τῆς διοίκησης (ἐλάσσωμα, ἐξάκτωρ) κτλ.

Δεῖγμα ἐπίσης αὐτοῦ τοῦ λεξιλογίου πού περιέχει ὁ παρὼν τόμος εἶναι ἑκατοντάδες λέξεις, τοῦ σημασιολογικοῦ πυρήνα τῶν ὁποίων προηγούνται προθέσεις, ὅπως ἐκ, ἐξ-, ἐμ-, ἐν-. Ἡ ἴδια ἢ πρόθεση ἐν- καταλαμβάνει τρεῖς σελίδες, ὅπως σᾶς εἶπα.

Ἡ διαδικασία παραγωγῆς λέξεων πού ἀρχίζουν μὲ πρόθημα, ἂν καὶ εἶναι ἀρχαία, ἀναπτύχθηκε ἰδιαίτερα τὴν ἐλληνιστικὴ καὶ ὄψιμη ἐποχῇ, χρονικὸ διάστημα κατὰ τὸ ὅποιο τὰ Ἑλληνικά ἔγιναν ἡ γλώσσα ἑνὸς εὐρέως γεωγραφικοῦ, κοινωνικοπολιτικοῦ καὶ πολιτιστικοῦ χώρου, ὅπως ἐκφράστηκε στὰ κείμενα κάθε εἶδους συγγραφέων, καθὼς καὶ στίς ἐπιγραφές καὶ στὸν τεράστιο ἀριθμὸ ἐγγράφων τῶν ἐλληνοαιγυπτιακῶν παπύρων. Σὲ αὐτοὺς τοὺς παπύρους μπορούμε νὰ παρατηρήσουμε, παραδείγματος χάριν, τὸ εὐρύτατο λεξιλόγιο γιὰ τοὺς θεσμούς, τὴ διοίκηση τῶν ἐλληνιστικῶν βασιλείων καὶ τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας.

Ἐπίσης ἀντανακλῶνται στὸ λεξιλόγιο τὰ μεγάλα ρεύματα σκέψης καὶ θρησκείας, μεταξύ τῶν ὁποίων ἓνα σημαντικό μέρος καταλαμβάνει ὁ γραπτὸς λόγος τοῦ χριστιανισμοῦ.

Ἄλλὰ αὐτὸς ὁ τόμος ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὸ νὰ εἶναι μία συλλογὴ περιέργων καὶ διαφορούμενων ὄρων. Ἀπεναντίας, περιλαμβάνει ὄρους πού ἦταν σημαντικοὶ στὴ ζωὴ τῶν ἀρχαίων κοινωνιῶν, μερικοὶ μάλιστα ἀπὸ αὐτοὺς διακωλύστηκαν κατὰ τὸν Μεσαίωνα. Ὡς δεῖγμα ἀναφέρω τὴ λέξη ἐμπόριον. Ἐνῶ στὴν ἀρχὴ ἦταν «ἐργοστάσιο» ἢ «κέντρο ἐμπορίου», στὴ συνέχεια ἐμφανίζεται ὡς τοπωνύμιο, σύμφωνα μὲ τὶς πηγές, ἀπὸ τὴ Μαύρη Θάλασσα ἕως τὴν Ἰβηρικὴ Χερσόνησο, ὅπου ὑπάρχει μέχρι σήμερα ὡς Ampurias ἢ Empuries, ἐνῶ οἱ κάτοικοι, οἱ ἐμπορῖται, ἀναφέρονται ἤδη σὲ μία ἐπιγραφὴ τοῦ ἔκτου π.Χ. αἰώνα.

Ἐπίσης σὲ αὐτὸ τὸν τόμο τεκμηριώνονται ἄλλες ἱστορικὲς πτυχὲς τῆς ἀνθρώπινης ἐξέλιξης, παραδείγματος χάριν στὸν χῶρο τῆς ἐπιστήμης. Ἡ σειρά λέξεων ἐμπειρία ἢ ἐμπειρος, πού ἐμφανίζεται ἀρχικά μὲ τὴ σημασίαν «πολιτικός» ἢ «στρατιωτικός», πέρασε στὸν χῶρο τῆς ἐπιστημονικῆς ἀντιπαράθεσης, καὶ κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο στὴν ἰατρικὴ, στὴν ἀντιπαράθεση μεταξύ τῶν δογματικῶν καὶ τῶν ἐμπειρικῶν, μία ἀντιπαράθεση πού, ὅπως γνωρίζετε, ἐπανῆλθε στὴν ἐπιστημονικὴ ἐπανάσταση τοῦ δέκατου ὄγδου αἰώνα. Καὶ τί μπορούμε νὰ ποῦμε γιὰ τὴ λέξη ἐλευθερία, ἢ ὅποια μελετᾶται διεξοδικὰ σὲ αὐτὸ τὸν τόμο. Ἡ ἀρχαιότερη γραπτὴ ἀναφορὰ τῆς λέξης ἐλεύθερος σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ δούλος ἐμφανίζεται σὲ αὐτὸ τὸν τόμο σὲ μία μυκηναϊκὴ ἐπιγραφὴ πού χρονολογεῖται ἐδῶ καὶ περὶ τρεῖς χιλιάδες χρόνια.

Τέλος, θέλω νὰ ἐπισημάνω ὅτι συναντᾶμε ἐπίσης τοὺς ὄρους πού σχετίζονται μὲ τὸ Ἑλλάς καὶ τὸ Ἑλλην.

Θὰ ἤθελα ἀκόμη νὰ προσθέσω μερικὲς διευκρινίσεις.

Τὰ ἐτυμολογικὰ παραρτήματα εἶναι ἔργο τῆς διδάκτορος Rosa Pedrero, ἐνῶ στὴ συνέχεια τὴ διόρθωσή τους ἀναλάβαμε ἐγὼ καὶ ὁ διδάκτωρ José Antonio Berenguer. Οἱ ἀναφορὲς στὸ Μυκηναϊκὸ Λεξικὸ εἶναι ἔργο τοῦ διδάκτορος Eugenio Luján. Σὲ μερικὲς περιπτώσεις ἔχουμε κάνει ἀναφορὰ σὲ λήμματα τοῦ Μυκηναϊκοῦ Λεξικοῦ πού ἔχουμε ἐκδώσει.

Σὲ αὐτὸ τὸν τόμο νομίζω ὅτι βελτιώσαμε αἰσθητὰ δύο μέρη. Ἀπὸ τὴ μία πλευρά, βελτιώσαμε σημαντικὰ τὴν τεκμηρίωση βάσης, ἀφοῦ μελετήσαμε τὶς καινούργιες ἐκδόσεις καὶ τὴν κριτικὴ βιβλιογραφία πού δημοσιεύεται χρόνο μὲ τὸν χρόνο, καὶ προσπαθήσαμε νὰ ἐπωφεληθοῦμε ἀπὸ αὐτές. Ἐπίσης ἐπιχειρήσαμε νὰ χρησιμοποιήσουμε μὲ ἀποτελεσματικὸ τρόπο τὴν τράπεζα δεδομένων τῶν Ἀρχαίων Ἑλληνικῶν καὶ τὰ ἄλλα μέσα τῆς πληροφορικῆς.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, παρατηροῦνται ἐπίσης σημαντικὲς βελτιώσεις στὴ διαδικασία διόρθωσης, ἰδιαιτέρα σὲ ὅ,τι ἀναφέρεται στὶς συστηματικὲς διορθώσεις

χωρίου πρὸς χωρίον πού πραγματοποιοῦνται στὴν τελικὴ φάση προετοιμασίας κάθε τόμου.

Σὲ αὐτὲς τὶς πτυχές, καθὼς καὶ σὲ ἄλλες, πρέπει νὰ συνεχίσουμε τὶς βελτιώσεις, ἀλλὰ συγχρόνως ἔχουμε μπροστὰ μας σημαντικὲς προκλήσεις, διότι σκεπτόμαστε μίᾳ βαθμιαία εὐρύτερη διείσδυση προκειμένου νὰ διαδώσουμε τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐργασίας μας καὶ νὰ ἐξασφαλίσουμε πόρους, κάτι γιὰ τὸ ὁποῖο τὸ Ἄνωτατο Κέντρο Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν μεριμνᾷ ἀποφασιστικὰ τώρα τελευταῖα. Ἐκτὸς ἄλλων πόρων τῶν ὁποίων ἡ ἐξεύρεση εἴτε ἔχει ὁρομολογηθεῖ εἴτε εἶναι ὑπὸ μελέτη, ἔχουμε ὑπόψιν μας τὴν παρουσίαση στοῦ Διαδίκτυο τοῦ λεξικοῦ σὲ μιὰ ἐκδοχὴ πού θὰ ἐπιτρέψει μίᾳ δυναμικὴ ἀνάγνωση τῶν ἐκδοθέντων τόμων καὶ ὄχι μόνο τῶν ἄρθρων τοῦ λεξικοῦ.

Ἀπὸ πολὺ νωρίς, ὅπως ἀνέφερα, εἴχαμε κατὰ νοῦ νὰ ἀσχοληθοῦμε μὲ τοὺς παπύρους καὶ τὶς ἐπιγραφές, δύο ἀπὸ τὰ πεδία πού συμβάλλουν περισσότερο στὸν ἐμπλουτισμὸ τῶν γνώσεών μας γιὰ τὸ ἀρχαῖο ἑλληνικὸ λεξιλόγιο. Εἴχαμε τὴν εὐκαιρία νὰ βροῦμε γιὰ τὸν ἑβδομο τόμο πολλὲς τεκμηριωμένες λέξεις σὲ αὐτὸ τὸ εἶδος πηγῶν, κάνοντας μερικὲς φορές ἔρευνα παρόμοια μὲ αὐτὴ τοῦ ντετεκτίβ, ἔρευνα ἡ ὁποία μᾶς ἐνθαρρύνει νὰ συνεχίσουμε. Χωρὶς ἀμφιβολία ἡ μελέτη τῶν παπύρων, τῶν τεχνικῶν κειμένων καὶ τῆς πρώιμης βυζαντινῆς περιόδου πραγματοποιήθηκε πολὺ διεξοδικά. Ἐξάλλου ἀξιοποιήσαμε τὶς καινούργιες ἐκδόσεις, τὴν κριτικὴ βιβλιογραφία πού δημοσιεύεται χρόνο μὲ τὸν χρόνο καὶ τὶς τράπεζες δεδομένων τῶν Ἀρχαίων Ἑλληνικῶν, καθὼς καὶ ἄλλα μέσα τῆς πληροφορικῆς.

Ἐπιστρέφω στὴ λεξικογραφικὴ μας πείρα ἐν γένει. Τὸ γεγονός εἶναι ὅτι κατὰ τύχη, χωρὶς ἀμφιβολία, βρήκαμε ἕνα κενὸ στοῦ ὁποῖο ἡ διεθνὴς ἐπιστῆμη τῆς ἑλληνικῆς λεξικογραφίας δὲν εἶχε δώσει σχεδὸν καμία σημασία. Ἐνα μεγάλο λεξικὸ Ἀρχαίων Ἑλληνικῶν ἀπὸ τὴ μυκηναϊκὴ ἐποχὴ τῆς δεύτερης χιλιετίας π.Χ. μέχρι τὴ βυζαντινὴ περίοδο τοῦ ἔκτου μ.Χ. αἰώνα, ἕνα μεγάλο λεξικὸ στοῦ ὕψους τῶν καιρῶν μας, δὲν ὑπῆρχε, οὔτε σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ μέγεθος οὔτε σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὶς λεξικογραφικὲς μεθόδους.

Προκάτοχός μας εἶναι, ὅπως εἶπα, τὸ ἀξιολογώτατο προαναφερθὲν *Greek-English Dictionary* τῶν Liddell-Scott-Jones, ἡ τελευταία ἐκδοσις τοῦ ὁποίου εἶναι τῆς δεκαετίας τοῦ σαράντα τοῦ εἰκοστοῦ αἰώνα. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἀργότερα ἐκδόθησαν καὶ δύο συμπληρώματα. Ἀλλὰ δὲν θίγει τεράστια πεδία, ὅπως τοὺς τεχνικοὺς ὄρους τῶν Ἑλληνικῶν καὶ ἐκεῖνο τοῦ χριστιανισμοῦ, ἐνῶ λείπουν τὰ νέα γλωσσικὰ εὐρήματα τῶν παπύρων, τῶν ἐπιγραφῶν καὶ τῶν καινούργιων ἐκδόσεων τῶν ἑλληνικῶν κειμένων.

Ἐπιμένω ἐπίσης στὴν ἀποψη ὅτι ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα δὲν εἶναι μόνο γιὰ τοὺς ἐλληνιστές, ἀλλὰ γιὰ ὅλο τὸν πολιτισμένο κόσμο. Ἀπὸ ὅλες τὶς γλῶσσες τοῦ κόσμου μόνο τὰ Ἑλληνικὰ καὶ τὰ Κινέζικα μᾶς εἶναι γνωστὰ μέχρι τώρα γιὰ τὴν ἀδιάσπαστη συνέχειά τους κατὰ τὴ διάρκεια τρεισήμισι χιλιάδων χρόνων, μὲ ἐσωτερικὲς ποικιλίες θέβαια. Τὸν Ἰούνιο πού μᾶς πέρασε ἐγκαινίασα στὸ St. Andrews στὴ Σκωτία ἓνα διεθνὲς συνέδριο γιὰ τὴν ἐνότητα τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας. Πέρα ὅμως ἀπὸ αὐτὴ, ἀναμφισβήτητο εἶναι ὅτι στὰ Ἑλληνικὰ ἔχουν ἐκφραστεῖ πολιτιστικὰ κινήματα πού ἀργότερα διαδόθηκαν σὲ ὅλα τὰ ἔθνη μέσα ἀπὸ τὶς ἐλληνικὲς λέξεις.

Γι' αὐτὸ παραμένει τόσο ἐξαιρετικὰ σημαντικὸ τὸ ἐλληνικὸ λεξιλόγιο. Οἱ ἐπιστῆμες καὶ ὁ πολιτιστικὸς κόσμος ἐν γένει ζοῦν ἀπὸ τὴν ἐνσωμάτωση τῶν ἐλληνικῶν λέξεων. Καὶ δὲν πρόκειται μόνο γιὰ λέξεις: Σὲ ὅλες τὶς γλῶσσες μας τὰ στοιχεῖα σύνθεσης καὶ παραγωγῆς τῶν λέξεων εἶναι ἐλληνικὰ σὲ ἓνα ποσοστὸ τῆς τάξεως τοῦ ἐνενηντα τοῖς ἑκατό. Τί θὰ κάναμε σήμερα χωρὶς τὰ *a-, di-, eu-, dia-, filo-, geo-, logo-* καὶ δεκάδες ἄλλα προθήματα στὴν ἀρχὴ τῆς λέξης, χωρὶς λέξεις πού νὰ τελειώνουν σὲ *-filo* ἢ *-logo* ἢ σὲ *ia-, -ico-, -ismo-, -ma-, -sis-, -syne-, -osis,* κτλ.; Καί, ἄμεσα ἢ μέσω τῶν Λατινικῶν, ἔφτασαν σὲ ἐμᾶς τὰ πρότυπα τῆς λόγιας σύνταξης ἢ τῶν λογοτεχνικῶν εἰδῶν, συμπεριλαμβανομένων τῆς ἐπιστημονικῆς πραγματείας καὶ τῶν ἴδιων τῶν λεξικῶν.

Οἱ εὐρωπαϊκὲς μας γλῶσσες εἶναι, τὸ ἔχω πεῖ μερικὲς φορές, ἡμελληνικὰ ἢ κρυπτοελληνικὰ. Χωρὶς ἐκεῖνες τὶς λέξεις δὲν θὰ μπορούσαμε νὰ ἀνοίξουμε τὸ στόμα μας.

Ἄλλὰ ἡ σύνταξη ἑνὸς μεγάλου λεξικοῦ εἶναι ἐξουθενωτικὴ, πρέπει νὰ ἀσχοληθοῦμε τόσο μὲ τὴν ὑψηλὴ φιλοσοφία τῶν νεοπλατωνικῶν καὶ τόσων ἄλλων, ὅσο καὶ μὲ τοὺς χριστιανοὺς θεολόγους, πού εἶναι τόσο δύσκολοι, ἢ ἀκόμη καὶ μὲ τοὺς μαθηματικούς. Εὐτυχῶς πού σὲ κάποια στιγμή ἐπιπολαιότητος, νομίζω, αὐτοὶ οἱ συγγραφεῖς χαλάρωναν καὶ ἔγραφαν τὶς περιπέτειες τοῦ Διονύσου στὴν Ἰνδία ἢ ἐξυμνοῦσαν τὴ φαλάκρα ἢ τὴ μύγα. Στὴ συνέχεια περνᾶμε στοὺς παπύρους, πού μᾶς μιλοῦν γιὰ τὸ γράμμα πρὸς τὸν πατέρα ἑνὸς παιδιοῦ γιὰ νὰ ζητήσῃ χρήματα, τὴ λίστα τῆς πλύστρας ἢ τὰ προβλήματα κάποιου Ἑλληνα τῆς Αἰγύπτου μὲ τὴν ἐφορεία ἢ μὲ χίλιες νομικὲς υποθέσεις. Καὶ πρέπει νὰ ἀσχοληθοῦμε μὲ τὰ πάντα, τὴ στιγμή πού σήμερα εἴμαστε λιγότεροι στὴ σύνταξη αὐτοῦ τοῦ λεξικοῦ σὲ σχέση μὲ τὸ παρελθόν.

Στὸ τέλος, βρισκόμαστε ὅλοι ἐδῶ. Ἐγὼ εἶμαι πιά συνταξιούχος, ἀλλὰ δὲν μπορῶ νὰ ξεκολλήσω ἀπὸ τὸ λεξικό, οὔτε κι ἄλλοι. Συνεχίζουμε τὴ δουλειά μας.

Πάντως γνωρίζουμε ότι πάντα θα υπάρχουν κριτικές και ότι τὸ ὕλικό και οἱ ἐρμηνεῖες του θα αὐξάνονται. Ὅπως λέμε και στὸν πρόλογο, εἴμαστε ἀνοιχτοὶ σὲ κάθε εἶδους διορθώσεις και ὑποδείξεις. Καί, μὰ και φαίνεται ὅτι δὲν εἶναι πρακτικὸ τὸ σύστημα ἔκδοσης συμπληρωμάτων ἐπὶ συμπληρωμάτων, εἴμαστε διατεθειμένοι νὰ λάβουμε ὑπόψιν μας τὰ νέα δεδομένα και τὶς νέες προτάσεις και νὰ τὰ δημοσιεύσουμε στὸ μέλλον στὸ Διαδίκτυο.

Αὐτὴ τὴν ἔκθεση τοῦ ἔργου μας, τῶν ἀποτελεσμάτων μας και τῶν ἐλπίδων μας γιὰ τὸ μέλλον θέλαμε νὰ τὴ φέρουμε στὴν πόλη τῆς Ἀθήνας, τὴ μητέρα τῶν λεξικογραφικῶν και γραμματικῶν σπουδῶν και τῶσων ἄλλων.

Σὰς εὐχαριστῶ πολὺ γιὰ τὴν προσοχὴ σας.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 10ΗΣ ΙΟΥΝΙΟΥ 2010

ΔΑΡΙΑΗ: ΜΙΑ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΠΡΟΤΑΣΗ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ ΣΤΙΣ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ
κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΥ

Ἡ παρούσα ἀνακοίνωση ἔχει στόχο νά ἐξηγήσει τήν πρόοδο τῶν ἀνθρωπιστικῶν ἐπιστημῶν στό ψηφιακὸ περιβάλλον καί νά ἐνημερώσει γιά τή συμμετοχή τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν σέ ἓνα εὐρωπαϊκὸ πρόγραμμα ποῦ ἀφορᾷ τήν ἔρευνα στίς ἐπιστῆμες αὐτές.

Μετὰ τὸν Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, χάρις στὴν ἐπανάσταση τῆς πληροφορικῆς, ἡ παραδοσιακὴ μέθοδος παραγωγῆς καί μετάδοσης τῆς γνώσης ἔχει ἀρχίσει νά ὑποκαθίσταται ἀπὸ μιὰ νέα μέθοδο. Ἡ ἀξιοποίηση τοῦ ἠλεκτρονικοῦ ὑπολογιστῆ, ἐνὸς μηχανήματος ποῦ μπορεῖ νά δέχεται, νά ἀποθηκεύει καί νά ἐκτελεῖ σειρὲς ἐντολῶν (προγράμματα) γιά ἐρευνητικούς σκοποὺς ἦταν ἡ ἄμεση συνέπεια. Ἐπιστῆμες ὅπως ἡ βιολογία, ἡ φυσικὴ, ἡ ἀστρονομία καί τὰ μαθηματικά ἦσαν ἀπὸ τίς πρῶτες ποῦ ἀξιοποίησαν αὐτὴ τὴ δυνατότητα μὲ μιὰ νέα προσέγγιση στὴν πληροφορία.

Ὡς πρὸς τίς ἀνθρωπιστικὲς ἐπιστῆμες, ἡ νέα αὐτὴ προσέγγιση ἐπέβαλε τὴν ἀναγκαστικὴ εἰσαγωγή τῆς αὐστηρότητας καί τῆς συστηματικῆς μεθοδολογίας, ποῦ χαρακτηρίζουν τίς θετικὲς ἐπιστῆμες, στὴν ἐπίλυση προβλημάτων τὰ ὁποῖα ἀντιμετωπίζονταν μέχρι τώρα μὲ συμπτωματικὸ τρόπο.

Ἡ πρώτη ἐφαρμογὴ αὐτῆς τῆς προσέγγισης ἄρχισε στὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1940, ὅταν ὁ Ἴταλὸς Ἰησουΐτης μοναχὸς Roberto Busa ξεκίνησε τὸ φιλόδοξο ἔργο τῆς πρώτης πλήρους λημματογράφησης τῶν ἔργων τοῦ Θωμᾶ Ἀκβινάτη, τὸν *Index Thomisticus*.

Αυτή ήταν η αρχή ενός νέου επιστημονικού πεδίου που έχει αποκληθεί στα αγγλικά *digital humanities* και αποδίδεται στα ελληνικά με τον άδοξο όρο ψηφιακές ανθρωπιστικές επιστήμες, που σημαίνει τη χρήση της ψηφιακής τεχνολογίας για την αξιοποίηση των πηγών με τρόπους που δεν ήταν νοητοί στο παρελθόν και, ευρύτερα, για την πρόοδο της κατανόησης της ανθρώπινης ύστασης.

Τη δεκαετία του 1960 η επιστήμη αυτή παρουσίαζε ιδιαίτερη άνθηση και κυκλοφόρησε το πρώτο επιστημονικό περιοδικό: *Computers and the Humanities*. Τότε δημιουργήθηκαν τα πρώτα ιδρύματα γλωσσικής και λεξικογραφικής επεξεργασίας κειμένων στην Ευρώπη. Έκτοτε, τα ιδρύματα πολλαπλασιάστηκαν και η διδασκαλία της εισήχθη στην τριτοβάθμια εκπαίδευση.

Ένα νέο ποιοτικό άλμα σημειώθηκε με τη διάδοση του internet και του παγκόσμιου ιστού (*world wide web*) τη δεκαετία του 1990. Η διπλή αυτή επανάσταση στην πληροφορική και την επικοινωνία επηρέασε καθοριστικά όχι μόνο τον τρόπο με τον οποίο μεταδίδεται η γνώση, αλλά και τη μέθοδο και τα μέσα με τα οποία διεξάγεται η έρευνα.

Μεγάλος όγκος πληροφορίας που ενδιαφέρει τους κοινωνικούς επιστήμονες, τους αρχαιολόγους, τους ιστορικούς, τους φιλόλογους—πρωτογενή τεκμήρια, μελέτες, βάσεις δεδομένων, οπτικοακουστικό υλικό—είναι διαθέσιμος στο διαδίκτυο για έρευνητική χρήση.

Έτσι:

1. Σπάνια τεκμήρια προστατεύονται από τη φθορά, καθώς δεν μελετάται το ίδιο το τεκμήριο, αλλά το ψηφιακό υποκατάστατό του,

2. Η πρόσβαση είναι φθηνότερη και ταχύτερη, και, τέλος,

3. Η πρόσβαση και η κριτική αξιολόγηση είναι καθολικότερες.

Πρόκειται για πρόοδο με τη διπλή σημασία του όρου, πρόοδο στην κατάκτηση νέων μέσων και πρόοδο στην προώθηση των όριων της γνώσης, της παραγωγής νέας γνώσης.

Για την έρευνητική κοινότητα των ανθρωπιστικών επιστημών η ψηφιακή τεχνολογία επιτρέπει τη χρήση νέων εργαλείων και μεθόδων, που σε πολλές περιπτώσεις αναπτύχθηκαν για τις ανάγκες άλλων επιστημών. Έχει επιφέρει καινοτομία και στον τρόπο με τον οποίο διεξάγεται η έρευνα, καθώς επιτρέπει την αλληλεπίδραση μεταξύ ανθρώπων, μεθοδολογικών εργαλείων και δεδομένων. Για παράδειγμα ο έρευνητής μπορεί να μελετήσει ένα αντικείμενο σε μία συλλογή, να το συσχετίσει με άλλα αντικείμε-

να, να επαναχρησιμοποιήσει υπάρχοντα έρευνητικά δεδομένα, να συζητήσει έρευνα εν εξέλιξει, να συντάξει και να δημοσιεύσει τή μελέτη του, και, τέλος, πράγμα εζ' ίσου σημαντικό, να εξασφαλίσει ότι ή εργασία του θα διατηρηθεί στο μέλλον.

Βρισκόμαστε πλέον μπροστά σέ έναν υποχρεωτικό έναγκαλισμό έρευνας και τεχνολογίας, καθώς ή νέα έρευνητική μεθοδολογία απαιτεί:

- τεχνολογική εξειδίκευση, τήν όποία δέν διαθέτουν οι ίδιοι οι έρευνητές, και
- επένδυση πόρων, ή όποία προϋποθέτει συντονισμένες πολιτικές από φορείς, κράτη και υπερκρατικούς μηχανισμούς.

Η είσαγωγή τής ψηφιακής τεχνολογίας, ενώ έχει διευκολύνει τó έργο του έρευνητή, τó έχει κάνει και πιό σύνθετο, καθώς στα παλιά προβλήματα έχουν προστεθεί και νέα:

- Τó ψηφιοποιημένο υλικό δέν είναι πάντα έγγραμμένης αυθεντικότητας,
- Υπόκειται σέ καταστροφή ή τεχνολογική απαξίωση λόγω έλλιπους επιμέλειας,
- Ό έρευνητής χρειάζεται πρόσθετες δεξιότητες για να λειτουργήσει σέ ψηφιακό περιβάλλον,
- Στην κοινή επιστημονική συνείδηση μία ψηφιακή δημοσίευση δέν θεωρείται ακόμη επιστημονική δημοσίευση.

Όλα αυτά τά προβλήματα φιλοδοξει να αντιμετωπίσει τó DARIAH. DARIAH σημαίνει Digital Research Infrastructure for the Arts and Humanities. Στόχος αυτής τής ευρωπαϊκής υποδομής, τής όποίας ή δημιουργία θα αρχίσει εντός του 2011, είναι να παράσχει μία συνολική ύπηρεσία, μέσα στην όποία ό έρευνητής:

- θα έχει πρόσβαση στα ψηφιακά αντικείμενα,
- θα διαθέτει εργαλεία για τήν επεξεργασία τους και για τήν επικοινωνία και συνεργασία με άλλους έρευνητές, και
- θα μπορεί να συντάσσει και να δημοσιεύει τics μελέτες του.

Έτσι, αυτή ή ύποδομή:

- θα ένοποιήσει πρωτοβουλίες έθνικων ύποδομων, στις χώρες όπου τέτοιες ύποδομές έχουν αναπτυχθεί, και θα ενθαρρύνει τή δημιουργία τους στις χώρες όπου δέν υπάρχουν,
- θα παράσχει έναν χώρο επικοινωνίας και συνεργασίας των έρευνητων,

- θα εξασφαλίσει έναν χώρο πειραματισμῶν καὶ καινοτομίας,
- θα ἀναλάβει ἐκπαιδευτικές καὶ συμβουλευτικές ὑπηρεσίες.

Στὴν παρούσα φάση, δεκατέσσερις φορεῖς ἀπὸ δέκα χώρες ἐτοιμάζουν τὴ μελέτη γιὰ τὶς προδιαγραφές αὐτῆς τῆς ὑποδομῆς. Ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, μετέχουν ἡ Ἀκαδημία, Ἀθηνῶν καὶ ἡ Μονάδα Ψηφιακῆς Ἐπιμέλειας τοῦ Ἐρευνητικοῦ Κέντρου Ἀθηνᾶ.

Τὰ μέλη τῆς ομάδας, πέρα ἀπὸ τὴ συμβολὴ τους στὴ μελέτη, καλοῦνται νὰ πείσουν τὴν Πολιτεία νὰ ἐπενδύσει στὴν εὐρωπαϊκὴ ὑποδομὴ, ἔτσι ὥστε οἱ Ἕλληνες ἐρευνητὲς τῶν ἀνθρωπιστικῶν ἐπιστημῶν νὰ τὴν ἀξιοποιήσουν γιὰ τὴν παραγωγὴ νέας γνώσης.

Γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτό, μὲ χρηματοδότηση τῆς Γενικῆς Γραμματείας Ἐρευνας καὶ Τεχνολογίας ἀπὸ τὸ ΕΣΠΑ, ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ἔχει συγκροτήσει δίκτυο μὲ τὴν ἐπωνυμία «Δίκτυο Ὑποδομῶν γιὰ τὴν Ἐρευνα στὶς Ἀνθρωπιστικές Ἐπιστῆμες» (ΔΥΑΣ), στὸ ὁποῖο μετέχουν, ἐπίσης, τὸ Ἐρευνητικὸ Κέντρο Ἀθηνᾶ, τὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, τὸ Ἐθνικὸ Ἰδρυμα Ἐρευνῶν, τὸ Ἰδρυμα Τεχνολογίας καὶ Ἐρευνας, τὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ, ἡ Ἀνωτάτη Σχολὴ Καλῶν Τεχνῶν καὶ τὸ Ἐθνικὸ Μετσόβιο Πολυτεχνεῖο.

Ἡ ἑλληνικὴ ἐρευνητικὴ κοινότητα μπορεῖ, μὲ τὴν ἀπαιτούμενη κρατικὴ στήριξη, νὰ ὠφεληθεῖ ἀπὸ τὴ συμμετοχὴ της στὴν εὐρωπαϊκὴ ἐρευνητικὴ ὑποδομὴ DARIAH γιὰ νὰ προωθήσει τὴ συνεργασία ὅσων ὑπηρετοῦν τὶς ἀνθρωπιστικές ἐπιστῆμες, τόσο ἀπὸ τὴ σκοπιὰ αὐτοῦ τοῦ γνωστικοῦ πεδίου ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ψηφιακῆς ἐπιστῆμης.

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 26ΗΣ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2010

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ
κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΥ

Ὁ ἑορτασμός τῆς 28ης Ὀκτωβρίου 1940 φέρει στή μνήμη ὄλων τὸ πολεμικὸ ἔπος πού ἀνήγαγε τὴν Ἑλλάδα σὲ πρωταγωνιστὴ τῆς διεθνούς ζωῆς. Τότε, σὲ μιὰ σπάνια ἔξαρση «πάθους γιὰ τὴν ἐλευθερία» –κατὰ τὴν ἔκφραση τοῦ Ἄγγελου Τερζάκη–, οἱ Ἕλληνες ἔκαμψαν τὸν ὑπερφιάλο ἐχθρὸ καὶ προσέδωσαν διαφορετικὴ τροπὴ στὴν ἐξέλιξη τῆς παγκόσμιας σύρραξης, ἀνατρέποντας τὴ δυσμενὴ ἰσορροπία στὸν εὐρύτερο χῶρο τῶν Βαλκανίων καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου, συμβάλλοντας ἀποφασιστικὰ στὴν ἤττα τῆς ναζιστικῆς Γερμανίας στὴ Ρωσία, συντελώντας στὴν ὑποβάθμιση τοῦ φασιστικοῦ καθεστῶτος. Κατέδειξαν ἐμφαντικὰ, ἀκόμη, ὅτι τὸ πνεῦμα τῆς ἐθνικῆς ὁμοψυχίας προσφέρεται ὡς ἀποτελεσματικὸ μέσο γιὰ τὴν ὑπέρβαση κάθε ἐμποδίου πού θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ ὀρθώσει ἢ διεθνῆς συγχυρία.

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν τιμᾷ, ὅπως ὀφείλει, τοὺς θρυλικούς ἀγωνιστές. Στις 25 Μαρτίου, ἤδη, τοῦ 1941 ἀπένευμε τὸ χρυσὸ μετάλλιο «δι' ἀρετὴν καὶ αὐτοθυσίαν» στὶς Ἐνοπλίες Δυνάμεις τοῦ ἔθνους. Τιμᾷ ὅμως, ἀκόμη, καὶ τοὺς ἥρωικούς νεκρούς, οἱ ὁποῖοι δὲν ἔχουν τύχει τῶν ἐπιβεβλημένων ταφικῶν τιμῶν στὸ ἀλβανικὸ ἔδαφος. Πράξις ἀνιερὴ καὶ ἀνόσια ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους ἤδη χρόνους! Ἡ Ἀντιγόνη ὑποδεικνύει πάντοτε τὸ καθῆκον μας. Μνημεῖο λόγου ἀξεπέραστο, ὁ «Ἐπιτάφιος» ἐκφωνήθηκε πρὸς τιμὴν ἀκριβῶς τῶν πεσόντων κατὰ τὸ πρῶτο ἔτος τοῦ Πελοποννησιακοῦ Πολέμου· καὶ εἶναι γνωστὴ ἢ καταδίκη σὲ θάνατο τῶν Ἀθηναίων στρατηγῶν πού, νικητὲς στὴ ναυμαχία τῶν Ἀργινουσῶν, δὲν περισυνέλεξαν τοὺς ναυαγούς καὶ τοὺς νεκρούς· ἀκόμη καὶ ὅσοι Πέρσες ἔπεσαν στὸ πεδίο τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνα –πού ἑορτάζουμε αὐτὲς τὶς ἡμέρες– τάφηκαν ἀπὸ τοὺς νικητὲς.

Χαιρετίζουμε ὅσα πρῶτα βήματα ἔγιναν πρὸς τὴν ὀρθὴν κατεύθυνση. Χάρις στὴν ἐνθαρρυντικὴ συμπαράσταση τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Τιράνων καὶ πάσης Ἀλβανίας Ἀναστασίου, ἐπίτιμου μέλους τῆς Ἀκαδημίας, χάρις στὴν εὐγενὴ πρόθεση τῶν δύο κυβερνήσεων, Ἑλλάδος καὶ Ἀλβανίας, χάρις ἀκόμη καὶ στὶς ἐνέργειες τῶν δύο κοινοβουλίων, ἔχει συντελεστῆ ἔργο θετικό. Χαιρόμαστε γιὰ τὴ συμβολικὴ παρουσία —σήμερα ἐδῶ— τοῦ Γεωργίου Σούρλα, τέως Ἀντιπροέδρου τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων, ἐνὸς τῶν πρωταγωνιστῶν στὴν προσπάθεια αὐτή, ὁ ὁποῖος ὄχι μόνον καταγράφει τὴ συγκεκριμένη πορεία, ἀλλὰ καὶ ἔχει υπογραμμίσει τὴν ἀνάγκη γιὰ τὴν ἀνέγερση στοῦ ἡρωικῆ Καλπάκι μνημείου ἀντάξιου τῆς νίκης τοῦ 1940 καὶ τῆς τιμῆς ποὺ ὀφείλεται στοὺς συντελεστές της.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

«ΤΟ ΠΛΑΤΥ ΠΟΤΑΜΙ»

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ κ. ΘΑΝΑΣΗ ΒΑΛΤΙΝΟΥ

Ἐορτάζουμε τὴν 70ῆ ἐπέτειο μιᾶς μεγάλης ἡμέρας. Τιμοῦμε τὴ μνήμη ὄλων ἐκείνων πού σέ μιὰ δύσκολη στιγμή γιὰ τὸν κόσμο στάθηκαν ὄρθιοι μπροστὰ στὴν Ἱστορία. Ὁ πόλεμος τοῦ 1940 γιὰ τοὺς Ἕλληνες ἦταν ἀδίκος καὶ ἀπρόκλητος.

Ἀντίθετα μὲ ὅσα διαλαλοῦσαν οἱ σχετικὲς ἀφίσες τῶν ἔγχρωμων τσολιάδων μὲ τὰ φουντωτὰ τσαρούχια, οἱ ἄντρες πού ἔτρεξαν νὰ πολεμήσουν γιὰ νὰ ὑπερασπίσουν τὰ σπίτια τους, τίς γυναῖκες τους καὶ τὰ παιδιά τους δὲν ἦσαν γίγαντες. Ἦσαν συνηθισμένοι ἄνθρωποι, βιοπαλαιστὲς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καὶ κατὰ κανόνα μέτριοι στὸ ἀνάστημα. Ἀπὸ τὴ στόφα δηλαδὴ τῶν ἀληθινῶν ἡρώων, μὲ ἐπίγνωση τῶν κινδύνων καὶ τῶν πιθανῶν συνεπειῶν τῆς προθυμίας τους. Τὸ μόνο πού ἴσως δὲν ἔξεραν τότε εἶναι ὅτι μαζί μὲ τὰ σπίτια, τίς γυναῖκες καὶ τὰ παιδιά τους ὑπεράσπιζαν κάτι ἀκόμα: αὐτὸ πού σήμερα ὀνομάζουμε πνεῦμα τῆς Εὐρώπης.

Τὰ ἱστορικὰ γεγονότα εἶναι δεδομένα. Αὐτὸ πού ποικίλλει εἶναι ἡ ἐρμηνεία τους. Ὡς τίς ἀρχὲς τοῦ φθινοπώρου τοῦ 1940 ἡ Εὐρώπη ὁλόκληρη, σχεδόν, βρίσκεται ὑπὸ τὴν κατοχὴ τῆς Γερμανίας. Οἱ θρίαμβοι τοῦ Χίτλερ ὀξύνουν τίς κατακτητικὲς διαθέσεις τοῦ Μουσολίνι. Ἡ Ἑλλάδα ἀποτελεῖ ἕναν θαυμάσιο στόχο. Οἱ ἐλληνοϊταλικὲς σχέσεις, στὸν 20ὸ αἰῶνα καὶ μέχρι τότε, ὑπῆρξαν πάντα προβληματικὲς.

Ἡ κατάληψη τῆς Δωδεκανήσου τὸ 1912, ἡ ἀντιδραστικὴ συμπεριφορὰ τῆς Ἰταλίας στὴν παρουσία τῶν ἐλληνικῶν στρατευμάτων στὴν Ἰωνία τὸ 1919 καὶ ἐντεῦθεν, ὁ βομβαρδισμὸς καὶ ἡ κατάληψη γιὰ λίγο τῆς Κέρκυρας τὸ 1923, μὲ πρόσχημα τὴ δολοφονία τοῦ στρατηγοῦ Τελλίνι σὲ ἐλληνικὸ δῆθεν ἔδαφος, ἡ σταθερὴ ὑποστήριξη τῶν ἀλβανικῶν θέσεων γιὰ τὴν Ἠπειρο εἶναι χαρακτηριστικὰ παραδείγματα.

Ἡ μεγαλομανία τοῦ Μουσολίνι εἶναι ἀσυγκράτητη. Χρειάζεται ἕναν στρατιωτικὸ θρίαμβο. Ἡ μικρὴ Ἑλλάδα πρέπει νὰ ἐξαναγκαστεῖ σὲ πόλεμο. Ἀρχίζουν ἔτσι μεθοδικὰ οἱ προκλήσεις. Στις 12 Ἰουλίου 1940, τὸ «Ἐβρίων», βοηθητικὸ πλοῖο τοῦ στόλου πού ἐφοδιάζει τοὺς φάρους, βομβαρδίζεται στὸν κόλπο τοῦ Κισσάμου τῆς Κρήτης ἀπὸ τρία ἰταλικά ἀεροπλάνα. Τὸ ἀντιτορπιλικὸ «Ἰδρα», πού πλέει σὲ κεῖνα τὰ νερά, σπεύδει πρὸς βοήθειά του. Δέχεται κι αὐτὸ ἐπίθεση

βομβῶν. Ἀπαντάει μὲ τὰ ἀντιαεροπορικά του πυροβόλα. Τὰ ἀεροπλάνα ἀπομακρύνονται. Στις 16 Ἰουλίου τέσσερα ἑλληνικά ὑποβρύχια πού ναυλοχοῦν στὸ λιμάνι τῆς Ἰτέας δέχονται ἐπίθεση ἀπὸ ἀέρος. Ἀνεπιτυχῆ. Στις 30 τοῦ ἴδιου μήνα, στὸ λιμάνι τῆς Ναυπάκτου, βομβαρδίζονται, τὸ ἴδιο ἀνεπιτυχῶς, τὰ ἀντιτορπιλικά «Βασιλεὺς Γεώργιος» καὶ «Βασίλισσα Ὑλγα». Εἶναι οἱ πλέον σύγχρονες μονάδες τοῦ βασιλικοῦ, τότε, ναυτικοῦ. Τέσσερις μέρες ἀργότερα, στις 2 Αὐγούστου 1940, ἰταλικὸ ἀεροπλάνο προερχόμενο ἀπὸ τὸν Κορινθιακὸ κόλπο θὰ βυθίσει μὲ ἕξι βόμβες πλοίαριο τῆς οἰκονομικῆς ἀστυνομίας, τὴν τελωνειακὴ ἀκτοφυλακίδα Α6, πού ἔπλεε ἀνάμεσα Σαλαμίνα-Αἴγινα. Τὸ ἀεροπλάνο πετοῦσε ἀνεξέλεγκτα στὸν ἑλληνικὸ ἐναέριον χῶρον.

Τὰ περιστατικὰ αὐτὰ δὲν εἶναι τὰ μόνα. Συνοδεύονται ἀπὸ πολιτικοῦ χαρακτῆρα προκλήσεις. Ὁ ἐλεγχόμενος ἰταλικὸς Τύπος κατηγορεῖ σταθερὰ τὴν Ἑλλάδα ὅτι παραβιάζει τὴν οὐδετερότητά της. Τὸ φασιστικὸ καθεστῶς ὑποδαυλίζει τὴ δημιουργία θέματος Τσάμηδων. Ὁ ὑπουργὸς ἐξωτερικῶν Τσιάνο, μὲ τρόπους προσβλητικούς, ἀπαιτεῖ τὴν ἀνάκληση διπλωματικῶν ὑπαλλήλων (περίπτωση προζένου στὴν Τεργέστη Σκάρπα π.χ.) μὲ συχνὰ φαιδρὲς αἰτιολογίες.

Οἱ προκλήσεις αὐτὲς κορυφώνονται στις 15 Αὐγούστου. Στις 9 ἐκεῖνου τοῦ μήνα ὁ ὑφυπουργὸς ναυτικῶν, ὑποστράτηγος ἐ.ἀ. Ἴπποκράτης Παπαβασιλείου, μὲ σῆμα του στὸν κυβερνήτη τοῦ εὐδρόμου «Ἑλλη», τὸν διατάσσει νὰ πλεύσει στὴν Τῆνο, γιὰ νὰ ἐκπροσωπήσει τὴν ἑλληνικὴ πολιτεία στὴ μεγάλη γιορτὴ τῆς Παναγίας. Ἡ συμμετοχὴ τοῦ πολεμικοῦ ναυτικοῦ στὸν ἐορτασμὸ εἶχε καθιερωθεῖ μὲ βασιλικὸ διάταγμα ἀπὸ 1.12.1936, τῆς δικτατορικῆς κυβερνήσεως Μεταξᾶ. Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ στόλου ναύαρχος Καββαδίας ἐκφράζει σοβαρὲς ἀντιρρήσεις γιὰ τὴν ἀπόφαση αὐτή, χωρὶς πάντως νὰ καταφέρει τὴν ἀκύρωσή της.

Τὸ εὐδρομο «Ἑλλη», παλαιὸ, ναυπηγημένον πρὶν ἀπὸ τὸν Α' παγκόσμιον πόλεμον, τὸ 1913, εἶχε ὡστόσο μετασκευαστεῖ ριζικὰ στὴ Γαλλία κατὰ τὰ ἔτη 1925-1927 καὶ ἀποτελεῖ μιά ἀπὸ τίς λίγες ὑπολογίσιμες μονάδες τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου. Καταπλέει στὴν Τῆνον στις 06.25', τὸ πρωὶ τῆς 15ης Αὐγούστου. Φέρει μεγάλο σημαϊοστολισμὸ. Τὸ ἐπιτελεῖο του, μὲ μεγάλη ἐπίσης στολὴ, ἐτοιμάζεται νὰ συμμετάσχει στὴν τελετὴ, ἐνῶ τὸ ἄγλημα γιὰ τὴν ἀπόδοση τιμῶν, ἀποτελούμενον ἀπὸ 40 ἄντρες, περιμένει τὴ διαταγὴ ἀποβίβασης. Στις 08.25' ὁ ὑποκελευστὴς Κατσαῖτης, ἐπικεφαλῆς τῆς μιᾶς ὁμοχειρίας τῶν ἀντιαεροπορικῶν, διακρίνει μὲ τίς διόπτρες του σὲ ἀπόσταση 500 περίπου μέτρων ἓνα περισκόπιο ὑποβρυχίου. Διακρίνει ἐπίσης τὸ ἴχνος μιᾶς τορπίλης πού κατευθύνεται πρὸς τὸ

«Ἑλλη». Σημαίνει συναγεμὸ μὲ κραυγὲς ἀλλὰ εἶναι ἀργά. Τὸ «Ἑλλη» θὰ χτυπηθεῖ καίρια στὰ ὕψαλά του.

Μετὰ τὴν πρώτη τορπίλη, δύο ἀκόμα ποὺ προορίζονταν γιὰ τὰ ἐπιβατηγὰ «Ἑσπερος», «Ἑλση» καὶ «Σοφία», ποὺ βρίσκονταν μέσα στὸ λιμάνι, ἀστοχοῦν προσκρούοντας στὸν λιμενοβραχίονα.

Μία ὥρα καὶ πενήντα πέντε λεπτά μετὰ τὸν τορπιλισμὸ του, καὶ παρὰ τὶς σύντονες προσπάθειες ρυμούλκησής του πρὸς τὴν ξηρά, τὸ «Ἑλλη» θὰ βυθιστεῖ στίς 10.20'.

Ἀπώλειες: 9 νεκροί, 24 τραυματίες. Σὲ ἕκτακτο ἀνακοινωθὲν γιὰ τὸ περιστατικὸ τὸ ὑπουργεῖο ναυτικῶν δηλώνει: «ἐβλήθη διὰ τορπιλῶν ἀγνώστου ἐθνικότητος ὑποβρυχίου». Τὸ πανελλήνιο παγώνει. Καὶ ὀργίζεται. Ὁ δικτάτορας Μεταξᾶς, ἀμέσως μετὰ τὴν ἐνημέρωσή του, θὰ διατάξει ὁ ἑορτασμὸς νὰ μὴν ἀναβληθεῖ. Ἡ διακρίβωση τῆς ταυτότητος τῶν τορπιλῶν ἦταν περίπου ἄμεση. Τὰ θραύσματά τους ποὺ μαζεύτηκαν ἀπὸ τὸν βυθὸ τῆς θάλασσας μαρτύραγαν ὅτι ἦσαν ἰταλικῆς κατασκευῆς καὶ προέρχονταν ἀπὸ τὸ ἰταλικὸ ἐπίσης ὑποβρύχιο «Delfino». Σήμερα μπορεῖ νὰ τὰ δεῖ κανεὶς στὸ ὑπόγειο τοῦ ναοῦ τῆς πολιούχου Παναγίας τῆς Τήνου ἐκτεθειμένα σὲ εἰδικὸ χῶρο.

Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ ἀποσιωπήθηκαν. Δημοσιοποιήθηκαν μὲ καθυστέρηση ἀρκετῶν ἡμερῶν τὴν Τετάρτη 30 Ὀκτωβρίου, ὅταν πιά δὲν ὑπῆρχε λόγος νὰ κρατιοῦνται ἀπόρητα. Ὁ πόλεμος εἶχε ξεσπάσει. Ἐκείνη τὴν Τετάρτη ὁ Μεταξᾶς εἶχε καλέσει τοὺς ἰδιοκτῆτες καὶ ἀρχισυντάκτες τοῦ ἀθηναϊκοῦ Τύπου στὸ στρατηγεῖο τῆς Μεγάλης Βρετανίας. Τοὺς διάβασε ἓνα τετρασέλιδο κείμενο γραμμένο ἀπὸ τὸν ἴδιο, ἐξηγώντας κυρίως γιὰτὶ καὶ πῶς ἔφτασε ἡ Ἑλλάδα στὸν πόλεμο. Τὸ κείμενο ἔχει ἐξαιρετικὸ ἐνδιαφέρον. Ἀκόμα καὶ ὡς ψυχογράφημα τοῦ ἴδιου τοῦ Μεταξᾶ. Σᾶς διαβάζω τὴν ἀρχή του:

«Κύριοι, ἔχω λογοκρισίαν καὶ ἡμπορῶ νὰ σᾶς ὑποχρεώσω νὰ γράφετε μόνον ὅ,τι θέλω. Αὐτὴν τὴν ὥρα ὅμως δὲν θέλω μόνον τὴν πένα σας. Θέλω καὶ τὴν ψυχὴν σας. Γι' αὐτὸ σᾶς ἐκάλεσα σήμερα γιὰ νὰ σᾶς μιλήσω μὲ χαρτιὰ ἀνοιχτά. Θὰ σᾶς εἰπῶ τὰ πάντα. Θὰ σᾶς εἰπῶ ἀκόμα καὶ τὰ μεγάλα μου πολιτικὰ μυστικά. Θέλω νὰ ξέρετε καὶ σεῖς ὅλα τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἐθνικὴν μας περιπέτεια ὥστε νὰ γράφετε, ὅχι συμμορφούμενοι πρὸς τὰς ὁδηγίας μου ἀλλὰ ἐμπνεόμενοι εἰς τὴν προσωπικὴν σας πίστην ἀπὸ τὴν γνῶσιν τῶν πραγμάτων. Σᾶς ἀπαγορεύω νὰ ἀνακοινώσετε σχετικὰ τὸ παραμικρὸν σὲ ὅποιονδήποτε. Ἀπολύτως καὶ γιὰ οἰονδήποτε λόγον. Κάθε παράβασις αὐτῆς τῆς ἐντολῆς μου θὰ ἔχει διὰ τὸν ὑπεύθυνον —καὶ νὰ εἴστε βέβαιοι ὅτι θὰ εὑρεθεῖ ὁ ὑπεύθυνος— τὰς συνεπείας τὰς ὁποίας πρέπει νὰ ἔχει σὲ πόλεμο ζωῆς ἢ θά-

νάτου τοῦ ἔθνους ἢ προδοσία ἐνὸς μεγάλου μυστικοῦ, ἔστω κι ἂν αὐτὸ ἔγινε ἀπὸ ἀφέλεια, χωρὶς τὴν παραμικρὴ κακὴν πρόθεσι. Φυσικὰ ἔχω τὸν λόγον σας».

Ὁ Μεταξᾶς, προσπαθώντας νὰ κερδίσει χρόνο γιὰ νὰ ὀλοκληρώσει τὶς προετομασίες πολέμου, ἀπέφευγε νὰ ἀντιδράσει στὶς ἀπροσχημάτιστες πιὰ προκλήσεις. Εἶναι χαρακτηριστικὸς ὁ διάλογος μὲ τὸν στρατηγὸ Πιτσιάκα ὅπως τὸν καταγράφει ὁ Ἅγγελος Βλάχος, νεαρὸς ὑπάλληλος τοῦ ὑπουργείου ἐξωτερικῶν τότε, στὸ βιβλίο του *Μιά φορά κι ἓναν καιρὸ ἓνας διπλωμάτης*. Γίνεται ἀκριβῶς μετὰ τὸν τορπιλισμὸ τῆς «Ἑλλης».

«Πιτσιάκας: Κύριε πρόεδρε, θὰ διατάξετε ἐπιτέλους ἐπιστράτευση;

Μεταξᾶς: Ἄκουσε, Πιτσιάκα. Δὲν κινδυνεύεις ἐσὺ νὰ σὲ βγάλει ἡ Ἱστορία προδότη. Ἄν διατάξω ἐπιστράτευση τώρα, γιὰ κάθε στρατιώτῃ πού θὰ στέλνω στὰ σύνορα ὁ Μουσολίνι θὰ στέλνει δύο καὶ τότε ἡ ἐλάχιστη ἐλπίδα πού ἔχουμε νὰ μὴν ἐπιτύχει τὸ σχέδιό τους θὰ ἐξατμισθεῖ».

Ἡ μικρὴ δοκιμαζόμενη Ἑλλάδα προσπαθεῖ νὰ ἰσοροπήσει σὲ ἓνα τεταωμένο σκοινί.

Ὁ τορπιλισμὸς καὶ ἡ βύθιση τῆς «Ἑλλης» ἦταν μιὰ ἀτιμία. Ὁ Ἐμμανουέλε Γκράτσι, πρεσβευτὴς τῆς Ἰταλίας ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ στὴν Ἀθήνα, ἐπιλέγει στὸ βιβλίο του *Ἡ ἀρχὴ τοῦ τέλους*: «Ἡ ἰταλικὴ κυβέρνησις μποροῦσε νὰ ὑπερφηφανέται γιατί εἶχε κατορθώσει μὲ αὐτὸν τὸν τορπιλισμὸ νὰ συσπειρώσει σὲ μιὰ ἀρραγὴ ψυχικὴ ἐνότητα ἓναν λαὸ βαθιὰ διαιρεμένο ἀπὸ ἀγεφύρωτες πολιτικὲς διαφορὲς καὶ ἀπὸ βαθιὰ καὶ παλιὰ πολιτικὰ μίσση, προκαλώντας τὴ γενναία καὶ ἀκλόνητη ἀπόφασή του νὰ πεθάνει ἐν ἀνάγκῃ γιὰ τὴν πατρίδα του».

Ἀκριβῶς ἓναν μῆνα ἀργότερα θὰ ἀκολουθήσει μιὰ δεύτερη, πολὺ μεγαλύτερη ἀτιμία, γιατί αὐτὴ θὰ συντελεστεῖ σὲ ἓνα πολιτικό-θεσμικὸ ἐπίπεδο. Ἡ ἐν λόγω ἀτιμία θὰ ἔρθει στὸ φῶς μὲ καθυστέρηση τεσσάρων ἐτῶν.

Στις 18 Ἰουλίου 1944, μετὰ τὴν κατάρρευση τῆς Ἰταλίας, θὰ δημοσιευθοῦν στὴν ἐφημερίδα τῆς Ρώμης *Il Tempo* τὰ πρακτικὰ ἐνὸς συμβουλίου πού συγκλήθηκε στὸ Pallazzo Venezia καὶ στὸ ὁποῖο ἀποφασίστηκε ἡ ἡμερομηνία ἐπίθεσης κατὰ τῆς Ἑλλάδος.

Ἀντιγράφω:

«Ἀπόρρητο πρακτικὸ τῆς σύσκεψης πού ἔλαβε χώρα στὸ γραφεῖο τοῦ Ντοῦτσε στὸ Pallazzo Venezia τὴν 15ῃ Ὀκτωβρίου 1940, ὥρα 11ῃ πρωινῆ. Στενογραφημένο πρακτικὸ. Παρόντες: Ὁ Ντοῦτσε, οἱ ἐξοχότητες Τσιάνο, Μπαντόλιο, Σόντου, Ἰακομίνι, Ροάττα, Βισκόντι-Πράσκα.

Γραμματέας, ἀντισυνταγματάρχης Τρομπέτι.

ΝΤΟΥΤΣΕ: Σκοπός τῆς παρούσας συσκέψεως εἶναι νὰ καθοριστῆ ὁ τρόπος διεξαγωγῆς τῆς ἐπιχειρήσεως πού ἀποφάσισα νὰ ἀναλάβω κατὰ τῆς Ἑλλάδος. Ἡ ἐπιχείρηση αὐτὴ σὲ μιὰ πρώτη φάση πρέπει νὰ ἔχει ναυτικούς καὶ χερσαίους στόχους. Οἱ ἐδαφικοὶ στόχοι θὰ πρέπει νὰ μᾶς ὀδηγήσουν στὴν κατάληψη ὁλοκλήρου τοῦ νοτίως τῆς ἀλβανικῆς ἀκτῆς χώρας. Δηλαδή τὴν κατάληψη τῶν νήσων Ζακύνθου, Κεφαλληνίας, Κερκύρας, καθὼς καὶ τὴν κατάκτηση τῆς Θεσσαλονίκης. Ὅταν θὰ ἐπιτύχουμε τοὺς σκοποὺς αὐτοὺς, θὰ ἔχουμε βελτιώσει τίς θέσεις μας στὴ Μεσόγειο ἔναντι τῶν Ἄγγλων.

Σὲ μιὰ δευτέρη φάση ἢ καὶ παράλληλα μὲ τίς ἐπιχειρήσεις αὐτές, θὰ ἐπιδιώξουμε τὴν ὀλοσχερὴν κατάληψη τῆς Ἑλλάδος γιὰ νὰ τὴ θέσουμε ἐκτὸς μάχης καὶ γιὰ νὰ βεβαιωθούμε ὅτι ὑπὸ ὁποιοσδήποτε συνθήκης θὰ παραμείνει στὸν δικό μας πολιτικοοικονομικὸ χῶρο. Ἀφοῦ καθόρισα ἔτσι τὸ ζήτημα, καθόρισα καὶ τὴν ἡμερομηνία, πού, κατὰ τὴ γνώμη μου, δὲν μπορεῖ νὰ ἀναβληθεῖ οὔτε κατὰ μιὰ ὥρα, δηλαδή τὴν 26ῆ τοῦ τρέχοντος μηνός. Εἶναι μιὰ ἐπιχείρηση πού ὠρίμασε μέσα μου ἐπὶ μακρόν, μῆνες καὶ μῆνες πρὶν ἀπὸ τὴν εἰσόδό μας στὸν πόλεμο, καὶ πρὶν ἀκόμα ἀπὸ τὴν ἐναρξὴ τοῦ πολέμου. Ἡ ἡμερομηνία ἐναρξέως τῶν ἐπιχειρήσεων μπορεῖ νὰ ἐπισπυσθεῖ ἀλλὰ ὄχι καὶ νὰ καθυστερήσει.

ΒΙΣΚΟΝΤΙ-ΠΡΑΣΚΑ (διοικητὴς ἰταλικῶν δυνάμεων στὴν Ἀλβανία): Τὸ ἠθικὸ τοῦ στρατεύματος εἶναι πολὺ ὑψηλό, ὁ ἐνθουσιασμὸς ἐπίσης. Δὲν εἶχα ποτέ λόγους νὰ παραπονοῦμαι γιὰ τὰ στρατεύματα στὴν Ἀλβανία. Ἡ μοναδικὴ ἐκδήλωση ἀπειθαρχίας πού διαπίστωσα ὀφείλετο στὴν ὑπερβολικὴ ἀδημονία ἀξιωματικῶν καὶ στρατιωτῶν νὰ βαδίσουν πρὸς τὴ μάχη.

ΝΤΟΥΤΣΕ: Πόσες δυνάμεις ἔχετε;

ΒΙΣΚΟΝΤΙ-ΠΡΑΣΚΑ: Περίπου 70.000 ἄνδρες, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ εἰδικὰ τάγματα. Σὲ σύγκριση μὲ τὰ στρατεύματα πού ἔχουμε ἀπέναντί μας, περίπου 30.000 ἄνδρες, ἔχουμε μιὰ ὑπεροχὴ 2 πρὸς 1.

ΝΤΟΥΤΣΕ: Καὶ ὅσον ἀφορᾷ τὰ μέσα: ἄρματα μάχης, ἄμυνα τοῦ ἐχθροῦ;

ΒΙΣΚΟΝΤΙ-ΠΡΑΣΚΑ: Ἡ μόνη ἀνησυχία προέρχεται ἀπὸ τὴ βοήθεια πού θὰ μπορούσε νὰ δοθεῖ στὸν ἀντίπαλο ἀπὸ τὴν ἀγγλικὴ ἀεροπορία. Γιατὶ ἡ ἑλληνικὴ εἶναι ἀνύπαρκτη. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ μέτωπο τῆς Θεσσαλονίκης.

ΝΤΟΥΤΣΕ: Ἡ ἐπίθεση κατὰ τῆς Θεσσαλονίκης εἶναι σπουδαία γιατί πρέπει νὰ ἐμποδίσουμε νὰ γίνῃ ἀγγλικὴ βάση.

ΒΙΣΚΟΝΤΙ-ΠΡΑΣΚΑ: Γιὰ τὴν ἐπιχείρηση αὐτὴ χρειάζεται κάποιον χρονικὸ διάστημα.

ΝΤΟΥΤΣΕ: Πάντως μπορούμε νὰ ἐμποδίσουμε τοὺς Ἄγγλους νὰ ἀποβιβα-

σθούν στη Θεσσαλονίκη. Είναι βασικό να σταλούν και σ' αυτό το μέτωπο δύο μεραρχίες, γιατί θα μπορούσε έτσι να προκληθεί βουλγαρική επέμβαση.

ΒΙΣΚΟΝΤΙ-ΠΡΑΣΚΑ: Και για την έναρξη της προελάσεώς μας προς την Αθήνα τα πάντα εξαρτώνται από την κατάληψη της Ήπειρου και του λιμένος της Πρεβέζης.

ΝΤΟΥΤΣΕ: Και την κατάληψη των τριών νήσων Ζακύνθου, Κεφαλληνίας και Κερκύρας.

ΒΙΣΚΟΝΤΙ-ΠΡΑΣΚΑ: Ασφαλώς.

ΝΤΟΥΤΣΕ: Οί επιχειρήσεις αυτές πρέπει να διεξαχθούν συγχρόνως. Γνωρίζετε ποιο είναι το ήθικόν των Ελλήνων στρατιωτών;

ΒΙΣΚΟΝΤΙ-ΠΡΑΣΚΑ: Είναι άνθρωποι που δέν τους άρέσει να μάχονται.

ΙΑΚΟΜΙΝΙ (πολιτικός τοποτηρητής στην Αλβανία): Το ήθικόν του ελληνικού λαού εμφανίζεται πολύ χαμηλό.

ΝΤΟΥΤΣΕ: Τώρα κάτι άλλο άκόμα. Αφού καθορίσαμε την ήμερομηνία, πρέπει να δοϋμε πώς μπορούμε να δώσουμε την εντύπωση ότι ή επιχείρησή μας ήταν μοιραία. Μιά δικαιολογία γενικής φύσεως είναι ότι ή Ελλάδα είναι σύμμαχος των έχθρών μας, οί όποιοι χρησιμοποιούν τις βάσεις της κ.λπ. Άλλά μετά χρειάζεται και ένα επεισόδιο για τό όποιο θα μπορούσαμε να πούμε ότι επεμβαίνουμε για να επιβάλουμε τάξη. Άν δημιουργήσετε τό επεισόδιο αυτό, πάει καλά.

ΙΑΚΟΜΙΝΙ: Εγώ μπορώ να κάμω κάτι στα σύνορα. Επεισόδιο μεταξύ Τσάμηδων και ελληνικών αρχών.

ΒΙΣΚΟΝΤΙ-ΠΡΑΣΚΑ: Έχουμε στη διάθεσή μας όπλα και γαλλικές βόμβες για να σκηνοθετήσουμε μια επίθεση.

ΝΤΟΥΤΣΕ: Όλα αυτά έχουν για μένα τελείως έπουσιώδη σημασία. Είναι μόνο για να υπάρξει κάποιον πρόσχημα. Πάντως καλά θα ήταν αν μπορούσατε να δημιουργήσετε την άφορμή για τό άναμμα της θρυαλλίδας.

ΤΣΙΑΝΟ (ύπουργός έξωτερικών): Πότε θέλετε να γίνει τό επεισόδιο;

ΝΤΟΥΤΣΕ: Την 24η Οκτωβρίου.

ΤΣΙΑΝΟ: Την 24η θα έχετε τό επεισόδιο».

Είναι σαφές ότι δέν πρόκειται για την κατάσταση σχεδίου δράσεως από μια συμμορία μαφιόζων.

Θά ξαναγυρίσω στην 15η όγδόου: εκείνη ή μοιραία τορπίλη έσκισε στα δύο τον καλό μήνα Αύγουστο και καρφώθηκε στην καρδιά κάθε Έλληνα. Ο Κωστής Μπασιτιάς, έμπιστος του Μεταξά στα πολιτιστικά ζητήματα, είναι διευθυ-

ντής του Ἐθνικοῦ Θεάτρου· τῆς Λυρικῆς Σκηνῆς ἐπίσης, τὴν ὁποία ἔχει ιδρύσει ὁ ἴδιος πρόσφατα. Ἡ Λυρική ἐτοιμάζει μιὰ μεγάλη παράσταση μὲ τὴ «Μαντάμ Μπάτερφλαϊ» τοῦ Πουτσίνι, γιὰ τὶς 25 Ὀκτωβρίου. Ἐλλείπει δικῆς τῆς στέγης ἢ παράσταση θὰ γίνεῖ στὸ διασκευασμένο γιὰ τὴν περίσταση Ἐθνικὸ Θεάτρο. Καλεσμένοι στὴν πρεμιέρα εἶναι τὸ ζεῦγος τοῦ υἱοῦ Πουτσίνι. Ὁ Κωστῆς Μπασιτιάς βρίσκεται περιστασιακὰ στὴ Θεσσαλονίκη. Μὲ τὴν εἰδηση τοῦ τορπιλισμοῦ τῆς «Ἑλλης» κατεβαίνει ἐσπευσμένα στὴν Ἀθήνα. Ἀναρωτιέται ἂν θὰ πρέπει νὰ ἀκυρωθεῖ ἡ συγκεκριμένη πρόσκληση. Συναντᾷ τὸν Μεταξᾶ. Ὁ Μεταξᾶς τὸν ἀποτρέπει. Στὴν Ἰταλία ἐπικρατεῖ ἐπίσης ἡ ἐντύπωση ὅτι ἐπίκειται πόλεμος. Ὁ υἱὸς Πουτσίνι ἐπισκέπτεται τὸν ὑπουργὸ λαϊκῆς διαφωτίσεως, πού ἔχει στενὲς σχέσεις μὲ τὸν ὑπουργὸ ἐξωτερικῶν Τσιάνο, γιὰ νὰ τὸν συμβουλευτεῖ κατὰ πόσο θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποδεχτεῖ τὴν πρόσκληση ἢ νὰ τὴν ἀποποιηθεῖ μὲ κάποιο εὐλογοφανὲς πρόσχημα. Ὁ ὑπουργὸς τὸν βεβαιώνει ὅτι δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ τὸ κάνει αὐτό.

Ἡ πρόσκληση εἶχε ἐπίσημο χαρακτήρα καὶ εἶχε σταλεῖ μέσω τοῦ ὑπουργείου ἐξωτερικῶν. Ὁ πρεσβευτὴς Γκράτσι θεωρεῖ ὅτι πρέπει νὰ καταρτιστεῖ κάποιο ἀνάλογο πρόγραμμα. Συναντιέται γι' αὐτὸ μὲ τὸν Μπαστιᾶ. Τὸ βράδυ τῆς 24ης ὁ Μπαστιᾶς θὰ παραθέσει ἐπίσημο γεῦμα στοὺς φιλοξενουμένους. Θὰ ἀκολουθήσει τὴν ἐπομένη ἢ πρεμιέρα καὶ τὴ μεθεπομένη, 26η, Ὀκτωβρίου θὰ δοθεῖ μεγάλη δεξίωση στὴν ἰταλικὴ πρεσβεΐα.

Τὸ ζεῦγος Πουτσίνι ἔφτασε στὴν Ἀθήνα σιδηροδρομικῶς στὶς 24 Ὀκτωβρίου. Μιὰ δομάδα πιὸ πρὶν, στὶς 17, εἶχε φτάσει ὁ Κούρτ-Ἔριχ Σούκερτ. Γεννημένος τὸ 1898 ἀπὸ Γερμανὸ πατέρα καὶ μητέρα Ἰταλίδα, ἔγινε παγκόσμιον γνωστὸς ὡς Κούρτσιου Μαλαπάρτε. Τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ βιβλία του ἔχουν μεταφραστεῖ στὰ ἑλληνικά. Τὸ ψευδώνυμό του παρωδεῖ τὸ Μποναπάρτε. Φίλος διακείμενος πρὸς τὸ ἰταλικὸ φασιστικὸ καθεστῶς θὰ προσχωρήσει, μετὰ τὸν πόλεμο, στὸν κομμουνισμό. Ἀργότερα θὰ τὸν ἀπασχολήσει ὁ μαοϊσμός. Θὰ πεθάνει τὸ 1957 ὡς πιστὸς ρωμαιοκαθολικὸς. Ἀμφιλεγόμενη προσωπικότητα ἀλλὰ ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρουσα συγγραφικὴ περίπτωση. Στὸ μυθιστόρημά του Καπούτ (1944) γιὰ τὸν Β' παγκόσμιον πόλεμο, κατέγραψε μὲ ἐξαιρετικὰ δυνατὸ τρόπο τὴν ἔκπτωση τῆς Εὐρώπης ἀπὸ τὶς ἠθικὲς καὶ πολιτιστικὲς κατακτήσεις τῆς, ὅπως τὴν ἔζησε ὡς αὐτόπτης μάρτυς ὁ ἴδιος.

Ἕνα προσωπικὸ στοιχεῖο ἐδῶ:

Στὴ μνήμη μου ἀναδύεται, αἰφνιδιαστικὰ καμιά φορά, μιὰ ἄγρια σκηνή, τὴν ὁποία πιθανότατα πλαστογραφῶ στὶς λεπτομέρειές τῆς: Δὲν εἶμαι βέβαιος ἀπὸ

ποιό βιβλίο του Μαλαπάρτε προέρχεται. Ὁ Μαλαπάρτε ἐπισκέπτεται κάποιον, προσωπικότητα ἐκείνης τῆς ἐποχῆς τοῦ ἀνακατέματος τῆς πίσσας. Ἴσως τὸν Ἄντε Πάβελιτς, χασάπη τῆς Κροατίας, σκληρὸ ἐκφραστή, μὲ τὴ συνεργασία τοῦ τοπικοῦ καθολικοῦ ἐπισκόπου, τοῦ διωγμοῦ τῶν ὀρθόδοξων Σέρβων καὶ τῆς ἐξόντωσης τῶν Ἑβραίων καὶ Τσιγγάνων, στὸ γραφεῖο τοῦ ὁποίου τὰ καθίσματα εἶναι ταπετσαρισμένα μὲ ἀνθρώπινο δέρμα. Σὲ κάποιες ἀπὸ αὐτὲς τὶς ταπετσαρίες διακρίνονται ἐμφανῶς οἱ θηλὲς τοῦ στήθους.

Ὁ Κούρτσιο Μαλαπάρτε ἔφτασε στὴν Ἀθήνα ὡς ἀπεσταλμένος τῆς Κορριέρε ντέλλα Σέρα μὲ τὴν ὑποχρέωση νὰ στείλει μερικὲς ἀνταποκρίσεις, πού θὰ ἀκολουθοῦνταν, μετὰ τὴν ἐπιστροφή του, ἀπὸ ἐπικριτικά ἄρθρα κυρίως γιὰ τὸν Μεταξᾶ καὶ τὸν ὑπουργὸ ἀσφαλείας Μανιαδάκη.

Ὁ Μαλαπάρτε μεταφέρει στὸν Ἰταλὸ πρέσβη ἓνα προφορικὸ μήνυμα τοῦ Τσιάνο, τοῦ ὁποίου εἶναι κολλητὸς, κατὰ τὴν ἔκφραση τοῦ συρμού. «Πὲς στὸν Γκράτσι ὅτι ἐκεῖνος μπορεῖ νὰ γράφει ὅ,τι θέλει στὰ ραπόρτα του, πάντως ἐγὼ τὸν πόλεμο κατὰ τῆς Ἑλλάδος θὰ τὸν κάνω».

Ὁ Γκράτσι ἀνατριχάζει. Καὶ οἱ λεπτομέρειες πού δίνει γιὰ ὅσα ἀκολούθησαν συγχροτοῦν ἓνα συναρπαστικὸ θρίλερ.

Στις 23 Ὀκτωβρίου ἀναμένεται ἀπὸ τὴ Ρώμη ἀνώτερος ὑπάλληλος τοῦ ὑπουργείου ἐξωτερικῶν, κομιστὴς σπουδαίων ὁδηγῶν. Ἡ ἀφιξή του ματαιώνεται λόγω κακοκαιρίας. Ζητεῖται ἀπὸ τὴν πρεσβεία νὰ στείλει τὸν πρῶτο γραμματέα της γιὰ τὴν παραλαβὴ τῶν ὁδηγῶν. Τὰ γραφεῖα Ἀθηνῶν τῆς Ala Littoria πληροφοροῦν ὅτι οἱ πτήσεις πρὸς Ρώμη ἔχουν ἐπίσης ἀκυρωθεῖ. Οἱ προσπάθειες τοῦ Γκράτσι νὰ ἐπικοινωνήσῃ τηλεφωνικὰ μὲ τὸ γραφεῖο τοῦ ὑπουργοῦ εἶναι ἀτελέσφορες. Ἀργότερα θὰ λάβει ἓνα λακωνικὸ τηλεγράφημα: Ἀποφεύγετε νὰ τηλεφωνεῖτε.

Τὸ βράδυ τῆς ἴδιας ἡμέρας, μὲ τηλεγράφημά του στὴν πρεσβεία, ὁ διευθυντὴς τῆς Κορριέρε ντέλλα Σέρα παρακαλεῖ νὰ εἰδοποιηθεῖ ὁ Μαλαπάρτε νὰ ἐπιστρέψῃ στὴ Ρώμη πάραυτα. Ὁ Γκράτσι ἀναζητεῖ τὸν Μαλαπάρτε στὸ ξενοδοχεῖο του. Τοῦ μεταφέρει τὸ μήνυμα. Ὁ Μαλαπάρτε σκυθρωπιάζεται. Τοῦτο σημαίνει πόλεμος, λέει. Εἶχε ἤδη συνεννοηθεῖ σὲ τέτοια περίπτωσι νὰ ἐνημερωθεῖ ἐγκαιρὰ ὥστε νὰ βρίσκεται πίσω στὸ πλευρὸ τοῦ ὑπουργοῦ Τσιάνο. Γιὰ νὰ μποῦνε μαζί στὴν Ἑλλάδα ἐπικεφαλῆς ἀλβανικῶν συμμοριῶν. Ὁ Γκράτσι ἐκπλήσσεται: Ἀλβανικῶν συμμοριῶν; Ναι, ἀλβανικῶν συμμοριῶν.

Φαίνεται ὅτι ὁ Τσιάνο ὄνειρεύονταν αὐτὸν τὸν θρίαμβο. Μοιάζει τερατῶδες ἀλλὰ πρέπει νὰ πιστέψουμε τὸν πρεσβευτὴ. Τὸ φασιστικὸ καθεστῶς εἶχε ἔντονα ὀπερετικὰ χαρακτηριστικά.

Ὁ Μαλαπάρτε ἀναχωρεῖ τὸ πρωὶ τῆς ἐπομένης. Εἶναι ἡ 24ῃ Ὀκτωβρίου. Τὴν ἴδια ἡμέρα θὰ ἀφίχθῃ τὸ ζευγος Πουτσίνι. Στὸ δεῖπνο πρὸς τιμὴν τῶν φιλοξενουμένων ὁ Γκράτσι κάθεται σὲ ἀναμμένα κάρβουνα. Καὶ βεβαίως αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ φαίνεται.

Ἡ πρεμιέρα τῆς «Μπατερφλάι» ἀποτελέσει θρίαμβο. Ὁ βασιλιάς, ὁ διάδοχος, ὁ Μεταξᾶς ἦσαν παρόντες. Ὁ Γκράτσι σχολιάζει: «... αἰσθανόμουν νὰ μοῦ σφίγγεται ἡ καρδιά μου καὶ τὸ πρόσωπό μου νὰ κοκκινίζει στὴ σκέψη ὅτι, ἐνῶ δινόταν μιὰ τόσο θαυμάσια γιορτὴ πρὸς τιμὴν τῆς ἰταλικῆς τέχνης, εἶχε ἤδη ὠριμάσει στὴν Ἰταλία τὸ σχέδιο νὰ μαχαιρώσουν τὴ φτωχὴ ἐκείνη χώρα».

Τὸ Σάββατο, 26 Ὀκτωβρίου, ἡμέρα τῆς δεξίωσης στὴν πρεσβεία, τηλεγράφημα ἀπὸ τὴ Ρώμη προαναγγέλλει τὴν ἀφίξη ἄλλου τηλεγραφήματος πού θὰ περιέχει τὶς περιώνυμες πιά ὁδηγίες. Τὸ τηλεγράφημα θὰ ἀρχίσει νὰ ἔρχεται κρυπτογραφημένο τὶς βραδινὲς ὥρες, ὅταν ἄρχισαν νὰ φτάνουν καὶ οἱ πρῶτοι καλεσμένοι. Καλεσμένη εἶναι ἡ πνευματικὴ, καλλιτεχνικὴ καὶ κοινωνικὴ ἐλίτ τῆς Ἀθήνας.

Τὰ κρυπτογραφημένα τηλεγραφήματα, ὅταν εἶναι μεγάλα, στέλνονται κατὰ τμήματα καὶ ὄχι πάντα στὴ λογικὴ τους σειρά. Θὰ μπορούσε νὰ προηγηθῇ τὸ τέλος ἢ ἡ μέση καὶ νὰ ἀκολουθήσει ἡ ἀρχή. Αὐτὸ γιὰ λόγους ἀσφαλείας.

Ἡ ἀναμονὴ μέχρι νὰ φτάσουν ὅλα τὰ τμήματά του καὶ νὰ ἀποκρυπτογραφθῶν ἦταν μιὰ δοκιμασία. Ὁ Γκράτσι ἔπρεπε νὰ παριστάνει τὸν ἥρεμο καὶ φιλικὸ πρὸς τοὺς καλεσμένους του ἐνῶ ὁ πρῶτος καὶ ὁ δεῦτερος γραμματέας, ἐναλλάξ, ἀποσύρονταν διακριτικὰ κάθε τόσο γιὰ νὰ ὀλοκληρώσουν τὴν ἀποκρυπτογράφηση. Τὰ μεσάνυχτα τὴν ἀτμόσφαιρα τῆς γιορτῆς θὰ ρυτιδῶσει ἡ πληροφορία ὅτι ἔξω ἀπὸ τὴν καγκελόπορτα τῆς πρεσβείας ὁ δρόμος εἶχε σπαρθεῖ μὲ καρφιά. Μιὰ πρῶμη καὶ ἐξυπνὴ πράξη τιμωρίας ὀργανωμένη προφανῶς ἀπὸ κάποιους τολμηροὺς νεαροὺς. Γιὰ νὰ ἀχρηστευτοῦν τὰ λάστιχα τῶν αὐτοκινήτων ὧσων συμμετεῖχαν ἐκεῖ.

Οἱ τελευταῖοι καλεσμένοι θὰ ἀποχωρήσουν τὶς πρῶτες πρωινὲς ὥρες. Τότε θὰ μπορέσει ὁ Γκράτσι νὰ διαβάσει τὸ τηλεγράφημα. Πρόκειται γιὰ τελεσίγραφο πολέμου. «Τὸ περίφημο αὐτὸ ἔγγραφο κακοπιστίας», κατὰ τὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ ἴδιου τοῦ Γκράτσι, συνοδευόταν ἀπὸ ὁδηγίες. Ἐπρεπε νὰ ἐπιδοθῇ χωρὶς προειδοποίηση στὶς 3 τὸ πρωὶ τῆς 28ῆς Ὀκτωβρίου καὶ τὴν ἐπίδοσή του νὰ ἀκολουθήσει ἡ προφορικὴ ἀνακοίνωση ὅτι ἡ ἐκδήλωση τοῦ ἰταλικοῦ στρατοῦ θὰ ἄρχιζε μετὰ τρεῖς ὥρες, στὶς 6 τὸ πρωί. Στὴν πραγματικότητά ἄρχισε σὲ δύομισὶ ὥρες.

Ἡ Λέλα χήρα Ἰωάννου Μεταξᾶ, σὲ ἰδιόγραφο σημείωμά της, περιγράφει ἔτσι τὴ σκηνὴ τῆς ἐπίδοσης: «Στὶς τρεῖς τὸ πρῶν χτύπησε ξαφνικὰ τὸ τηλέφωνο. Ὁ Μεταξᾶς φόρεσε τὴ ρόμπα του καὶ ἔτρεξε ξαφνιασμένος νὰ ἀπαντήσῃ.

Ἦταν ὁ φρουρὸς ἀπὸ τὸ προσωπικὸ ἀσφαλείας καὶ τοῦ εἶπε ὅτι ζητοῦσε νὰ τὸν δεῖ ὁ Γάλλος πρεσβευτῆς. Ὁ Μεταξᾶς γύρισε ἀγανακτισμένος στὸ ὑπνοδωμάτιο λέγοντας: Τί ἀγένεια τέτοια ὦρα... Ἔστρωσε γρήγορα τὰ μαλλιά του καὶ ἄνοιξε τὴν κύρια εἴσοδο. Ἦταν ὁ Γκράτσι. Ὁ φρουρὸς εἶχε κάνει λάθος. Ἡ συζήτησις ξεκίνησε ἤρεμα, ἀλλὰ πολὺ σύντομα ἔγινε πιὸ ἔντονη, ἐνῶ τὸ ὕφος τοῦ Μεταξᾶ ἀκουγόταν ὀργισμένο. Ἐπειτα τὸν ἀκουσα νὰ χτυπᾷ τὸ χέρι του στὸ γραφεῖο. Ἦταν ἡ στιγμή τοῦ ΟΧΙ».

Ἡ ἐκδοχὴ Γκράτσι εἶναι ἐλαφρῶς παραλλαγμένη. «Δέκα περίπου λεπτὰ πρὶν ἀπὸ τὶς τρεῖς ὁ στρατιωτικὸς ἀκόλουθος συνταγματάρχης Μοντίνι, ὁ διερμηνέας τῆς πρεσβείας Ντὲ Σάντο καὶ ἐγὼ φτάσαμε στὴν καγκελόπορτα τῆς μικρῆς βίλας στὴν Κηφισιά ὅπου ἔμενε ὁ πρωθυπουργός. Ὁ διερμηνέας Ντὲ Σάντο εἶπε στὸν φρουρὸ νὰ εἰδοποιήσῃ τὸν πρωθυπουργὸ ὅτι ὁ πρεσβευτῆς τῆς Ἰταλίας ἐπιθυμοῦσε νὰ γίνῃ δεκτὸς γιὰ μιὰ ἄκρως ἐπείγουσα ἀνακοίνωσις. Ὁ φρουρὸς ἄρχισε νὰ χτυπάει ἕνα ἠλεκτρικὸ κουδούνι. Περιμέναμε γιὰ μερικὰ ἀτέλειωτα λεπτὰ μπροστὰ στὴν καγκελόπορτα. Μὲς στὴ βαθιὰ σιωπὴ τῆς νύχτας ἀκουγόταν τὸ γαύγισμα ἐνὸς σκυλιοῦ. Ἐπὶ τέλους τὸ κουδούνισμα ξύπνησε τὸν ἴδιον Μεταξᾶ, ὁ ὁποῖος ἔκαμε τὴν ἐμφάνισή του σὲ μιὰ μικρὴ πόρτα ὑπηρεσίας καὶ ἀναγνωρίζοντάς με διέταξε τὸν φρουρὸ νὰ μὲ ἀφήσῃ νὰ περάσω. Οἱ δύο συνοδοὶ μου ἔμειναν στὸν δρόμο περιμένοντάς με. Ὁ Μεταξᾶς εἶχε φορέσει μιὰ σκούρα μάλλινη ρόμπα, ἀπὸ τὸν γαιακὰ τῆς ὁποίας φαινόταν ἕνα μετριότατο βαμβακερὸ νυχτικόν. Μοῦ ἔσφιξε τὸ χέρι, μὲ ἔβαλε μέσα καὶ μὲ ἀφήσε νὰ περάσω σὲ ἕνα μικρὸ σαλόνι, τὸ συνηθισμένο σαλονάκι μιᾶς μικροαστικῆς ἐξοχικῆς βιλίτσας».

Ἐκεῖ ὁ Γκράτσι θὰ ἐπιδώσει στὸν Μεταξᾶ τὴ διακοίνωσις. Ὁ ἴδιος συνεχίζει: «...τοῦ ἔδωσα τὸ κείμενο. Ὁ Μεταξᾶς ἄρχισε νὰ τὸ διαβάσει. Τὰ χέρια ποὺ κρατοῦσαν τὸ χαρτί ἔτρεμαν ἐλαφρὰ καὶ μέσα ἀπὸ τὰ γυαλιὰ ἔβλεπα τὰ μάτια του νὰ βουρκώνουν, ὅπως γινόταν ὅταν ἦταν συγκινημένος. Ὅταν τελείωσε τὴν ἀνάγνωσις μὲ κοίταξε κατὰ πρόσωπο καὶ μοῦ εἶπε μὲ φωνὴ λυπημένη ἀλλὰ σταθερή: "Alors, c'est la guerre"».

Αὐτὸ ἦταν τὸ ΟΧΙ τοῦ Μεταξᾶ. Κατὰ πολλοὺς τὸ ΟΧΙ τὸ εἶπε ὁ ἑλληνικὸς λαός. Οἱ ἐρμηνεῖες τῶν γεγονότων ποικίλλουν. Καλύπτουν ἕνα εὐρὺ φάσμα ποὺ καμιά φορὰ καταλήγει στὴ φαιδρότητα.

Τὸ μεγαλεῖο τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἦταν ὅτι ὑπερέβη τοὺς ἡγέτες του.

Ὁ Μεταξᾶς εἶχε ἐκτοπίσει τοὺς πολιτικούς του ἀντιπάλους. Εἶχε κλείσει τοὺς κομμουνιστὲς στὴ φυλακὴ. Τοὺς εἶχε ποτίσει ἐπίσης ρετσίνολαδο. Εἶχε ἐπιβάλει λογοκρισία παντοῦ. Εἶχε ὑποχρεώσει τὴ νεολαία νὰ χαιρετᾷ φασιστικά. Εἶχε ἐνεργοποιήσει τὸν νόμο ἰδρύσεως τοῦ ΙΚΑ πού ὑπνωττε ἀπὸ τὸ 1932. Εἶχε ἐκδώσει τὴ γραμματικὴ τῆς Δημοτικῆς τοῦ Μανόλη Τριανταφυλλίδη.

Φορώντας τίς παντόφλες του μὲ μιὰ ρόμπα πάνω ἀπὸ «τὸ μετριότατο βαμβακερὸ νυχτικὸ του», εἶπε τὸ «Alors, c'est la guerre. Λοιπὸν ἔχουμε πόλεμο».

Ἔβαλα ὡς τίτλο σ' αὐτὴ τὴν ὁμιλία τὸν τίτλο ἐνὸς μυθιστορήματος τοῦ Γιάννη Μπεράτη. Τὸ πλατὺ ποτάμι κατὰ τὴν ἐκτίμησή μου εἶναι ὅ,τι καλύτερο γράφτηκε σὲ πεζὸ λόγο γιὰ ἐκεῖνο τὸ ἔπος. Ἄναφέρομαι σὲ μεγάλες φόρμες. Οἱ ἀπόψεις τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ, γνωστοῦ καὶ ἐγκρίτου ἱστορικοῦ τῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνίας, γιὰ τὸ βιβλίον ἰσχυροποιοῦν πολὺ αὐτὴ τὴν ἐκτίμηση. Κατὰ τὸν Δημαρᾶ, πέρα ἀπὸ τὴν ὑψηλοῦ βαθμοῦ ἀπλότητα τοῦ ὕφους, τὴν ἐξαιρετικὴ ἀτμόσφαιρα τῆς καθημερινότητος ἐνὸς μετώπου, τὸ κύριον χαρακτηριστικὸ τοῦ βιβλίου εἶναι —καὶ σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ λογοτεχνία τοῦ προηγούμενου πολέμου, τοῦ Α' παγκοσμίου πολέμου— ὅτι δὲν ἔχει ἀντιπολεμικὸ χαρακτήρα. Τοῦτο ἐνισχύει σημαντικὰ τὴ διάσταση τοῦ βιβλίου ὡς μαρτυρίας. Γράφει ὁ Δημαρᾶς: «Ὁ ἑλληνικὸς πόλεμος εἶναι ἓνα φαινόμενο καθ' ὅλα παραδεκτό, ἄξιο νὰ ἀπομνημονευθεῖ, ἄξιο νὰ ἐπιζῆσει στὴ μνήμη τῶν ἀπογόνων ὡς τὴν τελευταία του λεπτομέρεια. Ἔτσι τὸν εἶδαν καὶ ὁ Γιάννης Μπεράτης καὶ ὅσοι ἄλλοι γράφοντες θέλησαν νὰ μὴν ὑποταχθοῦν σὲ κανένα σύνθημα, ἀπὸ ὅπουδῆποτε δοσμένο».

Αὐτοὶ οἱ ἄλλοι γράφοντες πού ἀναφέρει ὁ Δημαρᾶς δὲν εἶναι πολλοί. Εἶναι περίεργο ἀλλὰ ἓνα τόσο σημαντικό ἱστορικὸ γεγονός ὅπως ὁ πόλεμος τῆς Ἀλβανίας δὲν ἀγγίχτηκε ὅσο θὰ περίμενε κανεὶς.

Προσωπικά θὰ μπορούσα νὰ ἀναφέρω λίγες ἀκόμα περιπτώσεις, ἐνταγμένες στὸ κορπὸς τῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνίας. Τὸ μνῆμα τῆς γριᾶς, μυθιστόρημα τοῦ διπλωμάτη καὶ Ἀκαδημαϊκοῦ Ἰωάννου Βλάχου, τὸ μακρὺ συνθετικὸ ποίημα τοῦ Ὀδυσσεᾶ Ἐλύτη Ἄσμα ἡρωικὸ καὶ πένθιμο γιὰ τὸν χαμένο ἀνθυπολοχαγὸ τῆς Ἀλβανίας, τοὺς Ἀρματωμένους τοῦ Λουκῆ Ἀκριτά, κομμάτια ἀπὸ τὸν Μπολιβάρ τοῦ Νίκου Ἐγγονόπουλου. Πιθανὸν νὰ μὲ γελαίει ἡ μνήμη μου, ἀλλὰ δὲν μπορῶ νὰ θυμηθῶ τίποτα ἄλλο. Ἀδυναμία μου. Στὴν περίπτωσιν Ἐλύτη ὑπάρχει καὶ τὸ Ἄξιόν ἐστι, αὐτὸ ὡστόσο ἀποτελεῖ μιὰ ἰδιαίτερη περίπτωσιν. Ὁ Δημαρᾶς συνεχίζει: «Ὁ Μπεράτης στὸ βιβλίον του δὲν ξεκινᾷ ἀπὸ καμιά θεωρία,

καί σέ τοῦτο νομίζω εἶναι σύμφωνο μέ τὰ περισσότερα βιβλία πού γέννησε ὁ ἄλβανικός πόλεμος: “Ἐπρεπε νά γίνει ὁ πόλεμος, ἔπρεπε ὁ ψυχικά ἐλεύθερος αὐτός λαός νά ἀντισταθεῖ στήν ἄνομη βία. Οὔτε συμφέροντα οὔτε πιθανότητες μπῆκαν στή ζυγαριά. Μόνη ἡ συνείδηση τοῦ χρέους πού γεννᾷ ἡ ἀγάπη δημιούργησε τίς ἀνδραγαθίες τοῦ ἄλβανικοῦ πολέμου, μόνο ἐκείνη ἔφερε, μέσα ἀπό χίλιους κινδύνους καί μέσα σέ χίλιους κινδύνους, τοὺς ὑποταγμένους Ἑλληνας στήν ἀντίσταση καί στή Μέση Ἀνατολή. Ἀπό τήν ἀποψη λοιπόν αὐτή μπορούμε νά πούμε ὅτι ὁ πόλεμος αὐτός ὑπῆρξε καθαρά καί τυπικά ἐλληνικός, ὅπως τόν νοιώθει καί τόν δέχεται ἡ ἐλληνική ψυχή: πόλεμος συνειδητός, βγαλμένος ἀπό τὸ χρέος καί ἀπό τήν ἀγάπη”. Αὐτός ὁ πραγματικός ἥρωισμός, αὐτός εἶναι ὁ ἐλληνικός ἥρωισμός κι αὐτὸν ἀπαντοῦμε στή μορφὴ τοῦ Γιάννη Μπεράτη». Τὸ παράθεμα ἀπὸ τὸν Κ. Θ. Δημαρᾶ τελειώνει ἐδῶ.

Ὁ Γιάννης Μπεράτης κατετάγη ἐθελοντῆς ἀμέσως μέ τήν κήρυξη τοῦ πολέμου. Ἦταν 36 ἐτῶν. Ἦταν ἰταλομαθῆς. Θὰ ἐκπαιδευτεῖ γιὰ τὴ μετάδοση νυχτερινῶν προπαγανδιστικῶν ἐκπομπῶν ἀπὸ μεγάφωνα, στήν πρώτη γραμμῆ, γιὰ τήν ὑπονόμευση τοῦ ἠθικοῦ τῶν ἐχθρῶν. Μετά τήν κατάρρευση τοῦ ἄλβανικοῦ μετώπου, ἐθελοντῆς πάλι, θὰ βγεῖ τὸ 1943 στὸ βουνό καί θὰ καταταχθεῖ στὶς ἀντάρτικες δυνάμεις τοῦ στρατηγοῦ Ζέρβα. Ἦταν τελικά ἕνας πολεμιστής;

Ὁ Δημαρᾶς ἀπαντᾷ: «Ὁ λόγιος αὐτός, ὁ ἀδύνατος καί φιλάσθενος, πού δυὸ φορές ἄφησε τήν ἄνεσή του καί τὰ μελετήματά του γιὰ νά προσφερθεῖ στοὺς ἐθνικούς ἀγῶνες, δὲν κατέχεται ἀπὸ κανένα πάθος πολεμικό: ψυχρά, λογικά, πορεύεται ὅπως πιστεύει ὅτι πρέπει νά πορευθεῖ».

Θὰ τελειώσω διαβάζοντας ἕνα μικρὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ Πλατὺ ποτάμι, ὡς δεῖγμα τοῦ ὕφους καί τοῦ τρόπου πού ὁ συγγραφέας ἀντιμετώπισε τὸ ὕλικό του. Τὸ πλαίσιο τοῦ ἀποσπάσματος εἶναι αὐτό: Τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1941 ὁ Μπεράτης ἔχει σταλεῖ στὸν σταθμὸ διοικήσεως τοῦ Β' Σώματος Στρατοῦ. Ὁ σταθμὸς βρίσκεται κάπου ἀνάμεσα Πρεμετῆ καί Πέτρανη, στὸ χωριὸ Μπαντλόνι. Μπαντλό-νι, παραφθορὰ τοῦ Παντελεήμων. Ἅγιος Παντελεήμων. Τὸ χωριὸ Μπαντλό-νι καί ὅλο ἐκεῖνο τὸ φοβερὸ βουνὸ ἀπὸ πάνω του, γεμάτο ἀχρηστεμένες φωλιές ἰταλικῶν πολυβόλων, τὸ πῆρε μονάχα μία ἰλη ἵππικου, ἐκεῖ πού οὔτε κἄν μπορούσε νά ἀνέβει ἄλλογο. Ἀλλὰ εἶχαν ἀφιππεύσει οἱ ἄντρες καί πολεμοῦσαν πεζοί. Ὁ διοικητῆς τῆς ἰλης σκοτώθηκε τήν τελευταία στιγμὴ κι ἀφοῦ τὸ βουνὸ εἶχε καταληφθεῖ.

Διαβάζω: «Οἱ βροχῆς εἶχαν πάψει, κι ἔτσι μπορούσα νά κάθομαι τουλάχιστον ἐξω, κι ὄχι σ' αὐτὸ τὸ καταραμένο σκεπαστὸ προαύλιο. Ἐκανα βόλτες στὰ πε-

τρόκτιστα δρομάκια του χωριού, κατέβαινα ως την ἐκκλησίτσα του Ἁγίου Παντελεήμονος καὶ στὸ μικρὸ καὶ πενιχρὸ της νεκροταφεῖο, πού δὲν τοῦ λείπανε ὅμως τὰ αἰώνια κυπαρίσσια, καθόμουν ὦρες σὲ κάτι πάγκους πού κυκλώνανε τὸ ἐκκλησιάκι καὶ κοιτοῦσα τὴν ἀπὸ κάτω μου θεά, ἣ πλησίαζα στὸν μόνον ἀρήμαχτο ἀκόμα ἀπὸ τὸν καιρὸ τάφο, πού ὑψωνόταν ἐκεῖ κοντὰ καὶ πού ἔγραφε: "Ἰλαρχος Τζαβέλλας. Ἐπεσεν ἥρωικῶς ὑπὲρ πατρίδος τὴν τάδε 1941 ἐν Μπαντλόνι". ὦ, τί πίκρα πού σου ἔκανε αὐτὸς ὁ τάφος πού ἦταν ἔτσι μόνος του, μὲ τὸ ξεραμένο στεφάνι του πού κρεμόταν ἀκόμα πάνω στὸν ξύλινο σταυρὸ. Ὅλα τὰ ἄλλα μνήματα ἦταν σὰ μιὰ φυσικὴ συνέπεια καὶ λύση μιᾶς ζωῆς πού ἔχε ἀρχίσει ἐδῶ γιὰ νὰ τελειώσει ἐδῶ, ἐνῶ αὐτὸς ὁ τάφος αὐτοῦ τοῦ νέου παληκاريوῦ, πού ἐξακολουθοῦσε τὴν ἥρωικὴ παράδοση τοῦ ὀνόματός του, πού ποῖος ξέρει ἀπὸ πού εἶχε ξεκινήσει γιὰ νὰ βρεθεῖ καὶ νὰ μείνει γιὰ πάντα μέσα σὲ τοῦτα δῶ τὰ βουνά».

Κάτω ἀπὸ τοῦτα δῶ τὰ βουνὰ κυλᾷ ὁ ποταμὸς Ἄωος. Αὐτὸς εἶναι τὸ «πλατὺ ποτάμι». Κατὰ τὸν Ἐζρα Πάουντ «τὸ ἀντικείμενο τῆς φύσης εἶναι καὶ ἐπαρκὲς σύμβολο».

Τὸ πλατὺ ποτάμι εἶναι ὁ Ἄωος, σὲ ἓνα δεύτερο ἐπίπεδο ὡστόσο γίνεται σύμβολο. Σύμβολο τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ πού κατεβαίνει στὴν πλατιὰ κοίτη τῆς γλώσσας του καὶ τῆς μνήμης του, γιὰ νὰ παρασύρει σὲ μιὰ ἐποχὴ κρίσης ὅλες τὶς μικρότητες, τὶς διαφορὲς, τὰ μίσση καὶ ξεπερνώντας τοὺς μέτριους ἡγέτες του νὰ ὑψωθεῖ στὴ σφαῖρα τοῦ μεγαλείου. Σὲ μιὰ ἐποχὴ κρίσης. Σὲ κάθε ἐποχὴ κρίσης.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 4ΗΣ ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2010

ΜΕΣΟΛΑΒΗΣΗ ΤΟΥ ΧΙΤΛΕΡ ΓΙΑ ΕΚΕΧΕΙΡΙΑ
ΜΕΤΑΞΥ ΕΛΛΑΔΟΣ ΚΑΙ ΙΤΑΛΙΑΣ ΣΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ
ΤΟΥ Β' ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ
ΝΕΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΑ ΓΕΝΙΚΑ ΒΡΕΤΑΝΙΚΑ ΑΡΧΕΙΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ
κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΥ

Ὡς συμβολὴ στὴ διευκρίνιση τῶν ὄρων μεσολάβησης τοῦ Χίτλερ γιὰ ἐκχειρίαι μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Ἰταλίας στὴ διάρκεια τοῦ Β' Παγκοσμίου πολέμου, τὰ πορίσματα ποὺ συνάγονται μετὰ ἀπὸ διερεύνηση τῶν Γενικῶν Βρετανικῶν Ἀρχείων εἶναι τὰ ἀκόλουθα¹:

Κατ' ἀρχάς, ὀφείλει νὰ θεωρηθεῖ ὡς δεδομένο ὅτι οἱ Βρετανοὶ ἐπιθυμοῦσαν νὰ τοὺς συμπαρασταθεῖ ἡ Ἑλλάδα στὸν πόλεμο κατὰ τοῦ Χίτλερ – ἀποδίδοντας στὴ συνδρομὴ αὐτὴ ἀπόλυτη προτεραιότητα (“first importance”), κατὰ τὸν Alexander Cadogan. Κατανοοῦσαν ὅμως ὅτι δὲν εἶναι σκόπιμο νὰ ἐκδηλώσουν τὴν ἐπιθυμία τους. «Ὁ σκοπός μας εἶναι νὰ κρατήσουμε τὴν Ἑλλάδα στὸν πόλεμο, ἀλλὰ πράττοντας τοῦτο εἶναι προφανῶς σημαντικό νὰ μὴν τοὺς δώσουμε τὴν ἐντύπωση ὅτι τοὺς πιέζουμε, ὅτι ἐπιθυμοῦμε νὰ τοὺς χρησιμοποιήσουμε γιὰ τοὺς σκοπούς μας», παρατηροῦσε ὁ Nichols. Ἡ εὐὸδωση τῆς ἐπιδιώξεώς τους θὰ ἦταν περισσότερο εὐχερὴς ἂν συνεχιζόταν ἡ πολεμικὴ ἀναμέτρηση μὲ τὴν Ἰταλία. Ἐν

1. Τὰ ἐγγραφα περιλαμβάνονται στὸν φάκελλο, κυρίως, τοῦ Public Record Office: F.O. 371/24922 (σημειώματα τῶν E. Halifax, A. Eden, A. Cadogan, O. Sargent, P. Nichols, R. Bowker [14-30 Δεκεμβρίου 1940]).

ὅμως τὰ γεγονότα μεταβάλλονταν, εἰδικὰ ἂν ἡ Ἰταλία ἀποσυρόταν ἀπὸ τὴν ἐνοπλῆ διαμάχη καὶ ἡ Γερμανία δὲν ἐπιχειροῦσε ἐπίθεση κατὰ τῆς Ἑλλάδος;

Πρῶτο, κατὰ ταῦτα, συμπέρασμα ὅτι οἱ Βρετανοὶ διακατέχονταν ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία νὰ διευρύνουν, μὲ τὴ συμμετοχὴ τῆς Ἑλλάδος, τὸ συμμαχικὸ μέτωπο σὲ ἐποχὴ πού ἀντιμετώπιζαν μόνοι τὴ Γερμανία τοῦ Χίτλερ· δὲν θὰ ἀπέκλειαν μάλιστα καὶ τὸ ἐνδεχόμενον νὰ συνάψουν μὲ τὴν Ἑλλάδα —ἐπιτέλους!— συμμαχικὸ σύμφωνο... Παράλληλα ὅμως λειτουργοῦσε καὶ ἓνα εἰδικότερο συγκεκριμένον αἴτιον ἰκανὸν νὰ ἐρμηνεύσει τὴ στάση τους: ἡ ἀξία πού ἀποδιδόταν στὴ χρῆσιν τῶν ναυτικῶν καὶ ἀεροπορικῶν βάσεων σὲ ἑλληνικὸ ἔδαφος — εἰδικότερα στὴν Κρήτη. Ἐφόσον ἡ Ἑλλάδα βρισκόταν σὲ πόλεμον μὲ τὴν Ἰταλία, ἡ λειτουργία τῶν βάσεων αὐτῶν δὲν παρουσίαζε ἰδιαιτέρες δυσκολίες. Κρινόταν, ἐπιπλέον, εὐκταῖο νὰ ἀναζητηθεῖ τρόπος γιὰ νὰ χρησιμοποιηθοῦν οἱ βάσεις αὐτὲς ἀκόμη καὶ σὲ περίπτωσιν οὐδετεροποίησης τῆς Ἰταλίας, προκειμένου νὰ πληγοῦν ὄχι μόνο οἱ ρουμανικὲς πετρελαιοπηγές, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν πιθανὴ οὐδετερότητα τῆς Βουλγαρίας καὶ τῆς Γιουγκοσλαβίας, ἀλλὰ καὶ οἱ γερμανικὲς βάσεις στὸ βόρειον τμήμα τῆς Ρουμανίας! Θὰ ἦταν, ἄραγε, πρακτικῶς δυνατὸ —διερωτῶνταν στὸ Φόρειν "Οφφισ— νὰ πεισθεῖ ἡ Ἑλλάδα νὰ διαδραματίσει τὸν ἴδιον ἀχάριστον ρόλον μὲ τὴν Αἴγυπτον στὸν πόλεμον κατὰ τῆς Ἰταλίας; Καί, στὴν περίπτωσιν αὐτή, δὲν θὰ ἔδινε λαβὴν γιὰ νὰ ἐκδηλωθοῦν τὰ ἀντίποινα τοῦ Βερολίνου;

Πῶς ὅμως διαγραφόταν ἡ στάσις τῆς ἑλληνικῆς κυβέρνησης; Ὑπογραμμίζονταν, πρῶτον, τὸ κατηγορηματικὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ Ἑλλάδα δὲν ὑπόκεινταν στὴν ὑποχρέωσιν νὰ μὴ συνάψῃ χωριστὴ εἰρήνην μὲ τὴν Ἰταλία. Εἶχαν, ἐν τούτοις, ἐπανειλημμένα παράσχει, τόσο ὁ βασιλεὺς ὅσο καὶ ὁ πρωθυπουργός, τὴ διαβεβαίωσιν ὅτι θὰ ἐνέμεναν στὸν πόλεμον κατὰ τοῦ "Αξονα μέχρι τέλους. Τὸ γεγονὸς μάλιστα αὐτὸ δυσκόλευε τὸν Βρετανὸν πρεσβευτὴ Michael Palairet νὰ μεταδώσῃ ὅτιδήποτε ἐπὶ τοῦ θέματος ἰκανὸν νὰ ἐκληφθεῖ ὡς ἐνδειχὴν δυσπιστίας ἐναντι αὐτῶν τῶν διαβεβαιώσεων. Τὸ πρόβλημα, ἐξ ἄλλου, μιᾶς ἐνδεχόμενης συνεννόησης μὲ τὴν Ἰταλία θὰ ἀνέκυπτε ὅταν θὰ ἦταν ἀδύνατον ἢ ἀσύνητον νὰ προχωρήσουν περαιτέρω τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα στὴν Ἀλβανία, ὅποτε καὶ θὰ ἦταν σκόπιμον νὰ κατοχυρώσουν τὰ κέρδη τους. Ἐὰν —ἐκείνην τὴ στιγμὴ— οἱ Γερμανοὶ προσφέρονταν εἰλικρινῶς νὰ μεσολαβήσουν μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Ἰταλίας, ὁ πειρασμὸς θὰ ἦταν πράγματι μεγάλος γιὰ τὴν Ἀθήναν... Κατὰ μείζονα λόγον ἂν ληφθεῖ ὑπόψιν ὅτι θὰ ἦταν ἐνδεχόμενον, σὲ περίπτωσιν ἄρνησης, νὰ ὑποστοῦν τὴν ἐπίθεση τῆς χιτλερικῆς Γερμανίας: ἦταν μάλιστα πιθανὸν νὰ ἀπειληθοῦν σχετικὰ ἀπὸ τὸ Βερολίνο...

Ήταν δυνατό να αποτραπεί ή τελευταία αυτή δυσάρεστη εξέλιξη; Στο ερώτημα τί θα ήταν εύλογο να ζητήσει ο Μεταξάς προκειμένου να μην προχωρήσει σε έναν συμβιβασμό με την Ιταλία, οι Βρετανοί αναζητούσαν την απάντηση προς δύο κατευθύνσεις: πρώτον, στην παροχή της αναγκαίας βρετανικής συνδρομής προκειμένου να αντιμετωπιστούν άμεσα οι επιτακτικές ανάγκες που δημιουργούσε ή σύρραξη με την Ιταλία και, ακόμη, ή πίεση της Γερμανίας: πολεμικό υλικό, κάθε μορφής εφόδια και, τέλος, οικονομικά μέσα· δεύτερον, στην εγγύηση ότι, κατά τη λήξη του πολέμου, θα τους αποδιδόταν, σε περίπτωση νίκης του συμμαχικού μετώπου, ή κυριαρχία σε εδάφη αυτονόητα ζωτικού εθνικού ενδιαφέροντος – κυρίως στα Δωδεκάνησα, αλλά και στη Βόρειο Ήπειρο. Παρά το γεγονός ότι θα ήταν δύσκολο να δοθεί άμεσα μία υπόσχεση, κρινόταν σκόπιμο να ενθαρρυνθεί ο Έλληνας πρωθυπουργός στη διατύπωση ανάλογων αιτημάτων. "Αν υποβαλλόταν το ίδιο ερώτημα προς τη γερμανική πλευρά ποιά θα ήταν ή δυνατή απάντηση; Οι Βρετανοί είχαν συνείδηση ότι το Βερολίνο όφειλε να ικανοποιήσει τους Βούλγαρους συμμάχους του προσφέροντάς τους τη διέξοδο που μόνιμα διεκδικούσαν, στη δυτική Θράκη· ή πιθανή υπόσχεσή τους να αποδώσουν τα Δωδεκάνησα και τη Βόρειο Ήπειρο στους Έλληνες είχε έντελως σχετική, υπό τις συνθήκες αυτές, αξία. Μολονότι, κατά συνέπεια, στο πεδίο των εδαφικών παραχωρήσεων οι Βρετανοί είχαν, όπωσδήποτε, το πλεονέκτημα, οι Γερμανοί διέθεταν ένα ισχυρό μέσο πίεσης: την ενδεχόμενη στρατιωτική παρέμβαση κατά της Ελλάδος στο πλευρό του συμμάχου τους Μουσολίνι. Θα ήταν εν τούτοις διατεθειμένοι, πράγματι, να προβούν στην ενέργεια αυτή ή θα άφηναν την Ιταλία να δοκιμάσει να επιλύσει μόνη το πρόβλημα που είχε δημιουργήσει στα Βαλκάνια; Δεν θα ήταν όμως, από την άλλη πλευρά, σκόπιμο να εξαλείψει, εφόσον θα συνεχιζόταν ο ελληνοϊταλικός πόλεμος, μία απειλή στο μαλακό υπογάστριό της – κατά μείζονα λόγο αν, όπως ήδη διαδιδόταν, υπελόγιζε να εκστρατεύσει την άνοιξη κατά της Σοβιετικής Ένωσης; Προκειμένου να αποτραπεί ή πολεμική εμπλοκή τους, δεν θα ήταν, άραγε, σκόπιμο να επιτευχθεί προηγουμένως ή ειρηνική επίλυση της ένοπλης ελληνοϊταλικής σύρραξης;

Τα άνοιχτά αυτά ερωτήματα θα όφειλαν να απαντηθούν όριστικά από το ίδιο το Βερολίνο. Έν τούτοις, οι Βρετανοί –συνήθως καλά πληροφορημένοι– δεν είχαν αντιληφθεί οτιδήποτε σχετικό μέχρι το τέλος του 1940. Ούτε ο Μεταξάς έκαμε την παραμικρή νύξη προς τον Γερμανό πρεσβευτή κατά την έκτενη συνομιλία τους στις 20 Δεκεμβρίου· ταυτόχρονα, παρείχε στο Λονδίνο –ακόμη μία

φορά— τή διαβεβαίωση ότι θα ἔμμεινε στὸν ἀγώνα κατὰ τοῦ Ἄξονα². Κυρίως ὅμως δὲν προσγράφεται στὴν ἴδια τὴ Βιλχελμστράσσε ὅποιαδήποτε ἐνέργεια πρόσφορη νὰ καταδείξει ὅτι εἶχε πράγματι υἱοθετήσει καὶ εἶχε ἐπίσημα κινηθεῖ πρὸς τὴν κατεύθυνση μιᾶς μεσολάβησης μεταξύ Ἑλλάδος καὶ Ἰταλίας. Τί εἶναι δυνατὸ νὰ σημαίνει τὸ τηλεγράφημα τοῦ Ἑλληνα πρεσβευτῆ στὴ Μαδρίτη, ὁ ὁποῖος διαβίβαζε πληροφορίες τοῦ Οὐγγρου συναδέλφου του γιὰ διάθεση μεσολάβησης τοῦ Βερολίνου μετὰ ἀπὸ ἐπικοινωνία μὲ πρόσωπο, τοῦ ὁποίου δὲν ἀποκαλύπτει τὸ ὄνομα, τηλεγράφημα τὸ ὁποῖο οὐδέποτε—προφανῶς— ἀπαντήθηκε ἀπὸ ἐπίσημη ἑλληνικὴ ἀρχή; Μήπως ἡ σχετικὴ πρωτοβουλία ἀπλῶς ὑποδύλωνε μιὰ ἰδιωτικὴ ἀπόπειρα διερεύνησης ἢ βολιδοσκοπησης τῆς διάθεσης ὀρισμένων ἀπὸ τὰ ἐνδιαφερόμενα μέρη; Ποιὸν σοβαρὸ λόγο θὰ εἶχε ἡ γερμανικὴ κυβέρνησις νὰ μὴ διατυπώσει ἢ, ἔστω, νὰ μὴν υἱοθετήσει τὴ σχετικὴ πρότασις ἢ ἡ ἑλληνικὴ νὰ μὴν τὴ συζητήσει; Ὅταν, τελικά, ὁ Χίτλερ προσβάλει ἐπιθετικὰ τὴν Ἑλλάδα, θὰ προβληθεῖ ἡ μομφή ὅτι «ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις οὐδέποτε προσεπάθησε νὰ προσεγγίσῃ τὴν γερμανικὴν κυβέρνησιν, διὰ νὰ συζητήσῃ μαζί της περὶ τῆς δυνατότητος ἐπανόδου της εἰς τὴν οὐδετερότητα», ἔχοντας «ἀφήσει ἑαυτὴν νὰ παρασυρθῇ τόσο πολὺ ἀπὸ τὴν φιλοαγγλικὴν πολιτικὴν ὥστε νὰ μὴν εἶναι πλέον κυρία τῶν ἀποφάσεών της». Συμπερασματικά, δὲν ὑπάρχει ὅποιοδήποτε διακριβωμένο γραπτὸ στοιχεῖο πού νὰ συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ἀποψης ὅτι ὑποβλήθηκε, πράγματι, ἐπίσημα ἢ καὶ ἀνεπίσημα, μιὰ συγκεκριμένη γερμανικὴ πρότασις γιὰ μεσολάβηση μεταξύ Ἑλλάδος καὶ Ἰταλίας³.

Ἡ Γερμανία, ἔχοντας ἐπικρατήσει στὴν ἡπειρωτικὴ Εὐρώπη, ἀπὸ τοῦ ἐνὸς ἄκρου στὸ ἄλλο, εἶχε ὀπλιστεῖ μὲ τὴν αἴσθησις ἀκαταμάχητης στρατιωτικῆς ἰσχύος. Κρίνοντας ὡς εὐχερῆ τὴν ἐνδεχόμενη—σὲ περίπτωσι ἀνάγκης—ἐκστρατεία στὰ Βαλκάνια, δὲν θεωροῦσε ὅτι ἦταν εὐλόγο, ἐξαιτίας της, νὰ παρακωλυθεῖ χρονικὰ ἡ ἐφαρμογὴ τῶν σχεδίων πού ἐτοίμαζε γιὰ τὴ δημιουργία ἀνατολικοῦ μετώπου. Εἶχε, πράγματι, καταρτιστεῖ καὶ ὑπογραφεῖ, ἀπὸ τὴν 13 Δεκεμβρίου 1940, τὸ σχέδιον «Μαρίτα»: ἡ κατάληψις τῆς Ἑλλάδος, σύμφωνα μὲ τὸ τελευταῖο αὐτό, προβλεπόταν νὰ ὀλοκληρωθεῖ ἐνωρὶς τὴν ἄνοιξις. Παράλληλα, ἐπεδεί-

2. (Υπουργεῖο Ἐξωτερικῶν), 1940-41: Ἑλληνικά διπλωματικά ἔγγραφα, Ἀθήνα 1980, σ. 40-42 (ἐπιμ. Κ. Σβολοπούλου).

3. Βλ. κυρίως τὸ περισσότερο πρόσφατο ἐπὶ τοῦ θέματος δημοσίευμα, Βελλιάδης Ἀ., Μεταξᾶς-Χίτλερ. Ἑλληνο-γερμανικὲς σχέσεις στὴν Μεταξικὴ δικτατορία 1936-1941, Ἀθήνα 2003.

κνυε άνοχη εναντι του Μουσολίνι, με τον οποιο συνεδεαν τον Φύρερ παλαιοι ιδεολογικοι και πρόσφατοι πολιτικοι δεσμοι: άλλωστε ο ελληνοϊταλικός πόλεμος δεν ειχε τελειώσει και ο πρωθυπουργός της Ιταλίας ύποσχόταν να άντεπιτεθει με επιτυχία στο άλβανικό μέτωπο. Μολονότι, εξ άλλου, η Ελλάδα δεν δεσμευόταν συμβατικά να μην εγκαταλείψει τον πόλεμο, ειχε δώσει την ύπόσχεση ότι θα παρέμενε ακλόνητη στην πρώτη γραμμή της μάχης στο πλευρό της Μ. Βρετανίας και, ταυτόχρονα, ο Μεταξάς φαινόταν να πιστεύει στην τελική νίκη της, όποτε η χώρα του θα παρακαθόταν στο πλευρό των νικητών και θα άμειβόταν τότε για τη στάση της με την ίκανοποίηση των ζωτικων έδαφικων διεκδικήσεων της προς την κατεύθυνση των Δωδεκανήσων και της Βορείου Ηπειρου. Ο Μεταξάς, στο τέλος μιας πολυτάραχης σταδιοδρομίας, μακράν του πειρασμού να είναι καιροσκόπος, ακολουθώντας ήδη το πρότυπο αξιόπιστων ήγετων της εποχής του, προσέβλεπε στην έκβαση του πολέμου. Τί θα ειχε πράξει ο Ιωάννης Μεταξάς αν ειχε γίνει δέκτης μιας επίσημης γερμανικής πρότασης για τη συμφέρουσα έκβαση της πολεμικής κρίσης με την Ιταλία; Θα βρισκόταν, πράγματι, σε δίλημμα; Ούτε, τότε, σύμφωνα με σημείωμα που κατέλιπε ο Έλληνας πρωθυπουργός λίγες ήμερες πριν από τον θάνατό του και το οποιο άπόκειται στο Άρχείο Ραγκαβή⁴: «Ουδέ λόγος δύναται να γίνη περι χωριστής μας ειρήνης με την Ιταλίαν. Τουτο δεν θα συμβη ποτέ, έστω και αν μας παράσχη την εγγύησιν της ή Γερμανία. Ο λόγος είναι ότι δεν έμπιστεύομαι την Γερμανίαν. Δεν πιστεύω ότι οι Ιταλοι έτορπίλισαν την “Έλλην” χωρίς να έχουν γνωσιν οι Γερμανοί. Δεν πιστεύω ότι οι Ιταλοι εισέβαλαν εις την Ελλάδα χωρίς την συναίνεσιν των Γερμανων, και προβλέπω επίθεσιν κατά της Ελλάδος υπό της Γερμανίας, εις ένδεχομένης προτάσεις της οποίας θα άντιτάξω την ιδίαν άρνησιν που άντέταξα και εις τους Ιταλους».

Άλλά και το Βερολίνο δεν θα συζητήσει, εκτοτε, τυχόν μεσολάβηση μεταξύ Ελλάδος και Ιταλίας. Ο ύφυπουργός των Έξωτερικων, Έρνστ Βαϊτσέκερ, ειχε περι το τέλος Ιανουαρίου άποφανθει —κατά μία μαρτυρία— ότι ηταν ήδη άργά για την άνάληψη διαμεσολαβητικού ρόλου. Έως την εκδήλωση της γερμανικής επίθεσης κατά της Ελλάδος, στις 6 Άπριλίου 1941, θα παρεμβληθει

4. Άκαδημία Άθηνων, Κ.Ε.Ι.Ν.Ε. Άρχείο Άλέξανδρου Ρίζου Ραγκαβή / 247, 29/4698, σημείωμα Ι. Μεταξά, 15 Ιανουαρίου 1941.

ακόμη, πέρα από τὸ χρονικὸ διάστημα τῶν δύο καὶ πλέον μηνῶν, ἡ συμφωνία μετὰ τῆ Βουλγαρία καὶ τῆ Γιουγκοσλαβία, ἡ βαθμαία προώθηση γερμανικῶν στρατευμάτων πρὸς τὰ ἑλληνοβουλγαρικὰ σύνορα, ἡ ἐπιβεβαίωση τῆς ἰταλικῆς ἥττας στὴν Ἀλβανία μετὰ τὴν ἀποτυχία καὶ τῆς ἐαρινῆς ἐπίθεσης καὶ τὸ φιλοσυμμαχικὸ πραξικόπημα στὸ Βελιγράδι. Παράλληλα, μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Μεταξᾶ, στὶς 28 Ἰανουαρίου, καλοῦνταν στὴν Ἀθήνα νὰ ἀσκήσουν τὴν ἐξουσία κυβερνήσεις πλέον εὐαίσθητες στὶς συμβουλές καὶ τίς παρακινήσεις τοῦ ἰσχυροῦ συμμάχου — τῆς Μ. Βρετανίας. Ὅ,τι εἶχε ἀποτρέψει ὁ Μεταξᾶς —τὴ συμμετοχὴ ἰδίως βρετανικῶν δυνάμεων γιὰ τὴν ἀμυνα τῆς Ἑλλάδος— δὲν ἔδειξαν τὸ ἴδιο σθένος γιὰ νὰ ἀποφύγουν οἱ διάδοχοί του, ἐνόψει ὅμως καὶ τῆς ὀρατῆς πλέον ναζιστικῆς ἐπιβουλῆς. Κατὰ συνέπεια, ἡ ρήξη ἦταν μοιραία...

Θὰ ἦταν, ἴσως, δυνατὸ νὰ τεθεῖ τὸ ἐρώτημα: ἔστω καὶ ὑποθετικά, ἦταν, ἄραγε, εὐνοϊκὴ γιὰ τὴν Ἑλλάδα μὰ συμβιβαστικὴ διευθέτηση τῆς ἑλληνοϊταλικῆς διαφορᾶς μετὰ τὴ μεσολάβηση τοῦ Βερολίνου; Θὰ ἦταν ὅπωςδήποτε πιθανὸ νὰ ἔχει ἀποφύγει ἡ χώρα, στὴν περίπτωση αὐτή, τίς δεινές ταλαιπωρίες τῆς ἐχθρικῆς κατοχῆς. Σὲ ἀντιστάθμισμα ὅμως ὄχι μόνο θὰ εἶχε στερηθεῖ τὸν τίτλο τοῦ πρωταγωνιστῆ στὸν ἀγῶνα ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς δημοκρατίας, ἀλλὰ καὶ δὲν θὰ εἶχε ἐπιτύχει —κατὰ τὴ γνώμη μου— τὴν εὐτυχὴ ἔκβαση τουλάχιστον τοῦ αἰτήματος γιὰ τὴν πρόσκτηση στὸ ἔδαφός της τοῦ συνόλου τῶν Δωδεκανήσων. Ἀναμφίβολα, οἱ Βρετανοὶ δὲν ἐπιθυμοῦσαν ὁ μόνος ἐν ἐνεργείᾳ —κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ἑλληνοϊταλικοῦ πολέμου— σύμμαχός τους νὰ οὐδετεροποιηθεῖ. Ἀλλὰ ὁ συμβιβασμὸς δὲν ἦταν συμβατὸς καὶ μετὰ τὴ γερμανικὴ στρατηγικὴ. Δὲν ὑπάρχει, τέλος, ἐπίσημο τεκμήριο πού νὰ συνηγορεῖ ὑπὲρ μᾶς συμβιβαστικῆς τοποθέτησης καὶ τῆς ἑλληνικῆς κυβέρνησης: ἀντίθετα, μάλιστα. Ὅφειλει, ὡς ἐκ τούτου, νὰ θεωρηθεῖ ὅτι πρὸς τὸ παρὸν ἡ σχετικὴ συζήτηση δὲν ἔχει σοβαρὸ ἀντίκρισμα.

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 9ΗΣ ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2010

ΥΠΟΔΟΧΗ
ΤΟΥ ΞΕΝΟΥ ΕΤΑΙΡΟΥ
κ. EUGEN SIMION

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΝΤΙΠΡΟΕΔΡΟ
κ. ΑΠΟΣΤΟΛΟ Σ. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗ

Κύριε τέως Πρόεδρε τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας,
Κύριε Πρέσβη τῆς Ρουμανίας στήν Ἑλλάδα,
Κυρίες καί Κύριοι μέλη τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας,
Κυρίες καί Κύριοι Ἀκαδημαῖοί,
Κυρίες καί Κύριοι,

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ὑποδέχεται σήμερα τόν νέο ξένο ἑταῖρο τῆς, καθηγητή κ. Eugen Simion.

Ὁ κ. Simion εἶναι ἐξέχουσα προσωπικότητα τῆς Ρουμανίας. Τό ἔτος 1993 ἐξελέγη μέλος τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας, τῆς ὁποίας στή συνέχεια διετέλεσε πρόεδρος σχεδόν ἐπὶ δεκαετίαν. Συγχρόνως, κατέχει σημαντική θέση στό διεθνές στερέωμα τῆς συγκριτικῆς φιλολογίας.

Νεαρότατος ἐπιδόθηκε στήν τακτική λογοτεχνική κριτική, ἐνῶ ἀπό τό ἔτος 1996 διευθίνει τό Ρουμανικό Κέντρο Πολιτιστικῆς Ὁλοκληρώσεως τῆς UNESCO.

Ὁ κ. Simion δίδαξε ἀπό τό 1970 ἕως τό 1973 στό Πανεπιστήμιο τῶν Παρισίων (Paris VI-Sorbonne) καί ἀργότερα στό Πανεπιστήμιο τοῦ Βουκουρεστίου, ὅπου καί δημιούργησε ἕναν πρωτοποριακό κύκλο νεώτερης κριτικῆς.

Στό Παρίσι ὁ κ. Simion συνδέθηκε μέ ρουμάνους διανοουμένους τῆς διασποράς, μεταξύ τῶν ὁποίων ἦταν ὁ Εὐγένιος Ἰονέσκο καί ὁ Mircea Eliade.

Ὁ καθηγητὴς Simion μετῆλθε τὴ φιλολογικὴ μέθοδο τῆς θεματοκρατίας, τὴν ὁποία ἐφήρμοσε καὶ στὴν πράξῃ μὲ τὴν ἐκδόση τοῦ βιβλίου ὑπὸ τὸν τίτλο *Τὸ πρωινὸ τῶν ποιητῶν*, στὸ ὁποῖο πραγματεύεται τὸ θέμα τῶν ἀπαρχῶν τῆς ρουμανικῆς ποιήσεως.

Στὰ ἔργα του συγκαταλέγονται περὶ τὶς τρεῖς χιλιάδες ἄρθρα, δοκίμια καὶ μελέτες, καθὼς καὶ περισσότερα ἀπὸ εἴκοσι πρωτότυπα βιβλία, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἐκεῖνο μὲ τίτλο *Ἡ ἐπιστροφή τοῦ συγγραφέως*, τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ μιὰ μελέτη περὶ τῆς σχέσεως τοῦ συγγραφέως πρὸς τὸ σύγγραμμά του καὶ τὸ ὁποῖο ἔτυχε εὐρυτάτης ἀποδοχῆς διεθνῶς.

Ἀγαπητὲ Συναδέλφε,

Κύριε Eugen Simion, σᾶς καλωσορίζουμε στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ
κ. ΕΥΑΓΓΕΛΟ ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟ

Κύριε Πρόεδρε,

Κυρίες καὶ Κύριοι Συναδέλφοι,

Κυρίες καὶ Κύριοι,

Καλωσορίζω κ' ἐγὼ τὴν εἴσοδον, εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν, ὡς ξένου ἐταίρου τῆς, τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ κ. Eugen Simion, τέως προέδρου τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας ἐπὶ δεκαετίαν, ἐξέχουσαν προσωπικότητα τῆς χώρας του, κατέχουσαν κορυφαίαν θέση διεθνῶς εἰς τὸν τομέα τῆς συγκριτικῆς φιλολογίας.

Μετὰ τὴν ἐκδημίαν τοῦ Emil Condurachi, ἡ Ἀκαδημία μας, πού ἔχει ὑπογράψει ἐπὶ προεδρίας τοῦ κ. Simion κ' ἐνεργοποιεῖ συνεχῶς εἰδικὴν σύμβασιν ἀνταλλαγῶν, ἐστερεῖτο ρουμάνου ἐκπροσώπου τῆς. Τὸ διεθνὲς κύρος τοῦ κ. Simion ἀναπληρῶνει ἐπαξίως τὸ κενὸ πού κατέλιπεν ὁ Emil Condurachi, ἰδιαιτέρα στὴν Τάξῃ τῶν Γραμμάτων καὶ τῶν Καλῶν Τεχνῶν.

Ὁ ἀκαδημαϊκὸς Eugen Simion ἐγεννήθη τὸ ἔτος 1933 κ' ἐσπούδασε φιλολογίαν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Βουκουρεστίου μ' ὄνομαστους καθηγητάς, ὅπως τοὺς Tudor Vianu, Iorgu Iordan, Alex. Rosetti, Alex. Grau καὶ Jack Byck. Ἀπέκτησε τὸ 1969 τὸν τίτλο τοῦ διδάκτορος φιλολογίας μὲ τὴν διατριβὴν *Εὐγένιος Lovinescu, ὁ διασωθὴς σκεπτικὸς*, ὑπὸ τὴν ἐπιστημονικὴν καθοδήγησιν τοῦ Serban Cioculescu. Νεώτατος ἐπεσκέφθη γιὰ πρώτην φορά τὴν Ἑλλάδα κ' ἐδημοσίευσεν

εκτενές σύγγραμμα περί τῆς χώρας μας. Μετά ἀπό ραγδαίαν ἀνοδο σ' ὅλες τίς πανεπιστημιακές βαθμίδες, ἐκλέγεται τακτικός καθηγητής τῆς συγκριτικῆς φιλολογίας στό ἴδιο πανεπιστήμιο, κι ἀφοῦ στό μεταξύ εἰδίδαξεν ὡς καθηγητής στό Πανεπιστήμιο Παρισίων (Paris VI-Sorbonne). Ἐκεῖ εἶχε τήν εὐκαιρία νά συνδεθῆ πρὸς τοὺς περίφημους τότε ρουμάνους διανοουμένους τῆς διασποράς: τὸν Εὐγένιον Ἰονέσκο, τὸν Emil Cioran καὶ προπάντων τὸν Mircea Eliade, ἱστορικὸν τῶν θρησκευτῶν, ἀνθρωπολόγον καὶ μυθιστοριογράφον, περὶ τοῦ ὁποίου θὰ συγγράψῃ ἀργότερα βαθυστόχαστες μελέτες. Θὰ συνδεθῆ ὅμως καὶ μὲ μεγάλες προσωπικότητες τοῦ γαλλικοῦ λογοτεχνικοῦ καὶ φιλολογικοῦ πανεπιστημιακοῦ κόσμου, ὅπως οἱ Jean-Pierre Richard, Roland Barthes, Jean Rousset καὶ ἄλλοι.

Ἰδιαίτερα τὸν ἐπηρέασεν ὁ Jean Rousset, καὶ τοῦτο ἔγινε ἀντιληπτὸν ἀμέσως μετὰ τὴν ἐπιστροφή του εἰς Ρουμανίαν, ὅταν, ἐστιάζοντας τὸ ἐνδιαφέρον του στὴν λεγόμενη θεματικὴν κριτικὴν, ἐδημιούργησε στό Πανεπιστήμιον Βουκουρεστίου ἕναν πρωτοποριακὸν κύκλο νεώτερης κριτικῆς, ἐξοικειώνοντας τοὺς φοιτητάς του πρὸς τὴν νέαν κριτικὴν, ὅπως αὐτὴ ὠνομάσθη, ἀλλὰ κ' ἐκείνην πού ὠνομάσθη νέα κριτικὴ. Ὁ ἴδιος μετῆλθε τὴν φιλολογικὴν μέθοδον τῆς θεματοκρατίας (thématisme), καὶ μάλιστα τὴν ἐφήρμοσε στὴν πράξιν ἐκδίδοντας ἕνα βιβλίον περὶ τῶν ἀπαρχῶν τῆς νεώτερης ρουμανικῆς ποιήσεως, ὑπὸ τὸν τίτλον *Τὸ πρῶνὸ τῶν ποιητῶν*. Ἡ παρισινὴ του ἐμπειρία τοῦ ἐνέπνευσεν ἄλλα δύο ἔργα μὲ τοὺς ἀντίστοιχους τίτλους *Ἐνας χρόνος γιὰ ζωὴν, ἕνας χρόνος γιὰ μαρτυρίαν ζωῆς* (1977), μὲ πολλαπλὲς ἐκδόσεις, καὶ *Ἡ ἐπιστροφή τοῦ συγγραφέως* (1981), πού εἶναι μία μελέτη περὶ τῆς σχέσεως τοῦ συγγραφέως πρὸς τὸ σύγγραμμά του. Ἐκκινώντας ἀπὸ τὸν Roland Barthes (τῆς *Ἡδονῆς τοῦ κειμένου*), ὁ Eugen Simion ἀποδεικνύει πὼς ἕνας συγγραφεὺς, ἀκόμη καὶ ἐξοριζόμενος, κατὰ βάθος οὐδέποτε ἐξαφανίζεται μέσ' ἀπὸ τὸ κείμενό του. Ὀψίμως ἀνακαλυφθὲν ἀπὸ τὴν Δυτικὴν κριτικὴν διανόησιν, τὸ βιβλίον αὐτὸ μετεφράσθη στὴν Γαλλίαν, ἀλλὰ καὶ στὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖες, ὅπου καὶ ἔτυχεν εὐρείας ἀποδοχῆς ὡς ἡμερολόγιον ὑπαρξιακῆς ἐμπνεύσεως καί, συγχρόνως, ὡς ἡμερολόγιον ἰδεῶν ἐνὸς νέου διανοουμένου πού, προερχόμενος ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴν Εὐρώπην καὶ φθάνοντας στὴν Γαλλίαν, εἰσέρχεται σ' ἕναν κόσμον τελείως διαφορετικόν.

Ἀπὸ νεαρᾶς ἡλικίας, ὁ ἀκαδημαϊκὸς Simion ἐπεδόθη στὴν τακτικὴν λογοτεχνικὴν κριτικὴν, ἐνῶ ἀπὸ τὸ 1996 διευθύνει τὸ Ρουμανικὸν Κέντρον Πολιτιστικῆς Ὁλοκληρώσεως τῆς UNESCO. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν του ὡς καθηγητοῦ στα Πανεπιστήμια Βουκουρεστίου καὶ Παρισίων, ἔχει διδάξει ὡς ἐπισκέπτης καθηγητῆς εἰς πολλὰ πανεπιστήμια καὶ συμμετάσχει σ' ἀναρίθμητα διεθνή συνέδρια. Οἱ διεθνεῖς διακρίσεις κ' ἐπιβραβεύσεις ἐπισφραγίζουν συνεχῶς τὴν διεθνή

του αναγνώριστιν: μέλος πολλῶν ἐθνικῶν καὶ διεθνῶν ἀκαδημιῶν, ἐπίτιμος διδάκτωρ πολλῶν πανεπιστημίων, ἔχει τιμηθῆ με παράσημα πολλῶν χωρῶν. Ἀπὸ τὰ ὑπερτρισχίλια ἄρθρα καὶ τίς μελέτες του, πού δημοσιεύθηκαν σὲ ρουμανικά καὶ διεθνή περιοδικά, γιὰ κανένα δὲν θὰ γίνει λόγος ἐδῶ. Ἀντιθέτως, δὲν ἐπιτρέπεται ν' ἀποσιωπηθοῦν ἔστω καὶ οἱ τίτλοι τῶν καινοτόμων βιβλίων του, πού ὑπερβαίνουν τοὺς εἴκοσι τόμους.

Ἡ πεζογραφία τοῦ (ποιητοῦ) *Eminescu* (1964)· *Προσανατολισμοὶ τῆς σύγχρονης λογοτεχνίας* (1971)· *Εὐγένιος Lovinescu, ὁ διασωθείς σκεπτικὸς* (1971, 1994)· *Σύγχρονοι ρουμάνοι συγγραφεῖς*, 4 τόμοι (1974, 1989)· *Ἕνας χρόνος γιὰ ζωὴν, ἕνας χρόνος γιὰ μαρτυριὰν ζωῆς* (1977, 1979, 1986, 1999· ἔκδ. στὴν οὐγγρική, 1983)· *Τὸ πρωινὸ τῶν ποιητῶν* (1980, 1995, 1998)· *Ἡ ἐπιστροφή τοῦ συγγραφέως* (1981, 1993)· *Ἡ πρόκληση τῆς ρητορικῆς* (1986, 1999)· *Ὁ θάνατος τοῦ Mercurio* (1993, 2002)· *Συνομιλίες μετὰ τὸν Petru Dumitriu* (1994)· *Mircea Eliade, ἕνα πνεῦμα τοῦ εὐρους* (1995)· *Γραφὴ δημόσια, γραφὴ ὑπόρρητος* (1997)· *Ὁ δαίμων τῆς θεωρίας εἶναι κεκμηκῶς* (1998)· *Μύθος, μυθοποίηση, φενακισμὸς* (1999)· *Μελέτες περὶ Cioran, Eliade, Noica κ.ἄ.* (2000)· *Υπάρχει μιὰ ποιητικὴ τοῦ ἡμερολογίου;* (2001)· *Ἡ εὐρωπαϊκὴ ἐνδομυχοκρατία* (2001)· *Τὸ ἡμερολόγιο στὴν Ρουμανία* (2001)· *Τὰ βιογραφικὰ εἶδη* (2002)· *Ὁ Mircea Eliade καὶ τὰ σημεῖα τῆς πεζογραφίας* (2005).

Ὅπως ἐδηλώθη προηγουμένως, τὰ ἔργα αὐτὰ ἔχουν τύχει διεθνoῦς ἀναγνώρισεως κ' ἔχουν ἀνοίξει νέους δρόμους εἰς τὸ πεδίον τῆς συγκριτικῆς φιλολογίας. Κρίνεται περιττὸν ν' ἀναφερθοῦν περαιτέρω οἱ πολυάριθμοι σημαντικὲς συμβολές τοῦ κ. Simion σὲ συλλογικοὺς τόμους, ὡς κ' οἱ πρωτότυπες καὶ οὐσιαστικὲς εἰσαγωγές του σὲ πολύτομες καὶ πολύτιμες ρουμανικὲς καὶ διεθνεῖς ἐκδόσεις τῶν ὁποίων ὁ ἴδιος ἀνέλαβε τὴν πρωτοβουλίαν.

Ἡ ἐκλογή τοῦ κ. Eugen Simion ἐνίσχυσε καταφανῶς τίς δυνάμεις τῆς Β' Τάξεως τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν διὰ τῆς ἐντάξεως σ' αὐτὴν ἐνὸς δυναμικοῦ πνεύματος πού ἔχει ἐπιδείξει ἐμπράκτως, ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν, τὴν ἀγάπην καὶ τὸ ἀμέριστον ἐνδιαφέρον του γιὰ τὴν Ἀκαδημία μας.

Cher Confrère, cher Ami,

L'Académie d'Athènes est heureuse de vous accueillir en son sein au cours de cette séance solennelle. Vous êtes un précieux ami de la Grèce et notre Académie se flatte de collaborer étroitement avec l'Académie Roumaine à propos de programmes de recherche communs. Je salue de tout cœur votre présence parmi nous et vous invite à vouloir bien prendre la parole.

LE MODÈLE GREC ET L'IMAGE DU GREC DANS LA LITTÉRATURE ROUMAINE

ΕΙΣΙΤΗΡΙΟΣ ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΞΕΝΟΥ ΕΤΑΙΡΟΥ

κ. EUGEN SIMION

Récemment invité à l'Académie d'Athènes –la plus ancienne du monde, s'il nous faut commencer la chronologie par les Jardins d'Akademos*–, j'ai parlé du modèle grec et de l'image du Grec dans la littérature roumaine. Ma première impulsion fut de répéter l'attitude de George Calinescu qui, dans un article écrit dans les années '40, clamait d'un ton provocateur et sous le coup de l'enthousiasme: «Je suis Grec aussi», en avouant que, s'il lui était loisible de choisir un espace et un temps idéal pour son esprit, il arrêterait inconditionnellement son choix sur l'Hellade afin de déambuler, en compagnie de ses disciples, dans les Jardins d'Akademos et débattre avec eux, à l'instar des philosophes athéniens, les questions de la connaissance et de la vanité de toutes choses... Je n'ai pas pour autant répété le geste du grand critique en écrivant un essai impressionniste autour de ce thème bien que, en tant qu'Européen, je suis dans mon droit de me considérer un tant soit peu Grec moi aussi. Paul Valéry ne dit-il pas que l'esprit européen est originaire de Grèce et que la géométrie (la base de toute science) a changé le monde? J'ai préféré une voie plus modeste et positiviste, et j'ai parlé de ce que l'ancienne historiographie littéraire appelait *l'influence grecque* ou la présence du «grecisme» (Cartoian) dans la culture roumaine. Sur ce vaste sujet et à forts échos du XVIIIe siècle et la première moitié du XIXe siècle, bien des chercheurs roumains ont publié des études substantielles, dont Nicolae Iorga (*Byzance après Byzance*), suivi par Demosthene Russo (*L'hellénisme en Roumanie*, 1912), Dimitrie Popovici, Nikolae Cartoian, Victor Papacostea, Nestor Camariano, Ariadna Camariano, Émile Cioran, Paul Cernovodeanu, Corneliu Papacostea-Danielopolu, Virgil Căndea, Răzvan Theodorescu, Alexandru Duțu... jusqu'aux plus jeunes chercheurs Serban Tamașoca, Andrei Pippidi, Lia Brad Chisacof, Elena Lazăr et tant d'autres: traducteurs, herméneutes, historiens des codes de loi... Ce qui ressort à la lecture de ces chercheurs éminents et des textes qu'ils reproduisent à l'appui de leurs idées, c'est que le modèle grec se manifeste dans tous les domaines de la vie roumaine, non seulement dans la culture. Il est présent dans le discours re-

* L'Académie d'Athènes m'a fait l'immense honneur de me sélectionner parmi ses membres.

ligieux, le commerce, la diplomatie, la langue, dans les écoles, dans la justice, voire dans la gastronomie roumaine (la cuisine fait partie, on le sait, de la culture d'un peuple), enfin, dans le monde roumain et son mode de vivre et son mode de se situer dans le monde...

L'on peut donc, en inférant que le style roumain comporte une dimension spirituelle grecque et que, au fil de notre histoire mouvementée, nous autres Roumains, on a croisé plus d'une fois l'esprit grec et même lorsqu'on n'a pas accordé nos flûtes, on s'est influencés réciproquement. Je me demande ce que les Grecs modernes ont bien pu puiser chez nous – Latins orientaux. Nous savons pourtant combien profita le modèle grec et l'esprit insurgent et démocratique des Grecs à notre culture, à la fin d'une féodalité longue et démocratique et dans l'affirmation de notre esprit national à l'aube de la modernité. Quelques exemples: en 1694, est fondée à Bucarest une Académie Princière et, en 1707, à Iasi, une autre Académie Princière, utilisant le grec comme langue d'enseignement. Y viennent enseigner des professeurs grecs (dont certains sont des grands érudits) –historiens, linguistes, théologiens, juristes, géographes, philosophes–, auteurs d'œuvres qui ont circulé pendant longtemps dans l'école roumaine. Qui devrais-je mentionner ? Dimitrios Katartzis, par exemple, surnommé «le Mécène des érudits de la Valachie» ou «le patriarche des savants», représentant de l'illumination grec, auteur d'un livre de morale et philosophie en descendance platonicienne (*Connais-toi toi-même*), Konstantinos Dapontes, auteur d'*Éphémérides daces*, écrites sur le territoire roumain (le premier journal intime), Io-sipos Moisiodax, Iannis Karyofyllius, auteur d'un *Manual despre căteva nedumeriri* – *Manuel sur quelques incertitudes*, et d'un journal, les deux traduits en roumain; je n'oublierais pas Panayotis Kodrikas (1762-1827), qui a tenu lui aussi une chronique (un journal) durant la période 1788-1797, ou Ieremias Kakavelas, maître à penser et traducteur de Dimitrie Cantemir, ou Lambros Fotiadis, directeur entre 1792-1805 de l'Académie Princière, qui ambitionne d'en faire une école qui ressemble en tous points à celle de Platon et... tant d'autres hommes de qualité et de bonne volonté, apôtres de l'hellénisme menacé par l'empire ottoman, érudits et, comme on l'a vu, des hommes qui ont écrit dans leur nouvelle patrie...¹

¹ Toutes les informations de cette communication sont puisées aux auteurs cités, plus spécialement en ce qui concerne la chronologie de l'influence grecque, au livre d'ELENA LAZĂR *Érudits grecs dans les Pays Roumains (XIV-XIX siècles)* dans *Dictionnaire biographique*, Omnia, Bucarest 2009.

Il est notoire que, dans l'Antiquité, le grec était la *lingua franca* du monde européen de l'Orient, avec le latin; à commencer du XVe siècle, le grec devient une langue de la culture, dans l'Orient européen («un instrument du progrès intellectuel, c'était la grande langue de culture de l'Orient», écrit Iorga; apud Elena Lazăr, p. 17). Une langue et, implicitement, une culture qui nous épaulent nous autres Roumains à exclure les tournures empruntées à la langue slave du discours religieux. Je rappelle que, en 1399 (dans la Valachie) et 1401 (en Moldavie), sont fondées les métropoles roumaines subordonnées au patriarche œcuménique de Constantinople. Elles sont restées telles jusqu'en 1885, quand l'Église Orthodoxe Roumaine devient autocéphale... Cette relation a énormément marqué la vie religieuse roumaine et, généralement, la culture roumaine. Fait observable dans le vocabulaire de la langue roumaine, où bien des mots du latin sont entrés par l'intermédiaire de la langue grecque.

Les historiens de notre langue signalent, par exemple, qu'un nombre de mots anciens grecs sont pénétrés par le canal du latin danubien dans la terminologie chrétienne primaire (*biserică* – église, *a boteza* – baptiser, *înger* – ange, *creștin* – chrétien, *drac* – diable). De même, les Roumains utilisent, de nos jours aussi, des termes du néo-grec dans le discours religieux (*acatist* – prière à la Vierge ou aux saints, *aghiazmă* – eau bénite, *amvon* – chaire, *anatemă* – anathème, *dascăl* – chantre d'église, *diacon* – diacre, *a liturghisi* – faire la liturgie, *pronie* – providence), ou, lorsqu'il s'agit des relations sociales, on dit *anarhie* – anarchie, *anost* – ennuyeux, *a firitisi* – vanter (plus rarement, mais on le dit), *poliloghie* – verbiage, bavardage, *sindrofie* – réunion d'amis, *taifas* – causette, bavardage, *a tăifăsu* – bavarder, et lorsqu'on désigne une personne snobe, on dit qu'elle a des *ifose* – elle est imbue d'orgueil, de vanité, ou qu'elle est hypocrite; enfin, on utilise le verbe *a se plictisi* – s'ennuyer, ou *a plictisi* – ennuyer, raser, ou devant une attitude agressive *nu se sinchisesc* – on en fait peu de cas, on ne s'en fait pas (pour ne pas dire *on s'en fout*). On utilise aussi *cartofor* – brêmeur/joueur de cartes, *rigă* – roi (carte de jeu), *decar* – dix (jeu de cartes) lorsqu'on joue aux cartes ou, plus rarement, *a agonisi* – s'enrichir, faire fortune, mais plus souvent *folos* – utilisation/profit, et *a folosi* – utiliser, user de...

Après l'effondrement de l'Empire byzantin (29 mai 1453) et la prise d'Athènes (1456), les Principautés Roumaines deviennent terre d'accueil pour les réfugiés grecs. Certains sont des gens d'église et deviennent précepteurs, secrétaires, professeurs, dignitaires, évêques et métropolitains, traducteurs, écrivains. Certains *se împământenesc* – prennent racine ici et de-

viennent gens de l'endroit, font fortune, entrent dans les familles des boyards, parviennent au rang de dignitaires, d'autres passent du grec au roumain et, s'ils ne le font pas eux-mêmes, leurs enfants s'affirment dans la culture roumaine, tout en ramenant les symboles et les fantasmes de la culture byzantine ou les idées de l'illuminisme occidental... Un monde nouveau, qui porte en lui le vœu de faire revivre l'hellénisme et de délivrer la nation grecque de la domination ottomane. Il n'y a pas à s'étonner si cette mystique patriotique contamine aussi ces Latins orientaux qui, sis, comme dit l'autre, au carrefour des adversités, nourrissent eux aussi l'espoir de rejeter le joug ottoman pour vivre dans un État libre. Sur les plans culturel et politique, le «grécisme», *id est* le modèle grec, fut un élément stimulant, sinon parfois même un élément provocateur, au sens positif du terme, certes, pour le monde nord-danubien.

Avant de devenir un modèle culturel, le «grécisme» ou l'hellénisme, si l'on préfère, est, dans le monde roumain du XVIIIe siècle (même avant), une présence active, un élément de communication et une pratique, l'on peut dire, culturelle exprimée de plusieurs manières et dans mainte voie. Procédons à leur systématisation.

1. L'école (l'enseignement) vient en tête, à commencer par les Académies Princières dont on a fait déjà mention. Elles fonctionnent durant tout le XVIIIe siècle (surnommé *le siècle phanariote*) et dans les premières décennies du XIXe siècle, siècle de l'éveil national. Des hellénistes réputés y enseignent, qui sont au courant du mouvement d'idées d'Europe. Bon nombre d'eux sont des apôtres de l'illuminisme, traduisent en grec les «illuministes» français et ce sont toujours eux ou leurs disciples qui traduisent les «illuministes» en roumain. Ils rédigent des manuels de philosophie, morale, histoire, des cartes de la Grèce et des Principautés Roumaines, enfin, ils traduisent des livres d'église et les annotent. Des enfants de Grecs et de Roumains y vont en classe et apprennent sur ces manuels, et ultérieurement ils deviendront historiens érudits, théologiens, écrivains, journalistes qui jetteront les bases de la culture nationale roumaine.

2. Les pédagogues et leurs élèves des Académies Princières, mais d'autres également, qui étudient chez eux avec des professeurs grecs, publieront, comme je l'ai déjà dit, des livres de logique, géographie, histoire, morale, etc. D'après une statistique établie par un chercheur, 182 titres sont parus entre 1642-1830, dont 150 écrits en grec et 32 bilingues (gréco-roumain, gréco-arabe). Un assez grand nombre sont des traductions, d'autres, on l'a vu, sont des manuels de logique et rhétorique, géographie, histoire (y compris his-

toires de la Dacie), grammaires grecques et même des rudiments de grammaire roumaine. Quelques-uns sont écrits en collaboration. En 1700 paraît, par exemple, à Padoue, un *Tableau géographique de la Hongro-Valachie*, par le *stolnic* – dignitaire qui s'occupait des repas du prince régnant/maître d'hôtel Constantin Cantacuzène et le prélat Iannis Komninos. Athanasios Dabbas, patriarche de l'Antioquia, traduit du grec en arabe *Divanul – Le Divan* de Dimitrie Cantemir, paru en 1698 en roumain. Le même livre de morale et sagesse est traduit du roumain en grec par Ieremias Kakavelas; Evghenios Voulgaris publie en 1766, à Leipzig, une *Logique*, manuel qui circulera dans presque toutes les écoles grecques des Principautés Roumaines. Rigas Veleslinlis publie à Vienne, en 1797, *Hartă mare a Greciei – La Grande Carte de la Grèce* et *Noua hartă a Țării Românești și a Moldovei*; la Nouvelle Carte de la Valachie et de la Moldavie, enfin, passant outre d'autres titres et auteurs, je citerais *Biblia* – la Bible parue en grec à Venise, en 1687, par les bons soins de Serban Cantacuzène et en 1688 à Bucarest, en roumain: un livre essentiel pour la culture roumaine et pour l'Église Orthodoxe Roumaine.

Je m'en arrête là. Mais non pas avant de citer un fragment du discours du métropolite de l'Hongro-Valachie, Ignatios de Lesbos, en 1810, au moment d'inaugurer la Société Littéraire Greco-Dace, fondée par lui et le gouverneur Grigore Brâncoveanu. Voilà ce que nous dit ce sage homme d'église, débordant de bonté, que l'on peut considérer comme un fin diplomate: «Je vois les Roumains et les Grecs, que la sainte religion et le même parcours ont réunis il y a longtemps, qui aujourd'hui se réunissent une fois de plus par la philosophie religieuse. Très reconnaissants pour l'hospitalité de la Dacie, les Grecs s'évertuent à payer cette dette de reconnaissance à l'aide des lumières de la connaissance et de la philosophie. Généreux par leur nature, les Daces n'entendent le leur céder en rien, comme quoi voilà les deux parties réunies dans la nouvelle société, qui s'escriment à partager les lumières de la Dacie et de la Grèce».

3. Les lumières de la Dacie et de la Grèce, dont parle l'aimable Ignatios de Lesbos, sont visibles de diverses manières: les Grecs traduisent, on l'a déjà précisé, les écrivains européens et, du grec, ces derniers sont traduits en roumain. De la sorte, les Roumains lisent Voltaire et Montesquieu par la filière grecque. Le prosateur Costache Negruzzi traduit, par exemple, *Memnon* de Voltaire d'après une version d'Evghenios Voulgaris et c'est toujours lui qui transpose en roumain *Moraliceștile haractiruri – Les caractères* de Théophraste, ayant pour point de repère la traduction grecque de Dimitrios Darvaris. De la même manière (la filière grecque), nous parviennent les écrits de Marmontel, Lesage, Condillac, Molière, Bernardin de Saint-Pierre, Gessner

et tant d'autres: *Istoria lui Imberie, feciorul împăratului Provenței* – *L'Histoire d'Imbérie, le fils de l'empereur de Provence*, roman d'amour connu sous le titre *Imberie și Margaronă – Imbérie et Margarone* (traduit, à la fin du XVIIIe siècle, par l'intermédiaire néo-grec, d'après une version de *Sottilissime astuzie di Bertoldo* de Giulio Cesare dalla Croce. Parmi ces traducteurs et commentateurs érudits, plusieurs historiens se manifesteront, dont: Daniil Filippidis (1758-1832), qui publie à Leipzig une *Histoire de la Roumanie*. C'est ici qu'est mentionné pour la première fois le nom «Roumanie». Il est aussi l'auteur d'une *Géographie de la Roumanie*, en supplément au livre d'histoire. Un autre historien grec, Dionysios Fotinos, rédige et fait imprimer, entre 1818-1819 à Vienne, une *Histoire de l'Ancienne Dacie*, en trois volumes. Elle a été pendant bien des décennies utilisée par l'école roumaine, étant même de nos jours consultée par les historiens roumains... Deux des plus importantes grammaires roumaines du XVIIIe siècle (rédigées par Dimitrie Eustatievici Brașoveanul, en 1757, et par Macarie, en 1772, respectivement) ont eu pour modèle, y compris pour la terminologie grammaticale et poétique, les écrits de Constantin Lascaris et Antonios Catiforos.

À tirer une première conclusion (une de provisoire, de toute évidence), l'on peut dire que les lumières de l'Occident parviennent en Valachie et en Moldavie surtout par la filière de la langue grecque et par l'effort de ces missionnaires probes et érudits qui, pendant leur long exil, ne sont pas restés à ne rien faire: ils ont répandu l'hellénisme et ont appris aux autres à synchroniser leur esprit avec le mouvement d'idées de l'Occident. Ainsi donc, on peut parler d'un illuminisme oriental, où la dimension hellène est active, stimulatrice, créatrice...

4. De ce que nous venons de relater, l'on peut déduire que, à dater du XVIIe siècle, le modèle culturel grec a produit non seulement un mouvement d'idées, mais aussi une littérature originale qui n'a pas encore été entièrement étudiée. Évidemment, elle appartient à la littérature néo-grecque, tout en appartenant, dans une certaine mesure, au monde spirituel roumain, pour avoir été créée dans son giron et pour avoir circulé dans l'espace carpa-to-danubien. La Bibliothèque de l'Académie Roumaine possède maint manuscrit grec non encore feuilletés. Parmi les plus connus, je citerais deux titres: *Răgazurile lui Filotheu* – *Les causeries de Philothée*, roman écrit à Alba Iulia, pendant sa détention, par Nicolae Mavrocordat, le premier prince phanariote, et publié en 1800 à Vienne (traduit en français et publié en 1989, à Montréal, par le professeur canadien Jacques Bouchard). Il est considéré par les historiens grecs comme la première œuvre romanesque de la littérature néo-hellène. Je le répète, ce n'est pas la seule œuvre néo-grecque découverte

sur le sol roumain. Lia Brad Chisacof a publié en 2003 une *Anthologie de littérature grecque dans les Principautés Roumaines – prose et théâtre (XVIII-XIXes siècles)* (édition bilingue, 670 pages), laquelle réunit huit pièces et fragments épiques. Certaines sont des comédies de mœurs, d'autres des tragédies valorisant les mythes du monde helladique... L'auteur de l'anthologie attire notre attention sur un manuscrit daté le 25 juillet 1786, englobant la comédie *Vârtejul nebunii – Le vertige de la folie*. À bien peser les faits et à coups d'expertises graphologiques, elle réussit à prouver que celui qui a écrit cette comédie savoureuse est Rigas Fereos (Rigas Velestinlis, 1757-1798), un brillant représentant de l'illumineisme grec, mis à mort par les Turcs en juin 1798 à Belgrade, par étranglement, avec sept autres jeunes Grecs, tous des militants pour la délivrance de la Grèce. En tant que grammairien, il arrive en Valachie en 1782, sous le règne de Nicolae Caragea (1782-1799), et, pour peu de temps, il fonctionne sous Nicolae Mavrogheni aussi (1786-1790). À ce qu'il paraît, il professa à l'Académie Princière et fréquenta, à n'en point douter, le cercle d'érudits de l'entourage de Dimitrios Katartzis. Il entreprend la traduction de l'*Esprit des Lois* de Montesquieu (sans pour autant la terminer), adapte, d'après l'*Encyclopédie* de Diderot et D'Alembert, un traité de physique, publie, ensuite, le *Trépied moral* (des traductions de Métastase, Marmontel et Salomon Gessner) et plusieurs essais identifiés seulement en 1998 par les historiens et les comparatistes roumains. Un esprit messianique, une figure lumineuse et tragique. *Le vertige de la folie* est une comédie de mœurs avec une intrigue placée pendant le règne de Nicolae Mavrogheni. Les historiens apprécient ce haut fonctionnaire de la flotte ottomane, parvenu au rang de prince régnant dans un pays qu'il ignorait totalement (la Valachie). Il aura été, en tant que prince régnant phanariote, un esprit justicier: il a fait bâtir des églises et des hôpitaux, s'est montré paraît-il généreux pour les pauvres et dur pour les boyards valaques. Dans *Le Vertige de la folie*, Mavrogheni est un marin *galiongiu*, inculte, agressif et vantard, jaloux (il garde sa femme sous le cadenas, ce qui n'empêche pas la femme séquestrée de lui mettre beaucoup de délicieuses cornes!), pillard et... anti-phanariote. Parmi leurs grammairiens, dans la pièce figure le «bourgeois Rigas» (un signe, dirions-nous aujourd'hui, d'autoréférentialité). Ce que l'on retient de cette comédie de mœurs phanariotes, c'est la figure du despote perfide et cruel. Il réunit les traits moraux du dictateur que l'époque moderne allait connaître. C'est signe qu'il ne suffit pas de connaître le passé pour qu'il ne se répète plus... Certaines choses se répètent pourtant, malheureusement, non pas les bonnes choses...

À propos du modèle grec dans la culture roumaine, il nous faut ajouter quelque chose sur l'époque phanariote (1711/1716-1821), qui a vu régner

trente et un princes régnants et jouit d'une réputation plutôt négative. Ils étaient souvent traités de «marchands de trônes»: ce furent eux qui introduisirent la corruption dans les pays roumains. À l'heure qu'il est, on juge plus objectivement de ces choses-là. Les historiens de la dernière heure prouvent que, parmi ces Grecs venus du Phanar, il y avait aussi des hommes cultivés, facteurs de civilisation, hospodars entrepreneurs... Nicolae Mavrocordat écrit, on l'a vu, un roman. Son fils, Constantin Mavrocordat, publie sur le *Mercur de France* et fait venir à sa cour Lyotard, peintre suisse, qui lègue quelques portraits remarquables. Alexandre Ipsilanti promulgue en 1780 *Pravilniceasca condică* – un *Code de lois* (en grec et en roumain), Caragea *O Legiuire* – *Un Codex juridique* (en 1818), et sa fille, Domnița (la Princesse) Ralu, fonde un théâtre. Il y a d'autres signes que l'époque phanariote est non seulement un fermage de trônes voïvodaux/princiers sous domination ottomane, mais une époque de culture aussi...

Comment pourrait-on définir le modèle grec tel qu'il s'est manifesté et a circulé dans les Principautés Roumaines aux XVIIe et XVIIIe siècles et, pour une large part, au XIXe siècle? Voltaire appelait la Grèce «le pays des arts et des erreurs», et le philosophe espagnol Ortega y Gasset dit, dans ses *Méditations sur Don Quichotte*, que, alors que nous autres Européens, nous étudions les apparences en quête de la réalité, le Grec est à la recherche de l'intérieur, de l'essentiel, puisque pour lui les choses sont des épiphanies... Chateaubriand chante (dans la Préface à l'*Itinéraire de Paris à Jérusalem*) les louanges de «l'harmonie générale» de l'esprit grec et admire dans les édifices grecs «leur rapport avec les lieux et les sites», «le fini de toutes les parties». Hugo est enthousiaste, amoureux, un mystique du modèle grec et, dans *Orientales* (IV, *Enthousiasme*), proclame: «En Grèce! en Grèce! adieu, vous tous! il faut partir!» et, dans la même lignée, Camus écrit (dans *L'été. Exil d'Hélène*) que, en Grèce, il retrouve «le refus du fanatisme», «le visage aimé», «la beauté enfin»... Mais les Roumains? Les Roumains, on l'a vu, ont eu et ont de nos jours aussi des rapports spéciaux avec le monde grec. Les relations débutent, à plus d'une fois, en famille. Et non seulement dans les plus connues, boyardes ou culturelles. Même dans les familles simples il existe, assez souvent, une racine grecque. Comme dans la famille de celui qui vous parle. Né quelque part dans les Carpates, il y a, dans ma famille, par alliance, un Stavropol venu de Grèce et établi au Dobroudja. J'ai donc connu un monde grec déraciné, adapté, enraciné/naturalisé, mélangé et, finalement, assimilé au monde roumain. Une nombreuse famille de tantes, oncles, neveux et nièces, sur lesquels régnait une femme énergique, autoritaire et assidue, Tante Nana, comme des-

cendue de la tragédie grecque. On ne parlait plus le grec à la maison, mais l'on conservait les mentalités grecques et, surtout, on mangeait à la grecque.

Il y a ensuite les grandes familles dans la culture et, généralement, dans la société roumaine, complètement assimilées, «romanisées». La famille Ghica, par exemple, qui a donné dix princes régnants, Cantacuzène, qui a donné trois princes régnants, Mavrocordat, six, et Soutzo, trois, Rosetti, deux, etc. Bien des historiens et des généalogistes ont écrit sur eux, mais j'aimerais citer Démètre Skarl Soutzo dans *L'Époque phanariote* (1974, Thessalonique). Sur les trente et un princes régnants phanariotes, d'aucuns ont laissé des traces dans le monde roumain, d'autres sont disparus, ne laissant derrière eux qu'une image négative. Les traces sont visibles aussi dans la culture. Dans le fond, ce sont les seules qui nous intéressent. Prenons le cas de la famille Ghica, par exemple, qui compte, dans la littérature roumaine, au moins deux noms importants: Ion Ghica, écrivain, économiste, dignitaire, président à plusieurs reprises –à cinq fois, si je ne me trompe– de l'Académie Roumaine, et, en laissant d'autres de côté, je citerais, plus près de nous, Vladimir Ghica, essayiste, théologien, missionnaire catholique et martyr, disparu dans la détention communiste.

Cessons de nous intéresser aux familles princières et revenons à la culture proprement-dite, où le modèle grec a fonctionné pendant quelques siècles, et ce fut du monde grec –mêlé à d'autres peuples de l'espace balkanique– que des grands écrivains virent le jour. Je pourrais citer en exemple des dizaines de noms de la culture roumaine où, en fouillant un peu dans la biographie, le style et la thématique des écrivains, on tombe souvent sur ce qu'on appelle le filon balkanique. «Le balkanisme» est, en effet, un vaste et fort courant dans la littérature roumaine. Il s'étend des poètes Vacaresco (des hommes de culture grecque, poètes dans le style et la tradition anacréontique) et Anton Pan, qui a cultivé *irmosul* – la rengaine, et a mis sur vers, à son tour, *Noul Eterocrit* –le *Nouvel Eterocrite*, d'après une paraphrase de Dionysios Fotinos, qui, à son tour, avait adapté un poème médiéval composé par le crétois Vincenzo Kornaros–, jusqu'à Ion Barbu (l'auteur du volume *Jeu second*, 1930). Ce dernier jurait sur la Grèce antique, éternelle et incorruptible intellectuellement, et pensait que le monde helladique est disparu de l'histoire, pour ne pas avoir accepté l'irrationnel. Mais son esprit est survécu et c'est sur ce dernier que jurait, je le répète, ce grand poète hermétisant dans la tradition de Mallarmé.

Quelle est l'image du Grec (du Grec comme individu, comme être social et moral, comme mode d'être et comme mode de se situer dans le monde),

quels fantasmes se rattachent à lui dans l'imaginaire roumain et, *ipso facto*, dans la littérature roumaine? Voilà un sujet intéressant, mais d'autant plus difficile. Je mettrais longtemps à en parler. Un thème susceptible de devenir thème de recherche pour un doctorant. Pour le moment, je me bornerai à faire quelques commentaires impressionnistiques. Le Grec circule sous plusieurs aspects dans l'imaginaire roumain, surtout dans l'imaginaire populaire. Il est assez souvent identifié au «type phanariote», c'est-à-dire au fonctionnaire avide et cupide de l'empire ottoman, à l'étranger venu à seule fin de s'enrichir. Ce n'est pas le bon fantasme, tant s'en faut, car nullement positif. On retrouve cette image dans le roman de Nicolae Filimon *Ciocoii vecii și noi* – Anciens et nouveaux parvenus, ou dans les pièces de Vasile Alecsandri. Andronaki Tuzluc, le héros de Filimon, est par excellence un phanariote (dans l'acception populaire), à savoir un métèque corrompu et rapace, un parvenu qui sera pillé par un autre parvenu, plus jeune et plus féroce que lui, Dinu Păturică. Attention, pourtant: ce dernier est, quand même, roumain².

Ce n'est pas, je le répète, la seule image à accompagner le Grec dans la littérature roumaine. Les érudits distinguent entre le modèle grec (hellénistique) et le modèle phanariote. Le Grec est le produit de la culture hellénistique et c'est cette dernière que les intellectuels (y compris les écrivains roumains) vénèrent. L'autre, le modèle phanariote (l'homme de toutes les combinaisons/comboines, corrompu, cupide et impitoyable), est le plus souvent présenté sous des airs satiriques, mais, on l'a vu, cette perception a commencé à changer. C'est en lui, en l'homme phanariote, qu'est découvert, toujours plus souvent, l'homme de culture, le pédagogue, l'esprit messianique grec, l'insurgé contre le conquérant ottoman (l'hétériste), enfin, à regarder de plus près aux documents de l'époque, les Roumains découvrent que l'époque phanariote est aussi une époque de culture, non seulement une d'administration perdante et pernicieuse...

Je renonce à donner d'autres exemples, mais je citerais deux écrivains qui ont réfléchi le monde grec moderne dans leurs œuvres. Le premier, Teodor Scortescu, a été diplomate et, vivant en Grèce, a écrit un petit roman: *Popi* (écrit en 1922 et publié en 1930), un roman sentimental savou-

² ALEXANDRU CIORĂNESCU en réalise une bonne analyse, dans *Nicolas Filimon et le portrait littéraire des phanariotes*, Symposium «L'époque phanariote», Institut for Balkan Studies, Thessaloniki 1976, pp. 85-91.

reux, où il exploite ce qu'on appelle la passion politique des Grecs modernes. Arrivant en Grèce, le narrateur découvre un monde sympathique, accueillant, intelligent, pourtant divisé, déchiré par la politique. D'aucuns sont des «vénézélites», d'autres des «constantinistes». Ils ne sauraient rester ensemble dans le même café, et si frère et sœur se croisent dans la rue, ils ne se parlent pas.

Popi Kiparisis, jeune veuve, belle et concupiscente, est une «constantiniste» fanatique et consume, au café, exclusivement de l'uzu, pour la bonne raison qu'uzu est une boisson royaliste, et lorsqu'elle est courtisée par deux prétendants (le narrateur roumain et Spyros – un maître d'hôtel qui joue le rôle de Cyrano), elle arrête finalement son choix sur le Roumain parce que ce dernier, au moment critique (lorsqu'il est sur le point de perdre, parce que Popi s'est énamourée de Cyrano/Spyros, et non pas de celui qui avait arrangé qu'on chante des sérénades sous la fenêtre de cette Dulcinée passionnée de politique), au moment difficile du choix, dis-je, le Roumain met à nu l'option politique de son adversaire. Celui-ci est «vénézélite», ce que Popi, royaliste incorruptible, ne saurait accepter... Le roman comporte une morale, après la conclusion de cette sympathique histoire sentimentale: «Vous êtes, dis-je en toute sincérité, le peuple le plus intelligent que j'aie vu. Toutes les fois que vous traitez une affaire, vous avez une vision de la vie où la réalité entre comme dans un gant, et, où que vous alliez, vous y devenez les maîtres. Les gens d'ici, comme le pays, sont tout aussi beaux qu'il y a trois mille ans. Vous pourriez être heureux. Mais, des pieds en cap, vous souffrez tous d'une intoxication ruineuse: la politique».

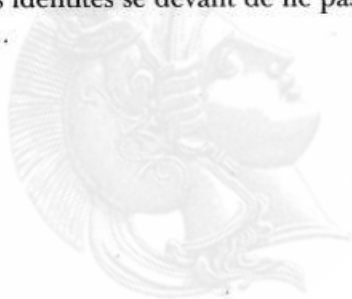
Un cas plus complexe, avec une œuvre autrement substantielle, est celui de Panait Istrati, l'ami de Kazantzakis... Il était le fils d'un Grec céphalonite et d'une serveuse de Brăila, sans instruction (avait suivi juste quatre ans d'école primaire), sans aucun métier positif, a parcouru le monde en long et en large et, après avoir voulu se donner la mort à Nice à la fin de la Première Guerre, a été découvert, en tant qu'écrivain, par Romain Rolland, qui l'a appelé «un Gorki des Balkans». Il a écrit un nombre de contes exceptionnels (*Kira kiralina*, *Père Anghel*, *Nerantzula*, *Codin*, *Les chardons du Baragan*, *Dans le monde de la Méditerranée*, etc.), où il présente le monde de l'espace balkanique où Roumains, Grecs, Turcs, Russes vivent ensemble, sans se haïr... Un monde beau et tragique: femmes passionnées et malheureuses, capitaines de vaisseau mélancoliques, jeunes gens qui se mettent en quête d'un monde meilleur sans jamais le trouver, bohèmes (variantes du héros picaresque dans le monde balkanique), qui courent après un idéal de justice sociale sans jamais le trouver, enfin, un monde en mouvement, inquiet, passionné. On

peut en détacher une image générique du Grec: honnête, rêveur, amoureux et, le plus souvent, voué à une destinée tragique. Il mélange les langues, parle avec accent, mais personne ne le ridiculise. Ce sont surtout les femmes de la prose d'Istrati qui sont mémorables par leur vocation érotique, par leur passionnalité et, dirais-je, par leur force de recevoir le tragique de l'existence. Je me demande combien des écrivains du XXe siècle ont présenté mieux et avec autant d'abnégation que Panait Istrati, le fils du Grec céphalonite et de la blanchisseuse de Baldovinești de Brăila, l'image de la féminité séduisante, esclave de passions destructrices. Une féminité débordant à la fois de compassion et d'orgueil...

Le philosophe roumain Constantin Noica, l'ami de Mircea Eliade et de Émile Cioran, qui avait, lui aussi, une ascendance grecque et aimait comme personne les philosophes grecs au point de n'admettre, parmi les disciplines de l'esprit, que la philosophie, Constantin Noica, je le répète, fait, dans la Préface au volume *Les Catégories esthétiques* de son ami Evangelos Moutsopoulos (dans la traduction roumaine de Victor Ivanovici, de 1976), une observation sur l'esprit grec, qui me laisse rêveur. Il pense que la Grèce a sauvé par deux fois la culture européenne: «une première fois, à son moment de gloire, en la délivrant du chaos des mythologies, afin d'aboutir à la philosophie; une seconde fois, à l'époque tardive hellénistique, en la retirant du chaos des croyances afin d'aboutir à ce qu'on appela une *théologie spéculative*». Néanmoins, le philosophe est sceptique en ce qui concerne la possibilité de l'esprit (du modèle) grec de sauver encore la culture européenne du chaos de la technologie... Noica était généralement sceptique à l'égard de l'Occident qui, écrit-il quelque part en provoquant toute une série de protestations, ne produit plus de la culture, mais rien que du beurre... Je ne pense pas qu'il ait raison dans cette dernière assertion, mais ceci est une toute autre question. Il n'a pas entièrement raison non plus lorsqu'il parle de la délivrance de l'Europe du chaos des mythologies et du chaos des croyances, parce que, et c'est là un argument valable, la culture européenne s'est sauvée peut-être du chaos des mythologies, tout en gardant les mythes (et les mythes ont porté fruit et portent encore fruit dans le domaine de la culture, elle s'est peut-être sauvée du chaos des croyances, tout en gardant la foi telle quelle, à savoir la foi chrétienne...

Ayant fermé cette parenthèse, je reviens à ma question: le modèle grec est-il encore suivi de nos jours? Peut-il encore sauver la culture européenne, qui, de l'avis des uns, se prépare depuis longtemps une mort fastueuse? Je l'ignore, peut-être le modèle grec ne peut-il plus faire face aux provocations

de la société actuelle, mais, à coup sûr, ses mythes lui ont survécu, comme la nostalgie respective. Il y aurait encore à dire et à redire à ce sujet. Les mythes grecs sont pénétrés de bonne heure au nord du Danube et en ont provoqué d'autres, engendrés par l'imaginaire roumain. Les uns et les autres existent de nos jours encore dans la culture roumaine et ne disparaîtront jamais, je l'espère, malgré bon nombre d'historiens qui, en embrassant avec ardeur l'idée de la globalisation de la culture, opinent que les mythes nationaux doivent disparaître: nous ne saurions être de bons Européens, ni ne saurions devenir des esprits postmodernes, ne pourrions être des acteurs actifs dans la société de la connaissance dominée par une technologie de pointe, à moins de nous débarrasser des mythes nationaux. La nation elle-même serait, selon eux, un obstacle à l'universalisme. En ce qui me concerne, je n'en crois rien, je ne les accepte pas, je considère même que les cultures ne devraient pas se globaliser, les identités se devant de ne pas se perdre dans ce nouveau concert universel...

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 23ΗΣ ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2010

Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ
ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗΣ ΣΕΡΒΙΑΣ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΛΟΥΣ κ. LJUBOMIR MAKSIMOVIC

Σήμερα υπάρχει η γενική εντύπωση ότι το σερβικό κράτος του Μεσαίωνα, παρόλο που ήταν βαθιά επηρεασμένο στον πολιτιστικό και θρησκευτικό τομέα από την Βυζαντινή Αυτοκρατορία, εξελισσόταν αποκλειστικά έτσι ώστε η Μακεδονία να είναι πάντοτε ο μεγάλος στόχος της κατακτητικής πολιτικής των Σέρβων. Στην πραγματικότητα όμως η Σερβία έδειξε από νωρίς ενδιαφέρον προς άλλες κατευθύνσεις των επιδιώξεών της, παραδείγματος χάριν προς την Αδριατική, ενώ η Μακεδονία έμπαινε βαθμιαία και σχετικά αργά στο οπτικό πεδίο της σερβικής πολιτικής. Άλλωστε, μέχρι σχεδόν το τέλος του ΙΒ' αιώνα, η Σερβία ούτε καν είχε φθάσει στα βόρεια σύνορα της Μακεδονίας, εάν θεωρήσουμε ότι αυτά βρίσκονταν εκεί όπου τα έβλεπαν οι αρχαίοι Έλληνες, αλλά ως επί το πλείστον και οι Βυζαντινοί, δηλαδή στα όρη του Σκάρδου (Šar-planina), περίπου στα σύνορα της σημερινής Δημοκρατίας των Σκοπίων και του Κοσσυφοπεδίου¹.

1. Τον όρο Μακεδονία χρησιμοποιώ έχοντας υπόψη μου την ιστορική εξέλιξη, κατά την εποχή με την οποία ασχολούμαστε, της χώρας η οποία συνόρευε με την Ήπειρο, την Αλβανία και την Σερβία. Με άλλα λόγια, τα δυτικά και βορειοδυτικά σύνορα της χώρας αυτής, άσχετα με την διοικητική οργάνωση διάφορων εποχών, τα βλέπω εκεί όπου τα βρίσκει ο βυζαντινός ιστορικός Νικηφόρος Γρηγοράς, ο οποίος λέει ότι τα ρωμαϊκά και σερβικά εδάφη συνορεύουν στον Άνω Άξιό, δηλαδή γύρω από τα Σκόπια [Nicephori Gregorae Byzantina Historia (στο έξις Greg.) XV, 1, έκδ. L. Schopenus, Bonnae II 747.5-12]. Πρβλ. και την γνώμη του Στράβωνα

Για πρώτη φορά με τις κατακτήσεις του μεγάλου ζουπάνου Στεφάνου Νεμάνια (1166-1196), ιδρυτή της δυναστείας των Νεμανιδών, η Σερβία έφθασε στα όρια της Μακεδονίας. Κατά το τέλος της διακυβέρνησης του Νεμάνια η χώρα, η οποία στο μεταξύ είχε στραφεί αποφασιστικά προς την ορθοδοξία, για πρώτη φορά αναγνωρίστηκε από το Βυζάντιο ως σχετικά ανεξάρτητος παράγοντας της διεθνούς πολιτικής σκηνής². Η σερβική ηγεσία άρχισε τότε να καταλαβαίνει ότι το μέλλον της χώρας βρισκόταν προς την κατεύθυνση της Κωνσταντινούπολης και όχι προς την Ρώμη. Αυτό σημαίνει ότι στην Σερβία, από την μια πλευρά, δημιουργήθηκε η λεγόμενη «όρεξη για κατάκτηση», ενώ, από την άλλη, εμφανίστηκαν τα πρώτα ίχνη απομίμησης του «βυζαντινού μοντέλου». Οι γενικές συνθήκες όμως τότε δεν ήταν καθόλου κατάλληλες για έναν επιθετικό προσανατολισμό προς τον Νότο. Πρώτα πρώτα, ο Νεμάνια υπέστη σοβαρή ήττα από τους Βυζαντινούς το 1190, στην μάχη παρά τον ποταμό Μοράβα, κατόπιν ο γιός του Στέφανος παντρεύτηκε μια Βυζαντινή πριγκήπισσα και ο Νεμάνια μετά από λίγα χρόνια παρεχώρησε σε αυτόν την εξουσία, για την οποία στις αρχές του ΙΓ' αιώνα θα ξεσπάσει ένας σοβαρός και μακρόχρονος εμφύλιος πόλεμος. Έτσι έρχεται και το τραγικό για το Βυζάντιο έτος 1204, χωρίς να έχει

(*The Geography of Strabo*, έκδ. H. L. Jones, Loeb Classical Library, III, London 1961, σ. VII, πίν. 10), ο οποίος αναφέρει ότι η Μακεδονία εκτείνεται μέχρι τα όρη του Σκάρδου. Οι μετατοπίσεις των ορίων και οι εδαφικοί περιορισμοί του χώρου με την ονομασία Μακεδονία, προπαντός λόγω διοικητικών μεταβολών που κατά καιρούς γίνονταν (όπως τις απηχούν οι πληροφορίες των δύο αναφερομένων συγγραφέων), δεν έχουν σημασία για το θέμα των βυζαντινο-σερβικών σχέσεων. Γι' αυτό τον λόγο, την γενική ιστορικο-γεωγραφική έννοια του όρου «βυζαντινή Μακεδονία» μέχρι την σερβική κατάκτηση την καταλαβαίνω με τον ίδιο τρόπο όπως και η VASSILIKI KRAVARI (*Villes et villages de Macédoine occidentale*, Paris 1989, σ. 25 κ.έ.), εν μέρει και η ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΚΟΠΟΥΛΟΥ [*Ιστορική γεωγραφία της Μακεδονίας (4^{ος}-6^{ος} αιώνας)*, Ίωάννινα 1984, σ. 23]. Πρβλ. και Γ. ΘΕΟΧΑΡΙΔΗΣ, *Ιστορία της Μακεδονίας κατά τους μέσους χρόνους*, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 23, 31, 41, 44, 342. Διαφορετικές προσεγγίσεις έχουν σχέση με την κατάσταση άλλων εποχών, που δεν είναι το θέμα μου. Πρβλ. FANOULA PAPAZOGLU, *Les villes de Macédoine à l'époque romaine*, *Bulletin de Correspondance Hellénique*, Suppl. XVI, Athènes 1988, σ. 67-98· ΜΑΡΙΑ ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, *Το «Μακεδονικό Ζήτημα»*, Αθήνα 1993, σ. 20 κ.έ.

2. Για τις εν λόγω συνθήκες βλ. IJ. MAKSIMOVIC, *Byzantinische Herrscherideologie und Regierungsmethoden im Falle Serbien. Ein Beitrag zum Verständnis des byzantinischen Commonwealth*, ΠΟΛΥΠΑΕΥΓΟΣ ΝΟΥΣ, *Miscellanea für Peter Schreiner zu seinem 60. Geburtstag* (*Byzantinisches Archiv* 19), έκδ. Cordulla Scholz-G. Makris, München-Leipzig 2000, σ. 174-192.

δοθει στους Σέρβους ή παραμικρή ευκαιρία για οποιαδήποτε σοβαρότερη δράση στην Μακεδονία³.

Από την άλλη μεριά όμως, εκείνη την εποχή το "Άγιον Όρος και η Θεσσαλονίκη, τα πιο σπουδαία σημεία ολοκλήρου του μακεδονικού χώρου, αρχίζουν ήδη να παίζουν ρόλο στην πολιτιστική εξέλιξη των Σέρβων. Ίδιαίτερα σημαντικό γεγονός για την εν λόγω εξέλιξη ήταν η ίδρυση του Χελανδαρίου – αγιορείτικης μονής των Σέρβων. Το μοναστήρι ιδρύθηκε το 1198 βάσει χρυσοβούλλου του αυτοκράτορα Άλεξίου του Γ', πεθερού του Στεφάνου Νεμάνιας, διαδόχου του Νεμάνια. Ίδρύθηκε από τον ίδιο τον Νεμάνια, ο οποίος ήταν ήδη μοναχός στο Βατοπέδι, και τον μικρότερο γιό του Σάββα, ο οποίος από καιρό ήταν και αυτός Άγιορείτης. Από την ίδρυσή του το Χελανδάρι αποτελεί μόνιμο παράθυρο της σερβικής κοινωνίας προς τον κόσμο των Βυζαντινών, μέσω του οποίου μεταφέρονται στην Σερβία προπαντός οι πνευματικές επιρροές του Άγιου Όρους, αλλά και θεμελιώδεις πολιτιστικοί θεσμοί⁴. Η πηγή τους δεν ήταν μόνο η Κωνσταντινούπολη, αλλά και η Θεσσαλονίκη, ιδιαίτερα μετά το 1204, δεδομένου ότι τότε ενισχύθηκε ο ρόλος που έπαιζε η πόλη αυτή στην ζωή των Άγιορειτών και, γενικώτερα, της Μακεδονίας και των Βαλκανίων.

Μετά το 1204, με την πρώτη πτώση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, η κατάσταση στην Μακεδονία γίνεται περίπλοκη και οι εκεί εξελίξεις απρόοπτες. Οι Λατίνοι, οι Βούλγαροι και το κράτος της Ηπείρου αρχίζουν να μοιράζουν την χώρα⁵. "Όσον αφορά την Σερβία, κατά τις αρχές του 1207, με την μεταφορά των λειψάνων του Νεμάνια από το "Άγιον Όρος στην χώρα, παύει εντελώς ο κίνδυνος αναζωπύρωσης του εμφυλίου πολέμου, που μόλις είχε τελειώσει⁶. Οι δύο

3. Για την γενική κατάσταση και διάφορες εξελίξεις στην Σερβία στο τέλος του 12ου και στις αρχές του 13ου αιώνα βλ. *Istorija srpskog naroda* (στο έξης ISN), I, Beograd 1981, σ. 263-272 (S. ČIRKOVIĆ).

4. Βλ. M. ŽIVJINOVIĆ, *Osnivanje Hilandara*, Manastir Hilandar, έκδ. G. Subotić, Beograd 1998, σ. 29-34· S. ČIRKOVIĆ, *Hilandar i Srbija*, αναφερόμενη έκδ., σ. 35-48· LJ. MAKSIMOVIĆ, *Hilandar i srpska vladarska ideologija, Osam vekova Hilandara*, έκδ. V. Korać, Beograd 2000, σ. 9-16 (με παλαιότερη βιβλιογραφία).

5. G. OSTROGORSKY, *Ίστορία του Βυζαντινού Κράτους*, Γ' (στο έξης OSTROGORSKY, *Ίστορία*), Αθήνα 1981, σ. 109 κ.έ.· ΘΕΟΧΑΡΙΔΗΣ, *Μακεδονία*, έ.ά. (σημ. 1), σ. 310 κ.έ.

6. Βλ. LJ. MAKSIMOVIĆ, O godini prenosa Nemanjinih moštiju u Srbiju, *ZRVI*, 24/25, 1986, σ. 437-444.

γιοι του ιδρυτή της δυναστείας—ο Στέφανος, μέγας ζουπάνος και βυζαντινός σεβαστοκράτορας, και ο Σάββας, αρχιμανδρίτης και καθηγούμενος της Στουτένιτσα, του πιο σπουδαίου μοναστηριού της χώρας και μαυσιωλείου της δυναστείας—αρχίζουν από τότε να ακολουθούν μια πολιτική που αποσκοπούσε να φέρει την Σερβία—και την έφερε πράγματι—στο επίκεντρο των πολιτικών εξελίξεων στα Βαλκάνια και να την κάνει—και την έκανε πράγματι—ανεξάρτητο κράτος με δική του αυτοκέφαλη εκκλησία⁷. Το συμβολικό και ταυτόχρονα πραγματικό αποτέλεσμα της πολιτικής αυτής ολοκληρώθηκε όταν ο Στέφανος το 1217 έλαβε από τον πάπα της Ρώμης τα βασιλικά σημεία και ο Σάββας το 1219 στην Νίκαια καθιερώθηκε πρώτος αρχιεπίσκοπος της σερβικής εκκλησίας⁸.

Έν τω μεταξύ, όλες οι προαναφερόμενες εξελίξεις είχαν ως αποτέλεσμα να αρχίσει να παίζει η Μακεδονία έναν πιο σπουδαίο ρόλο στην στρατηγική της σερβικής ηγεσίας. Όπως έχει λεχθεί, στην Μακεδονία είχαν ήδη εκφραστεί τα συμφέροντα των τριών βαλκανικών δυνάμεων, τις οποίες η Σερβία επρόκειτο να αντιμετωπίσει, εν μέρει ακριβώς και λόγω αυτής της χώρας. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι η Σερβία ήταν ήδη σε θέση να οργανώσει κατακτητικές επιχειρήσεις προς τα μακεδονικά εδάφη. Η κατάσταση μετά τον θάνατο του Βούλγαρου ηγεμόνα Καλογιάννη κάτω από τα τείχη της Θεσσαλονίκης τον Οκτώβριο του 1207 δείχνει σαφέστατα ότι η Σερβία δεν ήταν σε θέση να κάνει τίποτε άλλο, παρά να προσπαθήσει να επωφεληθεί από την μάχη για την ανώτατη εξουσία που είχε ξεσπάσει στην Βουλγαρία. Δηλαδή, απειλούμενη στον Βορρά από την Ούγγαρία, μπλεγμένη σε έχθροπραξίες εναντίον του κράτους της Ήπειρου λόγω αλβανικών περιοχών, έχοντας εναντίον της και τον Λατίνο αυτοκράτορα Έρριχο της Φλάνδρας, ο οποίος θα της επιτεθεί αργότερα, η Σερβία δεν είχε άλλο τρόπο δράσης, παρά να προσπαθήσει να προσεταιριστεί τον αυτεξούσιο Βούλγαρο αποστάτη Στρέζ, ο οποίος είχε δημιουργήσει ένα είδος κρατιδίου στην βόρεια Μακεδονία με κέντρο το Προσάκιο (Πρόσεκ), στην φάραγγα του Βαρδαρίου (1208).

Αλλά η προσπάθεια αυτή της Σερβίας να ασκήσει έμμεσο έλεγχο στην κοιλάδα του Βαρδαρίου απέτυχε, επειδή ο Στρέζ είχε αρχίσει να κάνει την δική του

7. B. FERJANČIĆ, *Srbija i vizantijski svet u prvoj polovini XIII veka (1204-1261)*, ZRVI, 27/28, 1989, σ. 103-148· B. FERJANČIĆ-LJ. MAKSIMOVIĆ, *Sveti Sava i Srbija između Epira i Nikeje, Sveti Sava u srpskoj istoriji i tradiciji*, έκδ. S. Ćirković, Beograd 1998, σ. 13-26.

8. Πρβλ. S. ĆIRKOVIĆ, *Srbi među evropskim narodima*, Beograd 2005, σ. 40 κ.έ.

πολιτική σὲ νότια μέρη τῆς Μακεδονίας. Μετὰ ἀπὸ μακρόχρονη προσπάθεια νὰ ἐπαναφέρει τὸν Στρέζ στὴν «τάξη», ἡ σερβικὴ ἡγεσία ἀντέδρασε ἀποφασιστικά. Ὁργάνωσε μιὰ διπλωματικὴ ἐπιχείρηση πού ἔφερε, ἀπ' ὅσο ξέρουμε, γιὰ πρώτη φορὰ τοὺς ἀντιπροσώπους τῆς Σερβίας στὴν Μακεδονία. Ὁ ἴδιος ὁ Σάββας πῆγε, πιθανώτατα τὸ 1212, ἐπικεφαλῆς μιᾶς μικρῆς ἀντιπροσωπείας στὸ Προσάκιο, ὅπου καὶ προσπάθησε νὰ πάρει τὸν Στρέζ μὲ τὸ μέρος τῶν Σέρβων⁹. Μάταιη προσπάθεια. Ὁ Σάββας ἔφυγε θυμωμένος, ρίχνοντας στὸν Στρέζ, κατὰ σερβικὴ πηγὴ, ἓνα εἶδος ἀναθέματος, μὲ ἀποτέλεσμα αὐτὸς νὰ πεθάνει τὴν ἴδια νύχτα. Ὁ κίνδυνος ἐκ μέρους τῶν Βουλγάρων μειώθηκε, ἀλλὰ ἡ Σερβία δὲν προχώρησε κατόπιν σὲ κάποια δράση στὸν μακεδονικὸ χῶρο. Οὔτε ἔγινε προσπάθεια νὰ πάρουν οἱ Σέρβοι τὰ Σκόπια, ἐνέργεια πού θὰ ἦταν ἀπαραίτητη γιὰ κάθε πραγματικὴ ἐπιτυχία στὴν Μακεδονία, ὅπως θὰ δείξει ὁ βασιλιάς Μιλούτιν ἑβδομήντα χρόνια ἀργότερα. Ἔτσι, ἡ πρώτη φάση τοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν Σέρβων γιὰ τὴν Μακεδονία ἀποτελεῖ μόνο μιὰ ἔμμεση προσέγγιση στὸν χῶρο τῶν μελλοντικῶν μεγάλων ἐπιχειρήσεων.

Θὰ ἦταν δύσκολο ὅμως νὰ περιμένει κανεὶς διαφορετικὴ ἐξέλιξη τῶν γεγονότων, δεδομένου ὅτι ἡ Σερβία βρισκόταν ὑπὸ τὴν πίεση Βουλγάρων, Ἡπειρωτῶν καὶ Λατίνων, οἱ ὁποῖοι προχωροῦσαν σὲ στρατιωτικὲς ἐπιχειρήσεις στὴν Ἀλβανία καὶ στὰ ἀνατολικά σύνορα τῆς Σερβίας, πράγμα πού τὸ 1213, τὸ 1214 καὶ τὸ 1215 ἐμπόδιζε νὰ προωθηθοῦν τὰ συμφέροντα τοῦ σερβικοῦ κράτους στὴν Μακεδονία¹⁰. Μερικὰ χρόνια ἀργότερα, ὅταν πλέον εἶχαν περάσει οἱ ἀπειλὲς αὐτὲς καὶ εἶχε γίνει ἡ ἐπιτυχημένη προσπάθεια νὰ βρεθεῖ τὸ κοινὸ ἐνδιαφέρον μὲ

9. R. RADIC, *Oblasni gospodari u Vizantiji krajem XII i u prvim decenijama XIII veka*, ZRVI, 24/25, 1986, σ. 223-234 (μὲ πλήρη βιβλιογραφία)· τοῦ αὐτοῦ, *Sveti Sava i smrt oblasnog gospodara Streza, Sveti Sava u srpskoj istoriji i tradiciji*, ἔκδ. S. Ćirković, Beograd 1998, σ. 51-62.

10. Πρβλ. D. M. NICOL, *The Despotate of Epiros*, Oxford 1957, σ. 38, 45 (σημ. 28)· G. PRINZING, *Die Bedeutung Bulgariens und Serbiens in den Jahren 1204-1219 im Zusammenhang mit der Entstehung und Entwicklung der byzantinischen Teilstaaten nach Einnahme Konstantinopels infolge des 4. Kreuzzuges*, München 1972, σ. 107 κ.έ., 110-114 (ὅπου προτείνεται ἐσφαλμένη χρονολογία)· A. DUCCELLIER, *La façade maritime de l'Albanie au moyen âge. Durazzo et Valona du XIe au XVe siècle*, Thessalonique 1981, σ. 150 κ.έ.· ISN, I, σ. 299 (B. FERJANČIĆ)· FERJANČIĆ-MAKSIMOVIĆ, ἔ.α., σ. 15· LJ. MAKSIMOVIĆ, *Značenje reči Grk i Jelin u srpskim srednjovekovnim izvorima*, ZRVI, 38, 1999/2000, σ. 219.

τήν Νίκαια, από όπου εξασφαλίστηκε για την Σερβία και η εκκλησιαστική ανεξαρτησία του 1219, ο διάδοχος του σερβικού θρόνου Ραδοσλάβος παντρεύτηκε την κόρη του μεγάλου Ήπειρώτη ηγεμόνα Θεοδώρου Κομνηνού Δούκα¹¹. Η πολιτική αυτή ενέργεια εξάλειψε την δυσaréσκεια του Δημητρίου Χωματηνού, αρχιεπισκόπου της Ἀχρίδας, δηλαδή της πιό σπουδαίας εκκλησίας του ήπειρωτικού κράτους, πού είχε εκφρασθεῖ λόγω της ἴδρυσης της αυτοκέφαλης αρχιεπισκοπῆς τῆς Σερβίας¹².

Μέ τέτοιο εἶδος διπλωματίας ἡ Σερβία εἶχε βελτιώσει τήν θέση της ὡς πρὸς τήν Μακεδονία, ἀλλὰ μέχρι τήν ἐποχὴ τοῦ Στεφάνου Πρωτοστέπτου (μέχρι τὸ 1228) καὶ τοῦ Σάββα (μέχρι τὸ 1236) δὲν εἶχε κάνει ἀντίστοιχες ἀποφασιστικὲς ἐνέργειες πού θὰ τῆς ἐξασφάλιζαν κυριαρχία σὲ ὁποιοδήποτε μέρος τοῦ μακεδονικοῦ χώρου. Οἱ δύο γιοὶ καὶ διάδοχοι τοῦ Στεφάνου, οἱ βασιλιάδες Ραδοσλάβος καὶ Βλαδισλάβος, συνδέονταν μὲ τὶς δύο μεγάλες δυνάμεις τῶν Βαλκανίων, ὁ πρῶτος μὲ τὴν Ἡπειρο, ὁ δεύτερος μὲ τὴν Βουλγαρία, καὶ κατὰ κάποιον τρόπο ὑπάκουαν σὲ αὐτὲς τὶς δυνάμεις¹³. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν ἡ Σερβία νὰ μείνει κάπως ἀμέτοχη στὶς μεγάλες ἀλλαγὲς στὰ Βαλκάνια, πού τὶς εἶχε προκαλέσει ἡ σύγκρουση τοῦ ἡπειρωτικοῦ κράτους μὲ τὸ λατινικὸ βασίλειο τῆς Θεσσαλονίκης καὶ κατόπιν μὲ τὴν Βουλγαρία. Ἡ ἀλλαγὴ τῆς πολιτικῆς αὐτῆς σημειώθηκε μόλις στὴν ἐποχὴ τοῦ τρίτου γιοῦ τοῦ Πρωτοστέπτου, τοῦ Οὐρεση τοῦ Α' (1243-1276), ὁ ὁποῖος ἦταν παντρεμένος μὲ τὴν Γαλλίδα πριγκίπισσα Ἑλένη Ἀνδεγαυή, καὶ κατὰ τὴν κυριαρχία τοῦ ὁποίου ἡ Σερβία αὐξήσε οὐσιαστικὰ τὸ ἐθνικὸ της εἰσόδημα χάρις στοὺς Γερμανοὺς μεταλλωρύχους, πού ἄνοιξαν πολλὰ ὀρυχεῖα.

Μέσα σὲ ὅλες αὐτὲς τὶς ἐξελιξίσεις, ἀλλὰ καὶ πρὶν νὰ γίνουιν μερικὲς ἀπὸ αὐτὲς, ὁ Σάββας, πραγματικὸς κινητῆριος παράγοντας τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τῆς Σερβίας στὶς τρεῖς πρῶτες δεκαετίες τοῦ ΙΓ' αἰῶνα, καταλαβαίνει σαφέστατα

11. FERJANČIĆ-MAKSIMOVIĆ, ἔ.ἀ., σ. 16 κ.έ.

12. Γιὰ τὶς συνθήκες στὶς ὁποῖες ἐμφανίστηκε ἡ διαμαρτυρία αὐτή, ἄλλωστε ἀρκετὰ συζητούμενη στὴν ἔρευνα, βλ. FERJANČIĆ-MAKSIMOVIĆ, ἔ.ἀ., σ. 17, 19. Ὅπως ἔδειξε ὁ G. PRINZING (*Demetrii Chomateni Ponemata Diafora*, Berlin-New York 2002, σ. 41-45), τὸ ὄνομα «Χωματιανός» πρέπει νὰ ἀντικατασταθεῖ στὴν χρῆση μὲ τὸ «Χωματηνός».

13. K. JIREČEK, *Istorija Srba*, Beograd³ 1978, I, σ. 172 κ.έ.· ISN, I, σ. 308 κ.έ., 310 κ.έ. (B. FERJANČIĆ)· FERJANČIĆ-MAKSIMOVIĆ, ἔ.ἀ., σ. 23 κ.έ.

τήν σημασία τῆς Θεσσαλονίκης, στήν ὁποία κάποτε εἶχε χειροτονηθεῖ ἀρχιμανδρίτης¹⁴. Ὁ ἴδιος ἐπισκέπτεται τήν πόλη δύο φορές μέσα σέ λίγα χρόνια, δίνει πλούσια δῶρα στίς ἐκκλησίες της καί, ὅπως λέει ὁ βιογράφος του, «μεταγράφει πολλὰ νομικά βιβλία»¹⁵. Πρόκειται προφανῶς γιά ἕναν Νομοκάνονα (Κημѣја) πού ἀποτελεῖ τήν πρώτη νομική βάση βυζαντινοῦ τύπου στό κράτος καί τήν ἐκκλησία τῶν Σέρβων, τὸ σημαντικώτερο κείμενο τέτοιου εἴδους πρὸ τῆς ἐκδόσης τοῦ Κώδικα τοῦ αὐτοκράτορα Στεφάνου Δουσάν καί τῆς μετάφρασης τοῦ Νομοκάνονα τοῦ Ματθαίου Βλάσταρη¹⁶. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο ἡ Θεσσαλονίκη ἀρχίζει νὰ παίξει συγκεκριμένο ρόλο στήν ζωὴ τῆς Σερβίας πρὶν ἀκόμη τὴν πησιάσουν οἱ Σέρβοι ἢ μποῦν στήν Μακεδονία. Μὲ τὸν Ἅγιο Σάββα ἀρχίζει ἡ Σερβία, μέσω Χελανδαρίου, νὰ ἐπηρεάζεται μὲ διάφορους τρόπους ἀπὸ τίς ἀγιορειτικές πνευματικές, λογοτεχνικές καί καλλιτεχνικές ἀπόψεις. Τὴν ἐξέλιξη αὐτὴν ἀναφέρω διότι τὸ Ἅγιον Ὄρος, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν γενικὸ ρόλο πού ἔπαιξε στό Βυζάντιο, ἦταν ἰδιαίτερα συνδεδεμένο μὲ τὴν Μακεδονία καί τὴν Θεσσαλονίκη. Μέσα σὲ ὁλόκληρο αὐτὸ τὸ σύμπλεγμα, ὁ ρόλος τοῦ Ἁγίου Ὄρους στήν ζωὴ τῆς μεσαιωνικῆς Σερβίας εἶναι ἀξεχώριστος ἀπὸ τὴν θέση πού στήν σερβική ἱστορία θὰ ἔχει λίγο ἀργότερα ὁ μακεδονικὸς χῶρος.

Ὅμως ὁ μᾶλλον σαφὴς προσανατολισμὸς πρὸς τὴν Δύση ἔφερε τὴν Σερβία τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, παρ' ὅλους τοὺς πολιτιστικούς της δεσμούς μὲ τὸν κόσμον τῶν Βυζαντινῶν, στὸν κύκλο τῶν δυνάμεων πού ἔβλεπαν μὲ ἀνησυχία τὴν πρόοδο στήν Μακεδονία τῆς Αὐτοκρατορίας τῆς Νίκαιας, συμπεριλαμβανομένης καί τῆς κατάληψης τῆς Θεσσαλονίκης (1246), καί τὴν δυνατότητα νὰ γίνῃ ἡ Νίκαια σοβαρὴ ἀπειλὴ γιά τὴν κυριαρχία τῶν Λατίνων στήν Κωνσταντινούπολη¹⁷. Ἡ Σερβία ἔτσι βρέθηκε ἀνάμεσα στίς συμμαχικὲς δυνάμεις, ἀλλὰ τὰ στρατεύματά της ἀκολούθησαν τὴν δική τους πορεία· διασχίζοντας τὴν χώρα ἀπὸ τὸν Βορρὰ

14. M. PETROVIĆ, *Arhimandritsko dostojanstvo Svetoga Save, Sveti Sava u srpskoj istoriji i tradiciji*, ἔκδ. S. Ćirković, Beograd 1998, σ. 39-50. Γιά τὴν διαφορετικὴ χρονολογία (1200/1201) βλ. Dj. TRIFUNOVIĆ, *Stara srpska književnost*, Beograd 1994, σ. 207.

15. Domentijan *Žitije svetoga Save*, ἔκδ. T. Jovanović, Beograd 2001, σ. 212. *Teodosije Hilandarac Život svetoga Save*, ἔκδ. Dj. Trifunović, Beograd 1973, σ. 136.

16. L. BURGMANN, *Der Codex Vaticanus graecus 1167 und der serbische Nomokanon*, *ZRV*, 34, 1995, σ. 91-106.

17. Πρβλ. OSTROGORSKY, *Ἱστορία*, σ. 119 κ.έ.

πρὸς τὸν Νότο κατέλαβαν, ἔστω καὶ πολὺ προσωρινά, τὰ Σκόπια καὶ τὸ Πριλάπιον (Prilep)¹⁸. Ἀκόμη καὶ ὁ Γεώργιος Ἀκροπολίτης, ὁ μελλοντικός μεγάλος πολιτικός καὶ ἱστορικός, τότε κυβερνήτης τῆς Νίκαιας στὴν Μακεδονία, αἰχμαλωτίστηκε ἀπὸ τοὺς Σέρβους καὶ ἐν συνεχείᾳ μεταφέρθηκε στὴν Ἡπειρο¹⁹. Ὁ ἴδιος θὰ γράφει ἀργότερα ὅτι ὁ βασιλιάς Οὐρέσης γιὰ κάποιο μικρὸ κέρδος ἀναποδογύρισε «τὸ ποτήρι τῆς φιλίας»²⁰. Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἀποφασιστικὴ νίκη τῶν παλαιολογίων στρατευμάτων στὴν μάχη τῆς Πελαγονίας τὸ 1259, πού ἐξουδετέρωσε τὴν ἡπειρωτικο-δυτικὴ συμμαχία, ἡ ὀπισθοχώρηση τῶν Σέρβων ἔγινε ἀναπόφευκτη, παρόλο πού φαίνεται πὼς εἶχαν ἀλλάξει καὶ πάλι συμμαχικὴ πλευρά²¹. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἡ δεύτερη φάση τῆς παρουσίας τῶν Σέρβων στὴν Μακεδονία, μολοντί δὲν διήρκεσε πολὺ καιρὸ, μπορεῖ νὰ χαρακτηρισθεῖ ὡς ἄμεση προσέγγιση.

Ἐχοντας ὑπόψιν τίς ἐν λόγω συνθήκες, δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ φαίνεται παράξενο τὸ ὅτι γιὰ εἴκοσι καὶ πλέον χρόνια ἡ Σερβία δὲν ἀναλάμβανε καμιὰ πρωτοβουλία στὴν Μακεδονία. Τὸ κύρος καὶ ἡ δύναμη τοῦ Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου καὶ ἡ σύγκρουση στὸ κράτος τῆς Νότιας Ἰταλίας, τὸν κύριο τότε ἐχθρὸ τοῦ Βυζαντίου στὴν Δύση, πού τελείωσε μόλις τὸ 1266, εἶχαν ἀνακόψει ὅλες τίς πιθανές φιλοδοξίες τοῦ Σέρβου βασιλιά πρὸς τὴν Μακεδονία. Καὶ ὅχι μόνο αὐτό. Στὴν δεκαετία τοῦ ἐξήντα σημειώνεται βελτίωση τῶν σχέσεων τῆς Σερβίας μὲ τὴν ἀνανεούμενη Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία. Χάρη στὸν αὐξημένο πλοῦτο τοῦ Σέρβου βασιλιά, ἔρχονται στὴν χώρα οἱ Βυζαντινοὶ μαῖστορες, οἱ ὁποῖοι ζωγραφίζουν ἕνα ἀρι-

18. Αὐτόθι, σ. 129 κ.έ.· JIREČEK, ἔ.ἀ., I, σ. 181· ΘΕΟΧΑΡΙΔΗΣ, *Μακεδονία*, ἔ.ἀ. (σημ. 1), σ. 351· ISN, I, σ. 350 (S. ČIRKOVIĆ)· O NICOL [*Despotate*, ἔ.ἀ. (σημ. 10), σ. 160 κ.έ.] ἔδειξε ὅτι ὁ ἀγώνας πραγματοποιήθηκε τὸ 1257. Εἶναι ἐνδιαφέρον τὸ ὅτι, ἂν καὶ αὐτόπτης, ὁ Ἀκροπολίτης δὲν μνημονεύει τὴν συμμετοχὴ τῶν Σέρβων στὴν κατάκτηση τοῦ Πριλαπίου (*Georgii Acropolitae Opera*, ἔκδ. A. Heisenberg, προσθήκες P. Wirth, Stuttgart 1988, σ. 149 κ.έ.). Εἶναι σαφές ὅμως ὅτι μέχρι τὴν μάχη στὴν Πελαγονία (φθινόπωρο 1259) τὴν πόλη αὐτὴ κατεῖχαν οἱ Σέρβοι. Ἀλλὰ δεδομένου τοῦ ὅτι τὸν αἰχμάλωτο τῶν Σέρβων Ἀκροπολίτη εἶχε φέρει στὴν Ἄρτα, πρωτεύουσα τῆς Ἡπείρου, ὁ Μιχαήλ Β΄ Ἀγγελος, στὴν ἀναφορὰ τοῦ συγγραφέα, τοῦ ἴδιου τοῦ Ἀκροπολίτη, ἡ μεταφορὰ του στὴν Ἄρτα ἐπισκίασε τὰ προηγούμενα γεγονότα.

19. ΘΕΟΧΑΡΙΔΗΣ, ἔ.ἀ., σ. 352· ISN, I, σ. 350 (S. ČIRKOVIĆ).

20. *Georgii Acropolitae Opera*, ἔ.ἀ., 145.19-20.

21. Πρβλ. ISN, I, σ. 351 (S. ČIRKOVIĆ)· K. ADŽIEVSKI, *Pelagonija vo sredniot vek*, Skopje 1994, σ. 156 (σημ. 83) (μὲ ἐπισκόπηση βιβλιογραφίας).

στούργημα τῆς μεσαιωνικῆς τέχνης βυζαντινοῦ ρυθμοῦ, τὸ μοναστήρι Sopoćani, ἓνα ἀπὸ τὰ πρῶτα καλλιτεχνικά ἔργα ποὺ ἀνήκουν στοὺς προδρόμους τῆς εὐρωπαϊκῆς Ἀναγέννησης²². Πρὸς τὸ τέλος τῆς δεκαετίας αὐτῆς γίνεται ἐπίσης ἡ προσπάθεια συνάψεως ἑνὸς βασιλικοῦ γάμου μεταξύ τῆς Ἄνας, κόρης τοῦ Μιχαήλ τοῦ Η΄, καὶ τοῦ Μιλούτιν, νεώτερου γιοῦ τοῦ βασιλιᾶ Οὐρεση²³, μιᾶ προσπάθεια ποὺ παραλίγο νὰ ὀλοκληρωθεῖ. Ἡ ἀποτυχία τοῦ σχεδίου αὐτοῦ, ποὺ ἐπῆλθε τὴν τελευταία στιγμή, προκάλεσε καὶ πάλι, μεταξύ ἄλλων παραγόντων, σοβαρὴ ἀλλαγὴ στὴν πολιτικὴ τῆς Σερβίας.

Ἡ χώρα, τῆς ὁποίας ὁ βασιλιάς ἦταν παντρεμένος μὲ μιᾶ συγγενὴ τοῦ Καρόλου Ἀνδεγαυοῦ, στράφηκε πρὸς τὴν συμμαχία μὲ αὐτὸν τὸν μεγάλο ἐχθρὸ τοῦ Βυζαντίου. Ἀλλὰ γιὰ μιᾶ δεκαετία ἀκόμη, κατὰ τίς κυβερνήσεις τοῦ Οὐρεση καὶ τοῦ γιοῦ του Δραγούτιν, ἡ συμμαχία αὐτὴ δὲν πέτυχε κανένα συγκεκριμένο ἀποτέλεσμα λόγω τῆς ὑπέροχης διπλωματίας τοῦ Μιχαήλ Παλαιολόγου. Μόλις στὸ τέλος τῆς βασιλείας τοῦ Δραγούτιν, γύρω στὸ 1280, φαίνεται ὅτι κάποιος εὐγενὴς ἀντάρτης —ὁ Κοτανίτζης Τορνίκιος— ἀρχίζει συνοριακὲς ἐχθροπραξίες στὴν ὑπηρεσία τῶν Σέρβων, δηλαδὴ ἓνα εἶδος ἀκριτικοῦ πολέμου ἢ ἀνταρτοπολέμου, ποὺ ὅμως τὴν ἐποχὴ ἐκείνη δὲν ἐξελίχθηκε ἰδιαίτερα. Ἡ λατινικὴ, δυτικὴ ἐπιρροὴ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τότε τὸ πολιτικὸ, ἰδιαίτερα δὲ τὸ οικονομικὸ ἐνδιαφέρον τῆς Σερβίας νὰ στραφεῖ περισσότερο πρὸς τὴν Οὐγγαρία καὶ τὴν Ἀδριατικὴ, παρὰ πρὸς τὴν βυζαντινὴ Μακεδονία²⁵.

Ἡ πραγματικὴ, οὐσιαστικὴ μετακίνηση γεωγραφικοῦ βάρους τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς πρὸς τὸν Νότο ἐμφανίζεται μὲ τὸν βασιλιᾶ Μιλούτιν, ὁ ὁποῖος ἀνέβηκε στὸν θρόνο ἀρχῆς τοῦ 1282. Ὁ Μιλούτιν, ὅπως καὶ οἱ προηγούμενοι

22. Πρὸβλ. V. J. DJURIĆ, *Sopoćani*, Beograd 1991, σ. 23-26, 56-157· τοῦ αὐτοῦ, *Vizantijske freske*, σ. 39 κ.έ.

23. Georges Pachymères *Relations historiques* (στὸ ἔξῃς *Pachymères*), ἔκδ. A. Failler, Paris 1984, II 453.3-457.16.

24. *Pachymères*, II 599.19-23. Πρὸβλ. F. BARIŠIĆ, Konstantin Porfirogenit Paleolog, *ZRVI*, 22, 1983, σ. 46 (σημ. 7)· *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije* (στὸ ἔξῃς *VIIINJ*), VI, σ. 30-31 (σημ. 62, 64) (Lj. MAKSIMOVIC)· Lj. MAKSIMOVIC, Kotanic Tornik, *ZRVI*, 29/30 (1991) σ. 183-191. Βλ. ἐπίσης (ὑποθετικὴ διαπίστωση προσωπικότητος) G. TOMOVIC, Ko je bio despot Tornik iz zapisa gramatika Nestora, *ZRVI*, 41, 2004, σ. 257-270.

25. *ISN*, I, σ. 343 κ.έ., 349 κ.έ., 352 κ.έ. (S. ĆIRKOVIĆ).

Σέρβοι βασιλιάδες, ήταν σύμμαχος του Καρόλου της Ιταλίας, στο πλαίσιο μιᾶς συμμαχίας που πήρε την τελική της μορφή μόλις βάσει τῆς συμφωνίας του Ὀρβιέττο στις 3 Ἰουλίου 1281²⁶. Ἀλλά ἀκόμη πιὸ σπουδαῖο ἦταν τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Μιλούτιν, ἀπὸ μιὰ πλευρά, ἐνσάρκωνε ὅπως κανένας ἀπὸ τοὺς προγόνους του τὴν ἐπιδιώξεις τῆς σερβικῆς ἀριστοκρατίας, ἡ ὁποία, ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἀκριβῶς τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἀρχίζει νὰ ἐνδιαφέρεται πολὺ γιὰ ἀπέραντες ἐκτάσεις τοῦ μακεδονικοῦ ἐδάφους²⁷. Παρόλο που οἱ συνθήκες στὶς ὁποῖες ὁ Μιλούτιν παρέλαβε τὴν ἐξουσία ἀπὸ τὸν κάπως μετριοπαθῆ ἀδελφό του δὲν εἶναι σαφεῖς, εἶναι σίγουρο ὅτι ἡ ἀλλαγὴ στὸν σερβικὸ θρόνο εἶχε τὴν ὑποστήριξη τοῦ ἀνυπόμονου ἀριστοκρατικοῦ κοινωνικοῦ στρώματος, που εἶχε ἤδη καταλάβει, ὅσον ἀφορᾷ τὰ συμφέροντά του, τὴν σημασία τῆς διεύρυνσης τῆς ἐπικρατείας²⁸. Ἡ φυσικὴ συνέπεια αὐτοῦ τοῦ συμπλέγματος ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν ἐξελίξεων ἦταν ἡ καινούργια κατακτητικὴ πολιτικὴ πρὸς τὸν Νότο, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει τὴν διακυβέρνηση τοῦ Μιλούτιν ἀπὸ τὴν ἀρχὴς της καὶ ἡ ὁποία θὰ χαρακτηρίζει τὴν διεθνή δραστηριότητα τῆς Σερβίας γιὰ μισὸ καὶ πλέον αἰῶνα. Ἔτσι ἀρχίζει ἡ τρίτη φάση τῆς σερβικῆς παρουσίας στὴν Μακεδονία, που μπορεῖ νὰ ὀνομαστῆ σταθερὴ ἢ μόνιμη προσέγγιση, ἡ ὁποία οὐσιαστικὰ παρουσιάζει τὴν κατάληψη τῶν ἐδαφῶν μὲ σκοπὸ τὸ κατελιημμένο νὰ κρατηθεῖ. Αὐτὸ ἦταν συνέπεια μᾶλλον τῶν εἰρημένων ἐσωτερικῶν ἐξελίξεων, διότι οἱ στρατιωτικὲς ἐπιχειρήσεις ἀκολουθοῦσαν μετὰ τὴν πτώση τοῦ Καρόλου καὶ τὴν διάλυση τῆς ἀντίστοιχης συμμαχίας.

Οἱ πρώτες συνέπειες τοῦ ἐν λόγω νέου προσανατολισμοῦ δὲν ἀναφέρονται ἄμεσα στὶς βυζαντινὲς πηγές, γιὰ λόγους που σήμερα μποροῦν νὰ ἐρμηνεύονται ποικιλοτρόπως, ἀλλὰ ἀναφέρονται σαφέστατα, ἀκόμη καὶ μὲ λεπτομέρειες, στὶς σερβικὲς πηγές. Ἔτσι μαθαίνουμε ὅτι, πρὶν ἀκόμη φθάσουν οἱ εἰδήσεις ἀπὸ τὴν Σικελία ὅτι ὁ Κάρολος, δηλαδὴ ἡ κινητήρια δύναμη τῆς συμμαχίας, ἔχασε τὸν θρόνο του κατὰ τὸν περίφημο «Σικελικὸ Ἑσπερινὸ» στὶς 31 Μαρτίου 1282, τὰ σερβικὰ στρατεύματα κατέλαβαν ὀριστικὰ τὰ Σκόπια καὶ τὴν βόρειες περιοχὲς

26. Πρὸς. OSTROGORSKY, *Ἱστορία*, σ. 149.

27. Πρὸς. ISN, I, σ. 437 κ.έ. (LJ. MAKSIMOVIC).

28. Πρὸς. I. DJURIC, *Deževski sabor u delu Danila II, Arhiepiskop Danilo II i njegovo doba*, ἔκδ.

V. J. Djurić, Beograd 1991, σ. 169-195.

τῆς Μακεδονίας: Ἐνω καὶ Κάτω Πόλογ, Ὁβίσε Πόλιε (Προβατοπέδιο), Ζλέτοβο καὶ Πιάνετς²⁹. Ἡ βυζαντινὴ ἀντίδραση δὲν ἦταν ἢ κατάλληλη, ἀλλὰ ὄχι μόνο λόγω τοῦ ἀπροσδόκητου θανάτου τοῦ αὐτοκράτορα Μιχαήλ Η΄ (11 Δεκεμβρίου 1282). Αὐτὸς ὁ μέγας στρατιώτης, τὴν στιγμή τῆς σερβικῆς ἐπίθεσης, βρισκόταν ἐν μέσῳ προετοιμασίας μιᾶς ἐκστρατείας ἐναντίον τῆς Θεσσαλίας καὶ πέθανε χωρὶς νὰ ἀλλάξει τὰ σχέδιά του. Τὸ γεγονός αὐτό, ὅπως καὶ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Παχυμέρης ἀποσιωπᾷ τὴν κατάληψη τῶν Σκοπιῶν, δείχνουν ὅτι ἡ βυζαντινὴ πλευρὰ δὲν ἀντελήφθη πλήρως ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή τὴν σημασία ἀλλαγῆς στὴν στρατηγικὴ τῆς Σερβίας πρὸς τὴν Μακεδονία³⁰. Ἀκόμη καὶ ὁ διάδοχος τοῦ Μιχαήλ, Ἀνδρόνικος Β΄, ἔστειλε τὴν ἄνοιξη τοῦ 1283 ἐναντίον τῶν Σέρβων ἀνεπαρκεῖς μόνο ὀμάδες Τατάρων μισθοφόρων. Ἡ ἥττα τους ἄνοιξε τὸν δρόμο γιὰ ἀνανεωμένη πίεση τῶν σερβικῶν –ἐνωμένων αὐτῆ τὴν φορὰ– δυνάμεων τῶν δύο ἀδελφῶν, τοῦ Μιλούτιν καὶ τοῦ Δραγούτιν³¹. Ὁ τελευταῖος, μετὰ τὴν ὑποχώρησή του, κρατώντας ἀκόμη τὸν βασιλικὸ τίτλο, βασίλευε στίς περιοχὲς κοντὰ στὰ σύνορα τῆς Οὐγγαρίας.

Ἀπὸ τότε καὶ στὸ ἐξῆς, ἐπὶ δύο σχεδὸν χρόνια, ἐξελίχθησαν οἱ ἐπιχειρήσεις κατὰ τίς ὁποῖες τὰ σερβικὰ στρατεύματα ἔφθασαν προσωρινὰ μέχρι τὸ Ἅγιον Ὅρος καὶ τὴν Χριστούπολη (Καβάλα), ἐνῶ τὰ βυζαντινο-σερβικὰ σύνορα σταθεροποιήθηκαν στὴν γραμμὴ Στρουμίτζα-Προσάκιο-Πριλάπιο-Ἀχρίδα-Κρόια, ἀφήνοντας τίς πόλεις αὐτὲς στὴν βυζαντινὴ πλευρὰ³². Κατόπιν ξέσπασε μακροχρονος συνοριακὸς πόλεμος, στὸν ὁποῖο ὁ προαναφερθεὶς Κοτανίτζης Τορνίκιος ἔπαιξε σπουδαῖο ρόλο. Αὐτὴ ἡ κατάσταση κρατοῦσε σχεδὸν δεκαπέντε χρόνια, κατὰ τὰ ὁποῖα ἡ εἰρημένη συνοριακὴ γραμμὴ δὲν εἶχε ἀλλάξει πολὺ. Ἡ Σερβία, ἀπασχολημένη μὲ διάφορα προβλήματα στὸν Βορρά, δὲν εἶχε ἀρκετὴ δύναμη νὰ ἀλλάξει τὴν τάξη πραγμάτων. Ἐπίσης, ἡ ἀπασχολημένη στὴν Ἀνατολὴ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία, ἡ ὁποία διέθετε ἀνεπαρκῆ στρατεύματα λόγω τῆς γενικῆς

29. *Archiepiskop Danilo II, Životi kraljeva i archiepiskopa srpskih*, ἔκδ. Dj. Daničić, Zagreb 1866, σ. 108 κ.έ. Πρβλ. σχόλια στὸ *ISN*, I, σ. 439 (σημ. 13) (LJ. MAKSIMOVIC).

30. Γιὰ τίς λεπτομέρειες σχετικὰ μὲ τὴν βυζαντινὴ ἀντεπίθεση καὶ μὲ τίς προηγούμενες προετοιμασίες γιὰ τὴν ἐκστρατεία ἐναντίον τῆς Θεσσαλίας πρβλ. *VIIINJ*, VI, σ. 31-32 (σημ. 65) (LJ. MAKSIMOVIC).

31. *Archiepiskop Danilo II*, ἔ.ά., σ. 110-112· πρβλ. *Pachymères*, III 19.20-21.6.

32. Πρβλ. *ISN*, I, σ. 441 (LJ. MAKSIMOVIC).

στρατιωτικῆς πολιτικῆς ἐπὶ Ἀνδρονίκου τοῦ Β', δὲν εἶχε ἀρκετὴ δύναμη νὰ κά-
νει τὴν γενικὴ ἀντεπίθεση ποὺ θὰ μπορούσε νὰ σταματήσει ὀριστικὰ τοὺς Σέρ-
βους, παρόλο ποὺ ἔφερε στὸ μέτωπο τὸν περίφημο στρατηγὸ Μιχαήλ Γλαβᾶ
Ταρχανειώτη. Ἔτσι καὶ οἱ δύο πλευρὲς ἦταν ἐξαναγκασμένες νὰ ἀρχίσουν τὶς
ἀμοιβαῖες διαπραγματεύσεις³³.

Γιὰ τὶς προϋποθέσεις, τὴν ἱστορία καὶ τὰ περιθώρια τῶν διαπραγματεύσεων
αὐτῶν θὰ μπορούσε νὰ γραφεῖ ἓνα περιπετειῶδες μυθιστόρημα³⁴. Ἡ πολιτικὴ
συμφωνία, ποὺ ἐπιτέλους σύναψαν οἱ δύο πλευρὲς, παρεχώρησε στοὺς Σέρβους τὶς
κατακτημένες περιοχὲς καὶ ὁ βασιλικὸς γάμος τοῦ Μιλούτιν μὲ τὴν κόρη τοῦ αὐτο-
κράτορα, Σιμωνίδα, ποὺ ἐπισφράγισε τὴν συμφωνία, ἔδωσε στὴν παραχώρηση αὐτὴ
τὴν μορφὴ προίκας. Ἡ συμφωνία ἔγινε σὲ μιὰ στιγμή ποὺ ἡ Σερβία ἦταν πιά ὤρι-
μη νὰ δεχθεῖ σὲ εὐρύτερη κλίμακα τὴν βυζαντινὴ ἐπιβροχή, νὰ δεχθεῖ δηλαδὴ ὄχι μό-
νο σύμβολα, ἔστω καὶ σπουδαῖα, τοῦ βυζαντινοῦ ὀρθοδόξου πολιτισμοῦ, ὅπως γινό-
ταν καὶ προηγουμένως, ἀλλὰ καὶ πολλὰ στοιχεῖα τῆς ζωῆς τοῦ βυζαντινοῦ κρά-
τους. Ἦταν Μάρτιος τοῦ 1299, ἡ πρώτη ἀπὸ τὶς δύο σπουδαιότατες ἡμερομηνίες
στὴν πολιτικὴ τοῦ σερβικοῦ κράτους ποὺ ἀφοροῦσε τὴν Μακεδονία. Ἐδῶ δὲν παί-
ζει ρόλο τόσο τὸ γεγονός ὅτι οἱ Σέρβοι πῆραν ἐκτεταμένα μέρη τῆς Μακεδονίας,
ὅσο οἱ συνέπειες τοῦ γεγονότος αὐτοῦ γιὰ τὴν Σερβία αὐτὴ καθ' ἑαυτή.

Γιὰ πρώτη φορὰ στὴν ἱστορία τῆς Σερβίας, γήσιες βυζαντινὲς περιοχὲς βρέ-
θηκαν μέσα στὰ ὄριά της. Ἔτσι, ἀκριβῶς στὴν Μακεδονία ἀνοίξε ἡ πόρτα γιὰ
τοὺς Σέρβους ὥστε νὰ γνωρίσουν ἀπὸ μέσα, λεπτομερειακά, τὸν βυζαντινὸ τρό-
πο διοργάνωσης τῆς κρατικῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Ἀρχισε ἡ ἐποχὴ τοῦ
λεγόμενου ἐκβυζαντισμοῦ τῆς χώρας, ποὺ εἶναι μιὰ ἐξέλιξη ἄσχετη μὲ τὶς
στροφὲς τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς³⁵. Μπορεῖ ὁ Μιλούτιν γύρω στὸ 1308 νὰ

33. Πρβλ. ISN, I, σ. 444 κ.έ. (LJ. MAKSIMOVIC).

34. Οἱ πηγὲς ποὺ περιγράφουν τὸ μυθιστόρημα αὐτὸ ἀνήκουν ἀποκλειστικὰ στὴν βυζαντινὴ
πλευρὰ — Γεώργιος Παχυμέρης, Θεόδωρος Μετοχίτης, Νικηφόρος Γρηγοράς· *Pachymères*, III
299.6-305.27, IV 307.3-325.14· Θεοδώρου Μετοχίτη *Λόγος Πρεσβευτικὸς*, ἔκδ. Κ. Ν. Σιά-
θας, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, I, Venezia 1872, σ. 154-193 (= *La fondation de l'Empire serbe. Le
kralj Milutin*, ἔκδ. L. Mavromatis, Thessalonique 1978, σ. 89-119)· *Greg.*, 202.14-204.13.

35. Πρβλ. V. MOŠIN, *Vizantiski uticaj u Srbiji u XIV veku*, *Jugoslovenski Istorijski Časopis*
3, 1937, σ. 147 κ.έ.· OSTROGORSKY, *Ἱστορία*, σ. 179· ISN, I, σ. 468 κ.έ. (S. CIRKOVIC), σ. 476
κ.έ. (G. BABIĆ-DORĐEVIĆ).

ἔκανε καὶ πάλι μιὰ προσπάθεια πολιτικῆς ἐναντίον τοῦ Βυζαντίου μὲ τοὺς δυτικούς συμμάχους, αὐτὴ τὴν φορὰ μὲ τὸν Κάρολο Βαλουά³⁶, ἡ Σερβία ὅμως υἱοθετοῦσε ὅπως ποτὲ προηγουμένως, δηλαδὴ ὄλο καὶ περισσότερο, τὶς μορφές βυζαντινοῦ τρόπου ζωῆς. Δὲν ἐπρόκειτο πιά σχεδὸν ἀποκλειστικά γιὰ ἀπομίμηση τῆς βυζαντινῆς τέχνης, ἡ ὁποία καὶ προηγουμένως ἐκφραζόταν ἰδιαίτερα στὴν θρησκευτικὴ ζωγραφικὴ καὶ ἐν μέρει στὴν ἀρχιτεκτονικὴ, παρόλο πού σὲ αὐτὸν τὸν τομέα ἡ Σερβία ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ ΙΔ' αἰῶνα πλησιάζει ἐκ νέου πολὺ στενὰ τὸ Βυζάντιο, ἀλλὰ γιὰ μορφές τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Μερικὲς ἀπὸ αὐτὲς τὶς μορφές ἔχουν γενικὸ χαρακτήρα, οἱ ἄλλες, γενικὲς ἢ μὴ, ἐμφανίζονται πρωταρχικά στὴν Μακεδονία ἢ εἶναι σταθερὰ συνδεδεμένες μὲ τὸν χῶρο αὐτό. Ἔτσι ἀρχίζει ἡ καινούργια περίοδος –θὰ μπορούσαμε νὰ τὴν ἀποκαλέσουμε τὴν τέταρτη φάση τῶν σερβικῶν ἐνεργειῶν στὴν Μακεδονία–, ἡ ἐποχὴ τῆς ταύτισης, σὲ πολλὰ σημεῖα, μὲ τὸ ἴδιο τὸ Βυζάντιο. Ἡ μόνιμη προσέγγιση γίνεται μόνιμη παρουσία, μὲ ἀποτέλεσμα ἡ Μακεδονία νὰ θρηθεῖ στὸν δρόμο, στὸν ὁποῖο θὰ μετατραπῆ βαθμιαῖα ἀπὸ ἀντικείμενο σὲ ἐργαλεῖο τῆς πολιτικῆς τῆς Σερβίας³⁷.

Ἀμέσως μετὰ τὴν συμφωνία μὲ τὸ Βυζάντιο, σὲ ἔγγραφο τοῦ σερβικοῦ κράτους μνημονεύονται γιὰ πρώτη φορὰ στὴν σερβοκρατούμενη Μακεδονία οἱ καθαροὶ βυζαντινοὶ θεσμοί, ὅπως ἡ πρόνοια, ὡς τρόπος παραχώρησης τοῦ εἰσοδήματος ἢ τῆς γῆς, καὶ ἡ κεφαλὴ, ὡς διοικητὴς μιᾶς περιοχῆς³⁸. Ἀπὸ τὰ κάπως μεταγενέστερα ἔγγραφα προκύπτει σαφέστατα ὅτι στὴν Μακεδονία δὲν ἀλλάζει ὁ

36. OSTROGORSKY, *Ἱστορία*, σ. 186· L. MAVROMATIS, *La Serbie de Milutin entre Byzance et l'Occident*, *Byzantion*, 43, 1973, σ. 138-150· JIREČEK, ἔ.ἀ., σ. 197 κ.έ.· *ISN*, I, σ. 456 κ.έ. (S. ČIRKOVIĆ).

37. Στὴν ἔρευνα θεωρεῖται γενικά ὅτι, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ βασιλιᾶ Μιλούτιν καὶ ἔξῃς, ἐμφανίζονται οἱ τρεῖς φάσεις τῆς ἐπέκτασης τῶν Σέρβων στὴν Μακεδονία: 1282-1298, 1331-1334, 1341-1345. Πρβλ. LJ. MAKSIMOVIĆ, Ἡ Μακεδονία μετὰ τῆς λατινικῆς καὶ σερβικῆς κατακτήσεως (Τὸ πρόβλημα τῆς συνέχειας τοῦ βυζαντινοῦ διοικητικοῦ συστήματος), *Βυζαντινὴ Μακεδονία 324-1430 μ.Χ.*, ἔκδ. Τερέζα Πεντζοπούλου-Βαλαλά, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 206 (μὲ σχετικὴ βιβλιογραφία).

38. Πρβλ. G. OSTROGORSKI, *Pronija. Prilog istoriji feudalizma u Vizantiji i u južnoslovenskim zemljama*, Beograd 1951, σ. 127-175 (= *Sabrana dela*, I, Beograd 1969, σ. 282-340)· *ISN*, I, σ. 538 (M. BLAGOJEVIĆ)· M. BLAGOJEVIĆ, *Državna uprava u srpskim srednjovekovnim zemljama*, Beograd 1997, σ. 56 κ.έ., 248 κ.έ.

βυζαντινός τρόπος διοργάνωσης του ἐπαρχιακού διοικητικού καὶ φορολογικοῦ συστήματος³⁹. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ὀπωσδήποτε ὑπῆρχαν οἱ δρόμοι καὶ γιὰ τὴν μεταβίβαση τῶν βυζαντινῶν ἐμπειριῶν στὸν οἰκονομικὸ τομέα. Ἐπίσης, εἶναι ἀρκετὰ φανερό ὅτι τὴν ἐποχὴ τοῦ Μιλούτιν δὲν ἔχουν γίνει ἀλλαγές στὴν τοπικὴ ἐκκλησιαστικὴ ὀργάνωση. Τὰ βυζαντινὰ στοιχεῖα ἐμφανίζονται ἀκόμη καὶ στὸ ὑψηλότερο ἐπίπεδο, ὅπως εἶναι ἡ ἀπομίμηση —μεγαλύτερη σὲ σύγκριση μὲ τὴν προηγούμενη ἐποχὴ— τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐνδύμασις στὶς εἰκόνες τοῦ βασιλιᾶ ἢ οἱ τίτλοι τοῦ λογοθέτη καὶ τοῦ σεβαστοῦ στὸ περιβάλλον του, δηλαδὴ στοιχεῖα χωρὶς ἄμεση σχέση μὲ τὴν Μακεδονία⁴⁰. Αὐτὸ εἶναι μιὰ σοβαρὴ ἔνδειξη ὅτι στὴν Μακεδονία ἡ βυζαντινὴ τάξη πραγμάτων ἔχει μείνει ἀκόμη περισσότερο ἀμετάβλητη ἀπ' ὅ,τι μπορούμε νὰ καταλάβουμε ἀπὸ ἄμεσες πληροφορίες τῶν πηγῶν.

Ἡ παρουσία τῶν Σέρβων στὴν Μακεδονία ἐπὶ Μιλούτιν προφανῶς εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα ἡ χώρα αὐτὴ νὰ ἔχει γίνει γέφυρα γιὰ διάφορες μορφές πολιτιστικῆς «κατάκτησης» τῆς Σερβίας ἐκ μέρους τοῦ Βυζαντίου, πράγμα πού δὲν εἶχε ποτὲ συμβεῖ τόσο ἔντονα καὶ σὲ τέτοια κλίμακα. Ἐννοεῖται ὅτι αὐτὴ τὴν φορὰ, πού οἱ ἐπαφές τῶν δύο κόσμων εἶχαν γίνει τόσο στενές, προπαντὸς μέσω Μακεδονίας, ἡ Θεσσαλονικὴ ἔπρεπε νὰ διαδραματίσει ἕναν ἰδιαιτέρου ρόλο σὲ ὁλόκληρη τὴν ἐν λόγω ἐξέλιξη. Ἐννοεῖται ἐπίσης ὅτι ἡ ἤδη ὑπάρχουσα περιστασιακὴ ἐπιρροή τῆς Θεσσαλονικῆς στὸν τομέα τῆς ζωγραφικῆς ἔπρεπε νὰ ἐνισχυθεῖ σημαντικὰ καὶ νὰ πάρει μόνιμο χαρακτήρα. Ὁ Εὐτύχιος καὶ ὁ πρωτομαῖστορας Μιχαὴλ Ἀστραπᾶς ἦταν μόνο δύο ὀνόματα ἀνάμεσα στοὺς πολλοὺς ἄγνωστους συναδέλφους τους, καταγόμενους ἐπίσης ἀπὸ τὴν Θεσσαλονικὴ, οἱ ὁποῖοι ὡς οἰκοδόμοι καὶ ζωγράφοι ἀνέγειραν καὶ διεκόσμησαν πολλὰ ἐκκλησίες στὴν Σερβία τῆς ἐποχῆς ἐκείνης⁴¹. Ὁ κύκλος τῶν καλλιτεχνῶν αὐτῶν ὀνομάζεται δικαίως «ἡ σχολὴ τῆς

39. LJ. MAKSIMOVIĆ, Poreski sistem u grčkim oblastima Srpskog carstva, *ZRVI*, 17, 1976, σ. 101-125.

40. Πρβλ. S. RADOJČIĆ, *Portreti srpskih vladara u srednjem veku*, Skopje 1934 (φωτ. ἐπανέκδοση 1997), σ. 82 κ.έ.· G. SUBOTIĆ, Slikarstvo u doba Carstva – vladarski portreti, *Glas SANU* 384, 1998, σ. 208· ISN, I, σ. 539 (M. BLAGOJEVIĆ)· M. BLAGOJEVIĆ, *Državna uprava*, σ. 167 κ.έ. (μὲ βιβλιογραφία)· LJ. MAKSIMOVIĆ, *Sevasti u srednjovekovnoj Srbiji*, *ZRVI*, 32, 1993, σ. 137-147.

41. Πρβλ. P. MILJKOVIK-PEPEK, Pišuvanite podatoci za zografite Mihail Astrapa i Eutihiji za nekoji nivni sorabotnici, *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija*, IV, 1/2, 1960, σ. 139-169· B. TODIĆ, *Srpsko slikarstvo u doba kralja Milutina*, Beograd 1998, σ. 228 κ.έ., 262 κ.έ.

αύλης του βασιλιά Μιλούτιν». Ο ρόλος της Θεσσαλονίκης σε ολόκληρη την δραστηριότητα αυτή αντικατοπτρίζεται πολύ καλά στο γεγονός ότι στο Ίπέκιο (Peć), την τότε έδρα της αρχιεπισκοπής της Σερβίας, μια σπουδαία εκκλησία αφιερώθηκε στον Άγιο Δημήτριο, όπου λίγο αργότερα (γύρω στο 1345) γίνεται ο αντίστοιχος κύκλος τοιχογραφιών⁴². Άς προστεθεί ότι την ίδια εποχή στο μοναστήρι Dečani, επίσης στο Κοσσυφοπέδιο, γίνεται και ο πιο πλούσιος στην μεσαιωνική τέχνη κύκλος των αφιερωμένων στον Άγιο Δημήτριο τοιχογραφιών⁴³. Άς προστεθεί επίσης ότι τα φαινόμενα αυτά αποτελούσαν μόνο ένα σημείο της μεγάλης στροφής προς την στενότερη απομίμηση του βυζαντινού «μοντέλου» της χριστιανικής τέχνης, που συνέβη κατά το δεύτερο μισό της διακυβέρνησης του Μιλούτιν, δηλαδή μετά την συνθήκη ειρήνης με την Βυζαντινή Αυτοκρατορία⁴⁴.

Ο ισχυρός ρόλος της Θεσσαλονίκης στις σερβο-βυζαντινές σχέσεις είχε συγκεκριμένα πολιτικά θεμέλια. Από την μία πλευρά, αφού είχε κατακτήσει ευρείες περιοχές της Μακεδονίας και είχε πλησιάσει την μεγαλύτερή της πόλη, ο Μιλούτιν όπωσδήποτε κατάλαβε σαφέστατα την σημασία της. Από την άλλη, τα οικογενειακά προβλήματα μεταξύ Ανδρονίκου Παλαιολόγου και της συζύγου του Ειρήνης, η οποία ήθελε να μοιραστεί η Αυτοκρατορία ανάμεσα στους γιούς τους, έφεραν την ίδια στην Θεσσαλονίκη, όπου έκανε προσπάθειες να έχει μια λίγο πολύ αυτεξούσια θέση⁴⁵. Στα σχέδιά της φαινόταν ότι ο γαμβρός της, ο Σέρβος βασιλιάς, θα μπορούσε να προσφέρει την αντίστοιχη υποστήριξη. Πράγματι, για μια δεκαετία περίπου, μέχρι τον θάνατο της Ειρήνης το 1316, οι σχέσεις τους ήταν πολύ στενές, με αποτέλεσμα το κέντρο επαφών της Αυτοκρατορίας με την Σερ-

42. S. PETKOVIĆ, *Pećka patrijaršija*, Beograd 1990, σ. 75 κ.έ., 192 κ.έ.· M. GLIGORIJEVIĆ-MAKSIMOVIĆ, *Caractéristiques iconographiques de la peinture murale serbe et grecque du XIVe siècle. Les ménologes et les cycles hagiographiques*, «Byzantium and Serbia in the 14th Century», Athens 1996, σ. 347.

43. Βλ. S. PAJIĆ, *Ciklus svetog Dimitrija, Zidno slikarstvo manastira Dečana – grada i studije*, Beograd 1995, σ. 353-360.

44. Πρβλ. TODIĆ, *ε.ά.*, σ. 208 κ.έ.

45. *Greg.*, I 233.14-237.11. Πρβλ. OSTROGORSKY, *Ιστορία*, σ. 175 κ.έ.· *VIIINJ*, VI, σ. 171-175 (σημ. 49-52) (S. ĆIRKOVIĆ). Από την πλούσια βιβλιογραφία αρκεί να σημειωθούν: F. BARIŠIĆ, *Povelje vizantijskih carica*, *ZRVI*, 13, 1971, σ. 159-165· D. M. NICOL, *Vizantijske plemkinje: deset portreta, 1250-1500*, Beograd 2002, σ. 81-97· É. MALAMUT, *Cinquante ans à Thessalonique : de 1280 à 1339*, *ZRVI*, 40, 2003, σ. 266-274.

βία τὴν ἐποχὴ ἐκείνη νὰ εἶναι ἡ Θεσσαλονίκη καὶ ὄχι ἡ Κωνσταντινούπολη. Ὁ Σέρβος βασιλιάς ἐπισκεπτόταν τὴν Θεσσαλονίκη, λαμβάνοντας κάθε φορά πλούσια δῶρα ἀπὸ τὴν αὐτοκράτειρα. Ὁ ἱστορικός Νικηφόρος Γρηγοῤῥᾶς, ὁ ὁποῖος δὲν συμπαθοῦσε τὴν Εἰρήνην, μᾶς πληροφορεῖ, κάπως ὑπερβολικά, ὅτι μὲ τὰ ἔξοδα αὐτὰ θὰ μπορούσαν νὰ ἐφοπλισθοῦν ἑκατὸ πολεμικὰ πλοῖα⁴⁶. Ὁ Γεώργιος Παχυμέρης, τοῦ ὁποῖου τὸ ἱστορικὸ ἔργο τελειώνει μὲ τὴν ἐποχὴ πού ἀρχίζει ἡ διαμονὴ τῆς Εἰρήνης στὴν Θεσσαλονίκη, ἀναφέρει ρητὰ ὅτι πολλοὶ Σέρβοι θρίσκονταν στὶς στρατιωτικὲς τῆς μονάδες μέσα στὴν πόλη⁴⁷. Ὅσο νὰ ἴναι, ἡ πιὸ σημαντικὴ ἔκφραση τῶν ἐν λόγω σχέσεων ἦταν ἡ προσπάθεια οἱ γιοὶ τῆς Εἰρήνης, οἱ Βυζαντινοὶ πρίγκηπες Δημήτριος καὶ Θεόδωρος, νὰ γίνουν διάδοχοι τοῦ Μιλούτιν στὸν σερβικὸ θρόνο, δεδομένου ὅτι ἡ κληρονομία του δὲν ἦταν ἐντελῶς τακτοποιημένη. Ὁ Σέρβος βασιλιάς δὲν εἶχε σοβαρὴ ἀντίρρηση καὶ μόνο ἡ δυσἀρέσκεια, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ἡ πηγὴ, τῶν νεαρῶν πριγκήπων μὲ τὶς συνθήκες ζωῆς στὴν Σερβία ματαίωσε τὸ σχέδιον⁴⁸.

Ὁ Μιλούτιν, ὡς καλὸς πολιτικός, μπορούσε νὰ καταλάβει ὅτι κάθε σταθερὴ καὶ ἀναπτυγμένη σχέση στὴν διεθνή πολιτικὴ δὲν πρέπει νὰ εἶναι μονόπλευρη. Ὁ ἴδιος ἦταν ὁ πρῶτος Σέρβος ἡγεμόνας πού κατάλαβε πλήρως τὴν σημασία τῆς σερβικῆς παρουσίας μέσα στὸ Βυζάντιο, ἡ ὁποία δὲν ἔπρεπε ἀναπόφευκτα νὰ ἀντιμετωπίζεται στὸ πλαίσιο ἐνός ἀνταγωνισμοῦ. Εἶναι φανερὸ ὅτι γι' αὐτὸν ἡ Θεσσαλονίκη δὲν ἀποτελοῦσε μόνο μιά χρήσιμη πηγὴ κερδῶν ἢ προνομίων. Ἔτσι, ταυτόχρονα καὶ λόγω τῆς ἐνίσχυσης τῆς θέσης τοῦ Χελανδαρίου, ὁ ἴδιος, κάνοντας πολλὰ ἔξοδα, εἶχε γίνει μεγάλος δωρητὴς καὶ κτήτορας μέσα στὴν πόλη αὐτή, ὅπως ἄλλωστε καὶ στὸ Ἅγιον Ὄρος, στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ στὰ Ἱεροσόλυμα⁴⁹. Σήμερα εἶναι ξεκαθαρισμένο τὸ ζήτημα τῶν σερβικῶν μνημείων τοῦ Μεσαίωνα στὴν Θεσσαλονίκη, τὰ ὁποῖα στὴν πραγματικότητά ἀνήκουν στὴν ἐποχὴ τοῦ βασιλιᾶ Μιλούτιν. Πρόκειται συνολικὰ γιὰ τρεῖς ἐκκλησίες καὶ ἓνα μο-

46. *Greg.*, I 241.16-20. Ἡ ὑπερβολὴ τοῦ Γρηγοῤῥᾶ γίνεται πιὸ σαφὴς ἐὰν ἔχομε ὑπόψην μας ὅτι στὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀνδρόνικου Β' ὀλόκληρο τὸ πολεμικὸ ναυτικὸ κατεῖχε 20 μεγάλα πλοῖα. Πρβλ. OSTROGORSKY, *Ἱστορία*, σ. 174.

47. *Pachymérés*, ἔ.ἄ., IV 609.1-5.

48. *Greg.*, 243.13-244.15. Γιὰ τὴν ἀξιοπιστία, χρονολογία καὶ ἄλλα στοιχεῖα σὲ σχέση μὲ τὴν πληροφορία αὐτὴ τοῦ Γρηγοῤῥᾶ πρβλ. VIINJ, VI, σ. 178-179 (σημ. 56-57) (S. ČIRKOVIC).

49. *Archiepiskop Danilo II*, ἔ.ἄ., σ. 131 κ.έ., 134, 136, 137 κ.έ.

ναστήρι⁵⁰. Δεδομένου ότι ο Μιλούτιν και η σύζυγός του, μαζί ή ξεχωριστά, επισκέπτονταν την Θεσσαλονίκη και την πεθερά του (μητέρα της), δεν είναι παράξενο πού γι' αυτούς κτίστηκε, κατά τον βιογράφο του Σέρβου βασιλιά, τον αρχιεπίσκοπο Δανιήλ, και ένα (μικρό;) παλάτι⁵¹. Στην ίδια πηγή αναφέρεται ή Θεσσαλονίκη ως «τοῦ Θρόνου ή πόλη» ("stolni grad")⁵².

Στήν προσωπικότητα του Δανιήλ συναντάμε και πάλι, μετά την εποχή των πρώτων Νεμανιδῶν, ένα ισχυρό αγιορείτικο κύμα στην Σερβία, αὐτή την φορά των ὀπαδῶν τοῦ ἡσυχαστικοῦ κινήματος. Ὁ Δανιήλ εἶναι ἕνας ἀπό τοὺς πιὸ σημαντικούς ἀρχιεπισκόπους τῆς σερβικῆς ἐκκλησίας τοῦ Μεσαίωνα, ἕνας ἀπό τοὺς πιὸ στενοὺς συνεργάτες τοῦ βασιλιά Μιλούτιν και ἕνας ἀπό τοὺς μεγαλύτερους συγγραφεῖς τῆς σερβικῆς λογοτεχνίας, ὁ ὁποῖος ἔγραφε τὶς βιογραφίες μιᾶς σειρᾶς Σέρβων βασιλιάδων και ἀρχιεπισκόπων. Ἡ φήμη του αὐξήθηκε πρωταρχικά στὰ δύσκολα χρόνια τῶν καταλανικῶν ἐπιθέσεων στὸ Ἅγιον Ὄρος, ὅποτε ἦταν καθηγούμενος Χελανδαρίου και μὲ τὸν ζῆλο του ἔσωσε τὸ μοναστήρι. Ἀργότερα, ὡς ἐπίσκοπος (ἀπὸ τὸ 1314) και ἀρχιεπίσκοπος τῆς Σερβίας (ἀπὸ τὸ 1324), ἔφερε στὴν χώρα Ἑλληνας Ἀγιορεῖτες, τὸ πνεῦμα και πολλὲς παραδόσεις τοῦ Ὄρους⁵³. Μὲ τέτοια δραστηριότητα αὐτὸς ἔθεσε τὰ θεμέλια γιὰ τὴν μελλοντικὴ εξέλιξη τῶν ἡσυχαστικῶν ἀπόψεων στὴν Σερβία⁵⁴. Δεδομένου ὅτι ἡ Θεσσαλονίκη λίγο ἀργότερα, μὲ τὸν μεγάλο Γρηγόριο Παλαμᾶ, διέθετε πρώτης τάξεως θέση στὸ ἀποκορύφωμα τοῦ ἡσυχασμοῦ τοῦ ΙΔ' αἰῶνα⁵⁵, ἐννοεῖται ὅτι ἡ

50. Πρβλ. S. KISSAS, Srpski srednjovekovni spomenici u Solunu, *Zograf*, 11, 1980, σ. 29-43. Πρόκειται γιὰ τὸ μετόχι και τὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, τὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Νικολάου (σήμερα Ἅγιος Νικόλαος Ὁρφανὸς ἢ τῶν Ὁρφανῶν), τὴν ἐκκλησία τῆς Ἁγίας Τριάδας και τὸ μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Γεωργίου «τοῦ Κανιτοῦ».

51. *Arhiepiskop Danilo II*, ἔ.ἀ., σ. 136. Πρβλ. KISSAS, ἔ.ἀ., σ. 41 κ.έ.

52. *Arhiepiskop Danilo II*, ἔ.ἀ., σ. 141.

53. Γιὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Δανιήλ Β' και τὸ ἔργο του βλ. τὴν συλλογὴ ἐργασίων πού εἶναι ἀφιερωμένη στὸν μεγάλο αὐτὸ ἀρχιερέα *Arhiepiskop Danilo II i njegovo doba*, ἔκδ. V. J. Djurić, Beograd 1991. Γιὰ τὴν λογοτεχνικὴ δραστηριότητά του βλ. προπαντὸς D. BOGDANOVIĆ, *Istorija stare srpske književnosti*, Beograd 1980, σ. 175 κ.έ. (=ISN, I, σ. 608 κ.έ.)· Dj. TRIFUNOVIĆ, *Stara srpska književnost*, Beograd 1994, σ. 192 κ.έ., 303 κ.έ.

54. BOGDANOVIĆ, ἔ.ἀ., σ. 178 κ.έ. (=ISN, I, σ. 611 κ.έ.).

55. Πρβλ. J. MEYENDORFF, *Introduction à l'étude de Grégoire Palamas*, Paris 1959, σ. 129-153, 166-170.

ἐξέλιξη αὐτὴ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἢ πρωτεύουσα τῆς Μακεδονίας νὰ παίξει σημαντικό ρόλο στὶς πνευματικὲς καί, γενικώτερα, στὶς πολιτιστικὲς συνθήκες στὴν Σερβία. Ὅλα αὐτὰ ἔχουν κατὰ κάποιον τρόπο, ἐν πάσῃ περιπτώσει σὲ σημαντικό βαθμὸ, τὶς ρίζες τους στὴν πολιτικὴ πού χαρακτήριζε τὴν διακυβέρνηση τοῦ βασιλιᾶ Μιλούτιν.

Ἐν τῷ μεταξύ, οἱ παλιὲς ἐπιθετικὲς διαθέσεις τῆς σερβικῆς ἀριστοκρατίας ἐναντίον τοῦ Βυζαντίου, τὶς ὁποῖες ὁ Μιλούτιν μπορούσε νὰ ἐλέγξει κατὰ τὸ δεύτερο ἡμισυ τῆς διακυβέρνησής του, αὐξήθηκαν καὶ πάλι μετὰ τὸν θάνατό του. Ἡ χήρα του, ἡ «κράλαινα» Σμιωνίδα, ἐγκατέλειπε τότε τὴν Σερβία καί, δεδομένου ὅτι ἡ μητέρα της, αὐτοκράτειρα Εἰρήνη, εἶχε ἤδη πεθάνει, γύρισε στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ὄχι στὴν Θεσσαλονίκη⁵⁶. Ὁ τότε ἐμφύλιος πόλεμος στὴν Αὐτοκρατορία, κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ Σέρβος βασιλιάς Στέφανος Δετσάνσκι (1321-1331) παντρεύτηκε τὴν Μαρία Παλαιολογίνα, τὴν ἐγγονὴ τοῦ Θεοδώρου Μετοχίτη, ὑποστηρίζοντας τὸν Ἀνδρόνικο τὸν Β', προκάλεσε τὸ εὐρύτερο ἐνδιαφέρον τῆς σερβικῆς ἀριστοκρατίας γιὰ καινούργιες κτήσεις στὴν Μακεδονία⁵⁷. Ὅμως ὁ βασιλιάς Δετσάνσκι δὲν ἤθελε ἢ δὲν μπορούσε νὰ ἀντιπροσωπεύει τέτοια συμφέροντα. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν ἓνα αὐλικὸ πραξικόπημα πού στὴν ἐξουσία ἔφερε τὸν γιό του, τὸν Στέφανο Δουσάν, προφανῶς μὲ ἐλπίδες τοῦ ἀνωτάτου κοινωνικοῦ στρώματος ὅτι ὁ ἴδιος θὰ μπορούσε νὰ ἀνανεώσει τὴν παλιά, σχεδὸν ἤδη ξεχασμένη, πολιτικὴ ἀπὸ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς διακυβέρνησης τοῦ Μιλούτιν⁵⁸. Ὁ Δουσάν ἦταν, ἀνάμεσα σὲ ὅλους τοὺς Σέρβους ἡγεμόνες, ὁ πιὸ σημαντικὸς ἐκπρόσωπος τῶν συμφερόντων τῆς σερβικῆς, στρατιωτικὰ ἐμπνευσμένης, ἀριστοκρατίας. Ὅπως θὰ μπορούσε εὐκόλα νὰ φαντασθεῖ κανεὶς, τὸ πεδίο τῶν σερβοβυζαντινῶν συγκρούσεων πού ἀκολούθησαν, τὸ κλειδί δηλαδὴ ὁλόκληρης τῆς κατὰστασης στὰ Βαλκάνια, εἶχε γίνει καὶ πάλι ἡ Μακεδονία· αὐτὴ τὴν φορὰ ὅμως

56. M. LASKARIS, *Vizantiske princeze u srednjevekovnoj Srbiji*, Beograd 1926 (φωτ. ἐπανάκδοση: *Srpske kraljice*, Beograd 1990), σ. 76 κ.έ.

57. OSTROGORSKY, *Ἱστορία*, σ. 194 κ.έ.· *ISN*, I, σ. 502 κ.έ. (S. ĆIRKOVIĆ).

58. Τὴν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τοῦ Δουσάν ὡς ἐνικὴ ἔκφραση τῶν κατακτητικῶν ἐπιθυμιῶν τῆς ἀριστοκρατίας ἔχει ὑπογραμμίσει ιδιαίτερα ὁ G. OSTROGORSKI, *Dušan i njegova vlastela u borbi sa Vizantijom, Zbornik u čast šeste stogodišnjice Zakonika cara Dušana*, Beograd 1951, σ. 79-86 (= *Sabrana dela*, IV, Beograd 1970, σ. 190-196), ὁ ὁποῖος βρῆκε ὑποστήριξη καὶ στὴν μεταγενέστερη σερβικὴ ἔρευνα.

σέ ακόμη ευρύτερη κλίμακα και με μοιραίες συνέπειες.

Ἡ πρώτη φάση τῆς ἀλλαγμένης πολιτικῆς τῆς Σερβίας ἀποτελοῦσε ἓνα εἶδος συνοριακοῦ πολέμου, στὸν ὁποῖο τὸν πιὸ σπουδαῖο ρόλο ἔπαιζε καὶ πάλι, ὅπως κάποτε ὁ Κοτανίτζης Τορνίκιος, ἓνας πρόσφυγας καὶ προδότης, ὁ Συργιάννης, μὲ ἀποτέλεσμα κάποιες πόλεις, παραδείγματος χάριν ἡ Ἀχρίδα, νὰ ἔχουν πέσει στὰ χέρια τοῦ Δουσάν. Δεδομένου ὅτι ὁ Συργιάννης ἐξουδετερώθηκε γρήγορα καὶ ὅτι οἱ Οὐγγροὶ ἀπειλήσαν σοβαρὰ τοὺς Σέρβους ἀπὸ τὸν Βορρά, ὁ Δουσάν ἦταν ἀναγκασμένος νὰ ζητήσει ἀνακωχή. Ὁ ἴδιος καὶ ὁ αὐτοκράτορας Ἀνδρόνικος Γ' συναντήθηκαν δύο φορές γιὰ συνομιλίες, μία φορὰ μπροστὰ στὰ τεῖχη τῆς Θεσσαλονίκης (1334) καὶ τὴν ἄλλη κάπου στὴν Μακεδονία (1336). Ἡ εἰρήνη ἐπικράτησε μέχρι τὸν θάνατο τοῦ Ἀνδρόνικου (1341)⁵⁹.

Ἡ δεύτερη, πιὸ σοβαρὴ φάση τῆς σερβικῆς πίεσης στὴν Μακεδονία ἄρχισε μὲ τὶς περιπέτειες τοῦ ἐμφυλίου πολέμου μεταξὺ τοῦ Ἰωάννη Καντακουζηνοῦ καὶ τῆς ἀντιβασιλείας, πὺ κυβερνοῦσε ἐν ὀνόματι τοῦ Ἰωάννη Ε' Παλαιολόγου (1341-1347). Ὅπως εἶναι γνωστό, ὁ ἠττηθεὶς στὴν Θράκη Καντακουζηνὸς ἔφυγε πρὸς τὴν Θεσσαλονίκη γιὰ νὰ βρεῖ στὴν πόλη αὐτὴ ὑποστήριξη ἀπὸ τοὺς ὀπαδούς του. Ἡ στάση τῶν λεγόμενων ζηλωτῶν μέσα στὴν πόλη τοῦ χάλασε τὰ σχέδια καὶ αὐτὸς δὲν βρῆκε ἄλλη λύση παρὰ νὰ καταφύγει στὸν Δουσάν. Κατὰ τὴν συμφωνία τους στὴν Πρίστινα τὸν Ἰούλιο τοῦ 1342, ἔπρεπε νὰ χωρῆσουν καὶ οἱ δύο τους μαζί στὴν Μακεδονία ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν τοῦ Καντακουζηνοῦ⁶⁰. Αὐτὴ ἡ στιγμή εἶναι πολὺ σημαντικὴ, διότι μὲ τέτοιο τρόπο συμμαχίας ὁ Δουσάν γίνεται συμμετέχων στὸν βυζαντινὸ ἐμφύλιο πόλεμο. Ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα ἦταν μικρὸ τὸ βῆμα ὥσπου ὁ Δουσάν νὰ αἰσθανθεῖ τὸν ἑαυτό του ὡς συμμετέχοντα σὲ γενικώτερα βυζαντινὰ πράγματα. Ὀλόκληρη ἡ ἐξέλιξη αὐτὴ ἦταν δυνατὸ νὰ πραγματοποιηθεῖ χάριν εὐρείας παρουσίας τῶν δυνάμεων τοῦ Σέρβου βασιλιᾶ στὴν Μακεδονία.

59. Πρὸβλ. ISN, I, σ. 512-516 (B. FERJANČIĆ) καὶ, ἰδιαίτερα γιὰ τὶς διαπραγματεύσεις τῶν δύο ἡγεμόνων, S. ČIRKOVIĆ, O sastancima cara Andronika III i kralja Stefana Dušana, ZRVI, 29/30, 1991, σ. 205-212.

60. Λεπτομερῆς καὶ ἀναλυτικὴ περιγραφή τῶν διαπραγματεύσεων στὴν Πρίστινα δίνει ὁ ἴδιος ὁ Καντακουζηνός· *Ioannis Cantacuzeni eximperatoris libri IV*, ed. L. Schopenus, Bonnæ 1831, Π 257.13-277.1 [σχόλια· VIIIJ, VI (σημ. 90-146) (B. FERJANČIĆ)].

Τὸ 1343 χώρισαν οἱ δύο σύμμαχοι καὶ ἀμέσως φαίνεται ὅτι ὁ Δουσάν ἔκανε τὸ εἰρημένο βῆμα. Στὸν βασιλικὸ του τίτλο ἐμφανίζεται ἡ ἔκφραση *ces(t)nik Grkom* (ὁ συμμετέχων στὴν κυριαρχία ἐπὶ Ρωμαίων)⁶¹. Ὅμως ἡ φιλοδοξία αὐτῆ τοῦ Δουσάν ὡς πρὸς τὸ Βυζάντιο ἀρχίζει νὰ πραγματοποιοῦνται τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1345, ὅποτε τὰ σερβικὰ στρατεύματα κατέλαβαν τὶς Σέρρες, τὸν παλιὸ στόχο τους⁶². Οἱ Σέρρες, ἡ πιὸ σπουδαία μετὰ τὴν Θεσσαλονίκη πόλη τῆς Μακεδονίας, ἀποτελοῦσαν γιὰ τὸν Δουσάν ἀπόδειξη ὅτι ὁ ἴδιος δικαιῶνται νὰ συμμετέχει στὸν ἀγῶνα πού ἔπρεπε νὰ ἀποφασίσει τὴν μοῖρα τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στέμματος. Τὸν χειμῶνα τοῦ 1345 ἀναγορεύθηκε καὶ τὸ Πάσχα τοῦ 1346 στέφθηκε αὐτοκράτορας (τσάρος) «τῆς Σερβίας καὶ Ρωμανίας»⁶³. Τὴν ἴδια ἐποχὴ, στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 1346, στὰ χέρια τῶν Σέρβων ἔπεσε καὶ ἡ Βέροια, μὲ ἀποτέλεσμα ἡ Θεσσαλονίκη, ταραγμένη ἀπὸ τὸν ἐσωτερικὸ ἀγῶνα, νὰ βρεθῆ περικυκλωμένη ἀπὸ τὶς δυνάμεις τοῦ Δουσάν⁶⁴.

Εἶναι αὐτονόητο ὅτι, στὴν περίπτωση αὐτῆ, στὸν τίτλο τοῦ Δουσάν δηλαδὴ, ἡ Ρωμανία δὲν σημαίνει πράγματι ὀλόκληρη τὴν Αὐτοκρατορία, ἀλλὰ τὰ ρωμαϊκὰ ἐδάφη πού κατεῖχε ὁ Δουσάν στὴν Μακεδονία. Τὴν στιγμὴ ἐκείνη, στὰ χέρια του δὲν βρίσκονταν ἀκόμη τὰ ἐδάφη τῆς πού ἀργότερα θὰ περάσουν κάτω ἀπὸ τὴν σερβικὴ κυριαρχία – π.χ. Ἡπειρος, Θεσσαλία⁶⁵. Ὅμως ἡ φιλοδοξία τοῦ Δουσάν ὡς πρὸς τὴν Αὐτοκρατορία τῶν Ρωμαίων ἦταν ἀκόμη καὶ αὐτὴ τὴν στιγμὴ φανερὴ, δεδομένου ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Σέρβος βασιλιάς, γράφοντας πρὸς τοὺς Ἐνετούς (15/10/1345), ἀναφέρει τὸν ἑαυτό του ὡς «*ferre totius imperii Romaniae dominus*»⁶⁶. Οἱ συνέπειες ἔπρεπε νὰ γίνουν αἰσθητὲς καὶ σὲ τοπικὲς συν-

61. Γιὰ τὴν χρονολογία τῆς χρήσης τῆς ἐν λόγω ἔκφρασης πρβλ. G. SUBOTIĆ, *Prilog hronologiji dečanskog zidnog slikarstva*, ZRVI, 20, 1981, σ. 118-120 (σημ. 31)· S. ĆIRKOVIĆ, *Hreljin poklon Hilandararu*, ZRVI, 21, 1982, σ. 103-117.

62. Γιὰ τὴν σημασία τῆς πτώσης τῶν Σερρῶν ὡς πρὸς τὴν αὐτοκρατορικὴ ἀναγόρευση τοῦ Δουσάν πρβλ. OSTROGORSKY, *Ἱστορία*, σ. 219· JIREČEK, *Istorija*, I, σ. 221· S. ĆIRKOVIĆ, *Srbi među evropskim narodima*, Beograd 2005, σ. 67.

63. Πρβλ. LJ. MAKSIMOVIĆ, *Grci i Romanija u srpskoj vladarskoj tituli*, ZRVI, 12, 1970, σ. 61-78.

64. LJ. MAKSIMOVIĆ, *Verija u politici Stefana Dušana*, ZRVI, 41, 2004, σ. 341-352.

65. Πρβλ. MAKSIMOVIĆ, *Grci i Romanija*, σ. 61 κ.έ.

66. *Listine o odnosajih između južnoga Slavenstva i mletačke republike*, ἔκδ. Š. Ljubić, Zagreb 1870, II, σ. 278.

θῆκες. Ὅπως ἔγραφε ὁ ἱστορικός Νικηφόρος Γρηγοράς, στις περιοχές νοτιώτερα τοῦ Ἄνω Ἀξιοῦ ὁ καινούργιος τσάρος εἶχε διατηρήσει τὴν ρωμαϊκὴ ὀργάνωση τοῦ κράτους καὶ τὰ ρωμαϊκὰ ἔθιμα ζωῆς⁶⁷. Χωρὶς τὴν παραμικρὴ ἀμφιβολία ἢ ἐν λόγῳ χώρα εἶναι ἡ Μακεδονία καὶ ξέρουμε ἀπὸ τὰ ἔγγραφα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὅτι ὅλες οἱ βυζαντινὲς συνθηκὲς καὶ τὰ παραδοσιακὰ θεσπίσματα ποὺ τὴν ἀφοροῦν δὲν ἔχουν ἀλλάξει, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ φορολογικοῦ συστήματος⁶⁸. Σὲ ὀρισμένα μέρη μόνο ἀνέλαβαν καθήκοντα Σέρβοι διοικητὲς (κεφαλῆς) ἀντὶ γιὰ Ρωμαίους ἀξιωματοῦχοι, οἱ τελευταῖοι ὅμως, σὲ ἄλλες περιπτώσεις, ἔμεναν συχνὰ στις θέσεις τους (Ἀβραμπάκης στις Σέρρες)⁶⁹. Σὲ ὑψηλότερο ἐπίπεδο ζωῆς—στὴν ὄψη τῆς αὐλῆς, στὴν χρῆση τῶν τίτλων τῶν ἀνώτατων ἀξιωματοῦχων (δεσπότης, σεβαστοκράτορας)—διαπιστώνεται σαφέστατα ἐπικράτηση τῶν βυζαντινῶν παραδόσεων⁷⁰.

Δὲν εἶναι ἀπαραίτητο νὰ συζητηθεῖ ἐδῶ τὸ πρόβλημα τοῦ αὐτοκρατορικοῦ τίτλου τοῦ Δουσάν⁷¹. Εἶναι ὅμως ἀπαραίτητο νὰ τονισθεῖ ὅτι γιὰ δευτέρη φορὰ μέσα σὲ μισὸ αἰῶνα, αὐτὴ τὴν φορὰ ἀποφασιστικά, ἡ σερβικὴ κυριαρχία στὴν

67. Greg., ἔ.α., II, 747.1-14. Οἱ ἐρευνητὲς ὅμως ἔχουν ἤδη ὑπογραμμίσει ὅτι ἡ πληροφορία τοῦ Γρηγορά δὲν πρέπει νὰ γίνει δεκτὴ ὡς ἐνδειχὴ ἐπίσημης κατανομῆς τοῦ κράτους, ἀλλὰ ὡς ἐνδειχὴ διαφορῶν τῶν δύο τμημάτων τῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Δουσάν ὡς πρὸς τὸν τρόπο ζωῆς, συμπεριλαμβανομένων τῶν οικονομικῶν καὶ κοινωνικῶν, ἐν μέρει δὲ καὶ τῶν διοικητικῶν συνθηκῶν. Πρβλ. LJ. MAKSIMOVIĆ, L'Empire de Stefan Dušan: genèse et caractère, *Travaux et Mémoires 14 (Mélanges Gilbert Dagron)*, 2002, σ. 423 (μὲ βιβλιογραφία).

68. Πρβλ. LJ. MAKSIMOVIĆ, Poreski sistem u grčkim oblastima Srpskog carstva, *ZRVI*, 17, 1976, σ. 101-125.

69. Πρβλ. JIREČEK, *Istorija*, I, σ. 221· A. SOLOVYEV, *Grčeskie archonty v serbskom carstve XIV veka*, *Byzantinosl.* 2, 1930, σ. 275 κ.έ.· OSTROGORSKI, *Dušan i njegova vlastela*, σ. 83 κ.έ.· τοῦ αὐτοῦ, *Serska oblast posle Dušanove smrti*, Beograd 1965, σ. 106 κ.έ. (= *Sabrana dela*, IV, Beograd 1970, σ. 564 κ.έ.)· G. CH. SOULIS, *The Serbs and Byzantium During the Reign of Tsar Stephen Dušan (1331-1355) and his Successors*, Athens² 1995, σ. 115-155· B. FERJANČIĆ, *Vizantijski i srpski Ser u XIV stoleću*, Beograd 1994, σ. 70 κ.έ.· M. BLAGOJEVIĆ, *Državna uprava*, σ. 251 κ.έ., 261 κ.έ.

70. JIREČEK, *Istorija*, I, σ. 259 κ.έ.· B. FERJANČIĆ, *Despoti u Vizantiji i južnoslovenskim zemljama*, Beograd 1960, σ. 156 κ.έ.· τοῦ αὐτοῦ, *Sevastokratori u Vizantiji*, *ZRVI*, 11, 1968, σ. 188 κ.έ.· *ISN*, I, σ. 531 κ.έ. (M. BLAGOJEVIĆ).

71. Ἡ οὐσία τοῦ αὐτοκρατορικοῦ τίτλου τοῦ Δουσάν, ἐπομένως καὶ ἡ ἰδεολογικὴ βάση τῆς αὐτοκρατορίας του, εἶναι ἄμεσα συνδεδεμένη μὲ τὴν πολιτικὴ θεωρία τῶν Βυζαντινῶν ὡς πρὸς

Μακεδονία άλλαξε κατά πολύ όχι μόνο τις συνθηκές ζωής στην χώρα των Σέρβων, αλλά και την όψη και τον χαρακτήρα του σερβικού κράτους. Η πολιτική θεωρία του άφησε, τουλάχιστον προσωρινά, τις σερβικές παραδόσεις και πήρε, στην ουσία της, μιὰ σχεδόν καθαρά βυζαντινή μορφή (π.χ. ή χρήση του μηνολόγιου, που ήταν αποκλειστικό δικαίωμα του αυτοκράτορα)⁷². Ας προστεθεί ότι σε όλόκληρη αυτή την κατάσταση ιδιαίτερη σημασία είχε και τὸ γεγονός ὅτι τὸ "Άγιον Όρος εἶχε ἀναγνωρίσει τὴν ἀλλαγὴ τῆς τάξης πραγμάτων"⁷³. Στην ουσία, δὲν ἐπρόκειτο πιά μόνο γιὰ μόνιμη παρουσία τῶν Σέρβων στὴν Μακεδονία, ἀλλὰ γιὰ ἐκμετάλλευση τῆς κυριαρχίας τους στὴν χώρα αὐτὴ ὡς ἐργαλείου στὸν ἀγώνα γιὰ ἀνώτατη ἐξουσία στὴν Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία. Αὐτὴ τὴν ἐξέλιξη θὰ μπορούσαμε νὰ τὴν ἀποκαλέσουμε τὴν πέμπτη φάση τῆς πολιτικῆς τῆς Σερβίας σὲ σχέση μὲ τὴν Μακεδονία, που ἦταν ἀσύγκριτα μεγαλύτερης σημασίας ἀπὸ οποιαδήποτε προηγούμενη φάση.

Παρόλο που ἡ Μακεδονία ἦταν τὸ κλειδί τῆς ἐξέλιξης που ἀνέφερα, ἡ σχετική μὲ τις εἰρημένες ἀλλαγές ἀντίδραση τοῦ Βυζαντίου καθυστεροῦσε. Τὸ ἀνάθεμα ἐκ μέρους τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἤρθε μόλις τὸ 1350, σχεδὸν πέντε χρόνια μετὰ τὴν ἐδραίωση τῆς σερβικῆς αὐτοκρατορίας, προκαλώντας ἐκκλησιαστικὸ σχίσμα διαρκείας ἐνὸς τετάρτου τοῦ αἰῶνα⁷⁴. Ἀμέσως μετὰ τὸ ἀνάθεμα ὅμως, τὸν Ἰούλιο τοῦ 1351, ὁ Ἰωάννης Ε' ἀναγνώρισε οὐσιαστικά, σὲ ἓνα

τὴν ἀνώτατη ἀρχή. Τὸ ζήτημα αὐτὸ προκαλεῖ ἀπὸ καιρὸ μεγάλο ἐνδιαφέρον σὲ διάφορους κλάδους τῆς βυζαντινολογίας στὴν Σερβία. Γιὰ ἀντίστοιχα βασικά προβλήματα καὶ γενικὸ βιβλιογραφικὸ προσανατολισμὸ βλ. τις ἀνακοινώσεις τοῦ συμποσίου (Σερβικὴ Ἀκαδημία Ἐπιστημῶν καὶ Τεχνῶν, 18/12/1996) που ἀναφέρεται στὰ 650 χρόνια ἀπὸ τὴν ἀνακήρυξη τῆς Αὐτοκρατορίας, οἱ ὁποῖες εἶναι δημοσιευμένες στὸ *Glas SANU* 384, 1998· S. ĆIRKOVIĆ, *Srbija i Carstvo*, σ. 143-153· B. FERJANČIĆ, *Vizantija prema Srpskom Carstvu*, σ. 155-171· Lj. MAKSIMOVIĆ, *Srpska carska titula*, σ. 173-189· V. KORAC, *Sveti Arhandjeli, Dušanov carski mauzolej*, σ. 191-201· G. SUBOTIĆ, *Slikarstvo u doba Carstva-vladarski portreti*, σ. 203-210. Κατόπιν δημοσιεύθηκε καὶ ἡ ἐργασία τοῦ Lj. MAKSIMOVIĆ γιὰ τὴν γένεση καὶ τὸν χαρακτήρα τῆς Αὐτοκρατορίας, ἔ.ἀ. (σημ. 67).

72. Πρβλ. B. BOJOVIC, *L'idéologie monarchique dans les hagio-biographies dynastiques du Moyen Âge serbe*, Roma 1995, σ. 556 κ.έ.· Lj. MAKSIMOVIĆ, *L'Empire de Stefan Dušan*, σ. 427.

73. Βλ. ἰδιαιτέρα D. KORAC, *Sveta Gora pod srpskom vlašću (1345-1371)*, *ZRVI*, 31, 1992, σ. 45-58.

74. Πρβλ. OSTROGORSKI, *Serska oblast*, σ. 129 κ.έ.· F. BARIŠIĆ, *O izmirenju srpske i vizantijske crkve 1375. godine*, *ZRVI*, 21, 1982, σ. 159-182· S. MEŠANOVIĆ, *Još jednom o Kalistovoj anatemi*, *ZRVI*, 29/30, 1991, σ. 221-232.

χρυσόβουλλό του, τὸν αὐτοκρατορικὸ τίτλο τοῦ Δουσάν, παρόλο πὸς τὴν ἀξία τοῦ τίτλου αὐτοῦ τὴν περιόρισε μόνο στὴν Σερβία: «βασιλεὺς τῆς Σερβίας»⁷⁵. Προφανῶς, ὅπως ἡ ἔρευνα δέχεται ἀπὸ καιρὸ, τὸ ἀνάθεμα ἐπεβλήθη γιὰ λόγους ἐκκλησιαστικούς —ἀντικατάσταση τῶν Ἑλλήνων μὲ Σέρβους ἀρχιερεῖς— καὶ δὲν εἶχε ἄμεση σχέση μὲ τὴν γέννηση τῆς σερβικῆς αὐτοκρατορίας⁷⁶. Ἀλλὰ ἡ ἔρευνα τοῦ προβλήματος αὐτοῦ κατέληξε μόλις πρόσφατα στὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ ἐκκλησιαστικοὶ λόγοι ἦταν πράγματι περιορισμένης σημασίας καὶ συνδεδεμένοι μὲ ἓνα μέρος τῆς Μακεδονίας, δηλαδὴ μὲ τίς πέντε μητροπόλεις —τῶν Σερρών, τοῦ Μελενίκου, τῆς Ζίχνας, τῆς Δράμας καὶ τῶν Φιλίππων—, τίς ὁποῖες ὁ Δουσάν εἶχε ὑπαγάγει στὴν ἐξουσία τοῦ Σέρβου πατριάρχη⁷⁷.

Ἐπίσης, ἡ μοναδικὴ ἀληθινὴ προσπάθεια νὰ ἀλλάξουν τὰ πράγματα, μάταια ὁμως, ἦταν ἡ ἀντεπίθεση τοῦ Καντακουζηνοῦ τὸ 1350, ὁ ὁποῖος ἐκμεταλλεύθηκε τὴν εὐκαιρία, ὅταν ὁ Δουσάν ἦταν ἀπασχολημένος στὴν Δύση, καὶ γιὰ λίγο ξαναπῆρε μερικὲς πόλεις στὴν Μακεδονία, μὲ σπουδαιότερες τὴν Βέροια καὶ τὴν Ἔδεσσα⁷⁸. Ἀκόμη καὶ τὰ ἀπομακρυσμένα Σκόπια, πὸς ἦταν ἤδη ἐπὶ ἐξήντα ὀκτῶ χρόνια ὑπὸ σερβικὴ κυριαρχία, ἐνδιαφέρθηκαν νὰ ἀπελευθερωθοῦν ἀπὸ τὸ καθεστῶς αὐτό⁷⁹. Προηγουμένως, ὁ Καντακουζηνὸς εἶχε εἰσελθεῖ στὴν Θεσσαλονίκη, ὅπου εἶχε καταρρεύσει ἡ ἐξουσία τῶν ζηλωτῶν, ὁ ἀρχηγὸς τῶν ὁποίων, Ἀνδρέας Παλαιολόγος, προσέφυγε στοὺς Σέρβους⁸⁰. Ἔτσι, γι' αὐτοὺς ἡ πόλη ἔμεινε ἄφθαστη, παρόλο πὸς ἀκόμη οἱ ζηλωτές, κατὰ τὰ λόγια τοῦ Καντα-

75. *Actes de Chilandar*, ἔκδ. L. Petit-B. Korabiev, *Viz. Vremennik*. 17, 1911, 138, σ. 292.7-8.

76. *Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana*, ἔκδ. F. Miklosich-J. Müller, Vindobonae 1860, I, σ. 553· *Grčke povelje srpskih vladara*, ἔκδ. A. Solovjev-V. Mošin, Beograd 1936 (=Variorum reprints, London 1970), σ. 35, 85· *Arhiepiskop Danilo II, Životi kraljeva i arhiepiskopa srpskih*, ἔκδ. D. Daničić, Zagreb 1866, σ. 381. Ὑπογραμμίζοντας τὴν σημασία τῶν ἐκκλησιαστικῶν λόγων, ὁ OSTROGORSKI (*Serska oblast*, σ. 129-131) σχετίζει τὴν στιγμή πὸς ἐμφανίστηκε τὸ ἀνάθεμα μὲ τὴν ἀντεπίθεση τοῦ Καντακουζηνοῦ στὴν Μακεδονία τὸ 1350.

77. Πρβλ. M. BLAGOJEVIĆ, *O spornim mitropolijama carigradske i srpske patrijaršije*, *ZRVI*, 38, 1999/2000, σ. 359-372.

78. *Cant.*, III 135.1-22. Πρβλ. JIREČEK, *Istorija* I, 229 κ.έ., OSTROGORSKY, *Ἱστορία*, σ. 220· ΘΕΟΧΑΡΙΔΗΣ, *Μακεδονία* 404· *VIIINJ*, VI, σ. 520-521.

79. *Cant.*, III 133.15-135.1· πρβλ. ἐρευνητικὰ σχόλια στὸ *VIIINJ*, VI, σ. 517-519.

80. ΘΕΟΧΑΡΙΔΗΣ, ἔ.ἀ., σ. 395-397.

κουζηνού, πίστευαν ότι «τόν τε κράλην οὐ χρήματα μόνον ἀλλὰ καὶ αὐτὴν εἰ οἶόν τε εἰπεῖν τὴν φίλην προησόμενον ζωὴν ὑπὲρ τοῦ κύριον Θεσσαλονίκης εἶναι»⁸¹.

Ἡ Μακεδονία, λοιπόν, ἦταν ἄξονας τῶν σερβικῶν ἐπιδιώξεων πρὸς δημιουργία αὐτοκρατορίας, χωρὶς ἢ Θεσσαλονίκη νὰ εἶναι ἄμεσα συνδεδεμένη μὲ τὴν πολιτικὴ αὐτή. Μπορεῖ ὁ Σέρβος ἡγεμόνας νὰ εἶχε ὀρισμένες ἐπαφές μὲ τὸ κίνημα τῶν ζηλωτῶν στὴν Θεσσαλονίκη καὶ ἡ νομικὴ παράδοση τοῦ Βυζαντίου, ὅπως παραδείγματος χάριν τὸ σπουδαῖο ἔργο τοῦ Βλάσταρη, νὰ εἶχε φθάσει στὴν Σερβία τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἀπὸ τὴν ἴδια πόλη⁸², ἀλλὰ ἡ κατάσταση τῆς ἐποχῆς τοῦ Μιλουτιν δὲν ξαναδημιουργήθηκε. Ὁ στόχος τοῦ Δουσάν ἦταν ἡ Κωνσταντινούπολη, ὁ αὐξανόμενος φόβος του ἦταν οἱ Τοῦρκοι καὶ κατὰ τὸ τέλος τῆς διακυβέρνησής του ὁ ἴδιος προσπαθοῦσε νὰ ἐπιτύχει τὴν βενετικὴ ὑποστήριξη γιὰ τὴν λύση καὶ τῶν δύο αὐτῶν προβλημάτων⁸³, ἀφήνοντας τὴν μεγαλύτερη καὶ σπουδαιότερη πόλη τῆς Μακεδονίας ἔξω ἀπὸ τὶς προτεραιότητές του⁸⁴.

Μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Δουσάν (1355), κυβερνῶντος ἀκόμη τοῦ διαδόχου του Οὐρση (μέχρι τὸ 1371), ἀρχίζει ἡ βαθμιαία διάλυση τοῦ σερβικοῦ κράτους. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν Μακεδονία, τὸ μεγαλύτερό της μέρος κατεῖχαν οἱ δύο ἀδελφοὶ ἀπὸ τὴν οἰκογένεια τῶν Mrnjavčević: ὁ βασιλιάς Βουκάσιν στὴν Δύση καὶ ὁ δεσπότης Ἰωάννης Οὐγκλεσης στὴν Ἀνατολή. Ὁ τελευταῖος εἶχε ὡς πρωτεύουσα τὶς Σέρρες, πού τὶς κληρονόμησε ἀπὸ τὴν χήρα τοῦ Δουσάν. Πρόκειται γιὰ δύο κράτη πού κατ' ἐξοχὴν περιορίζονται, ἰδιαίτερα δὲ ἐκεῖνο τῶν Σερρών, στὰ ἐδάφη τῆς Μακεδονίας. Στὴν τελευταία περίπτωσι, ἓνα κρατίδιο μὲ Σέρβο ἡγε-

81. *Cant.*, III, 104.23-105.2.

82. Πρὸβλ. H.-G. BECK, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München 1959, σ. 786 κ.έ.· *ISN*, I, σ. 558 κ.έ. (D. BOGDANOVIC).

83. JIREČEK, *Istorija*, I, σ. 227 κ.έ., 233 κ.έ.· *ISN*, I, σ. 553 κ.έ. (S. ĆIRKOVIĆ-R. MIHALJČIĆ).

84. Τὴν ἐποχὴ πού ἀσχολοῦταν μὲ τὴν κατάκτηση τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Θεσσαλίας, ὁ Δουσάν κρατοῦσε τὶς Σέρρες καὶ τὴν Βέροια γιὰ τὴν περικύκλωση τῆς Θεσσαλονίκης, χωρὶς νὰ προσπαθεῖ, γιὰ προφανεῖς λόγους, νὰ ἀποφασίσει γιὰ τὴν τύχη τῆς μεγαλύτερης πόλης τῆς Μακεδονίας. Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἀρκοῦσε νὰ ἔχει καλὲς σχέσεις μὲ τοὺς ἐκεῖ ζηλωτές. Οἱ ἴδιοι, ὅπως εἶδαμε, πίστευαν ὅτι ὁ τελευταῖος στόχος τοῦ Σέρβου τσάρου ἦταν ἡ πόλη τους [Ἐ.ἀ. (σημ. 81) καὶ *Cant.*, III, 109.16-111.2], ἀλλὰ ἡ ἀντεπίθεσι τοῦ Καντακουζηνού τὸ 1350 ἔφερε διαφορετικὴ λύση. Κατόπιν ἦταν πιά ἀργὰ γιὰ τὸν Δουσάν νὰ στρέψει τὴν προσοχὴ του πρὸς τὴν Θεσσαλονίκη.

μόνα ταυτίζεται για πρώτη φορά με την Μακεδονία, πράγμα που σημαίνει ότι όχι μόνο στην ουσία, αλλά και σε πολλά μέρη του οργανισμού του είχε βυζαντινό χαρακτήρα. Πρόκειται, δηλαδή, για ένα βυζαντινό κρατίδιο με επικεφαλής Σέρβο ηγεμόνα. Ήταν φυσικό ότι ο ίδιος δρομολόγησε την άρση του σχίσματος του 1350, αρνούμενος δεκαοκτώ χρόνια αργότερα εκείνες ακριβώς τις όψεις της πολιτικής του Δουσάν οι οποίες είχαν προκαλέσει το σχίσμα αυτό. Έτσι, πριν καταλυθεί μετά την μάχη του Έβρου το 1371, «...όποτε οι ζωντανοί ζήλευαν τους νεκρούς», όπως γράφει ο μοναχός Ήσαϊας, ή σερβική κυριαρχία στην Μακεδονία είχε χάσει τα τελευταία αξιόλογα ίχνη ενός ξένου στοιχείου. Ήταν πια η εποχή ύπαρξης μερικῶν βυζαντινῶν καὶ σερβικῶν κρατιδίων, ένα περιβάλλον στο οποίο εξαφανίζεται ἡ ἐνιαία πολιτικὴ τῆς Σερβίας στὴν Μακεδονία.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 21ΗΣ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 2010

ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΤΟΥ 9ου-10ου ΑΙΩΝΑ
Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΚΟΜΗΤΟΠΟΥΛΩΝ ΣΤΗΝ ΠΡΕΣΠΑ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΛΟΥΣ κ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ*

**α. Το ιεραποστολικό έργο τῶν Θεσσαλονικέων Κωνσταντίνου/Κυρίλλου
καὶ Μεθοδίου**

Στὰ μέσα τοῦ 9ου αἰώνα (858), στὰ χρόνια τοῦ Μιχαήλ Γ' (842-867), ἐπισημαίνεται μιὰ ἔντονη δραστηριότητα τῆς βυζαντινῆς Αὐλῆς γιὰ τὸν ἐκχριστιανισμό τῶν Σλάβων τῆς Βαλκανικῆς, μὲ πρωτοβουλία τοῦ δυναμικοῦ πατριάρχη Φωτίου¹.

Ἡ ἐπιλογή τῶν δύο γιῶν τοῦ Θεσσαλονικέως Λέοντος δρουγγαρίου² νὰ σπουδάσουν κοντὰ στὸν Λέοντα Γραμματικὸ καὶ τὸν ἴδιο τὸν Φώτιο στὴν περίφημη σχολὴ τῆς Μαγναύρας, στὸ ἀνάκτορο τῆς Κωνσταντινουπόλεως, δὲν ἦταν τυχαία.

Ἡ πρώτη ιεραποστολὴ τῶν δύο ἀδελφῶν ὑπῆρξε στὴ Μοραβία ὕστερα ἀπὸ αἴτημα τῶν ἡγεμόνων Ροστισλάβ καὶ Σβατοπλόυκ, τὸ 862.

Τὸ ἔργο τῶν δύο ἀδελφῶν στὴ Μοραβία ἦταν σημαντικό. Τὸ 867 μεταβαίνουν στὴ Ρώμη καὶ τὸ ἐπόμενο ἔτος ὁ Μεθόδιος ἐπιστρέφει καὶ τὸν ὑποδέχεται

1. Γ. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, Βίος Κωνσταντίνου Κυρίλλου, *ΕΕΘΣΠΘ*, ΙΒ', 1968, σ. 119.

2. Δρουγγός, στρατιωτικὸς σχηματισμὸς παρόμοιος μὲ τὴ σημερινὴ μεραρχία.

* Ἡ ὁμιλία συνοδεύτηκε ἀπὸ ἀριθμὸ διαφανειῶν, σχεδίων καὶ φωτογραφιῶν.

ὁ Kocel, ὁ ὁποῖος τὸν ξαναστέλνει στὴ Ρώμη γιὰ νὰ λάβει ἀπὸ τὸν πάπα Ἀδριανὸ Β' τὸν τίτλο τοῦ ἐπισκόπου Σιρμίου³.

Μεσολάβησε ἡ ἀντίδραση τῶν Γερμανῶν ἐπισκόπων καὶ τὸ χειμῶνα, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Μεθοδίου, τὸ 885, στὸ Velehrad, μιά ομάδα μαθητῶν τοῦ Μεθοδίου ὑπὸ τοὺς Κλήμη, Ναοὺμ καὶ Ἀγγελάριο, ὁδηγήθηκαν με συνοδεία φρουρᾶς στὰ σύνορα τῆς Μοραβίας στὸν Δούναβη, ὅπου ἔτυχαν θερμῆς ὑποδοχῆς ἀπὸ τὸν νεοφώτιστο τσάρο τῶν Βουλγάρων Βόρη.

6. Ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῶν Βουλγάρων στὰ χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Βόρη (864)

Ὁ τσάρος Βόρης, γιὸς τοῦ Presiam κατὰ τὸν Θεοφύλακτο, ἢ γιὸς τοῦ Zvinica, ἀνέβηκε στὸ θρόνο τὸ 852.

Ἡ βάπτισις τοῦ τσάρου Βόρη τὸ 864 ἀπὸ τὸν βυζαντινὸ αὐτοκράτορα Μιχαήλ Γ', ὁ ὁποῖος τοῦ ἔδωσε καὶ τὸ ὄνομά του Βόρης/Μιχαήλ, ἐκτὸς ἀπὸ τίς μαρτυρίες τῶν βυζαντινῶν ἱστορικῶν μαρτυρεῖται καὶ ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή τοῦ 866 ποὺ βρέθηκε στὸ Balci τῆς Ἀλβανίας: «...ἐβαπτίς-/στη ὁ ἄρχων / Βουλγαρίας / Βόρης ὁ μετο/νομασθεῖς / Μιχαήλ σὺν τῷ ἐκ θεοῦ δε / δομένῳ αὐτοῦ ἔθνει. ᾠΕ/τους 866»⁴.

Σύμφωνα με τὴν ἄποψη τοῦ Jordan Ivanov στὸ ἔργο του *Bългарski starini iz Makedonija* (σ. 26), ἡ ἐπιγραφή εἶναι ἔργο τοῦ Κλήμεντος, ὁ ὁποῖος, γιὰ νὰ πανηγυρίσει τὸ μέγα γεγονός τῆς βαπτίσεως τῶν Βουλγάρων, πρέπει νὰ ἀνήγειρε παρόμοιες ἐνεπίγραφες στήλες μετὰ τὴν ἐγκατάστασή του στὴν Κουτμιτσεβίτσα, ἡ ὁποία περιελάμβανε τὴ Δυτικὴ Μακεδονία καὶ τὴν Κεντρικὴ Ἀλβανία.

Ἐπάρχει ἡ ἄποψη τὴν ὁποία ἔχει ἐκφράσει ὁ Σπύρος Βρυώνης σύμφωνα με τὴν ὁποία, μετὰ τὴ βάπτισις τοῦ Βόρη τὸ 864, ὁ αὐτοκράτορας χορήγησε ὡς δῶρο στὸν νεοβαπτισθέντα χάνο τὴν περιφέρεια τῆς Ἄνω Μακεδονίας⁵.

3. M. TADIN, Les ordinations romaines des premiers disciples slaves et la date de la consécration épiscopale de Méthode, frère de Constantin/Cyrille, *Akten des XI Internationalen Byzantinisten-Kongresses*, 196, München 1958, σ. 609, 615.

4. J. IVANOV, *Bългарski starini iz Makedonija*, Σόφια 1931 (Σόφια ²1970), σ. 13, 14.

5. Σ. ΒΡΥΩΝΗΣ, *Ἱστορία τῶν Βαλκανικῶν Λαῶν* (πανεπιστημιακὴς παραδόσεις), Ἀθήνα 1979, σ. 207.

Ἄπο τὸ Βίο τοῦ Κλήμεντος Ἀρχιεπισκόπου Ἀχρίδος, ἔργο καὶ αὐτὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Θεοφυλάκτου, μαθαίνουμε ὅτι, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Μεθοδίου στὴ Μοραβία (στὶς 6 Ἀπριλίου 885), ὁ μαθητὴς τοῦ Κλήμης ἦρθε μαζί με ἄλλους μαθητὲς στὴ Βουλγαρία, ὅπου καὶ τὸν ὑποδέχθηκε ὁ ἡγεμόνας Βόρης με μεγάλες τιμές.

Ἀρχικὰ ὁ Βόρης ἔστειλε τὸν Κλήμη ὡς διδάσκαλο καὶ ἐκπολιτιστὴ στὴν περιοχὴ τῆς Δεαβόλεως. Ἐκεῖ, σύμφωνα με τὸν βιογράφο του, ἐκπαίδευσε συνολικὰ 3.500 μαθητὲς, τοὺς ὁποίους τοποθέτησε ἀνὰ 300 σὲ κάθε μιὰ ἀπὸ τίς ἐνορίες του⁶.

Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Βόρη, ὁ γιὸς καὶ διάδοχός του Συμεὼν μετακαλεῖ τὸν Κλήμη καὶ τὸν χειροτονεῖ ἐπίσκοπο Βελίτσας, σύμφωνα με τὴν ἀναφορὰ τοῦ Θεοφυλάκτου, «καὶ ἔτσι ὁ Κλήμης γίνεται πρῶτος ἐπίσκοπος με βουλγαρικὴ γλώσσα».

Ἐδρα τοῦ Κλήμη ἦταν ἡ Ἀχρίδα, ἀπὸ τὴν ὁποία ἐκπορεύονταν ὅλες οἱ δραστηριότητές του στὴν εὐρύτερη περιοχὴ ἀπὸ τὸ 893 ὡς τὸ 916. Ἐκεῖ ἴδρυσε καὶ μοναστήρι, τὸ ὁποῖο ἐξελίχθηκε σὲ σπουδαῖο κέντρο πνευματικῆς ἀκτινοβολίας καὶ φωτισμοῦ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς περιοχῆς, ὁ ὁποῖος θὰ πρέπει βασικὰ νὰ ἀπετελεῖτο ἀπὸ Ρωμαίους (Ἕλληνες, Βυζαντινοὺς), ἄλλους λατινόφωνους, Σλάβους καὶ Πρωτοβουλγάρους.

Οὐσιαστικὸ ἔργο τῆς ἐπιτελικῆς ομάδας τὴν ὁποία ἐγκατέστησε ὁ Κλήμης στὸ μοναστήρι τὸ ὁποῖο ἴδρυσε στὴν Ἀχρίδα ἦταν ἡ μεταγλώττιση τῶν ἁγίων γραφῶν στὸ βουλγαρικὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα.

Ὁ Κλήμης ἐχρίσθη ἐπίσκοπος ὅταν ὁ Συμεὼν, ὁ νεότερος γιὸς τοῦ Βόρη, ἔγινε τσάρος τὸ 893. Τότε ὁ Συμεὼν ἐπέβαλε τὴ χριστιανικὴ λειτουργία σὲ σλαβικὴ γλώσσα. Ὑποδείγματα γιὰ τὴ δημιουργία τῶν δύο ἀλφαβήτων, τοῦ γλαγολικοῦ (*glagolica*) καὶ τοῦ κυριλικοῦ, ὑπῆρξαν ἡ βυζαντινὴ ταχυγραφία, ἡ κρυπτογραφία καὶ ἡ ἀλχημεία. Τὴν ἐποχὴ ὅμως αὐτὴ οἱ Πρωτοβούλγαροι χρησιμοποιοῦσαν καὶ εἰδικὰ σημάδια ὀνομαζόμενα *khraabr*. Πρόκειται γιὰ τίς σλαβικὲς ροῦνες πού πιθανότατα οἱ Πρωτοβούλγαροι ἐδιδάχθησαν ἀπὸ τοὺς Βαράγκους κατὰ τὴν πρόσκαιρη παραμονή τους στὴν Κριμαία.

6. G. C. SOULIS, *The Legacy of Cyril and Methodius to the Southern Slavs*, *Dumbarton Oaks Papers*, 19, 1965, σ. 24.

Ὁ τσάρος Συμεών, ἀναγνωρίζοντας τὴν ἐπιτυχία τῆς ἱεραποστολῆς τοῦ Κλήμεντος, τὸν διόρισε ἐπίσκοπο Δεβρίτσας καὶ Βελίτσας.

*

Ἡ βυζαντινὴ διοίκηση, σὲ ἀντιπερισπασμό, θέλοντας νὰ ἐξομαλύνει τὴν ἐκ-
ρυθμὴ κατάστασι πού εἶχε δημιουργηθεῖ στὸν Στρυμόνα καὶ στὰ περὶχωρα τῆς
Θεσσαλονίκης καὶ γιὰ νὰ μετατρέψει τοὺς νέους ἐποίκους σὲ νομοταγεῖς βυζαντι-
νοὺς πολίτες, χρησιμοποίησε παλιά, δοκιμασμένη μέθοδο. Τὸ ἀποτελεσματικότε-
ρο ὄργανο ἦταν ἡ Ἐκκλησία μὲ τὸν ταχὺ ἐκχριστιανισμό, τὴν κατήχησι καὶ μὲ
τὴ μεγάλη ἐπίδρασι πού ἀσκούσε στοὺς ἐποίκους τὸ θεαματικὸ τελετουργικὸ τῆς,
οἱ ἐκκλησιαστικὲς γιορτὲς καὶ πανηγύρεις, καθὼς καὶ ἡ ὀργάνωσι καὶ ἡ αἴγλι
τῶν μονῶν. Ἔστειλε λοιπὸν ἡ Βυζαντινὴ Ἐκκλησία τίς σπουδαιότερες πνευμα-
τικὲς τῆς φυσιογνωμῆς· εἰδικὰ γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ ἔστειλε στὴν Παλαιστίνῃ ἕναν
μοναχό, καταγόμενον ἴσως ἀπὸ κάποια περιοχὴ τῆς Γαλατίας (Ὁψικίου) καὶ
ἀσκούμενον στὴ μονὴ τοῦ Τιμίου Προδρόμου, στὶς ὄχθες τοῦ Ἰορδάνη⁷, τὸν Γερ-
μανό, ὁ ὁποῖος ἱδρύσει ἄλλο σπουδαῖο μοναστήρι στὴ βορειοδυτικὴ πλευρὰ τοῦ
Παγγαίου (Ματικία), στὶς ἐκβολὲς τοῦ Πάνακος (Ἀγρίτη), στὴ θέση ἐρειπωμέ-
νου ἰουστινιάνειου κάστρου⁸, τὴν Κοσνίτσα (Κόσφιτσα, Εἰκοσιφοίνισσα)⁹, μὲ στό-
χο τὸν ἐκχριστιανισμό (τὴ γραικωσι) τῶν Στρυμόνιων Σλαβοβουλγάρων¹⁰.

7. Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου ἡμῶν Γερμανοῦ τοῦ συστησαμένου τὴν σεβασμίαν μονὴν τῆς Κοσμητρῆς (Κοσνίτσης), *Acta Sanctorum*, Maii, III, σ. 9, καὶ VI, 1965, σ. 239.

8. Ι. Β. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, Τινὰ περὶ τῆς ἱερᾶς μονῆς τῆς Ἀχειροποιήτου τῆς ἐπιλεγομένης Εἰκοσιφοίνισσης, *ΕΕΒΣ*, Ε', 1928, σ. 386-388.

9. Β. ΑΓΓΕΛΟΣ, Ἡ ὀνομασία τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τῆς Παναγίας τῆς Ἀχειροποιήτου τοῦ Παγγαίου, τῆς ἐπονομαζομένης τῆς Κοσνίτσης ἢ Εἰκοσιφοίνισσης, *Ἡ Δράμα καὶ ἡ περιοχὴ τῆς. Ἱστορία καὶ πολιτισμὸς, Πρακτικὰ Β' Ἐπιστημονικῆς Συνάντησης, Δράμα 18-22 Μαΐου 1994*, Δράμα 1998, σ. 230-232.

10. Πλήρη βιβλιογραφία τῆς μονῆς βλ. στὸν Α. Α. ΓΛΑΒΙΝΑ, Σημειώματα περὶ τῆς ἱερᾶς μονῆς Εἰκοσιφοίνισσης, *Μνήμη Μητροπολίτου Ἰκονίου Ἰακώβου*, Ἐν Ἀθήναις 1984, σ. 110-115. Σὲ αὐτὰ πρόσθεσε: Ν. Κ. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, Γερμανός, ἕνας μοναχὸς ἀπὸ τὴν Παλαιστίνῃ στὴν Πρέσπα τὸν 9ο αἰῶνα, *L'image et la parole*, Sofia 2004, σ. 259-284· τοῦ ἴδιου, Ὁ ὁσίου Γερμανός ὁ ἱδρυτὴς τῆς μονῆς Εἰκοσιφοίνισσης τοῦ Παγγαίου καὶ ὁ τάφος του στὸ ναὸ τοῦ Ἀγίου Γερμανοῦ στὴν Πρέσπα, *Βυζαντιακά*, 23, 2003, σ. 126-138· ἰδίως Β. ΚΑΤΣΑΡΟΣ, Ἀνέκδοτο σημεῖωμα γιὰ τὸν κτήτορα τῆς Μονῆς τῆς Παναγίας Ἀχειροποιήτου τοῦ Παγγαίου: τὸ πρόβλημα τῆς ἱστορικῆς παρουσίας τοῦ ὁσίου Γερμανοῦ, τῆς ἀρχαιότητος τῆς μονῆς καὶ τῶν σχέ-

Μετά την ολοκλήρωση του έργου του χάνονται τὰ ἴχνη του ἀπὸ τὸ Παγγαῖο καὶ τὸν βρίσκουμε νὰ ἐπιτελεῖ ἱεραποστολικὸ ἔργο στὴν περιοχὴ Στρώμνιτσας-Πρέσπας¹¹, ὅπου εἶχε ἐπικεντρωθεῖ ἡ προσπάθεια τοῦ τσάρου Βόρη, διὰ τοῦ «πρώτου Βουλγάρων γλώσση»¹² ἀρχιεπισκόπου Ἀχριδῶν Κλήμεντος, νὰ ἐκχριστιανίσει τὸν πληθυσμὸ τῆς περιοχῆς (μέσω τῆς σλοβένικης λειτουργικῆς γλώσσας), ἐντάσσοντάς τον στὴν Ἀνατολικὴ Ὁρθοδοξία.

Μὲ βάση τὴν παράδοση, ὅτι ὁ ἅγιος «παρέδωσε τὸ πνεῦμα εἰς ἕτερον τόπον», καὶ τὴ μαρτυρία τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀχρίδος Θεοφυλάκτου, ἡ ὁποία ἀναφέρεται στὸ Μαρτύριον τῶν Ἁγίων Πεντεκαίδεκα Ἱερομαρτύρων τῆς ἐν Μακεδονίᾳ Τιβεριουπόλεως, ὅτι, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς βασιλείας τοῦ χάνου Βόρη (852-889), ἐμφανίζεται στὴ χώρα τῶν Βουλγάρων ὁ ἅγιος Γερμανός, κατανοοῦμε ὅτι πρόκειται γιὰ τὸν ἰδρυτὴ τῆς μονῆς Εἰκοσιφοινίσσης Παγγαίου.

Μοναδικὴ ἀλλὰ οὐσιαστικὴ μαρτυρία τῆς παρουσίας τοῦ ἁγίου Γερμανοῦ στὴν περιοχὴ τῆς Πρέσπας-Μπρεγκάλνιτζας βρίσκεται στὸ ἔργο τοῦ Θεοφυλάκτου (1090-1126) Μαρτύριον τῶν Ἁγίων ἐνδόξων Ἱερομαρτύρων ΙΕ' τῶν ἐν Τιβεριουπόλει τῇ Βουλγαρικῇ ἐπονομαζομένη Στρουμμίτζη μαρτυρησάντων, ἐπὶ

σεῶν τῆς μετὰ τὴ μακεδονικὴ δυναστεία, *Ἡ Δράμα καὶ ἡ περιοχὴ τῆς. Ἱστορία καὶ πολιτισμὸς, Β' Ἐπιστημονικὴ Συνάντηση, Δράμα 1998*, σ. 247-248· Γ. ΤΣΑΡΑΣ, *Τὸ νόημα τοῦ «γραικώσας» στὰ Τακτικά Λέοντος ΣΤ' τοῦ Σοφοῦ, Βυζαντιακά, Ι, Θεσσαλονίκη 1969*, σ. 137-156.

11. Κ. ΜΠΟΝΗΣ, *Ἡ Στρώμνιτσα, Θεσσαλονίκη 1961*, σ. 6 κ.έ.: Α. ΛΙΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Οἱ ΙΕ' Ἱερομάρτυρες Τιβεριουπόλεως-Στρωμνίτσας. Ἱστορικὰ προβλήματα καὶ λατρευτικὴ πραγματικότητα, Μακεδονικά, 20, 1980*, σ. 463 κ.έ.: Κ. ΝΙΧΩΡΙΤΗΣ, *Ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξη τῶν ἀγιολογικῶν κειμένων τῶν ἁγίων Ἐπιταρίθμων καὶ ἡ «Σιγὴ τῆς Βυζαντινῆς Γραμματείας» κατὰ τὸν 9ο-10ο αἰώνα, Βυζαντιακά, 15, 1995*, σ. 412 κ.έ.

12. ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΥ ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας τὰ εὑρισκόμενα πάντα, «Βίος καὶ πολιτεία, ὁμολογία τε καὶ μερικὴ θαυμάτων διήγηση τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Κλήμεντος, Ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας», *Migne Patrologiae Graecae*, τ. 126, στ. 1197, 1228κ: (ὁ τσάρου Συμεὼν) «καὶ οὕτω δὴ Βουλγάρῳ γλώσση πρῶτος ἐπίσκοπος ὁ Κλήμης καθίσταται». Γ. Ι. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, *Συμβολαὶ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῆς Ἀχρίδος, Ἐν Ἀθήναις 1967*· P. GAUTIER, Clément d'Ohrid, évêque de Dragvista, *Revue des Études Byzantines*, XXII, 1964, σ. 199-214· P. MILJKOVIĆ-PEPEK, *Clement of Ohrid and the role of the Ohrid literary school in the development of the slavic literacy*, Skopje 1989, σ. 285-292· Ι. ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, *Ἡ Ἀρχιεπισκοπὴ Ἀχρίδας ἀνάμεσα στὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο καὶ στὸν σλαβικὸ κόσμον, Ἡ Μακεδονία κατὰ τὴν ἐποχὴ τῶν Παλαιολόγων, Β' Συμπόσιον, Θεσσαλονίκη, 14-20 Δεκεμβρίου 1992*, σ. 566-569.

τῆς βασιλείας τοῦ δυσσεβοῦς Ἰουλιανοῦ τοῦ Παραβάτου. Ἐκεῖ ἀναφέρεται ὅτι: «Ἐν δὲ τοῖς καιροῖς τούτοις (τοῦ Βόρη), ἐφάνη ὁ ἅγιος Γερμανός ἐπὶ τῆς Βουλγαρικῆς χώρας»¹³.

Ἡ παρουσία τοῦ ἁγίου Γερμανοῦ στὴν περιοχή αὐτὴ συμπίπτει μὲ τὰ χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Βόρη (852-889). Πρόκειται, ἐπισημαίνει ὁ Βασίλης Κατσαρός, «γιὰ ἓναν θρησκευτικὸ καθοδηγητὴ (ἅγιο) ποὺ συντελεῖ στὴν προετοιμασία τοῦ ἐδάφους» γιὰ τὸν ἐκχριστιανισμό τῆς περιοχῆς παράλληλα μὲ τοὺς ἁγίους Ἐπταριθμούς, τοὺς μαθητὲς τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κλήμεντος.

Ἡ ἐμφάνιση τοῦ ἁγίου Γερμανοῦ στὴν περιοχή εἶναι σκοτεινὴ, γιατί ἀπουσιάζουν περισσότερες μαρτυρίες. Θὰ προσπαθήσουμε νὰ συνδέσουμε ὀρισμένες σκόρπιες πληροφορίες ποὺ μνημονεύουν ἐπίσκοπο Γερμανὸ στὴν περιοχή.

Ἀρχικά ἔχουμε τὴν πληροφορία τοῦ παρισινοῦ κώδικα 880 (Cod. Paris gr. 880), τοῦ Νικολάου Μοναχοῦ (XIII, 407v), ὁ ὁποῖος μνημονεύει: «Γερμανός ὁ καὶ Γαβριὴλ ἐν Βοδινοῖς καὶ ἐν τῇ Πρέσπα»¹⁴.

Στὸν πίνακα, ἐπίσης, τῶν ἀρχιεπισκόπων Βουλγαρίας μνημονεύεται ὁ Γερμανός «ὁ καὶ Γαβριὴλ ἐν Βοδινοῖς καὶ ἐν τῇ Πρέσπα», μετὰ τὸν Δαμιανὸ τὸν ἐν «Δωροστόλω τῇ νῦν Δρήστρα»¹⁵.

Ἀδιάφυστο τεκμήριο τῆς παρουσίας τοῦ ἁγίου Γερμανοῦ στὴν Πρέσπα εἶναι ὁ τάφος τοῦ ἁγίου ἐντὸς τοῦ ὁμώνυμου ναοῦ, στὸ ὁμώνυμο χωριὸ τῆς Πρέσπας, ὁ ὁποῖος ἀνέκαθεν λατρεύεται ἀπὸ τὸν αὐτόχθονα πληθυσμό, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ προσκυνητὲς ποὺ ἔρχονταν παλιότερα καὶ ἀπὸ βορειότερες περιοχές, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν Ἀλβανία.

Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Γερμανοῦ ἦταν πιθανότατα, ἀρχικά, καθολικὸ κάποιου μοναστηριοῦ. Ὁ ναὸς ἀνήκει στὸν τετράστυλο ἐγγεγραμμένο σταυροειδῆ τύπο μὲ τροῦλο, τοῦ ὁποῖου ὁ νάρθηκας ἔχει σταυρεπίστεγη κάλυψη.

13. ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΥ, *Migne Patrologiae Graecae*, τ. 126, σ. 204.

14. H. GELZER, *Der Patriarchat von Ahrida, Geschichte und Urkunden*, Leipzig 1902, σ. 4-9. R. LJUBINKOVIĆ, *Ordo Episcoporum u Paris gr. 880 i Archijerejska Pomen-Lista u Sinodiconu cara Borila, Simpozium 1100-Codičniča od smrtta na Kiril Solunski*, τ. I (23/25, mai 1969), Skopje 1970, σ. 139. J. IVANOV, *Čar Samuilovata stoliča u Prespa, Bulletin de la Société Archéologique Bulgare (Izvestija na bŭlgarskoto archeologičesko družestvo)*, I, 1910, σ. 60-61. B. NIKOLOVA, *Istrojstvo i u pravljenje na bŭlgarskata ėrkva (IX-XIV vek)*, Sofija 1997, σ. 151.

15. R. LJUBINKOVIĆ, *Ordo episcoporum u Paris gr. 880...*, ὁ.π., σ. 139.

Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Γερμανοῦ εἶναι γνωστός στὴν ἐπιστήμη καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός τῆς ταφῆς στὸ νάρθηκα, ἀπὸ τὸν Σαμουήλ, τῶν γονέων καὶ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Δαβίδ. Ἡ ἐπιγραφή τὴν ὁποία ἐχάραξε στὴν ἐπιτάφια πλάκα τοῦ οἰκογενειακοῦ τάφου ὁ Σαμουήλ σὲ κυριλλικὴ γραφὴ εἶναι ἡ ἐξῆς (τὴν παραθέτω σὲ ἑλληνικὴ μετάφραση): «† Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἐγὼ, ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ Σαμουήλ, μνημονεύω τὸν πατέρα, τὴ μητέρα καὶ τὸν ἀδελφό μου ἐπὶ τῶν σταυρῶν. Ἴδου τὰ ὀνόματα τῶν κεκοιμημένων: Ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ Νικόλαος, (ἡ δούλη τοῦ Θεοῦ) Ριψμία καὶ Δαβίδ. Ἐγράφη τὸ ἔτος ἀπὸ κτίσεως κόσμου 6501, ἰνδικτιῶνος στ' (=992/993)».

Ἡ ἐπιτάφια πλάκα τοῦ τάφου τῶν γονέων καὶ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Σαμουήλ βρίσκεται σήμερα στὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο τῆς Σόφιας.

Στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γερμανοῦ, στὴ νοτιοδυτικὴ γωνία, ὑπάρχει ἄλλος τάφος, μὴ πρόχειρη ξύλινη κατασκευὴ, σκεπασμένη μὲ κατάλληλο ὕφασμα, ὅπου οἱ ντόπιοι προσκυνοῦν τὸν τάφο τοῦ πατριάρχου τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἁγίου Γερμανοῦ. Ὁ ἅγιος Γερμανὸς Α' ὁ ὁμολογητὴς, ὅμως, εἶναι γνωστὸ ὅτι ἔχει ταφεῖ στὴ μονὴ τῆς Χώρας, στὴν Κωνσταντινούπολη.

Ἡ τύχη τῶν λειψάνων τοῦ ἁγίου Γερμανοῦ παραμένει ἄγνωστη, γιατί τὸ ἐσωτερικὸ τῆς ξύλινης ψευδοσαρκοφάγου εἶναι ἄδειο.

Στὸ μοναστήρι τῆς Εἰκοσιφοίνισσας, στὸ Παγγαῖο, ὑπάρχει ἡ παράδοση ὅτι ὁ ἅγιος Γερμανὸς δὲν ἐκοιμήθη στὴ μονή, ἀλλὰ «ἀναχωρήσας ἐξ αὐτῆς παρέδωκε τὸ πνεῦμα εἰς ἕτερον τόπον»¹⁶.

Καὶ μόνο τὸ γεγονός ὅτι ἀναπτύχθηκε στὸν Ἅγιο Γερμανὸ τῆς Πρέσπας λατρεῖα στὸν τάφο τοῦ ἁγίου Γερμανοῦ, ὥστε καὶ ὁ τσάρος Σαμουήλ νὰ ἐπιλέξει τὸ ναὸ γιὰ τὴν ταφὴ τῶν γονέων καὶ τοῦ ἀδελφοῦ του τὸ 992/993, ἀποτελεῖ μὴ ἀδιάψευστη μαρτυρία. Στὴν ἀνασκαφὴ ποὺ ἐπιχείρησα σὲ βάθος 0.70 μ. στὸ δυτικότερο σημεῖο τοῦ τάφου φάνηκαν τρία βήσαλα (τούβουλα), τὰ ὁποῖα συνήθως, σὲ ταφὴς τῆς περιόδου αὐτῆς, στηρίζουν τὸ κρανίον τοῦ σκελετοῦ ὁ ὁποῖος προσβλέπει πρὸς τὴν Ἀνατολή. Τὸ κρανίον βρέθηκε σὲ πολὺ κακὴ κατάσταση, ἐξαιτίας τοῦ ὑπερβολικὰ ὑγροῦ ἐδάφους, ὅπως καὶ μεγάλο μέρος τοῦ σκελετοῦ, ὁ ὁποῖος εἶχε σταυρωμένα τὰ χέρια στὸ στήθος. Διατηροῦνταν, ἐπίσης, ἐλάχιστα λείψανα τῆς ξύλινης κάσας (φερέτρου).

16. Α. Α. ΓΑΑΒΙΝΑΣ, Ἐγκύκλιος τῆς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης ὑπὲρ βοήθειας τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Εἰκοσιφοίνισσης, *Μακεδονικά*, 21, 1981, σ. 360.

Αυτό όμως που συντείνει στη βεβαιότητα ότι πρόκειται για τὸν ἀθηντικὸ τάφο τοῦ ἁγίου Γερμανοῦ, ἰδρυτῆ τῆς μονῆς Εἰκοσιφοινίσσης καὶ ἐπισκόπου, εἶναι ἡ λατρεία πού, ὅπως ἤδη ἀναφέραμε, ἀναπτύχθηκε ἀπὸ ἐνωρίς στὸν τάφο του, ὥστε καὶ ὁ τσάρος τῶν Βουλγάρων Σαμουήλ νὰ ἐπιλέξει μιὰ γειτονικὴ θέση γιὰ τὸν τάφο τῶν γονέων του στὸ νάρθηκα τοῦ ναοῦ, ἀλλὰ καὶ τὸ μέγα πλῆθος τῶν τάφων ἐντὸς τοῦ ναοῦ πλᾶι στὸν τάφο τοῦ ἁγίου Γερμανοῦ.

γ. Ἡ ἐπανάσταση τῶν Κομητόπουλων· ἡ ἐπικράτηση τοῦ Σαμουήλ

Τὸ 973 ὁ Ἰωάννης Τσιμισκῆς προσάρτησε τὴν ἀρμενικὴ ἐπαρχία τοῦ Ταρών. Τοὺς τελευταίους μῆνες τοῦ 975 ἐπιστρέφει στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου καὶ πεθαίνει μετὰ τὴ σπουδαία νικηφόρο ἐκστρατεία του στὶς ἀραβοκρατούμενες χώρες τῆς Μέσης Ἀνατολῆς¹⁷. Ἦδη ἀπὸ τὸ 971/972 ἡ Ἀνατολικὴ Βουλγαρία εἶχε ὑποταχθεῖ χάρις στὶς ἐκστρατεῖες τοῦ Ἰωάννη Τσιμισκῆ, ὁ ὁποῖος εἶχε καταργήσει τὸ βουλγαρικὸ πατριαρχεῖο στὴ Δρίστρα (τὴ σημερινὴ Silistra)¹⁸.

Τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 979 ὁ στρατηγὸς τοῦ Βασιλείου Β' Βάρδας Φωκάς κατανίκησε τὸν ἐπαναστάτη Βάρδα Σκληρό, ἀναγκάζοντάς τον νὰ καταφύγει στοὺς Ἀραβες¹⁹. Ἔτσι τελείωσε ὁ μακρὸς καὶ αἱματηρὸς ἐμφύλιος πόλεμος (976-979).

Ἡ Βουλγαρία εἶχε ὑποταχθεῖ στὸ Βυζάντιο. Γιὰ νὰ πείσει τοὺς Βυζαντινοὺς γιὰ τὶς καλές του προθέσεις καὶ γιὰ νὰ πετύχει ἀνανέωση τοῦ βυζαντινοβουλγαρικοῦ συμφώνου, ὁ τσάρος Πέτρος ἀναγκάστηκε νὰ στείλει τοὺς δύο γιούς του, Βόρη καὶ Ρωμανό, ὡς ὀμήρους στὴν Κωνσταντινούπολη²⁰.

Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ἰωάννη Τσιμισκῆ (976) ὀρισμένοι βογιάροι τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν, ἐπωφελοῦμενοι ἀπὸ τὸ γεγονός τῆς κρατήσεως τοῦ Βόρη καὶ

17. *Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας*, τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Cambridge, Μέλισσα, Ἀθήνα 1979, σ. 145.

18. V. ΤΑΡΚΟΒΑ-ΖΑΙΜΟΒΑ, Les notices episcopales et l'église Bulgare après les dernières décennies du Xe siècle, *Mitteilungen des Bulgarischen Forschungs-institutes in Österreich*, XII, Wien 1999, σ. 44.

19. Ι. ΣΚΥΛΙΤΣΗΣ, *Σύνοψις ἱστοριῶν* (ἐπ. Thurn), σ. 626, 83 κ.έ.

20. Ι. ΣΚΥΛΙΤΣΗΣ, σ. 255, 73. Βλ. Ι. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Οἱ βυζαντινο-βουλγαρικὲς σχέσεις στὰ ἔτη 963-969 (χρονολογικὲς παρατηρήσεις), *Δίπτυχα*, 4, 1986, σ. 184, 197.

τοῦ Ρωμανοῦ στὴν Κωνσταντινούπολη, προέβησαν σὲ σφαγὴ τῶν συγγενῶν τοῦ τσάρου Πέτρου καὶ ἀνέλαβαν τὴν ἡγεσία τοῦ ἀντιβυζαντινοῦ ἀγώνα²¹.

Ὅρισμένοι βυζαντινολόγοι, ὅπως ἡ Alice Leroy-Molinghen, δέχονται τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς λανθάνουσας ἐπαναστατικῆς κινήσεως, ἡ ὁποία μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ἰωάννη Τσιμισκῆ ἐξελίσσεται σὲ ἀπελευθερωτικὸ κίνημα, χωρὶς ὅμως νὰ ἀποδέχονται τὴν ὑπαρξὴ αὐτόνομου δυτικοβουλγαρικοῦ κράτους²².

Οἱ Κομητόπουλοι ἦσαν γιοὶ τοῦ κόμη Νικολάου, ἐνὸς ἀπὸ τοὺς ἰσχυρότερους κόμητες τῆς Βουλγαρίας²³.

Ὁ κόμης Νικόλαος διοικοῦσε τὴν κομητεία τῆς Δεαβόλεως, ἡ ὁποία περιελάμβανε τὴν Ἀχρίδα καὶ τὴν ἐπαρχία τῆς Κουτμιτσεβίτσα.

Πολύτιμη πηγὴ γιὰ τὴν οἰκογένεια τοῦ Σαμουήλ, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴ χρονολογία τῆς ἐξέγερσης, εἶναι ὁ βυζαντινὸς χρονικογράφος Ἰωάννης Σκυλίτσης (Σύνοψις ἱστοριῶν, Β, 435, 11): «τῶν δὲ Βουλγάρων ἅμα τῇ τελευτῇ τοῦ βασιλέως Ἰωάννου ἀποστατησάντων, ἄρχειν αὐτῶν προχειρίζονται τέσσαρες ἀδελφοί, Δαβίδ, Μωϋσῆς, Ἀαρὼν καὶ Σαμουήλ, ἐνὸς τῶν παρά Βουλγάρους μέγα δυναθέντων κόμητος ὄντες παῖδες Νικολάου ὀνομαζόμενου, μητρός Ριψίμης».

Πολύτιμο ἀρχαιολογικὸ δεδομένο γιὰ τοὺς γονεῖς τοῦ Σαμουήλ εἶναι ἐπίσης ἡ ἐπιτάφια πλάκα πού βρέθηκε τὸ 1888 στὸ γειτονικὸ χωριὸ Ἅγιος Γερμανός (German)²⁴. Στὴν ἐπιγραφή αὐτή, πού χρονολογεῖται τὸ 992/993, μνημονεύεται ἡ μητέρα τοῦ Σαμουήλ Ριψιμία²⁵.

21. Ι. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Συμβολὴ στὸ ζήτημα τῆς ἐπαναστάσεως τῶν Κομητόπουλων, Ἄρμος. Τιμητικὸς τόμος στὸν καθηγητὴ Ν. Κ. Μουτσόπουλο, ἔκδ. Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου, σ. 887.

22. A. LEROY-MOLINGHEN, Les fils de Pierre de Bulgarie et les Cométopoules, *Byzantion*, 42, 1972, σ. 412-416.

23. G. OSTROGORSKY, Ἱστορία τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, Ἀθήνα 21979, σ. 1.844· Ι. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ἱστορία τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, τ. Β', Θεσσαλονίκη 21981, σ. 402, 434 κ.έ.

24. Ι. SNEGAROV, Prespa prez pogleda na grecki arkeolog, *Izvestija na Instituta za Istorija*, 11, 1962, σ. 241-252· Ι. IVANOV, *Balgarski starini*, ὅ.π., σ. 23-25· M. LOOS, L'insurrection et la création de l'État de Samuel, *Byzantinoslavica*, XXXI, 2, 1971, σ. 292· C. JIREČEK, Die cyrillische Inschrift vom Jahre 993, *Archiv für slavische Philologie*, 21, 1899, σ. 546-547.

25. T. D. FLORINSKIJ, Neskoleko zamecanij, o nadpisi carja Samuila, *IRAİK*, IV, 1899, σ. 5-13· F. I. USPENSKIJ, Nadpis carja Samuila, *IRAİK*, IV, 1899, σ. 1-4· IVANOV, *Balgarski*

Στήν επιγραφή αὐτή ὁ Σαμουήλ δὲν μνημονεύεται ὡς τσάρος, ἀλλὰ ἀποκαλεῖται *δούλος τοῦ Θεοῦ*. Ἔχει ἐπίσης ἐνδιαφέρον ὅτι στήν επιγραφή ἀπὸ τοὺς ἀδελφούς του ἀναφέρεται μόνο ὁ Δαβίδ.

Τὴν ἀποψη περὶ ἀρμενικῆς καταγωγῆς τοῦ κόμη Νικόλαου καὶ τῆς οἰκογενείας του ὑποστήριξε ὁ Nicolas Adontz²⁶.

Ἀπὸ τοὺς Κομητόπουλους, ὁ Δαβίδ δολοφονήθηκε σὲ μιὰ θέση μεταξύ Καστοριάς καὶ Πρέσπας, κατὰ τὸν Σκυλίτση (Thurn, σ. 329), ποὺ ὀνομαζόταν «Καλαὶ Δρυς», ἀπὸ κάποιους Βλάχους κλεισουροφύλακες (ὀδίτες). Ὁ Μωυσῆς σκοτώθηκε κατὰ τὴν πολιορκία τῶν Σερρῶν καὶ τὸν Ἀαρῶν «τὰ Ρωμαίων φρονούντα ἀνεῖλεν ὁ Σαμουήλ παγγενῆ στήν τοποθεσία τῆς Ραμετάνιτζας» (Σκυλίτσης, σ. 329). Ἀπὸ τὴν οἰκογένεια διασώθηκε μόνο ὁ Ἰωάννης Σφενδοσλάβος ἢ

starini, ὁ.π., σ. 25· B. PROKIĆ, *Die Zusätze in der Handschrift des Johannes Skylitzes. Codex Vindobonensis hist. graec.*, LXXIV, München 1906, σ. 17-19, 41, 163· ΣΚΥΛΙΤΣΗΣ, ὁ.π., Β. 435, σ. 75-80: «ἀναρρεθείς μέσῳ Καστορίας καὶ Πρέσπας εἰς τὰς λεγομένας καλὰς δρυς παρά τινων Βλάχων ὀδιτῶν»· PROKIĆ.

26. «Samuel l'Armenien roi des Bulgares», *Académie royale de Belgique (Classe des Lettres)*, τ. XXXIX, Bruxelles 1938, σ. 3-63· X. ΜΗΡΤΙΚΙΑΝ, *Τὸ Βυζάντιον εἰς τὰς ἀρμενικὰς πηγὰς, Βυζαντινὰ κείμενα καὶ μελέται*, 18, Θεσσαλονίκη 1981, σ. 84· 6λ. Γ. ΘΕΟΧΑΡΙΔΗΣ, *Ἱστορία τῆς Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 259 (σημ. 1): «Τὴν ἀρμενικὴν καταγωγὴν τοῦ κόμης Νικόλαου καὶ τῶν υἱῶν του, μαρτυρουμένην ὑπὸ τοῦ συγχρόνου αὐτῶν Ἀρμενίου Στεφάνου τοῦ Ταρωνίτου (Ἀσσολίκ) (γερμ. μετ. ὑπὸ H. Gelzer-A. Burckardt, Leipzig 1907, σ. 185 κ.έ., γαλλ. μετ. ὑπὸ F. Macler, Paris 1917, σ. 59, κ.έ., καὶ ὑποστηριζομένην ὑπὸ τοῦ Adontz (Samuel l'Armenien κ.τ.λ., ὁ.π.), ἀμφισβητεῖ ὁ Ostrogorsky [*Geschichte* κ.τ.λ. (1952), σημ. 1], ἐπειδὴ ὁ Ἀσσολίκ περιέχει ἀρκετὰς ἄλλας ἀνακριθείας. Οὔτε ὅμως τὸ χριστιανικὸν ὄνομα τοῦ κόμης Νικόλαου, οὔτε τὸ ἀρμενικὸν τῆς συζύγου αὐτοῦ Ριψιμέ, οὔτε τὰ βιβλικὰ ὀνόματα τῶν υἱῶν των Δαβίδ, Μωυσῆς, Ἀαρῶν, Σαμουήλ, δεκνύουν ὅτι ὁ κόμης Νικόλαος ἦταν Βούλγαρος, καὶ ὁ Τιμσκῆς εὐκολώτερα θὰ ἄφηνε τὸ δυτικὸν τμήμα τῆς Βουλγαρίας στὴ διοίκηση ἀνθρώπου ἀρμενικῆς καταγωγῆς, ὅπως ἦταν καὶ ὁ ἴδιος, παρά σὲ Βούλγαρο. Βλ. τὴν παράθεση καὶ ἀνατροπὴ ὄλων τῶν γενομένων, ἐσφαλμένων ἢ ἀπιθάνων, θεωριῶν περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ Σαμουήλ εἰς M. DE VOS, *Un demi-siècle de l'histoire de la Macédoine*, σ. 40-43 (Les origines de Samuel), ὁ ὁποῖος καταλήγει στὸ ἀγνωστικιστικὸ συμπέρασμα, σ. 43: «La question des origines de Samuel et de sa famille continue donc, faute des sources indiscutables, à poser une énigme historique», ἰκανοποιημένος προφανῶς ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Σαμουήλ δὲν ἀπεδείχθη Βούλγαρος ὑπὸ οὐδεμιᾶς θεωρίας, ἐνῶ ὁ ἴδιος θὰ ἐπεθύμει αὐτὸν Σλάβον. (Βλ. βιβλιοκρισίαν τοῦ ἔργου τοῦ M. de Vos ὑπὸ Γ. Ι. Θεοχαρίδου στὰ *Μακεδονικά*, 17, 1977, σ. 419-442)».

Βλαδισλάβος, γιός του Ἀαρών, με τὴ μεσολάβηση τοῦ γιου τοῦ Σαμουήλ, Ραδομηροῦ-Ρωμανοῦ²⁷.

Ἡ γυναίκα τοῦ Σαμουήλ ὀνομαζόταν Ἀγάθη, κόρη τοῦ ἄρχοντα τοῦ Δυρραχίου Ἰωάννη Χρυσηλίου (τοῦ ἐν Δυρραχίῳ πρωτεύοντος). Ἀπὸ τὸ γάμο αὐτὸ (τὸ 945;) γεννήθηκε ὁ γιός του Ρωμανὸς-Γαβριήλ, ὀνομαζόμενος καὶ Ραδομηρός, ὁ ὁποῖος ἐνυμφεύθη τὴν κόρη τοῦ βασιλιᾶ τῆς Οὐγγαρίας Γκέζα (972-997), ἢ τὴν κόρη ἐνὸς ἄλλου βασιλιᾶ τῆς Οὐγγαρίας, τοῦ (ἀγίου) Στεφάνου, τὴν ὁποία ὁμως διεζεύχθη πρὶν ἀπὸ τὴ γέννηση τοῦ γιου τοῦ Πέτρου Δελιάνου²⁸. Ὁ Ραδομηρὸς ἔλαβε ὡς δεῦτερη σύζυγο τὴν ὠραία Λαρισαία αἰχμαλώτη Εἰρήνη, μετὰ τὴν κατάληψη τῆς Λάρισας τὸ 987²⁹.

Ὁ Σαμουήλ ἔγινε ἀπόλυτος ἄρχων, σύμφωνα με τὸ ἐδάφιο τοῦ Σκυλίτση (B, 435, 91-92: «καθίσταται μόναρχος Βουλγαρίας ἀπάσης ὁ Σαμουήλ»), μετὰ τὴ δολοφονία καὶ τοῦ τελευταίου ἀδελφοῦ Ἀαρών (14 Ἰουλίου 987)³⁰.

Δέκα χρόνια μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Λάρισας, τὴ μεταφορὰ τῶν ἁγίων λειψάνων (Ἀχιλλείου, Οἰκουμένιου καὶ Ρηγίνου ἢ Διοδώρου) στὴν Πρέσπα καὶ τὴν ἐναπόθεσή τους στὴ μεγάλη βασιλικὴ ποῦ ἰδρύσε στὸ νησί (987), ὁ Σαμουήλ ἐξεστράτευσε ἐναντίον τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπου σὲ ἐνέδρα σκότωσε τὸ διοικητὴ τῆς πόλεως μάγιστρο Γρηγόριο (Krikorikio) Ταρωνίτη καὶ αἰχμαλώτισε τὸ γιό του Ἀσώτ³¹. Συνέλαβε, ἐπίσης, καὶ φυλάκισε τὸν νέο διοικητὴ τῆς Θεσσαλονίκης, τὸ δούκα Ἰωάννη Χάλδο³².

27. ΣΚΥΛΙΤΣΗΣ, B. 435, σ. 91: «μόνου Σφενδοσλάβου τοῦ καὶ Ἰωάννου δικαιοθέντος, τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, παρὰ Ραδομηροῦ τοῦ καὶ Ρωμανοῦ, τοῦ υἱοῦ Σαμουήλ».

28. N. C. MOUTSOPOULOS, Le tombeau du tsar Samuil dans la basilique de Saint Achille à Prespa, *Études Balkaniques*, Sofia 1984, σ. 3, ὅ.π., σ. 116.

29. S. ANTOLJAK, Kriticki osvrt na izvornite za Samoilovata drzava (do 1414), *Iljada godini od Vostanieto la Komitopulitei Sozdavanjeto, na Samuilovata drzava*, Skopje 1971, σ. 37 (σημ. 125).

30. S. RUNCIMAN, *A History of the First Bulgarian Empire*, London 1930, σ. 220· P. LEMERLE, *Philippe et la Macédoine Orientale à l'époque chrétienne et byzantine*, Paris 1945, σ. 144· G. OSTROGORSKY, *Geschichte des Byzantinischen Staates*, σ. 251.

31. MOUTSOPOULOS, Le tombeau du tsar Samuil dans la basilique de Saint Achille à Prespa, ὅ.π., σ. 116.

32. PROKIĆ, *Die Zusätze*, ὅ.π., σ. 119: Ὁ Σαμουήλ «τὸν δούκα Θεσσαλονίκης Ἰωάννην πατριῶν τὸν Χάλδον ἐζώγησεν».

Ἐνθαρρυσμένος ἀπὸ τὶς νίκες τοῦ αὐτῆς, ὁ Σαμουήλ ἐκστρατεύει ἐναντίον τῆς Θεσσαλίας καὶ φθάνει μέχρι τῆ Βοιωτίας, τὴν Ἀττικὴ καὶ τὴν Πελοπόννησο³³.

Ὅταν πληροφορήθηκε τὰ γεγονότα αὐτά, ὁ αὐτοκράτορας Βασίλειος Β' ἔστειλε ἐναντίον τοῦ τὸ μάγιστρο Νικηφόρο Οὐρανό, στὸν ὁποῖο ἀπένευμε τὸν τίτλο τοῦ δομεστίχου τῶν Σχολῶν τῆς Δύσεως (997).

Τὰ νέα ἔφθασαν γρήγορα στὸν Σαμουήλ, ὁ ὁποῖος ἀνέβαλε τὰ σχέδιά του ἐναντίον τῆς Πελοποννήσου καὶ πῆρε τὸ δρόμο τῆς ἐπιστροφῆς. Ὁ δομεστίχος τῶν Σχολῶν Νικηφόρος Οὐρανὸς σπεύδει μὲ μεγάλη ταχύτητα νὰ συναντήσει τὸν Σαμουήλ, ὁ ὁποῖος εἶχε στρατοπεδεύσει στὴ νοτιοανατολικὴ ὄχθη τοῦ Σπερχειοῦ, πιστεύοντας ὅτι βρισκόταν σὲ ἀπόλυτη ἀσφάλεια προστατευόμενος ἀπὸ τὸν πλημμυρισμένο ποταμό. Ὁ Νικηφόρος Οὐρανὸς ἄφησε τὶς ἀποσκευές του στὴ Λάρισα, ἔσπευσε ἔχοντας μαζί του τὸ πιὸ ἀξιόμαχο τμήμα τοῦ στρατεύματος, καὶ στρατοπέδευσε στὴν ἀντίπερα ὄχθη τοῦ Σπερχειοῦ. Ἀμέσως ὀργάνωσε τοὺς ἀνιχνευτές του καὶ τοὺς ἔδωσε ἐντολὴ νὰ ἐπιστημάνουν τὸ πιὸ κατάλληλο πέρασμα (πόρον) τοῦ ποταμοῦ, πράγμα τὸ ὁποῖο πέτυχαν. Ἡ ἐπίθεση ἀποφασίσθηκε νὰ γίνῃ νύχτα. Πραγματικὰ βρῆκαν τὸ στράτευμα τοῦ Σαμουήλ χωρὶς ἐπαγρύπνηση, σὲ ἀπόλυτη ἀνάπαυση, καὶ ἐπακολούθησε τρομερὴ σφαγὴ. Ὁ Σαμουήλ τραυματίστηκε βαρύτερα στὸ ἀριστερὸ χέρι, ἀλλὰ, χάρι στὴν ἥρωικὴ ἀντίσταση τοῦ γιοῦ του Ρωμανοῦ, κατόρθωσε νὰ διασωθεῖ καὶ νὰ καταφύγει στὰ βουνὰ τῆς Αἰτωλίας, καὶ στὴ συνέχεια ἀπὸ τὰ πρόβουνα τῆς Πίνδου νὰ φθάσει στὴν Πρέσπα, βαρῶς τραυματισμένος³⁴.

Ἐπιστρέφοντας ὁ Σαμουήλ στὴν Πρέσπα, βαρῶς πληγωμένος, μετὰ τὴν ἦττα τοῦ Σπερχειοῦ (997), βρῆκε τὴν κόρη τοῦ Μιροσλάβα ἐρωτευμένη μὲ τὸν αἰχμάλωτο γιὸ τοῦ Ἀρμένιου δούκα τῆς Θεσσαλονίκης Γρηγορίου Ταρωνίτη, Ἀσώτ. Ἡ Μιροσλάβα παρακάλεσε θερμὰ τὸν πατέρα της νὰ τὸν ἐλευθερώσει ἀπὸ τὰ δεσμὰ καὶ νὰ τῆς τὸν δώσει γιὰ ἄνδρα. Πιστεύω πὼς οἱ ἐπιφυλάξεις τοῦ Σαμουήλ παραμερίστηκαν καὶ ἀπὸ τὴν εὐγενικὴ καταγωγὴ τοῦ αἰχμάλωτου καὶ ἀπὸ τὴν ἐθνικὴ του, ἂν λάβουμε ὑπόψη ὅτι καὶ ἡ μητέρα τοῦ Σαμουήλ Ριψιμία ἦταν, ἐπίσης, ἀρμενικῆς καταγωγῆς. Οἱ νιόπαντροι ἐστάλησαν ἀμέσως μετὰ τὸ γάμο στὸ Δυρράχιο, κοντὰ στὸν πάππο τῆς Μιροσλάβας, τὸν Ἀρμένιο Χρυσή-

33. *Χρονικὸν τοῦ Γαλαξειδίου*, ἐκδ. Κ. Σάθα, Ἀθήνα 1865, σ. 200.

34. ADONTZ, Samuel l'Arménien, roi des Bulgares, ὁ.π., σ. 20.

λιο. Στή νέα αὐτὴ θέση ὁ Ἀσὼτ καὶ ἡ Μιροσλάβα ἔμειναν γιὰ πολὺ λίγο γιὰτι, μὲ τὴν πρώτη εὐκαιρία, ὅπως ἦταν ἡ ἐμφάνιση ἑνὸς βυζαντινοῦ πολεμικοῦ πλοίου (χελανδίου), ζήτησαν καταφύγιο στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτορας Βασίλειος Β' τοὺς ὑποδέχθηκε μὲ μεγάλες τιμές, ἀπονέμοντας στὸν Ἀσὼτ τὸ ἀξίωμα τοῦ μαγίστρου καὶ στὴ γυναίκα του, τὴ θυγατέρα τοῦ τσάρου Σαμουήλ, τὸν τίτλο τῆς πατρικίας-ζωστῆς³⁵.

Λίγο ἀργότερα, ὁ Σαμουήλ πληροφορήθηκε τὸ θάνατο τοῦ κράλη τῆς Κροατίας Στεφάνου Drzislav, στὸν ὁποῖο ὁ αὐτοκράτορας εἶχε δώσει τὸν τίτλο τοῦ βασιλέως. Τότε φαίνεται πὼς ὁ Σαμουήλ συνέλαβε τὸ μεγαλεπήβολο σχέδιο νὰ δημιουργήσει μιὰ νέα αὐτοκρατορία στὴ Δύση³⁶.

Ἐπικεφαλῆς τοῦ στρατοῦ του, ἐπιτίθεται ἐναντίον τῆς Διοκλείας, τὴν ὁποία καταλαμβάνει, καὶ αἰχμαλωτίζει τὸν κράλη τῆς Ἰωάννη Βλαδίμηρο, ὁ ὁποῖος ἐκεῖ στὴν Πρέσπα παντρεύεται τὴν ἄλλη κόρη τοῦ Σαμουήλ, τὴν Κοσάρα. Ἀπὸ τὴν ἡμερομηνία αὐτὴ χρονολογεῖται πραγματικὰ ἡ αὐτοκρατορικὴ πολιτικὴ τοῦ Σαμουήλ. Περί τὸ ἔτος 1000, ὁ Σαμουήλ ἐπιτίθεται ἐναντίον τῆς Δαλματίας καὶ καταλαμβάνει παράλληλα ὅλες τὶς περιοχὲς στὸ ἐσωτερικὸ τῆς χώρας. Ὁ Σαμουήλ, ὅπως καὶ ἄλλοι τσάροι τῆς Βουλγαρίας, ἔλαβε τὸ στέμμα ἀπὸ τὴ Ρώμη³⁷.

Τὸ 1014 ἔχουν περάσει ἤδη εἴκοσι χρόνια σκληρῶν ἀγώνων πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις. Ὁ Σαμουήλ, ὑποψιαζόμενος μεγάλη ἐπίθεση τῶν Βυζαντινῶν, διατάζει τὸν πιστό του πολέμαρχο Κρακρά νὰ ὀχυρώσει τὴ διάβαση τοῦ Κλειδίου, στοὺς βόρειους πρόποδες τῆς Βαλαθίστας (Μπέλες)³⁸, θέση ὀνομαζόμενη «Κιάβα Λόγγος (Κίμβα Λόγγος)»³⁹. Ὁ Κρακράς ἐκτέλεσε τὴν ἐντολὴ κατασκευάζοντας ἕνα τεῖχος ἀπὸ κορμούς δέντρων καὶ χῶμα: «Τάρροις καὶ θριγγίσις

35. MOUTSOPOULOS, Le tombeau du tsar Samuil dans la basilique de Saint Achille à Prespa, ὁ.π., σ. 117.

36. HENRY GREGOIRE, The Amorians and Macedonians 842-1025, στὸ ἔργο *Cambridge Medieval History*, IV, I: Byzantium and its Neighbours, ed. J. M. Hussey, Cambridge 1966, σ. 185.

37. K. JIREČEK, *Geschichte der Bulgaren*, Prag 1876, σ. 189, 191.

38. PROKIĆ, *Die Zusätze*, ὁ.π., σ. 30, 20.

39. ΣΚΥΛΙΤΣΗΣ, Β. 456, σ. 35.

ἐπιτεχίσαι», «...καὶ φύλακας ἐν αὐτῷ ἀξιοπρεπεῖς ἐπιστήσας, προσέμενε τὸν βασιλέα»⁴⁰.

δ. Ἡ μάχη τοῦ Κλειδίου καὶ ὁ θάνατος τοῦ τσάρου Σαμουήλ

Σύμφωνα μὲ τὸν Ἰωάννη Ζωναρά⁴¹, ὁ Σαμουήλ δὲν μπορούσε πιά νὰ ἀντιπαραταχθεῖ σὲ κανονικὴ μάχη μὲ τὸ βυζαντινὸ στρατὸ («μὴ δυνάμενος δέ γε ὁ Σαμουήλ ἀντιπαρατάξασθαι τῷ τῶν Ρωμαίων στρατεύματι») καὶ προσπάθησε μὲ τὴν κατασκευὴ τάφρων νὰ φράξει τὶς διαβάσεις σὲ διάφορες δυσπρόρητες κλεισοῦρες, τὶς ὁποῖες ἐπᾶνδρωσε μὲ φρουρές.

Ἡ κρίσιμη μάχη δόθηκε στὶς 29 Ἰουλίου τοῦ 1014 στὸ Κλειδί, στὴν περιοχὴ τοῦ Πετρισιῖου. Οἱ Βυζαντινοί, μὲ στρατήγημα τοῦ στρατηγοῦ τῆς Φιλιππουπόλεως Νικηφόρου Ξεφία, ὁ ὁποῖος παρέκαμψε τὸ ὄρος Βαλαθίστα καὶ ἐπιτέθηκε ἀπὸ τὰ νῶτα στὴ φρουρὰ τοῦ τείχους πού εἶχε κατασκευάσει ὁ Σαμουήλ, ἐνίκησαν.

Ἀκολούθησε σφαγὴ καὶ αἰχμαλωσία 15.000 καὶ κατ' ἄλλους 30.000 στρατιωτῶν, οἱ ὁποῖοι κατὰ διαταγὴ τοῦ Βασιλείου τυφλώθηκαν καὶ μόνο ἓνας στοὺς ἑκατὸ ἀφέθηκε μονόφθαλμος γιὰ νὰ ὀδηγήσει τοὺς αἰχμαλώτους πίσω στὴν πατρίδα τους⁴².

Στὴ θεὰ τῆς ἀξιολύπητης τυφλωμένης στρατιᾶς ὁ Σαμουήλ ὑπέστη καρδιακὴ ἀνακοπή καὶ πέθανε «οὓς ἐκεῖνος ἰδὼν καὶ τὸ πάθος μὴ ἐνεγκῶν ἰλιγγιᾶτε καὶ εἰς γῆν λειποθυμῶν καταβάλλεται, μικρὸν δέ τι ἀνενεγκῶν καρδιωγμῶ περιπίπτει καὶ θνήσκει»⁴³).

Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Σαμουήλ ἀνέβηκε στὸ θρόνο ὁ γιὸς του Ραδομηρὸς-Ρωμανός, ὁ ὁποῖος ἦταν πλέον ρωμαλέος τοῦ πατρός του ἀλλὰ ὕστεροῦσε σὲ φρόνηση καὶ στρατιωτικὲς ἀρετές.

Δὲν παρέμεινε ὅμως παρὰ ἓνα χρόνο στὸ θρόνο γιὰτι δολοφονήθηκε ἀπὸ τὸν πρωτοξάδελφό του (γιὸ τοῦ Ἰακώβου) Ἰωάννη Βλαδισλάβο, κατὰ τὴ διάρκεια κυνηγίου στὴν τοποθεσίᾳ Ραμετάνιτσα, στὸ κάστρο τῆς λίμνης τῶν Πετρῶν (Πετερισκοῦ) (5 Σεπτεμβρίου 1015).

40. ΣΚΥΛΙΠΕΗΣ, Β. 456, σ. 35, 16-17.

41. Ι. ΖΩΝΑΡΑΣ, Ἐπιτομὴ Ἱστοριῶν, ΙΙΙ, σ. 503.

42. Μ. ΓΑΥΚΑΣ, Βίβλος Χρονική, *Migne Patrologiae Graecae*, τ. 158, στ. 577· ΖΩΝΑΡΑΣ, ὁ.π.

43. ΖΩΝΑΡΑΣ, ὁ.π., σ. 564.

Ὁ Ἰωάννης Βλαδισλάβος μετὰ τὴν ἀνοδὸν τοῦ στοῦ θρόνου, γιὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν θέση του, ἄρχισε νὰ στέλνει ἐπιστολὰς στὸν αὐτοκράτορα «ἐπαγγελλόμενος τῷ βασιλεῖ δούλωσιν»⁴⁴.

Ἐκεῖνον τὸν καιρὸν μάλιστα ἐπιβάρυνε τὴν ψυχὴν του μὲ τὸ ἁμάρτημα τῆς δολοφονίας τοῦ ἀγαθοῦ πρίγκιπα τῶν Τριβαλλῶν καὶ Σέρβων Ἰωάννη Βλαδίμηρου, τοῦ συζύγου τῆς κόρης τοῦ Σαμουήλ Κοσάρας. Ἡ δολοφονία ἔγινε στὴν Πρέσπα (στὸ νησί Grad: τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλεῖου), ὅπου τοὺς εἶχε προσκαλέσει στὴ βασιλικὴ αὐλὴ. Ἐκεῖ δολοφόνησε τὸν Ἰωάννη στίς 22 Μαΐου τοῦ 1016⁴⁵.

Ἀπὸ τίς πληροφορίες τοῦ ἱερέως τῆς Διοκλείας μαθαίνουμε ὅτι ἡ δολοφονία τοῦ Ἰωάννη Βλαδίμηρου ἔγινε καθὼς ἔβγαινε ἀπὸ μιὰ ἐκκλησίαν τῆς Πρέσπας (προφανῶς τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλεῖου), ὅπου εἶχε πάει νὰ προσευχηθεῖ⁴⁶. Τὸν Ἰωάννη Βλαδίμηρο ἔθαψαν στὴ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλεῖου. Στὸν τόπον τῆς ταφῆς του συνέβησαν πολλὰ θαύματα. Ἔτσι ὁ Ἰωάννης Βλαδισλάβος ἐπέτρεψε στὴν Κοσάρα νὰ μεταφέρει τὸ σῶμα του καὶ νὰ τὸ θάψῃ στὴν Krajna, στὴ λίμνη τῆς Σκόδρας, στὸ ναὸ τῆς Παναγίας⁴⁷. Σύμφωνα μὲ τὸν P. Boen, ἀργότερα τὸ λείψανό του μεταφέρθηκε σὲ ἓνα μοναστήρι κοντὰ στὸ Ἐλθασάν τὸ ὁποῖο οἱ Ἄλβανοὶ ὀνομάζουν «Shën Gjoni», πού σημαίνει «Ἅγιος Ἰωάννης». Δεδομένου ὅτι ὁ Ἰωάννης Βλαδίμηρος εἶχε παντρευτεῖ τὴν Κοσάρα τὸ 988, πρέπει νὰ πέθανε ἀρκετὰ νέος⁴⁸.

Λίγο καιρὸν βασίλευσε ὅμως καὶ ὁ Ἰωάννης Βλαδισλάβος, γιὰτὶ σκοτώθηκε σὲ μονομαχίαν μὲ τὸ στρατηγὸν τοῦ Δυρραχίου Πηγονίτη ἢ ἀπὸ κάποιον στρατιώτην, μπροστὰ στὰ τείχη τοῦ Δυρραχίου, ὕστερα ἀπὸ παραμονὴν στὸν θρόνον δύο χρόνια καὶ πέντε μῆνες⁴⁹.

Μόλις πληροφορήθηκε τὸ γεγονός ὁ Βασίλειος ἔσπευσε στὴν Ἀδριανούπολιν ἐκεῖ παρουσιάστηκαν ὀρισμένοι ἐπιφανεῖς Βούλγαροι καὶ τοῦ παρέδωσαν τὸ ἀπόρ-

44. ΖΩΝΑΡΑΣ, ὁ.π., σ. 565.

45. ADONTZ, ὁ.π., σ. 32-33· V. CRUMEL, *La chronologie*, Paris 1958, σ. 390.

46. ΤΑΡΚΟΒΑ-ΖΑΙΜΟΒΑ, *Un manuscrit inconnu de la vie de St. Jean-Vladimir, Byzance et les Balkans à partir du VIe siècle*, London 1979, σ. 180.

47. ADONTZ, ὁ.π., σ. 58· ΤΑΡΚΟΒΑ-ΖΑΙΜΟΒΑ, ὁ.π., σ. 180.

48. MOUTSOPOULOS, *Le tombeau du tsar Samuil dans la basilique de Saint Achille à Prespa*, σ. 120.

49. ADONTZ, ὁ.π., σ. 33.

θητο κάστρο του Περνίκου και άλλα τριάντα πέντε φρούρια. Ἀκολούθησε ἡ ὑποταγὴ ἐνὸς μεγάλου ἀριθμοῦ ἀγέρωχων Βουλγάρων πολεμάρχων, οἱ ὅποιοι ἤρθαν στὴν Ἀχρίδα γιὰ νὰ προσκυνήσουν τὸ νικητὴ αὐτοκράτορα.

Ἐκεῖ στὴν Ἀχρίδα βρισκόνταν τὰ ἀνάκτορα καὶ οἱ θησαυροὶ τοῦ τσάρου Σαμουήλ. Στὴν Καστοριά παραδόθηκαν καὶ τὰ τελευταῖα μέλη τῆς οἰκογένειας τοῦ Σαμουήλ.

Ὁ Βασίλειος, ἀφοῦ ἐγκατέστησε φρουρὲς στὰ κάστρα ποὺ κατέλαβε, ἀκολούθησε τὴν ὁδὸ τῆς ἐπιστροφῆς, ἀφοῦ προηγουμένως ἐπισκέφθηκε τὴν Παναγία Ἀθηνιώτισσα, στὸν Παρθενώνα, στὴν Ἀκρόπολη τῶν Ἀθηνῶν, γιὰ νὰ προσκυνήσει καὶ νὰ προσφέρει πολὺτιμα δῶρα.

ε. Ἐπίλογος

Μὲ τίς μακροχρόνιες ἔρευνές μου στὸ νησί Grad (σημ. Ἅγιος Ἀχιλλεῖος) στὴ λίμνη τῆς Μικρῆς Πρέσπας καὶ στὴν εὐρύτερη περιοχὴ διαπιστώθηκαν τὰ ἑξῆς:

1ο. Οἱ ἐσωτερικὲς διαστάσεις τῆς βασιλικῆς εἶναι 44.70×22.00 μ. καὶ τὸ κεντρικὸ τῆς κλίτος εἶναι διπλάσιο ἀπὸ τὰ πλαγινά. Ἐνα ἰκανὸ δεδομένο στὸ ὁποῖο στηρίζουμε τὴν ἄποψή μας γιὰ τὴ συμμετοχὴ Ἑλλήνων-Βυζαντινῶν οἰκοδόμων στὴν ἀνέγερση τῆς μεγάλης βασιλικῆς, ἐκεῖ, στὴ βορειοανατολικὴ ὄχθη τοῦ νησιοῦ, εἶναι ἡ ἐπισημάνση *graffiti* στὴν ἀνατολικὴ ἐξωτερικὴ πλευρά, στὴ βορειοανατολικὴ γωνία, μὲ «δεήσεις πρὸ τὸ Θεὸ» κάποιου οἰκοδόμου: *Κύριε βοήθει τοῦ δούλου (σου) Ἰωάννη*.

2ο. Ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλο σημεῖο τῆς ἐκκλησίας βρισκόμε ἀντίστοιχα *graffiti*, στὴ νοτιοδυτικὴ παραστάδα τοῦ Διακονικοῦ, ἐκεῖ ὅπου ἐπρόκειτο νὰ κατατεθοῦν τὰ ἱερὰ λείψανα τῶν ἁγίων τὰ ὁποῖα ὁ Σαμουήλ μετέφερε ἀπὸ τὴ Λάρισα.

3ο. Ἡ παρουσία ὀρισμένων ἰκανῶν οἰκοδόμων στὴ βασιλικὴ ἐπαληθεύεται καὶ ἀπὸ τίς γεωμετρικὲς χαραῖξεις ποὺ ἐπισημάνσαμε στὴν κάτοψη τοῦ μνημείου.

4ο. Δεδομένα τὰ ὁποῖα συνηγοροῦν στὴ χρονολογικὴ τοποθέτηση τοῦ μνημείου ἐντὸς τοῦ 10ου αἰῶνα, καὶ μάλιστα στὰ τέλη του, εἶναι καὶ ἡ πεταλόμορφη χάραξη τῆς ἀψίδας τοῦ ἱεροῦ στὸ ἔδαφος καί, ἐπίσης, ἡ μορφή τῶν τόξων τοῦ τριλόβου παραθύρου τῆς ἀψίδας τοῦ Ἱεροῦ Βήματος.

Ἀλλὰ καὶ ἡ μορφή τῆς κεραμοπλαστικῆς διακοσμῆσεως τοῦ τυμπάνου τοῦ τρουλλίσκου τῆς Προθέσεως ὅπως διαμορφώθηκε μετὰ τὴν καταστροφὴ, συγκρινόμενη μὲ ἀντίστοιχες κεραμοπλαστικὲς διακοσμῆσεις χρονολογημένων μνη-

μειών της Καστοριάς, επαληθεύει την ὀρθότητα της χρονολογικῆς τοποθετήσεως τοῦ ναοῦ στὴν προτελευταία δεκαετία τοῦ 10ου αἰώνα.

5ο. Στὸ Ἱερό Βῆμα, στοὺς τοίχους τοῦ ἱεροῦ διασώθηκαν ἴχνη παλαιᾶς διακοσμῆσεως ὅπου, ἐπάνω ἀπὸ τὸ σύνθρονο, εἶχαν ζωγραφισθεῖ, μέσα σὲ τοξωτὰ πλαίσια, οἱ ἐπισκοπικοὶ θρόνοι τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς τοῦ πρόσκαιρου κράτους τοῦ Σαμουήλ.

Στὶς ἐπιγραφές αὐτές θὰ μπορούσαμε νὰ ἀναγνωρίσουμε τὶς ἐξῆς ἐπισκοπές:

- II + Θρονος πο Πριδρνανων (Prizren)
- III + Θρονος που Βιδήνης (Vidin)
- IV + Θρονος Κεφαλονιας
- V Θρονος πο Βεροιας
- VI Θρονος πο Ἡρακλειας
- VII Θρονος πο Βελεβουσδιου
- IX Θρονος Σελασφορου (=Δεαβολεως)
- X Θρονος που Σκωπιων
- XI + Θρονος πο Σαρδίκης (Τριαδίτζας, Σόφιας)
- XII Θρονος που Εἰδεσσής
- XIII Θρονος πο Πρ(εσπας)

Οἱ ἐπιγραφές τῶν ἐπισκοπικῶν θρόνων εἶναι γραμμένες μὲ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ σὲ ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πρόθεση ΠΟ ἢ ΠΟΥ, πού εἶναι σλαβικὴ καὶ ἡ ὁποία ἔχει τὶς ἐξῆς σημασίες: 1) εἰς, στὸν, στὴν, στό 2) γιά, διά 3) ἐπί, πάνω 4) πρὸς 5) κατὰ 6) ἐκ, ἀπὸ 7) ἐπί.

Ὁ André Grabar, στὴ μελέτη του μὲ τίτλο *Deux témoignages archéologiques sur l'autocéphalie d'une église: Prespa et Ohrid (Recueil des travaux de l'Institut d'Études Byzantines, τοῦ Βελιγραδίου, VIII, Mélanges, Georg Ostrogorsky, II, σ. 163 κ.έ.)*, συμπεραίνει, ἀπὸ τὴν παρουσία στὴν ἐπιγραφή τῶν ἐπισκοπικῶν θρόνων τοῦ Βιδινίου, τὸ ὁποῖο γνωρίζουμε ὅτι ὁ αὐτοκράτορας Βασίλειος Β' κατέλαβε τὸ 1002, ὅτι ἔχουν γραφεῖ μίαν ἀρχαιότερη ἐποχὴ. Εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι γράφηκαν στὰ χρόνια ὅπου τὸ πατριαρχεῖο τοῦ κράτους τοῦ Σαμουήλ δὲν εἶχε μεταφερθεῖ στὴν Ἀχρίδα. Ἄλλωστε κανένα νόημα δὲν θὰ εἶχε ἡ ἀναγραφὴ τῶν ἐπισκοπικῶν θρόνων στὴν ἀψίδα τοῦ Ἀγίου Ἀχιλλεῖου τὴν ἐποχὴ τοῦ Βασιλείου Β', ὅταν πλέον ἡ ἔδρα τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς εἶχε μεταφερθεῖ στὴν Ἀχρίδα.

6ο. Στὸ Διακονικό, μέσα στὴν κόγχη τὴν ὁποία σχηματίζει ἡ ἐγγεγραμμένη κεραία τοῦ σταυροῦ, ὑπὸ μορφὴ ἀρκοσολίου, διαμόρφωσαν τὴ σαρκοφάγο, μέ-

σα στην οποία τοποθέτησαν τὰ ἱερά λείψανα τῶν ἁγίων Ἀχιλλεῖου, Οἰκουμενίου καὶ Ρηγίνου.

Δυστυχῶς ὁ τάφος καταστράφηκε, ὅπως γνωρίζουμε ἀπὸ τὰ κείμενα, κατὰ τὴν ἐπιδρομὴ τῶν Δυτικῶν μισθοφόρων τοῦ Βυζαντίου, τὰ πλούσια ἀναθήματα ἐκλάπησαν καὶ τὰ ἱερά λείψανα σκορπίστηκαν. Οἱ κάτοικοι ὅμως τὰ συγκέντρωσαν καὶ μὲ εὐλάβεια τὰ ἐπανατοποθέτησαν μέσα στὴ νέα πρόχειρη σαρκοφάγο πὺ κατασκεύασαν.

Ἐκεῖ τὰ βρήκαμε κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ μας, μέσα στὸ ἀποσαθρωμένο κιβώτιο, καὶ γύρω τους ἓνα πλῆθος βυζαντινῶν νομισμάτων καὶ ὀρισμένους ἡμιπολύτιμους λίθους.

Τὸ σημαντικότερο ὅμως στοιχεῖο τοῦ τάφου ὑπῆρξε ἡ ἐπιτύμβια πλάκα τὴν ὁποία ἀρχικὰ προφανῶς εἶχαν τοποθετήσει στὴν ὄψη τῆς σαρκοφάγου καὶ μὲ τὴν ὁποία, μετὰ τὴν καταστροφή, ἐπικάλυψαν τὸν τάφο.

Σήμερα τμῆμα τῆς φυλάσσεται στὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο τῆς Φλώρινας, μαζί μὲ ὀρισμένα εὐρήματα καὶ τίς ἀποτοιχισμένες τοιχογραφίες ἀπὸ τὴ βασιλική.

7ο. Στὸ νότιο ταφικὸ κλίτος τῆς βασιλικῆς ὑπάρχουν τέσσερις σαρκοφάγοι, στὶς ὁποῖες εἶχαν ταφεῖ ἐξέχουσες προσωπικότητες τῆς οἰκογένειας τοῦ κόμητος Νικολάου καὶ ἀρχικὰ καὶ ὁ ἅγιος Ἰωάννης Βλαδίμηρος, σύζυγος τῆς κόρης τοῦ Σαμουήλ.

8ο. Ἡ τρίτη ἀπὸ τίς σαρκοφάγους τοῦ νότιου ταφικοῦ κλίτους, τὴν ὁποία ἐκάλυπτε ἀρκοσόλιο, ἀνήκε στὸν τσάρο Σαμουήλ. Ἡ καμὰρα τοῦ ἀρκοσολίου προστάτεψε τὴ σαρκοφάγο καὶ δὲν συλήθηκε, ὅπως οἱ γειτονικοὶ τάφοι.

Ὅταν τὴν ἀφαιρέσαμε, διετηρεῖτο σὲ ἄριστη κατάσταση, ἀκέραιος, ὁ σκελετὸς τοῦ Σαμουήλ. Τὰ ὀστά, ἀπὸ τὴν ἐπικάλυψη τοῦ σώματος μὲ πολύτιμο πορφυρὸ ὕφασμα, εἶχαν πάρει μιὰ ἔντονη πορφυρὴ ἀπόχρωση.

Στὸ ἀριστερὸ τοῦ χέρι διακρίνονταν ἔντονα τὰ ἔγχη τοῦ τραυματισμοῦ ἀπὸ σπαθιά καὶ τὴν κακὴ ἐπούλωσή του (ἐξαιτίας τῆς πολύμηνης διαδρομῆς πὺ ἀναγκάστηκε νὰ διατρέξει λαβωμένος ἔφιππος, προφανῶς, μέχρις ὅτου ἐπιστρέψει στὴν Πρέσπα).

Στὸν ἴδιο βραχίονα, σὲ ψηλὸ σημεῖο βρέθηκε τμῆμα ἐνὸς πολύτιμου λεπτότατου χρυσόπλεκτου θώρακα.

Στὴ λεκάνη εἶχε τοποθετηθεῖ μὲ προσοχὴ ἀναδιπλωμένο ἓνα πολύτιμο χρυσοῦφαντο ὕφασμα μὲ ἀπεικόνιση ἀντινωπῶν ψιττακῶν.

9ο. Μὲ βάση τὴν ἐνδελεχὴ ἀνθρωπολογικὴ ἐξέταση καὶ τὰ ὀφθαλμοφανῆ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου κατορθώσαμε, μὲ τὴ βοήθεια τοῦ γνωστοῦ Ἑλλη-

να ανθρωπολόγου Άρη Πουλιανού, να αποκαταστήσουμε τη μορφή του. Παράλληλα στείλαμε ακριβή γύφισα αντίγραφα του κρανίου στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Σόφιας, στον διευθυντή του φίλο Dr Bozidar Dimitrov, στη Σοβιετική Ακαδημία Επιστημών, στο Εθνολογικό Ίνστιτούτο της οποίας κατασκεύασαν ένα πρόπλασμα, φωτογραφική απεικόνιση του οποίου δημοσιεύσαμε.

10ο. Στην οικοδόμηση της βασιλικής είχε χρησιμοποιηθεί άφθονο αρχαίο υλικό το οποίο προερχόταν από τα ερείπια της γειτονικής αρχαίας πόλεως ή οποία έχει επισημανθεί στη νοτιοδυτική όχθη του νησιού από τον αρχαιολόγο Φώτιο Πέτσα. Η όνομασία της ήταν «Λύκα».

11ο. Και το υλικό της πλακοστρώσεως της βασιλικής προέρχεται από τις λάρνακες του αρχαίου νεκροταφείου της Λύκας, το οποίο θα πρέπει να βρισκόταν σε πολύ κοντινό σημείο με τη θέση που επέλεγε για την ανέγερση της μεγάλης βασιλικής.

12ο. Στις επιφάνειες των εσωτερικών τοίχων διατηρούνταν, πριν αποτοιχιστούν, τρία στρώματα τοιχογραφιών, από τα οποία το πρώτο και αρχαιότερο ήταν σύγχρονο με την ανέγερση της βασιλικής, το δεύτερο έγινε την εποχή του αρχιεπισκόπου Αχρίδος Λέοντος (1037-1056) και το τρίτο χρονολογήσαμε την εποχή του αρχιεπισκόπου Αχρίδος Θεοφυλάκτου (1084-1108).

13ο. Κατασκευάσαμε ακριβές πρόπλασμα της βασιλικής, στο οποίο μπορούμε να μελετήσουμε τη μορφή του μνημείου.

14ο. Σχετικά με τη χρονολογία ανέγερσεως της βασιλικής, πολύτιμες πληροφορίες δίνει ένα ενεπίγραφο βήσαλο που προέρχεται από κάποιον πεσσο της βόρειας πεσσοστοιχίας που θραύσματά του διασώθηκαν μέσα στις επιχώσεις της βασιλικής και αναγράφει τη χρονολογία ωΠΑ (981).

Έχει γίνει αποδεκτό ότι η βασιλική του Αγίου Αχιλλείου ιδρύθηκε από τον Σαμουήλ μετά την κατάληψη της Λάρισας και τη μεταφορά των αγίων λειψάνων το 987.

Το βήσαλο αναγράφει την ημερομηνία 981. Με βάση αυτό το στοιχείο θα μπορούσαμε να προβληματιστούμε για την προϋπαρξη του νοτιοδυτικού τμήματος της βασιλικής, το οποίο ίσως ανήκει σε έναν από τους επτά καθολικούς ναούς που ίδρυσε ο τσάρος Βόρης (852-889) την εποχή του αρχιεπισκόπου Αχρίδος Κλήμεντος.

15ο. Ο τάφος του πατέρα του Σαμουήλ και της μητέρας του βρίσκεται στο νάρθηκα του ναού του Αγίου Γερμανού στον ομώνυμο γειτονικό οικισμό της Πρέσπας.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 28ΗΣ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 2010

ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΜΕΛΕΤΗ ΤΗΣ ΝΕΩΤΕΡΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ
κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΥ

Ἀναζητώντας διαχρονικές σταθερές σὲ καίριες ἀποφάσεις πού σφραγίζουν τὴν πορεία τοῦ ἀνεξάρτητου κράτους ἀπὸ τὴν σύστασή του ἕως σήμερα, κρίνω σκόπιμο νὰ ἐκθέσω ἀρχικά ὀρισμένες γενικὲς παραμέτρους πού ἐπέδρασαν στὸ ἐγχείρημά μου.

Α'. Θὰ κινδύνευε, κατὰ πρῶτον, νὰ εἶναι παραπλανητικὴ ἢ εὐρύτατα διαδομένη ἄποψη ὅτι ἡ ἱστορία ἐπαναλαμβάνεται, σὲ κάθε περίπτωση, καὶ ὅτι ὑπαγορεύει, κατ' ἀναλογία, τὶς τρέχουσες λύσεις· ἀποτελεῖ, πράγματι, κανόνα ἐπιστημονικὰ ἐπιβεβαιωμένο ὅτι κάθε πράξη συντελεῖται μίᾳ καὶ μόνῃ φορᾷ, σὲ συνάρτηση πάντοτε μὲ τὶς πραγματικότητες πού ἐκάστοτε τὴν ὑπαγορεύουν. Θὰ ὀδηγοῦσε σὲ ὀλίσθημα, μεθοδολογικὸ καὶ πραγματιστικὸ, κάθε ἐγχείρημα γιὰ τὴν συναγωγή ἐναίων κανόνων πού τυχὸν συνεπάγεται ἢ ἐκάστοτε διερευνήσῃ τῆς.

Συντελεῖ, δεύτερον, στὴν ἀπαράδεκτη παραφθορὰ τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητας ἢ σύναψη μὲ τὶς ρευστὲς συγκυρίες τῆς τρέχουσας πολιτικῆς ζωῆς. Ἀπὸ τὴν σύναψη αὐτὴ δὲν εἶναι εὐλόγο νὰ προκύψει ἓνα ἀξιόπιστο ἀποτέλεσμα – οὔτε γιὰ τὸ παρελθὸν ἀλλὰ οὔτε γιὰ τὸ παρόν. Ἀντίθετα εἶναι ἀπαραίτητη ἡ συστηματικὴ γνώση καὶ ἡ ὀξυδερκὴς ἐκτίμηση ὅσων γεγονότων καὶ καταστάσεων ἐπέβαλλαν τὴν ἀνάληψη τῆς συγκεκριμένης δράσης ἢ τὴν λήψη, τότε, τῆς ἀπόφασης. Σὲ ἀντίθετη περίπτωση θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ μεταβληθεῖ ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη σὲ θεραπαινίδα τῆς σύγχρονης πολιτικῆς.

Θά ἦταν, τρίτον, μονομερῆς ἢ τυχόν ἀπόδοση προτεραιότητας σέ συλλογικούς ἢ ἀτομικούς παράγοντες —στὴν εὐρύτερη κοινωνία ἢ στὸν πολιτικό ἡγέτη—, ἢ σέ συγκεκριμένους ἀποκλειστικά φορεῖς, π.χ. ἰδεολογικούς, γεωπολιτικούς ἢ οἰκονομικούς. Σὲ κάθε περίπτωση ὀφείλει νὰ σταθμίζεται ἀνάλογα μὲ τὴν ἐκάστοτε συγκυρία ἢ συμβολὴ ἑνὸς ἢ πλείονων συντελεστῶν τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητας. Σὲ ἀντίθετη περίπτωση ἡ ἐρμηνεία καταλήγει νὰ εἶναι ἔλλιπης —κατὰ συνέπεια διαστρεβλωτικὴ τῆς ἀλήθειας.

Εἶναι, ἐπίσης, ἀδόκιμη ἢ ἐπικέντρωση, σὲ κάθε περίσταση, τῆς ἔρευνας ἀποκλειστικά ἢ κατὰ κύριο λόγο στὰ ἑλληνικά πράγματα. Ἡ ἀλληλεξάρτηση τῶν μονάδων τῆς διεθνούς κοινωνίας ἀποτελεῖ πραγματικότητα ὁλοένα καὶ περισσότερο αἰσθητὴ στὸ πεδίο τοῦ παγκόσμιου γίνεσθαι. Ἐρμήμη, κατὰ συνέπεια, τῆς ὑπεύθυνης γνώσης καὶ τῆς ἐνδελεχοῦς πραγμάτευσης τῆς διεθνούς συγκυρίας, κινδυνεύει τὸ προῖόν τῆς διερεύνησης ἑνὸς θέματος νὰ μὴν ἀποδίδει ὀλόκληρη, ἀλλὰ ἓνα μέρος μόνον τῆς πραγματικότητας.

Πρέπει, τέλος, νὰ μὴν εἶναι ὁ ἱστορικός ἐπιλήσμων τῆς βαριάς ἀποστολῆς ποὺ ἔχει ἐπωμισθεῖ: νὰ διατυπώσει ἀκριβῆ ἄποψη γιὰ παρωχημένα δρώμενα καὶ πρόσωπα ποὺ δὲν διαθέτουν, κατὰ τεκμήριο, τὴν δυνατότητα τοῦ ἀντιλόγου. Θά ἦταν, εἰδικότερα, εὐκταῖο νὰ ἐπιδιώκει τὴν μέγιστη δυνατὴ ἐντιμότητα καὶ ἀντικειμενικότητα ἀξιοποιώντας τὸ σύνολο τῶν διαθέσιμων πηγῶν ἐπὶ τοῦ ὑπὸ πραγμάτευση θέματος· καί, ἐπιπλέον, νὰ ἐπιδεικνύει πνεῦμα κατανόησης ἀπέναντι σὲ ἐνέργειες ποὺ ὑπαγορεύτηκαν ὑπὸ τὸ κράτος μιᾶς συγκεκριμένης πραγματικότητας, τὴν ὁποία καλεῖται ἐπίσης νὰ γνωρίσει σὲ βάθος. Ἡ ἀνταπόκριση, κατὰ ταῦτα, στὴν ἀποστολὴ του ἐπιβάλλει τὴν ἐκφορὰ λόγου αὐστηρὰ τεκμηριωμένου καί, ταυτόχρονα, βασισμένου στὴν ἐξονυχιστικὴ ἐξέταση καὶ διασταύρωση τῶν πηγῶν, μὲ γνώση καὶ φαντασία, τῶν σκέψεων καὶ τῶν αἰσθημάτων ποὺ ἐνέπνευαν τὰ πρόσωπα καὶ τῶν δυνάμεων ποὺ ἐπενεργοῦσαν στὴν διαμόρφωση τῶν γεγονότων.

Β'. Μὲ βάση παρόμοιες γενικὲς ἀρχὲς ἐπιχείρησα νὰ διακρίνω ὀρισμένες πραγματικότητες ποὺ ἐπέδρασαν κατὰ τὴν πολιτικὴ διαδρομὴ τοῦ ἀνεξάρτητου ἑλλαδικοῦ κράτους. Ὅσα συντελέστηκαν κατὰ τὸ διάστημα αὐτὸ δὲν ἀποτελέσαν δρώμενα ταυτόσημα καὶ δὲν ἐκδηλώθηκαν μὲ τὸν ἴδιο τρόπο, ὑποκείμενα σὲ παράγοντες ποὺ συνέβαλαν κάθε φορὰ στὸν εἰδικὸ χαρακτήρα τους. Ὑπῆρχαν, μολοντοῦτο, γενικότερα ἱστορικὰ φαινόμενα, ὀρισμένα ἀπὸ τὰ ὁποῖα θά ἦταν δυνατό νὰ ἐπιστημανθοῦν κατὰ τὴ συνοπτικὴ αὐτὴν ἀναφορὰ.

1. Φαινόμενο ευρύτερης, πράγματι, εφαρμογής αποτελεί η επικράτηση συχνά της δύναμης έναντι του δικαίου, του ισχυρού έναντι του πλέον αδυνάτου. Χάρης στην εξέλιξη της διεθνούς κοινωνίας και, κυρίως, στην σύσταση του πρώτου, το 1919, πολιτικού οργανισμού σε παγκόσμια κλίμακα —της Κ.Τ.Ε.—, όπου και προορίζονταν να συμπεριληφθούν όλα τα ανεξάρτητα κράτη της οικουμένης, θεσπίστηκε καταρχήν η ισοτιμία μεταξύ μεγάλων και μικρών κρατών. Τόσο όμως κατά την πρώτη αυτή καταξίωσή της, όσο και μεταγενέστερα μέσω του Ο.Η.Ε., καταδείχτηκε ότι στην πράξη είχε μερικά μόνο αλλοιωθεί ο ατεγκτος νόμος της ισχύος των επιμέρους Κρατών. Η διεγκυστίδα μεταξύ όρθολογικής οργάνωσης και εξακολουθητικής έμμονής στην παραδοσιακή πρακτική της ισορροπίας των δυνάμεων εξακολουθεί έως και σήμερα να χαρακτηρίζει την διεθνή ζωή.

Η Ελλάδα, μη ανήκοντας στους ισχυρούς, υπέστη επανειλημμένα τον αντίκτυπο της πραγματικής αυτής κατάστασης. Άτυχως, δεν αρκεί η επίκληση του δικαίου για να γίνουν εύρεως δεκτά τα εθνικά της αιτήματα, έστω και αν είναι συμβατά με το δίκαιο αυτό. Η ιστορική εμπειρία υπήρξε πλούσια: Κατά τον 19ο αιώνα, δεν είχε επιτευχθεί παρά μικρή μόνον πρόοδος στον τομέα των εδαφικών διεκδικήσεων, μολονότι οι τελευταίες αυτές βασίζονταν στην όλοένα ευρύτερα αναγνωρισμένη «αρχή των εθνοτήτων». Ακόμη και μετά την σύσταση της Κ.Τ.Ε. και του Ο.Η.Ε., περιορισμένη παραμένει η εκτέλεση των αποφάσεών τους, όσάκις κατορθώθηκε και αυτές ρητά να διατυπωθούν — όπως πρόσφατα για την τουρκική εισβολή στην Κύπρο. Θά 'οφειλε, άραγε, να λησμονηθεί ότι η πρώτη κραυγαλέα παραβίαση των κανόνων που διεΐπαν την Κ.Τ.Ε. πραγματοποιήθηκε ακριβώς σε βάρος της Ελλάδος — με την βάρβαρη, το 1923, καταπάτηση των αρχών της Γενεύης από το φασιστικό καθεστώς του Μουσολίνι, όταν καταλήφθηκε η ανοχύρωτη Κέρκυρα; Η πραγματικότητα αυτή αντιμετωπίζεται από την κοινή γνώμη συναισθηματικά, χωρίς να έχει συνήθως αποδοθεί όρθα το πολιτικό περιεχόμενο που της προσιδιάζει.

2. Το έλλειμμα της Ελλάδος στο πεδίο της αναγκαίας ισχύος είναι δραματικά αισθητό όσάκις η χώρα δεν διαθέτει υπολογίσιμα διπλωματικά έρείσματα: περιορίζεται όμως δραστικά ή και εκλείπει όταν συμπαρατάσσεται με ισχυρές έξωτερικές δυνάμεις, σε επίπεδο περιφερειακό ή ευρύτερο διεθνές.

Η ιστορική εμπειρία μαρτυρεί κατά τρόπο άπόλυτο ότι, όσάκις η Ελλάδα επιχειρήσει να όρθώσει το ανάστημά της μόνη στον διεθνή στίβο, υπέστη δεινή κατά κανόνα ήττα και, αντίστροφα, οι επιτυχίες της στο πεδίο της έξωτερικής πολιτικής πραγματοποιήθηκαν στίς περιπτώσεις που συνέπραξε διπλωματικά

μὲ ἓνα ἢ περισσότερα κράτη-μέλη τῆς διεθνoῦς κοινωνίας. Παράδειγμα, στὴν πρώτη περίπτωση, ὁ ἑλληνοτουρκικὸς πόλεμος τοῦ 1897, ἡ μικρασιατικὴ ἐκστρατεία μετὰ τὸ 1920, ἡ τραγωδία τῆς Κύπρου ὑπὲρ τῆς δεύτερης, ἀντίθετα, συγκυρίας συνηγορεῖ ἡ εὐτυχὴς ἔκβαση τῆς ἑλληνικῆς ἐπανάστασης τοῦ '21, οἱ Βαλκανικοὶ Πόλεμοι τοῦ 1912-13, ὁ Α' Παγκόσμιος Πόλεμος, ἡ μικρασιατικὴ ἐκστρατεία καὶ ἡ πολιτικὴ τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου πρὸ τοῦ 1920, ὁ Β' Παγκόσμιος Πόλεμος καὶ ἡ ἐνσωμάτωση τῆς Δωδεκανήσου... Πόρισμα πού ὀφείλει κατεξοχὴν νὰ καθοδηγεῖ τοὺς Ἕλληνας καὶ πού ἐπίσης δὲν ὁμολογεῖται κατὰ κανόνα ρητά.

3. Τὸ ἐπόμενο πόρισμα ἀποτελεῖ παράμετρο τοῦ προηγούμενου: Εἶναι ἐντυπωσιακὸ τὸ γεγονός ὅτι, σὲ ὅλες τὶς διεθνεῖς ἀναμετρήσεις τοῦ 20οῦ αἰῶνα, ἡ Ἑλλάδα ἐπέλεξε τὸν συνασπισμὸ πού τελικὰ ἐπικράτησε σὲ περιόδους πολέμου ἢ εἰρήνης, ὅταν ἀξιόλογοι γείτονές της ἀκολούθησαν, σὲ ὅλες ἀνεξαιρέτως τὶς περιπτώσεις, τὴν ἀντίθετη ὁδὸ! Μὲ τὸν τρόπο αὐτόν, ἀπέφυγε περιπέτειες πού ἦταν μοιραῖο νὰ ἐπιδράσουν καίρια σὲ ζωτικὰ συμφέροντά της καὶ ἐξασφάλισε, ἀντίστροφα, τὸ ἀναγκαῖο περιθώριο γιὰ τὴν προβολὴ καὶ τὴν ἐπιβολὴ τῶν θέσεών της. Ἄν, μάλιστα, δὲν εἶχε σημειωθεῖ ἔθνοκτόνα διένεξη κατὰ τὴν ἐπαύριο τοῦ Α' καὶ τοῦ Β' Παγκοσμίου Πολέμου, τὸ μακροπρόθεσμο κέρδος της θὰ ἦταν ἀσύγκριτα μεγαλύτερο. Ὁρθὴ πρόβλεψη; Ἀναμφισβήτητα... Ἀλλὰ ἐδῶ ἀνακύπτει ὀρατὰ ἓνα ἐρώτημα πού ἡ ἀπάντησή του περικλείεται σὲ ὅσα εἰσαγωγικὰ παρατηρήθηκαν: Θὰ ἦταν, πράγματι, οἱ ἐπιδιώξεις ἢ καὶ ἡ τροπὴ τῶν γεγονότων ἢ ἴδια ἂν δὲν εἶχε δεσπόσει ὁ Βενιζέλος στὸ πρῶτο καὶ ὁ Καραμανλῆς στὸ δεύτερο ἡμισυ τοῦ αἰῶνα; Ἀσφαλῶς τὸ περιβάλλον ἐπιδρᾷ, ἀλλὰ δὲν κατασκευάζει τοὺς πολιτικούς ἡγέτες, οἱ ὅποιοι, ἀντίθετα, καθοδηγοῦν, ἐνίοτε, τὶς ἐξελίξεις στὸν ροῦ τῶν ἰδικῶν τους ἐπιλογῶν.

4. Ἡ υἱοθέτηση τῆς δημοκρατικῆς ἀρχῆς διατρέχει τὴν νεώτερη ἑλληνικὴ ἱστορία διαχρονικά. Προῖον βίωσης τῆς ἐθνικῆς παράδοσης —ἀρχαίας καὶ σύγχρονης, λόγιας καὶ δημοτικῆς—, καὶ ἀκόμη ἐπίδρασης τῶν ἰδεῶν τοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, ἀποτυπώθηκε ἐντονα στὴν σύσταση καὶ στὴν διαδρομὴ τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Θὰ ἦταν ἀδύνατη ἡ ἐρμηνεία τοῦ Ἀγῶνα τῆς ἀνεξαρτησίας, ἀλλὰ καὶ τῶν μετέπειτα γεγονότων, γενικότερα, τοῦ 19οῦ αἰῶνα, τοῦ κινήματος στὸ Γουδὴ καὶ τῆς ἐθνικῆς ἀνάπλασης πού τὸ ἀκολουθεῖ, τῆς στάσης ἀπέναντι στὴν ἀπειλὴ κατὰ τῆς ἐλευθερίας κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ Β' Παγκοσμίου Πολέμου, τῶν μεταπολεμικῶν —τέλος— ἐξελίξεων, χωρὶς νὰ ἐπικεντρωθεῖ ἡ ἐξέταση στὴν τήρηση τῆς δημοκρατικῆς ἀρχῆς.

5. Ἐνίοτε —ἀρνητικό αὐτό φαινόμενο τῆς πιστῆς ἐφαρμογῆς τῆς δημοκρατικῆς ἀρχῆς— ἡ ψύχραιμη κρίση τῆς κοινῆς γνώμης σκιάζεται ἀπό παρορμήσεις συναισθηματικές στερούμενες πολιτικοῦ ὀρθολογισμοῦ, πού ἀντιφάσκουν μέ ὑπαγορεύσεις τῆς συγκεκριμένης πολιτικῆς συγκυρίας. Ἐμφαντικό παράδειγμα, ἡ ἐκλογικὴ ἐτυμηγορία τοῦ 1920: Παρά τὰ ἐκθαμβωτικά ἀποτελέσματα τῶν πολιτικῶν του ἐπιλογῶν, ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος, ἀρχιτέκτων ἀλλὰ καὶ μόνος ἐγγυητῆς τῆς ἐφαρμογῆς τους, καταψηφίστηκε· ἐπιχειρήθηκε μάλιστα τότε, γιὰ πρώτη καὶ γιὰ τελευταία —ἀλλοίμονο!— φορά, νὰ μεταλλαγεῖ ἡ περιφερειακὴ ἰσορροπία μεταξύ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας, ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος... Ἴδου μία ἀντίδραση ἐκδηλῶ ἀντίθετη μέ κανόνες τῆς κοινῆς πολιτικῆς λογικῆς — ἔστω καὶ ἂν ἀνταποκρινόταν σὲ κριτήρια ὑπαρκτά.

6. Ἡ μελέτη τῆς νεώτερης ἑλληνικῆς ἱστορίας ἔχει ἀναδείξει, ὡς πρόσθετο παράγοντα, τὴν δυνατότητα γιὰ ἀμβλυνση τῶν ἐξωτερικῶν τυχῶν πιέσεων σὲ συνάρτηση μέ τὴν ὑπολογίσιμη ἐσωτερικὴ ἰσχύ τῆς ἐκάστοτε κυβέρνησης. Στὸ μέτρο, πράγματι, πού οἱ ἐπικεφαλῆς τῆς ἑλληνικῆς πολιτείας τὸ 1914 διέθεταν εὐρεία κοινοβουλευτικὴ πλειοψηφία, ἦταν δυνατό νὰ ἀντιπαρέλθουν τοὺς διεθνεῖς καταναγκασμούς καὶ νὰ τηροῦν στάση περισσότερο συμβατὴ μέ τίς βασικὲς θέσεις τους. Εἰδικά, ἐξ ἄλλου, ἀδύναμες ἀπέναντι στὴν κατὰ καιροὺς ἰθύνουσα ἐξωτερικὴ δύναμη ὑπῆρξαν, παρά τοὺς ἰσχυρισμούς περὶ τοῦ ἀντιθέτου, οἱ αὐταρχικὲς κυβερνήσεις, ἰδίως τῆς Ἑπταετίας.

7. Θὰ ἦταν, ἄραγε, εὐλόγο νὰ προστεθεῖ στὴν ἀπαρίθμηση ὄσων γενικῶν χαρακτηριστολογικῶν γνωρισμάτων προκύπτουν γιὰ τοὺς Ἕλληνες ἀπὸ τὴν ἐξέταση τῆς νεώτερης ἱστορίας τους ἡ τάση γιὰ τὴν ὑποβάθμιση τῆς ἐθνικῆς παράδοσης; Ὅχι! Ἐπειδὴ ἀκριβῶς δὲν ἀποτελεῖ χαρακτηριστολογικὸ γνώρισμα, τὸ ὁποῖο ἔχει ἐπιβεβαιωθεῖ σὲ βάθος χρόνου, ἀλλὰ ἀποκύημα τῆς ἐπίδρασης ἑνὸς συγχρόνου διεθνοῦς φαινομένου πού συνιστᾷ τὴν ἄρνηση τῆς ἐθνικῆς συνέχειας. Ἡ προκλητικὴ συχνὰ ἀγνοία καὶ ἀδιαφορία γιὰ τὸν δυναμικὸ παράγοντα πού ἀποτελεῖ ἡ ἀξιοποίηση ἑνὸς πλούσιου πολιτιστικοῦ παρελθόντος ὀφείλει νὰ ἀποστρακιστεῖ ἂν ἐπιθυμοῦμε νὰ βαδίσουμε πρὸς τὰ ἐμπρός... Προκαλεῖ, πράγματι, δίκαιη ἀποστροφή ἡ παχυλὴ ἀμάθεια γιὰ ἓνα ἱστορικὸ παρελθόν, στὸ ὁποῖο ἐντούτοις ἀναζητεῖ τίς πολιτιστικὲς ρίζες ὀλόκληρη σχεδὸν ἡ οἰκουμένη.

8. Κατὰ ἰδιότυπη συγκυρία, ἡ ἐπίτευξη μέγιστων ἔργων, ἀντίθετα πρὸς κάθε δυσμενὴ πρόβλεψη, ἀκολούθησε μιὰ περίοδο ἀπαισιοδοξίας γιὰ τὸ μέλλον τῶν Ἑλλήνων. Ἡ πορεία τοῦ ἀγῶνα γιὰ τὴν ἐθνικὴ ἀνεξαρτησία, ἡ ἐθνικὴ ἀνάταση καὶ ὁ διπλασιασμός τῆς Ἑλλάδος μετὰ τοὺς Βαλκανικοὺς Πολέμους τοῦ 1912-

13, ή έντυπωσιακή επικράτηση κατά τόν έλληνοϊταλικό πόλεμο τοῦ 1940-41, ή ταχεία συγκρότηση δημοκρατικῆς πολιτείας μετά τὸ 1974, δὲν ἀποτελέσαν γεγονότα ἀρχικά προβλεπτά. Πῶς ἐξηγεῖται τὸ φαινόμενο αὐτό; Ἡ, τουλάχιστον, τί συνήργησε πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση;

9. Ἡ ὁμοφυχία ἐπιδρᾶ, τέλος, ἄκρως εὐεργετικά ἐνῶ, ἀντίθετα, ὁ διχασμὸς ὀδηγεῖ σὲ ἀποτελέσματα συνήθως καταστροφικά. Τὸ ἀξίωμα αὐτὸ ἐπιβεβαιώνεται πλήρως κατὰ τὴν νεώτερη ἑλληνικὴ ἱστορία. Ρίγος προξενεῖ ὁ ἀναλογισμὸς τῶν συνεπειῶν ποὺ εἶχε ἐκάστοτε ἡ διαίρεση μεταξύ τῶν Ἑλλήνων! Δὲν θὰ ἦταν ἀσφαλῶς ὑπερβολὴ νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι ἡ ἐπίτευξη τῶν θετικῶν ἐξελίξεων ποὺ μόλις ἀνέφερα, προϋπέθεσε ἀκριβῶς τὴν ὁμοφυχία. Ἀντίστροφα, μείζονες συμφορὲς συνόδευσαν τὴν επικράτηση τοῦ διχασμοῦ μεταξύ τῶν Ἑλλήνων: Ὅ,τι χαρακτήρισε, μεσοπρόθεσμα, τὴν ἑλληνικὴ ἐπανάσταση καὶ ὅ,τι ἐπακολούθησε τὴν νικηφόρα πορεία κατὰ τὸν Α΄ καὶ τὸν Β΄ Παγκόσμιον Πόλεμον ἐξεικονίζει παραστατικά τὸ φαινόμενο.

Ἔχω ἐπίγνωση, κυρίες καὶ κύριοι, τῶν ὀρίων μου. Οἱ διαπιστώσεις ποὺ μόλις ἐξέθεσα δὲν ἀποκλείουν τὴν ὕπαρξη καὶ ἄλλων πορισμάτων ποὺ τυχόν θὰ προέκυπταν ἀπὸ τὴν μελέτη τῆς νεώτερης ἑλληνικῆς ἱστορίας. Πρόθεσή μου ὅμως εἶναι νὰ συμβάλω στὴν πραγμάτευση ἐνὸς ἀπὸ τὰ μείζονα θέματα ποὺ εἶναι εὐλόγονο νὰ προκαλοῦν τὸ γενικότερο ἐνδιαφέρον.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 28ΗΣ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 2010

ΕΚΘΕΣΗ ΤΩΝ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 2010

ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΓΡΑΜΜΑΤΕΩΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ κ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΥ

Ἡ ἔκθεσις πού θά ἀκούσετε εἶναι ἡ συνοπτική παράθεσις τῶν ὅσων ἔκανε ἡ Ἀκαδημία κατὰ τὸ 2010 γιὰ νὰ ἐκπληρώσει τοὺς σκοποὺς τῆς, ὅπως ὀρίζονται ἀπὸ τὸν νόμο. Τὴν πραγματική εἰκόνα τῆς ὅμως θά τὴν δεῖτε μόνον ἂν ἐξετάσετε ὅσα θά σᾶς μνημονεύσω, καὶ μάλιστα τὰ δημοσιεύματα.

Κατὰ τὸ 2010 ἐξελέγησαν νέα μέλη τῆς Ἀκαδημίας: στὴν Τάξιν τῶν Θετικῶν Ἐπιστημῶν ὁ καθηγητὴς τῆς Πολυτεχνικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Πατρῶν κ. Κωνσταντῖνος Βαγενᾶς, στὴν ἔδρα τῶν Χημικῶν Ἐπιστημῶν στὴν Τάξιν τῶν Ἡθικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν ἡ καθηγήτρια τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, πρώην Ὑπουργὸς καὶ πρώην Πρόεδρος τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων, κυρία Ἄννα Μπενάκη-Ψαρούδα, στὴν ἔδρα τοῦ Ποινικοῦ Δικαίου.

Ἐένος ἐταῖρος στὴν Τάξιν τῶν Γραμμάτων καὶ τῶν Καλῶν Τεχνῶν, στὴν ἔδρα τῆς Κλασικῆς Φιλολογίας, ἐξελέγη ὁ καθηγητὴς τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Harvard κ. Gregory Nagy.

Ἀντεπιστέλλοντες ἐξελέγησαν στὴν Τάξιν τῶν Θετικῶν Ἐπιστημῶν ὁ καθηγητὴς τοῦ Τμήματος Φυτῶν καὶ Μικροβίων τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Berkeley κ. Ἀθανάσιος Θεολόγης καὶ ὁ καθηγητὴς τῆς Νευροακτινολογίας τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ζυρίχης κ. Ἀντώνιος Βαλαβάνης.

Κατὰ τὸ 2010 προκηρύχθησαν γιὰ πλήρωσι, στὴν Τάξιν τῶν Θετικῶν Ἐπι-

στημῶν, ἡ ἔδρα τῆς Ἐσωτερικῆς Παθολογίας καί, στήν Τάξη τῶν Γραμμάτων καί τῶν Καλῶν Τεχνῶν, οἱ ἔδρες τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας καί τῆς Ἱστορίας καί Θεωρίας τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς. Ἀκόμη, στήν Τάξη τῶν Θετικῶν Ἐπιστημῶν, ἔχει προκηρυχθεῖ ἡ πλήρωση ἔδρας ἀντεπιστέλλοντος Γενικῆς Χειρουργικῆς.

Ἡ Ἀκαδημία κατὰ τή χρονιά πού ἤδη ἔληξε πένθησε καί πενθεῖ τήν ἀπώλεια τριῶν διακεκριμένων καί σεβαστῶν τακτικῶν μελῶν τῆς.

Στίς 27 Μαρτίου ἀπέθανε ὁ καθηγητής τῆς Φυσικῆς στό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν Καῖσαρ Ἀλεξόπουλος. Γεννημένος τὸ 1909, ἐξελέγη νεώτατος στό Πανεπιστήμιο τὸ 1939 καί ἀκαδημαϊκὸς τὸ 1963. Τὸ 1979 διετέλεσε Πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας. Ἡ ἐπιστημονικὴ του δράση καλύπτει πολλές δεκαετίες, μέσα στίς ὁποῖες γενεές νέων ἐπιστημόνων διαμορφώθηκαν χάρις στή διδασκαλία του.

Στίς 6 Μαΐου ἀπέθανε ὁ Νικόλαος Ματσανιώτης, καθηγητής τῆς Παιδιατρικῆς στό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν ἀπὸ τὸ 1968 καί ἀκαδημαϊκὸς ἀπὸ τὸ 1984. Διετέλεσε Πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας τὸ 1997 καί Γενικὸς Γραμματεὺς τῆς ἀπὸ τὴν ἐπόμενη χρονιά (1998) μέχρι τοῦ θανάτου του. Ἡ ἐπιστήμη πού ἀσκήσε ἕως τὸ τέλος τῆς ζωῆς του ἀφοροῦσε τὸ σημαντικώτερο τμῆμα τῆς κοινωνίας τῶν ἀνθρώπων, τὰ μικρὰ παιδιά, πού ἀποτελοῦν καί τὴ μέριμνα ὄλων μας. Χωρὶς ἀμφιβολία στήν αἴθουσα τούτη θά ὑπάρχουν πολλοὶ πού εἶχαν δεχθεῖ στὰ πλέον τρυφερά τους χρόνια τίς στοργικῆς φροντίδες του.

Στίς 11 Ὀκτωβρίου ἀπέθανε ὁ Νικόλαος Ἀρτεμιάδης, καθηγητής τῶν Μαθηματικῶν σὲ Πανεπιστήμια τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν καί, ἀπὸ τὸ 1975, τοῦ Πανεπιστημίου Πατρῶν. Ἀκαδημαϊκὸς ἐξελέγη τὸ 1986 καί διετέλεσε Πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας τὸ 2000. Ὅλοι μας διατηροῦμε ἔντονη τὴν ἀνάμνηση τῆς ἰσχυρῆς προσωπικότητάς του.

Κατὰ τὸ 2010 ἡ Ἀκαδημία ἔχασε ἀκόμη τὸν ξένο ἐταῖρο τῆς Τάξεως τῶν Γραμμάτων καί τῶν Καλῶν Τεχνῶν Giovanni Pugliese Carratelli († 12 Φεβρουαρίου), καθηγητὴ τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς καί Ρωμαϊκῆς Ἱστορίας στὰ Πανεπιστήμια τῆς Πίζας καί τῆς Ρώμης, καί τοὺς ἀντεπιστέλλοντες τῆς Τάξεως τῶν Θετικῶν Ἐπιστημῶν καθηγητὲς στό Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης Παναγιώτη Συμεωνίδη († 8 Ἰουνίου), τῆς Ὀρθοπαιδικῆς, καί Σπυρίδωνα Κυριάκη († 9 Ἰουνίου), τῆς Κτηνιατρικῆς Παθολογίας. Μέσα στή χρονιά ἀπέθανε ὁ Thomas Bingham of Cornhill († 11 Σεπτεμβρίου), Λόρδος Ἀρχιδικαστῆς τοῦ Ἡνωμένου Βασιλείου, ἀντεπιστέλλον τῆς Τάξεως τῶν Ἡθικῶν καί

Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν, ἐξέχουσα ἠθικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ προσωπικότης. Οἱ τελευταῖες μέρες τοῦ χρόνου μᾶς φύλαγαν μιὰ ἀπώλεια ἀκόμη, τῆς ξένης ἐταίρου Jacqueline de Romilly († 18 Δεκεμβρίου), ἐπιφανοῦς φιλόλογου, πού μᾶς ἔδωσε ἓναν νέο Θουκυδίδη καὶ μᾶς προσέφερε μὲ τὰ ἄλλα ἔργα τῆς νέες ἐρμηνεῖες καὶ νέους ὀρίζοντες στὴ γνώση τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς σκέψης.

Τὸ ἔργο τῆς Ἀκαδημίας ἐκδηλώνεται πρῶτα πρῶτα μὲ τις δημόσιες συνεδρίες, κατὰ τις ὁποῖες ἀναπτύσσονται ἀπὸ τὰ μέλη τῆς, τακτικά, ἀντεπιστέλλοντα καὶ ξένους ἐταίρους, ἐπιστημονικὰ θέματα καὶ γίνονται ἐπ' αὐτῶν συζητήσεις. Ἐφέτος ἔγιναν εἴκοσι πέντε δημόσιες συνεδρίες.

Ἀπὸ τις ὁμιλίες καὶ τις ἀνακοινώσεις πού ἀκούστηκαν κατὰ τὴ διάρκειά τους μνημονεύω μόνον τὸν εἰσιτήριο λόγο τοῦ κ. Θανάση Βαλτινοῦ στὶς 27 Ἀπριλίου, ὁ ὁποῖος μᾶς μίλησε γιὰ τὸν «Τελευταῖο Βαρλάμη», καὶ ἐκεῖνες τις ὁμιλίες πού ἔγιναν στὴ δημόσια συνεδρία τῆς 11ης Νοεμβρίου ἀπὸ τοὺς ἀκαδημαϊκοὺς κ.κ. Κωνσταντῖνο Δεσποτόπουλο καὶ Δημήτριο Σκαρβέλη γιὰ νὰ τιμηθοῦν τὰ 2.500 χρόνια ἀπὸ τὴ μάχη τοῦ Μαραθῶνος τοῦ 490 π.Χ. Ἡ ἐπέτειος εἶναι βεβαίως μοναδικὴ στὴν παγκόσμια ἱστορία καὶ εἶναι ἐπέτειος θεμελιακὴ γιὰ τὴν ἰδέα τῆς ἐλευθερίας τῶν λαῶν. Ἀλλὰ τὸ 2010 ἐορτάσαμε καὶ μιὰ ἄλλη ἐπέτειο γιὰ τὴν ἐλευθερία, τὴ συμπλήρωση ἐβδομήντα χρόνων ἀπὸ τὸν πόλεμο τοῦ '40. Μιὰ μεγαλύτερη ἐπέτειο θὰ ἐορτάσουμε τὸν Μάρτιο τοῦ 2011, τὰ ἑκατὸν ἐνενήντα χρόνια ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ '21. Εὐχομαί νὰ ἰδοῦμε καὶ τὰ διακόσια, ἀλλὰ σὲ κλίμα πραγματικῆς ἐορτῆς.

Ἕνας ἀπὸ τοὺς σκοποὺς τῆς Ἀκαδημίας εἶναι ἡ πληρέστερη διαμόρφωση τῶν νέων ἐπιστημόνων πού ἀποφοιτοῦν ἀπὸ τις ἐλληνικὲς ἀνώτατες σχολές. Τοῦτο τὸ ἐπιτυγχάνει μὲ τὴ χορήγηση ὑποτροφιῶν. Μετὰ ἀπὸ διαγωνισμοὺς χορηγήθηκαν ἐφέτος δεκαεννέα ὑποτροφίες γιὰ μεταπτυχιακὲς σπουδὲς στὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ Ἐξωτερικὸ γιὰ ἕξι κλάδους τοῦ Δικαίου, καὶ ἀπὸ μιὰ ὑποτροφία γιὰ σπουδὴ τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς, τῆς Ζωγραφικῆς-Γλυπτικῆς, τῆς Θεατρολογίας, τῆς Παιδαγωγικῆς, τῆς Θεολογίας, τῶν Μαθηματικῶν καὶ τῆς Φιλοσοφίας.

Ἀπὸ τὴ δραστηριότητα τῶν Κέντρων Ἐρεῦνης τῆς Ἀκαδημίας θὰ μνημονεύσω μόνον τις ἐκδόσεις: Τὸ ἄλλο ἔργο τους θὰ ἐκτεθεῖ κατὰ τὴν πρώτη δημόσια συνεδρία τοῦ νέου ἔτους. Οἱ ἐκδόσεις εἶναι σημαντικὲς γιὰτὶ ἀποτελοῦν τὸ τέρμα μακρῶν ἐρευνῶν.

Τὸ Κέντρον Ἐρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας ἐδημοσίευσε δύο τόμους: Ὁ πρῶτος εἶναι ἔργο τῆς κυρίας Μαρίας Ἀνδρουλάκη-Σακαρέλλου καὶ ἔχει τίτλο Ἡ ἐλιά στὸν πολιτισμὸ τῆς Ρόδου. Ὁ δεῦτερος τόμος ἔχει γραφεῖ ἀπὸ τὴν κυρία Λουίζα Καραπιδάκη καὶ ὁ τίτλος του εἶναι Μαθαίνω γιὰ τὴν ἐλιά καὶ τὸ λάδι.

Τὸ Κέντρον Ἐρεῦνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ ἐξέδωσε τὸ ἔργο τοῦ κ. Κώστα Λαμπρινοῦ *Michiel Gradenigo, νοτάριος στὴ δουκικὴ γραμματεία τοῦ Χάνδακα, Libro 1593-1617*.

Τὸ Κέντρον Ἐρεῦνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου ἐξέδωσε τὸν 42ο τόμο τῆς Ἐπετηρίδος του, μὲ σημαντικὲς μελέτες γιὰ τὸ ἑλληνικὸ Δίκαιο, ἀρχαῖο καὶ τῶν κατόπιν χρόνων.

Τὸ Κέντρον Ἐρεῦνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ ἐξέδωσε τὸν τόμο *Νεοελληνικὰ Ἱστορικά*, μὲ μελέτες γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Νεώτερης Ἑλλάδος, ποὺ ἀφοροῦν τὰ χρόνια τοῦ Ὀθωνος, τὸν φιλελληνισμό, τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση στὴν Τέχνη, τὸν Μεσοπόλεμο καὶ τὴν Ἀντίσταση κατὰ τὴν Κατοχή.

Τὸ Κέντρον Ἐρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς Γραμματείας ἐξέδωσε στὴ σειρὰ «Βιβλιοθήκη Ἀντωνίου Μανούση» τὸ κείμενο *Διονυσίου, Τέχνη Μουσικῆ*, κατὰ κριτικὴ ἔκδοση τοῦ κ. Χρήστου Τερζῆ. Στὴ σειρὰ «Πονήματα» ἐκδόθηκε τὸ ἔργο τῆς κυρίας Κωνσταντίνας Γακοπούλου *Θέατρο καὶ Μεταθέατρο. Θέσεις καὶ ἀντι-θέσεις πάνω στὴν ἐρμηνεία τῆς ἀρχαίας τραγωδίας*.

Τὸ Κέντρον Ἐρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας ἐξέδωσε τὸ ἔργο τοῦ κ. Εὐαγγέλου Ρούσσου *Συμβολὴ στὴ βιβλιογραφία τῆς Προσωκρατικῆς Ἐννοιολογίας*, τὸ βιβλίον τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ κ. Εὐαγγέλου Μουτσοπούλου *Reflets et résonances du Kairos* καὶ τὸν 40ὸ τόμο τῆς Ἐπετηρίδος του *Φιλοσοφία*.

Τὸ Κέντρον Ἐρεῦνης Ἐπιστημονικῶν Ὁρων καὶ Νεολογισμῶν ἐξέδωσε τὸν διπλὸ τόμο 9-10 τοῦ *Δελτίου Ἐπιστημονικῆς Ὁρολογίας καὶ Νεολογισμῶν*, ποὺ περιλαμβάνει ἀθυσάριστους νεολογισμούς, ἑλληνογενεῖς καὶ ξενόγλωσσους, εἰδικὰ λεξιλόγια γιὰ τὴν Οἰκονομία καὶ τὴν Πληροφορικὴ, ἐνεργειακὴ ὁρολογία καὶ ἐπιστημονικὲς μελέτες.

Τὸ Κέντρον Ἐρεῦνης τῆς Ἀρχαιότητος κυκλοφόρησε τὸν 11ο τόμο τοῦ *Corpus Vasorum Antiquorum, Μουσεῖο Κυκλαδικῆς Τέχνης 1*, ἔργο τῆς κυρίας Κλεοπάτρας Καθάρου, τὸ ὁποῖο περιλαμβάνει τὰ μελανόμορφα καὶ ἐρυθρόμορφα ἀγγεῖα (6ος-4ος αἰ. π.Χ.) τοῦ ὁμώνυμου μουσείου.

Τὸ Κέντρον Ἐρεῦνης τῆς Βυζαντινῆς καὶ Μεταβυζαντινῆς Τέχνης δημοσί-

ευσε τήν εἰς μνήμην Μανόλη Χατζηδάκη μελέτη τοῦ καθηγητοῦ κ. Χαράλαμπου Μπούρα *Τρόποι ἐργασίας τῶν βυζαντινῶν ἀρχιτεκτόνων καί ἀρχιμαστόρων*, ὡς καί τὸ βιβλίον *Εὐρετήριο τῆς μνημειακῆς ζωγραφικῆς τοῦ Ἁγίου Ὁρους, 10ος-17ος αἰ.*, συγγραφεῖς τοῦ ὁποῦ εἶναι οἱ κ.κ. Νικόλαος Τουτὸς καὶ Γεώργιος Φουστέρης.

Τὸ Κέντρον Ἑρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Κοινωνίας ἐξέδωσε τὰ πρακτικὰ ἐπιστημονικῆς συνάντησης ποῦ ἐγίνε τὸ 2007 στὴν Ἀθήνα καὶ τὴ Νάξο καὶ εἶχε ὡς θέμα «Τὸ Δουκάτο τοῦ Αἰγαίου».

Τὰ Γραφεῖα Ἑρευνῶν τῆς Ἀκαδημίας εἶχαν σημαντικὰς δημοσιεύσεις: τὸ Γραφεῖον τῆς Πειραματικῆς Φυσικῆς τὰ πρακτικὰ ἡμερίδας μὲ θέμα «Ἑλικά γιὰ ἐνεργειακὰς μεταφορὰς», τὸ Γραφεῖον τῆς Τεχνικῆς Σεισμολογίας τὴν ἐκτεταμένη αὐτοτελῆ μελέτη *Ἐκτίμηση τῆς σεισμικῆς ἐπικινδυνότητος τῶν ἀγαλμάτων τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῆς Ἀθηνᾶς στὸ Μέγαρο τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ προτάσεις γιὰ τὴν προστασίαν τους*.

Τὸ Γραφεῖον Ἑρεῦνης τῆς Νεοελληνικῆς Τέχνης ἐξέδωσε τὸ βιβλίον τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ κ. Χρῦσανθου Χρήστου *Πῶλ Σεζάν (1839-1906)*. Ἀπὸ τὴν ὀλοκλήρωση τῶν διατυπώσεων τοῦ δέκατου ἑνατοῦ αἰῶνα στὶς ἀφετηρίας τῶν ἀναζητήσεων τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα.

Τελευταῖο ἄφισα ἓνα μεγάλο, συλλογικὸ καὶ σημαντικὸ ἔργο τῆς Ἀκαδημίας τὸ ὁποῖο συντάσσεται ἀπὸ χρόνια, ἔχει ὀλοκληρωθεῖ καὶ βρίσκεται στὴ φάση τοῦ τελικοῦ ἐλέγχου ἀπὸ ὁμάδα εἰδικῶν ἐπιστημόνων. Πρόκειται γιὰ τὸ *Χρηστικὸ Λεξικὸ τῆς Νεοελληνικῆς Γλώσσας*, γιὰ τὸ ὁποῖο ἔχετε ἀκούσει περισσότερες φορές ἀπὸ τὸν αἰμῆνηστο προκατόχου μου Νικόλαο Ματσανιώτη.

Χάρη στὶς ἐνέργειες τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ κ. Γρηγορίου Σκαλκῆ εἶχαν βρεθεῖ οἱ ἀρχικοὶ ἀναγκαῖοι πόροι γιὰ τὴν ἐκπόνησίν του καὶ ἐπὶ χρόνια, ἀπὸ τὸ 2003, μὴ ὁμάδα εἰδικῶν ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ καθηγητοῦ τῆς Γλωσσολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Χριστοφόρου Χαράλαμπάκη συνέντασε τὸ *Χρηστικὸ Λεξικὸ τῆς Νεοελληνικῆς Γλώσσας*, τὸ ὁποῖο θὰ ἐκδοθεῖ σὲ δύο μεγάλους πυκνοὺς τόμους. Ὅπως γνωρίζετε, ὅλα τὰ βιβλία ἔχουν λάθη, μερικὰ ὁμως δὲν πρέπει νὰ ἔχουν καὶ αὐτὰ εἶναι τὰ κείμενα τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, ἢ Παλαιὰ καὶ ἢ Καινὴ Διαθήκη, τὰ σχολικὰ βιβλία καὶ τὰ λεξικά. Κρίθηκε λοιπὸν ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀθετηθεῖ γιὰ κάποιον διάστημα ἢ ἐξαγγελία τοῦ προκατόχου μου γιὰ τὴν ἄμεση, ὅπως εὐλογα ἐπιθυμοῦσε, κυκλοφορία τοῦ Λεξικοῦ, γιὰτὶ χρειάζεται ἀκόμη τὴν τελικὴ ἐντατικὴ ἐργασία ἐλέγχου ἀπὸ πρόσωπα ἀπροκατάληπτα καὶ εἰδικά.

Τὸ ἔργο πού ἔγινε εἶναι μεγάλο καὶ ἐκφράζονται θερμές εὐχαριστίες πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο Ἐθνικῆς Παιδείας, τὸ Ἰνστιτούτο Ἐπεξεργασίας τοῦ Λόγου, τὸ Ὑπουργεῖο Ἐσωτερικῶν καὶ τὸ Ἐθνικὸ Τυπογραφεῖο, πού ἀνέλαβε τὴν ἐκτύπωση τοῦ Λεξικοῦ, ἔργου καὶ αὐτοῦ ἔθνικοῦ, πού θὰ συντροφεύει στὶς σπουδές τους γενεές μελλοντικῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ ἐμᾶς ἐδῶ.

Μέσα στοὺς σκοποὺς τῆς Ἀκαδημίας εἶναι καὶ ἡ ἀπονομὴ τιμητικῶν διακρίσεων σὲ Ἕλληνες γιὰ ἔργα πνευματικά, ἐπιστημονικά καὶ φιλανθρωπικά. Τὸ μέρος αὐτό, τὸ τελευταῖο τῆς ἐκθεσῆς μου, εἶναι τὸ περισσότερο εὐχάριστο τοῦ ἀπολογισμοῦ, γιατί ἀφορᾷ τὴ δημιουργικότητα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, πού ἐδῶ καὶ δώδεκα μῆνες δοκιμάζεται, «κρίμασιν οἷς οἶδε Κύριος».

Οἱ τρεῖς Τάξεις τῆς Ἀκαδημίας εἰσηγήθησαν καὶ ἡ Ὀλομέλεια ἐνέκρινε τὴν ἀπονομὴ τῶν ἐξῆς διακρίσεων:

Ἡ Τάξις τῶν Θετικῶν Ἐπιστημῶν:

1. Τὸ βραβεῖο Κωνσταντίνου Κτενᾶ, μὲ ἔπαθλον 5.000 εὐρώ, ἀπονέμεται εἰς τὸν κ. Ἀθανάσιο Κατερινόπουλο γιὰ τὴ μελέτη τοῦ *Neoproterozoic and Variscan SHRIMP ages for zircons from the Baba Mountain granitic complex, basement of the Hellenides Alpine orogenic belt*. Μὲ τὴ χρῆση τοῦ ἀποτελέσματος τῆς ἐργασίας καθίσταται δυνατὴ ἡ διάκριση τῶν πετρογραφικῶν χαρακτηριστικῶν τῶν λευκογρανιτῶν, γρανιτῶν καὶ γρανοδιοριτῶν, καὶ καθίσταται δυνατὸς ὁ καθορισμὸς πεδίων ἀναζήτησης ἐκμεταλλεύσιμων πετρωμάτων πού μποροῦν νὰ μᾶς παράσχουν δομικὰ καὶ βιομηχανικὰ ὄρυκτά.

2. Τὸ βραβεῖο Αἰκατερίνης Κέπετζη, εἰς μνήμην τοῦ συζύγου τῆς ἰατροῦ Νικολάου Κέπετζη, μὲ ἔπαθλον 3.000 εὐρώ, ἀπονέμεται εἰς τὸν πρῶτον ἀριστοῦχον τῆς Ἱατρικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Ἰωάννη Κωστάκη, τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ ἔτους 2008-2009.

3. Τὰ τρία βραβεῖα Δημητρίου Λαμπαδαρίου, μὲ ἔπαθλον 3.000 εὐρώ τὸ καθένα, γιὰ τοὺς ἰκανότερους στὸ μάθημα τῆς Γεωδαισίας ἀποφοίτους Τμημάτων Πολυτεχνικῶν Σχολῶν τῆς ἡμεδαπῆς ἀκαδημαϊκοῦ ἔτους 2008-2009, ἀπονέμονται εἰς τοὺς κ.κ. Λεωνίδα Παγάνη, πτυχιοῦχο τοῦ Πολυτεχνείου Κρήτης, Γεώργιο Μπαριάμη, πτυχιοῦχο τοῦ Πανεπιστημίου Πατρῶν, καὶ Χρῆστο Χατζόπουλο, πτυχιοῦχο τοῦ Πανεπιστημίου Θράκης, γιὰ τὴν ἀριστη ἐπίδοσή τους στὸ μάθημα τῆς Γεωδαισίας.

4. Τὸ βραβεῖο τῆς οἰκογενείας Ἰωάννου Βλυσίδη, εἰς μνήμην Ἀντιγόνης Βλυ-

σίδη, με έπαθλον 3.000 ευρώ, απονέμεται εις την κυρία Ειρήνη Μπουρνάζου για την, εν συνεργασία με άλλους, εργασία της *Apoptotic human cells inhibit migration of granulocytes via release of lactoferrin*, πόρισμα της οποίας είναι ότι «ή μη φλεγμονώδης συνιστώσα της αποπτωτικής διαδικασίας, που χαρακτηρίζεται από ταχεία φαγοκύτωση των αποθνησκόντων κυττάρων, και ή μη συγκέντρωση πολυμορφοκυττάρων είναι δυνατόν να αποδοθούν κυρίως στη λακτοφερρίνη».

5. Βραβείο της Ακαδημίας άνευ προκηρύξεως απονέμεται εις τον Σύνδεσμο Έπιτελών Έθνικης Άμυνας για τή συμπλήρωση πενήντα χρόνων από τήν ίδρυσή του και τήν επί μισόν αιώνα προσφορά του σε ζητήματα στρατηγικού ενδιαφέροντος και ύπηρετήσης και προαγωγής των συμφερόντων της χώρας μας, ή οποία προσφορά εκδηλώνεται με τήν έντονη δράση του Συνδέσμου.

6. Έπαινος της Ακαδημίας απονέμεται εις τον μηχανολόγο-μηχανικό διδάκτορα κ. Σταμάτιο Περδίο για τὸ εὐρὺ συγγραφικὸ του ἔργο, πὸν ἀφορᾷ ζητήματα ἐνέργειας καὶ ἀποτελεῖ σημαντικὴ συμβολὴ στὴ χρῆση τῆς ἡλιακῆς ἐνέργειας καὶ τοῦ μηχανισμοῦ ἐξοικονόμησης ἐνέργειας στοὺς οἰκισμοὺς τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ Τάξις τῶν Γραμμάτων καὶ τῶν Καλῶν Τεχνῶν:

1. Τὸ βραβεῖο εἰς μνήμην Ὀλγας Τσακατίκα-Δεσποτοπούλου, ἀθλοθετούμενο ἀπὸ τὸν σύζυγό της ἀκαδημαϊκὸ κ. Κωνσταντῖνο Δεσποτοπούλου, με ἔπαθλον 10.000 ευρώ, για ἔργο ἐπὶ θέματος Ἀρχαιολογίας ἢ Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, ἀπονέμεται εις τήν κυρία Δήμητρα Ἀνδριανού για τὸ βιβλίο της με τίτλο *The furniture and furnishings of Ancient Greek houses and tombs*. Τὸ ἔργο ἀποτελεῖ συστηματικὴ καὶ αὐστηρὰ ἐπιστημονικὴ μελέτη τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἐπίπλωσης καὶ βασίζεται στίς ἀρχαῖες πηγές, κείμενα καὶ ἐπιγραφές, καὶ στὰ εὐρήματα τῶν ἀνασκαφῶν.

2. Τὸ βραβεῖο Γεωργίου Ἀθάνα, με ἔπαθλον 5.000 ευρώ, ἀπονέμεται εις τήν κυρία Γιώτα Ἀργυροπούλου για τήν ποιητικὴ της συλλογὴ *Διηγήματα*, με τήν ὁποία ἡ ἴδια «ή ποίηση ἀφηγεῖται τὰ πάθη καὶ τὰ βιώματα τῆς δημιουργοῦ της, ποίηση με τήν ὁποία κατακτᾷ τήν ἀμεσότητα καὶ σταθεροποιεῖ τὸ τολμηρὸ εὖρος τῶν ποιητικῶν ἀλμάτων της ἀπὸ τὸ ἀναμενόμενο πρὸς τὸ ἀπρόοπτο».

3. Τὸ βραβεῖο Λάμπρου Πορφύρα, με ἔπαθλον 5.000 ευρώ, ἀπονέμεται εις τήν κυρία Ζέφη Δαράκη για τήν ποιητικὴ της συλλογὴ με τίτλο *Σέ ὀνομάζω θά πει σέ χάνω*, τολμηρή, ὠρμη, στοχαστικὴ. Ἡ ποιήτρια «κινεῖται ἀνάμεσα στὸ ὄνει-

ρικό και τὸ πραγματικὸ ὡς μεσολαβητὴς ποὺ πότε συμφιλιώνει τὶς διαφορὰς τοὺς και πότε ἀξιοποιεῖ δημιουργικὰ τὴν ἀσίγαστη ἔχθρα τοὺς».

4. Τὸ βραβεῖο Σωτηρίου Ματράγκα, εἰς μνήμην Ἀλεξάνδρας καὶ Σωτηρίου Ματράγκα, με ἔπαθλον 5.000 εὐρώ, ἀπονέμεται εἰς τὴν κυρία Ὀλυμπία Καράγιωργα γιὰ τὴν ποιητικὴ τῆς συλλογὴ *Χειμῶνας στὴ Λέρο* γιὰ τὸν «ἐκλεπτυσμένο λυρισμό, τὴ μελαγχολία ποὺ ἀντλεῖ τοὺς ρυθμούς τῆς ἀπὸ τὸ πῶς ρυθμίζει ἢ θάλασσα τὸν χρωματισμό τῆς, ἀπὸ τὴν τρυφερότητα τῆς συναρπαστικῆς συμπεριφορᾶς τῆς φύσης, ποὺ ταυτίζεται με τὰ αἰσθήματα καὶ τὶς ἐμπνεύσεις τῆς ποιήτριας».

5. Τὸ βραβεῖο Ἑλένης Μυκονίου, εἰς μνήμην τῶν γονέων τῆς Ἀνδρομέδας καὶ Τιμολέοντος Μυκονίου, με ἔπαθλον 5.000 εὐρώ, ἀπονέμεται εἰς τὸν κ. Βασίλειο Ρακιντζῆ, διπλωματοῦχο πιανίστα, γιὰ τὸ ἐρμηνευτικὸ ταλέντο του καὶ τὴν πλούσια τεχνικὴ του. Εὐχόμεσθε ὁ κ. Ρακιντζῆς νὰ ἀκολουθήσει τὸν δρόμο τῶν προκατόχων του ποὺ βραβεύτηκαν καὶ τίμησαν τὸν τόπο καὶ τὴν Τέχνη.

6. Βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, με ἔπαθλον 5.000 εὐρώ, ἀπονέμεται εἰς τὸν νέο διαπρέποντα ζωγράφο κ. Ἀντώνη Στάβερη, ὁ ὁποῖος συνδυάζει «ἐξαιρετικὴ ρεαλιστικὴ μορφοπλαστικὴ ζωγραφικὴ γλῶσσα καὶ θαυμάσια μικρογραφικὴ ἐκτέλεση. Τὸ ἔργο του διακρίνεται γιὰ τὴ χρωματικὴ του λιτότητα, τὴν ποιότητα καὶ τὸν χαρακτῆρα τῶν διατυπώσεών του», ὅλα δείγματα ἐξαιρετικὰ μιᾶς ἐργασίας ἢ ὅποια πιστεύεται ὅτι θὰ μᾶς προσφέρει στὸ μέλλον περισσότερα.

7. Τὸ βραβεῖο Διονυσίου Κοκκίνου, με ἔπαθλον 5.000 εὐρώ, ἀπονέμεται εἰς τὸν κ. Βασίλη Παναγιωτόπουλο γιὰ τὸ τετράτομο ἔργο του με τίτλο Ἀρχεῖο Ἀλῆ Πασᾶ: συλλογὴ I. Χώτζη Γενναδείου Βιβλιοθήκης τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν. Τὸ βραβευόμενον ἔργο εἶναι ἡ ἔκδοσις τῶν ἐγγράφων τοῦ ἀρχείου τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ ὑπομνηματισμένων, με εἰσαγωγικὰ σημειώματα καὶ πλούσια εὔρετήρια. Κύριο μέρος ἀποτελεῖ ἡ ἐκτενέστατη εἰσαγωγή, ἡ ὅποια ὀδηγεῖ τὸν μελετητὴ στὰ πράγματα καὶ τὴν ἐποχὴ τοῦ ἡγεμόνος ἐκείνου τῆς Ἡπείρου ποὺ ἐπηρέασε τὶς τύχες ἐνὸς μεγάλου τμήματος τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὶς πλέον δυσμενεῖς στιγμὰς τῆς ἱστορίας τῆς.

8. Τὸ βραβεῖο Ἑλένης καὶ Πάνου Ψημένου, με ἔπαθλον 5.000 εὐρώ, ἀπονέμεται εἰς τὸν κ. Ἰωάννη Παπαφλωρᾶτο γιὰ τὸ βιβλίον του *Ἡ ἑλληνοϊταλικὴ κρίσις τοῦ 1923. Τὸ ἐπίσδιον Tellini-Κέρκυρας*. Στὸ ἔργο συνδυάζεται ἡ ὀρθὴ μέθοδος, ἡ γνώσις τῶν διεθνῶν νομικῶν κανόνων, ἡ ἀναδίφηση πρωτογενῶν μαρτυριῶν, ἀρχείων ἑλληνικῶν καὶ ξένων, καὶ ἡ ὀρθὴ χρῆσις προφορικῶν μαρτυριῶν. Ὅλα ὀδηγοῦν στὴν πλήρη ἐπιστημονικὴ ἔκθεσις καὶ ἀνάλυσις ἐνὸς γεγονότος ποὺ

ἄσκησε ἰσχυρή ἐπίδραση στὸ ἑλληνικὸ κράτος τῆς εὐθὺς μετὰ τὴν Καταστροφὴ περιόδου.

9. Τὸ βραβεῖο *Μαρίας Θεοχάρη*, μὲ ἔπαθλον 5.000 εὐρώ, ἀπονέμεται εἰς τὸν κ. Ἀναστάσιο Ἀντωνάρα γιὰ τὸ βιβλίον του μὲ τίτλο *Ρωμαϊκὴ καὶ παλαιοχριστιανικὴ ὑαλοουργία, 1ος αἰ. π.Χ.-6ος αἰ. μ.Χ. Παραγωγή καὶ προϊόντα. Τὰ ἀγγεῖα ἀπὸ τὴ Θεσσαλονικὴ καὶ τὴν περιοχὴ τῆς*. Στὸ ἔργο ἐξετάζονται ἐνδελεχῶς ὑάλινα σκεύη τῶν ἀρχαίων, τὰ ὁποῖα μὴ μόνον τὰ τελευταῖα χρόνια ἄρχισαν νὰ μελετῶνται συστηματικὰ στὴν Ἑλλάδα καὶ ἀποτελοῦν σημαντικὴ μαρτυρία γιὰ τὴ γνώση τῆς τεχνολογίας καὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν παλαιωτάτων προκατόχων μας στὴ χώρα.

10. Βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, μὲ ἔπαθλον 5.000 εὐρώ, ἀπονέμεται εἰς τὸν κ. Ἀντώνη Ρεγκάκο γιὰ τὸ βιβλίον του *Ἐπινοώντας τὸ παρελθόν. Γέννηση καὶ ἀκμὴ τῆς ἱστοριογραφικῆς ἀφήγησής τῆς κλασικῆ ἀρχαιότητος*. Τὸ βιβλίον τοῦ κ. Ἀντώνη Ρεγκάκου εἶναι μιὰ ἐξαιρετικὰ καλογραμμμένη, προσεκτικὰ σταθμισμένη καὶ βιβλιογραφικὰ ἄρτια τεκμηριωμένη μελέτη, ἀρχιτεκτονημένη σὲ εὐσύνοπτες, περιεκτικὲς καὶ οὐσιαστικὲς παραγράφους ποὺ πραγματεύονται ἓνα συγκεκριμένο θέμα. Ἰδιαιτέρως πρέπει νὰ ἐξαρθῆ ἡ ἀφηγηματολογικὴ στροφή στὴν πρόσφατη ἔρευνα, τὴν ὁποία ὁ συγγραφεὺς ἀξιοποιεῖ μὲ ὑποδειγματικὸ, πρωτότυπο καὶ ἀποτελεσματικὸ τρόπο, καθὼς καὶ τὸ γεγονός ὅτι πρόκειται γιὰ τὴ μοναδικὴ σύγχρονη συνολικὴ πραγμάτευση τῶν ἀπαρχῶν καὶ τῆς κλασικῆς περιόδου τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἱστοριογραφίας στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα.

11. Ἀπὸ τὰ δύο βραβεῖα τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῶν Νεοελληνικῶν Διαλέκτων καὶ Ἰδιωμάτων τῆς Ἀκαδημίας, μὲ ἔπαθλον 4.000 εὐρώ τὸ καθένα, τὸ ἓνα ἀπονέμεται εἰς τὸν κ. Ξενοφώντα Τζαβάρρα γιὰ τὸ ἀνέκδοτο ἔργο του *Συλλογὴ γλωσσικοῦ ὕλικου ἀπὸ τὴν Ἴμβρο* γιὰ τὴν αὐστηρὴ καὶ συστηματικὴ μέθοδο σύνταξης, τὴν ἀκρίβεια καὶ τὴ σαφήνεια μὲ τὴν ὁποία περιγράφεται τὸ σημασιολογικὸ περιεχόμενον τῆς λέξεως-λήμματος, τὴ σωστὴ θεώρηση τῶν σημασιῶν του καὶ τὴν παράθεση σὲ γνήσιο ἰδιωματικὸ λόγο χαρακτηριστικῶν παραδειγμάτων χρήσης τῶν λέξεων. Ἡ ἐργασία εἶναι ἰδιαιτέρως ἀξιόλογη, τόσο γιὰ τὸν λεξικογραφικὸ πλοῦτον καὶ τὰ στοιχεῖα περιγραφῆς τοῦ ἰδιώματος τῆς Ἰμβρο, ὅσο καὶ γιὰ τὸν ἄρτιο λεξικογραφικὸν τρόπο ἀπόδοσης τοῦ ἰδιωματικοῦ ὕλικου.

11α. Τὸ ἄλλο βραβεῖο τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῶν Νεοελληνικῶν Διαλέκτων καὶ Ἰδιωμάτων τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται εἰς τὸν κ. Ἀνδρέα Λενακάκη γιὰ τὸ ἀνέκδοτο ἔργο του *Πυργιώτισσα. Ὄνομάτων ἐπίσκεψις* καὶ ἔχει ὡς θέμα τὰ το-

πωνύμια τῆς ἐπαρχίας Πυργιώτισσας τοῦ νομοῦ Ἡρακλείου. Ἡ μελέτη εἶναι σημαντική γιὰ τὸ πλούσιο ὀνοματολογικὸ ὕλικό ποῦ περιέχει καὶ γιὰ τὸν ἄρτιο τρόπο μελέτης καὶ περιγραφῆς τῶν τοπωνυμίων, τὰ ὁποῖα ἀποδίδονται μὲ ἀκρίβεια σὲ ἐπίπεδο φωνητικῆς, μορφολογίας καὶ σύνταξης. Μὲ ἀναφορὰς σὲ διάφορες ἐτυμολογικὰς ἀπόψεις καὶ μὲ προσωπικὰς του προτάσεις ὁ βραβευόμενος προσεγγίζει ἐτυμολογικῶς τὸ ὕλικό του.

12. Τὸ βραβεῖο τοῦ Ἰδρύματος Ἀποκαταστάσεως Ὀμογενῶν ἐξ Ἀλβανίας, εἰς μνήμην Ἀγγελου Κίτσου, μὲ ἔπαθλον 5.000 εὐρώ, ἀπονέμεται εἰς τὸν κ. Ἰωάννη Χουλιάρᾱ γιὰ τὸ βιβλίον του *Ἡ ἐντοίχια θρησκευτικὴ ζωγραφικὴ τοῦ 16ου καὶ 17ου αἰῶνα στὸ Δυτικὸ Ζαγόρι* γιὰ τὴν εἰκονογραφικὴ ἀνάλυση, τὸν τεχνοτροπικὸ σχολιασμὸ καὶ τὴν τεκμηριωμένη χρονολόγησιν ναῶν τοῦ 16ου καὶ 17ου αἰῶνος, ὡς καὶ γιὰ τὴ συνθετικὴ θεώρησιν τῆς θέσης τῶν ἐξεταζομένων ζωγραφικῶν συνόλων σὲ σχέση μὲ τὴ μνημειακὴ ζωγραφικὴ τοῦ εὐρύτερου χώρου τῆς Ἠπείρου καὶ τὴ συστηματικὴ καταγραφὴ τῶν τοιχογραφημένων μνημείων τοῦ 16ου καὶ 17ου αἰῶνος τῆς Ἠπείρου, τῆς Βορείου Ἠπείρου συμπεριλαμβανομένης.

13. Τὸ βραβεῖο Θεοδώρου Σινακιώτη, εἰς μνήμην τῆς μητέρας του Ζωῆς Φώτου Τζαβέλλα, μὲ ἔπαθλον 5.000 εὐρώ, ἀπονέμεται εἰς τὸν ἀντιναύαρχο ἐ.ἀ. κ. Ἰωάννη Παλούμπη γιὰ τὸ βιβλίον του *Ἀπὸ τὰ πελάγη στοὺς αἰθέρες: τὸ χρονικὸ τῆς Ναυτικῆς Ἀεροπορίας 1913-1941 (From the seas to the skies: the Naval Air Force chronicle 1913-1941)*. Τὸ βραβευμένο ἔργο βασίζεται σὲ μακρὰ ἔρευνα ἀρχείων καὶ δίδει ὑπόστασιν στὴ δημιουργία ἐνὸς σημαντικοῦ ὄπλου τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων, τοῦ ὁποίου ἡ ἀρχὴ ἀνάγεται στοὺς Βαλκανικοὺς Πολέμους, στὸν Α' Παγκόσμιον Πόλεμον καὶ τὴ Μικρασιατικὴ Ἐκστρατεία, ὅταν ἡ Ἑλλὰς καινοτόμησε μὲ τὴ χρησιμοποίησιν τῆς τότε μικρῆς Ἀεροπορίας, τοῦ Στρατοῦ καὶ τοῦ Ναυτικοῦ, ὡς πολεμικοῦ μέσου. Ὁ συγγραφεὺς φέρει στὸ φῶς ἄγνωστες ὀργανωτικὰς προσπάθειαι τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων ποῦ κατέληξαν στὴν ἰδρυσιν, κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ '30, τῆς Πολεμικῆς Ἀεροπορίας.

14. Τὸ βραβεῖο Γεωργίου Οἰκονόμου, μὲ ἔπαθλον 5.000 εὐρώ, ἀπονέμεται εἰς τὴν κυρία Βασιλικὴ Βλάχου γιὰ τὴν ἀνέκδοτον ἐκτεταμένην μονογραφίαν τῆς *Γεωμετρικῆς Ὠρωπῆς*. Ἡ τροχὴλατὴ κεραμεικὴ καὶ οἱ φάσεις τῆς ἐγκατάστασης, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ δημοσίευσιν τῆς κεραμεικῆς τῶν γεωμετρικῶν χρόνων ποῦ βρέθηκε κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῶν τελευταίων δεκαετιῶν τῶν σημερινῶν οἰκισμῶν Νέα Παλάτια καὶ Σκάλα Ὠρωποῦ. Ἡ μελέτη εἶναι ἐκτεταμένη καὶ συστηματικὴ καὶ προσφέρει, πέραν τῆς γνώσεως τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς γεωμετρικῆς

κεραμεικῆς τοῦ Ὠρωποῦ, πλούσια στοιχεῖα γιὰ τὴ ζωὴ τῶν ἀρχαιοτάτων κατοίκων τοῦ Ὠρωποῦ, γιὰ τὸ ζήτημα τῆς ταύτισης τοῦ Ὠρωποῦ μὲ τὴν ὀμηρικὴ Γραία καὶ γιὰ τὶς σχέσεις τοῦ γεωμετρικοῦ οἰκισμοῦ μὲ τὴν ἀπέναντι Ἑρέτρια, ὡς καὶ μὲ τὴν Ἀττικὴ καὶ τὴν Κόρινθο.

15. Τὸ βραβεῖο τοῦ «Ὁργανισμοῦ Πολιτιστικῆς Πρωτεύουσας τῆς Εὐρώπης-Θεσσαλονίκη 1997», μὲ ἔπαθλον 6.000 εὐρώ, ἀπονέμεται εἰς τοὺς κ.κ. Γιάννη Τζανῆ καὶ Πέτρο Μπέσπαρη γιὰ τὸ βιβλίο τους *Ἡ λογοτεχνικὴ δημιουργία τῆς Βόρειας Ἑλλάδας, 1875-2007: ἀπόπειρα βιβλιογραφικῆς καταγραφῆς*. Τὸ ἔργο ἀποτελεῖ συστηματικὴ βιβλιογραφικὴ καταγραφή τῶν λογίων ποὺ κατάγονται ἀπὸ τὴ Βόρειο Ἑλλάδα ἢ ζοῦν καὶ δροῦν ἐκεῖ, καὶ συμπληρώνεται μὲ τὰ βιογραφικὰ καὶ ἐργογραφικὰ στοιχεῖα τῶν λογοτεχνῶν, χρησιμώτατα ὅταν πρόκειται γιὰ πρόσωπα τὰ ὁποῖα δὲν ἀποθησαυρίζονται σὲ λεξικά ἢ σὲ ἔργα συνθετικὰ καὶ γιὰ τὴ γνώση τῆς δράσης καὶ τοῦ ἔργου τῶν ὁποίων ἀπαιτεῖται μακρὰ πρωτογενῆς ἔρευνα.

16. Τὸ βραβεῖο Νικολάου καὶ Μαρίας Γεωργίου, μὲ ἔπαθλον 8.000 εὐρώ, ἀπονέμεται εἰς τὸν κ. Μανώλη Βαρβούνη γιὰ τὸ βιβλίο του *Λαϊκὲς θρησκευτικὲς τελετουργίες στὴν Ἀνατολικὴ καὶ Βόρεια Θράκη*, μὲ τὸ ὁποῖο καλύπτεται διαχρονικὰ ἡ πλούσια θρακικὴ λαϊκὴ λατρευτικὴ παράδοση, μὲ αὐστηρὸ ἐπιστημονικὸ μεθοδικὸ τρόπο καὶ μὲ χρῆση ὄλων τῶν σχετικῶν πηγῶν, γραπτῶν καὶ προφορικῶν, ἑλληνικῶν καὶ ξένων.

17. Βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται εἰς τὸν διευθυντὴν τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων Ἠπείρου κ. Κωνσταντῖνο Ζάχο γιὰ τὸ ἔργο του τῆς προστασίας, συντήρησης, ἀνάδειξης καὶ δημοσίευσης τῶν μνημείων τῆς Νικοπόλεως, καὶ ἰδιαιτέρως τοῦ μνημείου τοῦ Ὀκταβιανοῦ Αὐγούστου, τοῦ ὁποῖου ἡ μορφή διεσαφηνίσθη χάρις σὲ νέες ἀνασκαφικὲς ἔρευνες καὶ μελέτη τῶν εὐρημάτων, μάλιστα ἀγνώστων γλυπτῶν, μὲ τὰ ὁποῖα πλουτίζεται ἡ γνώση μας γιὰ ἓνα σημαντικώτατο ἱστορικὸ μνημεῖο μὲ τὸ ὁποῖο συμβολίζεται μία μεγάλη ἱστορικὴ καμπὴ γιὰ τὴν ἑλληνιστικὴ Αἴγυπτο καὶ τὴ Ρώμη. Παράλληλα μὲ τὴν ἔρευνα καὶ ἀναστήλωση, τὰ μνημεῖα τῆς Νικοπόλεως ἀπέκτησαν νέα θέση στὴν ἐπιστήμη τῆς Ἀρχαιολογίας χάρις σὲ συστηματικὲς δημοσιεύσεις.

18. Βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται εἰς τὴν κυρία Ραχήλ Καπὸν γιὰ τὸ σύνολο τοῦ ὑπερτεσσαρακονταετοῦς καλλιτεχνικοῦ ἔργου της στὸν τομέα τῶν ἐπιστημονικῶν ἐκδόσεων καὶ δημοσιεύσεων τῶν μνημείων τοῦ ἑλληνικοῦ παρελθόντος. Ἡ κυρία Ραχήλ Καπὸν, μὲ γνώση τῆς ἱστορίας τῆς Τέχνης καὶ ἔντονο καλλιτεχνικὸ αἶσθημα καὶ κριτήριό της γιὰ τὴν ἀντιληπτικὴν ἀξία τῶν πραγμάτων τῆς ἐκδοτικῆς

τεχνολογίας, κατόρθωσε να προσδώσει νέα μορφή στα βιβλία Τέχνης και Αρχαιολογίας, ή όποια συμβαδίζει άρμονικά με την εποχή μας, αλλά και με τις μορφές του παρελθόντος που προβάλλει. Η προσφορά της είναι ευρύτατη και μακρόχρονη. Κάθε νέο της έργο αποτελεί αυτόνομη καλλιτεχνική και επιστημονική δημιουργία ή όποια επιδρά στους ανθρώπους και ανυψώνει τό επίπεδο τής παιδείας τους.

Ἡ Τάξις τῶν Ἡθικῶν καί Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν:

1. Ἀργυρό μετάλλιο τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται εἰς τήν κυρία Χαρά Νικοπούλου, δασκάλα στό Μεγάλο Δέρειο τοῦ νομοῦ Ἐβρου κατά τήν περίοδο 2004-2008, διότι, παρά τίς ἀντιξοότητες πού συνάντησε κατά τήν ἐκτέλεση τοῦ ἔργου της, ἐξετέλεσε τὰ καθήκοντά της κατά τρόπο ἀντάξιο τῆς μεγάλης ἀποστολῆς της, διδάσκοντας τὰ παιδιά πού τῆς ἐμπιστεύτηκε ἡ Πολιτεία σύμφωνα μέ τίς ἀρχές τῆς ἐλεύθερης σκέψης, τῆς ἀνεξίθρησκίας καί τῆς ἀλήθειας, χωρίς νά ὑπολογίσει ἀντιθέσεις πού ἔθεταν σέ κίνδυνο τήν ἴδια.

2. Τό βραβεῖο Ἀλεξάνδρου Διομήδους, εἰς μνήμην τοῦ πάππου του Βασιλείου Οἰκονομίδου, μέ ἔπαθλον 5.000 εὐρώ, ἀπονέμεται οἴκοθεν εἰς τόν κ. Θεόδωρο Τζῶνο, καθηγητή τοῦ Παντείου Πανεπιστημίου, γιά τό βιβλίό του *Οἱ Ἀνεξάρτητες Διοικητικές Ἀρχές*, μέ τό όποιο ἐρευνῶνται καί ἀναλύονται ἡ δημιουργία, ἡ λειτουργία, ἡ ἀνάπτυξη, κοινά χαρακτηριστικά τῶν Ἀνεξαρτήτων Διοικητικῶν Ἀρχῶν. Οἱ Ἀρχές αὐτές ἀποτελοῦν ἓνα σημαντικό μέρος εἰς τήν Διοίκηση. Τό βραβευόμενο ἔργο διακρίνεται γιά τή μεθοδολογία τῆς ἔρευνας, τήν ἀκρίβεια τῶν ἀναλύσεων τῆς νομικῆς κατάστασης τῶν Ἀνεξαρτήτων Ἀρχῶν, τή συναγωγή ἀρχῶν καί κανόνων, καί ἀποτελεῖ οὐσιώδη συμβολή στή θεωρητική ἀνάλυση καί τήν ἐρμηνεία τοῦ θεσμοῦ.

3. Τό βραβεῖο εἰς μνήμην Μαυρικίου Ἀντωνίου Καζέ καί Φανῆς χήρας Μαυρικίου Ἀντωνίου Καζέ, μέ ἔπαθλον 5.000 εὐρώ, ἀπονέμεται ἐξ ἡμείας εἰς τοὺς κ.κ. Ἡλία Ἀργυριάδη καί Δημήτριο Μηλόπουλο, οἱ όποιοι τήν 9η Αὐγούστου 2010, μέ ἄμεσο προσωπικό κίνδυνο, μέ παραδειγματικό θάρρος καί αὐταπάρνηση, ἀπελευθέρωσαν μέσα ἀπό φλεγόμενο αὐτοκίνητο τέσσερα πρόσωπα, μέλη μιᾶς οἰκογένειας, τοὺς δύο τραυματισμένους γονεῖς καί δύο μικρά παιδιά, πού κινδύνευαν, ὅλοι, νά χάσουν τή ζωή τους.

4. Τό βραβεῖο Ἰπποκράτους Καραβία, μέ ἔπαθλον 6.000 εὐρώ, ἀπονέμεται εἰς τόν κ. Κωνσταντῖνο Τσίνα γιά τή μελέτη του *Νομική Ἐπιστήμη καί Λογική: μιᾶ συμβολή στή Θεωρία τοῦ Δικαίου – Μέ ἀναφορά στό παράδειγμα τῆς*

Ποινικῆς Δογματικῆς, εἰς τὴν ὁποία πραγματεύεται τὸ «δυσχερὲς πρόβλημα τῆς σχέσεως Νομικῆς Ἐπιστήμης καὶ Λογικῆς» μὲ διεισδυτικὴ ἱκανότητα καὶ μὲ πλήρη γνώση τῆς σχετικῆς διεθνoῦς βιβλιογραφίας.

5. *Βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας* ἀπονέμεται εἰς τὸ Λύκειο Ἑλληνίδων Βόλου σὲ ἀναγνώριση τῶν ἐνενήντα χρόνων δράσης καὶ προσφορᾶς στὴν πολιτιστικὴ καὶ κοινωνικὴ ζωὴ τοῦ Βόλου καὶ τῆς Θεσσαλίας καὶ ἀκόμη γιὰ τὴν ἀπὸ τὴν ἴδρυσή του ἐθελοντικὴ βοήθεια τῶν μελῶν του κατὰ τὶς ἰδιαιτέρως δύσκολες περιστάσεις τῶν δύο μεγάλων πολέμων, γιὰ τὴ συνδρομὴ του στὴν ἐκπαιδευτικὴ καὶ κοινωνικὴ ἀποκατάσταση τῶν προσφύγων τῶν πολέμων, γιὰ τὴ διατήρηση τῆς ἑλληνικῆς παραδόσεως μὲ τὶς πυκνὲς ἐκδηλώσεις, ὡς καὶ γιὰ τὴν προβολὴ τῆς Ἑλλάδος στὸ Ἐξωτερικό.

6. *Βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας* ἀπονέμεται οἴκοθεν εἰς τὸ Ἱστορικὸ Λαογραφικὸ Μουσεῖο Ρεθύμνης γιὰ τὴ συνολικὴ προσφορὰ του στὴ διάσωση, ἀνάδειξη καὶ προβολὴ τοῦ νεώτερου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Χάρη στὶς ἐνέργειες καὶ τὶς προσπάθειες τῶν ὑπευθύνων τοῦ Μουσείου, συγκεντρώθηκαν καὶ διασώθηκαν πλῆθος ἀντικειμένων ποὺ ἀποτελοῦν γνήσιες μαρτυρίες τῆς πορείας τῆς κοινωνίας στὴν Κρήτη, τῆς ἀνάπτυξης τῶν τεχνικῶν δεξιοτήτων, τῆς λαϊκῆς τέχνης, τῆς βιοτεχνίας καὶ τῆς μεταλλοτεχνίας.

7. *Βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας* ἀπονέμεται εἰς τὸν καθηγητὴ κ. Κώστα Μπέη γιὰ τὸ σύνολο τοῦ συγγραφικοῦ του ἔργου, τὸ ὁποῖο ἀναφέρεται στὴ σχέση φιλοσοφίας καὶ θρησκείας, μὲ ἰδιαίτερη ἔμφαση εἰς τὸ τελευταῖο, χρονολογικῶς, σύγγραμμά του γιὰ τὴ θρησκευτικὴ πίστη σὲ ἄρμονία μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ γνώση καὶ τὴ φιλοσοφικὴ φρόνηση, ποὺ ἀποτελεῖ τὴν ἀπάντησή του εἰς τὸ αἰώνιο ἐρώτημα περὶ τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἀπάντησις αὐτὴ ἔχει ὡς στήριγμα τὴ θύραθεν παράδοσι, τὴ χριστιανικὴ πραγματικότητα καὶ τὶς σύγχρονες ἐπιστημονικὲς θεωρήσεις.

8. *Ἐπαινος τῆς Ἀκαδημίας* ἀπονέμεται εἰς τὴν κυρία Εὐαγγελία Ξενοπούλου γιὰ τὴ μακρόχρονη προσφορὰ της εἰς τὴν διατήρηση τῆς μουσικῆς καὶ χορευτικῆς παράδοσης τοῦ Αἰγαίου, καὶ εἰδικῶς τοῦ ἀκριτικοῦ νησιοῦ τοῦ Καστελλορίζου, ὅπου ἡ τιμωμένη, ἀκούραστη ἐπὶ δεκαετίες, ἔχει ὀργανώσει μουσικοχορευτικὸ συγκρότημα μὲ τὸ ὁποῖο προβάλλει τὶς τοπικὲς φορεσιὲς καὶ τὴ λαϊκὴ μουσικὴ καὶ ποιητικὴ δημιουργία καὶ ἀναδεικνύει τὶς λαϊκὲς παραδόσεις τῆς Δωδεκανήσου στὴν Ἑλλάδα καὶ ἀκόμη στὴ μακρυνὴ Αὐστράλια, ὅπου ἐμψυχώνει τοὺς ἐκεῖ Δωδεκανησίους.

Διακρίσεις σέ πνευματικούς δημιουργούς και σέ έργα τῆς τέχνης τοῦ λόγου ἀπονέμουν τὰ δύο λογοτεχνικά Ἴδρύματα τῆς Ἀκαδημίας.

Τὸ Ἴδρυμα Κώστα και Ἐλένης Οὐράνη:

1. Τὸ βραβεῖο ποιήσης, μὲ ἔπαθλον 10.000 εὐρώ, ἀπονέμεται εἰς τὸν ποιητὴ κ. Ἀντώνη Φωστιέρη γιὰ τὸ σύνολο τοῦ ἔργου του. Ὁ ποιητὴς ἐμφανίστηκε τὸ 1970, ἐποχὴ ἀμφισβητήσεων, τίς ὁποῖες ἐκεῖνος διατύπωσε, ἀπαλλαγμένες ἀπὸ τοὺς τρόπους ἐκφρασης τῆς ἐποχῆς, μὲ γλώσσα ἀνεπηρέαστη και ἔξω ἀπὸ ἔτοιμα καλοῦπια στὰ ὁποῖα παγιδεύτηκαν ἄλλοι, πρωτότυπη και μὲ προσωπικά γνωρίσματα. Ἡ ποίησή του ἔχει δύναμη πὸ μιά μᾶς φέρει σέ σκοτεινὸ βυθὸ μιά μᾶς φέρει στὴν ἐπιφάνεια, στὸ φῶς και στὴ σωτηρία. «Ὁ λόγος του ἐπιτίθεται στὸ δύστροπο βάθος τῶν πραγμάτων και τῶν ἐνοιῶν μὲ τὴν ἀπορία ἐφῆβου».

2. Τὸ βραβεῖο μυθιστορήματος, μὲ ἔπαθλον 6.000 εὐρώ, ἀπονέμεται εἰς τὸν κ. Νίκο Δαββέτα γιὰ τὸ βιβλίο του Ἡ Ἑβραία νύφη. Στὸ ἔργο αὐτὸ ἡ ζωὴ τῶν ἡρώων κατὰ τὴν Κατοχὴ —ἐνὸς νέου ζευγαριῶ— βαρύνεται, και τῶν δύο, ἀπὸ ἁμαρτίες πατρικές. Ἡ ἀφήγησις εἶναι γεμάτη ἀπρόοπτα και ἡ ἐξέλιξίς της διατηρεῖ τὸ ἐνδιαφέρον χάρις στὴν οἰκονομία τῶν μερῶν τοῦ μυθιστορήματος, τὸ ὕφος, τὴ συναισθηματικὴ ἔντασις και τὴν ἀποφυγὴ μελοδραματικοῦ τόνου, στοιχεῖα πὸ δὲν προδίδουν τὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα ἢ ὁποῖα ἀποτελεῖ τὴ βάση τῆς μυθοπλασίας.

3. Τὸ βραβεῖο διηγήματος, μὲ ἔπαθλον 6.000 εὐρώ, ἀπονέμεται εἰς τὴν κυρία Μαρία Κουγιουμτζή γιὰ τὸ βιβλίο της Ἄγριο βελουδο. Τὸ ἀποτελοῦν εἴκοσι ἐπτὰ διηγήματα μὲ κοινὸ στοιχεῖο τὸν ψυχισμὸ τῶν ἡρώων, πὸ παρεκκλίνουν ἀπὸ τὰ καθιερωμένα ὅρια μιᾶς ὀργανωμένης κοινωνίας και κινοῦνται στὴν ἀταξία και τὸ χάος, τὸ μόνον ταιριαστὸ περιβάλλον στὴ δυστυχία τους. Ἡ ποικιλία τῶν διηγημάτων εἶναι μεγάλη και τὰ συνδέει ἡ γλώσσα, γλώσσα μὲ κοφτεὲς προτάσεις πὸ δημιουργοῦν τὸ αἶσθημα τοῦ ἄγχους. Ἡ τεχνικὴ εἶναι στέρεη και ὁ λόγος πυκνός, λόγος στὸν ὁποῖο ὑπάρχουν και ποιητικὲς ἐξάρσεις, ἐκπλήξεις και ἀνατροπές.

4. Τὸ βραβεῖο παιδικῆς λογοτεχνίας, μὲ ἔπαθλον 10.000 εὐρώ, ἀπονέμεται εἰς τὴν κυρία Ἄλκη Ζέη γιὰ τὸ σύνολο τοῦ ἔργου της. Ξεκινώντας ἀπὸ τὸ κουκλοθέατρο, ὅπου δημιούργησε τὸν χαρακτήρα τοῦ Κλούβιου, και συνεχίζοντας μὲ διηγήματα, ἔφθασε τὸ 1963 στὸ μυθιστόρημα Τὸ καπλάνι τῆς βιτρίνας, κάτι καινούργιο ἐντελῶς στὴν παιδικὴ λογοτεχνία, στὴν ὁποῖα παρουσιάστηκαν νέες ἐννοιες και κοινωνικοὶ προβληματισμοί. Τὸ 1971 μᾶς παρουσίασε τὸν Μεγάλο

περίπατο του Πέτρου –που εκτυλίσσεται στην Κατοχή και την 'Απελευθέρωση–, όπου βλέπουμε τή ζωή και τὰ βήματα τῶν παιδιῶν ἡρώων τῆς. Στὰ βιβλία τῆς Ἑλικῆς Ζέη κύριο στοιχείο εἶναι ἡ τέχνη τοῦ λόγου, ἡ ἄριστη ἔκφραση, ἡ ἔντεχνη πλοκή καὶ τὸ διάσπαρτο χιοῦμορ, πού διδάσκουν στὰ παιδιά ὅτι ἡ Τέχνη δίνει τὴν ἀξία στὴν καθημερινὴ ἱστορία.

Τὸ Ἰδρυμα Πέτρου Χάρη:

1. Τὸ βραβεῖο μυθιστορήματος, μὲ ἔπαθλον 10.000 εὐρώ, ἀπονέμεται εἰς τὴν κυρία Ζυράννα Ζατέλη γιὰ τὸ σύνολο τοῦ ἔργου τῆς. Ἡ κυρία Ζατέλη, ἀπὸ τὴν πρώτη τῆς ἐμφάνιση στῶν ἰδεῶν τὴν πόλη τὸ 1984, μᾶς ἔδωσε μιὰ νέα εἰκόνα γιὰ τὴν τέχνη τοῦ λόγου καὶ μᾶς φανέρωσε τὰ μυστικότερα ρεύματα τῆς ζωῆς, τὴν ψυχικὴ ρίζα ἐκείνων πού συμβαίνουν. Τὸ 1993 μὲ τὸ μυθιστόρημά τῆς *Καί μὲ τὸ φῶς τοῦ λύκου ἐπανερχονται* μᾶς μίλησε γιὰ τὴν πολυπλοκότητα τῆς ἀλήθειας, τῆς πραγματικότητας καὶ τοῦ ὀνείρου, ὅπου ἡ παιδικὴ ἡλικία, ὁ ἔρωτας καὶ ὁ θάνατος προβάλλουν σὲ ὅλες τοὺς τίς μεταμορφώσεις, ἀπὸ τίς πλέον αἰνιγματικές ἢ σκοτεινὲς ἕως τίς βαθιὰ λυτρωτικές.

Καί μὲ ὅσα μᾶς χάρισε τὰ κατοπινὰ χρόνια, ὡς τὸ 2009, μᾶς ἀποκαλύπτει ὅτι τὸ ἔργο τῆς εἶναι μιὰ ἀναζήτησις δίχως τέλος σ' ἕνα χειμαρρῶδες ἐνιαῖο ἔργο. Μέσα ἀπὸ τὴν ἀνεξάντλητη φαντασία τῆς καὶ μὲ ὄπλο τὴν ἐξαιρετικὴ τέχνη καὶ τεχνικὴ τῆς ἐργάζεται ἀκαταπόνητα γιὰ νὰ διεισδύσει στὸ ἀνείπωτο καὶ νὰ καταγράψει, γιὰ μᾶς, τὸ ἀσύλληπτο καὶ νὰ ἀπεικονίσει τὸ φανταστικὸ.

2. Τὸ βραβεῖο ποίησης, μὲ ἔπαθλον 10.000 εὐρώ, ἀπονέμεται εἰς τὸν κ. Γιάννη Βαρβέρη γιὰ τὸ σύνολο τοῦ ἔργου του. Ὁ ποιητὴς Βαρβέρης ἐμφανίστηκε τὸ 1972 καὶ ἔκτοτε μᾶς πλουτίζει μὲ τοὺς δημιουργικοὺς του στίχους, ὅπου περιγράφει τὴν ὀδύνη τοῦ μοναχικοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ἠθικὴ ἀκεραιότητα, ὅλα μὲ τὴν ἰδιότυπη, μαγικὴ ὀξύτητα τῆς γλώσσας πού προστατεύει, ἀποκαλύπτει καὶ προτρέπει. Τὸ ταλέντο του τοῦ ἐπιτρέπει νὰ προχωρεῖ μέσα στὸ μυστικὸ σκοτάδι, μέσα σὲ μιὰ ἀτμόσφαιρα παρακμῆς, δραματικῆς. Τὰ πρόσωπά του ἐκφράζουν τίς ἠθικὲς καὶ αἰσθητικὲς του ἐμμονές, καθὼς παραμένει προσηλωμένος σ' ἕνα παρελθόν. Ἡ δημιουργικότητά του τὸν βοηθεῖ νὰ ἀνάγει τὸ ἐλάχιστο σὲ συμπαντικὸ μὲ γλώσσα πού συνθέτει τὸν ξεχωριστὸ πλοῦτο τῆς καὶ μᾶς ἀποδίδει ὑψηλὲς μορφές, χωρὶς νὰ ἐπαναλαμβάνεται καὶ νὰ ξεπέφτει στὴν κοινοτοπία.

3. Τὸ βραβεῖο διηγήματος, μὲ ἔπαθλον 10.000 εὐρώ, ἀπονέμεται εἰς τὸν κ. Ἡλία Παπαδημητρακόπουλο γιὰ τὸ σύνολο τοῦ ἔργου του. Ὁ τιμῶμενος, ἐκτὸς ἀπὸ ἐξαιρετος δοκιμογράφος, καλλιέργησε τὴ δύσκολη τέχνη τοῦ διηγήματος

καὶ μᾶς προσέφερε συλλογές πού ξεχωρίζουν γιὰ τὴ γλώσσα τους, πλούσια καὶ ἄκρως ἐκφραστική, κατὰ τὰ διδάγματα τοῦ Παπαδιαμάντη, γιὰ τὴν ἀπλότητα τῶν θεμάτων του, τὴν ἐντελῶς ἀποδραματοποιημένη ἀνάπτυξή τους, τὴν ἔμμεση εἰρωνεία τῶν χαρακτήρων τους ἀλλὰ καὶ τῶν καταστάσεων πού δημιουργεῖ μὲ πνευματώδη ἐφευρετικότητα. Εἶναι ξεχωριστὸς τεχνίτης ὅταν δημιουργεῖ μιὰ ποιητικὴ ἀτμόσφαιρα γεμάτη συγκίνηση μὲ ἀπλὰ μέσα, ὅπως ὁ μεγάλος ἐκεῖνος ὁδηγὸς μας τῆς Σκιάθου.

Ὁ ἀπολογισμὸς τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν γιὰ τὸ 2010 τελείωσε μὲ τὴν ἀπονομὴ τῶν διακρίσεων. Τὰ βραβεῖα πού προκηρύσσονται γιὰ τὸ 2011 θὰ ἀνακοινωθοῦν διὰ τοῦ Τύπου. Τὸ λοιπὸ ἔργο τῆς Ἀκαδημίας, κυρίως τὸ ἔργο πού ἐπετέλεσαν τὰ Κέντρα Ἐρεῦνης, θὰ ἐκτεθεῖ κατὰ τὴν πρώτη δημόσια συνεδρία τῆς τοῦ νέου ἔτους, τὴν Πέμπτη 13 Ἰανουαρίου 2011.

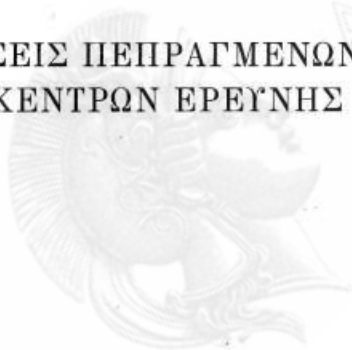

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΕΚΘΕΣΕΙΣ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ
ΤΩΝ ΚΕΝΤΡΩΝ ΕΡΕΥΝΗΣ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΕΚΘΕΣΕΙΣ

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ – ΙΑΝΕ

Κατὰ τὸ ἔτος 2010 στὸ Κέντρον Ἐρεύνης τῶν Νεοελληνικῶν Διαλέκτων καὶ Ἰδιωμάτων-ΙΑΝΕ ἔγιναν τὰ ἑξῆς:

Συνεχίζεται ἡ σύνταξη τῆς σειρᾶς τῶν λημμάτων πού περιλαμβάνει ὁ ὑπὸ προετοιμασίαν ἔκτος τόμος τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ (τεῦχος Α'), ὁ ὁποῖος ὑπολογίζεται σὲ 300 περίπου σελίδες μεγάλου σχήματος, περιλαμβάνοντας κατὰ προσέγγιση 1.500 λήμματα (δε – διασκελιά).

Ὁλοκληρώθηκε καὶ εἶναι ἕτοιμος πρὸς ἔκδοση ὁ νέος Κανονισμὸς Συντάξεως τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ, ἐκτάσεως περίπου 100 σελίδων, ὁ ὁποῖος περιλαμβάνει γενικὲς καὶ εἰδικὲς ἀρχὲς λεξικογραφικῆς καὶ ἐτυμολογικῆς μεθοδολογίας, γλωσσικὲς καὶ ὀρθογραφικὲς διατάξεις, τεκμηρίωση καὶ παγίωση τῆς φωνητικῆς ἀπόδοσης τῶν νεοελληνικῶν διαλέκτων καὶ τοῦ νέου τρόπου γεωγραφικοῦ προσδιορισμοῦ τοῦ γλωσσικοῦ ὕλικου.

Προχωρεῖ μὲ ταχεῖς ρυθμοὺς ἡ ἠλεκτρονικὴ καταγραφή τοῦ νέου ὕλικου πού ἔχει προστεθεῖ στὸ ἀρχεῖο γιὰ τὰ γράμματα Α-Δ, δηλαδὴ τοὺς ἤδη τυπωμένους τόμους τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ, μὲ μελλοντικὸ στόχο τὴν ἔκδοση Συμπληρώματος.

Δημματογραφήθηκε καὶ ἀρχειοθετήθηκε μεγάλος ἀριθμὸς νέων καὶ παλαιῶν προβληματικῶν δελτίων γλωσσικοῦ ὕλικου, ἐνῶ ἐνημερώθηκε μὲ τὰ νέα στοιχεῖα τὸ ἠλεκτρονικὸ ἀρχεῖο τοῦ Κέντρου.

Ὁλοκληρώθηκε ἡ πρώτη φάση τῆς ψηφιοποίησης τοῦ ἠχητικοῦ ἀρχείου τοῦ Κέντρου (μετατροπὴ ἠχογραφῆσεων ἀπὸ μαγνητοταινίες καὶ κασέτες σὲ ψηφιακὰ ἀρχεῖα ἤχου). Πρόκειται γιὰ ὕλικὸ προερχόμενον ἀπὸ παλαιότερες ἠχογραφῆσεις, ἀπὸ ἀποστολὲς πού εἶχαν ἐπιτελεσθεῖ κατὰ τὶς δεκαετίες 1950-1990, διαρκείας περίπου 300 ὥρων.

Ἐμπλουτίσθηκε τὸ ἀρχεῖο τοῦ Κέντρου μὲ τὴν εἰσαγωγή συλλογῶν διαλεκτικοῦ ὕλικου πού προέρχονται ἀπὸ τὶς τελευταῖες γλωσσικὲς ἀποστολὲς τῶν ἐρευνητῶν τοῦ Κέντρου καὶ ἀπὸ τὸν γλωσσικὸ διαγωνισμὸ πού προκηρύσσει κατ' ἔτος ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν.

Ἐντάχθηκαν στὴν ἠλεκτρονικὴ βάση δεδομένων τοῦ ἀρχείου τῶν ἐλληνικῶν τοπωνυμίων 11.910 νέες καταχωρίσεις ποὺ προέρχονται ἀπὸ γλωσσικὲς συλλογὲς τοῦ ἀρχείου τοῦ ΙΑΝΕ.

Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Κέντρου ἐμπλουτίστηκε μὲ τὴν προμήθεια πολλῶν νέων βιβλίων καὶ συγκροτήθηκαν βάσεις βιβλιογραφικῶν δεδομένων.

Οἱ ἐρευνητὲς τοῦ Κέντρου ἔλαβαν μέρος μὲ ἀνακοινώσεις σὲ συνέδρια ἐλληνικά καὶ διεθνή.

[Χριστίνα Μπασέα-Μπεζαντάκου]

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ

Οί έρευνήτες του Κέντρου Έρευνής τής Έλληνικής Λαογραφίας, οί όποιοι, πέραν τών άλλων έπιστημονικών ύποχρεώσεών των, έχουν ως έργο τήν ταξινόμηση και άρχειοθέτηση του ύλικου, τόν έμπλουτισμό του με έντεταλμένες έρευνητικές άποστολές (έπιτόπια έρευνα), μελέτες και δημοσιεύσεις, ασχολήθηκαν με τόν έμπλουτισμό και τή λειτουργία του άρχείου, τήν άπομαγνητοφώνηση ήχογραφημένου ύλικου και τή συγκρότηση του χειρογράφου τής άποστολής τους. Λόγω τής καθυστερημένης έγκρίσεως τών έρευνητικών άποστολών, οί άποστολές διεξήχθησαν μόνον από πέντε έρευνήτες και για μικρότερο χρονικό διάστημα από τό καθιερωμένο τών 20 ήμερών. Οί έρευνήτες ασχολήθηκαν επίσης με τήν είσαγωγή τών μεταδεδομένων σε 4.000 σελίδες ψηφιοποιημένου ύλικου και τή βελτίωση τών βάσεων δεδομένων, οί όποιες δημιουργήθηκαν στο πλαίσιο του έργου «Άνάπτυξη Έθνικου Κέντρου Τεκμηρίωσης του Λαϊκού Πολιτισμού» τής Κοινωνίας τής Πληροφορίας.

Τό Κέντρο ενέταξε στις δραστηριότητές του τό περιβαλλοντικό πρόγραμμα «Δάσος, Ζωή, Πολιτισμός» τής Ακαδημίας Αθηνών (Έπόπτης ό ακαδημαϊκός κ. Πάνος Λιγομενίδης), σε συνεργασία με τό Μουσείο Γουλανδρή Φυσικής Ιστορίας. Η έναρξη έγινε στις 14 Μαΐου στην Ανατολική Αΐθουσα τής Ακαδημίας Αθηνών και συνοδεύτηκε από έκθεση με θέμα «Έρυσίχθων. Σύγχρονη ανάγνωση του μύθου» σε όλα τά μουσεια του Κέντρου τής Αθήνας (σε συνεργασία με τό Δίκτυο Μουσείων του Ιστορικού Κέντρου). Στις 5 Ιουλίου έγιναν τά έγκαίνια τής έκθεσης στο Πολιτιστικό Κέντρο του Δήμου Έλευσίνας, όπου παρέμεινε μέχρι τέλους Σεπτεμβρίου. Τήν έκθεση επισκέφθηκαν σχολεία τής περιοχής και κοινό στο πλαίσιο τών καθιερωμένων εορτών για τόν Αίσχύλο.

Τό Υπουργείο Παιδείας αποφάσισε να διαθέσει στα σχολεία τίς δύο σημαντικές εφαρμογές πολυμέσων με τίς όποιες παρουσιάζονται οί δραστηριότητες του Κέντρου Λαογραφίας και θέματα του λαϊκού πολιτισμού, προϊόντα τής μακρόχρονης συλλεκτικής και έρευνητικής έργασίας του Κέντρου, που δημιουργήθηκαν στο πλαίσιο του προγράμματος «Άνάπτυξη Έθνικου Κέντρου Τεκμηρίωσης του Λαϊκού Πολιτισμού» τής Κοινωνίας τής Πληροφορίας. Συγκεκριμένα, στην

πρώτη εφαρμογή παρουσιάζεται ψηφιοποιημένο υλικό για το λαϊκό έορτολόγιο, τον Λαογραφικό Άτλαντα τών γεωργικών έργαλείων και τών πυρῶν μαζί με σχετικά έπιστημονικά κείμενα. Η δεύτερη εφαρμογή, εκπαιδευτικού χαρακτήρα, στοχεύει στην έξοικείωση τών μαθητῶν με τά θέματα του λαϊκού πολιτισμού μέσα από την αναφορά σε συγκεκριμένους οικισμούς του έλληνικού χώρου στους οποίους εργάστηκαν έρευνητές του Κέντρου. Στόχος του έργου ήταν ή παραγωγή ενός εύχρηστου πληροφοριακού προϊόντος για την έρευνητική έπιστημονική κοινότητα και ή ανάπτυξη και προσφορά ήλεκτρονικῶν υπηρεσιῶν πρὸς τους μαθητές, τους εκπαιδευτικούς, τους έρευνητές αλλά και όλους τους ενδιαφερόμενους πολίτες. Η διάθεσή του, κυρίως σε εκπαιδευτικούς, έχει αποσπάσει έπαινετικά σχόλια.

Τὸ Κέντρον Λαογραφίας, σε συνεργασία με τὸ Κέντρον Ἐρεύνης τῆς Ἑλληνικῆς Κοινωνίας, υπέβαλε πρόγραμμα με θέμα «Δεύτερη γενιά μεταναστῶν: πολιτισμική διαφορετικότητα, ένταξη και πολιτιστική δράση», στο πλαίσιο του προγράμματος «Θαλῆς» του επιχειρησιακού προγράμματος «Ἐκπαίδευση και Διὰ Βίου Μάθηση», τὸ ὁποῖο ἀφορᾷ τῇ δευτέρῃ γενιά μεταναστῶν πού βρίσκονται ἐγκατεστημένοι στην Ἑλλάδα σήμερα. Τὸν συντονισμό του προτεινόμενου έρευνητικού προγράμματος θά έχει τὸ Κέντρον Ἐρεύνης τῆς Ἑλληνικῆς Κοινωνίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν και συμμετέχουν τὸ Κέντρον Λαογραφίας και τὸ Κέντρον Φιλοσοφίας.

Στο πλαίσιο τῆς δημόσιας διαβούλευσης για τὸ σχέδιο πρόσκλησης «Ἀνάπτυξη και διάθεση ψηφιακού εκπαιδευτικού περιεχομένου ἀπὸ τὰ Πανεπιστήμια και τὰ ΤΕΙ – Ἀνοικτὰ ἀκαδημαϊκά μαθήματα» πρότεινε νὰ ζητήσει ή Ἀκαδημία Ἀθηνῶν νὰ συμπεριληφθεῖ στους τελικούς δικαιούχους, πράγμα τὸ ὁποῖο και ἐπετεύχθη.

Τὸ Κέντρον Λαογραφίας, στις 14 Ὀκτωβρίου 2010, πραγματοποιήσε ἐπιτυχῶς στην Ἀνατολική Αἴθουσα του Μεγάρου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἡμερίδα με θέμα «Οἱ ἀποστολές του Κέντρου Λαογραφίας για ἐπιτόπια ἔρευνα». Κατά τῇ διάρκειά της οἱ έρευνητές του Κέντρου Λαογραφίας παρουσίασαν πρόσφατες ἐπιτόπιες ἔρευνες πού πραγματοποιήθηκαν κατά τις έντεταλμένες λαογραφικές ἀποστολές τους. Τίς εργασίες τῆς ἡμερίδας παρακολούθησε κοινό (εἰδικοί ἀπὸ συναφῆ έρευνητικά ἱδρύματα, μεταπτυχιακοὶ φοιτητές, έρευνητές τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, εκπαιδευτικοὶ και ἄλλοι φίλοι τῆς λαογραφίας).

Τὸ Κέντρο πραγματοποιήσε με ἐπιτυχία διεθνές έπιστημονικό συνέδριο με θέμα «Λαϊκὸς πολιτισμὸς και έντεχνος λόγος (Ποίηση-Πεζογραφία-Θέατρο)»

στην Ἀθήνα (8-12 Δεκεμβρίου 2010). Στὸ συνέδριο ἔλαβαν μέρος περίπου 120 συνέδριοι ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ ἐξωτερικὸ (Ἀμερική, Ἀγγλία, Ἰταλία, Γεωργία καὶ ἄλλες χῶρες), οἱ ὁποῖοι προέρχονταν ἀπὸ ὅλους τοὺς συγγενεῖς μὲ τὸ θέμα τοῦ συνεδρίου ἐπιστημονικούς κλάδους: λαογραφία, ἀνθρωπολογία, κοινωνιολογία, φιλολογία, θεατρολογία κτλ. Τὸ συνέδριο παρακολούθησαν ἐπίσης ὡς ἀκροατὲς καθηγητὲς Πανεπιστημίων, ἐρευνητὲς ἀπὸ διάφορα Ἐρευνητικὰ Κέντρα, καθηγητὲς μέσης ἐκπαίδευσης, δάσκαλοι καὶ φοιτητὲς. Ἐξχωριστὴ ἦταν ἡ παρουσία στὸ ἀκροατήριο τοῦ συνεδρίου γνωστῶν λογοτεχνῶν-συγγραφέων (Ζυράννα Ζατέλη, Ἰσμήνη Καπάνταη, Ἀνδρέας Μήτσου). Οἱ ἐργασίες τοῦ ἀναπτύχθηκαν σὲ τρεῖς παράλληλες συνεδρίες, στὶς ὁποῖες ἔγιναν ἐνδιαφέρουσες ἀνακοινώσεις καὶ δημιουργικὲς συζητήσεις πού ἀφοροῦσαν τὴ σχέση τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ μὲ τὴν ἔντεχνη δημιουργία. Ἡ τελετὴ ἔναρξης τοῦ συνεδρίου πραγματοποιήθηκε στὴν Ἀνατολικὴ Αἴθουσα τοῦ Κεντρικοῦ Μεγάρου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν – μὲ χαιρετισμούς τοῦ Προέδρου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν κ. Κωνσταντίνου Σβολόπουλου, τοῦ Ἐπόπτη τοῦ Κέντρου Λαογραφίας κ. Πάνου Λιγομενίδη καὶ τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ κ. Θανάση Βαλτινῶ, καθὼς καὶ μὲ ἔναρκτήρια ὁμιλία τῆς Διευθύντριας τοῦ Κέντρου Λαογραφίας κ. Αἰκατερίνης Πολυμέρου-Καμηλάκη. Στὸ πλαίσιο τοῦ συνεδρίου πραγματοποιήθηκε συμπόσιο ἀφιερωμένο στὸν ἀκαδημαϊκὸ καὶ ἐπιφανὴ Εὐρυτάνα λογοτέχνη Ζαχαρία Παπαντωνίου. Τὸ συμπόσιο παρακολούθησαν καὶ πολλοὶ Εὐρυτάνες.

Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ συνεδρίου πραγματοποιήθηκε συζήτηση μὲ θέμα «Λαϊκὸς πολιτισμὸς καὶ ἔντεχνος λόγος: σχέση ζωῆς», πού διεθύνη ὁ ἀκαδημαϊκὸς κ. Θανάσης Βαλτινῶς. Συμμετεῖχαν ὁ ποιητὴς κ. Μιχάλης Γκανᾶς, ὁ δοκιμογράφος, διευθυντὴς τοῦ περιοδικοῦ *Νέα Ἑστία* κ. Σταῦρος Ζουμπουλάκης καὶ ὁ ποιητὴς-δοκιμογράφος κ. Δημήτρης Κοσμόπουλος. Τὴ συζήτηση παρακολούθησε μὲ ἐνδιαφέρον πολυπληθὲς ἀκροατήριο καὶ ἔγιναν σχετικὲς ἐρωτήσεις καὶ παρεμβάσεις. Ἡ διεξαγωγή τοῦ συνεδρίου συμπληρώθηκε ἀπὸ παράλληλες ἐκδηλώσεις, οἱ ὁποῖες σχολίαζαν μὲ τὸν τρόπο τους τὸ θέμα πού πραγματευόταν τὸ συνέδριο, ὅπως:

α) Ἐκθεση μὲ τίτλο «Ἀπὸ Τὰ ψηλά βουνά στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν», ἀφιερωμένη στὸν Ζαχαρία Παπαντωνίου. Στὴ διάρκεια τῆς ἐκθέσης οἱ συνέδριοι εἶχαν τὴ δυνατότητα νὰ ἐνημερωθοῦν γιὰ γνωστὲς καὶ ἄγνωστες πτυχὲς τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἔργου του, καθὼς ἐπίσης νὰ δοῦν ὀρισμένες ἀπὸ τίς πρῶτες ἐκδόσεις τῶν ἔργων του πού προέρχονται ἀπὸ τὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

β) Κινηματογραφικὴ παράσταση κατὰ τὴν ὁποία προβλήθηκε ἡ ἐξαιρετικὴ

ταινία *Οί σφουγγαράδες* (1960) σὲ σκηνοθεσία τοῦ κ. Μάνου Ζαχαρία (ἐλεύθερη διασκευὴ τοῦ διηγήματος τοῦ Νίκου Κάσδαγλη «Ὁ Μηχανικός»). Οἱ σύνεδροι εἶχαν τὴ σπάνια εὐκαιρία νὰ παρακολουθήσουν τὴ συγκεκριμένη ταινία, καθὼς αὐτή, λόγω ἰδιαίτερων συνθηκῶν, ἔχει προβληθεῖ στὴν Ἑλλάδα ἐλάχιστες φορές, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀκούσουν τὸν σκηνοθέτη νὰ μιλά γιὰ αὐτήν.

γ) Μουσικὴ παράσταση μὲ τίτλο «Τὰ δύο φεγγάρια», στὴν ὁποία συμμετεῖχαν παιδιὰ ἀπὸ σχολεῖα τῆς πρωτοβάθμιας δημόσιας ἐκπαίδευσης καὶ ἡ ἐφηβικὴ καὶ νεανικὴ χορωδία τοῦ Συλλόγου ΕΛ.ΚΕ.ΛΑ.Μ. Συνόδευαν οἱ μουσικοὶ καὶ τραγουδιστὲς κ.κ. Κυριάκος Καραμπερόπουλος, Δημήτρης Σινάνογλου καὶ Ἀθηνᾶ Τασούλα. Ἐπρόκειτο γιὰ μιὰ προσπάθεια τῶν παιδιῶν ἡ ὁποία, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, ἔδωσε καὶ τὴν εὐκαιρία στοὺς συνέδρους νὰ δοῦν πῶς ἡ πρωτοβάθμια δημόσια ἐκπαίδευση προσλαμβάνει τὴ σχέση τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ μὲ τὴ λόγια δημιουργία. Τὰ ἐπιστημονικὰ ἀποτελέσματα τοῦ συνεδρίου θὰ ἐκδοθοῦν σύντομα στὴ σειρά τῶν Δημοσιευμάτων τοῦ Κέντρου Λαογραφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

Συμμετέχει δημιουργικὰ ἀπὸ τὸ 2009 στὸ Δίκτυο Μουσείων καὶ Πολιτιστικῶν Φορέων Ἱστορικοῦ Κέντρου Ἀθηνῶν. Ἡ πρώτη ἐκδήλωση τοῦ δικτύου ἦταν ἡ ἐκθεσὴ «Ἐρυσίχθων. Σύγχρονη ἀνάγνωση τοῦ μύθου», ποὺ πραγματοποιήθηκε ἀπὸ τὶς 14 Μαΐου 2010 σὲ ὅλα τὰ μουσεῖα τοῦ Κέντρου τῆς Ἀθήνας.

Ὄργάνωσε τὴν ἐκθεσὴ «Τοῦ κόσμου τὰ τάματα» (2-22 Δεκεμβρίου 2010), ἀφιερωμένη στὰ λατρευτικὰ ἀφιερώματα. Ἦταν βασισμένη στὴ μεγάλη συλλογὴ ἀφιερωμάτων τοῦ Νίκου Παπαγεωργίου, περιλάμβανε δὲ καὶ συμπληρωματικὰ ἀντικείμενα ἀπὸ τὸ Μουσεῖο Συλλογῆς Nobel, τὸ Ἑβραϊκὸ Μουσεῖο καὶ τὸ Μουσεῖο Καντακουζηνοῦ. Ἡ ἐκθεσὴ ἦταν πλαισιωμένη μὲ ἔργα σύγχρονων καλλιτεχνῶν ἐμπνευσμένα ἀπὸ τὸ θέμα.

Πραγματοποιήθηκε συνάντηση μὲ τοὺς ἐκπροσώπους τοῦ Musée National des Civilisations de l'Europe et de la Méditerranée καὶ τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ γιὰ τὶς λεπτομέρειες τῆς συνεργασίας μὲ τὸ ἐν λόγω μουσεῖο τῆς Μασσαλίας γιὰ ἐκθέσεις καὶ ἐπιστημονικὲς ἀνταλλαγές, καθὼς καὶ τὴν τεκμηρίωση τῶν ἀντικειμένων τοῦ μουσεῖο ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Τὸ Κέντρο Λαογραφίας ἔχει ὑπογράψει μνημόνιο συνεργασίας μὲ τὸ Musée National des Civilisations de l'Europe et de la Méditerranée τῆς Μασσαλίας.

Ἐπίσης τὸ Κέντρο Λαογραφίας παρέλαβε καὶ ἄρχισε νὰ καταγράφει στὸ κτηματολόγιό του τὰ ἀντικείμενα τῆς συλλογῆς τοῦ Νίκου Παπαγεωργίου (μουσικὰ ὄργανα καὶ ἀφιερώματα-τάματα).

Ἐξέδωσε τὰ ἑξῆς:

A. Στὴ σειρά «Ἐκπαιδευτικά Προγράμματα»:

Μαρία Γ. Ἀνδρουλάκη-Σακαρέλλου, *Ἡ ἐλιά στὸν πολιτισμὸ τῆς Ρόδου*. Εἰσαγωγή-ἐπιστημονικὴ ἐπιμέλεια: Αἰκ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, Ἀθήνα 2010, σ. 93 (συνέκδοση μὲ τὸν Δήμο Καμείρου Ρόδου, τὸν Πολιτιστικὸ Ὅμιλο Ἀπολλώνων Ρόδου «Νέοι Ὁρίζοντες» καὶ τὴ Βιβλιοθήκη Δήμου Καμείρου).

Λουίζα Καραπιδάκη, *Μαθαίνω γιὰ τὴν ἐλιά καὶ τὸ λάδι*. Πρόλογος-ἐπιστημονικὴ ἐπιμέλεια: Αἰκ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, Ἀθήνα 2010, σ. 111 (συνέκδοση μὲ τὸν Δήμο Καμείρου Ρόδου, τὸν Πολιτιστικὸ Ὅμιλο Ἀπολλώνων Ρόδου «Νέοι Ὁρίζοντες» καὶ τὴ Βιβλιοθήκη Δήμου Καμείρου).

Τὰ βιβλία αὐτὰ ἀσχολοῦνται μὲ τὸν σχεδιασμὸ καὶ τὴν ὑλοποίησι θεματικῶν ἐκπαιδευτικῶν ἐφαρμογῶν οἱ ὁποῖες, προσαρμοσμένες στὶς ἀπαιτήσεις καὶ τὴν ὕλη τοῦ σχολείου καὶ βασισμένες στὸ πλούσιο ἀρχαιολογικὸ ὑλικὸ τοῦ Κέντρου καὶ τὴν πείρα τῶν ἐρευνητῶν του, σὲ συνεργασία μὲ μάχιμους ἐκπαιδευτικούς, θὰ ἀναπληρώσουν, ὅπως ὑποστηρίζουμε, τὶς βιωματικὲς μέχρι πρόσφατα γνώσεις καὶ ἐμπειρίες τῶν μαθητῶν στὰ σχετικὰ θέματα. Ἔτσι, μὲ τὴν ἔκδοση τοῦ διτομοῦ ἔργου γιὰ τὴν ἐλιά, τὸ Κέντρον Λαογραφίας ἀπευθύνεται στὸν ἐκπαιδευτικὸ κόσμον (μαθητὲς καὶ διδάσκοντες) καὶ ἀποβλέπει στὴν ἐνημέρωση τῶν νέων πάνω στὸ πολὺ σημαντικὸ θέμα τῆς παρουσίας τῆς ἐλιάς καὶ τοῦ λαδιοῦ στὸν ἑλληνικὸ πολιτισμὸ, σὲ μιὰ προσπάθεια νὰ τοὺς μεταδώσει πληροφορίες τῶν ὁποίων ἡ βιωματικὴ γνώσι ἔχει ἀτονήσει. Καὶ τὰ δύο βιβλία ἀποτελοῦν μιὰ περιήγησι στὸν κόσμον τῆς ἐλιάς καὶ τοῦ λαδιοῦ καὶ λειτουργοῦν ὡς ἐκπαιδευτικὸ ἐργαλεῖο, ἱκανὸ νὰ ἐξοικειώσει τοὺς μαθητὲς μὲ τὴν παραδοσιακὴ τεχνολογία, τὴ βιομηχανικὴ ἀρχαιολογία, μὲ συμβολισμοὺς, συνήθειες καὶ ἀντιλήψεις, ὥστε νὰ γνωρίσουν καλύτερα τὸν τόπον τους.

B. Στὴ σειρά «Πηγὲς τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ»:

Τραγοῦδια καὶ χοροὶ τῆς Λευκάδας / Traditional Songs and Dances from Lefkada. Συλλογή: Σπύρος Δ. Περιστερῆς 1963, 1966. Ἐπιμέλεια: Ἰωάννης Πλεμμένος, Ἀθήνα 2010, σ. 128 + 2 CD (συνέκδοση μὲ τὴ Νομαρχιακὴ Αὐτοδιοίκησι Λευκάδας). Πρόκειται γιὰ ἀνέκδοτον ὑλικὸν ποὺ συγκέντρωσε ὁ Σπύρος Περιστερῆς τὸ 1966 κατὰ τὴν ἐντεταλμένη ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν

μουσική αποστολή του στην Καρυά Λευκάδας. Τα τραγούδια αυτά είχαν ψηφιοποιηθεί στο πλαίσιο του έργου «Ανάπτυξη Ἐθνικοῦ Κέντρου Τεκμηρίωσης τοῦ Λαϊκοῦ Πολιτισμοῦ» τοῦ προγράμματος «Κοινωνία τῆς Πληροφορίας», πού εἶχε ἀναληφθεῖ ἀπό τὸ Κέντρον Λαογραφίας, καὶ βρίσκονται στὸ ἀρχεῖο του. Ἐὰς σημειωθεῖ ὅτι πρόκειται γιὰ τὴν πρώτη ἐπιστημονικὴ ἔκδοση λευκαδίτικων τραγουδιῶν καὶ χορῶν στὴν ἐλληνικὴ καὶ ξένη βιβλιογραφία.

Σωτ. Τσιάνης, *Δημοτικὰ τραγούδια ἀπὸ τὸ Βαλτέτσι Ἀρκαδίας / Folksongs from Valtetsi, Arcadia. Μουσικὴ συλλογὴ (1956, 1959)-Μελέτη-Μεταγραφή. Πρόλογος-ἐπιστημονικὴ εὐθύνη-ἐπιμέλεια ὕλης: Αἰκ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, τ. Α΄, Ἀθήνα 2010, σ. 445.*

Ἰωάν. Καϊμάκης-Στ. Κοκκάλας, *Δημοτικὰ τραγούδια ἀπὸ τὸ Βαλτέτσι Ἀρκαδίας / Folksongs from Valtetsi, Arcadia. Ἐπιστημονικὴ εὐθύνη-ἐπιμέλεια ὕλης: Αἰκ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, τ. Β΄, Ἀθήνα 2010, σ. 543.*

Ἐπιχειρεῖται μὲ τὴ δίτομη ἔκδοση νὰ παρουσιασθεῖ ἓνα ἐπιστημονικὸ καὶ παράλληλα ἐκπαιδευτικὸ ὕλικό, τὸ ὁποῖο ἔχει συγκεντρωθεῖ μὲ ἐπιτόπια ἔρευνα σὲ συγκεκριμένο τόπο κατὰ τὴ διάρκεια τῶν τελευταίων πενήντα χρόνων, ἀπὸ διαφορετικούς ἐρευνητὲς καὶ κάτω ἀπὸ διαφορετικὲς συνθήκες ἐπιτέλεσης. Ὁ πρῶτος τόμος ἀποτελεῖται ἀπὸ 445 σελίδες. Περιέχει 79 τραγούδια πού κατέγραψε τὸ 1959 στὸ Βαλτέτσι Ἀρκαδίας ὁ Ἑλληνοαμερικανὸς ἔθνομουσικολόγος Σωτῆρης Τσιάνης, ὁ ὁποῖος τὰ ἀποδίδει πιστὰ καὶ τὰ ἀναλύει μουσικολογικὰ σὲ εὐρωπαϊκὴ μουσικὴ γραφὴ. Στὸν ἴδιο τόμο δημοσιεύονται καὶ τρία τραγούδια ἀπὸ τὸ Βαλτέτσι πού κατέγραψε ὁ Σπύρος Περιστέρης τὸ 1956, μὲ μουσικὴ ἐπεξεργασία ἀπὸ τὸν Σωτῆρη Τσιάνη. Τὸν τόμο συνοδεύουν οἱ μουσικὲς καταγραφὲς σὲ τρεῖς ψηφιακοὺς δίσκους. Ὁ δεῦτερος τόμος ἀποτελεῖ ἓνα πιλοτικὸ ἐγχεῖρμα καταγραφῆς τραγουδιῶν ἀπὸ τὸ Βαλτέτσι σὲ διάφορες χρονικὲς στιγμὲς καὶ περιστάσεις. Περιλαμβάνει τραγούδια πού ἠχογράφησαν ὁ κ. Σταῦρος Κοκκάλας τὸ 1979 καὶ σὲ διάφορες ἄλλες χρονικὲς στιγμὲς, καθὼς καὶ ὁ μουσικολόγος κ. Γιάννης Καϊμάκης, ἀναπληρωτὴς Καθηγητῆς στὸ Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης, τὸ 2001 καὶ τὸ 2005. Συνολικὰ δημοσιεύονται 154 κείμενα τραγουδιῶν, πού ἀπομαγνητοφωνήθηκαν μὲ προσοχὴ, μὲ τὶς ἐπαναλήψεις καὶ τὰ τσακίσματα, καθὼς καὶ τὸ ποητικὸ-ὄργανικὸ κείμενό τους. Πάνω ἀπὸ 20 τραγούδια πού ἠχογραφήθηκαν ἀπὸ τὸν Σωτῆρη Τσιάνη τὸ 1959 περιλαμβάνονται καὶ στὴν

ήχογράφηση τοῦ 2001 τοῦ κ. Γιάννη Καϊμάκη. Μερικά μάλιστα ἀπὸ αὐτὰ τραγουδιοῦνται ἀπὸ τοὺς ἴδιους τραγουδιστές. Ὁ τόμος συνοδεύεται ἀπὸ ἑννέα ψηφιακοὺς δίσκους ἀκτίνας καὶ ἕναν ψηφιακὸ δίσκο ἤχου καὶ εἰκόνας. Συνολικά τὸ ἔργο ἀποτελεῖ ἄριστο βοήθημα γιὰ τὴν παρακολούθηση τῆς πορείας ἐξέλιξης τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ σὲ χρονικὸ διάστημα μισοῦ περίπου αἰῶνα μὲ καταγραφές καὶ σχόλια ἀπὸ τοὺς ἐρευνητές. Ἔγινε προσπάθεια νὰ ἀποδοθοῦν μὲ ἀκρίβεια οἱ συνθήκες κάτω ἀπὸ τίς ὁποῖες πραγματοποιήθηκε ἡ ἐπιτόπια ἔρευνα, ὁ τρόπος προσέγγισης τῶν τραγουδιστῶν, ὁ χῶρος καὶ ὁ χρόνος ἐπιτέλεσης τῶν τραγουδιῶν, καθὼς καὶ κάθε ἐθνογραφικὴ πληροφορία πού θὰ διευκόλυνε καὶ τὸν μελλοντικὸ ἐρευνητὴ στὴ συναγωγὴ ἀσφαλῶν συμπερασμάτων.

Ἐκτὸς σειρᾶς

Ἐρυσίχθων. Σύγχρονη ἀνάγνωση τοῦ μύθου, κατάλογος ἔκθεσης, Πολιτιστικὸ Κέντρο Δήμου Ἐλευσίνας «Λεωνίδα Κανελλόπουλος», 5 Ἰουλίου - 3 Ὀκτωβρίου 2010. Ἐπιμέλεια: Αἰκ. Πολυμέρη-Καμηλάκη-Λουίζα Καραπιδάκη, Ἀθήνα 2010, σ. 104.

Wota Europy / Ex Votos of Europe (στὰ πολωνικά καὶ ἀγγλικά), κατάλογος ἔκθεσης στὸ Muzeum Kresów w Lubaczuwie (συνδιοργάνωση μὲ τὸ Κέντρο Λαογραφίας). Κείμενα: Barbara Woch-Αἰκ. Πολυμέρου-Καμηλάκη-Λουίζα Καραπιδάκη-Νίκος Παπαγεωργίου, Lubaców 2010, σ. 104.

[Αἰκατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη]

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ

Συνεχίστηκαν τὰ ἐξῆς ἐρευνητικὰ προγράμματα τοῦ ΚΕΜΝΕ:

1. «Ἀρχεῖα τῆς Πρέβεζας». Ὑπεύθυνη: Ρόδη Σταμούλη.
2. «Ἑλληνορωσικὲς σχέσεις». Ὑπεύθυνη: Ὀλγα Ἀλεξανδροπούλου.
3. «Ἀλληλογραφία τοῦ Ἀναστασίου Γορδίου». Ὑπεύθυνος: Χαρίτων Καρανάσιος.
4. «Ἡ κοινωμία τῆς Κρήτης κατὰ τὴν ὕστερη Βενετοκρατία». Ὑπεύθυνος: Κώστας Λαμπρινός.
5. «Διπλωματία καὶ ἐμπόριο στὴν Ἀνατολικὴ Μεσόγειο, 17ος-19ος αἰ.». Ὑπεύθυνη: Δέσποινα Βλάμη.
6. «Οἱ πόλεις στὸ Βυζάντιο (13ος-15ος αἰ.): Οἰκονομία-Διοίκηση-Κοινωνία». Ὑπεύθυνη: Ἀναστασία Κοντογιαννοπούλου.

Ἀνεστάλησαν ἀπὸ τὰ τέλη Μαΐου 2010 –καὶ ἕως ὅτου ἐξευρεθεῖ κατάλληλο κληροδότημα γιὰ τὴν οἰκονομικὴ ἐνίσχυσή του– οἱ ἐργασίες τοῦ προγράμματος «Νεοελληνικὴ Ἐπιστολογραφία 1500-1821», τὸ ὁποῖο ἐκπονεῖται στὸ πλαίσιο τῆς συνεργασίας μεταξὺ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ τῆς Αὐστριακῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν. Στὸ πρόγραμμα ἐργάστηκε μὲ σύμβαση ἔργου ὁ ἐξωτερικὸς συνεργάτης κ. Ἰκάρως Μαντούβαλος.

Ἀπὸ τίς ἐργασίες τῶν ὡς ἄνω προγραμμάτων προέκυψαν:

- μονογραφίες ὑπὸ ἐκτύπωση ἢ πού τυπώθηκαν στὴ σειρά τῶν αὐτοτελῶν δημοσιευμάτων τοῦ Κέντρου,
- μελέτες πού δημοσιεύθηκαν ἢ τελοῦν ὑπὸ δημοσίευση στὴν περιοδικὴ ἔκδοση τοῦ Κέντρου *Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά* ἢ σὲ ἄλλα ἑλληνικά καὶ ξένα ἐπιστημονικά περιοδικὰ διεθνοῦς κύρους,
- ἀνακοινώσεις σὲ τοπικὰ καὶ διεθνῆ ἐπιστημονικά συνέδρια.

Στὰ πλαίσια τῶν ἐρευνητικῶν προγραμμάτων πραγματοποιήθηκαν μικροφωτογραφίσεις χειρογράφων καὶ ἐμπλουτίστηκαν οἱ ἠλεκτρονικὲς βάσεις δεδομένων τοῦ Κέντρου. Πραγματοποιήθηκε μόνον μία ἐρευνητικὴ ἀποστολὴ λόγῳ τῶν οἰκονομικῶν περιστολῶν πού ἐπεβλήθησαν κατὰ τὸ 2010.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

1. Περαιτώθηκε ἡ ἐκτύπωση τοῦ τόμου *Michiel Gradenigo*, νοτάριος στὴ Δουκικὴ Γραμματεία τοῦ Χάνδακα, *Libro 1593-1617*. Εἰσαγωγὴ-ἐκδόση: Κώστας Ἐκτ. Λαμπρινός. Τὸ βιβλίο εἶναι καρπὸς τοῦ ἐρευνητικοῦ προγράμματος «Ἡ κοινωνία τῆς Κρήτης κατὰ τὴν ὕστερη Βενετοκρατία».

2. Συνεχίστηκε ἡ ἐκτύπωση τῶν ἐξῆς τόμων:

α) Ἀναστάσιος Γόρδιος (1654/5-1729), Ἀλληλογραφία. Κριτικὴ ἐκδόση: Χαρίτων Καρανάσιος-Ἰωάννα Κόλια. Εἰσαγωγὴ-σχόλια: Χαρίτων Καρανάσιος. Τὸ βιβλίο ἀποτελεῖ καρπὸ τοῦ ὁμώνυμου ἐρευνητικοῦ προγράμματος.

β) Δημήτριος Σοφιανός, Ἡ ἀνέκδοτη φαναριώτικη ποιητικὴ συλλογὴ τοῦ κώδικα 666 Μονῆς Μεγάλου Μετεώρου (ΙΗ' αἰώνας), στιχουργήματα ἀρ. 1-175 (μὲ τὴ φροντίδα τοῦ ἄμσθου ἐπιστημονικοῦ συνεργάτη καὶ τ. Διευθυντῆ τοῦ Κέντρου κ. Κώστα Λάππα).

γ) Σοφία Λαῖου, Τὰ ὀθωμανικὰ ἐγγράφα τῆς Μονῆς Βαρλαάμ Μετεώρων, 16ος-19ος αἰ. (ὁμοίως μὲ τὴ φροντίδα τοῦ κ. Κώστα Λάππα).

3. Παραδόθηκε στὸ τυπογραφεῖο ὁ τόμος: Δημήτριος Σοφιανός καὶ Λάζαρος Δεριζιώτης, Ἡ Ἱερά Μονὴ τῆς Ὑπαπαντῆς τῶν Μετεώρων, δεῦτερο μισὸ τοῦ 14ου αἰώνα. Προσκυνητάριο-Ἱστορία καὶ Τέχνη.

4. Ἐτοιμάστηκαν γιὰ νὰ παραδοθοῦν στὸ τυπογραφεῖο ἐντὸς τοῦ 2011 οἱ τόμοι:

α) Ρόδη Σταμούλη, Ὁ Ἀποστόλης Δαμιανῆς, σαπουνοποιὸς καὶ ἐμπορικὸς πράκτορας στὴν Πρέβεζα (1801-1816). Τὸ βιβλίο εἶναι καρπὸς τοῦ ἐρευνητικοῦ προγράμματος «Ἀρχεῖα τῆς Πρέβεζας».

β) Ὁ δέκατος τόμος τῆς περιοδικῆς ἐκδόσης τοῦ Κέντρου *Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικά*.

ΜΕΛΕΤΕΣ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΕΣ ἢ ὑΠΟ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΗ ΣΕ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ, ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΣΥΝΕΔΡΙΩΝ, ΣΥΜΜΕΙΚΤΟΥΣ ΤΟΜΟΥΣ – ΜΕΛΕΤΕΣ ΣΕ ΕΞΕΛΙΞΗ

Ρόδη Σταμούλη

α) «Εἰδήσεις γιὰ τὴν παιδεία στὴν Πρέβεζα (δεῦτερο μισὸ 18ου-ἀρχὲς 19ου αἰώνα)», *Πρακτικά τοῦ Β' Διεθνoῦς Συμποσίου γιὰ τὴν Ἱστορία καὶ τὸν Πολιτισμὸ τῆς Πρέβεζας* (16-20 Σεπτεμβρίου 2009, συνδιοργάνωση: Πανεπιστήμιον Ἰωαννίνων-Δῆμος Πρέβεζας-Ἰδρυμα «Ἀκτία Νικόπολις»), Πρέβεζα 2010.

6) «Ἡ κοινότητα τῆς Πρέβεζας ἐπὶ Ἑνετοκρατίας», ὑπὸ δημοσίευση στὸν ἐπόμενο τόμο τοῦ περιοδικοῦ τοῦ Κέντρου *Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά*.

Ὀλγα Ἀλεξανδροπούλου

α) «Γνωστός/ἄγνωστος: ὁ Κοσμάς Ἰβηρίτης καὶ ἡ συμβολή του στὴν ἑλληνορωσικὴ διαπολιτισμικὴ ἐπικοινωνία, τέλη 17ου-ἀρχές 18ου αἰ.» (ἐνδεικτικὸς τίτλος, μελέτη σὲ ἐξέλιξη).

6) «K. Bazili – Κωνσταντῖνος Μ. Βασιλείου (1809-1884). Ἕνας “ἐκπατρισμένος διανοούμενος”» (ἐνδεικτικὸς τίτλος, μελέτη σὲ ἐξέλιξη).

Χαρίτων Καρανάσιος

α) «Αὐτόγραφα τοῦ Εὐγένιου Γιαννούλη», *Μνήμη Πηγελόπης Στάθη. Μελέτες Ἱστορίας καὶ Φιλολογίας*. Ἐκδοτικὴ ἐπιμέλεια: Κώστας Λάμπας–Ἀντώνης Ἀναστασόπουλος–Ἡλίας Κολοβός, Πανεπιστημακὲς Ἐκδόσεις Κρήτης, Ἡράκλειο 2010, σ. 251-265 (συγχρηματοδότηση: Ἰνστιτούτο Μεσογειακῶν Σπουδῶν τοῦ Ἰδρύματος Τεχνολογίας καὶ Ἐρευνας καὶ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν).

6) «Κατάλογος τῶν ἑλληνικῶν χειρογράφων τῆς Δημόσιας Βιβλιοθήκης Λαρίσης», ὑπὸ δημοσίευση στὸν προσεχῆ τόμο τοῦ περιοδικοῦ τοῦ Κέντρου *Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά*.

Κώστας Λαμπρινός

«Σὰν “ἐξορία παντοτινὴ”»: Ἡ ζωὴ τοῦ μηχανικοῦ Angelo Oddi στὴ βενετικὴ Κρήτη», ὑπὸ δημοσίευση στὸν ἐπόμενο τόμο τοῦ περιοδικοῦ τοῦ Κέντρου *Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά*.

Δέσποινα Βλάμη

α) «Τὸ ὕλικὸ περιβάλλον καὶ ὁ οἰκιακὸς χῶρος ἐνὸς Βρετανοῦ ἐμπόρου στὴ Θεσσαλονίκη, τέλη τοῦ 18ου καὶ ἀρχές τοῦ 19ου αἰώνα», *Μνήμων*, τ. 30 (2009), σ. 61-105.

6) «Γυναῖκες στὸ κοινωνικὸ καὶ ἐπαγγελματικὸ περιβάλλον τῶν ἐμπόρων πρακτόρων τῆς Levant Company στὴν Ἀνατολή: γάμος-συγγένεια-ἐπιχειρήσεις», ὑπὸ δημοσίευση στὸν προσεχῆ τόμο τοῦ περιοδικοῦ τοῦ Κέντρου *Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά*.

Ἀναστασία Κοντογιαννοπούλου

α) «Ἀστικά συμβούλια στὸ Βυζάντιο. Συμβολὴ στὴ μελέτη τῆς συλλογικότητας κατὰ τοὺς ὕστερους βυζαντινοὺς χρόνους (13ος-15ος αἰῶνες)», ὑπὸ δημοσίευση στὸν προσεχῆ τόμο τοῦ περιοδικοῦ τοῦ Κέντρου *Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά*.

β) «Οἱ ἀστικοὶ θεσμοὶ στὶς ὕστεροβυζαντινὲς πόλεις» (μελέτη σὲ ἐξέλιξη, βλ. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ἀρ. 6).

Κώστας Λάππας, ἄμισθος ἐπιστημονικὸς συνεργάτης, τ. Διευθυντῆς

«Ἡ σχολὴ τῶν Κυδωνιῶν στὰ 1808 μέσα ἀπὸ τὴ μαρτυρία ἐνὸς μαθητῆ», *Μνήμη Πηνελόπης Στάθη. Μελέτες Ἱστορίας καὶ Φιλολογίας*. Ἐκδοτικὴ ἐπιμέλεια: Κώστας Λάππας-Ἀντώνης Ἀναστασόπουλος-Ἡλίας Κολοβός, Πανεπιστημακὲς Ἐκδόσεις Κρήτης, Ἡράκλειο 2010, σ. 281-295.

ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΕ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ

Χαρίτων Καρανάσιος

«Τὰ χειρόγραφα τῆς Δημόσιας Βιβλιοθήκης Βεροίας», εἰσήγηση στὸ Α' ἐτήσιο συνέδριο γιὰ τὴν Ἡμαθία τῆς Ἐταιρείας Μελετῶν Ἱστορίας καὶ Πολιτισμοῦ Ν. Ἡμαθίας (Βέροια, 1-3 Ὀκτωβρίου 2010), σὲ συνεργασία μὲ τὸν ὑποψήφιο διδάκτορα κ. Γ. Μύαρη.

Κώστας Λαμπρινός

«Γραμματικὸς τοῦ Καστελίου τ' Ἀμαρίου: ἡ προσωπογραφία ἐνὸς ὑπαλλήλου τῆς βενετοκρατικῆς ὑπαίθρου», ἀνακοίνωση στὸ διεθνὲς ἐπιστημονικὸ συνέδριο «Ἡ Ἐπαρχία Ἀμαρίου ἀπὸ τὴν Ἀρχαιότητα ἕως σήμερα» (Φουρφουράς-Ἀπόστολοι Ρεθύμνου, 27-31 Αὐγούστου 2010).

Δέσποινα Βλάμη

«Business and Material Culture in the Era of Merchant Capitalism: Investigating Women in the Levant Company Archive (18th-19th centuries)», ἀνακοίνωση στὴ συνδιάσκεψη τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐταιρείας Ἱστορίας τῶν Ἐπιχειρήσεων (*European Business History Association Conference*,

Gender Session: Aspects of Gender and Business History, 16th to 20th centuries, Γλασκώβη, 26-29 Αυγούστου 2010).

Ἀναστασία Κοντογιαννοπούλου

«Φορολογικές πληροφορίες για τή Θεσσαλία από προνομιακά έγγραφα τοῦ 13ου καὶ 14ου αἰώνα», ἀνακοίνωση στοῦ ΛΑ΄ πανελληνίου ἱστορικοῦ συνέδριου τῆς Θεσσαλονίκης (28-30 Μαΐου 2010). Μιά πιό ἐπεξεργασμένη μορφή τοῦ κειμένου πρόκειται νὰ δημοσιευθεῖ στὸν ἐπόμενο τόμο τοῦ περιοδικοῦ *Βυζαντικά* τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορικῆς Ἑταιρείας.

Κώστας Λάμπας, ἄμισθος ἐπιστημονικὸς συνεργάτης τοῦ Κέντρου, τ. Διευθυντής

«Ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμὸς στὶς ἱστοριογραφικὲς ἀναζητήσεις τοῦ νεαροῦ Μανουὴλ Γεδεών», ἀνακοίνωση στοῦ ἐπιστημονικοῦ συμπόσιου στὴ μνήμη τοῦ Χρίστου Πατρινέλη, ποῦ ὀργάνωσε ὁ Τομέας Νεώτερης καὶ Σύγχρονης Ἱστορίας καὶ Λαογραφίας τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (10-11 Δεκεμβρίου 2010).

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΕΣ ΑΠΟΣΤΟΛΕΣ

Στὸ πλαίσιο τοῦ προγράμματος «Ἡ κοινωμία τῆς Κρήτης κατὰ τὴν ὕστερη Βενετοκρατία» ὁ κ. Λαμπρινὸς πραγματοποίησε ἐρευνητικὴ ἀποστολὴ στοῦ Ἡράκλειου Κρήτης (8-20 Νοεμβρίου 2010), ὅπου ἐργάστηκε στὴ μικροταιιοθήκη τῆς Βικελαίας Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης.

ΛΟΙΠΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

1. Ὁλοκληρώθηκε ἡ ἠλεκτρονικὴ καταγραφή τοῦ Ἀρχείου Κωνσταντίνου Ἀμάντου. Τὴν ἐργασία πραγματοποίησε ἡ ἐξωτερικὴ συνεργάτης τοῦ Κέντρου κυρία Ἀθηνᾶ Ζηζοπούλου.

2. Πραγματοποιήθηκε ἡ ἠλεκτρονικὴ καταγραφή τοῦ τμήματος τῆς βιβλιοθήκης τῆς αἰμίμηστης ἀκαδημαϊκοῦ καὶ ἐπόπτη τοῦ Κέντρου Ἀγγελικῆς Λαΐου, τὸ ὅποιο περιῆλθε στοῦ Κέντρου. Ἔργο ὁμοίως τῆς κυρίας Ἀθηνᾶς Ζηζοπούλου.

3. Χάρη στὴν ἐπαγρύπνηση τῆς βυζαντινολόγου τοῦ Κέντρου μας κυρίας Ἀναστασίας Κοντογιαννοπούλου διεσώθη τμήμα τοῦ Ἀρχείου Ἀλληλογραφίας τῆς Ἀγγελικῆς Λαΐου.

4. Στο πλαίσιο του προγράμματος «Διπλωματία και εμπόριο στην Ανατολική Μεσόγειο, 17ος-19ος αϊ.» μικροφωτογραφήθηκαν οι ένότητες State Papers 105/117-125, που αφορούν την αλληλογραφία της βρετανικής εμπορικής εταιρείας Levant Company και είναι κατατεθειμένες στα Έθνικά Αρχεία του Ήνωμένου Βασιλείου (National Archives, Kew).

5. Η βιβλιοθήκη του Κέντρου εμπλουτίστηκε με 3.530 τόμους, από τους οποίους οι 250 οφείλονται σε δωρεά ή αγορά. Οι υπόλοιποι 3.280 προέρχονται από τη βιβλιοθήκη Αγγλικής Λαΐου.

6. Παρά τις ελλείψεις του σε έρευνητικό προσωπικό και διοικητική-γραμματειακή υποστήριξη, το Κέντρον Έρευνας του Μεσαιωνικού και Νέου Έλληνισμού εξυπηρέτησε και κατά το 2010 desiderata έρευνητών από το έσωτερικό και την αλλοδαπή με την πλούσια βιβλιοθήκη του και τα αρχεία μικροταινιών, χειρόγραφων συλλογών και σπάνιων έντύπων που διαθέτει.

[Ρόδη Σταμούλη]

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΝΕΩΤΕΡΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

Κατά τὸ ἔτος 2010 συνεχίστηκαν τὰ ἐρευνητικὰ προγράμματα τοῦ Κέντρου. Συγκεκριμένα:

- «Τὸ Γραφεῖο Στρατηγικῶν Ὑπηρεσιῶν (OSS) στὴν κατεχόμενη Ἑλλάδα, 1942-1944».
- «Ἡ διαμόρφωση τοῦ γαιοκτητικοῦ συστήματος στὴν Ἑλλάδα καὶ ἡ βρετανικὴ διπλωματία, 1833-1843». Πραγματοποιήθηκε συγκριτικὴ ἔρευνα γιὰ τὸ γαιοκτητικὸ καθεστῶς καὶ τὶς ἔγγειες σχέσεις στὸν 19ο αἰώνα, στὸ Universidad de Cantabria (Ἰσπανία, Ἀπρίλιος-Σεπτέμβριος 2010).
- «Διονυσίου Μαρκόπουλου: ἐμπόρου ἀπομνημονεύματα (1829-1905)».
- «Ἑπτανησιακὴ προσωπογραφία, 19ος-20ός αἰώνας».
- «Ὁφείεις τοῦ ἀστικοῦ καὶ ἀγροτικοῦ χώρου στὰ Ἐπτάνησα, μέσα 19ου-ἀρχὲς 20οῦ αἰώνα». Στὸ πλαίσιο τῆς ἐκπόνησης τοῦ προγράμματος αὐτοῦ πραγματοποιήθηκαν δυὸ δημοσιεύσεις τῆς ἐρευνήτριας κ. Κατερίνας Μπρέγιαννη σὲ διεθνῆς συλλογικοὺς τόμους.
- «Περιγραφικὸς κατάλογος τοῦ Ἀρχείου τοῦ Ἀλεξάνδρου Λυκούργου, Ἀρχιεπισκόπου Σύρου (1827-1875)».
- «Ἡ κοινωνικὴ πολιτικὴ τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν στὴν Ἑλλάδα». Πραγματοποιήθηκε ἐρευνητικὴ ἀποστολὴ στὸ ἀρχεῖο τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν, στὴ Γενεύη, τῆς ὑπεύθυνης τοῦ προγράμματος ἐρευνήτριας κ. Ἐλισάβετ Κοντογιώργη.
- «Περιγραφικὸς κατάλογος γερμανικῶν στρατιωτικῶν ἀρχείων τοῦ Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου "Records of German Divisions" 1940-1945».
- «Χρονολόγιο γεγονότων ποὺ ἀφοροῦν τὴν Ἑλλάδα, 1940-1944. Καταγραφή ἀπὸ τὰ ἔγγραφα τῆς βρετανικῆς Διεύθυνσης Εἰδικῶν Ἐπιχειρήσεων (SOE)».

Ἐξεδόθη ὁ Β΄ τόμος τοῦ περιοδικοῦ τοῦ Κέντρου *Νεοελληνικά Ἱστορικά*, ὁ ὁποῖος περιλαμβάνει 10 μελέτες, τέσσερις ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἐντάσσονται στὸ εἰδικὸ ἀφιέρωμα γιὰ τὸν εὐρωπαϊκὸ φιλελληνισμὸ κατὰ τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση.

Παρουσιάστηκε ὁ νέος δικτυακὸς τόπος τοῦ Κέντρου καὶ τὸ ἠλεκτρονικὸ

ἐνημερωτικό δελτίο του, τὸ ὁποῖο διανέμεται δωρεάν σὲ ἐξαμηνιαία βάση. Τὸ δεύ-
τερο τεύχος κυκλοφόρησε τὸν Δεκέμβριο τοῦ 2010.

Ὄργανώθηκε στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν διεθνὴς διημερίδα μὲ θέμα
«Agricultural cooperatives in South and Central Europe, 19th-20th century:
a comparative approach» (10-11 Ἰουνίου 2010). Ἐπιστημονικὴ ἐπιμέλεια-
ὀργάνωση: Ἐ. Γαρδίκια-Κατσιαδάκη, Κ. Μπρέγιαννη.

Ἐγκρίθηκε ἀπὸ τὴ Γενικὴ Γραμματεία Ἐρευνας καὶ Τεχνολογίας καὶ ξεκί-
νησε τὸ ἔργο «Δημιουργία Δικτύου Ὑποδομῶν γιὰ τὴν Ἐρευνα στὶς Ἀνθρωπι-
στικὲς Ἐπιστῆμες». Στὸ δίκτυο μετέχουν ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ὡς συντονιστὴς
καὶ οἱ ἑξῆς φορεῖς:

- Μονάδα Ψηφιακῆς Ἐπιμέλειας τοῦ Ἐρευνητικοῦ Κέντρου «Ἀθηνᾶ»,
- Τμῆμα Ἱστορίας καὶ Ἀρχαιολογίας τοῦ Ἐθνικοῦ Καποδιστριακοῦ Πανε-
πιστημίου Ἀθηνῶν,
- Ἰνστιτοῦτο Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν,
- Ἰδρυμα Τεχνολογίας καὶ Ἐρευνας, Διεύθυνση Ἐθνικοῦ Ἀρχείου Μνημεί-
ων τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ καὶ Τουρισμοῦ,
- Ἀνωτάτη Σχολὴ Καλῶν Τεχνῶν,
- Ἐρευνητικὸ Πανεπιστημιακὸ Ἰνστιτοῦτο Συστημάτων Ἐπικοινωνιῶν καὶ
Ἐπιλογιστῶν (ΕΠΙΣΕΥ) τοῦ Ἐθνικοῦ Μετσοβίου Πολυτεχνείου.

Ἀντικείμενο τοῦ ἔργου εἶναι ἡ σύνταξη μελέτης σκοπιμότητας γιὰ τὴ σύ-
σταση ἐθνικῆς ἐρευνητικῆς ὑποδομῆς γιὰ τὶς ἀνθρωπιστικὲς ἐπιστῆμες. Στὸ
πλαῖσιο τοῦ ἔργου πραγματοποιήθηκαν στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ἡμερίδα καὶ συ-
νάντηση ἐργασίας στὶς 8 Σεπτεμβρίου 2010.

Ὁλοκληρώθηκε ἡ συμμετοχὴ τοῦ Κέντρου στὸ διεθνὲς πρόγραμμα «Pre-
paring DARIAH». Οἱ φορεῖς ποὺ ἐκπροσωποῦν τὴν Ἑλλάδα στὸ ἔργο, Ἀκα-
δημία Ἀθηνῶν καὶ Μονάδα Ψηφιακῆς Ἐπιμέλειας τοῦ Ἐρευνητικοῦ Κέντρου
«Ἀθηνᾶ», ἐξασφάλισαν τὴν ὑπογραφή μνημονίου συνεργασίας μεταξὺ τῆς Γε-
νικῆς Γραμματείας Ἐρευνας καὶ Τεχνολογίας καὶ τῆς κοινοπραξίας τοῦ
«DARIAH» γιὰ τὴ συμμετοχὴ τῆς χώρας στὴν ἐρευνητικὴ ὑποδομὴ
«DARIAH ERIC».

Τὰ πεπραγμένα τῶν ἐρευνῶν τοῦ Κέντρου βρίσκονται στὸν δικτυακὸ τόπο
τοῦ Κέντρου www.keine-academyofathens.gr/

[Ἐλένη Γαρδίκια-Κατσιαδάκη]

**ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ
ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΛΑΤΙΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ**

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ

Τὸ Κέντρον Ἐρεύνης τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς Γραμματείας δημοσίευσε τὰ ἑξῆς ἔργα:

- ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ <Τέχνη Μουσική>, Εἰσαγωγή-κείμενο-μετάφραση-σχόλια-κριτική ἔκδοση: Χρῆστος Τερζῆς, Βιβλιοθήκη Ἰ. Α. Μανούση ἀρ. 11, Ἀθήναι 2010, σ. XXV+193*+315.

- Κωνσταντίνα Κ. Γακοπούλου, *Θέατρο καὶ Μεταθέατρο. Θέσεις καὶ ἀντιθέσεις πάνω στὴν ἐρμηνεία τῆς ἀρχαίας τραγωδίας*, Πονήματα ἀρ. 7, Ἀθήναι 2010, σ. 351.

- P. D. Bernardakis-H. G. Ingekamp, *Plutarchi Chaeronensis Moralia*. Recognovit Gregorius N. Bernardakis. Editionem maiorem curaverunt Panagiotes D. Bernardakis-Henricus Gerardus Ingekamp, vol. III, Athenis 2010, σ. 1*-40*+1**-4***+1-585.

ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΕ ΣΥΝΕΔΡΙΑ-ΗΜΕΡΙΑΔΕΣ-ΣΕΜΙΝΑΡΙΑ-ΟΜΙΛΙΕΣ

Ἰαλεξάνδρα Ροζοκόκη

«The *Geryoneis* of Stesichorus: proposals for a better reconstruction and interpretation of some verses», στὸ διεθνὲς συνέδριο «Φιλοσοφία, λογοτεχνία, φιλολογία. Παράδοση καὶ ἀποσπάσματα» ποὺ διοργάνωσε τὸ Τμῆμα Κλασικῶν Σπουδῶν καὶ Φιλοσοφίας τοῦ Πανεπιστημίου Κύπρου σὲ συνεργασία μὲ τὸ Κέντρον Ἐρεύνης τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας καὶ τὸ Κέντρον Ἐρεύνης τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς Γραμματείας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (18-20 Νοεμβρίου 2010).

Ἰωάννης Ντεληγιάννης

«The independent manuscript tradition of Prodicus' *Tale of Hercules* from Xenophon's *Memorabilia* and its Latin translation by Sassolo da Prato» στὸ προαναφερθὲν συνέδριο.

Ἀλεξάνδρα Ροζοκόκη

«Τυνδαρίς Ἑλένη: προσπάθειες ἐτυμολογίας τοῦ ὀνόματος καὶ ἀπόπειρες προσδιορισμοῦ τῆς πραγματικῆς ὑπόστασής της», στήν «Ἡμερίδα γιά τὰ 30 χρόνια τῆς Ἑλληνικῆς Ὀνοματολογικῆς Ἑταιρείας» (27 Ἰανουαρίου 2010).

«Τὸ ἀρκαδικὸ Παλλάντιον καὶ ὁ Παλατῖνος λόφος στὴ Ρώμη», στήν ἀφιερωμένη στὴ μνήμη τοῦ γλωσσολόγου Γ. Ν. Χατζιδάκι διημερίδα «Τὸ ὄνομα στήν ἑλληνικὴ γραμματεία καὶ τέχνη διὰ μέσου τῶν αἰώνων» (11-12 Νοεμβρίου 2010).

Ἀθανάσιος Στεφανῆς

«Τὸ νομικὸ λεξιλόγιο στὰ πλαίσια τοῦ τραγικοῦ λόγου. Ἡ περίπτωση τῶν Βακχῶν τοῦ Εὐριπίδη», στὸ Μεταπτυχιακὸ Σεμινάριο Ἱστορίας Δικαίου τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (25 Ἰανουαρίου 2010).

Ἀθηνᾶ Μπάζου

«Galeni, *Quod animi vires*: La tradition directe et tradition orientale», μεταπτυχιακὸ σεμινάριο «Paléographie grecque et histoire des textes médicaux» στήν École Normale Supérieure στὸ Παρίσι.

Ἰωάννης Τελέλης

Συμμετέσχε μὲ ὁμιλία στὸν Δ' Κύκλο Ὀμιλιῶν Μορφωτικῶν Ἐκδηλώσεων «Ἐπιστήμης Κοινωνία» τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν (2 Μαρτίου 2010) μὲ θέμα «Τὸ ὕδωρ ὡς εὐλογία καὶ ὡς συμφορά: Ἡ ἀντίληψη τῶν Βυζαντινῶν γιά τὸ νερὸ μέσα ἀπὸ τὴν ἐμπειρία τῶν μετεωρολογικῶν φαινομένων».

Ἰωάννης Τελέλης

Συνέταξε 66 σχολιασμένα βιβλιογραφικὰ λήμματα ποὺ ἀφοροῦν σὲ βυζαντινολογικὰ δημοσιεύματα στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο τὸ 2009-2010 γιά τὸ βιβλιογραφικὸ μέρος (Bibliographische Abteilung) τοῦ περιοδικοῦ *Byzantinische Zeitschrift* 103/2 (2010) καὶ 104/1 (2011).

BIBΛΙΟΘΗΚΗ

Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Κέντρου ἐμπλουτίσθηκε μὲ 361 τίτλους βιβλίων καὶ ἀναvēθήκε ἡ συνδρομὴ σὲ 45 τίτλους περιοδικῶν. Ἐπίσης βιβλιοδετήθηκαν 290 τόμοι βιβλίων καὶ περιοδικῶν.

[Κωνσταντῖνος Οἰκονομάκος]

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΩΝ ΟΡΩΝ ΚΑΙ ΝΕΟΛΟΓΙΣΜΩΝ

ΓΕΝΙΚΑ

Στὴν ἀρχὴ τοῦ ἔτους κυκλοφόρησε ὁ διπλὸς τόμος, 500 σελίδων, τοῦ Δελτίου Ἐπιστημονικῆς Ὁρολογίας καὶ Νεολογισμῶν (9ο-10ο τεῦχος), γιὰ τὸν ὁποῖο τόσο ἡ ἐρευνητικὴ κοινότητα, στὴν Ἑλλάδα καὶ στὸ ἐξωτερικὸ (Πανεπιστημιακὰ Τμήματα Νεοελληνικῶν Σπουδῶν), ὅσο καὶ ὁ ἡμερήσιος τύπος ἔδειξαν ἔντονο ἐνδιαφέρον μὲ ἰδιαίτερα εὐμενῆ σχόλια (Ἐλευθεροτυπία 8 Φεβρουαρίου 2010, *Τὸ Βῆμα* 17 Φεβρουαρίου 2010).

Στὸ Πρῶτο Μέρος δημοσιεύονται ἑλληνογενεῖς ἀθησαύριστοι νεολογισμοὶ καθὼς καὶ ξενόγλωσσοι νεολογισμοὶ πρὸς ἀντικατάσταση. Στὸ Δεύτερο Μέρος τοῦ τόμου δημοσιεύεται τὸ πρῶτο τμῆμα Ἐνεργειακῆς Ὁρολογίας. Στὸ Τρίτο Μέρος τοῦ τόμου παρατίθενται γλωσσικὲς ἐπισημάνσεις. Στὸ Τέταρτο Μέρος δημοσιεύονται συναφεῖς μελέτες ἀπὸ προσκεκλημένους γνωστούς γλωσσολόγους, τῆ διευθύντρια καὶ συνεργάτες τοῦ Κέντρου.

Στὸ πλαίσιο τῆς διμεροῦς συμφωνίας μεταξὺ τῆς Αὐστριακῆς Ἀκαδημίας καὶ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ἡ Διευθύντρια τοῦ Κέντρου ἐπισκέφθηκε τὴν Αὐστριακὴν Ἀκαδημία καὶ τὸ Πανεπιστήμιο τῆς Βιέννης (11-15 Φεβρουαρίου 2010) μὲ σκοπὸ τὴ συνέχιση τῆς συνεργασίας μὲ τοὺς καθηγητὲς κ. Dressler καὶ κ. Budin, σὲ θέματα κυρίως θεωρίας τῆς Μορφολογίας (δυναμικὴ μορφολογία κατὰ τὴν κατάρκτηση, νεολογία, γλωσσικὴ ἀλλαγὴ), ἀλλὰ καὶ Ὁρολογίας (Corpora). Στους σκοποὺς τῆς διμεροῦς συνεργασίας ἀνήκει ἡ ἐκπόνηση κοινῶν γλωσσολογικῶν μελετῶν καὶ ἡ συμμετοχὴ μας στὴν ἐτήσια Διεθνῆ Συνάντηση Πρωτομορφολογίας τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βιέννης, Τμῆμα Γλωσσολογίας, ποὺ πραγματοποιήθηκε κατὰ τὸ διάστημα 11-13 Φεβρουαρίου.

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ: ΝΕΟΛΟΓΙΣΜΟΙ

Τὸ Κέντρο μας συνεχίζει τὴ συστηματικὴ ἀποθησαύριση ἑλληνογενῶν νεολογισμῶν καὶ τὸν ἐντοπισμὸ ξενόγλωσσων νεολογισμῶν μὲ σκοπὸ τὴν ἑλληνικὴ ἀπόδοσή τους.

Μετά από καθημερινή αποδελτίωση έφημερίδων συγκεντρώνονται οι έλληνογενείς και ξενόγλωσσοι νεολογισμοί που εμφανίζονται κυρίως στον έλληνικό ήμερήσιο και έβδομαδιαίο τύπο (συνεργάτες ή κ. Κυριακή Βόσσου και ή κ. Είρήνη Δημητροπούλου). Περαιτέρω, αυτοί ταξινομούνται με σκοπό α) την καταγραφή των τάσεων σχηματισμού λέξεων προς συναγωγή γλωσσολογικών συμπερασμάτων και παρουσίαση προτάσεων αποδοχής, β) την εφαρμογή των συμπερασμάτων στην απόδοση ξενόγλωσσων νεολογισμών και ξενόγλωσσης επιστημονικής όρολογίας. Τόσο ή αποθησαύριση των έλληνογενών νεολογισμών όσο και ή απόδοση των ξενόγλωσσων βασίζεται σε σαφώς καθορισμένα λεξικογραφικά, μορφολογικά και σημασιολογικά κριτήρια, όπως αυτά αναλύονται στην εισαγωγή του 9ου-10ου τόμου του Κέντρου.

Μεσοπρόθεσμος στόχος της συλλογής άθησαύριστων νεολογισμών αποτελεί ή σύνταξη ενός αντίστροφου λεξικού νεολογισμών, ένδεικτικού των παραγωγικών καταλήξεων της Έλληνικής.

Στό πλαίσιο όσων επισημαίνονται παραπάνω, τó Κέντρο έχει παραγγείλει, με χρηματοδότηση από κληροδοτήματα, ήλεκτρονικό πρόγραμμα αυτόματης αποδελτίωσης και εύρετηρίας νεολογισμών, τó όποιο βρίσκεται στο πρώτο στάδιο της ύλοποίησής του. Τó Κέντρο συνεργάζεται στενά με την άνάδοχο εταιρεία, ώστε να αποκτήσει σύντομα τó κατάλληλο και πολύτιμο για την έρευνά μας ήλεκτρονικό έργαλειό. Ό σκοπός του ήλεκτρονικού προγράμματος είναι διττός. Άφενός τó Κέντρο θά μπορεί να συγκεντρώνει με ταχύ ρυθμό μεγάλο όγκο ύλικού και άφετέρου θά εξοικονομείται ό χρόνος του προσωπικού για ποσοτική και ποιοτική άνάλυση του συγκεντρωθέντος ύλικού.

Υπεύθυνη είναι ή κ. Άναστασία Χριστοφίδου και συνεργάτες οι άποσπασμένες εκπαιδευτικοί κ. Κ. Βόσσου και κ. Είρ. Δημητροπούλου.

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ: ΟΡΟΛΟΓΙΑ

Ένας από τούς κύριους στόχους του Κέντρου άφορά στην κάλυψη των άναγκών της επιστημονικής κοινότητας σε θέματα Όρολογίας νέων κυρίως επιστημονικών πεδίων. Γι' αυτό τó σκοπό έκπονείται ή Όρολογία Ένεργειακής Τεχνολογίας, τομέας με μεγάλη δυναμική στην επιστήμη και την κοινωνία, σε συνεργασία με μηχανολόγους του Υπουργείου Ένεργειας βάσει corpus που συγκροτήθηκε από τούς ίδιους. Έξαιτίας της μεγάλης έκτασης της Ένεργειακής

Όρολογίας, αυτή δημοσιεύεται σε δύο τμήματα. Το πρώτο μέρος (από το Α έως το Λ) συμπεριελήφθη στο Δελτίο Έπιστημονικής Όρολογίας και Νεολογισμών (9ο-10ο τεύχος), το οποίο κυκλοφόρησε στις αρχές του 2010.

Η ελληνική απόδοση του δεύτερου μέρους (από το Μ έως το Ω) της Ένεργειακής Όρολογίας, καθώς και των αγγλικών έρμηνευμάτων ελληνικής Ένεργειακής Όρολογίας, έκπονείται από τη Δρ κ. Παρασκευή Δεληκάρη υπό την έποπτεία της Διευθύντριας κ. Α. Χριστοφίδου. Για την απόδοση λαμβάνονται υπόψη σαφώς καθορισμένα κριτήρια βάσει μορφολογικών και σημασιολογικών αρχών της γλωσσολογίας, αλλά και βάσει των συμπερασμάτων από την έρευνά μας στο πλαίσιο των νεολογισμών της Έλληνικής (για παράδειγμα, συχνές καταλήξεις). Παράλληλα εξετάζουμε συμβουλευτικά και τις αποδόσεις πολλαπλών λεξικών, έγχειριδίων και εξειδικευμένων ηλεκτρονικών βάσεων δεδομένων. Η Ένεργειακή Όρολογία αναμένεται να ολοκληρωθεί το καλοκαίρι του 2011.

Στο πλαίσιο της διμερούς συμφωνίας μεταξύ της Αυστριακής Ακαδημίας και της Ακαδημίας Αθηνών, η οποία αφορά στην έρευνητική συνεργασία του Κέντρου μας και των αντίστοιχων Κέντρων της Αυστριακής Ακαδημίας για θέματα Όρολογίας και θεωρίας της Μορφολογίας, η Δρ κ. Παρασκευή Δεληκάρη πραγματοποίησε επίσκεψη στη Βιέννη από 23 Μαΐου έως και 3 Ιουνίου. Η επίσκεψη, μετά από πρόσκληση του ακαδημαϊκού κ. W.U. Dressler προς το Κέντρο μας, αφορούσε στη συμμετοχή της κ. Δεληκάρη σε συναντήσεις εργασίας σχετικές με ζητήματα συστημάτων και λογισμικών διαχείρισης Όρολογίας (terminology and software management systems).

Στόν τομέα της Όρολογίας ανήκει και η συμμετοχή του Κέντρου στο έγκυρο Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα της Ακαδημίας Αθηνών, που αφορά στην ψηφιοποίηση έπιλεγμένων συλλογών των Έρευνητικών Κέντρων. Το Κέντρο μας έχει αναλάβει την προβολή και ανάδειξη του έργου μας Έλληνική Όρολογία Αθλημάτων (2004) με απόδοση αγγλικής και γαλλικής Όρολογίας στην Έλληνική.

Υπεύθυνη είναι η κ. Α. Χριστοφίδου και συνεργάτης η Δρ κ. Π. Δεληκάρη.

ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΕ ΣΥΝΕΔΡΙΑ

Άναστασία Χριστοφίδου

«The development of Greek adjectives», ανακοίνωση στη Διεθνή Συνάντηση Πρωτομορφολογίας (Βιέννη, 12-13 Φεβρουαρίου 2010).

«Ὁ νεολογισμὸς ὡς ὀνοματοδότηση ἐνοιῶν. Παλαιωνυμία καὶ ὄρια λέξης», ἀνακοίνωση στὴ διημερίδα τῆς Ἑλληνικῆς Ὀνοματολογικῆς Ἑταιρείας (Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, 11-12 Νοεμβρίου 2010).

Παρασκευή Δελιχάρη

«Ταυτότητες τυφλῶν σὲ σύγχρονα λογοτεχνικά κείμενα: κρυσταλλώσεις καὶ ρήγματα», ἀνακοίνωση στὸ τέταρτο πανευρωπαϊκὸ συνέδριο τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑταιρείας Νεοελληνικῶν Σπουδῶν «Ταυτότητες στὸν ἑλληνικὸ κόσμο (ἀπὸ τὸ 1204 ἕως σήμερα)» (Πανεπιστήμιο τῆς Γρανάδας, 9-12 Σεπτεμβρίου 2010).

«Λογοτεχνικὴ Ὀνοματολογία: τὸ ὄνομα Σουέλ ὡς μεταφορὰ στὸ ὁμώνυμο ἔργο τῆς Ἰωάννας Καρυστιάνη», ἀνακοίνωση στὴ διημερίδα τῆς Ἑλληνικῆς Ὀνοματολογικῆς Ἑταιρείας (Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, 11-12 Νοεμβρίου 2010).

[Ἀναστασία Χριστοφίδου]

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΟΣ

Κατά τὸ 2010 συνεχίστηκε με ἐντατικό ρυθμὸ ἡ ἐρευνητικὴ καὶ ἐκδοτικὴ δραστηριότητα τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἀρχαιότητος. Ἡ πρόσληψη στὴν ἀρχὴ τοῦ ἔτους δύο νέων ἐρευνητῶν, τῶν κ.κ. Κ. Καλογερόπουλου καὶ Γ. Ζάχου, εἰδικευμένων στὴν προϊστορικὴ ἀρχαιολογία καὶ τὴν ἱστορία ἀντίστοιχα, ἀναμένεται νὰ δώσει σημαντικὴ ὠθηση στὰ ἐκτελούμενα προγράμματα.

Ἡ Διευθύντρια κ. Μαρία Πιπιλῆ εἶχε τὴ γενικὴ ἐπίβλεψη τῶν προγραμμάτων τοῦ Κέντρου, καθὼς καὶ τῶν διεθνῶν σειρῶν τῆς Ἀκαδημίας ποὺ τελοῦν ὑπὸ τὴν ἐποπτεία του. Ἐπιμελήθηκε ἐπιστημονικὰ καὶ ἐκδοτικὰ τὸ τεῦχος τῆς σειρᾶς *Corpus Vasorum Antiquorum Greece 11: Museum of Cycladic Art, fasc. 1* ὑπὸ Κ. Καθάρου, τὸ ὁποῖο κυκλοφόρησε τὸ 2010, καὶ ἀσχολήθηκε μετὰ τρία τεύχη τὰ ὁποῖα κατατέθηκαν στὸ Κέντρο, ὥστε αὐτὰ νὰ εἶναι ἔτοιμα πρὸς ἔκδοση τὸ 2011: στὴ σειρὰ *Corpus Vasorum Antiquorum* τὸ τεῦχος *Greece 12 (Athens, National Museum fasc. 6: Attic Black-Figure Lekythoi)* ὑπὸ Ἐ. Σερμπέτη καὶ *Greece 13 (University of Thessaloniki, Cast Museum)* ὑπὸ Β. Σαριπανίδη, καὶ στὴ σειρὰ *Sylloge Nummorum Graecorum* τὸ τεῦχος *Greece 6 (Alpha Bank)* ὑπὸ Δ. Τσαγγάρη.

Στὸ πλαίσιο τοῦ προγράμματος ἀρχαίας κεραμικῆς τοῦ ΚΕΑ ἀσχολήθηκε μετὰ θέματα τῆς λακωνικῆς μελανόμορφης κεραμικῆς, συγκεκριμένα μετὰ τὴ σχέση τῶν λακωνίων κεραμῶν τοῦ μελανόμορφου ρυθμοῦ καὶ τῶν πελατῶν τους (ἰδιαίτερα τῶν Σαμίων καὶ Ἐτρούσκων ἀριστοκρατῶν), σὲ μὴ προσπάθεια ἐρμηνείας τοῦ ἔντονα ἀνατολίζοντος χαρακτήρα τοῦ ἐργαστηρίου αὐτοῦ καὶ τῆς ἐντυπωσιακῆς ἀνθησῆς του κατὰ τὸ δεῦτερο τέταρτο τοῦ βου αἰ. π.Χ. Ἀποτελέσματα τῆς ἐρευνητικῆς αὐτῆς ἐργασίας παρουσιάστηκαν σὲ ὁμιλία στὴ σειρὰ σεμιναρίων τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς μετὰ τίτλο «*Céramique laconienne archaïque. Lecture nouvelle de son caractère original*» (29 Νοεμβρίου 2010) καὶ στὸ κεφάλαιο «*Laconian Pottery*» στὸν ὑπὸ ἔκδοση συλλογικὸ τόμο *A Companion to Sparta* (ed. A. Powell / Wiley-Blackwell Publishing).

Γιὰ τὸ τεῦχος τῆς σειρᾶς *Corpus Vasorum Antiquorum* Ἀγγεῖα Ἰδιωτικῶν Συλλογῶν ὀλοκλήρωσε τὴ μελέτη τῶν γεωμετρικῶν ἀγγείων τῆς συλλογῆς Ἰ. Πασσᾶ καὶ συνέγραψε τὰ σχετικὰ λήμματα.

Ἐπίσης, συνεργάστηκε στό νέο ἐρευνητικό πρόγραμμα «Ἄττικὸς ἐρυθρόμορφος ἀμφορέας μὲ λαμὸ» μὲ ὑπεύθυνο ἀκαδημαϊκὸ τὸν κ. Ἀλέξανδρο Καμπιτογλου. Στό πρόγραμμα αὐτὸ ἐργάστηκε μὲ σύμβαση ἔργου ἀπὸ τὸν Φεβρουάριο 2010 ἡ ἀρχαιολόγος κ. Μαρία-Χριστίνα Τζάνες.

Τέλος, μετέσχε στήν ἐπιστημονικὴ ἐπιτροπὴ τοῦ συνεδρίου «Οἱ εἰσαγωγὲς ἀττικῆς μελανόμορφης καὶ ἐρυθρόμορφης κεραμικῆς στήν ἀρχαία Θεσσαλία» (Βόλος, 3-5 Δεκεμβρίου 2010).

Ἡ κ. Λαία Ὀρφανίδη-Γεωργιάδη, στό πλαίσιο τοῦ νεολιθικοῦ προγράμματος τοῦ ΚΕΑ, ἀσχολήθηκε μὲ τὴ συγκριτικὴ μελέτη εἰδωλοπλαστικοῦ ὕλικου ἀπὸ ἰδιωτικὲς συλλογὲς στὴ Θεσσαλία, καθὼς καὶ μὲ τὴ μελέτη τοῦ ὀγκώδους εἰδωλοπλαστικοῦ ὕλικου ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ σπηλαίου τοῦ Σαρακηνοῦ Βοιωτίας. Ἀσχολήθηκε μὲ τὴ σελιδοποίηση καὶ τὴν ἐπιμέλεια κεμένων καὶ φωτογραφιῶν τῶν ψηφιακῶν ἐκδόσεων Orphanidis, L.-Gallis, K. *Figurines of Neolithic Thessaly, vol. II* καὶ Orphanidis, L.-Malakassiotis, Z., *Figurines of Neolithic Thessaly: The A. Bastis Collection*, οἱ ὁποῖες θὰ εἶναι σύντομα διαθέσιμες στό διαδικτυο, καὶ ὀλοκλήρωσε τόμο μὲ τίτλο Ἑρμηνευτικὴ τῆς νεολιθικῆς εἰδωλοπλαστικῆς.

Ὁ κ. Χρῆστος Μπουλώτης ἀσχολήθηκε μὲ τὸ πρόγραμμα «Ἐρευνὲς στὸν προϊστορικὸ οἰκισμὸ Κουκονήσι Λήμνου». Στό πλαίσιο τοῦ προγράμματος αὐτοῦ, ἀπὸ τὰ μέσα Αὐγούστου ἕως τὰ μέσα Σεπτεμβρίου 2010 συνεχίστηκε ἡ καταγραφή τῶν πολυάριθμων κινητῶν εὐρημάτων στὰ εὐρετήρια τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Μύρινας καὶ ἡ τακτοποίησή τους σὲ εἰδικὰ διαμορφωμένο χῶρο τοῦ Μουσείου, ἐκπονήθηκαν περαιτέρω σχέδια τῶν σημαντικότερων εὐρημάτων καὶ συνεχίστηκε ἐπιλεκτικὰ ἡ φωτογράφιση εὐρημάτων. Ἐπίσης, ἐπιτεύχθηκε ὑπὲρ τοῦ Δημοσίου ἡ ἀπαλλοτρίωση τοῦ ἀνασκαπτόμενου πεδίου ἀπὸ τὸν δῆμο Μούδρου. Ἀπὸ τὴν 1η Σεπτεμβρίου 2010 ἀπεσπάσθη στό ΚΕΑ ἀπὸ τὴ Δευτεροβάθμια Ἐκπαίδευση ἡ ἀρχαιολόγος κ. Σταματία Μπουλώτη, μὲ σκοπὸ νὰ καταγράψει ἠλεκτρονικὰ τὰ πολυάριθμα χειρόγραφα ἀνασκαφικὰ ἡμερολόγια, νὰ βελτιώσει τὰ σχέδια τῶν κινητῶν εὐρημάτων καὶ νὰ προχωρήσει στήν ἠλεκτρονικὴ τους σάρωση καί, ἐπιπλέον, νὰ ὀργανώσει ἠλεκτρονικὰ τὸ φωτογραφικὸ ἀρχεῖο.

Σχετικὰ μὲ τὸ Κουκονήσι δημοσιεύθηκαν πρόσφατα δύο διεξοδικὰ ἄρθρα τοῦ κ. Χ. Μπουλώτη:

– «Koukonisi on Lemnos: Reflections on the Minoan and Minoanising

Evidence», στο *The Minoans in the Central, Eastern and Northern Aegean New Evidence* (Monographs of the Danish Institute at Athens, 8, 2009) σ. 175-218.

- «Koukonisi (Lemnos), un site portuaire florissant du Bronze Moyen et début du Bronze Récent dans le Nord de l'Égée», στο *MESO-HELLADIKA, BCH Suppl.* 52, 2010, σ. 891-907.

Ὁ κ. Μπουλώτης συμμετέσχε μετὰ τὴν ἀνακοίνωση «New Evidence of Mycenaean Frescoes from the Citadel of Tiryns – The Kilian's Excavations», στὸ διεθνὲς συνέδριο «Mycenaean up to date: The Archeology of the NE Peloponnese – Current Concepts and New Directions» (Ἀθήνα, 10-14 Νοεμβρίου 2010).

Ἡ κ. Βασιλικὴ Μαχαίρα, στὸ πλαίσιο τοῦ προγράμματος δημοσίευσης τῶν ἑλληνιστικῶν γλυπτῶν τῆς Ρόδου, ἀσχολήθηκε μετὰ τὸν βιβλιογραφικὸ ἔλεγχο καὶ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ χειρογράφου καὶ τῶν πινάκων τοῦ Α' τόμου, ὁ ὁποῖος εἶναι ὑπὸ ἔκδοση. Στὸν τόμο αὐτὸ παρουσιάζονται 127 γλυπτὰ, ἀδημοσίευτα μέχρι σήμε-
ρα, τὰ ὁποῖα ἤλθαν στὸ φῶς ἀπὸ τὴν Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων Δωδεκανήσου (1947-1974). Τὰ γλυπτὰ παρουσιάζονται κατὰ ἀγαλματικούς τύπους, ἀποτέ-
λεσμα τῆς ἐνδελεχοῦς μελέτης τοῦ ὕλικου. Στὸ εἰσαγωγικὸ κεφάλαιο δίδεται σύντομο ἱστορικὸ γιὰ τὴν ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα στὰ Δωδεκάνησα καὶ τὴ θέση τῆς Ρόδου στὴ γενικότερη βιβλιογραφία τῆς ἑλληνιστικῆς πλαστικῆς καὶ καταγρά-
φονται λεπτομερῶς οἱ θέσεις ὅπου βρέθηκαν κατὰ τὶς ἀνασκαφὲς στὴν πόλη τῆς Ρόδου τὰ γλυπτὰ ποὺ μελετῶνται. Σημειωτέον ὅτι, ἕως τώρα, πολὺ σπάνια εἶναι γνωστὴ ἡ μνημειακὴ συνάφεια τῶν εὐρημάτων. Κατὰ τὴν ἐφετινὴ ἐπιστημονικὴ ἀποστολὴ ἄρχισε ἡ φωτογράφηση τῶν γλυπτῶν ποὺ θὰ περιληφθοῦν στὸν Β' τό-
μο.

Ἡ κ. Μαχαίρα κατέθεσε τὰ ἀκόλουθα ἄρθρα ποὺ ἀφοροῦν τὴ ροδιακὴ πλα-
στικὴ:

- «Παραλλαγὲς σὲ ἓνα ροδιακὸ θέμα: ἡ ἡμίγυμνη Ἀφροδίτη ὡς Εὐπλοία ἢ Ποντία», στὸν *Τμητικὸ τόμο στὴ μνήμη τοῦ Γρηγόρη Κωνσταντινόπου-
λου* (ὑπὸ ἔκδοση στὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτοῦτο Αἰγαιακῶν Σπουδῶν).
- «Ἡ συμβολὴ τῆς κοροπλαστικῆς στὴν εἰκονογραφία καὶ στὴν τυπολογία τῆς πλαστικῆς κατὰ τὰ ἑλληνιστικὰ χρόνια. Ἡ συνεισφορὰ τῆς Ἡοῦς Ζερβουδάκη», στὰ πρακτικὰ τοῦ διεθνoῦς συνεδρίου στὴ μνήμη Ἡ. Ζερ-
βουδάκη (Ρόδος, 26-29 Νοεμβρίου 2009) *Κοροπλαστικὴ καὶ μικροτεχνία*

στον αἰγαιακό χῶρο ἀπὸ τοὺς γεωμετρικοὺς χρόνους ἕως καὶ τῆ ρωμαϊκῆ περιόδου (ὑπὸ ἔκδοσιν στὸ Ἱνστιτοῦτο Αἰγαιακῶν Σπουδῶν).

Ἡ κ. Μαχαίρα μετέβη μὲ ἐπιστημονικὴ ἀποστολὴ στὰ Χανιά γιὰ τὸ πρόγραμμα μελέτης τῶν γλυπτῶν ἀπὸ τὸ ἱερό τοῦ Ἀσκληπιοῦ στὴ Λισό. Προγραμματίζονται ἀναλυτικὴ καταγραφή καὶ μελέτη τῶν περίπου 50 γλυπτῶν καὶ ἐργασίες ταύτισης καὶ συντήρησης. Μιὰ πρώτη ἀνακοίνωση γιὰ τὸ ὑλικὸ αὐτὸ μὲ τίτλο «Τὸ Ἀσκληπιεῖο στὴ Λισό. Ὁ χαρακτήρας τῆς λατρείας μέσα ἀπὸ τὰ γλυπτὰ ἀναθήματα» ἔχει γίνῃ στὸ I' Διεθνὲς Κρητολογικὸ Συνέδριον (Χανιά, 1-8 Ὀκτωβρίου 2006) (πρακτικὰ ὑπὸ ἔκδοσιν). Πρόσφατα δόθηκε ὁμιλία μὲ τίτλο «The Sanctuary of Asklepios at Lissos. Local and "visiting" deities» στὸ πλαίσιο τῶν σεμιναρίων κλασικῆς ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ὁξφόρδης «In the midst of the wine-dark sea: Crete and the Mediterranean world» (24 Μαΐου 2010).

Τέλος, σχετικὴ μὲ τὴν ἐνασχόλησή της μὲ τὸ ἱερό τῆς Ἀφροδίτης εἶναι ἡ μελέτη της ποὺ κατατέθηκε πρὸς δημοσίευση μὲ τίτλο «Aphrodite on the Sacred Way and in the City of Athens. Her Companions and her Attributes», στὰ πρακτικὰ τοῦ συνεδρίου «The Feminine and the Sacred in Ancient Athens» (ὑπὸ ἔκδοσιν ἀπὸ τὸ A. S. Onassis Public Benefit Foundation), καθὼς καὶ ἡ ὁμιλία της στὸ Πανεπιστήμιον τῆς Ὁξφόρδης μὲ θέμα «The Sanctuary of Aphrodite in the Sacred Way: a rural sanctuary and its connection with the Athenian cults of the goddess» (27 Μαΐου 2010).

Ἡ κ. Βικτωρία Σαμπετάι, στὸ πλαίσιο τοῦ προγράμματος μελέτης ἀρχαίας κεραμικῆς καὶ εἰκονογραφίας τοῦ ΚΕΑ, στὸ ὁποῖο ἐντάσσεται τὸ προσωπικὸ ἐρευνητικὸ τῆς πρόγραμμα μὲ τίτλο «Ταφικὰ σύνολα μὲ διακοσμημένη κεραμικὴ ἀπὸ τὸ Ἀκραίφνιον Βοιωτίας», ἐπεξεργάστηκε βιβλιογραφικὰ θέματα βοιωτικῆς κεραμικῆς, ἀττικῆς καὶ βοιωτικῆς εἰκονογραφίας καὶ ταφικῆς ἀρχαιολογίας, καθὼς καὶ θέματα ἱστορίας τῆς Βοιωτίας κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴ καὶ κλασικὴ περίοδο.

Ἡ μελέτη τῆς διακοσμημένης κεραμικῆς ἀπὸ τὴ Βοιωτία τὴν ὀδήγησε σὲ κάποια προκαταρκτικὰ συμπεράσματα, τὰ ὁποῖα καὶ παρουσίασε σὲ ἀνακοίνωση μὲ τίτλο «Looking at Athenian vases through the eyes of the Boeotians: copies, adaptations and local creations in the social and aesthetic culture of an Attic neighbour» σὲ συνέδριον μὲ θέμα «Griechische Vasenbilder als Medium des Kulturtransfers» (Βαυαρικὴ Ἀκαδημία Ἐπιστημῶν, Μόναχο, Σεπτέμβριος

2010). Στόχος τῆς μελέτης αὐτῆς ἦταν νὰ καταδειχθεῖ ὁ ἰδιαίτερος ρόλος τῶν εἰσηγμένων ἀττικῶν ἀγγείων στὰ βοιωτικά συμφραζόμενα, νὰ ἰχνηλατηθοῦν οἱ ἀττικές καλλιτεχνικές ἐπιρροές στὴν περιοχὴ μὲ βάση τὰ βοιωτικά ἀντίγραφα καὶ νὰ προσδιοριστεῖ ὁ βαθμὸς αὐτονομίας τῶν ντόπιων ἀγγειογράφων καὶ ἀγγειοπλαστῶν. Ἡ ἐργασία συμβάλλει στὴν κατανόηση τοῦ ρόλου τῶν ἀττικῶν ἀγγείων ὡς ὀχήματος μεταφορᾶς πολιτισμικῶν στοιχείων σὲ ὅμορο περιοχὴ, σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ τὸν ρόλο τους σὲ ἄλλους, καλύτερα μελετημένους πολιτισμούς, ὅπως, γιὰ παράδειγμα, τῆς Ἑτρουρίας. Πραγματεύεται ἐπίσης τὸν ρόλο τῶν διακοσμημένων ἀγγείων στὰ ταφικά ἔθιμα τῆς Βοιωτίας. Κάποιες προκαταρκτικές διαπιστώσεις σχετικὰ μὲ τὶς εἰσαγωγές ἀττικῶν ἀγγείων στὴ Βοιωτία παρουσιάστηκαν ἐπίσης σὲ συνέδριο τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλίας μὲ θέμα «Εἰσηγμένη ἀττικὴ κεραμικὴ στὴ Θεσσαλία» (Βόλος, 3-5 Δεκεμβρίου 2010).

Δημοσιεύθηκε τὸ ἄρθρο τῆς «Marker-vase or burnt offering? The clay Loutrophoros in context», στό: A. Tsingarida (ed.), *Shapes and Uses of Greek Vases (7th-4th centuries B.C.), Proceedings of the symposium held at the Université Libre de Bruxelles 27-29/4/2006, Bruxelles 2009*, σ. 291-306.

Τέλος, κατατέθηκαν πρὸς δημοσίευση τὰ ἄρθρα:

- «Boeotian red-figured vases: Observations on their contexts and settings» στὰ πρακτικά τοῦ συνεδρίου μὲ θέμα «Red-figure iconography in its ancient setting» (Κοπεγχάγη, Νοέμβριος 2009), καὶ
- «Eros Reigns Supreme: Dionysos Wedding on a new krater by the Dinos Painter» στὰ πρακτικά τοῦ συνεδρίου R. Schlesier (ed.), *A Different God? Dionysos and Ancient Polytheism* (Βερολίνο, 25-28 Μαρτίου 2009).

Ὁ κ. Κώστας Καλογερόπουλος, μὲ τὴν ἀνάληψη τῆς θέσης ἐρευνητοῦ Δ' βαθμίδος τὸν Ἰανουάριο, συνέχισε, κατόπιν εἰδικῆς ἀδείας, τὴ διαδικασία ὀλοκλήρωσης τῆς ὑφηγεσίας του, ἡ ὁποία προβλέπεται νὰ κατατεθεῖ στὶς ἀρχές τοῦ 2011 στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Erlangen τῆς Γερμανίας. Πρόκειται γιὰ μελέτη πού ἀφορᾶ τὶς θρησκευτικές τελετουργίες καὶ τὰ ἀρχαιολογικά κατάλοιπα τελετουργικῶν πράξεων στὴν Ἀττικὴ στὸ διάστημα πού ἐκτείνεται ἀπὸ τὴν Ἐποχὴ τῶν Λακκοειδῶν Τάφων (17ος-16ος αἰῶνας π.Χ.) ἕως τὰ μέσα τοῦ 5ου αἰῶνα π.Χ. Βάσει κλειστῶν ἀρχαιολογικῶν συνόλων, ὅπως γιὰ παράδειγμα τοῦ τελετουργικοῦ ὑλικοῦ τῶν Πυρῶν Α καὶ Β στὴν Ἐλευσίνα, ὀρίζονται λατρευτικές φάσεις, οἱ ὁποῖες ἀφενὸς ὀρίζουν τὸ πρὸς ἐξέταση χρονολογικὸ πλαίσιο καὶ ἀφετέρου ἔχουν παναττικὴ ἰσχύ. Σχετικὰ μὲ τὴ χρησιμοποιηθεῖσα μέθοδο δημοσίευσε

ἐφέτος ἄρθρο μὲ τίτλο «Die Entwicklung des attischen Artemis-Kultes anhand der Funde des Heiligtums der Artemis Tauropolos in Halai Araphenides (Loutsas)», στὸ H. Lohmann-T. Mattern (ἐπιμ.), *Attika Archäologie einer "zentralen" Kulturlandschaft. Akten der internationalen Tagung vom 18-20 Mai 2007 in Marburg, Philippika 37* (Wiesbaden 2010), σ. 167-182. Κεντρικὸ σημεῖο τῆς ἔρευνας ἀποτελέσει ἡ διερεύνηση τῶν τελετουργικῶν ἀντικειμένων τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀκρόπολης. Γιὰ πρώτη φορά ἐπιχειρήθηκε ἐδῶ μιὰ συνοπτικὴ καὶ συνθετικὴ παρουσίαση ὅλων τῶν κατηγοριῶν τοῦ ἐκτενοῦς καὶ ἑτερογενοῦς ἀναθηματικοῦ ὕλικου τῆς Ἀκρόπολης ἀπὸ τὸν 12ο αἰῶνα π.Χ. καὶ ἔξῃς.

Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ τρέχοντος ἔτους δημοσιεύθηκε τὸ ἄρθρο του «Middle Helladic human activity in Eastern Attica: The case of Brauron», στὸ: A. Philippa-Touchais-G. Touchais-S. Voutsaki-J. Wright (ἐπιμ.), *Μεσοελλαδικά. La Grèce continentale au Bronze Moyen. Actes du colloque international organisé par l'École française d'Athènes, en collaboration avec l'American School of Classical Studies at Athens et le Netherlands Institute in Athens, Athènes, 8-12 mars 2006, BCH Suppl. 52* (Athènes 2010), σ. 211-221. Τέλος, ἔλαβε μέρος (Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, 14 Ἀπριλίου 2010) στὴν παρουσίαση τοῦ βιβλίου Ἀπὸ τὰ Μεσόγεια στὸν Ἀργοσαρωνικὸ (ἐπιμ. Β. Βασιλοπούλου / Στ. Κατσαροῦ-Τσεβελέκη), τὸ ὁποῖο συνοψίζει τὸ ἔργο τῆς Β' Ἐφορείας Προϊστορικῶν καὶ Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων ἀπὸ τὸ 1994 ἕως τὸ 2003.

Ὁ κ. Γεώργιος Ζάχος, ἀπὸ τῆς ἀναλήψεως τῆς θέσης ἐρευνητοῦ Δ' βαθμίδος τὸν Ἰανουάριο 2010, ἀσχολήθηκε μὲ τὸ διεθνὲς πρόγραμμα τῆς Tabula Imperii Romani. Πιὸ συγκεκριμένα, ἐπιμελήθηκε ἐπιστημονικὰ καὶ ἐκδοτικὰ τὸ τεῦχος τοῦ Χάρτη J 35, I, πού περιλαμβάνει τὰ νησιά τοῦ ΒΑ Αἰγαίου, τίς Κυκλάδες, τὴν Εὐβοία καὶ τὴ Σκύρο, καθὼς καὶ τὰ Δωδεκάνησα (συγγραφεῖς ὁ κ. Π. Καρβώνης καὶ ἡ κ. Μ. Μικεδάκη). Συμπλήρωσε τὰ κείμενα καὶ τοὺς χάρτες προσθέτοντας στὸν ὑπάρχοντα κατάλογο ἀρχαιολογικὲς θέσεις καὶ ἄλλα ἀρχαῖα τοπωνύμια, ἐνημέρωσε τὴ βιβλιογραφία μέχρι τὸ 2010 καὶ συνέβαλε ἀποφασιστικὰ στὴν ἄρτια ἐκτέλεση τῶν χαρτῶν. Ἐπίσης, συνέταξε εἰσαγωγικὸ κείμενο γιὰ τὸ τεῦχος, προκειμένου νὰ κατατοπιστεῖ ὁ ἀναγνώστης γιὰ τίς συμβάσεις πού διέπουν τὴ σύνταξη τοῦ καταλόγου καὶ τῶν χαρτῶν, καὶ παράρτημα (appendix) γιὰ τὰ τοπωνύμια πού ἀναφέρονται στοὺς φορολογικοὺς καταλόγους τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ. Τὸ τεῦχος πρόκειται νὰ ἐκδοθεῖ τὸ 2011.

Ὁ κ. Ζάχος κατέθεσε ἐπίσης πρὸς δημοσίευση τὰ ἄρθρα:

- «Ἀδημοσίευτες ἐπιτύμβιες ἐπιγραφές ἀπὸ τὴν ἀρχαιολογικὴ συλλογὴ Ἰελατείας», στὸν τιμητικὸ τόμο γιὰ τὴν κ. Φανουρία Δακορώνια.
- «New Evidence on the Topography of Ancient Eressos: Bridging the Gap» στὸ *Athenische Mitteilungen* καὶ ἔλαβε μέρος μὲ τὴν ἀνακοίνωση «Λεσβιακὰ τοπωνύμια στοὺς φορολογικοὺς καταλόγους τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ.: Ὀνοματολογικὴ προσέγγιση» στὴ διημερίδα τῆς Ἑλληνικῆς Ὀνοματολογικῆς Ἑταιρείας πρὸς τιμὴν τοῦ Γ. Χατζιδάκι (Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, 11-12 Νοεμβρίου 2010).

[Μαρία Πιπιλιῆ]

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΚΕΝΤΡΟ ΕΡΕΥΝΑΣ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

Στὸ Κέντρο, κατὰ τὸ 2010, ἐργάσθησαν οἱ ἐρευνητὲς κ.κ. Ἰωάννα Μπίθα (Διευθύνουσα), Σταματία Καλαντζοπούλου, Ἰωάννης Βιταλιώτης, Ἰωάννα Χριστοφοράκη (ἐκτὸς ἀπὸ τὸ διάστημα 12 Ἰουλίου-11 Νοεμβρίου 2010 πού ἔλαβε ἄδεια ἄνευ ἀποδοχῶν λόγω ἀνατροφῆς παιδιοῦ βάσει τοῦ Ν. 3528/2007, ἄρθρο 51 § 1 καὶ 53 § 1) καὶ Ὀλγα Καραγιώργου (ἀπὸ 24 Δεκεμβρίου 2010 κ.έ., ὁπότε ἔληξαν ἡ ἄδεια ἄνευ ἀποδοχῶν, λόγω ἀνατροφῆς παιδιοῦ βάσει τοῦ Ν. 3528/2007, ἄρθρο 51 § 1 καὶ 53 § 1, καὶ ἡ ἐξάμηνη ἐρευνητικὴ τῆς ἄδειας). Στὰ ἐρευνητικὰ προγράμματα καὶ στὶς λοιπὲς δραστηριότητες ἐπίσης συνεργάσθησαν ἡ βιβλιοθηκονόμος κ. Εὐγενία Κουρέτα (Κληροδότημα Γ. Θ. Φωτεινοῦ – Ἐπιτροπὴ Ἐρευνῶν), ἡ σχεδιάστρια κ. Ἀλεξάνδρα Καραγιώργου (Κληροδότημα Ἰωάννη Κατσαρᾶ – Ἐπιτροπὴ Ἐρευνῶν), οἱ ἀρχαιολόγοι κ.κ. Ἐλένη Παπαβασιλείου, Ἀγγελικὴ Κατσιώτη καὶ Διαμάντω Ρηγάκου, ἡ ἀρχιτέκτων κ. Παναγιώτα Ζαχοπούλου (Κληροδότημα Γ. Θ. Φωτεινοῦ) καὶ ὁ φωτογράφος κ. Νίκος Κασέρης (Κληροδότημα Γ. Θ. Φωτεινοῦ).

Κατὰ τὸ 2010 τὸ Κέντρο Ἐρευνας τῆς Βυζαντινῆς καὶ Μεταβυζαντινῆς Τέχνης ἀνέπτυξε τὰ κύρια ἐρευνητικὰ του προγράμματα, πού ἀφοροῦν στὴ σύνταξη τῶν Εὐρετηρίων Βυζαντινῶν Τοιχογραφιῶν γιὰ τὰ νησιά Σύμη, Τήλο, Χάλκη καὶ Ρόδο τῆς Δωδεκανήσου, τὰ Ἴονια Νησιά, τὴν Κρήτη, τὴν Εὐβοία καὶ τὰ μνημεῖα τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης. Συνέχισε τὴν ἀποδελτίωση μὲ στόχο τὴ σύνταξη σὲ συνοπτικὴ μορφή τοῦ Γενικοῦ Εὐρετηρίου Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Τοιχογραφιῶν Ἑλλάδος. Γιὰ τὴν προαγωγή τῶν παραπάνω προγραμμάτων πραγματοποιήσε ἐρευνητικὲς ἀποστολὲς στὴ Ρόδο, στὴν Κεφαλονιά, στὴ Ζάκυνθο καὶ τὴ Λευκάδα μὲ σκοπὸ τὴν ἔρευνα, τὸν ἐντοπισμὸ, τὴν καταγραφή καί, κατὰ περίπτωσιν, τὴν ἐπαγγελματικὴ φωτογράφιση καὶ ἀρχιτεκτονικὴ ἀποτύπωση τῶν τοιχογραφημένων ναῶν.

Τὸ Κέντρο προσκλήθηκε γιὰ ἕκτη συνεχῆ χρονιά καὶ συμμετεῖχε στὶς ἀνασκαφὲς πού διεξάγει τὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτοῦτο τῆς Ἀλβανικῆς Ἀκαδημίας στὴν περιοχὴ τῶν Ἁγίων Σαράντα μὲ πεδίο ἐργασίας τὴ μελέτη τῶν εὕρισκο-

μένων τοιχογραφιῶν, καθὼς καὶ τὴ μελέτῃ αὐτόνομων συνόλων ποῦ ἄπτονται τῆς βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς τέχνης. Γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸ πραγματοποιήθηκε ἐρευνητικὴ ἀποστολὴ στὴν Ἑλλάδα.

Συνέχισε τὴν καταγραφὴ καὶ ἐπεξεργασία τοῦ Φωτογραφικοῦ καὶ Σχεδιαστικοῦ Ἀρχείου Ἁγίου Ὁρους τοῦ Παύλου Μ. Μυλωνᾶ, τὸ ὁποῖο δώρισε ἡ οἰκογένεια στὸ Κέντρο κατόπιν ἐπιθυμίας τοῦ Παύλου Μ. Μυλωνᾶ. Κατὰ τὸ 2010 ὁλοκληρώθηκε τὸ τμήμα ποῦ ἀφορᾶ στὴ φωτογραφικὴ τεκμηρίωση τῶν τραπεζῶν, καθολικῶν καὶ ἄλλων μικρῶν ναῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους.

Ὁργάνωσε τὴν ἐτήσια διάλεξη τὴν ἀφιερωμένη στὴ μνήμη τοῦ ἰδρυτῆ του, ἀκαδημαϊκοῦ Μανόλη Χατζηδάκη, κατὰ τὴν ὁποία μίλησε ὁ προϊστάμενος τῆς 28ης Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Μιχάλης Ἀνδριανάκης μὲ θέμα «Μνημειακὴ τέχνη στὴ μεσοβυζαντινὴ Κρήτη» (Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, 16 Φεβρουαρίου 2010).

Τὸ Κέντρο δημοσίευσε στὴ σειρά «Μνήμη Μανόλη Χατζηδάκη» τὴ διάλεξη τοῦ ὁμότιμου καθηγητῆ τοῦ ΕΜΠ κ. Χαράλαμπου Μπούρα μὲ θέμα «Τρόποι ἐργασίας ἀρχιτεκτόνων καὶ ἀρχιμαστόρων στὸ Βυζάντιο» (Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, 4 Μαρτίου 2008). Ἐπίσης, στὴ σειρά «Ποικίλα Δημοσιεύματα», δημοσιεύθηκε τὸ βιβλίο τῶν κ.κ. Νικόλαου Τουτοῦ καὶ Γεώργιου Φουστέρη *Εὐρετήριο τῆς μνημειακῆς ζωγραφικῆς τοῦ Ἁγίου Ὁρους, 10ος-17ος αἰῶνας*.

Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Κέντρου ἐμπλουτίσθηκε μὲ 330 νέους τίτλους. Ἐπίσης τὸ Φωτογραφικὸ καὶ Σχεδιαστικὸ Ἀρχεῖο ἐμπλουτίσθηκε μὲ περίπου 2.500 νέες εἰσαγωγές.

Στὴν ἐκτέλεση τῶν παραπάνω ἐρευνητικῶν προγραμμάτων τὸ Κέντρο ἐνισχύθηκε οικονομικὰ ἀπὸ τὰ κληροδοτήματα Γ. Θ. Φωτεινοῦ καὶ Ἰωάννη Κατσαρᾶ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν μέσω τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐρευνῶν.

Τέλος, οἱ ἐρευνητὲς τοῦ Κέντρου, μὲ οικονομικὴ ἐνίσχυση τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, μετεῖχαν μὲ ἀνακοίνωση σὲ ἐπιστημονικὰ συνέδρια.

Στὸ πλαίσιο τοῦ «Corpus de la peinture monumentale byzantine», διεθνoῦς

τιμήματος τοῦ προγράμματος καταγραφῆς τῶν βυζαντινῶν τοιχογραφιῶν, τοῦ ὁποῖου ἡγεῖται ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, ὁ ἐκπρόσωπος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ἀκαδημαϊκὸς κ. Παναγιώτης Λ. Βοκοτόπουλος, παρουσίασε στὴ Γενικὴ Συνέλευση τῆς Διεθνoῦς Ἐνώσεως Ἀκαδημιῶν (Βουδαπέστη, 24-29 Μαΐου 2010), ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς ὁποίας ἔχει τεθεῖ τὸ παραπάνω διεθνὲς πρόγραμμα, τὴν πορεία τῶν ἐργασιῶν ἐκτὸς τοῦ ἑλληνικοῦ Corpus, τῶν ἀντίστοιχων τῆς Κύπρου, τῆς Ἰταλίας, τῆς Βουλγαρίας, τῆς Ρουμανίας καὶ τῆς Νοβίας (σημερινὸ Σουδάν).

[Ἰωάννα Μπίθα]

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ ΚΑΤΑ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ

	Σελ.
ADRADOS FRANCISCO RODRÍGUEZ. - Παρουσίαση τοῦ ἑβδομοῦ τόμου τοῦ <i>Diccionario Griego-Español</i> (Ἑλληνοἰσπανικοῦ Λεξικοῦ)	207
ΒΑΛΤΙΝΟΣ ΘΑΝΑΣΗΣ. - Ὁ τελευταῖος Βαρλάμης	147
ΒΑΛΤΙΝΟΣ ΘΑΝΑΣΗΣ. - Τὸ πλατὺ ποτάμι	223
ΓΑΡΔΙΚΑ-ΚΑΤΣΙΑΔΑΚΗ ΕΛΕΝΗ. - Ἐκθεση τῶν πεπραγμένων τοῦ Κέντρου Ἑρένης τῆς Ἱστορίας τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ κατὰ τὸ ἔτος 2010 . . .	346
ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ Σ. - Προσφώνηση τοῦ ξένου ἐταίρου κ. Eugen Simion κατὰ τὴν ὑποδοχὴ του στὴν Ἀκαδημία	243
ΚΟΝΟΜΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ. - Παρουσίαση τοῦ ἀντεπιστέλλοντος μέλους κ. Franco Montanari κατὰ τὴν ὑποδοχὴ του στὴν Ἀκαδημία.	169
ΚΟΝΟΜΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ. - Παρουσίαση τοῦ ξένου ἐταίρου κ. Martin L. West κατὰ τὴν ὑποδοχὴ του στὴν Ἀκαδημία	191
ΛΑΓΟΠΟΥΛΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ-ΦΑΙΔΩΝ. - Πολεοδομία καὶ κοινωνία: Πολεοδομικὴ θεωρία καὶ ἐφαρμογὴ	49
ΜΑΚΣΙΜΟΝΙĆ LJUBOMIR. - Ἡ βυζαντινὴ Μακεδονία στὴν πολιτικὴ τῆς μεσαιωνικῆς Σερβίας	261
MONTANARI FRANCO. - Helen tells the/her story	173
ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ. - Παρουσίαση τοῦ ξένου ἐταίρου κ. Eugen Simion κατὰ τὴν ὑποδοχὴ του στὴν Ἀκαδημία	244
ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ. - Γεγονότα τοῦ 9ου-10ου αἰώνα. Ἡ ἐπανάσταση τῶν Κομητόπουλων στὴν Πρέσπα	287
ΜΠΑΣΣΕΑ-ΜΠΕΖΑΝΤΑΚΟΥ ΧΡΙΣΤΙΝΑ. - Ἐκθεση τῶν πεπραγμένων τοῦ Κέντρου Ἑρένης τῶν Νεοελληνικῶν Διαλέκτων καὶ Ἰδιωμάτων - ΙΑΝΕ κατὰ τὸ ἔτος 2010	331
ΜΠΙΘΑ ΙΩΑΝΝΑ. - Ἐκθεση τῶν πεπραγμένων τοῦ Κέντρου Ἑρένης τῆς Βυζαντινῆς καὶ Μεταβυζαντινῆς Τέχνης κατὰ τὸ ἔτος 2010	361

ΟΙΚΟΝΟΜΑΚΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ. – Έκθεση τῶν πεπραγμένων τοῦ Κέν- τρου Ἑρέυνας τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς Γραμματείας κατὰ τὸ ἔτος 2010	348
ΠΕΤΡΑΚΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Χ. – Ἡ προστασία τῶν ἀρχαιοτήτων ἐπὶ Καπο- δίστρια	25
ΠΕΤΡΑΚΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Χ. – Παρουσίαση τοῦ τακτικοῦ μέλους κ. Θανάση Βαλτινοῦ κατὰ τὴν ὑποδοχὴ του στὴν Ἀκαδημία	141
ΠΕΤΡΑΚΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Χ. – Έκθεση τῶν πεπραγμένων τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν κατὰ τὸ ἔτος 2010	313
ΠΗΠΙΔΗ ΜΑΡΙΑ. – Έκθεση τῶν πεπραγμένων τοῦ Κέντρου Ἑρέυνας τῆς Ἀρ- χαιότητος κατὰ τὸ ἔτος 2010	354
ΠΟΥΓΜΕΡΟΥ-ΚΑΜΗΛΑΚΗ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ. – Έκθεση τῶν πεπραγμένων τοῦ Κέντρου Ἑρέυνας τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας κατὰ τὸ ἔτος 2010	333
ROTOLO VINCENZO. – Νικηφόρος Βρεττάκος: Ἕνας σύγχρονος κλασσικὸς ποιητῆς	119
ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ ΜΙΧΑΗΛ. – Εἰσαγωγή στὸ <i>Diccionario Griego-Español</i> (Ἑλληνο- ἰσπανικὸ Λεξικό)	205
ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ. – Ἕνας αἰώνας ἀπὸ τὸ κίνημα στὸ Γουδί	9
ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ. – Ἀναγγελία τοῦ θανάτου τοῦ ξένου ἐταίρου Sir Hugh Lloyd-Jones	19
ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ. – Ἀναγγελία τοῦ θανάτου τοῦ ξένου ἐταίρου Giovanni Pugliese Carratelli	23
ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ. – Προσφώνηση τοῦ τακτικοῦ μέλους κ. Θα- νάση Βαλτινοῦ κατὰ τὴν ὑποδοχὴ του στὴν Ἀκαδημία	141
ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ. – Προσφώνηση τοῦ ἀντεπιστέλλοντος μέλους κ. Franco Montanari κατὰ τὴν ὑποδοχὴ του στὴν Ἀκαδημία	169
ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ. – Προσφώνηση τοῦ ξένου ἐταίρου κ. Martin L. West κατὰ τὴν ὑποδοχὴ του στὴν Ἀκαδημία	191
ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ. – DARIAH: Μία εὐρωπαϊκὴ πρόταση γιὰ τὴν ἔρευνα στὶς ἀνθρωπιστικὲς ἐπιστῆμες	217

ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ. – Χαιρετισμός κατά τὴν Πανηγυρικὴ Συνεδρία γιὰ τὸν ἑορτασμό τῆς ἐπετείου τῆς 28ης Ὀκτωβρίου 1940	221
ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ. – Μεσολάβηση τοῦ Χίτλερ γιὰ ἐκεχειρία μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Ἰταλίας στὴ διάρκεια τοῦ Β' Παγκοσμίου Πολέμου: Νέα στοιχεῖα ἀπὸ τὰ Γενικά Βρετανικά Ἄρχεῖα	237
ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ. – Πορίσματα ἀπὸ τὴν μελέτη τῆς νεώ- τερης ἑλληνικῆς ἱστορίας	307
SIMION EUGEN. – Le modèle grec et l'image du Grec dans la littérature roumaine	247
ΣΤΑΜΟΥΛΗ ΡΟΔΗ. – Ἐκθεση τῶν πεπραγμένων τοῦ Κέντρου Ἑρεύνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ κατὰ τὸ ἔτος 2010	340
ΧΡΗΣΤΟΥ ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ. – Ὁ Τζιορτζιόνε ὡς ἀφετηρία. Πεντακόσια χρόνια ἀπὸ τὸν θάνατό του	21
ΧΡΙΣΤΟΦΙΔΟΥ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ. – Ἐκθεση τῶν πεπραγμένων τοῦ Κέντρου Ἑρεύνης Ἐπιστημονικῶν Ὄρων καὶ Νεολογισμῶν κατὰ τὸ ἔτος 2010	350
WEST MARTIN L. – The unity of the <i>Iliad</i>	195

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΕΡΙΠΛΙΑ
ΑΝΤΩΝΗΣ ΕΥΑΓ. ΜΠΟΥΛΟΥΚΟΣ & ΣΙΑ Ε.Ε.
ΛΕΟΝΤΙΟΥ 9 - ΑΘΗΝΑ
ΤΗΛ. 210 9210297 - FAX: 210 9210298

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ISSN 0369-8106